KÜRTÇÜLÜK

1787-1923

Bilâl N. Şimşir

Bilgi

2. basım

Bilâl N. Şimşir

KÜRTÇÜLÜK

ISBN 978 - 975 - 22 - 0215 - 3
2007 . 06 . Y . 0105 . 3227

Birinci Basım Nisan 2007

İkinci Basım
Ağustos 2007

BİLGİ YAYINEVİ
Merkez: Meşrutiyet Cd., No: 46/A, Yenişehir 06420 / ANKARA
Tlf.: (0-312) 434 49 98 • Faks: (0-312) 431 77 58
Temsilcilik: İstiklâl Cd., Beyoğlu İş Mrk. No: 365, A Blok,
Kat: 1/133, Beyoğlu 80070 / İSTANBUL
Tlf.: (0-212) 244 16 51 - 244 16 53 • Faks: (0-212) 244 16 49

BİLGİ KİTABEVİ
Sakarya Cd., No: 8/A, Kızılay 06420 / ANKARA
Tlf.: (0-312) 434 41 06 • Faks: (0-312) 433 19 36

BİLGİ DAĞITIM
Merkez: Gülbahar Mh., Gülbağ Cd., No: 27/1, A-B Blok,
Gülbağ, Mecidiyeköy / İSTANBUL
Tlf.: (0-212) 217 63 40 - 44 • Faks: (0-212) 217 63 45
Şube: Narlıbahçe Sk., No: 17/1, Cağaloğlu 34360 / İSTANBUL
Tlf.: (0-212) 522 52 01 - 512 50 59 • Faks: (0-212) 527 41 19

www.bilgiyayinevi.com.tr • info@bilgiyayinevi.com.tr

BİLÂL N. ŞİMŞİR

Kürtçülük

(1787-1923)

BİLGİ YAYINEVİ

kapak: bilgi yayınevi

Bu kitabın yayın hakkı,
yazarıyla yapılan sözleşme gereği
Bilgi Yayınevi'ne aittir. Kaynak
gösterilmeden kitaptan alıntı yapılamaz,
yayınevinin yazılı izni olmadan radyo ve
televizyona uyarlanamaz, oyun, film,
elektronik kitap, CD ya da manyetik bant
haline getirilemez, fotokopi ya da
herhangi bir yöntemle çoğaltılamaz.

baskı: cantekin matbaacılık
yayıncılık ticaret ltd. şti.
(0-312) 384 34 35 - 384 34 36

İÇİNDEKİLER

Önsöz ve Giriş 9

I
KÜRTÇÜLÜĞÜN TARİHSEL KÖKENLERİ
Avrupa, Kürtleri ve "Kürdistan"ı Keşfediyor
(1787-1826)

Kökü Tarihe Uzanan Bir Sorun 43
"Kürtçülüğün Babası" ve İlk Kürtçe Sözlük (1787) 46
Gezginler, Misyonerler, Konsoloslar 50
Bir İngiliz Konsolosu ve Kürtlerin Turan Kökeni 60

II
TANZİMAT SÜRECİNDE KÜRTÇÜLÜK
Avrupa, Kürtçülüğün Teorik Altyapısını Oluşturuyor
(1827-1877)

Paris'te Kürtçe Öğreten Bir Okul 63
Rusya'da Kürtçülük ve Anadolu'da Kürtçü Bir Rus Konsolosu 66
Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa İsyanı ve
Güneydoğu Anadolu (1832-1839) 72
Derebeylikler Kaldırılıyor: Sait Bey Kalesi'nin Yıkılması (1838) 80
Nizip Bozgunu (29 Haziran 1839) ve Sonrası: Şemdinli'de
Nesturiler, Misyonerler ve Bedirhan Bey 84
Nesturi Ayaklanması ve Bedirhan Bey'in Sonu (1843-1846) 95
Islahat Fermanı, Paris Antlaşması ve Sonrası 105

Tanzimat Reformları Hıristiyanlar Yararına Uygulanıyor 108
1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı:
Kürtlerin Sırtından Anadolu'da Ermeni Sorunu Hazırlanıyor ... 116
Fotoğraflar-I 129

III
SEVR SÜRECİNDE KÜRTÇÜLÜK
Rumeli Tamamdır; Avrupa, Anadolu'ya Odaklanıyor (1878-1918)

Kürtlerden Söz Eden İlk Antlaşma:
Ayastefanos Antlaşması (3 Mart 1878) 141
Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878): Anadolu Üzerine
Düşen Ateş Topu 152
Ermenilere Verilmek İstenen "Altı Anadolu Vilayeti"
(Vilayat-ı Sitte) 155
İngiliz Asker-Konsoloslar Anadolu'da İşbaşında 159
İngiltere'nin "Kürdistan Konsolosluğu" ve
İngiliz-Ermeni Tartışması 169
Şeyh Ubeydullah Ayaklanması (1879) 178
Kürt Musa Bey Davası (1883-1891) veya
Batı'nın Kürt Düşmanlığı 196
Emperyalizm, Halkları Birbirine Düşürüyor ve
Doğu Anadolu'da Kürt-Ermeni Vuruşmaları Başlıyor 207
Hamidiye Süvari Alaylarının Kurulması (1892) 213
Ermeni Ayaklanmaları Anadolu'da Kürt-Ermeni
Vuruşmalarını Kamçılıyor 218
Saadettin Paşa'nın Günlükleri: Ermeni-Kürt Olayları (1896) 226
İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluyor (1889)
Amaç: Osmanlı Birliği 238
Meşrutiyet: Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (1908-1909) 251
Osmanlı Devleti'nin Dünya Savaşma Girmesi ve Paylaşılması 259
Sykes-Picot Anlaşmaları (1916) 260
Mustafa Kemal Güneydoğu Anadolu'da (1916-1917) 267
Fotoğraflar-II 271

IV
MONDROS'TAN LOZAN'A KÜRTÇÜLÜK
Avrupa'nın, Anadolu'da "Kürdistan" Operasyonu (1918-1923)

İşgal Altındaki İstanbul'da Bölücü Bir Dernek: Kürdistan Teali Cemiyeti (1918) 297
İşgalci İngilizlerle Yerli Kürtçülerin İşbirliği 301
Mustafa Kemal'e Karşı Bir Kürtçü Suikast Girişimi: Vali Ali Galip Olayı 322
Kürtler Arasında Bir İngiliz Ajanı: Lawrence'e Özenen Yüzbaşı Edward C. Noel 323
Mütareke Valileri ve Bir Valinin "Gaflet, Dalalet, Hatta Hıyanet" Öyküsü 327
Mustafa Kemal Paşa'dan General Harbord'a Muhtıra (24 Eylül 1919) 347
Nutuk'tan İbretlik Belge Örnekleri 349
Barış Konferansı Sürecinde Kürtler ve Kürtçüler 364
İstanbul'un İşgalinin Etkileri 376
İngiliz Kürtçülüğü: Adım Adım Sevr Antlaşması'na Doğru 379
Sevr Barış Antlaşması Hazırlıklarında Kürtçülük 397
Birinci Londra Konferansı (12 Şubat-10 Mart 1920) 401
San Remo Konferansı (18-26 Nisan 1920) 405
Sevr Antlaşmasında "Kürdistan" (Md. 62-64) 413
Moskova'da Soğuk Duş: Sovyet Rusya Misak-ı Milli'yi Tanımıyor mu?! 440
Sevr Antlaşması'nı Uygulatmak İçin İki Koldan Baskılar: 1) Yunan Taarruzları ve 2) İç Ayaklanmalar 444
Fransız Kışkırtması Bir İsyan: Milli Aşireti Ayaklanması 449
Yunan Taarruzlarıyla Atbaşı Giden Bir Aşiret İsyanı: Koçkiri Ayaklanması 451
1921 Londra Konferansı ve "Kürdistan" 470
Bekir Sami Bey Raporu ve Mustafa Kemal Paşa'nın Talimatı 474
Kürtlerden Telgraflar: "'Kürdistan' Diye Bir Sorun Yoktur" 481
Lozan'da Kürtler 485
Fotoğraflar-III 505

EKLER

EK 1: Kürtlerin Etnik Kökeni Hakkında T.C. Londra Başkonsolosluğu'ndan Dışişleri Bakanlığı'na Rapor, Londra, 21 Aralık 1971, Kurye ile 517
EK 2: Encyclopedia Britannica'da "Kürdistan" Maddesi ve Kürtlerin Menşei Üzerine Bir Kaynak Araştırması 519

Kronoloji (1787-1923) 539
I– 1787-1926 539
II– 1827-1877 541
III– 1878-1918 547
IV– 1918-1923 558

Kaynaklar 595
Dizin 603

ÖNSÖZ VE GİRİŞ

I

Türkiye bugün bir Kürtçülük sorunuyla karşı karşıyadır. "Kürt sorunu" değil, Kürtçülük sorunu. Kapsamlı ve köklü bir sorundur Kürtçülük. Çok boyutludur. PKK, Kürtçülüğün silahlı kolu görünümündedir.

Kuzey Irak'taki son gelişmeler ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım süreci Kürtçülüğe yeni boyutlar eklemektedir.

Konuya az çok zihin yormuş bir kişi olarak, şu sırada, Kürtçülük üzerine bir kitap daha yazmak ve sorunun geçmişi üzerine eğilmek gereğini duydum. Tarih belki yarına da biraz ışık tutar.

* * *

Bugün olduğu gibi, bundan elli yıl kadar önce de Irak'ta kan dökülmüştü. Fransız İhtilalinin yıldönümüne rastlayan 14 Temmuz 1958 tarihinde Bağdat'ta kanlı bir askeri darbe olmuş, Kral **Faysal II**, Veliaht Prens **Abdülillah**, Başbakan **Nuri Said Paşa** öldürülmüşlerdi. Krallık devrilmiş, **Abdülkerim Kasım** liderliğindeki ihtilalciler cumhuriyet ilan etmişlerdi...

O yıl ben, Mülkiye'de genç bir asistandım, siyasi tarih asistanı. Güney komşumuzdaki gelişmeler müthiş ilgimi çekiyordu; haberleri iç ve dış basından izlemeye çalışıyordum. Bizim Dış Münasebetler Enstitüsüne günlük *Le Monde* ve *The New York Times* gazeteleri, bitişikteki İdari İlimler Enstitüsüne de *Die Welt* gazetesi geliyordu. Büyük bir heyecanla bu gazeteleri de su içer gibi tarıyordum.

4 Eylül günlü (1958) *Le Monde*'da küçük bir haber dikkatimi çekti: **Abdülkerim Kasım** Hükümeti, **Mustafa Barzani** adındaki Kürt liderini ve arkadaşlarını bağışlamış ve Bağdat'a dönebileceklerini bildirmişti. 1942 ve 1944 yıllarında Kuzey Irak'taki Kürt ayaklanmalarına elebaşılık etmiş olan **Mustafa Barzani**, on bir yıldan beri Sovyetler Birliği'nde sığınmacı olarak yaşamakta imiş ve şimdi Irak'a dönecekti.

Barzani, Mahabat Kürt Cumhuriyeti'nin de içinde olmuş bir kimseydi. İkinci Dünya Savaşı'nda, İran üzerinden Sovyetler'e yardım ulaştırabilmek için, İran, 1941 yılında işgal edilmişti: Ülkenin güneyini İngilizler, kuzeyini Ruslar işgal etmişler, iki koldan İran'ın bütün ulaşım yollarını tutmuşlardı. Savaş sonunda işgale son vereceklerdi ve vermişlerdir. Ama, Ruslar, İran'dan çekilmeden önce, Urumiye gölünün biraz güneyinde yer alan 16 bin nüfuslu Mahabad kasabasında bir "Kürt Halk Cumhuriyeti" kurdurmuşlar, başına da **Kadı Muhammed** adında birini oturtmuşlardı. Onun destekçilerinden biri de Iraklı Molla **Mustafa Barzani** idi.

Bu bilgilerden yola çıkarak, *"Sovyet Rusya ve Kürtçülük"* başlıklı iki yazı kaleme aldım. Kısa ömürlü Mahabad Cumhuriyeti'nin öyküsünü, biraz da **Mustafa Barzani**'nin bu girişimdeki rolünü ve Sovyetler Birliği'ne sığınma macerasını anlattım. Yazılarım, on beş günlük bir fikir dergisi olan *Forum*'da yayımlandı.[1] İkinci yazının sonunda **Mustafa Barzani**'yi bir "saatli bomba"ya benzetmiş, onun Irak'ta her an yeniden "patlayabileceğini" söylemiştim. (Üç yıl kadar sonra, 1961'de, "patlamıştı" gerçekten.)

Irak'ta Kürtler yeniden ayaklanırsa, Bağdat'ın tutumu acaba ne olacaktı? Krallık döneminde ne olmuştu, Cumhuriyet döneminde ne olacaktı? Sorular kafamı kurcalayıp duruyordu. Kürtler konusunda Suriye'nin, Mısır'ın davranışları ne olmuştu, yarın ne olabilirdi?.. Mısır'da **Nasır**, çarpıcı demeçler vermişti... Ben de *"Arap-*

1) Bilâl N. Şimşir, "Sovyet Rusya ve Kürtçülük-I", *Forum*, Ankara, 15 Aralık 1958, Sayı 114, s.11-13; "Sovyet Rusya ve Kürtçülük-II", *Forum*, 1 Ocak 1959, Sayı 115, s.13-14.

lar ve Kürtçülük" başlıklı iki makale daha yayımladım.[2] Bunlardan birincisinde Irak'taki Kürtçülük üzerinde durmuştum. **Abdülkerim Kasım**, Irak'ın iç dengelerini gözetmeye çalışarak Kürtçülere arka çıkıyor gibi görünüyordu. Yazımın sonunda, *"Bu gidişle, Irak'ta devlet eliyle teşvik edilen Kürtçülük, önce Irak'ın başını yemesin"* demişim! (*Forum*, 15 Ocak 1959).

Bu yazılar, dergide çıkar çıkmaz fakülte içinde ve dışında ilgi çekti. Bir süre konuşuldu. O yıllarda Türkiye'de Kürtçülük üzerine kalem oynatan pek yoktu. Yazılarımda Türkiye'ye değinmemiş, Türkiye'nin çevresinde dolaşmıştım: Sovyet Rusya'da Kürtçülük, İran'da Kürtçülük; Irak'ta, Suriye'de, Lübnan'da, hatta Mısır'da Kürtçülük üzerinde kısaca durmuştum. Böyle olduğu halde, Milli Emniyet'ten (henüz MİT yok) iki kişi dekanımız Prof. **Fehmi Yavuz**'a gelip beni sormuşlar. Dekanımız benim hakkımda "Rumeli göçmenidir" demiş, emniyetçiler kalkıp gitmişler. Bana kimse bir şey sormadı.

Fakültemiz hocalarından Prof. **Yavuz Abadan**, yazılarımdan dolayı beni kutlamış, bu konudaki derin bilgilerini ve bazı deneyimleri benimle paylaşmak inceliğini göstermişti. Bazı başka hocalarım ve arkadaşlarım da öğle saatlerinde Kürtçülük konusunu açıp benimle uzun uzun konuşmuşlardı.

Ziya Gökalp'in öğrencisi olan yaşlı hocamız Prof. **Hâmit Sadi Selen** ise, yazılarım yayımlandıktan bir süre sonra beni odasına çağırdı: Fakülte programına *"Türkiye'nin etnik bünyesi"* diye yeni bir ders koyacaklarını ve bu dersi verecek kişi olarak beni düşündüklerini bildirdi. Hazırlanmamı söyledi. Teşekkür ettim, "çalışayım, hazırlanayım hocam" dedim. Aslında ben Prof. **Ahmet Şükrü Esmer**'in asistanıydım ve Siyasi Tarih kürsüsüne bağlıydım; ama, çalışınca bu yeni dersi de üstlenebilirdim. Çalışmaya başlamıştım da...

2) Bilâl N. Şimşir, "Araplar ve Kürtçülük-I", *Forum*, 15 Ocak 1959, Sayı 116, s.10-11; "Araplar ve Kürtçülük-II", *Forum*, 30 Ocak 1959, Sayı 117.

Fakat, çok geçmeden, 27 Mayıs 1960 öncesinin tedirginliği içinde fakülteden koptum.[3]

Kürtçülük konusuyla ilgilenmem, yarım yüzyıl önce, böyle başlamıştı.

* * *

Mülkiye'den, akademik meslekten ayrıldıktan sonra da Kürtçülük konusuna duyduğum ilgi pek azalmadı. Gençlik yıllarımda, sürekli görevlerle Paris, Şam, Londra ve Lahey'de bulundum. Bu merkezlerin her birinde yeni yeni şeyler öğrendim; bilmediğim pek çok, hem de pek çok şey bulunduğunu anlayınca; araştırıp öğrenmek için kendi kendimi sürekli kamçılayıp durdum.

İlk dış görev yerim Paris, Kürtçülüğün merkezlerinden biriydi. Belki Avrupa'da en önemli Kürdoloji ya da Kürtçülük merkeziydi. Burada Kürt enstitüsü vardı, Kürt araştırmaları merkezi vardı ve Kürtler üzerine öteden beri çok araştırmalar yapılmış, çok yayın yapılmıştı, hep yapılıyordu. Hafta sonları kitapçıları dolaşıyor, sahaflara, antika kitapçılara, oriyantalist kitapçılara uğruyor, bilmediğim, duymadığım yeni yeni kitaplara rastlıyor ve üçe-beşe bakmadan bunları satın alıp inceliyor ve biriktiriyordum. (Sakla samanı, gelir zamanı...) Piyasadan çekilmiş olan kimi kitapların peşine düşüyor, buluncaya kadar arıyordum. Rusya'nın İran'daki eski konsoloslarından **Basile Nikitine**'in 1956 yılında Paris'te basılmış olan

3) DP iktidarı, muhalefet yapıyor diye, bizim Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni cezalandırmayı amaçlayan bir yasa tasarısını Meclis'e sunmuştu. Buna göre, fakültemiz, üniversiteden koparılacak, üniversite özerkliğinden mahrum bırakılacak, bir yüksek okul haline dönüştürülüp Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanacak ve Ankara'dan Konya'ya nakledilecekti. Fakültemiz, kendisini savunmak için elinden gelen çalışmaları yapmıştı. Mekteb-i Mülkiye'nin 100 yıldan beri memlekete hizmetlerini sayıp döken bir etüd hazırlanmış, çoğaltılıp milletvekillerine de dağıtılmıştı. Ama yasanın çıkması önlenemeyecek gibi görünüyordu. Bu karamsar hava içinde olağanüstü bir profesörler kurulu toplantısı yapıldı. Normal zamanlarda bu toplantılara biz asistanlar alınmazdık. Fakat "hayat memat meselesidir" diye bu defa bizi de toplantıya çağırdılar. O toplantıda, benim gibi genç asistanların, istersek başka bir iş tutabileceğimiz de söylendi. Bazı yaşlı hocalarımız, *"Konya'ya Konya'ya; Hanya'ya Hanya'ya, bizler artık Mülkiye ile emekli olur gideriz; fakat gençlerimiz isterlerse kendilerine yeni bir yol seçebilirler"* dediler. Ben daha önce Dışişleri Bakanlığı Meslek Memurluğu giriş sınavını kazanmış, fakat fakültede asistan kalmayı tercih etmiştim. Dışişlerine giriş hakkım hâlâ bakiymiş, geçerliymiş. O günkü Profesörler Kurulu toplantısından çıktıktan sonra, gidip Dışişleri Bakanlığı'nda işe başladım. Ayrılışım o ayrılış oldu.-BNŞ.

Kürtler: Bir Sosyoloji ve Tarih İncelemesi adlı kitabını 1963 yılında uzun uzun aradıktan sonra edinebilmiştim (yıllar sonra bu kitap Türkçeye de çevrildi).[4]

Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemlerinde, belli başlı Avrupa merkezlerinde Osmanlı coğrafyasında yaşayan halkları araştırıp incelemek için çeşitli kurumlar oluşturulmuştu. Bunlar çoktan beri bizdeki Kürtlere de el atmışlardı. Paris'te, **Yaşayan Doğu Dilleri Okulu** bu kurumlardan biriydi ve burada Kürtçe de öğretiliyordu. Cizreli ünlü **Bedirhan Paşa**'nın torunu yetmişlik **Kâmuran Bedirhan**, 1960'larda bu okulda Kürtçe dersleri veriyordu. Okulun oldukça zengin bir ihtisas kütüphanesi vardı. Gündüzleri burada çalışmaya vaktim olmadığı için bana, istisnai olarak, ayrıcalık tanımışlardı; incelemem için eve kitap veriyorlardı, geceleri bunları saatlerce inceliyordum. Başka kütüphanelerde bulamayacağım bazı yayınları bu kütüphanede bulabiliyordum. Yalnız Kürtler konusunda değil, başka konulardaki araştırmalarım için de bu kütüphaneden dört yıl yararlandım.

Fransa'da bulunduğum yıllarda Sovyetler Birliği'ndeki Kürtçülük çalışmalarını da biraz "keşfettim" ve çok şaşırdım. Ruslar, tâ **II. Katerina** döneminde Kürtlerle ilgilenmeye başlamışlar, 19. yüzyıl başlardından beri de bu alanda ciddi çalışmalar yapıyorlarmış meğer. Bunları ben yeni öğreniyordum. Ruslar Kürdoloji alanında uluslararası düzeyde uzmanlar yetiştirmişler, ciddi yayınlar yapmışlardı ve hâlâ yapıyorlardı. Bu çalışmalar, Rusya'nın Kafkaslar'a doğru yayılmasıyla birlikte hızlanmış ve Sovyetler döneminde hiç kesintiye uğramadan devam etmişti. Rusların Paris'te, anlaşmalı iki kitap mağazası vardı; Moskova'da, Leningrad'da basılan son kitaplar bir ay içinde Paris'e ulaşıyordu. Vaktiyle Bulgar gimnazyumunda yoğun biçimde Rusça okumuştum; ama 1950'lerde Türkiye'de okumak için Rusça kitap bulamıyordum. Rusçayı unutmayayım diye aramış taramış İstanbul Tünel ağzında, Beyaz Rusların ellerinden düşme ve çok yıpranmış iki Rusça roman bulabilmiştim.

4) Basile Nikitine, *Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, Çevirenler: Hüseyin Demirhan, Cemal Süreya, Deng Yayını, İstanbul, 1991.

Paris'te hem Rusça kitap bolluğuna kavuşmuş, hem de Kürtçülük konusundaki yeni Sovyet yayınlarını izleyebilmiştim.

Ahmed Hanî'nin *Mem ve Zin* adlı manzum yapıtı, Rus Kürtçülerinden Bayan **M.B. Rudenko**'nun Rusçaya çevirisi, eleştirileri ve önsözüyle birlikte, 1962 yılında Moskova'da, Sovyet Bilimler Akademisi, Asya Ulusları Enstitüsü tarafından yayımlanmıştı.[5] "Kürt Milli Edebiyatı'nın Şaheseri" diye takdim edilen bu kitabı, 1963 yılında Paris'teki Rus kitabevinden satın almıştım. 1910'da Kars'ta doğmuş bir Kürt olan tanınmış Sovyet Kürdologu **K.K. Kurdoev**'in 35.000 kelimelik *Kürtçe-Rusça Sözlük* ve **I.O. Farizov**'un 30 bin kelimelik *Rusça-Kürtçe Sözlük* adlı kitaplarını da aynı yıl, aynı Rus kitabevinden edinmiştim[6] Vs. vs.

Edindiğim izlenim oydu ki, Rus-Sovyet Kürtçüleri, tarihi, dili, edebiyatı ile bir Kürt ulusu ortaya çıkarmak ve bunu dış dünyaya kabul ettirebilmek için sistematik bir çaba harcıyorlardı.

* * *

İngiltere, Kürt araştırmaları bakımından başka bir zenginlikti. İngilizce bir dünya dili. Kürtler üzerine İngilizce olarak gerek İngiltere'de gerekse başka ülkelerde pek çok yayın yapılıyordu ve bunların çoğu Londra'da bulunabiliyordu. 1970'li yıllarda İngiltere'den pek çok kitap satın aldım. Sevr Antlaşması'nın baş mimarı İngilizlerdi. Bir süre Irak'ı elinde tutmuş olan ülke İngiltere idi. İngilizler, tarihten gelen birikimleriyle Kürtçülük konusunda hâlâ söz sahibi idiler. Yetişmiş uzmanları vardı. 1935-1945 yıllarında Irak İçişleri Bakanlığında danışman olarak görev yapmış ve Kuzey Irak üzerinde uzmanlaşmış olan **C.J. Edmonds**'un *Kürtler, Türkler ve Araplar* yapıtını, **William Eagleton Jr.**'ın *1946 Kürt Cumhuriyeti* başlıklı, **Hassan Affra**'nın *Kürtler* adlı kitaplarını vs. Londra'da edinmiştim. **Dana Adam Schmidt**, **David Adamson** gibi

5) Ahmed Hanî, *Mam i Zin (Mem ve Zin), Kriteçeskiy Tekst, Perevod, Predislovie i Ukazatel M.B. Rudenko* (Eleştirmeli metin, çeviri, önsöz ve dizin: M.B. Rudenko), Institut Narodov Azii (Asya Ulusları Enstitüsü), Moskova, 1962.

6) I.O. Farizov, *Russko-Kurdskiy Slovar (Ferhenga Ûrisî-Kurmancî)*, Gosudarsvennoe İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnıy Slovarey (Ulusal ve Uluslararası Sözlük Yayınları Devlet Yayınevi), Moskova, 1957.

gazetecilerin Kuzey Irak'taki **Barzani** ayaklanmasını anlatan *Kahraman İnsanlar Arasında Gezi, Kürt Savaşı* gibi kitapları, **Abdul Rahman Ghassemlou**'nun Çekoslovak Bilimler Akademisi'nce yayımlanmış *Kürdistan ve Kürtler* adlı kitabını vs. vs. hep Londra'da bulmuştum...

Yurt dışında iken benden –belki siyasi tarih kürsüsünden geldiğim için– ara sıra, ufak bazı tarih araştırmaları yapmam da isteniyordu. Örneğin, 1974 yazında, ikinci Kıbrıs harekâtı arifesinde, İngilizlerin "Gurka" birlikleri konusunda acele bir araştırma yapıp sonucu Ankara'ya bildirmem istenmişti. (O günlerde İngiliz medyası, Türk askeri Girne'den Magosa'ya yürümeye kalkışırsa, karşısında kahraman Gurka askerlerini bulacağım söylüyordu. Kimmiş bu Gurkalar? Araştırıp bildirdik. Türk askeri yürüdü, Magosa'yı aldı. İngiliz medyası, bu defa, "Türkler Gurkalardan hiç etkilenmedi yahu!" diye hayret etmişti.)

1971 yılında da Kürtlerin etnik kökeni konusunda bir araştırma yapmam için Ankara'dan talimat aldım. **İsmet İnönü**, Lozan'da Musul vilayetinin Türkiye'ye bağlanmasını isterken, Kürtlerin Turan soyundan olduklarını da savunmuş. Resmi tutanakta Paşa'nın şöyle bir cümlesi var: *"Kürt halkının İran kökenli olduğu öne sürülmüştür; oysa, bu iddiayı, Kürtlerin Turan kökenli olduğunu kabul eden,* Encyclopedia Britannica *yalanlamaktadır."*[7]

İsmet Paşa'nın Ocak 1923'te yaptığı bu konuşma 48 yıl sonra Ankara'da hatırlanmış ve benden bu konuyu aydınlatmam isteniyordu. İnsan gerçekten merak ediyor: *Encyclopedia Britannica*'da tam olarak ne denmişti? Kürtlerin Turan soyundan geldiği ansiklopedinin hangi baskısının hangi maddesinde belirtilmişti? O mad-

7) Seha L. Meray (çeviren), *Lozan Konferansı. Tutanaklar Belgeler, Önsöz İsmet İnönü,* Takım I, Cilt 1, Kitap 1, AÜ, SBF Yayını, Ankara, 1969, s.346.
İsmet Paşa'nın bu cümlesinin resmi tutanaktaki Fransızca aslı şudur:
"On a déclaré que le peuple kurde était d'origine iranienne; or cette assertion est contredite par l'Encyclopédie Britannique, qui reconnaît l'origine touranienne du peuple kurde et donne par là raison à la Délégation turque." Bkz:
Conférence de Lausanne sur les Affaires du Proche-Orient (1922-1923). Recueil des Actes de la Conférence. Première Série Tome 1er Protocoles des Séances Plénières et Procès-Verbaux et Rapports de la Première Commission (Questions Territoriales et Militaires), Paris, Imrimérie Nationale 1923, p.282

deyi yazan kimdi ve tezini hangi kaynaklara dayanarak ileri sürmüştü? Vs. vs.

Araştırınca şunları gördüm: Kürtlerin Turan soyundan oldukları, *Encyclopedia Britannica*'nın dokuzuncu edisyonunda (1875-1889) yayımlanmış olan "Kürdistan" maddesinde yer almıştır. Bu maddeyi kaleme alan kişi Sir **Henry Creswicke Rawlinson** (1810-1895) adında bir İngilizdir. **Rawlinson**, asker, diplomat ve Asuri tarihi uzmanıdır. Assuri çivi yazılarını okuyan bir kişidir. İran'da, Irak'ta, Türkiye'de uzun yıllar çalışmış, 16 kitabı yayımlanmış, kazılardan çıkan, kayalara kazınmış olan Asuri belgelerine dayanarak Kürtlerin Turan kökenli bir halk olduğunu savunmuştur. Millattan yüzyıllarca önce Turan'dan bizim bölgeye gelmişler. **Rawlinson** 1895'te ölmüş. Ölümünden sonra da onun Kürtlerin kökeni hakkındaki görüşleri ansiklopedinin onbirinci edisyonuna kadar (1910-1911) muhafaza edilmiştir. Bu konuda 1971 yılında Dışişleri Bakanlığı'na sunmuş olduğum raporun örneği bu kitabın sonuna eklenmiştir. (Bkz. EK)

Aşağıdaki birkaç satırı o rapora yazmamıştım, buraya ekliyorum:

Demek ki, İngiliz ansiklopedisi, 1875-1911 yılları arasındaki bütün baskılarında, sürekli olarak Kürtlerin Turan kökenli olduğunu yazmıştır; 1911'den sonra ise İngilizler Kürtleri İran kökenli saymaktadırlar! İlginç!

Bu arada, ne olmuş da Kürtler "Turanlı" iken "İranlı" oluvermişler? Koskoca bir halkın soyunu değiştirecek kadar önemli yeni keşifler mi yapılmış? Bunu bilmiyoruz.

Ama bildiğimiz bir şey var, o da İngiliz politikasıdır. İngiltere, ta **William Pitt** zamanından beri, Rusya'nın Asya'da, güneye doğru yayılmasına set oluştursun diye Osmanlı toprak bütünlüğünü savunuyordu. 1877-78 Türk-Rus savaşından sonra İngiltere'nin bu politikası yavaş yavaş değişti. İngiltere, Osmanlı toprak bütünlüğü yerine, Osmanlı toprakları üzerinde küçük küçük fakat zinde ulus-devletler kurularak Rus yayılmasının önüne set çekilebileceği düşüncesini benimsedi, yani Osmanlı Devleti'ni parçalama politikasına yöneldi. "Turanlı" sayılan Kürtlerin "İranlı" yapılması da

bu politika değişikliği sürecine rastlamaktadır. **George Orwell**'in *1984* romanında, "Büyük Ağabey"in isteğine göre, tarihin, akşamdan sabaha değiştirilivermesini hatırlatıyor. **Orwell** de bir İngiliz değil mi?

Londra'da bulunduğum sırada, İngiliz devlet arşivlerinin kapalılık süresi 30 yıla indirilmiş ve 1920'li ve 1930'lu yıllara ait belgeler araştırmacılara açılmıştı. Devlet arşivlerinin kapalılık süresi genellikle 50 yıldır. İlk defa İngilizler bu süreyi kısaltmışlardı. **Atatürk** dönemiyle ilgili İngiliz belgeleri de açılmıştı. Bundan yararlanarak, *İngiliz Belgelerinde Atatürk* başlığıyla bir dizi kitap hazırlamaya koyulmuştum. Bu arada Cumhuriyet'in ilk çeyreğinde Doğu Anadolu'daki ayaklanmalara ilişkin İngiliz belgelerini de derledim. Londra'dan dönerken koltuğumun altında Kürtçülük üzerine de bir kitap vardı. *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1938): Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları* başlığını taşıyan bu kitabım, benim Kürtçülük konusunda ilk kitabımdı, yoğun ama sadece 14 yıllık bir zaman dilimini kapsıyordu. 1975 yılında yayımlandı. 1991 yılında ikinci defa basıldı.[8]

II

İlk kitaptan otuz küsur yıl sonra kaleme aldığım ve *Kürtçülük (1787-1923)* başlığını verdiğim bu kitap, adı üstünde, aynı konuda ikinci kitabım olmaktadır. Siyasi tarih perspektifiyle kaleme alınmıştır. Bir buçuk yüzyılı aşan bir tarih dönemini kapsamaktadır. Bu dönemde Osmanlı Devleti batmış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarih sahnesine çıkmıştır. Kürtçülüğün tarihsel kökenleri o döneme uzanır. O dönemde saldırgan Avrupa, Kürtleri de kullanarak, adım adım Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelmiştir: Avrupa önce, Kürtleri ve Kürdistan'ı keşfetmiş; ardından, Kürtçülüğün

8) Bu kitabımın ilk baskısı 1975 yılında Dışişleri Bakanlığı Basımevi'nde yapıldı. Kitap, ikinci defa olarak 1991 yılında Türk Tarih Kurumu Basımevi tarafından basıldı; fakat kurumun kendi yayınlarından biri değildir, Türk Tarih Kurumu yayın kataloglarında bu kitabımın adı geçmemektedir -BNŞ.

teorik altyapısını oluşturmuş ve Rumeli'yi parçalayıp hallettikten sonra da gözlerini Anadolu'ya çevirmiştir. O sürecin son beş yılında Avrupa, Anadolu'yu parçalama ve bir Kürdistan kurma operasyonuna sarılmıştır...

Osmanlı Devleti, yakın çağlara bunalımlar içinde girmişti. Kürtler, bu bunalımlar sırasında Avrupa tarafından "keşfedildi" ve Kürtçülük, bu bunalımlı yıllarda uç verdi. Devlet, içten ve dıştan saldırılar karşısındaydı. Artık Avrupa üstündü, karşı taarruza geçmişti, saldırıyordu; Osmanlı savunmadaydı, geriliyordu. Avrupa, Osmanlı'yı yıkmak için şimdi yalnız dışarıdan saldırmakla yetinmiyor, içerden de saldırmak için yollar arıyor ve buluyordu. Osmanlı ülkesinde din bakımından, soy bakımında, dil bakımından Türklerden farklı unsurlar birer birer "keşfediliyor"du. Bu farklı unsurları, Osmanlı Devleti'nin asıl kurucu unsuru olan Türklerden ayırmak için yollar aranıyordu.

Rusya, 1774 yılında Osmanlı Devleti'ne dikte ettiği Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Hıristiyanlarının "koruyucusu" rolünü üstlenmişti.[9] Bu hakkını sonuna kadar kullanacak, istismar edecek, önce Balkanlar'daki Osmanlı Hıristiyanlarına el atacak ve sonunda Osmanlı Devleti'nin Rumeli toprakları parçalanıp gidecekti. Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması'na dayanarak Ermenilere de el atmaktan geri durmayacaktı. Rusya'yı, öteki Avrupa devletleri izleyecekti.

Küçük Kaynarca Antlaşması'nın yapıldığı dönemde, Avrupa'nın gözleri Müslüman Kürtlere de çevrilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti'ni yıkmak için yalnız Hıristiyanları Müslümanlardan ayırmak yetmezdi, Müslümanları da dillerine, soylarına, mezheplerine göre bölüp birbirlerinden ayırmak gerekirdi. Vatikan, Kürtlerin Türklerden ayrı bir dil konuştuklarını mim'lemiş, dil farkından yola çıkılarak Kürtlerin de Türklerden ayrılabileceğini düşünmüş olmalı ki, 1760 sonlarında bazı misyonerlerini Kürtler arasında çalışmalar yapmakla görevlendirmiştir. Bu misyonerlerden biri olan, **Maurizio Garzoni** adındaki papaz, 18 yıl Diyarbakır'da Kürtler arasında

9) Bu antlaşma konusunda yeni yayımlanmış olan şu değerli kitabı meraklı okuyucuların ve araştırmacıların dikkatine getirmek isterim: Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

yaşadıktan ve iyi kötü Kürtçe (Kurmancı) öğrendikten sonra, 1787 yılında Roma'da bir *Kürtçe Sözlük ve Gramer* kitabı yayımlamıştır. **Garzoni**, "Kürdolojinin babası" sayılır; 1787 tarihi de Kürtçülüğün başlangıç tarihi sayılabilir. Bu tarihi kitabın başlığına aldık.

Atatürk, *Nutuk*'ta, *"Türk milleti aleyhine, asırlardan beri... büyük bir suikast hazırlanmış"* olduğunu hatırlatır. *"Türk ulusuna karşı yüzyıllardan beri bir yok etme girişimi hazırlanmış"*tır. Bu girişimin **Sevr Antlaşması** ile tamamlandığı sanılmıştır. Uğursuz Sevr Antlaşması, Kurtuluş Savaşı sonunda, **Lozan Antlaşması** ile ortadan kaldırılmış idi. *"Lozan Antlaşması bu büyük suikastın yıkılışının belgesidir..."*[10]

Kürtçülük, yüzyıllardan beri hazırlanmış olan bu "büyük suikast" zincirinin bir halkasıdır.

Atatürk, büyük suikastin "Türk milleti aleyhine" hazırlanmış olduğunu belirtir; Osmanlı Devleti aleyhine hazırlanmış olsaydı, bu devlet yıkılınca suikast girişimi de kendiliğinden ortadan kalkmış olurdu. Oysa Kürtçülük bugün de devam etmektedir. Demek ki, Türk milletine karşı büyük suikasttan hâlâ vazgeçilmemiştir.

Bölücülük anlamındaki Kürtçülük, Avrupa'dan kaynaklanmıştır. Kürtçülüğün öncüleri Avrupa'dan (ve Amerika'dan) kalkıp ülkemize gelen misyonerler, gezginler (seyyahlar) ve konsoloslardır. Bu görevliler, "Kürdistan" ve "Kürt" isimlerini Avrupa'ya, Amerika'ya taşımış, dış dünyaya duyurmuşlardır.

İlk bölücü Kürtçüler yabancılar arasından çıkmış, yerli Kürtçüler çok sonradan onlara katılmışlardır.

Avrupa'nın Kürtleri keşfetttiği dönemde Amerikan Protestan misyonerleri de Anadolu sahnesinde boy göstermeye başlamışlardır. Dışa dönük Amerikan misyoner örgütü 1810'da Boston'da kurulmuş, çok geçmeden Osmanlı ülkesini de programına almış ve Mora'da Yunan ayaklanmasının çıktığı günlerde, 1820 yılında, ilk Amerikan misyonerleri İzmir'e ayak basmışlardır. Bu misyonerlerden biri olan **Levi Parsons**, Türk düşmanlığıyla doldurulmuş ol-

10) Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev*, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, Cilt II, s.1022-1023.

malı ki, Anadolu toprağına ayak basar basmaz, *"Bu kudretli günah imparatorluğunu yıkmak ahdim olsun!"* diye kükremiştir![11]

Anadolu'da tam yüz yıl çalışacak olan Amerikan misyonerleri, Kürtler arasında hiç başarılı olamamışlar, büyük bir sempatiyle Ermenileri kucaklamışlardır. Ermeni sevgileri yüzünden Amerikan misyonerleri Kürtlere karşı adeta düşman kesilmişler, yayınlarında Müslüman Kürtleri sürekli karalamışlardır. Misyonerler Anadolu'ya düşmanlık tohumları saçmışlardır. Misyonerlerin haçlı fanatizmi ve Ermeni dostluğu yüzünden Müslüman Kürtlerle Protestan misyonerler arasında zaman zaman sürtüşmeler yaşanmıştır. Misyonerlerin "Kürtçülüğü", Ermenileri Kürtlere ve Türklere saldırtmak ve sürekli Kürt düşmanlığı yapmak biçiminde ortaya çıkmıştır.

Kürtleri araştıran görevli gezginler, konsoloslar arasından – sayıları pek az da olsa– bilimsel tarafları ağır basanlar da çıkmıştır. Bunlardan biri olan İngiliz **H. Rawlinson**, Asuri tarihi üzerinde uzmanlaşarak ve çivi yazısıyla kayalara kazınmış Asuri belgelerine dayanarak Kürt halkının Turan kökenli olduklarını ortaya koymuştur.

Kitabımızın, *Kürtçülüğün Tarihsel Kökenleri: Avrupa, Kürtleri ve Kürdistan'ı Keşfediyor (1787-1827)* başlığını taşıyan birinci bölümünde, Kürtçülüğün ortaya çıkışı, ilk Kürtçe sözlük, Kürtler arasında dolaşan gezginler, misyonerler, konsoloslar ve Kürtlerin etnik kökeni üzerinde kısa kısa durulmaktadır.

* * *

Kitabın ikinci bölümü, *Tanzimat Sürecinde Kürtçülük: Avrupa, Kürtçülüğün Teorik Altyapısını Oluşturuyor (1827-1877)* başlığını taşımakta ve yarım yüzyıllık bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönem, Avrupa'nın Türklere karşı "Pearl Harbor Baskını" diyebileceğimiz, 1827 Navarin Baskını'ndan 1877-78 Türk-Rus savaşının ilk yılına kadar uzanmaktadır. Burada "Tanzimat" kavramı, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak dar anlamda değil, bir süreç olarak, geniş anlamda ele alınmaktadır. Tarih kitaplarında "Islahat

11) Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East. Missionary Influence on American Policy (1810-1927)*, University of Minnesota Press, Minneapolis: 1971, s.6

dönemi" olarak anılan yıllar da burada Tanzimat süreci içinde ele alınmaktadır.

Bu elli yıllık zaman dilimi, Osmanlı Devleti bakımından sancılı, acılı, aynı zamanda "reformlu" bir dönemdir. Yarım yüzyıl içinde üç büyük savaş yaşanmış, değerli vatan toprakları kaybedilmiş, çeşitli iç ayaklanmalarla uğraşılmış ve reformların uygulanmasında da inisiyatif Avrupa'ya geçmiştir. Bu yüzden, "Tanzimat-ı Hayriye", bir yüzüyle "hayırlı" olmuş ve Türkiye'ye yararlı kurumlar kazandırmış ise de, diğer yüzüyle gerçekten çok yıkıcı olmuştur. Yabancıların istekleri doğrultusunda uygulanan reformlar, devleti zaafa uğratmış, iç ayaklanmaları kamçılamış, toprak kayıplarını hızlandırmıştır. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, aynı dönemde uyguladığı reformlar sonucunda Japonya güçlenen bir devlet olarak tarih sahnesine çıktığı halde, Osmanlı Devleti çöküntüye sürüklenmiştir. Tanzimat'ın bedeli, Rumeli'nin kaybı olmuştur. Yaptığı reformlar karşılığında bu kadar büyük bedel ödemiş başka bir ulus var mıdır? (Gençler için söyleyelim: Rumeli, anavatan toprağı idi. Tuna ile Dicle nehirleri arasındaki topraklar, Osmanlı Devleti'nin metropol toprakları, yani Türklerin anavatan toprakları idi. Rumeli'nin elden çıkması, anavatan topraklarının yarısının kaybedilmesi demektir.)

Avrupa, Rumeli'yi parça parça Osmanlı Devleti'nden koparıp alırken, Anadolu'nun da Türklerin elinden nasıl alınabileceğini ciddi olarak düşünmeye ve planlamaya koyulmuştur. Bu bağlamda, Anadolu için, bir yandan "Ermeni gailesi", diğer yandan Kürtçülük düşünülmüştür. Düşünülmüş ve uzun vadeli olarak planlanmıştır. Her iki sorunun "bilimsel" ya da "teorik" altyapıları Tanzimat döneminde oluşturulmuştur. Osmanlı ülkesindeki Ermeni, Kürt gibi çeşitli etnik ve dini toplulukları "bilimsel" olarak araştırıp incelemek üzere, İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya, İtalya gibi ülkelerde yeni yeni kurumlar oluşturulmuş, enstitüler, araştırma merkezileri, özel okullar açılmıştır. Paris'teki **Yaşayan Doğu Dilleri Okulu**'nu Avrupa'daki Kürt inceleme kurumlarına bir örnek olarak ikinci bölümde kısaca anlattık. Alt başlıkta "Paris'te Kürtçe öğreten bir okul" dedik. Bu okulda yaklaşık yüz yıldan beri Kürtçe

öğretilmekte, Kürtler üzerine araştırmalar, yayınlar yapılmaktadır. Benzer ihtisas kurumları öteki Avrupa ülkelerinde de vardır.

Avrupalıların Kürt araştırmaları, Tanzimat sürecinde sistematize edilmiştir. Bu süreçte, planlı, programlı olarak, Avrupa'dan Anadolu'ya dalga dalga araştırmacılar gönderilmiştir. Kürtler, çok yönlü olarak inceleme, araştırma konusu yapılmış; araştırma sonuçları, önce, araştırmayı yaptıran kurumların kendi kapalı toplantılarında tartışılıp biçimlendirilmiş, sonra düzenlenen çeşitli uluslararası konferanslara "bilimsel" bildiriler olarak sunulmuş, çeşitli bilimsel dergilerde özgün makaleler olarak yayımlanmış, daha sonra da bunlar kitaplaştırılıp ihtisas kütüphanelerde ve genel kütüphanelerde yerlerini almıştır. Bu dönemde Kürtler üzerine oldukça yoğun yayın yapılmıştır. Araştırmalar ve yayınlar, bunları yaptıran devletlerin politikaları ve ulusal çıkarları doğrultusunda yönlendirilmeye çalışılmıştır. Ağırbaşlı bilgin kisveli "Kürdolog"lar, bu süreçte ortaya çıkmış, bunların uğraşı alanlarına da "Kürdoloji" tabir edilmeye başlanmıştır. Kürt lehçeleri İranî diller grubunda klasifiye edildiği için, Kürdoloji de İranoloji'nin bir kolu sayılmıştır. Avrupa Kürtçülüğünün teorik altyapısı 19. yüzyılda büyük ölçüde tamamlanmıştır.

Ruslar, Kürt araştırmalarında ve yayınlarında değişik yollar izlemişlerdir. Batı ve Orta Avrupa ülkeleri bu alandaki çalışmalarını çeşitli kurumlar arasında bölüştürürken, Ruslar, bu işi, başından beri hep tek elden, Bilimler Akademisi eliyle yürütmüşlerdir. Çarlık döneminde de Sovyet döneminde bu hep böyle olmuştur. Batı Avrupalılar, kısa sürede bol bol yayın yapmaya, Ruslar ise daha uzun vadeli çalışmaya önem vermişlerdir. Ruslar Tanzimat sürecinde daha az yayın yapmışlar; fakat Kürtler hakkında bol bol malzeme toplamaya büyük önem ve öncelik vermişlerdir. Gerek savaşlar sırasında, gerekse barışta, Anadolu'dan, İran'dan, Irak'tan, Kürtler hakkında, elyazması, basılı, sözlü, etnografik, folklorik, edebi, tarihi vs. ne kadar malzeme bulabildilerse hepsini toplayıp Rus/Sovyet Bilimler Akademisi depolarına yığmışlardır. Malzeme toplama konusunda Rusların askeri de sivili de, generali, profesörü, konsolosu da Bilimler Akademisi için çalışmışlardır. Savaş ve işgal sırasında

Rus ordusunun işgal ettiği yerlerden, mesela İran'dan, koca kütüphaneleri kaldırıp Rus Bilimler Akademisi'ne taşıttığı da olmuştur.

Ruslar, barış zamanlarında, Kürtler hakkında malzeme toplama işiyle genellikle konsolosları görevlendirmişlerdir. Kürt nüfusunun yoğun olduğu belli bölgelere atanan bazı Rus konsolosları, bütün meslek hayatları boyunca orada tutulmuşlardır. Bunlar o bölgeleri hem sistematik olarak tarayıp malzeme toplamışlar, hem yerel dilleri öğrenmişler, hem de Kürtler hakkında uzmanlaşmışlardır. Bu konsolosların araştırmaları, Rus Hükümeti'nin ve Bilimler Akademisi'nin desteği ile, Fransızca olarak Batı Avrupa'da da yayımlatılmıştır. Rus konsolosları arasından, uluslararası çapta birer âlim gibi görünen, Kürtler konusunda sözü sazı dinlenen, isim yapmış Kürdologlar çıkmıştır: **A. Jaba, V. Minorski, B. Nikitine** gibi.

Rus Kürtçülüğü konusunda kitabın ikinci bölümünde daha somut bilgi bulunacaktır. Doğu Anadolu, Rusya için bir milli hedefti; Rusya, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Kafkaslar'a indikten sonra, artık Doğu Anadolu'yu da işgal etmeyi amaçlamaktaydı: Kırım Savaşı sırasında, 1855 yılında Kars'ı işgal etti; fakat elinde tutamadı ve 1856 Paris Konferansı'nda geri verdi. Yirmi yıl sonra, 1878 yılında ise Rusya, hem Kars'ı, hem de Ardahan ve Batum'u topraklarına katacaktı. Rus Kürtçülüğünü, Rusya'nın bu yayılma emelleri çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

Tanzimat sürecinde Anadolu'daki Kürtçü Rus konsoloslarının çalışmalarını da Rus yayılmacılığı açısından görmek lazımdır. 1836 yılında Rusya'nın Erzurum Konsolosluğuna atanan **August Jaba**, aralıksız tam 33 yıl Anadolu'da kalmış, bir Kürt uzmanı olup çıkmış ve ancak 1869 yılında ülkesine dönmüştür. Daha dönmeden önce Kürtler üzerinde yayın yapmış, döndükten sonra da 1879 yılında Kürtçe-Fransızca bir sözlük yayımlamıştır. Fakat Konsolos **Jaba**'nın Rus Kürtçülüğüne asıl büyük hizmeti, onun Anadolu'dan pek çok malzeme toplayıp Rus Bilimler Akademisi'ne götürmüş olmasıdır. **Jaba**, doğrudan ya da dolaylı olarak Kürtlerle ilgili görülen 58 adet nadir elyazmasını da Anadolu'dan alıp Petersburg'a götürmüştür. Bu el yazmaları, edebiyat, etnografya, folklor konularında-

dır ve Rus Kürdologları o dönemden günümüze kadar, bu elyazmaları üzerinde hâlâ yayın yapıp durmakta ve Konsolos **Jaba**'yı şükranla anmaktadırlar.

Yine Tanzimat sürecinde, Mısır Valisi **Mehmet Ali Paşa** ayaklanmasının Kürtçülüğe dolaylı bir etkisi olmuştur. **İbrahim Paşa** komutasındaki Mısır kuvvetleri, ayaklanmanın özellikle ikinci aşamasında, 1939 yılında, Güneydoğu Anadolu'yu sarsmış ve tedirgin etmişti. O güne kadar bu bölge hiç istilaya uğramamıştı. Durgun, sakin görünüyordu. 1798 yılında Mısır'ı işgal etmiş olan **Napolyon Bonapart**, Anadolu'ya yaklaşamamıştı. Kuzeydoğu Anadolu üzerine düşmeye başlayan Rus gölgesi de Güneydoğu Anadolu'ya kadar uzanamıyordu. İlk defa **İbrahim Paşa** kuvvetleri gelip Fırat kıyısındaki Rumkale'yi topa tutmuş, Nizip ovasında Osmanlı ordusunu dağıtmış ve istekleri kabul edilmezse Urfa'yı ve Diyarbakır'ı da işgal etme tehdidinde bulunmuştu. Avrupa hareketlenmiş, Rusya hareketlenmiş ve bölgedeki bazı Kürt beyleri de kıpırdamaya başlamıştı.

Anadolu'da kıpırdamaya başlayan Kürt derebeylerinden biri Güneydoğu'daki **Sait Bey** idi. Mısır ordusunu durdurmak için zaten bölgede toplanmış bulunan Osmanlı ordusu, Cizreli **Bedirhan Bey**'in de yardımıyla, **Sait Bey**'i tepeleyiverdi. **Sait Bey** kalesi yıkıldı (Mayıs 1938).

Tanzimat sürecinde derebeyi kalıntılarına yer yoktu, olamazdı. Derebeyinin teamül hukuku ile çağdaş Tanzimat hukuku bağdaşamazdı. Derebeyi Tanzimat hukukuna uyarsa derebeyliğinden vazgeçmiş olacak, uymazsa âsi durumuna düşecekti. Bir örnekle açıklayalım: Derebeylikte insan hayatı, Bey'in iki dudağının arasında idi. Bey, astığı astık, kestiği kestik bir saltanat sürerdi. Eli altındaki insanları, istediği gibi kullanabilir, istediği zaman asıp kesebilir, satıp savabilirdi. Onlar Bey'in malları, köleleri idi. Bey, hem yargıç, hem savcı, hem cellattı. Çağdaş hukukta ise kanunsuz ceza olmaz, yargısız kimseye ceza verilmez, yargısız infaz olamazdı.

Güneydoğu'nun tanınmış Kürt Beylerinden Cizreli **Bedirhan Bey** (sonra Paşa), 1838 yılında başkaldıran Kürt **Sait Bey**'in tepelenmesinde, 1839'da Nizip muharebesinde Osmanlı kuvvetleriyle

beraber idi. Nizip bozgunundan sonra biraz daha güçlendi, Hakkâri yöresinde yaşayan, vergi ödememeye, dikleşmeye başlayan ve 1843 yılında ayaklanan Hıristiyan Nesturileri tepeledi. Şimşekleri üzerine çekti. Tanzimat reformlarına da ayak uyduramayan **Bedirhan Bey** 1846 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanınca, tepelenme sırası kendisine geldi. **Bedirhan Bey**'in derebeyliğine de son verildi. Devrildikten ve teslim olduktan sonra İstanbul'a getirilen **Bedirhan Bey**'e burada "Paşalık" payesi verildi ve kendisi maaşa bağlanarak kalabalık ailesiyle birlikte Girit adasına sürüldü.

Bedirhan Paşa'nın sekiz karısı, 21 erkek, 21 kız, toplam 42 çocuğu varmış. Çocuklarından ve torunlarından bazıları Osmanlı'ya kin bağlamış, aile topraklarını geri alabilmek umuduyla inatçı birer Kürtçü kesilmiş ve Türklere karşı düşmanlıklarını ömür boyu sürdürmüşlerdir. 19. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl ortalarına kadar hemen her Kürtçü eylemin içinde mutlaka bir veya birkaç Bedirhanlı bulunmuştur. Bedirhanlı olmadan Kürtçülük olmaz idi. Kambersiz düğün olmaz, misali.

1877-78 Türk Rus Savaşı, hem Rumeli'yi hem Doğu Anadolu'yu vurdu: Rumeli için tam bir bozgun oldu. Doğu Anadolu'nun bazı bölgeleri de Rus işgaline düştü. Bu savaşta hem Ruslar, hem İngilizler Anadolu halkları arasına düşmanlık tohumları saçtılar ve Kürtlerin sırtından Anadolu'da bir Ermeni sorunu hazırladılar.

Rus ordusundaki Ermeni asıllı bazı subaylar, işgal altındaki Erzurum gibi bazı şehirlerde, yerli Ermenileri Rus polis gücüne aldılar. Ellerine silah verilen, kollarına birer pazubent geçirilen bu işbirlikçi Ermeniler, Müslüman komşularına karşı ali kıran baş kesen gibi davrandılar. Rus ordusu çekilince, Müslümanlar bu Ermenilerden intikam alır bahanesiyle Ruslar, "Ermenileri Kürtlere ve Çerkezlere karşı korumak için" barış antlaşmasına özel hüküm koyduracaklardı.

Bölgedeki İngiliz konsolosları ve Amerikan misyonerleri ise, Türk-Rus savaşı boyunca Kürtlere karşı yaygaracı bir karalama kampanyası yürüttüler. İşgalci Ruslarla savaşmak için silahlanan Kürt aşiretlerinin, işgalci Ruslara değil, yerli masum Ermenilere saldırdıklarını, Ermeni köylerini talan ettiklerini, masum Hıristi-

yanların acımasız Müslümanlarca kılıçtan geçirildiğini vs. iddia ettiler. Bu yalan yanlış ve abartılı iddialara dayanan İngiliz Hükümeti de, "Ermenileri Kürtlere ve Çerkezlere karşı korumak" gerekçesiyle Berlin Antlaşması'na ayrı bir madde koydurmak için Ruslarla işbirliği yapacaklardı.

Berlin Antlaşması'na konan 61. madde kitabın üçüncü bölümünde ele alınmaktadır.

* * *

Kitabın üçüncü bölümünde, 1878 Ayastefanos Antlaşması'ndan 1918 Mudanya Mütarekesi'ne kadarki dönem ele alınmaktadır. Bu kırk yıllık döneme "Sevr Süreci" dedik; *Sevr Sürecinde Kürtçülük: Rumeli Tamam; Avrupa, Andolu'ya Odaklanıyor (1878-1918)* başlığını verdik. Gerçekten Rus Savaşı ile Rumeli bitirilmişti, artık "halletme" sırası Anadolu'ya gelmiş ve Avrupa'nın hırslı gözleri Anadolu'ya çevrilmişti.

Türkiye'nin hepten parçalanmasını öngörmüş olan Sevr Antlaşması, bilindiği gibi, 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanmıştır. Ama imzalanıncaya kadar bunun kırk küsur yıllık bir hazırlık süreci yaşanmıştır. Bu süreç, Rusya'nın, 1877-78 Savaşı sonunda, 3 Mart 1878 günü Osmanlı Hükümeti'ne dikte ettiği Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'yla başlamıştır. Ayastefanos, yurdumuzun parçalanması anlamında, **Rumeli'nin Sevr'i,** Anadolu'da da **Sevr süreci başlangıcıdır**.

Siyasi Kürtçülük, bu süreçte yaratılmış ve tırmandırılmıştır.

Ayastefanos Antlaşması ile **Kars, Ardahan, Batum** ve **Doğu Beyazıt** Rusya'ya terk edildi ve Rusya, Anadolu için de büyük bir tehlike, yakın bir tehdit oluşturmaya başladı.

Daha doğrusu, Ayastefanos'la Anadolu'nun parçalanması resmen başlamıştı. Bu antlaşmaya konan 16. madde ile Doğu Anadolu'dan "Ermenistan" diye söz ediliyor ve *"...Babıâli, Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde yerel durumun gerektirdiği iyileştirmeleri ve reformları zaman yitirmeden gerçekleştirmeyi ve **Kürtler** ile **Çerkezlere** karşı **Ermenilerin** güvenliğini sağlamayı üstlenir"* deniyordu.

Osmanlı Hükümeti, Rusya'ya karşı yükümlülük altına sokuluyordu, tıpkı Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 7. maddesiyle yapıldığı gibi. Küçük Kaynarca Rumeli'yi parçalamıştı, Ayastefanos da Anadolu'yu parçalayabilecekti.

Bu madde ile, "**Kürt**" ve "**Ermeni**" adları ilk kez bir uluslararası antlaşmaya sokulmuştu...

Fakat Ayastefanos Antlaşması, uygulanmaya konmadan Berlin Antlaşması'yla değiştirildi, 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'nda da şu ağır hüküm yer aldı:

Madde 61- Babıâli, Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde yerel ihtiyaçların gerektirdiği reformları geciktirmeden yapmayı ve Çerkez ve Kürtlere karşı Ermenilerin huzur ve güvenliğini sağlamayı yükümlenir. Bu hususta alınacak önlemleri (büyük) devletlere bildirecektir ve devletler de alınan önlemlerin uygulanmasını gözetleyeceklerdir."

İşte bu madde, **Anadolu'da Sevr Süreci'ni başlatmıştır.** Her şeyden önce bu, "**ırkçı**" bir maddeydi. Anadolu insanlarını **Ermeni, Kürt, Çerkez** diye, ırklarına göre, resmen ayırmakta, bölmekteydi. Etnik bölücülük veya ırkçı bölücülük ise bölücülüğün en tehlikelisi, en korkunç türüdür.

Aynı madde Anadolu toprağının bir bölümünü "**Ermenilerin yaşadığı vilayetler**" diye ayırmakta, buralarda Ermeniler için "reform" istemekteydi. "**Ermenilerin yaşadığı vilayetler**" ifadesiyle nerelerin kastedildiği ve ne amaçlandığı çok geçmeden anlaşılmıştır. Anadolu'nun altı vilayeti üzerinde kademeli olarak bir büyük Ermenistan kurulması amaçlanıyordu: Batı Anadolu'da "Büyük Yunanistan" (Megali Idea), Doğu Anadolu'da da Büyük Ermenistan! Altı vilayet şunlardı: Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas. Altı vilayetin toplam yüzölçümü 252.100 kilometrekare idi. Bu topraklar üzerinde Ermeniler azınlıktaydı ve çoğunluğa egemen olmak emelindeydiler. Doğu Anadolu'da Ermeni-Kürt ya da Hıristiyan-Müslüman çatışması hazırlanıyordu.

Berlin Antlaşması, bir "ateş topu" gibi Anadolu'nun üzerine düştü; Avrupa, düşmanlık tohumları saça saça Anadolu üzerine

çullandı. Anadolu, yakında kana bulanacaktı, Anadolu insanları birbirlerine düşman edilecek, birbirlerine düşürülecek ve emperyalist Avrupa, bu bulanık suda balık avlayacaktı.

* * *

Berlin Antlaşması'nın ardından Anadolu'ya yabancı konsoloslar doluştu ve bunlar Ermeni köylerini birer birer dolaşmaya başladılar: Berlin Antlaşması'nın uygulanmasını denetleyeceklerdi. İngiliz konsoloslarının hepsi askerlerden seçilmişti. Sivas'a **Albay Wilson**, Erzurum'a **Binbaşı Trotter**, Van'a **Yüzbaşı Clayton**, Kayseri'ye **Yüzbaşı Cooper** gönderildiler. Rusya da 1877-78 savaşı öncesinde Anadolu'ya asker kökenli konsoloslar göndermişti. Bunlar, Doğu Anadolu'yu "asker gözüyle" de incelemişlerdi. Şimdi aynı şeyi İngilizler de yapıyordu.

Yabancı konsolosların gelişleri bile Anadolu toplumu içinde ciddi gerginlikler yaratmaya yetiyordu. Ermeniler, yabancı konsolosları, kasaba ve köylerinin dışında "kurtarıcı" gibi coşkuyla karşılıyor, "Bize beylik verilecek mi?", "Ne zaman verilecek?" diye soruyor, aşiretlerin gözleri önünde taşkınlıklar yapıyorlardı. Müslümanlar ise pervasız konsoloslarla coşkun Ermenilerin kucaklaşmasını sessizce seyrediyor, konsoloslara haklı bir kuşkuyla bakıyorlardı. Avrupa, Ermenilerin arkalarındaydı. Aşiretler ise tedirgindi, gergindi.

* * *

Bu arada, 1879 yılında **Şeyh Ubeydullah** ayaklandı ve hükümeti bir süre uğraştırdı. Osmanlı makamlarıyla **Ubeydullah**'ın arası 1877-78 savaşında açılmıştı. Ruslara karşı savaşsınlar diye **Şeyh Ubeydullah** Aşireti'ne 20 bin adet yepyeni Henry-Martini tüfeği verilmişti. Ama askeri disipline pek yatkın olmayan aşiret atlıları, savaşa giderken ara sıra "yoldan çıkmış", Ruslara saldıracakları yerde Ermeni köylerini basıp soymuşlardı. Bu yüzden hükümete şikâyetler, diplomatik baskılar gelmişti. Şeyh, aldığı Martini tüfeklerini savaş sonunda iade edecekti; etmemiş, bunların bir bölümünü İran pazarında sattırmıştı. Hükümet, **Şeyh Ubeydullah**'ın savaştaki

hizmetlerinden de hiç memnun kalmamıştı. Şeyh ise, hükümetten teşekkür ve ödül beklemişti: Cihada katıldığı için padişahın kendisini nişanla ve parayla ödüllendireceğini ummuş ve beklemişti.

Beklentileri boşa çıkınca öfkelenen **Şeyh Ubeydullah**, elinde kalan Martini tüfeklerini bu defa Türk askerine çevirmiştir. Bir süre askeri uğraştırdıktan sonra boyun eğip teslim olmuştur. Kendisi, ailesiyle birlikte maaşa bağlanarak Mekke'ye sürülmüştür.

Şeyh Ubeydullah birkaç yıl sonra ölmüştür. Oğlu **Seyyit Abdülkadir** ise ta 1925'teki **Şeyh Sait** ayaklanmasına kadar sürekli Kürtçülük yapmış, Türk Hükümetlerini çok uğraştırmıştır.

* * *

İngiltere 1879 yılında Diyarbakır'a **Yüzbaşı Clayton**'u "Kürdistan Viskonsolosu" sıfatıyla atadı. Erzurum'daki İngiliz Konsolosu **Binbaşı Trotter**'e de "Kürdistan Konsolosu" unvanı verildi. Görev çevresi, Erzurum, Diyarbakır, Van ve Muş vilayetlerini kapsıyordu. Bugün olduğu gibi o tarihte de Türkiye'de "Kürdistan" adını taşıyan herhangi bir idari birim, bir vilayet, sancak ya da kaza veya bucak yoktu. Osmanlı Hükümeti, "Kürdistan Viskonsolosluğu" kararına haklı olarak tepki gösterebilir, itiraz edebilirdi.

"Kürdistan Konsolosu" unvanına tepki, Osmanlı makamlarından değil, Ermeni cemaatinden ve Ermeni patriğinden geldi. İstanbul'daki Ermeni gazeteleri yaygara kopardılar. O topraklar "Ermenistan" idi, nasıl "Kürdistan" diye adlandırılabilirdi! **Binbaşı Trotter**'e nasıl "Kürdistan Konsolosu" unvanı verilebilirdi? Ermeni Patriği **Nerses** de İngiliz Büyükelçisi **Layard**'a bir yazıyla şikâyetlerini bildirdi. Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, "altı Ermeni vilayetleri" arasındaydı, "Kürdistan" vilayetleri değildi.

Anadolu'nun bu dört vilayeti Ermenistan mı idi Kürdistan mı? İngilizlerle Ermeniler, kendi aralarında bunu tartışıyorlardı. Peki bu topraklar sahipsiz miydi?! Buraların asıl sahipleri neredeydi?

İngiltere, Anadolu'yu bulandırıyor; Ermenileri de, Kürtleri de kışkırtıyordu.

* * *

Emperyalizm, Anadolu'ya pençesini atmıştı artık. Akla hayale gelmedik entrikaların, oyunların arkası gelmiyordu. 1883 yılında Türkiye, Amerikan ve İngiliz kışkırması yoğun bir Kürt düşmanlığı kampanyası ile karşı karşıya bırakıldı. Ermeni Patrikanesi'nin de işbirliğiyle yürütülen bu kampanya, Kürt **Musa Bey** Davaları ile somutlaştırıldı. İki Amerikan misyonerinin Muş yöresinde soyuldukları ve dövüldükleri iddiasıyla başlayan bu kampanya yıldan yıla genişletilip tırmandırıldı. İngiliz Hükümeti bu konuda tam beş adet **"Mavi Kitap"** yayımlayıp parlamentoya sundu. İngiliz ve Amerikan gazeteleri çığırtkan bir Kürt düşmanlığı kampanyası yürüttüler.

Kampanya 1883 yılından 1891 yılına kadar sürdü. Türkiye üzerinde ağır bir baskı kuruldu. Padişahtan, Adliye Nazırından Van Valisine ve Muş Mutasarrıfına varıncaya kadar ilgili bütün devlet görevlileri baskı altına alındı. Bütün Kürt toplumu sanık olarak gösterildi. Kürtlerin Ermenilere sistematik olarak zulüm yaptıkları, ağır suçlu ve katil oldukları, durmadan masum Hıristiyan kanı döktükleri vs. vs. iddia ediliyordu.

Bu iddiaları kanıtlamak için önde gelen genç bir Kürt beyi hedef olarak seçilmişti: "Suçlu" diye önceden ilan ettikleri Muşlu **Mirza Beyzade Musa Bey**'i resmen mahkûm ettirmeye uğraştılar. **Musa Bey** mahkûm edilince iddialar kanıtlanmış ve Kürt toplumu da resmen sanık durumuna düşürülmüş olacaktı. Kürtler yıldırılacak, sindirilecek; Doğu Anadolu'da meydan Ermenilere kalacaktı! **Musa Bey**'i mutlaka mahkûm ettirmek için yürütülen haksız kampanyaya karşı direnen görevliler sindirildi. Adliye Nazırı **Cevdet Paşa** da görevinden alındı. Muş yöresinden bir yığın yalancı şahit toplandı. Yollukları hükümete ödetilerek İstanbul'a getirildi. **Musa Bey**, İstanbul'da yabancı diplomatların, konsolosların gözleri önünde yargılanacaktı.

Musa Bey aleyhine sekiz ayrı dava açıldı. Yabancıların huzurunda davalara bakıldı. Sonunda **Musa Bey**, sekiz davanın sekizinden de beraat etti, aklandı. Ama masum olduğu kanıtlandığı halde, hükümet üzerinde diplomatik baskılar yine devam etti. Bu baskılar yüzünden **Musa Bey**, Medine'ye sürüldü, sonra Şam'a getirildi ve yıllarca sürgün hayatı sürdükten sonra ülkesine dönebildi.

* * *

1887 yılında Hınçak, 1890 yılında Daşnaksutyun (kısaca Taşnak) adlı Ermeni ihtilal örgütleri kuruldu. Yurt dışında kurulan bu örgütler Türkiye'yi hedef alıyordu. Anadolu'da Ermeni isyanlarının eli kulağındaydı. Tam bu sırada, 1892 yılında "Hamidiye Süvari Alayları" kurulmasına gidildi.

Bu alayların kurulması, Osmanlı ordusunun yeni insan kaynakları ihtiyacından kaynaklanmıştı. Hıristiyan vatandaşlardan asker alınmıyor, göçebe aşiretlerden de asker alınamıyordu. Ordunun insan kaynaklarını esas itibariyle Anadolu ve Rumeli Türkleri oluşturuyordu. 1877-78 Rus savaşı sonunda Rumeli büyük ölçüde elden çıktığından yeni kaynaklar aramak gerekmişti. İlk akla gelen aşiretleri iskân etmek ve yerleşik hale getirdikten sonra onlardan da asker almaktı. Ama aşiretlerin iskânı işi zaman alacaktı.

Kısa yoldan aşiret ağalarına rütbe ve maaş vererek, onurlandırarak, bunları süvari alayları biçiminde örgütlemek ve silahlı kuvvetlere bağlamaktı. Bu iş IV. Ordu Kumandanı Müşir **Mehmet Zeki Paşa**'ya verildi. **Zeki Paşa**, 1892 Nisan ayından başlayarak Doğu Anadolu'yu dolaştı ve 40 alay kurdu. Alayların atlı mevcudu 40 ile 120 arasında değişiyordu. Nizami ordudan seçilen 40 albay ile 150 yüzbaşı aşiret atlılarına askerliği öğretmeye koyuldular.

Aşiret reislerine törenlerle askerlik rütbeleri verildi. Aşiret reislerine genellikle yarbay (kaymakam), aşiret ağalarına da yüzbaşı rütbeleri verildi. Her alayın başına nizami süvari subaylarından albaylar atandı. Kurulan bütün Hamidiye Süvari Alayları, Ferik (Tümgeneral) **İbrahim Paşa**'nın konutasına verildi. Yani **İbrahim Paşa** bu alayların "başkomutanı" konumuna getirildi. 1892 sonlarına doğru Doğu Anadolu köylerinin hemen her birinde Hamidiye üniforması giymiş bir-iki süvari görünmeye başladı. Bunlar köylerindeki günlük işlerinde güçlerinde de bu üniformaları çıkarmıyorlardı.

Müşir **Şakir Paşa** başkanlığında kurulan komisyonun önerisi üzerine, yardımcı süvari alaylarının (Hamidiye Alaylarının) sayısının 100'e çıkarılmasına karar verildi. Güneyde Arap aşiretlerinden süvari alayları kurulması işi ise VI. Ordu Komutanı Müşir **Recep**

Paşa'nın sorumluluğuna bırakıldı. 20.000 mevcutlu bir yardımcı süvari kuvveti oluşturulması amaçlanmıştı ama bu amaca ulaşılamadı.

Rütbe, nişan almış, maaşa bağlanmış ve üniforma giymiş olan Hamidiye süvarileri ilk zamanlar pek şevkli görünmüşlerse de bunlar tam yararlı olamadılar. Askeri disipline pek giremiyorlar, kendi bölgeleri dışında askerlik yapamıyorlardı. Mektep medrese görmeden almış oldukları askerlik rütbelerinin hakkını veremiyorlardı. Kuruluşlarından birkaç yıl sonra Hamidiye Alaylarından şikâyetler başlamıştı.

Hamidiye Alayları, bölgelerinde asayişi koruyacak yerde bozmaya başladılar. Sivil otoriteyi tanımamaya yöneldiler. Şikâyetler arttı. Ama Sultan **Abdülhamit**, kendi adını taşıyan bu alaylara yıllarca kanat germeyi sürdürdü.

* * *

1894-1896 yıllarında Türkiye'de üst üste Ermeni ayaklanmaları patlak verdi. Bu yıllarda "Hınçak" ve "Taşnak" adlı silahlı Ermeni örgütleri Doğu Anadolu'yu, hatta İstanbul'u kana buladılar. (Tıpkı yüzyıl sonra PKK örgütünün Güneydoğu Anadolu'da yaptığı gibi.)

Ermeni çeteleri yer yer Kürt aşiretlerini vurmaktan da geri durmadılar. Kürtler de karşılık vermek durumunda kaldılar ve zaman zaman Ermenileri vurdular. Hükümet, ülkede asayişi sağlamak için yoğun çaba harcadı. Bu arada bazen yaşın yanında kurunun da yandığı görüldü.

Ermeni-Kürt vuruşmaları yabancı konsolosluk raporlarında ve dış basında genellikle tek yanlı olarak yansıtıldı: Sanki Ermeniler masum, Kürtler suçlu imiş gibi gösterildi. Yine de Ermeni cinayetleri büsbütün gizlenemedi. Türk Hükümeti ağır diplomatik baskı karşısında kaldı. Büyük devletlerin Ermenilerden yana tavır koymaları ve hele silahlı Ermeni eylemleri, Müslüman halkın tepkilerini daha da artırdı. Ermenilerle yan yana, hatta iç içe yaşamakta olan Kürtleri kamçıladı.

Anadolu'ya düşmanlık saçmış olan emperyalizm, artık Anadolu halklarını birbirine düşürüyordu. Osmanlı görevlileri Erme-

nileri ve Kürtleri yatıştırmak için çaba harcadılar. Örneğin Ferik **Sadettin Paşa**, 1895-1896 kışında Van yöresine gönderildi. Karda kışta yöreyi köy köy dolaşarak hem Ermenilere, hem Kürtlere ayrı ayrı, sabırla nasihatlarda bulundu, her iki tarafı da yatıştırmaya çalıştı. Padişahın doğum gününe rastlayan 31 Ocak 1895 Cuma günü, Adilcevaz'da Müslüman halkı toplamış, nasihat ediyordu. *"Devlet tarafından Ermenilere beylik verildiğini veya verileceğini zannetmeyin"* diyordu. *"Niçin Ermenilere saldırdınız?"* diye soruyor, orada hazır bulunan aşiret ağalarını sanki biraz azarlıyordu. Üniformasıyla toplantıda paşayı dinleyen Hamidiye kaymakamlarından **Sultan Bey** kendisini tutamıyor; *"Padişahımızın sarayım basmaya, Trabzon'da iki paşamızı vurmaya, İranistan'dan aşiretler içlerine girip birçok Kürdü öldürmeye cüret eden şu küçücük millete karşı aciz mi kalsaydık?.. Gözümüzün önünde sana kurşun atsınlar da biz böyle karşıdan seyir mi edelim? İslamiyete yakışır mı? İşte aşiretler bu durumlara tahammül edemediler..."*[12] diyordu.

Ermeni örgütleri, Balkan Hıristiyanlarını taklit ediyorlardı. Balkan Hıristiyanları ayaklanınca, hemen her defasına Avrupa devletleri onların imdadına koşmuşlardı. En son 1876 yılında Bulgarlar ayaklanınca, Rusya, Bulgarları kurtarmak için Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş açmış ve bu savaş sonunda bir Bulgar Prensliği kurulmuştu. Şimdi Ermeniler de aynı şekilde ayaklanıyor ve Rusya'nın ya da İngiltere'nin imdada yetişeceklerini ve sonunda Anadolu'da bir Ermeni devleti kuracaklarını umuyor ve bekliyorlardı. İmdada gelen olmayınca tekrar tekar ayaklanıyor ve Anadolu'da kan döküyorlardı.

O yıllarda Anadolu'da büyük acılar yaşandı ve çok sayıda insan yaşamını yitirdi. Örneğin, 15-24 Nisan 1895 tarihleri arasındaki Van Ermeni ayaklanmasında toplam 418 Müslüman ve 1.715 Ermeni hayatlarını kaybetmiştir. Diğer bölgelerde çıkan Ermeni ayaklanmaları da buna eklenince 1895 yılı içinde Müslüman ve Ermeni toplam ölü sayısı 10 bini aşmıştır: 1.828 Müslüman, 8.717 Ermeni, toplam 10.535 ölü! Pek çok da yaralı Müslüman ve Ermeni.

12) Sami Önal, *Sadettin Paşa'nın Anıları. Ermeni-Kürt Olayları (Van, 1896)*, Remzi Kitabevi, 2. basım, İstanbul, 2004, s.22.

"Anadolu üzerine düşen ateş topu" işte budur. Berlin Antlaşması'nın eseri budur. Emperyalist Avrupa'nın Anadolu'ya ektiği düşmanlık tohumları böyle sonuçlar veriyordu ve daha da verecekti. Anadolu, kan nehri içinde Sevr'e doğru sürükleniyordu; paramparça edilmeye doğru sürükleniyordu. "Sevr süreci" işte budur.

* * *

Berlin Antlaşması'nm ardından, Avrupa'nın Anadolu'ya odaklandığı dönemde, 1889 yılında İstanbul Askeri Tıbbiye'den beş öğrenci, "İttihad-ı Osmani" (Osmanlı Birliği) adıyla gizli bir dernek kurdular. Bu dernek daha sonra "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını aldı; Bu adla 1908 Meşrutiyetinde iktidar olacak ve tarihe geçecekti.

"İttihad-ı Osmani" ya da "İttihat ve Terakki" cemiyetini kuran beş genç, yurtları yakın tehdit altında olan öğrencilerdi. Bunlardan ikisi olan Kafkasyalı **Mehmet Reşit** ile Bakülü **Hüseyinzade Ali,** Rus, Ermeni ve Gürcü tehditlerini görmüş ve "Osmanlı Birliği"ne sarılmışlardı.

Cemiyetin bir diğer kurucusu Ohrili, yani Makedonyalı **İbrahim Temo** idi. Makedonya, Osmanlı Devleti'nden koparılma tehdidi ile karşı karşıya bulunan önemli bir vilayetimizdi. Ayastefanos Antlaşması ile Bulgaristan'a bırakılmış, Berlin Antlaşması'yla geri alınmıştı. Kefeni yırtarak kurtulmuştu ama Makedonya üzerinde Bulgar emelleri devam ediyor ve Yunan ve Sırp emellerini de kamçılıyordu. Makedonya Müslümanları kaygı içindeydiler, yine yurtları elden gidebilirdi. Makedonyalı **İbrahim Temo** da herhalde "Osmanlı Birliğini" yaşatma ihtiyacını duymuştu.

Kurucu beş gençten son ikisi Anadolulu ve Kürt kökenli idi: Arapkirli **Abdullah Cevdet** (1869-1932) ve Diyarbakırlı **İshak Sükûti** (1868-1903). Bunlar da yurtlarının büyük Ermenistan projesiyle yutulmak istendiğini görmüş ya da sezmiş olmalıydılar.

İttihat ve Terakki'nin temelini atmış olan yirmi yaşlarındaki bu beş "Jön Türk"ün birleştikleri ortak düşünce, Osmanlı vatanının bölünmez bütünlüğü idi. Vatanın birliğinin 1876 Anayasası'nın ye-

niden yürürlüğe konması ve reformlar yapılması ile sağlanabileceği yolundaki inançları çıkış noktaları olmuştu.

Ancak, kuruluşundan iktidar olucaya kadar geçen zaman içinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti şekilden şekile girmiştir. Çok çeşitli gruplar, sırf **Abdülhamid** rejimine muhalefetleri dolayısıyla Jön Türk Hareketi içinde yer almışlardır. Bunların içinde Osmanlı birliğine inanmayan bölücüler dahi yer almıştır.

Jön Türkler, çeşitli Batı Avrupa ülkelerinde, Balkan ülkelerinde ve Mısır'da pek çok gazete çıkarmışlardır. Bu renkli ve sayıları çok kabarık olan Jön Türk gazetelerinin arasında bir tane de Kürtçü gazete görülmüştür. *Kürdistan* adını taşıyan, Türkçe-Kürtçe çıkan bu gazete 1898'de, İngiliz denetimi altındaki Kahire'de yayımlanmaya başlamış, sonra Cevre'ye ve oradan da İngiltere'nin Folkstone şehrine taşınmıştır: Meşrutiyet'le bir ara İstanbul'a getirilmiş ve 1914'te tekrar Mısır'a taşınmıştır. Bu gazeteyi **Bedirhan** ailesi çıkarmıştır. Önce **Bedirhan Paşa**'nın oğulları **Midhat, Abdurrahman**, sonraları da Paşa'nın torunu **Süreyya Bedirhan** (1883-1938) tarafından yayımlanmıştır.

1898-1908 yıllarında Stockholm'da Osmanlı elçisi bulunan Kürt **Şerif Paşa** da, Jön Türk'lerin Avrupa'daki liderlerinden **Ahmet Rıza Bey**'e para yardımlarında bulunmuştur.

Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanı üzerine Türkiye'de, mantar gibi birçok dernek kuruldu. O coşkulu hürriyet günlerinde ilk defa "Kürt" adı taşıyan bazı dernekler de ortaya çıktı: **Osmanlı Kürt İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti** gibi. Daha sonra da **Kürt Hevi Talebe Cemiyeti** kuruldu. Bunlardan en çok bilineni "**Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti**"dir. "**Kürt Yardımlaşma ve Kalkınma Derneği**" olarak sadeleştirilebilir.

Bu derneğin kuruluşunda tanınmış üç Kürt ailesi başı çekmiştir. **Bedirhan Paşa** ailesi, **Şeyh Ubeydullah** ailesi ve **Baban** ailesi. Bu üç aile, Türkiye'de Kürtçüğün başını çekmiş olan ailelerdir. **Şeyh Ubeydullah**'ın oğlu **Seyyit Abdülkadir**, kendisini, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin, ömür boyu başkanlığına seçtirmişti.

* * *

Türkiye, 1914 yılında, Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na girdi. Bu büyük savaşta Osmanlı Devleti'nin müttefikleri Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan idi. Düşmanları ise en başta İngiltere, Fransa, Rusya ve sonra İtalya idi. İngiltere, Fransa ve Rusya, 1916 yılında, mektup değiş-tokuşu ile gizli anlaşmalar yaptılar: Sykes-Picot adı verilen bu anlaşmalarla, Anadolu, üç büyük müttefik devlet arasında şöyle parçalanıp bölüşüldü:

"...1) Rusya, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis bölgelerini, Trabzon'un batısında Karadeniz kıyısında saptanacak bir noktaya kadar, kendisine bağlayacaktır.

2) Kürdistan'ın, Van ve Bitlis'in güneyinde, Muş, Siirt, Dicle'nin akım yolu, Ceziret-ül-ibn-Ömer, Amadya'ya egemen dağların tepeler çizgisi ile Mergavar bölgesi arasındaki bölümünün Rusya'ya verilmesi karşılığında Rusya, Aladağ, Kayseri, Akdağ, Yıldız Dağı, Zara, Egin ve Harput arasında kalan toprakların iyeliğinin (mülkiyetinin) Fransa'nın olmasını kabul etmektedir. Ayrıca, Mergavar bölgesinden sonra, Arabistan'ın sınırı şimdiki Osmanlı-Acem sınırını oluşturan dağların tepe çizgisini izleyecektir. Bu sınırlar genel olarak belirtilmekte olup, ilerde yerinde toplanacak olan Sınırlandırma Komisyonunun önerebileceği ayrıntılara değin, değişiklikler saklı kalacaktır..."

Ertesi yıl Rusya'da ihtilal oldu; Çarlık devrildi, Bolşevikler iktidara geldi. 3 Mart 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, Brest Litovsk'ta, barış antlaşması imzalandı ve Rusya Birinci Dünya Savaşı'ndan çekildi. Rusların Anadolu'dan toprak alma emelleri suya düştü.

Anadolu'da Rusların bıraktıkları boşluğu bundan sonra Fransa ile İngiltere doldurmak isteyeceklerdir. Bu iki müttefik, Dünya Savaşı'na biraz gecikmeyle girmiş olan İtalya'yı da yanlarına katarak, Anadolu'yu taksim etmeye çalışacaklardır.

* * *

Kitabın son bölümü, zaman dilimi bakımından en kısa; sayfa adedi bakımından ise en uzun bölümdür. *Mondros'tan Lozan'a Kürtçülük: Avrupa'nın, Anadolu'da "Kürdistan" Operasyonu (1919-1923)* başlığını taşımaktadır. "Sevr Operasyonu" da denilebilir. Türk milletine karşı "büyük suikast" artık hayata geçirilmektedir. Avrupa'nın büyük emeli son aşamasındadır. Teoriler aşılmış, uygulama başlamıştır. "Vatanın bağrına düşman dayamış hançerini..." Anadolu artık kâğıt üzerinde değil, fiilen parçalanacaktır. Anadolu'da, bir büyük Ermenistan, bir özerk Kürdistan öngörülecektir. Evet, sadece beş yılı kapsayan bu son bölüm, Sevr bölümüdür. Beş yılın ilk yarısı Sevr Antlaşması'nın hazırlanıp imzalatılması, ikinci yarısı ise değiştirilip ortadan kaldırılması çalışmalarıyla geçmiştir. Bir çeşit gel-git yaşanmıştır. İlk yarıda Sevr'e doğru yürünmeke, ikinci yarıda Sevr'den dönülmektedir.

Mondros'tan Lozan'a... 624 yıllık Osmanlı Devleti'nin son 5 yılı demektir. Galip devletler, düşüne taşına Sevr Antlaşması'nı hazırlamaya koyulmuşlardı. Başka hiçbir barış antlaşması üzerinde bu kadar uzun düşünülmemişti. Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan ile yapılan barış antlaşmaları nispeten kısa zamanda tamamlanmış ve bu devletlere imzalatılmıştı. Sevr Antlaşması'nın tamamlanması ve İstanbul Hükümeti'ne imzalatılması ise iki yıla yakın bir zaman almıştır. Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918'de, Sevr Antlaşması ise 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştır.

Avrupa'nın Sevr Antlaşması üzerinde çok düşünmüş olması, bu antlaşmayı ellerinden geldiği kadar ağırlaştırmak içindir. Sevr, bir bakıma Avrupa'nın Türklerden tarihi intikamıdır. Hazırlayanlar, beş yüzyıllık tarihi düşünerek bu antlaşmanın Türkler için öldürücü bir belge olmasına çalışmışlardır. Osmanlı Devleti tarihe gömülüyordu. Türkler, yaşayabilir yeni bir devletten mahrum bırakılıyorlardı. Sevr, Türkler için adeta bir idam hükmüydü. Sevr'i hazırlarken Avrupa'nın hafızası, galiba çok gerilere uzanmıştı.

Tarihteki Türk devletleri içinde, hem Asya hem Avrupa üzerine oturan galiba yalnız bu Osmanlı Devleti olmuştu. Avrupa bunu hiç mi hiç içine sindirememişti. Afrikalı Müslümanların İspanya'da kurmuş ve sekiz yüzyıl yaşatmış oldukları Endülüs Devleti'nin Av-

rupa topraklarından güç bela atılıp silinmesinin ardından, bu defa tâ Asya içlerinden kopup gelen Müslüman Türkler Avrupa'ya ayak basmış ve kıtanın içlerine dalmışlardı. Avrupa'nın zafer sevinci kursağında kalmıştı. Türkler sanki Endülüs'ün intikamını almışlardı. Doğu Avrupa'daki barbar Cermen kavimlerinin Hıristiyanlığa kazanılmasından ve İspanya'nın da Müslümanlardan kurtulmasından sonra, Avrupa, baştan başa bir Hıristiyan kıta olmanın gururunu ve mutluluğunu yaşarken, Türklerin gelip bu kıtaya yeniden Müslümanlığı sokmaları, Avrupa'nın pişmiş aşma su katmış, fanatik haçlıları can evinden vurmuştu... Osmanlı Türklerinin beş yüzyıldır Avrupa'ya çektirdikleri saymakla bitmezdi...

Dünya Savaşı, Müttefiklerin Türklere karşı düşmanlıklarını ve hınçlarını büsbütün azdırmıştı. İngilizler, bu savaşın iki yıl sürebileceğini; bu iki yılı koloni ya da dominyon askerleriyle çıkarabileceklerini hesaplamışlardı. Geçmişte hep öyle yapmışlardı. İngilizler kendi çocuklarını savaşlarda pek kırdırmamışlardı. "Üzerinde güneş batmayan" Britanya İmparatorluğu'nu, yabancıları akıllıca kullanarak, küçük küçük savaşlarla kurmuşlardı. 19. yüzyıl Büyük Victoria'nın küçük küçük savaşlarıyla doludur. Bu sayede –Türk nüfusunun savaşlarda eridiği bir dönemde– İngiltere'de nüfus patlaması yaşanmıştı. O kadar ki, İngiliz adalarından denizlere açılan İngilizler, Kuzey Amerika'yı ve Avustralya'yı kolonize edebilmişlerdi. Bu defa evdeki hesap çarşıya uymamış, büyük savaş iki yıl değil, dört yıl sürmüştü. Savaşın son iki yılında İngiltere, saf kan İngiliz gençlerini ateşe sürmek ve tarihinde ilk defa mecburi askerlik hizmeti koymak zorunda kalmıştı. Bunun suçunu Türklere yüklemişlerdi. İddialarına göre, Büyük Savaş, Osmanlı Devleti'nin Almanya safında savaşa girmesi yüzünden uzamıştı. Türkler, Çanakkale'de, Irak cephesinde, Kut-el Amara'da ve başka yerlerde pek çetin çıkmışlar ve İngiliz hesaplarını altüst etmişlerdi. Türkler yüzünden bu savaş İngiltere'ye çok pahalıya mal olmuştu. Şimdi bunu Türklere öyle ödeteceklerdi ki, Osmanlı Devleti ortadan kaldırılacaktı. Orta Anadolu'da Türklere bırakılacak sözde "devlet", kendi ayakları üzerinde duramayacaktı. Bu "devlet"in bütün kaynakları, bütün hukuku, bütün kurumları Üçlü Komisyonun (İngiliz-Fransız-

İtalyan) denetimi altına sokulacaktı. Türkiye'nin bağımsızlığından, egemenliğinden eser kalmayacaktı...

Böyle hazırlanmış olan ve Türkiye'yi yok etme kastını maddelerinde yansıtan Sevr Antlaşması'nda, Anadolu'da bağımsız bir Ermeni devleti ve özerk bir Kürdistan tasarısı da yer almıştır. Antlaşmaya "Kürdistan" başlığı altında üç madde konmuştur (Md. 62-64).

Bu maddelerde, Fırat'ın doğusunda ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan bölgede özerk bir "Kürdistan" kurulması öngörülmüştür. Özerk yönetim biçimi İtilaf Devletleri delegelerinden kurulacak bir komisyon tarafından hazırlanacaktır.

Antlaşmanın imzalanmasından bir yıl sonra, bu bölgenin Kürt halkı, Milletler Cemiyeti'ne başvurarak, Kürtlerin çoğunluğunun Türkiye'den ayrı, bağımsız bir devlet kurmak istediğini ispat ederse ve Milletler Cemiyeti bunu kabul ederse, Türkiye bu bölgedeki her türlü haklarından vazgeçecektir.

Sevr Antlaşması tam olarak 433 maddeden oluşmaktadır. Antlaşma, üç dilde, büyük boyda, koskoca bir kitaptır. Bunun içinde "Kürdistan" bölümü sadece üç maddelik bir yer tutmaktadır. Diğer konularda, örneğin Ermenistan konusunda uzun uzun ayrıntılara girilmiş olduğu halde, Kürdistan konusu yuvarlak üç madde ile geçiştirilmiştir.

Bu maddelerin antlaşmaya eklenip eklenmemesi konusunda çok tereddüt edilmiştir. İngiliz belgelerini incelerken bunu açıkça görüyoruz. İngilizler, Kürtlerin Türklerden ayrılmak istemediklerini görmüşlerdi. Gerçi İngilizlerin çevresinde bulunan tanınmış bazı Kürtçüler, Kürt halkı için özerklik, hatta bağımsızlık isteklerini dile getiriyorlardı; ama bunlar Kürt toplumunu temsil etmekten uzak kişilerdi; hatta Kürt halkından kopmuş olan, aşiretlerin tepkisini çeken kimselerdi.

İngilizler, Kürtlerin Türklerden ayırlmak istemediklerini görmüş olmalarına rağmen, yine de bu üç maddeyi antlaşmaya sokmuşlardır; ama zoraki olarak, kerhen sokmuşlardır. Çünkü yaptıkları işin doğruluğuna kendileri de inanamamışlardı. Çok geçmeden

bundan dönmenin yollarını aramaya başlamışlardı. İmzalanmasından sadece beş-altı ay sonra, Sevr Antlaşması'nda bazı değişiklikler yapılması söz konusu olunca, İngilizlerin ilk gözden çıkardıkları maddeler, Kürdistan maddeleri olmuştur.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 1921 Londra Konferansı arifesinde, Sevr Antlaşması'nın Kürdistan bölümünün antlaşmadan çıkarılmasını hükümete önermiştir. Foreign Office'in yüksek büroklatlarından Mr. **Osborne** ile **Nicolson**'un ortaklaşa hazırladıkları 17 Şubat 1921 tarihli muhtırada; *"Kürtlerin gerçekten otonomi istedikleri ve Majesteleri Hükümetinin Kürtler için herhangi bir yükümlülük üstlenebileceği konularında şüphelerimiz var...* (Antlaşmanın) *Kürdistan bölümünün çıkarılmasını öneriyoruz"* demişlerdir.

Sevr Antlaşması'nın "Kürdistan" bölümü, antlaşmanın kendisinden önce ölmüştü. Mart 1922'de Müttefikler Ankara Hükümeti'ne yeni barış önerileri sunmuşlardı. Bu önerilerde artık "Kürdistan" sözü yoktu.

Lozan Konferansı'nda da Kürdistan sözü açılmamıştır. Yalnız, azınlıklar konusu görüşülürken bir ara Müttefikler, Müslüman olmayan (gayri Müslim) azınlıklar kavramını genişletmeye, soy, dil, din azınlıklarına da antlaşmada yer vermeye kalkıştılar. Bu girişim de Türk heyeti tarafından şiddetle reddedildi. Çünkü Türkiye sınırları içindeki Müslümanlar azınlık değildi, hiçbir zaman azınlık olarak görülmemişlerdi. Lozan'da azınlık sayılmadılar. Türkiye'de yalnız Müslüman olmayanlar azınlık olarak kabul edildi ve Lozan Antlaşması'na da öyle girdi.

Lozan'da Musul sorunu görüşülürken de Kürtler konusu gündeme getirildi. Fakat bu defa Kürtleri Türklerden ayırmak için değil, Türklerle birleştirmek için konu gündeme getirilmişti. **İsmet Paşa**, *"Kürtler bizdendir, Turan soyundandır, dolayısıyla Musul vilayetindeki Kürtler de Türkiye'ye bağlanmalıdır"* tezini savunmuştu. Buna da İngilizler karşı çıkmışlar ve Musul vilayetini Irak'a bağlamışlardı.

Lozan'da Türk tezi kabul edilmiş olsaydı, bugün, **Mesut Barzani** de **Celâl Talabani** de Türk vatandaşı olacaklardı ve Türkiye'nin güney sınırında bir güvenlik sorunu bulunmayacaktı! (Bu son cüm-

le, tarih değildir tabii, öylesine söylenivermiştir işte! Burada tarih dışına çıkmamaya çalıştık.)

Kürtçülük, tarihimizden soyutlanamaz. Soyutlanmak istenirse doğru anlaşılamaz. Bu kitapta Kürtçülüğü tarihimiz içindeki yerine oturtmaya çalıştık.

Kitabın, meraklı okuyuculara ve araştırmacılara yararlı olacağını umuyoruz.

DR. BİLÂL N. ŞİMŞİR
Ankara, Ocak 2007

I

KÜRTÇÜLÜĞÜN TARİHSEL KÖKENLERİ

Avrupa, Kürtleri ve "Kürdistan"ı Keşfediyor (1787-1826)

KÖKÜ TARİHE UZANAN BİR SORUN

Kürtçülüğün kökenleri tarihe uzanır. Tarihimizi biraz anımsayalım.

Fatih Sultan Mehmet, 1453 yılında İstanbul'u fethedince, Orta Çağ'ı kapatmış, Yeni Çağ'ı açmıştı. Muzaffer Türkler, Yeni Çağ'a başları dik olarak, gümbür gümbür girmişlerdi. Beylikten devletliğe yükselmiş olan genç ve dinç Osmanlı Devleti, artık birinci sınıf bir cihan imparatorluğu olmakta idi ve yeri göğü titrete titrete Avrupa içlerine doğru yürüyordu. Avrupa, Türkler karşısında süklüm püklüm ric'at ediyor, geri çekiliyor ve Türklere boyun eğiyordu. Avrupa, Türklerden soruluyordu. Yeni Çağ'ın başında durum buydu.

336 yıl sonra, Yeni Çağ kapanırken, durum tam tersine dönmüş, roller değişmişti. Artık gümbür gümbür yürüme sırası Avrupa'ya geçmişti. Osmanlı Türk'ü, saldırgan Avrupa karşısında durmadan geri çekiliyor, ric'at ediyordu. Türk'ün süngüsü düşmüştü. Yakın Çağların başında Osmanlı Devleti'nin genel durumu hiç iç açıcı değildi. Çağ değişmiş ama devlet değişmemiş, kendisini çağa uyduramamıştı. Eski düzen bozulmuş ama yeni düzen henüz kurulamamıştı. Yıpratıcı savaşlar birbirini izlemekte, Osmanlı or-

dusu hemen her savaşta yenilmekte idi. Ordu bozulmuştu. Milli eğitim bozuk, ekonomi bozuk, devlet çarkı bozuktu; Osmanlı diplomasi usulleri yetersizdi...

Bu durumda Padişah **III. Selim** (1789-1807), yenilik yapmaya girişir. Osmanlı İmparatorluğu'nda var olan idare rejiminin yerine **Nizam-ı Cedid** denen yeni bir düzen kurmak ister. Avrupa usulünde talimli asker yetiştirilmeye başlanır ve bu askerlere yeni üniformalar giydirilir... Fakat, çok geçmeden İstanbul'da gerici bir darbe yapılır. İstanbul Boğazı'nı korumakla görevli yeniçeri yamakları, *"Nizam-ı Cedit elbisesi giyerseniz dinden çıkarsınız!.."* diye kışkırtılıp ayaklandırılır. **Kabakçı Mustafa** ayaklanır. Padişah **III. Selim** tahttan indirilir ve daha sona öldürülür...

Gençlik yıllarında bir süre Türk hizmetinde bulunmuş olan Prusyalı ünlü Mareşal **Helmuth von Moltke** der ki:

"Çok eskiden beri Avrupa politikası, Babıâli'yi (Osmanlı Hükümeti'ni) *menfaatlerine aykırı harplere sürüklemiş, yahut vilayetlere mal olan barışlara zorlamıştır. Fakat devletin kendi toprağında, Batının bütün ordu ve donanmalarından daha korkunç görünen bir düşman vardı. III. Selim, yeniçerilerle mücadelesinin taht ve hayatına mal olan ilk hükümdar değildi."*[1]

Moltke, 7 Nisan 1836'da da İstanbul'dan şunları yazar:

"Bu muazzam imparatorluk (yani Osmanlı İmparatorluğu), *gözlerimizin önünde bir dağılma ve çözülme tablosu olarak duruyor ve bu hal onun yakında sona ereceğini anlatıyor gibi...*

Yunanistan bağımsızlık kazandı, Eflak-Buğdan (Romanya) *ve Sırbistan Babıâli'nin hâkimiyetini ancak görünüşte tanımaktadır ve Türkler kendilerinin bu vilayetlerden sürüldüklerini görmektedirler. Mısır, tâbi bir eyaletten ziyade düşman bir hükümettir; zengin Suriye ve Adana* (Kilikya eyaleti) *ile fethedilişi 55 hücuma ve 70.000 Müslümanın hayatına mal olan Girit, kılıç bile çekilmeden elden çıkmış ve bir âsi paşanın* (**Mehmet Ali Paşa**'nın) *kazan-*

1) Helmuth von Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar (1835-1839)*, Çeviren: Hayrullah Örs, İş Bankası Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960, s.35-36.

cı olmuştur... Akdeniz kıyılarındaki diğer Afrika memleketlerinin Babıâli ile hemen hemen hiç irtibatları yok. Eğer Fransa henüz bu memleketlerin en güzelini (Cezayir'i) *kendisi için alıkoymakta tereddüt ediyorsa bu, İstanbul'daki divandan fazla St. James'deki kabineden* (İngiliz Hükümeti'nden) *çekinmekte oluşundandır...*

Hükümete bağlılıkları pek az olan memleketlerde de padişahın hükümranlık hakkı çoğu zaman sınırlıdır. Dicle ve Fırat kıyılarındaki topluluklar pek az bağlılık gösteriyor; Karadeniz ve Bosna'daki âyan, padişahın iradesinden ziyade kendi menfaatlerini düşünüyor..."[2]

Koskoca imparatorluk gerçekten dağılıyor gibiydi. Tablo ürpertici görünüyordu. Savaşlar ve isyanlar bitmek bilmiyordu: 1787 Osmanlı-Rus Savaşı, 1788 Osmanlı-Avusturya Savaşı; 1791 Rusya ile Ziştovi Antlaşması; 1792 Rusya ile Yaş Barışı; 1797 Vidin yöresinde (Bulgaristan) **Pazvand Oğlu** isyanı; 1798 **Napolyon**'un Mısır'a saldırısı ve Fransa ile savaşı; Osmanlı-Rus ittifakı, Rus donanması Büyükdere önlerinde; 1804 Sırp isyanı; 1806 yeniden Rusya ile savaş; 1807 Sırp isyanına Rusya'nın karışması; 1808 **Kara Yorgi**'nin kendisini Sırp Kralı ilan etmesi; 1813 **Hurşit Paşa**'nın **Kara Yorgi**'yi yenmesi ve Belgrad'ı geri alması; 1814 Etniki Eterya'nın kurulması; 1816 Sırbistan'ın imtiyazlı bir eyalet olması; 1820 Eflak ve Buğdan (Romanya) isyanı; 1821 Mora'da Yunan isyanı; 1823 İngiltere'nin Yunan asilerini "muharip" olarak tanıması; 1826 İstanbul'da yeniçerilerin isyanı ve ortadan kaldırılması (15 Haziran), 1827 Atina'nın Türklere teslim olması (5 Haziran); 1827 Navarin felaketi (20 Kasım): İngiliz, Fransız ve Rus donanmalarının, savaş ilan etmeden ani bir baskınla Navarin'de demirli duran Osmanlı donanmasını yakıp batırmaları (Japonların Pearl Harbour baskını gibi); 1828 Rusya'nın Osmanlılara savaş açması; 1829 Edirne Barışı; 1830 Yunan bağımsızlığının onaylanması (24 Nisan); 1830 Fransa'nın Cezayir'i zaptetmesi (5 Temmuz) ve 1831 Mısır Valisi **Mehmet Ali Paşa** isyanının başlaması (Aralık).

Kürtçülük, işte bu ortamda uç verdi.

2) *Ibid.*, s.34-35.

"KÜRTÇÜLÜĞÜN BABASI" VE İLK KÜRTÇE SÖZLÜK (1787)

Bölücülük anlamındaki Kürtçülüğün öncüleri, Kürtlerin kendileri değil, emperyalist devletlerin hizmetindeki yabancı misyonerler, gezginler ve konsoloslardır. "Kürtçülüğün babası" diye bilinen kişi de bir Katolik misyonerdir. Adı **P. Maurizio Garzoni**'dir.

Bu misyoner papaz, 18. yüzyılın son çeyreğinde, Amadia'da, yani bugünkü Türk-Irak sınırının 30 kilometre kadar ötesinde 18 yıl yaşamış. Kürtler, Ermeniler, Asuriler, Keldaniler, Nesturiler arasında çalışmış. Bu çalışmaları sırasında Kurmançi ağzım da öğrenmiş. 1787 yılında Roma'da, İtalyanca olarak *Kürt Dili Grameri ve Sözlüğü*[3] adlı bir kitap yayımlamıştır. Bu antika kitap, o yörede konuşulan "Kürtçe"nin ilk sözlüğü ve grameri olarak bilinir; 1960'larda, Paris'te, **Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu** (Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes) kitaplığında **E. VI. 23** numarayla kayıtlı idi. Hâlâ oradadır, sanırım.

Bu kitabı dolayısıyla Katolik misyoner **Garzoni**, Kürtçülüğün öncüsü, **"Kürdolojinin babası"** sayılır. Tanınmış Rus Kürtçülerinden **Basile Nikitine**, 1956'da yayımladığı *Kürtler* adlı kitabında, ilk Kürtçe grameri yazan **Garzoni**'nin 18 yıl boyunca bir "meçhul diyar"da, "bir kayıp ülke"de yaşayarak bu kitabı yazmış olduğunu söyledikten sonra, diyor ki:

"Bundan 150 yıl önce (bugün 220 yıl önce demeli-BNŞ), *Kürdistan'ın ortasında Peder* ***Garzoni****'nin nasıl bir yaşam mücadelesi vermiş, ne gibi mahrumiyetlere katlanmış olduğu göz önüne getirilince, bu şartlarda onun harcadığı büyük emeği ve yeteneği dolayısıyla, kendisi, haklı olarak 'Kürdolojinin babası' sayılır."*[4]

Peder **Garzoni** bütün bu zahmetlere, mahrumiyetlere neden katlanmıştır acaba? Acaba neden bu "meçhul" diyarlarda yıllarca ömür tüketmiştir? Avrupa'da kıyıda köşede ve gölgede kalmış bir dizi dil ya da lehçe sayabilirsiniz: Bask dili, Katalan dili, Korsika dili,

3) Garzoni, *Grammatica e vocabolario della lingua Kurda*, Roma, 1787.

4) Basile Nikitine, *Les Kurdes. Etude Sociologique et Historique*, Imprimérie Nationale, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1956, p.294.

Bröton dili, Gal dili, İskoç dili, Malta dili vb. Listeyi daha da uzatabilirsiniz. Peder **Garzoni**, o diller oralarda dururken acaba neden gelip bizim Anadolu'nun Kurmancı ağzına merak sarmıştır?

Hatırlamak gerekir ki, misyonerler, sömürgecilerin öncüleri idi. Batılı emperyalistler, sömürmek ya da sömürgeleştirmek istedikleri hemen her ülkeye önce misyonerlerini ve gezginlerini göndermişlerdir. Misyonerler ortamı hazırladıktan sonra sömürgeci askerler gidip o ülkeleri ele geçirmiş ve sömürgeleştirmişlerdir. Batılı ülkelerin sömürgeleri durumuna düşen Asya ve Afrika ülkelerinin sömürgeleşme tarihi bunu göstermektedir. Başka biçimde söylersek, görünüşte din iman aşkıyla çesitli ülkelere giden misyonerler, aslında Batı emperyalizminin hizmetinde idiler, papalık, Batı emperyalizminin ve kapitalizminin hizmetinde idi.

Papalığın gözünde Türkiye, daha da önemli bir ülkeydi; çünkü eski Hıristiyanların toprağı idi. Bu bakımdan Türkiye, papalığın hedef ülkesi olmuştu.

Anadolu'yu kasıp kavurmuş ve soyup soğana çevirmiş olan tarihi Haçlı Seferleri'nden başka, Türkleri Türkiye'den atmak için hazırlanmış "**100 proje**"nin arkasında Vatikan da vardı. Türk ulusu aleyhinde en çok kafa yoran, izlenecek haçlı stratejiyi çizenlerden biri Vatikan'dı. Türkiye'yi parçalama projelerinin bazılarının altında bizzat papaların de imzaları vardı: **Papa X. Leon'un Projesi** (1513-1517), **Papa V. Pius'un Projesi** (1570), **Papa VIII. Clement'in Projesi** (1594-1560) gibi.[5]

18. yüzyıla gelinceye kadar, Türkiye'yi **dıştan saldırılarla** yıkma stratejisi izlenmişti. İttifaklar, koalisyonlar oluşturuluyor, "Türk milletine karşı suikastlar" hazırlanıyor ve Türkiye'ye dıştan saldırılıyordu. Dıştan saldırılar Türkiye'yi yıkmaya yetmemiştir. 18. yüzyılın son çeyreginde, Türkiye'ye **içten saldırılar** da sistematik olarak devreye sokulmuş ve izlenen stratejiye eklenmiştir. Yabancı devletler Türkiye'nin içine de pençelerini atmaya yönelmişlerdir. Din farkları, mezhep farkları, etnik farklar, dil farkları, lehçe farkları, ağız farkları, bölge farkları, aşiret farkları, içerdeki hoşnut-

5) Ayrıntılı bilgi için bkz. Tradafir G. Djuvara, *Türkiye'nin Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (1281-1913)*, Çeviren: Pulat Tacar, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1999.

suzluklar vs. vs. Türkler aleyhine kullanılmaya başlanmıştır. Artık Türkiye'ye sadece dıştan saldırılarla yetinilmeyecek, Türkiye'nin içi de karıştırılacaktı. Bu işte Rusya ve Vatikan başı çekmişlerdir.

1774 yılında Rusya, Osmanlı Devleti'ne Küçük Kaynarca Antlaşması'nı dikte etmişti (21 Temmuz). Bu antlaşmayla Rusya, Osmanlı Hıristiyanlarının "koruyuculuğu" rolünü üstlenmişti (Md. 7). Rusya artık bu ayrıcalığını sonuna kadar kullanacak ve içerden Türkiye'nin kuyusunu kazacaktı.

Küçük Kaynarca Antlaşması'nın hemen ardından tekneleri denizlerde dolaşan Osmanlı tebaası Rum tacirleri ceplerinde Rus pasaportu taşımaya, teknelerine Rus bayrağı çekmeye başladılar. Elen dostu İngiliz tarihçi **Douglas Dakin,** *"1779 yılında Osmanlı tebaası Rum tacirler, gemilerine Rus bayrağı çekme ve Rus konsoloslarının koruyuculuğundan yararlanma ayrıcalığını elde ettiler"* diyor.[6]

Rus bayrağı çeken, Rus konsoloslarının "koruyuculuğundan" yararlanan bu tekneler, 1820'lerde Yunan ayaklanmasına ilk katılanlar olmuştur. Yunanistan'ın bağımsızlığına varan ayaklanma, Mora (Peloponez) yarımadasında patlak verdi (6 Nisan 1921) ve çabucak adalara da sıçradı. 15 Nisanda Suluca (Spetsai), üç gün sonra İpsara (Psara) ve 28 Nisanda Çamlıca (Hidra) adaları Mora ihtilalcilerine katıldılar. Mora yöresindeki bu üç ada, yetenekli ve yürekli denizciler yetiştiren yerlerdi. Yunan ihtilalcilerine en çok gemi sağlayan bu adalar oldu. Çamlıcalı (Hidralı) kaptan **Yakoumakis Tombazis** komutasında bir ihtilal filosu kuruldu. Kimi kaynaklara göre bu filo, irili ufaklı 180 kadar gemiden oluşuyordu.[7] Bu tekneler, Küçük Kaynarca Antlaşması'na dayanarak direklerine Rus bayrağı çekmiş olan teknelerdi.

Yine Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ardından, Osmanlı tebaası bazı Ermeniler, ceplerinde gizli Rus pasaportu taşımaya baş-

6) Douglas Dakin, *The Greek Stuggle for Independence, 1821-1833,* London, 1973, p.21 ve Bilâl N. Şimşir, *Ege Sorunu. Belgeler Cilt I (1912-1913),* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1976, s.XIV.

7) Bilâl N. Şimşir, *Ege Sorunu. Belgeler, Cilt I (1912-1913),* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1976, s.XIII.

lamış, Türk-Rus savaşlarında Ruslara hizmet etmiş, daha sonra da Rusya'nın (ve Batılıların) kışkırtmalarıyla Anadolu'yu kana boyamışlardı.

Yine Küçük Kaynarca Antlaşması'nın uygulanmaya başlandığı o yıllarda Vatikan'ın gayretli misyoneri **Garzoni** de Güneydoğu Anadolu'da dolaşmış ve 1787 yılında Roma'da ilk Kürtçe grameri ve sözlüğü yayımlamıştır. Katolik misyonerler, papanın askerleri, akıncılarıdır. 17 yüzyıldan beri, din iman aşkıyla Osmanlı coğrafyasında "fethe" çıkmışlardı ve artık Müslüman olan Kürtleri de kullanmaya başlamışlardı.

1787 yılı Kürtçülüğün başlangıç tarihidir, denilebilir. Katolik misyoner **Garzoni**, bir bakıma çığır açmıştır. Onun ardından dikkatler Kürtlere çevrilerek Anadolu bölgeleri siyasi amaçlarla araştırılmaya, didiklenmeye, gezilip incelenmeye başlanmıştır. Birkaç örnek verip geçelim:

Yıl 1799: **J.A. Bergk** adlı Alman gezgin, *Anadolu, Gürcistan, Ermenistan, Kürdistan, Irak ve El Cezire*[8] adlı bir kitap yayımlamıştır. **Bergk**, "**Kürdistan**" adını kullanan ve dış dünyaya duyuran ilk gezginlerden biridir.

Yıl 1808: **Kalproth** adlı araştırmacı, Viyana'da, *Kürtçe Üzerine Çeşitli Araştırmalar*[9] adlı bir kitap yayımlamıştır.

Yıl 1814: Osmanlı İmparatorluğu tarihini yazan Avusturyalı ünlü tarihçi **Hammer**, Kürtler üzerine de bir kitap yazmıştır. Kitap, *Evliya'nın* (Evliya Çelebi'nin) *Seyahatnamesine Göre Kürt Dili ve Ağızları*[10] adını taşımaktadır ve Viyana'da basılmıştır.

Yıl 1818: İtalyan araştırmacı **M. Giuseppe Campanili**, Yezidileri araştırmış ve Napoli'de, *Kürdistan Bölgesinin Hikâyesi ve Yedi Mezhebi*[11] başlıklı bir kitap yayımlamıştır.

8) J.A. Bergk, *Natolien, Georgien, Armenien, Kuristan u. Al-Dschesira,* mit 5 Kupf. U. Ktn von C.J. Riddel, 1799.

9) Kalproth, *Various Studies on Kurdish,* Wien, 1808.

10) Hammer, *Über die Kurdische Sprache und ihre Mundarten aus dem Reisebeschreibungen Evliyas,* Wien, 1814.

11) M. Guiseppe Campanili, *Storia della regione del Kurdistan et delle sette religione ive existenti,* Napoli, 1818.

Yıl 1841: Gençliğinde Türkiye hizmetinde bulunmuş olan ünlü Alman Mareşali **Helmuth von Moltke**'nin *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar, 1835-1839*[12] adlı kitabı Berlin'de yayımlandı. Daha sonraki yıllarda birkaç defa Türkçe olarak da yayımlanan bu kitapta, Tanzimat Fermanı öncesindeki yıllarda Güneydoğu Anadolu'daki gelişmeler ve Kürtler üzerine epeyce gözlemler ve bilgiler vardır...

Yıl 1880: **Ferdinand Justi**, St Petersburg'da *Kürt Grameri*[13] adlı Almanca bir kitap yayımlamıştır.

Yıl 1890: **E. de Kowalevski** adlı Polonyalı, Brüksel'de, *Kürtler ve Yezidiler*[14] adlı Fransızca bir kitap yayımlamıştır vs. vs. Liste uzayıp gider.

GEZGİNLER, MİSYONERLER, KONSOLOSLAR

Nikitine'e göre, Anadolu'da, "**Kürdistan**" diye bir yer adı 17. yüzyıl sonlarında ortaya çıktı; Dersim, Muş ve Diyarbakır livalarını kapsıyordu.[15] Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun idari taksimatında "Kürdistan Eyleti" ifadesi yalnız 1847-1867 yılları arasında görüldü. Bu eyalet Mardin, Siirt ve Diyarbekir (Amid) livalarını kapsıyordu.[16] Yani "Kürdistan Eyaleti" adı Tanzimat Fermam'ndan sonra ortaya çıkmış ve 623 yıllık Osmanlı tarihinde topu topu 20 yıl yaşayabilmiştir. 1847'den önce "Kürdistan" adlı bir Osmanlı idari birimi yoktu, 1867 yılından sonra da olmamıştır. Bugünkü Tür-

12) Helmuth von Moltke, *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835-1839*, Berlin, 1841; Helmuth von Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar (1835-1839)*, Çeviren: Hayrullah Örs, İş Bankası Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960.

13) Ferdinand Justi, *Kurdische Grammatik*, St. Peterbourg, 1880.

14) E. de Kowalevski, *Les Kurdes et les Yézidis*, Bruxelles, 1890.

15) Basile Nikitine, *Les Kurdes. Etudes Sociologique et Historique*, Imprimerie Nationale, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1956, p.24.

16) Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988, s.254-255 ve Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s.83.

kiye Cumhuriyeti sınırları içinde de "Kürdistan" diye bir bölge, bir il ya da bir belde yoktur.

Kürtçülüğün öncüleri yabancı gezginler (seyyahlar), misyonerler ve konsoloslardır. "Kürt" ve "Kürdistan" isimlerini dünyaya ilk duyuranlar da onlar oldu. Bu isimler, Avrupa'da ve dünyanın diğer ülkelerinde önce misyonerlerin ve gezginlerin yayınlarıyla duyuldu ve zamanla yerleşti. Misyonerler ve gezginler olmasaydı, "Kürt" ve "Kürdistan" adları daha uzun yıllar duyulmadan kalırdı. Kürtçülüğün ve Kürdolojinin kökeninde, yabancı gezginler, misyonerler ve konsoloslar vardır.

Avrupalı eski gezginler ya da seyyahlar, günümüzün sıradan turistleri gibi değildi. Tatil için değil; sadece bilimsel merak dürtüsüyle de değil; çoğunlukla siyasi görevli olarak dünyayı dolaşırlardı. Devletler ya da kurumlar onlara belli görevler verirlerdi. Onlar da belli ülkelere, hedef ülkelere giderlerdi. Ulaşım zorluklarına, çeşitli mahrumiyetlere katlanarak, kimi zaman tehlikeleri de göze alarak gittikleri yabancı ülkelerde inceleme ve araştırma yaparlardı: Dolaştıkları yerlerin tarihini, coğrafyasını, yerüstü, yeraltı kaynaklarını, insanlarını, onların örf ve âdetlerini, davranışlarını vs. vs. araştırıp inceler, raporlar kaleme alırlar, daha sonra da bunların bir kısmını kitaplaştırırlardı. Şunu da belirtelim: Bu seyahatnameler, belli amaçlar için kaleme alınmış olsalar da bilgi yüklüdürler, eleştiri süzgecinden geçirilerek, bugün de kısmen kullanılabilir; genç araştırmacılar bunları ihmal etmemelidirler.

Hemen hepsi kapitalizmin ve emperyalizmin hizmetinde olan eski gezginler ve misyonerler, sömürgecilerin öncüleri olarak, sömürülecek ya da sömürgeleştirilecek ülkelere en önce giderlerdi; sömürgeci kapitalistler onların arkasından gelirlerdi. Gezginler ve misyonerler çok uyanık insanlardı, çoğu zaman Avrupa'ya sömürge hazırlar; kimi zaman sadece hazırlamakla da kalmaz, koca koca ülkeleri hazır sömürge olarak "altın tepsi içinde" emperyalistlere sunarlardı: Katolik misyonerlerin Hindiçini'yi (Yani Vietnam, Laos ve Kampoçya'yı) Fransa'ya; Filipinler'i İspanya'ya; gezginci **Dr. Livingston**'un da uçsuz bucaksız Kongo'yu mendil kadarcık Belçika Krallığı'na peşkeş çekmeleri gibi! Gezginler ve misyonerler, 19. yüzyılda da "Ermenistan" ve "Kürdistan" isimlerini de dil-

lerine dolamışlardı. Ama Anadolu, Afrika değildi. Bakalım iş nerelere varacaktı!

Yabancı konsoloslar da zaman zaman eski gezginler gibi davranırlardı. Görevli oldukları bölgeleri ve ülkeleri araştırmacı gözle dolaşır, ayrıntılı raporlar hazırlar ve daha sonra kitaplar da yayımlarlardı. Onların bu tür yayınları da **seyahatnameler** gibi değerlendirilebilir. Konsoloslar, resmi ajanlardı ve bir bakıma akredite gezginlerdi. Görev bölgelerinde ya da yakınlarında yaşanan dramatik gelişmeler onları hep kamçılamıştı.

19. yüzyılın ilk yarısında bölgemizde önemli gelişmeler de yaşanıyordu: 1820'lerde Rus emperyalizmi Güney Kafkasya'ya sarkmış, Anadolu'yu tehdit etmeye başlamıştı. Rusya, daha da güneye, sıcak denizlere doğru uzanırsa, İngiliz stratejik çıkarları, Hindistan için de bir tehdit oluşturabilecekti. 1830'larda Mısır'da **Mehmet Ali Paşa** ayaklanmış ve güneyden Anadolu'yu tehdit etmeye başlamıştı. **İbrahim Paşa** komutasındaki Mısır ordusu Suriye'yi aşıp Güneydoğu Anadolu'yu istila etmiş, Fırat üzerindeki Rumkale'yi topa tutmuş, Nizip'te Osmanlı ordusunu yenmişti. Osmanlı Hükümeti, "denize düşen yılana sarılır" deyip İstanbul'a Moskof askeri çağırmıştı. Avrupalı diplomatlar şimdi hop oturup hop kalkıyorlardı.

Osmanlı Devleti içinde de büyük yenilikler yapılıyor, eski alışılmış düzen değişiyordu. 1829'de Kıyafet Nizamnamesi çıkarılmış, "kavuk" ve "cübbe" atılmış, yerine "fes" ve "setre pantolon" getirilmişti (**Mustafa Kemal**'in fes yerine şapkayı getirmesi gibi). 1839 Tanzimat Fermanı ilan edilip yürürlüğe konmuştu. Artık yargısız kelle vurulamıyor, "gâvura gâvur denemiyor" idi. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Kürt derebeyi kalıntıları kıpır kıpırdı. Düzenleri bozuluyordu. Reformları içlerine sindiremiyor, "gâvur" padişaha karşı burunlarından soluyor, "fes" gibi, "pantolon" gibi yeni askeri kıyafetlere tepki gösteriyor, bu kıyafetleri giyen yeni orduya asker vermemeye kalkışıyor, hatta vergi vermekten de yan çizmeye çalışıyorlardı. Bu direnmeler ve başkaldırmalar bastırılıyor, Bedirhaniler gibi eski derebeyi kalıntıları birer birer tasfiye ediliyor ve ortadan kaldırılıyordu. Misyonerlere, gezginlere ve de konsoloslara iş çıkmıştı.

Avrupalı gezginler, özellikle 19. yüzyılda bölgemizi sistematik olarak dolaşıp taramışlardır. Alman, Fransız, İngiliz, Avusturyalı, İtalyan gezginlerinin yayınlarından birkaç örnek:

Alman Gezginler

Alman gezgin **Carsten Niebuhr**, 18. yüzyılın son çeyreğinde, Arabistan'ı ve Güneydoğu Anadolu'yu dolaşmış. *Arabistan'a ve Diğer Civar Ülkelere Yapılan Gezi Notları*[17] adlı iki ciltlik bir kitap yazmış, kitap 1766, 1774-1837 yıllarında yayımlanmıştır. Kitabın ikinci cildi Kürtler üzerinedir.

Niebuhr, Bağdat'tan Musul'a kadar uzanan bölgeyi gezdikten sonra, Mardin ve Diyarbakır'a gelmiş ve kitabında Kürtlere genişçe yer ayırmıştır. Kara Çolan'ın bir Kürt paşası tarafından yönetildiğini ve oralardaki durumu nasıl gördüğünü uzun uzun yazmıştır. Alman gezgin, Osmanlı paşalarının Kürt beylerini birbirine düşürüp kırdırdıklarını, kimi zaman birini, kimi zaman da diğerini tuttuklarını ileri sürmüştür.

O. Blau adlı gezgin de Alman dergilerinde, 1858-1863 yıllarında, bir dizi gezi notları ve makaleler yayımlamıştır: *Kuzeydoğu Kürdistan, Doğu'da Seyahat, Urumiye Gölü'nden Van Gölü'ne*[18] başlıklı incelemeler onun bu yayınlarından bazılarıdır.

Alman mühendis ve gezgin **Joseph Cernik**'in, *Fırat ve Dicle Bölgesinde Teknik İnceleme Gezisi*[19] adlı kitabı da 1876 yılında yayımlamıştır.

Dr. **Otto Puchstein** adlı Almanın *Kürdistan'a Seyahat Hakkında Rapor*'u[20] da 1883 yılında, Berlin'de, Alman Bilimler Akademisi tarafından yayımlanmıştır.

17) Carsten Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien u. Anderen unliegenden Länder*, 1766, 1774.

18) O. Blau, *"Die Stämme des noröstlichen Kurdistan", "Reisen im Orient", "Vom Urumia-See nach den Wan-See"*, Berlin, 1858-1863.

19) Joseph Cernik, *Technische Studien d. Expedition durch die Gebiete des Euphrat und Tigris*, Gotha, 1876.

20) Dr. Otto Puchstein, *Bericht über Reise in Kurdistan*, Berlin, 1883.

İngiliz Gezginler

J. Baillic adlı İngiliz gezgin, *Kürdistan'da, Mezopotamya'da vs. Geziler ve Kürt ve Arap Aşiretlerinin Karakterleri ve Davranışları Hakkında*[21] başlıklı 2 ciltlik bir kitap yazmış ve1834 yılında Londra'da yayımlamıştır.

İngiliz Dışişleri görevlilerinden arkeolog **H.C. Rawlinson**, İngiliz Kraliyet Coğrafya Kurumu'na, *1838 yılında Tebriz'den İran Kürdistanı Yoluyla Taht-ı Süleyman Harabelerine Bir Gezi Notlar*[22] başlıklı bir rapor sundu.

Aslında Kürtler hakkında arkeolojik araştırmalar yapan **Rawlinson**, bu raporunda, Revanduzlu Yezidi Beyi **Emir Kör Ahmet Paşa** ayaklanmasını (1836) da anlatmıştır. **Kör Ahmet Paşa**'nın, asilerin en cesuru olduğunu, gücünü Fırat'tan İran Azerbaycanına kadar genişlettiğini, hatta Amadiya ve Zakko kalelerini bile zaptettiğini anlatmıştır. (**H.C. Rawlinson**'un araştırmaları üzerinde aşağıda ayrıca durulacaktır.)

Claudius James Rich adlı İngiliz gezgin ve Asuri uzmanı, Tanzimat arifesinde, Kürtler üzerine iki kitap yayımlamıştır: Bunlardan biri *Kürdistan Hakkında Notlar*[23] başlığını taşımaktadır ve 1836 yılında Londra'da basılmıştır. Diğeri ise ertesi yıl yine Londra'da basılmış olan *Kürdistan'da bir İkamet(gâh)ın Hikâyesi*[24] adlı kitaptır.

William Ainsworth ve **H. Rassam** adlı iki İngiliz gezgin, 1840 yılında, İngiliz Kraliyet Coğrafya Kurumu'na, *1839-1840 Yıllarında İstanbul'dan Musul'a Seyahat Notları* başlıklı bir rapor sunmuşlar ve bu rapor Kurum tarafından yayınlanmıştır.[25]

21) A. Baillic, *Travels in Kordistan, Mesopotamia etc with Sketches of the Character and Manners of the Koordish and Arab Tribes,* 2 vols., London, 1834.

22) H.C. Rawlinson, *Notes on a Journey from Tabriz through Persian Kurdistan to the Ruins of Taht-ı-Süleyman, in 1838,* London, 1838.

23) Rich, *Notes on Kurdistan,* London, 1836.

24) Rich, *Narrative of a Residence in Kurdistan,* London, 1836-1837.

25) William Ainsworth ve H. Rassam, "Notes on a Journey from Constantinople to Mosul in 1839-40", *Journal of the Royal Geographical Society,* London, 1840.

Tam Tanzimat Fermam'nın yayımlanıp uygulanmaya başlandığı yıl yapılan bu gezide, Tanzimat reformlarının Anadolu ve Kuzey Irak halkı tarafından nasıl karşılandığı da araştırılmıştır. İngiliz gezginler, Tanzimat reformlarına karşı ilk isyan bayrağını açanın Mardin olduğunu, burada her şeyin geri getirilmek istendiğini, özellikle yeni askeri kıyafetlere karşı büyük tepki olduğunu, bu kıyafetlere "her musibetin sebebi" gibi bakıldığını yazmışlardır.

W. Ainsworth, daha sonraki yıllarda Anadolu'ya yeni geziler yapmış ve kendi başına iki seyahatname yayımlamıştır. Bunlardan biri 1888 yılında 2 cilt halinde Londra'da yayımlanan *Fırat Seferi'nin Kişisel Öyküsü*[26] adlı yapıt, diğeri de 1898'de yine Londra'da yayımlanan *Anadolu'da Geziler ve Araştırmalar (Travels and Researches in Asia Minor*[27]*)* başlıklı kitaptır.

Erzurum'daki İngiliz Konsolosu **James Brant,** *1838 Yazında Kürdistan'ın bir Bölümünde Gezi Üzerine Notlar (Notes on a Journey through a Part of Kurdistan in the Summer of 1838)* başlıklı araştırması Londra'da yayımlanmıştır. Araştırmada, o tarihlerde Doğu Anadolu'da yaşanan bazı olaylar anlatılmıştır. Özellikle **Hacı Zilal Ağa**'nın başkaldırması, Osmanlı kuvvetlerine karşı direnmesi; Diyarbakır kuzeyinde Hainili **Temir Bey**'in Osmanlı'ya kafa tutması hikâye edilmiştir.

İngiliz Misyoner Derneği tarafından bölgeye gönderilmiş olan misyoner ve gezgin **C. Sandretski,** 1857 yılında üç ciltlik Almanca bir seyahatname yayımlamıştır. *Musul'a ve Kürdistan Üzerinden Urumiye'ye Gezi (Reise nach Mosul und durch Kurdistan nach Urmiye)* adını taşımaktadır. Kitabın üçüncü cildi Kürtlere ayrılmıştır. Burada Tanzimat'ın ilanı üzerine Kürt beylerinin ve bu arada **Bedirhan**'ın ayaklanmasına geniş yer verilmiştir.

F. Milingen adlı İngiliz gezgin, 1870 yılında Londra'da yayımladığı *Kürtler Arasında Vahşi Yaşam (Wild life among the Koords)* adlı kitabında Kürtlerin günlük yaşamlarını Avrupa'ya anlatmaya çalışmıştır.

26) William Ainsworth, *A personal narrativ of the Euphrates Expedition,* London, 1888.
27) William Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor,* London, 1898.

Rilley adlı bir başka İngiliz, 1880'lerde, *Türkiye'nin Doğusunda Hıristiyanlar ve Kürtler* konusunu incelemiştir (Londra, 1889).[28]

Fransız Gezginler

Xavier Mommaire de Hell adlı Fransızın, *Fransız Hükümeti'nin Emriyle, 1846-1848 Yıllarında Türkiye'ye ve İran'a Yapılan Gezi (Voyage en Turquie et en Perse, Exécuté par l'Ordre du Gouvernement Français pendant les Années 1846-1848)* başlıklı kitabı 1854 yılında Paris'te yayımlanmıştır.[29]

Kitapta, 1839 Tanzimat reformları üzerine Doğu Anadolu'da çıkan karışıklıklar, ayaklanmalar, özellikle **Bedirhan**'ın vergi vermemek, asker vermemek için bu tarihlerde ayaklanması ve sonra Müşir **Osman Paşa**'ya boyun eğmesi anlatılmıştır.

A. Clément adlı Fransız gezgin, 1866 yılında, Paris'te, *Kerkük'ten Revanduz'a kadar Osmanlı Kürdistanı'nda Geziler (Excursions dans le Kurdistan ottoman, de Kerkuk à Revandouse)* adlı bir kitap yayımlamıştır.

Fransız kontu **De Cholet** de *Ermenistan, Kürdistan ve Mezopotamya (Arménie, Kurdistan et Mésopotamie)* adlı bir kitap yayımlamıştır (Paris, 1892).

Avusturyalı Gezginler

Büyük devletlerin gezginleri dikkatlerini Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya çevirirken, Osmanlı Devleti'nin komşusu Avusturya İmparatorluğu da bu gelişmelerin dışında kalmadı.

Avusturyalı gezgin **Kotshy**, 1840-1862 yıllarında Viyana'da ve Gotha'da, *Anadolu'ya, Kıbrıs'a, Toroslara, Suriye'ye ve Kürdistan'a*

28) Rilley, *Christians and Kurds in Eastern Turkey (Türkiye'nin Doğusunda Hıristiyanlar ve Kürtler)*, London, 1889.

29) Xavier Mommaire de Hell, *Voyage en Turquie et en Perse, Exécuté par l'Ordre du Gouvernement Français pendant les Années 1846-1848*, Paris, 1854 .

Gezi" (Reisen im Anatolien, Cypren, Taurus, Syrien und Kurdistan) adlı kitabı yayımlandı.

Wunsch adlı Avusturyalı gezgin de 1880'lerde arka arkaya iki kitap yayımlamıştır. Biri *Kürdistan'a Gezi (Reise nach Kurdistan)* başlığını taşımaktadır ve 1883 yılında Viyana'da basılmıştır. İkinci kitap da ertesi yıl Viyana'da yayımlanmıştır ve *Ermenistan'da ve Kürdistan'da Gezilerim (Meine Reise in Armenien und Kurdistan)* adını taşımaktadır.

Avusturyalı **D. Butyka** Kürtler üzerine iki kitap yayımlamıştır. Biri *Dersim Vilayeti (Das ehemalige Wilayet Dersim)* adını taşımaktadır ve 1892 yılında Viyana'da yayımlanmıştır. Diğer kitap Fransızca olarak aynı yıl Budapeşte'de basılmıştır ve adı şudur: *Batı Kürtleri ve Asya Türkiyesi'nin Kuzeybatısındaki Yurtları (Les Kurdes de l'Ouest et leur pays dans les contrées situées au Nord-Ouest de la Turquie asiatique).*

Amerikan Misyonerleri

Türkiye'ye önce Katolik misyonerler geldi. Bunları Protestan misyonerler izledi. Dışa dönük Amerikan Protestan misyoner örgütü **American Board of Commissioners for Foreign Missions** 1810 yılında Boston'da kuruldu. 1819'da Türkiye'yi de programına aldı. Ülkemize gönderilen ilk Amerikan misyonerleri **Levi Parsons** ve **Pliny Fisk**, 14 Ocak 1820'de İzmir'e çıktı.

Atatürk'ün *Nutuk*'ta Türk gençliğine hatırlattığı **"Büyük suikast"**ın, **"Türk milleti aleyhine, asırlardan beri hazırlanmış büyük suikast"**ın aktörlerinden ikisi işte bu misyonerlerdi. **Levi Parsons**, İzmir'e çıktıktan az sonra, etrafına bakınıp, *"Tanrının yardımıyla, bu kudretli günah imparatorluğunu tamamen yıkmak için bir sistem kurmaya"* ant içiyor.[30] "Kudretli günah imparator-

30) Aktaran Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East. Missionary Influence on American Policy,* 1810-1927, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1971, s.6. Pearson aynen şöyle demiş: *"I find a great desire in my breast (...) to see a system in operation which, with the divine blessing, shall completely demolish this mighty empire of sin."*

luğu" dediği, Osmanlı Türk Devleti'ydi; bu devlet yıkılmalıydı, yıkılacaktı.

Türkiye'ye henüz ayak basmış ve kendisi hiçbir Türk'ten hiçbir kötülük görmemiş olan bu Amerikan misyonerinin fanatik Türk düşmanlığı, herhalde, gördüğü eğitimden ve yetişmesinden kaynaklanıyordu. İlahiyat okulunda ona Hıristiyanlık tarihi öğretilirken, ilk Hıristiyan topraklarının üzerine Müslüman Türklerin gelip oturmuş oldukları kimbilir nasıl anlatılmıştı. O da ta Boston'dan kalkıp bu "günah İmparatorluğu"nu veya "kâfir devleti" yıkmaya ve "işgal altındaki İncil topraklarını" kurtarmaya çalışacaktı.

Anlaşılan odur ki, Batılılar, Türkiye'nin bir zamanlar Hıristiyan toprağı olduğunu hep hatırlamış, hiç unutmamışlardı. Gençliğinde, 1835-1839 yıllarında, Türk hizmetinde bulunmuş olan ünlü Alman Mareşali **Helmut von Moltke** bile Türklerin "günahlarını" sayıp dökerek konuyu şöyle dile getirmişti:

"Peygambere (**Muhammed**'e) *inananlar, Hıristiyanlığın asırlardan beri kök salmış olduğu memleketleri zaptetmişlerdi. Havarilerin klasik toprağı, Korinth ve Efes, Nikomedya, İskenderiye, Sinod'lar ve kiliseler şehri İznik, hep onların hâkimiyeti altına girmişti. Hatta Hıristiyanlığın beşiği ve Kurtarıcısının mezarı, Filistin ve Kudüs Müslümanların eline geçmiş ve onlar Avrupa'nın bütün şövalyelerine karşı burayı müdafaa etmişlerdi. Roma İmparatorluğu'nun uzun süresine son vermek ve 1000 yıldan fazla zamandan beri İsa ve Azizlerin kutsandığı Ayasofya Kilisesi'ni Allah'a ve* (**Muhammed**) *Peygambere adamak da onlara nasip olmuştu. Konstanz'da dini meseleler üzerinde mücadele edilir, Ortodoks Kilisesi ile Katolik Kilisesi arasında uzlaşma imkânsız hale gelir ve 40 milyon Hıristiyan papazların hâkimiyetinden çıkmaya hazırlanırken Müslümanlar Salzburg'a kadar muzafferane ilerlemişlerdi. O zamanki Avrupa'nın en başta gelen hükümdarı, Roma kralı, başşehrinden kaçmıştı, nerede ise Viyana'daki Stephen Kilisesi de Bizans'taki Ayasofya gibi cami olacaktı.*

O zamanlar Afrika çöllerinden Hazar Denizi'ne ve Hind Okyanusu'ndan Atlantik kıyılarına kadar bütün memleketler padişahın emrinde idi. Venedik ile Alman imparatorları Babıâli'nin

haraç defterine kayıtlı idiler. Akdeniz kıyılarının dörtte üçü, ona boyun eğmişti; Nil, Fırat ve hemen hemen Tuna Türk nehirleri, Ege ve Karadeniz Türk iç denizleri olmuştu..."[31]

Avrupalı gözüyle bakınca, Türklerin tarihi "günahları" sayıp dökmekle bitmezdi. Avrupa, 14. yüzyıla girerken, baştan başa Hıristiyan bir kıta olmuştu. Doğu Avrupa'daki "barbar" kavimlerin hepsi Hıristiyanlaştırılmıştı. Batı Avrupa'da, İspanya'daki Endülüs Müslüman devleti ortadan kaldırılmış ve İberik Yarımadası'ndaki Müslümanların kökü kazınmıştı. Böylece Avrupa kıtasının baştan başa silme Hıristiyan bir kıta yapılması işi tamamlanmıştı. Türkler, işte bu pişmiş aşa su katmışlardı!

Ta Asya içlerinden kopup gelen Müslüman Türkler, Endülüs'ün intikamını almak istercesine, Çanakkale Boğazı'nı geçip Gelibolu'ya çıkmışlardı. Fakat orada kalmamış, "Ya Allah!" deyip, yalın kılıç elde, Hıristiyan Avrupa'nın içlerine dalmışlar ve Salzburg kapılarına, Viyana kapılarına dayanmışlardı. Alman imparatorlarını da haraca bağlamışlardı. Ondan sonra Hıristiyan Avrupa'yı yüzyıllarca uğraştırıp durmuşlardı ve hâlâ uğraştırıyorlardı... Bundan büyük "günah" mı olurdu?! Amerikan misyoneri **Parsons**, Türkiye'ye "günah imparatorluğu" demesin de ne desindi yani?!

Evet Anadolu, İncil toprağıdır. Hıristiyanlık, Avrupa'dan önce bu topraklarda yayılmış, kök salmıştır. Batı bunu unutmaz, papalık bunu unutmaz, unutamaz. Sonra Müslüman Türkler gelip bu İncil topraklarının üzerine oturmuştur. Papalık bunu içine sindirememiştir, sindiremez. Dünyanın en düzenli ve gizli arşivleri Vatikan'da imiş. Vatikan'ın hafızası çok eskilere uzanır, iki bin yıl önceki tarih dün gibi hatırlanıp yaşanır ve belki bin yıl sonrası da düşünülür. Ama biz Türkler bin yıldır bu topraklarda oturuyoruz. Olsun, Müslüman Afrikalılar da İspanya'da sekiz yüzyıl oturmadılar mı? Bugün o Endülüs devletinden İspanya'da bir tek Müslüman köyü kalmış mıdır?

31) Helmut von Moltker, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar (1835-1839)*, Çeviren: Hayrullah Örs, İş Bankası Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960, s.34.

İncil toprakları unutulmaz, unutturulmaz ve bugün Avrupa'da, Amerika'da, "**İncil topraklarının bugünü**" diye haritalar, kitaplar basılır durur. Bunlarda Türkiye'nin yerleşim yerleri, dağı taşı, akarsuları, gölleri de İncil'deki adlarıyla, havariler dönemindeki adlarıyla anılır ve öyle hatırlanır. Bu haritalara "**Ermenistan**" ve "**Kürdistan**" adlarını koymayı da unutmazlar. Sanki havariler zamanında bu topraklarda bir "Kürdistan" varmış gibi! *"Bu yaptığınız yanlıştır, Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinde 'Ermenistan', 'Kürdistan' yoktur, değiştirin bu haritayı lütfen"* dediniz mi, *"Bunlar 'tarihi' haritalardır, değiştiremeyiz"* derler. Tabii, mızrak çuvala sığmaz, verilen cevap doğru değildir. Niyet başkadır. Günümüzde Türkiye toprakları üzerine "Kürdistan", "Ermenistan" diye sözümona "tarihi" haritalar, "siyasi" harita olarak da kullanılır.[32]

Misyonerler, gezginler ve de yabancı konsoloslar, özellikle Tanzimat sürecinde Türkiye'ye üşüştüler. Amaçları belliydi: Türkiye içerden karıştırılacak ve parçalanacaktı.

Türkiye'ye dönük çeşitli kurumlar, enstitüler, araştırma merkezleri kuruldu. İhtisas okulları da açıldı. **Doğu Araştırmaları Londra Okulu** (London School ve Oriental Studies), Paris'te, **Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu** (Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes) gibi...

BİR İNGİLİZ KONSOLOSU VE KÜRTLERİN TURAN KÖKENİ

İngiliz Konsolosu **Sir Henry Greswicke Rawlinson** (1810-1895), Kürtlerin soy kökenini derinlemesine araştırmış olan uzmanlardan biridir. Asker, diplomat ve Asuri tarihi uzmanıdır. İran'da, Bağdat'ta Başkonsolos olarak bulunmuş, bölgede uzun yıllar araş-

32) Bir örnek: "The National Geographic Society" adlı tanınmış Amerikan kuruluşu, 1956 ve 1967'de iki defa *"Lands of the Bible Today"* (Bugünkü İncil Toprakları) adlı bir harita çıkarmıştır. Her iki haritada da Türkiye'nin bazı bölgeleri "Ermenistan" ve "Kürdistan" olarak gösterilmiştir. Washington Büyükelçiliğimiz bu haritaların değiştirilmesi için iki defa girişimde bulunmuş fakat haritalar değiştirilmemiştir.." (*Türkiye'ye Karşı Ermeni Hareketleri. Belgeler 1968...*, s.9, No. 7).

tırmalar yapmış, kayalardaki Asuri Çivi yazılarını çözmüş, bu alanda yeni keşiflerde bulunmuş ve daha çok bir bilim adamı olarak tanınmıştır. Kendisinin yayımlanmış 16 kitabı vardır. Bunların çoğu Çivi yazısıyla yazılmış ve ilk defa bilim dünyasına sunulan Asuri belgelerinin röprodüksiyonları niteliğinde, özgün yapıtlardır.

Tanınmış İngiliz ansiklopedisi *Encyclopedia Britannica*'daki "Kürdistan" maddesi de **H.C. Rawlinson**'un kaleminden çıkmıştı. Bu madde, önce ansiklopedinin dokuzuncu edisyonunda (1875-1889) yayımlanmıştır. Burada Kürtlerin Turan soyundan oldukları belirtilmiştir. Yazarın ölümünden sonra, ansiklopedideki "Kürdistan" maddesinde bazı değişiklikler yapılmış fakat Kürt dili ve Kürtlerin kökeni konusunda **Rawlinson**'un görüşleri İngiliz ansiklopedisinin on birinci baskısına kadar (1910-1911) aynen korunmuştur.

Kürtlerin dili ve soy kökeni konusunda **Rawlinson**'un ilgi çekici görüşleri vardır. Dil bakımından Kırmançı lehçesini bugünkü Kürtlerin esas dili olarak kabul etmektedir. "Kürtçe" deyince önce Kırmançı lehçesini kastetmektedir. Zaza ve Guran şivelerini ise Kırmançı'dan farklı lehçeler saymaktadır.

Rawlinson, Kırmançı lehçesinin bir eski İrani dil patois'sı olduğunu söylemekte fakat bu dilin içine Turni dil unsurlarının da karışmış bulunduğunu ve bu karışmanın Babil döneminden gelmiş olabileceğini belirtmektedir. Zaza lehçesinin de Ermenice ve eski Kapadokya dili ile karışmış olmakla beraber, yine İrani kökten (Aryan stock) geldiğini söylemektedir. Guran lehçesinin de esas itibariyle İrani bir dil olduğu ve Kırmançı lehçesinden daha fazla Farsça'ya yakın bulunduğunu belirtmektedir.

Kürtçe'nin veya Kürt lehçelerinin İrani dil ailesinden olduğu bugün genellikle kabul edilmektedir. Kürtçe'nin incelenip öğretildiği bazı özel Avrupa okullarında da, bu arada Paris'teki Yaşayan Doğu Dilleri Okulu'nda, Kürtçe, İrani diller grubu arasında yer almaktadır ve ihtisaslaşmış kataloglara da öyle girmiş bulunmaktadır.

Kürtlerin soy kökenine, etnik menşeine gelince, bu konuda **Rawlinson** daha açık ve daha kesin konuşmaktadır: Kürtlerin aslen Turan soyundan geldiklerini, daha sonraki çağlarda İrani un-

surlarla karışmış olduklarım belirtmektedir. **Rawlinson**'un yazdıklarına göre, Kürtler, tâ tarih çağlarının başında Orta Asya'dan kalkıp şimdi yaşadıkları bölgelere gelip yerleşmişler ve o çağda yaşayan milletler düzeyinde, örneğin Hititler düzeyinde güç kazanmış ve bütün Asuri dönemi boyunca da bağımsızlıklarını az çok koruyabilmiş olan Turani bir kavimdir.

Fakat aslı Turanlı olan bu kavim, daha sonraki çağlarda İranlı kavimlerle karışmış ve yavaş yavaş İranileşmiştir. "İranileşme" öncelikle dilde olmuştur, denilebilir. Çünkü soy bakımdan Turanlı olduğu kabul edilen bir toplumun dilinin de aslen Turanlı olması ve bugünkü İrani kökenli dili sonradan kabul etmiş bulunması akla yakındır.

Rawlinson, tezine tanık olarak, "çivi yazısıyla yazılmış ilk belgeleri" gösteriyor ve *"Turanlı bir kabile olan Kürtler, Batı Asya'daki diğer kavimlerle eşit düzeyde erken çivi yazısı kayıtlarına geçirilmişlerdir"* diyor. Bu Çivi yazıtlarının da Malatya ile İran'daki Miyandob arasında kalan bölgenin birçok yerinde kayalara kazınmış olarak bulunduğunu belirtiyor.

Bu yazıtlar bugün hâlâ yerli yerinde durmakta mıdır, yoksa British Museum'a taşınmışlar mıdır? Bizim uzmanlarımız bunları inceleyebilmişler midir ya da ne kadar inceleyebilmişlerdir? Sorular, sorular, insanın zihnini kurcalıyor. **H.C. Rawlinson**'un araştırmalarına ilişkin olarak, Londra'da bulunduğum sırada hazırlamış olduğum bir rapor, belki araştırmacılara yararlı olabilir düşüncesiyle, kitabın sonuna eklenmiştir.[33]

33) Kürtlerin etnik kökeni üzerinde duran çeşitli yayınlar vardır. Türkçe iki kitap: Abdülhalik Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1993; Ali Tayyar Önder, *Türkiye'nin Etnik Yapısı: Halkımızın Kökenleri ve Gerçekler*, Pozitif Yayınları, 6. baskı, İstanbul, 2005.

II

TANZİMAT SÜRECİNDE KÜRTÇÜLÜK

Avrupa, Kürtçülüğün Teorik Altyapısını Oluşturuyor (1827-1877)

PARİS'TE KÜRTÇE ÖĞRETEN BİR OKUL

1960'larda Paris Büyükelçiğimizdeki görevim sırasında bir şey dikkatimi çekti: Paris, Kürtçülüğün Avrupa merkezi görümündeydi. Uluslararası siyasi Kürtçülüğün ve Kürdoloji'nin önemli merkezlerinden biriydi. Fransa'ya ve Avrupa'ya yayılmış irili ufaklı Kürtçü derneklerden bazılarının merkezleri Paris'teydi. Paris'te ayrı bir Kürt İnceleme Merkezi vardı. Burada, Kürtler üzerine araştırmalar, yayınlar yapılıyor, bültenler çıkarılıyordu. Sürekli Kürtçülük yayını yapan yayınevleri de vardı, başka ülkelerde çıkan Kürtçü yayınlar da burada satılıyordu. Ve... Paris'te **Kürtçe** öğreten, Paris Üniversitesi'ne bağlı bir yüksekokul da vardı: "**Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu**" (Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes) adını taşıyordu.

Paris'te, Lille Sokağı, No. 2 adresine yerleşmiş olan bu okul, vaktiyle, Osmanlı coğrafyasında konuşulan envai çeşit dilleri öğretmek ve bölgeyi araştırıp incelemek için kurulmuş (benzer okullar Viyana'da ve Londra'da da kurulmuştu). Bu eski okul, 1859 yılında kurulmuş olan bizim Mekteb-i Mülkiye-i Şahane kadar yaşlı, hatta daha da yaşlıydı. Bu okulda Yunanca, Sırpça,

Bulgarca, Makedonca, Arnavutça, Azerice, Arapça, Farsça vs. vs. gibi çeşitli dillerin yanısıra **Kürtçe** de öğretilmişti ve hâlâ öğretiliyordu. Özellikle **Kurmançı** üzerinde duruluyordu. Okulun kütüphane kataloğunda Kürtçe, **İrani diller grubu içinde** gösteriliyordu. Galiba eski Müsavat'çılardan olan **Topçuzade** adında yaşlı bir Azerbaycanlı da bu okulda görevliydi, kendisiyle tanışıp konuşmuştum.

Benim orada çalıştığım yıllarda, Yaşayan Doğu Dilleri Okulu'nda **Kürt Dili ve Edebiyatı** derslerini, **Kâmuran Ali Bedirhan** veriyordu. Onun ders notları kütüphane kataloğunda da yer almıştı. **Kâmuran Ali Bedirhan**, Tanzimat reformlarını içine sindiremeyerek ve Mısırlı **Mehmet Ali Paşa** isyanını da fırsat bilerek 1840'larda Osmanlı Devleti'ne karşı başkaldırmış ve yakalanıp Girit'e sürülmüş olan namlı Kürt derebeyi **Bedirhan** sülalesinin son üyesiydi. 1895 yılında Şam'da doğmuş. 1960'larda yetmiş yaşına merdiven dayamış bulunuyordu. Yeni yetme Kürtçülerin ağababası, siyasi akıl hocası durumunda görünüyordu. Genç Kürtçüler onu baş gibi biliyorlardı, Avrupa'da Kürtçülük güya ondan soruluyordu! Kendisine böyle bir hava vermişti.

Kâmuran Ali Bedirhan, Paris'te, oturduğu yerden, "Kürtlerin istekleri" diye, sağa sola dilekçeler göndermekteydi. Bağdat Hükümeti'ne başkaldırıp Kuzey Irak'ta dağlara çekilmiş olan **Mustafa Barzani**'ye ulaşabilmek için de Paris'te oturan **Kâmuran Ali Bedirhan**'dan "vize" almak gerekiyordu. Nitekim 1968 yılında Kuzey Irak'taki **Mustafa Barzani** ile röportaj yapmak isteyen gazeteci **Hulusi Turgut**, önce Paris'e gidip **Kâmuran Ali Bedirhan**'a başvurmuş. Ondan, **Barzani**'nin Bağdat temsilcisine hitaben bir mektup almış, ancak bununla **Barzani**'ye ulaşabilmişti. **Bedirhan**'ın iki satırlık bir pusulası, dağdaki Barzanlı Kürtlere kapıları açmıştı.[1]

Kâmuran Ali Bedirhan, yirmi yıldan beri Paris'te, Yaşayan Doğu Dilleri Okulu'nda çalışıyordu. Orada itibarı vardı. Kürtçülük konusunda, bir yazı, bir rapor mu hazırlanacak; onun bilgisine, bi-

1) Hulusi Turgut, *Barzani Dosyası*, İstanbul, 1969, s.8, 40 ve Hulusi Turgut, "Unutulan Mektuplar", *Hürriyet*, 12-13 Kasım 2003.

rikimine başvuruluyordu. Okul kütüphanesi kataloğunda da onun dört kitabı vardı:

Kürt Şiirleri Antolojisi (Dilê qurên min. Ji giyanê bavê min): 1923 yılında Şam'da, Terakki basımevinde basılmış.

Kürt Dili ve Grameri, birinci yıl, cilt I-II (Langue kurde. Première année; tome I-II. Eléments de grammaire extraits de cours donnés...): **Kâmuran Ali Bedirhan**'ın Yaşayan Doğu Dilleri Okulu'nda verdiği ders notlarından oluşuyor, 1953 yılında Paris'te basılmış.

Kürt Alfabesi (Elifbêye kurdi): 1938 yılında, Terakki Basımevi'nde basılmış.

Xwendina kurdi: 1938 yılında Şam'da, Terakki Basımevi'nde basılmış.

Katalogda, 1960'larda artık hayatta olmayan **Celadet Ali Bedirhan**'ın da bir broşürü vardı: Türkiye Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri**'ne göndermiş olduğu uzun mektubun 1933 yılında Kâbil'de eski harflerle baskısı.

Yaşayan Doğu Dilleri Okulu'nun kütüphanesi, ciddi bir ihtisas kütüphanesiydi. Başka hiçbir kütüphanede bulamadığım kitapları, dergileri burada bulabiliyordum. Örneğin 1877-78 Türk-Rus Savaşı ve o yıllarda Rumeli'den Türk göçleriyle ilgili Rus belgelerini, o tarihi günlere tanıklık etmiş olan Rus görevlilerinin anılarını, makalelerini; 1880'lerde yayımlanmış Rus belgelerini, Bulgar istatistiklerini vs. vs. bulabiliyordum... 1962-1966 yıllarında bu kütüphanede çalıştım. Kütüphane yönetimi bana kolaylık gösterdi ve istediğim kitapları incelemek üzere eve götürmeme de izin verdi. Bu kitaplardan evde uzun uzun notlar aldım, onlarca defter doldurdum...

Bu kütüphanede, 1960'larda, Kürtçülük veya Kürdoloji üzerine 115 kalem yayın vardı. Bunları da not ettim. Şimdi listeye kuşbakışı bakıyorum. Önce yayın tarihlerine bir göz atıyorum: İlk Kürt dili grameri ve sözlüğü 1787 yılında yayımlanmış. Ondan sonra Kürtçülük yayınları yıldan yıla artmış. 19. yüzyılda 32 kitap çıkmış; 20. yüzyılın ilk yarısında bu sayıya 75 kitap daha eklenmiş. Bu listedeki seçme 100 kitabın basit bir dökümü aşağıdadır:

Kürtçülük üzerine 100 kitabın dağılımı
(Yayımlandığı ülkelere ve yıllara göre dökümü)

Yayımlandığı ülke	Yayın sayısı	Yayın yılları
Fransa	23	1840-1966
Rusya	18	1856-1957
Ermenistan	16	1930-1956
Almanya	15	1809-1926
Arap Ülkeleri (Suriye, Lübnan, Irak, Mısır)	12	1920-1965
İngiltere	8	1913-1966
Avusturya (ve Çekoslovakya)	4	1853-1965
İtalya	2	1787-1818
Türkiye	2	1892-1893

Bu liste tabii ki çok eksiktir; sadece Paris'teki bir okulun kitap koleksiyonuna dayanmaktadır. Bu kadar eksik bilgiyle elbette kesin hükümler verilemez. Ama listeye şöyle bir göz atınca, yanılgıya düşmeksizin şu kadarı söylenebilir: Kürtçülük veya Kürdoloji, Avrupa'dan kaynaklanmıştır. Kürtçülüğün tohumları önce Avrupa devletlerinde atılmış, Kürtçülük tohumları önce bu ülkelerde yeşerip kökleşmiştir. Yani Fransa, Rusya, Almanya, İngiltere, Avusturya ve İtalya'da Kürtçülüğün derin kökleri, dal budak uzayan kökenleri vardır. Bunun bilinmesinde ve not edilmesinde yarar vardır.

RUSYA'DA KÜRTÇÜLÜK VE ANADOLU'DA KÜRTÇÜ BİR RUS KONSOLOSU

Bilimsel anlamda Kürt araştırmaları veya "Kürdoloji", İranoloji'nin bir alt kolu sayılmakta ve öyle ele alınmaktadır. Rusya'da çok uzun zamandan beri yapılmakta olan Kürt araştırmaları ile hem **siyasal** hem de **bilimsel** amaç güdüldüğü belirtilmektedir. Bu konuda 1963 yılında bir araştırma yayımlamış olan **Moh Mokri**,

"Rusya'da uzun zamandan beri devam eden Kürt araştırmaları, gerek ihtilalden önce, gerek ihtilal'den sonra, çift anlam taşıyagelmiştir: siyasal ve bilimsel" demektedir.[2] Araştırmaların siyasal amacı önce gelmekte ve ağır basmaktadır; dolayısıyla, bu çalışmaları, "Kürdoloji" olarak değil, **Kürtçülük** olarak değerlendirmek daha doğru olur.

Roma'da ilk Kürtçe sözlüğün yayımlandığı 1787 yılında, Rusya'nın o zamanki başkenti St. Petersburg'da da çeşitli dillerin karşılaştırmalı sözlüğü yayımlanmış. **II. Katerina**'nın[3] emriyle, Rus Bilimler Akademisi üyesi **Pallas** tarafından hazırlanmış olan bu sözlükte 276 adet Kürtçe sözcüğe de yer verilmiş.[4] Roma'da Kürtçe sözlüğün yayımlanması ile St. Peterburg'da basılan sözlükte Kürtçe kelimelere de yer verilmesi, birbirinden ayrı ve habersiz olarak, aynı yıla rastlamış. Dolayısıyla Kürdoloji'nin veya Kürtçülüğün ortaya çıkışında Rusya'nın da bir payı olmuş.

19. yüzyıl başlarından itibaren Rusya'nın Kafkasya'ya, Türkiye'ye ve İran'a karşı emperyalist istila savaşları, Rusların Kürtlere karşı ilgisini artırmıştır. Öncelikle Rus subayları ve konsolosları Kürtler konusuna eğilmişler ve bunlar arasından uzun soluklu Kürtçüler çıkmıştır.

1828 Rus-İran Savaşında İran'ın Ardebil şehrini zapteden General **Souchtelen**, oradaki zengin Safevi kütüphanesini "savaş ganimetidir" diye hemen Petersburg'a taşıtmıştır. (Rus subayları ve konsolosları Türkiye'den de az "ganimet" götürmemişlerdir.) Bu kütüphanede **Bitlisî**'nin 1599 tarihli Farsça *Şerefname*'si de bulunmuştur. Rus İranogları bu elyazması üzerine önemle eğilmişler ve buradan **"Kürtlerin Tarihi"**ni çıkarmaya çalışmışlardır. Önce Bilimler Akademisi üyesi **Veliaminov-Zernov** *Şerafname*'nin Farsça orijinal metni üzerinde çalışmış, daha sonra bir başka akademis-

2) Moh Mokri, *Kurdologie et Enseignement de la Langue Kurde en URSS (SSCB'de Kürdoloji ve Kürtçe Eğitimi)*, Librairie Ortientaliste Paul Geuthner, Paris, 1963, s.71.
3) 1762-1796 yıllarında Rus tahtında saltanat sürmüş olan II. Katerina -BNŞ.
4) Nikitine, *op.cit.*, s.293.

yen **F. Charmoy** bu yapıtı Fransızca'ya çevirip 1868-1875 yıllarında dört cilt halinde yayımlamıştır.[5]

1840'larda Rus üniversitelerinde ve bilimler akademisinde tek tük Kürt araştırmaları yapılmıştır. **Dittel** ve **Berezine** adlı üniversiteliler, **Chodzko** ve **Jaba** adlı Rus konsolosları Kürtçe ile ilgilenmişlerdir. **Berezine**, 1853 yılında Kazan'da *Müslüman Lehçeleri Üzerine İncelemeler (Etudes sur les dialectes musulmans)* adlı bir de kitap yayımlamıştır. Konsolos **Chodzko** da aynı yıl, *Kürt Dili Üzerine Felsefi İncelemeler (Etudes philosophiques sur la langue kurde)* yayımlamıştır.

Kırım Savaşı (1853-1856) Rusya'da Kürtçülüğü kamçılamıştır. Ruslar bu savaşta Kars'ı zaptetmişler, fakat ellerinde tutamamışlardı. Ruslar, yirmi yıl sonraki savaşta (1877-78 Türk-Rus Savaşında) Erzurum'a kadar Doğu Anadolu'yu istila edecek ve 1878 Berlin Antlaşması'yla Kars, Ardahan ve Batum'u Rusya'ya katacaklardı.

Ruslar, Türkiye'den yeni topraklar koparmaya hazırlanırken, Kırım Savaşı'ndan sonraki yıllarda Kürtlerle ilgili bilgi, belge toplamayı ve araştırmalar yapmayı hızlandırıp yoğunlaştırmışlardı. Türkiye'ye yalnız dışardan saldırmakla yetinmeyecek, içerden de saldıracaklardı. Anadolu içindeki Ermenileri kullanacaklar, Kürtleri kullanacaklar, Anadolu insanını birbirine vurduracak, kırdıracaklar ve bu bulanık sularda balık avlayacaklardı.

"Kürdoloji", Rus emelleri için bir siyasi silahtı; Rus uzmanlar dört elle buna sarıldılar; Rus Bilimler Akademisi de desteğini esirgemedi. Kırım Savaşı'nı izleyen yirmi yıl içinde Rusya'da yayımlanan kitaplardan bazıları şunlardır:

Peter Lerch, *Forschungen über die Kurden und iranischen Nordchaldäer (Kürtler ve Kuzey İran Keldanileri Hakkında Araştırmalar)*, Saint-Pétersbourg, 1857-1858.

Chaykow, *Vermittelungen in Saudg-Bulak*, Saint-Pétersbourg, 1860.

Ernest Chantre, *Recueil des notices et récits kurdes (Kürt Notları ve Hikâyeleri Külliyatı)*, Saint-Pétersbourg, 1860.

5) *Ibid.*, s.294.

Jaba, *Recueil des notices et extrait kurdes (Kürt Notları Külliyatı)*, Saint-Péterbourg, 1860.

F. Charmoy, *Cheref-Nâmah ou Fastes de la nation kurde (Kürt Milletinin Şerefnamesi veya Vakayinamesi)*, 4 vol./4 cilt, Saint-Pétersbourg, 1868-1875.

Rusya'da, 19. yüzyıl ortalarında bu kitaplar yayımlanmışsa da Ruslar, o dönemde Kürtler hakkında yayın yapmaktan ziyade, ilerde yapılacak yayınların malzemelerini hazırlamaya, bilgi, belge toplamaya ve elyazmaları derlemeye öncelik ve ağırlık vermişlerdir. Bu derleme işinde, uzun yıllar Anadolu'da görev yapmış olan **Jaba** adlı Rus Konsolosu birinci derecede rol oynamıştır. Rus Kürtçüleri **Jaba**'nın derlediklerine dayanarak 150 yıldır durmadan kitap ve makale yayımlamakta ve o hazineyi tüketememektedirler.

Anadolu'da Kürtçü Bir Rus Konsolosu

Sovyet Rusya Bilimler Akademisi Asya Ulusları Enstitüsü 1961 yılında *Leningrad Koleksiyonlarındaki Kürt Elyazmaları* başlıklı bir kitap yayımladı.[6] Kitap, tanınmış Sovyet Kürtçülerinden **K.K. Kurdoev**'in sorumlu redaktörlüğü altında Sovyet Oryantalizm Enstitüsü'nün Kürdoloji Bölümü Kürdologlarından Bayan **Margarita Borisovna Rudenko** tarafından hazırlanmış. Bu kitabı 1965 yılında Paris'teki Sovyet Kitabevi'nden edinmiştim. Bugünkü Kürtçülüğün kökenlerini açıklayabilmek için bu kitabı biraz tanıyalım.

Kitap, önsöz ve dört bölümden oluşmaktadır. Önsöz'de, Leningrad'da (Petersburg'da) toplanmış olan Kürt elyazmalarının hangi kütüphanelerde bulundukları, kimler tarafından toplanmış oldukları, kitabın yazılmasında yararlanılan kaynaklar belirtilmektedir. Buradan anlaşıldığına göre, Leningrad'daki Kürt elyazmalarının çoğu, Saltıkov-Şedrin Umumi Kütüphanesi'nde ve Bilimler Akademisi'nin Asya Ulusları bölümünde bulunmaktadır.

6) M.B. Rudenko, *Opisanie Kurdskih Rukopisei Leningradskih Sobranii (Leningrad Koleksiyonlarında Kürt Elyazmaları)*, Akademii Nauk SSSR- Institut Narodov Azii (SSCB Bilimler Akademisi-Asya Ulusları Enstitüsü), Moskova, 1961.

Bu elyazmalarını toplamış ve Rusya'ya kazandırmış olanların başında **August (Aleksandr Dementeviç) Jaba** gelmektedir. **Jaba**, Rus Dışişleri Bakanlığı görevlilerindendir, 1836-1869 yılları arasında Erzurum'da ve İzmir'de Rusya Konsolosu olarak görev yapmıştır. 33 yıl Türkiye'de kalmış olan **Jaba**, Rus Bilimler Akademisi'nin ve özellikle Akademi üyesi **B.A. Dorn**'un özendirmesiyle, kendisini Kürtçülük işine vermiş, bu alanda geniş çalışmalar, araştırmalar yapmıştır. Bu çalışmaları sırasında kendisine **Molla Mahmud Bayazidî** adında yerli bir şahıs büyük yardımda bulunmuştur. "**Fakir Mahmut Efendi**" ve "**Hoca Mahmut Efendi**" adlarıyla da tanınan bu molla, özellikle Farsça metinlerin çevrilmesinde Rus Konsolosu **Jaba**'ya büyük yardımlarda bulunmuştur.

Üstlerinin direktifleri, Rus makamlarının desteği, yerli insanlar arasından bulduğu yardımcılar (ve kuşkusuz Türk yöneticilerinin hoşgörüsü veya ihmali) sayesinde Konsolos **Jaba**, tanınmış bir Kürt uzmanı, bir Kürtçü, bir Kürdolog durumuna gelmiştir. **Jaba**'nın Anadolu'dan toplayıp Petersburg'a götürdüğü elyazmaları, Türkçe, Farsca, Kürtçe ve Fransızca 54 değerli parçadan oluşmaktadır. Bunların 44'ü "Kürtçe" imiş.

Konsolos **Jaba**'nın topladığı 54 adet elyazmasına daha sonraki tarihlerde başkalarının topladığı 30 elyazması daha eklenmiş ve böylece 84 parçadan oluşan bir koleksiyon ortaya çıkmış. Petersburg "Kürt elyazmaları koleksiyonu" dedikleri işte budur. Bu koleksiyonun üçte ikisini, Konsolos **Jaba**'nın, 19. yüzyıl ortalarında Anadolu'dan toplayıp kaçırdığı eserler oluşturmaktadır.

Bu elyazmalar şu dört bölümde incelenmektedir:

Folklor ile ilgili elyazmalar: Bunların sayısı 14'tür. **Edebiyat** ile ilgili elyazmalar: Bunların sayısı 58'dir. **Dil** ile ilgili el yazmalar: 9 adettir. **Etnografya ve Tarih** ile ilgili olanlar: 3 adettir. Kitapta bunlar teker teker tanıtılmaktadır.

Folklor konusundaki elyazmalar, çeşitli kahramanlık türkülerini, oyun türküleri, aşk şarkılarını, atasözlerini, halk hikâyelerini kapsamaktadır.

Edebiyat'la ilgili elyazmalarında şu edebiyatçılar ve eserler sıralanmıştır:

Genceli Nizami'nin *Büyük İskender'in Urusla Harbi.*
Şeyh Mişrefeddin Se'edî Şirazî'nin *Gülistan*'ı.
Mehmet Fekî Teyran'ın *Hikâyat-ı Şeyh San'an*'ı.
Ahmed Melâ Batî'nin *Zenbil Satıcısı* ve *Kitab-ı Mevlid- Şerif*i.
Şeyh Ahmed Hani'nin *Mem o Zin*'i.
Selim İbn Süleyman'ın *Yusuf ile Zileyha*'sı.
Haris Bitlisî'nin *Yusuf ile Zileyha*'sı.
Haris Bitlisi'nin *Leylâ ile Mecnun*'u.
Mahmud Bayazidî'nin *Leylâ ile Mecnun*'u.
Ahmed Hanî'nin *Gazeller*'i.
Molla Batî'nin *Gazeller*'i vs.

"Kürt elyazmaları"nın **edebiyat** ile ilgili olanların başlıcaları bunlardır. Bunların "Kürt edebiyatı" sayılıp sayılamayacağını ya da ne kadarının sayılıp ne kadarının sayılamayacağını edebiyat tarihçilerinin takdirine ve eleştirisine bırakıp devam ediyorum.

Dil bölümünde Kurmancı ile ilgili birkaç gramer ve sözlük denemesi görülmektedir: **Eli Termikî**'nin *Kurmancı sarf-ü usul-ü talimiye*'si, **Molla Mustafa**'nın *Kürt fiilleri'nin çekimine dair;* **Molla Mahmud Bayazidî**'nin *Kürtçe'nin zaman içinde değişimine dair,* **A.D. Jaba**'nın *Kürt lehçeleri arasında bazı farklara ve genel kurallara dair* risaleleri gibi.

Etnografya ve tarih'le ilgili elyazmaları arasında da şunlar vardır: **Molla Mahmud Bayazidî**'nin *Adat ve Rusumatnamei Kürdiyye*'si ve bunun **A.D. Jaba** tarafından yapılmış Fransızcaya çevrisi; **Şerafeddin Bitlisi**'nin *Kitab-ı Tevarih-i Kadim-i Kürdistan Tercüme-i Şerefname-i Lisan-ı Farisiyye*'si. Yani *Şerefname*'nin Farsça'ya çevirisi.

Burada kısaca tanıtılan Petersburg'daki "Kürt elyazmaları"nın hemen hepsi 19. yüzyıla aittir. Bunların üçte ikisini konsolos **A.D. Jaba** Türkiye'den Rusya'ya götürmüş ya da kaçırmıştır. Geriye kalan üçte birlik bölümü de yine Ruslar ve ancak pek azı başka yabancılar tarafından derlenmiştir.

Rus Kürtçüler, 150 yıldan beri bu elyazmalar üzerine çalışmakta, bunlar hakkında yayınlar yapmaktadırlar. Bolşevik İhtilali

bu çalışmaları kesintiye uğratmamıştır. Çarlık zamanında başlamış olan çalışmalar, Sovyet döneminde de sürdürülmüştür. Adeta yoktan bir Kürt edebi dili, edebiyatı, tarihi yaratmak, kısacası ayrı bir Kürt milleti ortaya çıkarmak uğrundaki Rus çalışmaları yüz elli yıldır sürdürülmektedir. Yüz yıl önce, bir medrese köşesinde kaleme alınmış yarı Farsça, yarı Arapça ve yarı Türkçe bir gazel elyazması, bir manzume, birkaç atasözü bile "Kürt elyazmasıdır diye" ziyan edilmeksizin itina ile saklanıp biriktirilmiştir ve bir "Kürt kültür hazinesi" ortaya koymak amacıyla kullanılmaktadır.

Rusların Sovyet dönemindeki Kürtçülük çalışmaları ilerde ayrıca ele alınacaktır.

MISIR VALİSİ MEHMET ALİ PAŞA İSYANI VE GÜNEYDOĞU ANADOLU (1832-1839)

Mısır Valisi **Mehmet Ali Paşa**'nın 1831 yılı sonunda başlayan isyanı; çok geçmeden Suriye ve Anadolu'yu da vurdu. Dicle ve Fırat boylarını hareketlendirdi. O güne kadar çokçası batıdan ya da kuzeyden saldırıya uğramış olan Osmanlı ülkesi, bu defa içeriden ve güneyden vuruldu. Bir valisinin karşısında bile tutunamayan Osmanlı Devleti artık çöküyor zannedilmişti.

Moltke diyor ki:

"Bu memleket aldığı bu kadar çok yarayı henüz iyileştiremeden Mısır paşası Suriye'den ilerledi ve ***Sultan Osman****'ın son torunu* **(II. Mahmut)** *memleketin batması tehdidi altında kaldı.*

Yeni kurulmuş olan ordu âsilere karşı gönderildi fakat haremden yetişme generaller bu orduyu kısa zamanda harcadılar."[7]

Mısır isyanı iki aşamalı gelişmiştir. Birinci aşama 1831-1833 yıllarını, ikinci aşama da 1839 ve sonrasını kapsar. 1805 yılından beri, Padişah adına Mısır'ı yönetmekte olan Vali Kavalalı **Mehmet Ali Paşa**, Fransızların yardımıyla, Avrupa usulüne göre yetiştiril-

7) Moltke, *op.cit.*, s.36.

miş modern bir ordu kurmuştu. **Süleyman Paşa** takma adlı bir Fransız generali de Mısır ordusunu yönlendiriyor, yönetiyordu.

Mehmet Ali Paşa'nın oğlu **İbrahim Paşa** komutasındaki Mısır ordusu, Aralık 1831'de isyan bayrağını açtıktan sonra hızla Suriye'yi aştı ve Anadolu içlerine daldı. Şaşılacak bir hızla ilerleyen, önüne çıkan Osmanlı birliklerini ezip geçen Mısır ordusu 22 Aralık 1832'de Konya'yı zaptetti. 30.000 kişi öldü ve Osmanlı komutanı **Mehmet Reşit Paşa** esir düştü. Artık **İbrahim Paşa**'ya İstanbul yolu açılmıştı.

Padişah **II. Mahmut**, Rusya'yı yardıma çağırdı. Hemen herkese ters gibi görünen bu kararını *"denize düşen yılana sarılır"* diye açıkladı. Padişahın çağrısı üzerine dokuz savaş gemisinden oluşan bir Rus filosu Karadeniz Boğazı'nı geçerek Büyükdere önünde demirledi. 15 bin kadar Rus askeri Boğaz'ın Anadolu yakasında ordugâh kurdu. **Moltke** bu gelişmeyi de şöyle anlatıyor:

"Hükümet (Osmanlı Hükümeti), *kendilerini en eski ve tabii müttefikleri olarak gösteren İngiltere ve Fransa'ya başvurdu, fakat vaitlerden başka bir şey elde edemedi. O zaman* ***Sultan Mahmut*** *Rusya'yı yardıma çağırdı ve düşmanı ona gemiler, para ve bir ordu gönderdi.*

O sırada dünya, 15.000 Rusun padişahı ve sarayını Mısırlılara karşı müdafaa etmek üzere, İstanbul'un Anadolu yakasındaki tepelerde ordugâh kuruşu gibi garip bir manzara ile karşılaştı. O günlerde Türkler arasında büyük bir hoşnutsuzluk hüküm sürüyordu. Ulema, nüfuzlarının azaldığını görmekteydi, yenilikler birçok menfaatleri zedelemişti ve yeni vergiler bütün sınıflara zarar veriyordu. Artık adlarını bile söylemeleri yasak olan binlerce yeniçeri ile öldürülen binlercesinin dostları ve akrabaları Başkente dağılmışlardı. Ermeniler ve Rum Hıristiyanlar, başta olanları düşman, Rusları ise dindaşları olarak sayıyorlardı. O sırada Türkiye bir ordu çıkaracak halde değildi...

Yabancı ordular imparatorluğu (Osmanlı İmparatorluğu'nu) *inkıraz uçurumuna kadar getirmiş, yine yabancı ordular onu kur-*

tarmıştı. Bu sebeple Türkler her şeyden önce kendilerinin bir ordu olmasını istiyorlardı. Büyük gayretlerle 70.000 kişilik muntazam bir ordu kurulabildi. Bu kuvvetin, Osmanlı İmparatorluğu'na tâbi memleketleri korumak için ne kadar yetersiz olduğunu haritaya bir bakış anlatır..."[9]

Padişahın Rusları İstanbul'a çağırmasına kadar Mısır isyanı Osmanlı Devleti'nin bir iç işiydi. Kavga, Padişahı ile âsi valisi arasında idi, yabancılar buna seyirciydi. Rusların İstanbul'a gelişinden sonra ise Mısır sorunu artık bir Avrupa sorunu haline geldi; Türkiye'nin bir iç sorunu olmaktan çıktı. İngiliz ve Fransız Büyükelçileri İstanbul'da Rus askerini görünce dehşete kapıldılar. Rusları buradan çıkarmanın, Mısır askerinin Anadolu'dan çekilmesine bağlı olduğunu gördüler. Bunun için İstanbul ve Kahire üzerinde baskı yaparak iki tarafı barıştırmak için çaba harcadılar.

Sonunda iki tarafı anlaştırdılar. Padişah ile **Mehmet Ali Paşa** arasında 14 Mayıs 1833 günü Kütahya'da barış yapıldı. Bu barışa göre, **Mehmet Ali Paşa**'ya, Mısır ve Girit valiliklerine ek olarak Şam valiliği; **İbrahim Paşa**'ya da Cidde valiliğine ek olarak Adana valiliği verildi. Çukurova da **İbrahim Paşa**'nm elinde kalmak şartıyla Mısır ordusu Anadolu'yu boşaltacaktı...

Kütahya Antlaşması'yla Mısır sorununun birinci dönemi sona erdi.

Mısır isyanı sırasında, **Mehmet Ali**'nin entrikaları ile Anadolu'da padişaha karşı yer yer isyanlar da çıkmıştı. Kastamonu'da **Tahmiscioğlu** isyanı vardı. İzmir'de **Mehmet Ağa** isminde biri padişahın memurlarını atarak **Mehmet Ali Paşa**'nın idaresini kurmaya yeltenmişti. Fırat dolaylarındaki bazı Kürt beyleri de isyan halindeydi.[10]

Sultan II. Mahmut'un başlattığı yenilikler, Anadolu'da kolay sindirilemiyordu. "Asakiri Mansure-i Muhammediye" adıyla yeni bir ordu kurulması, askere Avrupa usulünde eğitim verilmesi, yeni kıyafetler giydirilmesi, yeniçeri ocağının kaldırılması, ardından Bektaşi tarikatının da yasak edilmesi, Anadolu'da yer yer tep-

9) Moltke, *op.cit.*, s.36-37.

10) Karal, *Osmanlı Tarihi, V. cilt*, 2. baskı, s.135, 140.

kiler ve direnmelerle karşılanmıştı. Yenilikler birçok çıkarları zedelemişti. Nüfuzunun azaldığını gören ulema tepkiliydi. Reformlar ağalara ve beylere ters düşüyordu. Doğudaki derebeyler tedirgindi; yenilikler ve yeni düzen onları silip süpürebilirdi. *"Halka gelince, menfaatını tartamayacak kadar cahil olduğundan, bazan lâkayit, bazan da yenilik düşmanlarına taraftar idi."*[11] Bütün bu hoşnutsuzluklar Anadolu'da Mısır ordusunun işini kolaylaştırmıştı. **İbrahim Paşa** kuvvetleri, Anadolu halkından bir tepki ve direniş görmeden Kütahya'ya kadar yürümüştü; hatta yerel işbirlikçiler de peydahlamıştı.

Kütahya antlaşmasına konan bir hükümle, Anadolu'da **Mehmet Ali Paşa** tarafını tutmuş olanlar için genel af kabul edildi.

Mısır İsyanının İkinci Aşaması: Dikkatler Güneydoğu Anadolu'ya Çevriliyor

Mısır isyanının ikinci aşamasında dikkatler Güneydoğu Anadolu'ya çevrildi. Türk ve Mısır kuvvetleri, 1839'da, bu bölgede kapıştılar.

1833'te imzalanan Kütahya Barış Antlaşması, tarafları memnun etmemiş ve uzunca bir mütareke gibi kalmıştı. Aradaki gerginlik ve sürtüşmeler sürüp gitmişti. Olaylar da yeni bir Osmanlı-Mısır savaşına doğru gelişti. **Mehmet Ali Paşa**, Mısır'ın tam bağımsızlığı için çalışmaktan vazgeçmiyordu. Halifeliği İstanbul'dan Kahire'ye taşımayı tasarlıyordu. Bu düşüncesini açığa da vurmuş ve Suriye Müslümanlarını yaralamıştı. Dahası, **Mehmet Ali Paşa**, idaresi altındaki geniş yerlerin valiliğinin babadan oğula geçmesini istiyordu. Padişah, Mısır, Akka ve Trablusşam için buna razı oldu, fakat Adana ve Suriye'nin geri verilmesini, Mısır'ın buralardan elini çekmesini istedi. Bu arada **İbrahim Paşa**, Suriye'de Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında eşitlik ilkesini yürürlüğe koymuştu. Bu da Suriye ve Lübnan Müslümanlarının hiç hoşuna gitmemişti. Mısır

11) *Ibid.*, s.143.

yönetimine karşı Lübnan'da bir süredir kaynaşma vardı ve Mısır, bu kaynaşmalarda İstanbul'un parmağı olduğunu ileri sürüyordu...

Türkiye tarafında, Fırat dolaylarında da bazı Kürt beyleri, derebeyleri kıpırdıyor, başına buyruk hareket etmeye yöneliyordu. Padişahın reformlarından hoşnut değillerdi. Yeni askeri kıyafetleri bahane edip orduya asker vermekten yan çiziyor, hatta vergi vermekten de kaçınmaya çalışıyorlardı. Padişah da bölgedeki bu huzursuzluğun **Mehmet Ali Paşa** fitnesinden kaynaklandığını iddia ediyor ve güya bu dikbaşlı derebeyleri hizaya getirmek için bölgeye asker sevk ediyordu. **Hafız Ali Paşa** komutasındaki Osmanlı ordusu, gerçi yolda önlerine çıkan bazı asi derebeyleri de ortadan kaldırıyordu ama ordunun asıl hedefi Mısır kuvvetleriydi.

Avrupa büyük devletleri, görünüşte yeni bir Türk-Mısır savaşını önlemek için, aslında ise kendi çıkarlarını korumak amacıyla kolları sıvamışlardı. Çok yoğun yazışmalar yapılıyordu. Bu konuda İngiliz Hükümeti'nin yayımlayıp parlamentoya sunmuş olduğu "mavi kitap"larda yüzlerce belge bulunmaktadır.[12] Bu belgeleri karıştırmak ilginçtir ama konumuzu fazlasıyla aşar. Çerçeveyi zorlamaksızın, özetle birkaç satır aktarıp geçiyoruz:

Bu krizde Fransa Mısır yanlısı, Rusya Türkiye yanlısı, İngiltere ise ortada görünmektedir. Avusturya ise tamamen tarafsızmış gibi davranmaktadır...

15 Şubat 1839: Fransız **Kont Mole**'dan İngiltere'nin Paris Büyükelçisi **Lord Granville**'e: *"Fransa ve İngiltere, Padişah'la Paşa arasında barışı korumak amacı güdüyorlarsa da aralarında görüş ayrılığı vardır. Mısır, Avrupa ile İngiliz İmparatorluğu arasında geçiş yeri olduğundan savaşın önlenmesi İngiltere için daha önemlidir."* (s.1, No: 1)

7 **Mart**: İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi **Ponsonby** bildiriyor: *"Hafız Paşa, 'Ordumuz Suriye'deki Mısır Ordusunu yenebile-*

12) *Correspondence Relative to the Affairs of the Levant, Part I (Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty, 1841;* London, Printed by T.E. Harrison, 1841). Bu cilt tamamen Mısır sorunuyla ilgilidir. Büyük boy 703 sayfa tutan ciltte, 1839-1840 yıllarına ilişkin 622 belge ve ekleri yer almaktadır. (Kısaltmalarda *Affairs of the Levant I* olarak gösterilmektedir -BNŞ.)

cek güçtedir' demiş. Kaptan Paşa da 'Donanmamız Mısır donanmasını yenecek ve yok edecek güçtedir' demiş. Sabırlı ve temkinli olması için bütün gücümle Padişahı ikna etmeye çalışıyorum." (s.1, No: 9)

14 Mart: İngiltere'nin Beyrut Konsolosu **N. Moore** bildiriyor: *"**İbrahim Paşa** Şam'dan ayrılıp Kuzey Suriye'ye gitti. Toroslar'daki âsilerin Halep cephesindeki Mısır ordusuna katıldıkları söyleniyor."* (s.12, No: 24)

18 Mart: İngiltere'nin Beyrut Konsolosu **Moore** bildiriyor: *"**Süleyman Paşa*** (Mısır ordusundaki Fransız general) *cumartesi akşamı Beyrut'a geldi ve bu sabah Homs ve Hama'ya gitti. Paşa, Padişah kuvvetleriyle çatışmanın yaklaştığını ve askere hazır ol emri verildiğini açıkça söyledi."* (s.12, No: 24)

30 Mart: İngiltere'nin Halep Konsolos Vekili **Werry** bildiriyor: *"**Malatya, Urfa** ve **Diyarbekir** taraflarında büyük askeri hazırlıklar yapıldığını, depolara erzak, mühimmat, her türlü askeri malzeme ve gereçler yığıldığını haber aldım."* (s.35, No: 51/2)

1 Nisan: İngiltere'nin Kahire Başkonsolosu **Albay Campbell** bildiriyor: *"Paşa* (**Mehmet Ali Paşa**), *bu sabah, saldırgan taraf olmayacağını ama Padişah kendisine saldırırsa **Urfa** ve **Diyarbakır**'ı tamamen ele geçireceğini söyledi. Paşa bunu bu sabah Rus ve Toskana Başkonsoloslarının ve **Boghos Bey**'in önünde söyledi."* (s.12, No: 25)

23 Nisan: İngiltere'nin Halep Konsolos Vekili **Werry** bildiriyor: *"Güvenilir kaynaktan aldığım bilgilere göre, Padişah kuvvetleri **Bir**'den* (Birecik) *nehri geçmeye başlamıştır. Son istihbarata göre, **Kürt Mehmet Paşa** komutasında 3000 gayri nizami asker **Fırat** nehrini geçmiştir."* (s.35, No: 51/2)

24 Nisan: İngiltere'nin Halep Konsolos Vekili **Werry** bildiriyor: *"Dünkü raporumda **Fırat** nehrini geçtiğini bildirdiğim **Kürt Mehmet Paşa** komutasında 10.000 asker bulunduğunu, bunlardan 3000 kadarını gayri nizami süvarilerin oluşturduğunu haber aldım."* (s.47, No: 53/5)

1 Mayıs: Genel Vali'nin (**Mehmet Ali Paşa**'nın) Başkâtibi ve Tercümanı **Artin Bey**'den Ekselans **Boghos Bey**'e: *"Başkomutan*

(**İbrahim Paşa**), *Padişah kuvvetlerinin halen 'Bir' denen **Birecik**'i geçtiğini ve orada tahkimat yaptığını özel bir mektupla bildirmiştir. Başkomutan, Suriye'deki birliklere Halep'e hereket emri verdikten sonra kendisi de oraya hareket etmiştir. Genel Vali, yukarıdaki bilgileri derhal Başkonsoloslara bildirmenizi istedi.*" (s.17-18, No: 31/2)

4 Mayıs: İngiltere'nin Halep Konsolos Vekili **Werry** bildiriyor: "*Birecik'ten geçen askeri birlikler, sınıra doğru ilerleyen Türk ordusunun parçalarıdır. 30 Mart ve 23 Nisan tarihli raporlarımda Birecik'ten Fırat'ı geçtiğini bildirdiğim askerler Padişah ordusunun parçalarıdır. 25-30.000 askerle Bağdat'tan **Diyarbakır**'a gelmiş olan **Ali Paşa** da bu orduya katılacaktır. Serasker **Hafız Ali Paşa** komutasında 60.000 mevcutlu bir kolun da **Malatya**'dan **Rumkale**'ye doğru ilerlediği; **Halil Paşa** ve **Süleyman Paşa** komutasında 40.000 mevcutlu üçüncü bir kolun da **Maraş** hattına doğru yürüdüğü haber veriliyor. Son habere göre, Haouran'daki* (? Harran) *ayaklanma devam ediyor ve genişliyor. Bu ayaklanmanın Padişah'ın Seraskeri **Hafız Paşa** ile işbirliği yapmak amacıyla çıkarılmış olması ihtimal dışı değildir.*" (s.35-36, No: 51/2)

6 Mayıs: İngiltere'nin Halep Konsolos Vekili **Werry** bildiriyor: "*Sınırdan alınan son haberlerde, Padişah kuvvetlerinin, teçhizat, erzak vs. ağırlıklarıyla birlikte her gün **Birecik** yakınından nehri* (Fırat'ı) *geçtikleri bildiriliyor. **İbrahim Paşa** hâlâ buradadır* (Halep'tedir); *fakat yakında Anteb'e gideceği söyleniyor.*" (s.33, No: 51)

10 Mayıs: İngiltere'nin Halep Konsolos Vekili **Werry** bildiriyor: "*Padişah ordusunun genel karargâhının **Rumkale**'de olacağı anlaşılıyor.*" (s.40, No: 53)

20 Mayıs: İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Viskont **Ponsonby** bildiriyor: "*Kahire'de konsoloslara yapılan* (yukarıdaki) *tebligata pek öfkelenen Padişah, **Mehmet Ali Paşa**'ya savaş açmaya karar vermiştir. Savaş olacağından herkes emin; genel kanaat, Padişah'ın yenileceği yönündedir. Askeri konularda uzman olmadığım için benim fikrimin hiçbir değer yoktur. Padişah galip gelirse pek sorun çıkmaz. Ama **Mehmet Ali Paşa** galip gelirse, **Bağdat**,*

Urfa, Diyarbekir *paşalıklarını vs. vs. alabilir. Büyük devletler suçlu-suçsuz; haklı-haksız olan konusunda 'saldırgan' olma ölçütünü koymuşlardır. Rusya, Vali'yi saldırgan ve haksız bulmakta, Padişah'ı ise yerden göğe kadar haklı görmektedir."* (s.28-29, No: 44)

Yine **20 Mayıs: Moltke**, Birecik'teki Osmanlı ordusu karargâhından yazıyor: *"Burada 80 top var, 40'ı yolda... Hakiki kuvvetin 25.000 ilâ 28.000 piyade, 5.000 atlı ve 100 top olduğunu tahmin ediyorum. Eğer 30.000 kişiyi harbe sokabilirsek sevineceğim... Biz, nisbeten çok büyük sayıda gayrimuntazam kuvvetler bekliyoruz; önce Annesi Araplarını söyleyeyim, bunlar Doğu Suriye ve Mezopotamya'da dolaşıp duruyorlar, İbrahim'i* (**İbrahim Paşa**'yı) *çok rahatsız edeceklerdir. Sonra **Diyarbekir, Mardin, Palû** v.s. başıbozukları, bizim **Sait Bey Kalesi** önündeki eski müttefikler, **Bedirhan Bey**'le Kürtleri ve hempaları. Bütün bunların kaça mal olduğunu hesaplayabilirsin. 100.000 kilo buğday satın alındı, gayri muntazam askerler de tayınlarını alıyorlar ve geri kalan şeyleri de herhalde çapulla temin ediyorlar. Kıtalara çift maaş verildi, para avuç dolusu dağıtılıyor. Öncülerimiz* (iki süvari bölüğü) *Nizip'in ilersinde, tam hudutta bulunuyor... Paşa efendimiz* (Başkomutan **Hafız Paşa**) *bir Mollalar divanı kurdu... Paşa'ya dün şunları söyledim: 'Mollalar sana harbin haklı olup olmadığını söyleyebilirler, fakat bunun akıllıca olup olmadığını sen takdir edebilirsin... bütün sorumluluk sana aittir ve başka hiç kimseden tavsiye beklememelisin."* (**Moltke**, *op.cit.*, s.292-293)

5 Haziran: İngiltere'nin Paris Büyükelçisi **Lord Granville** bildiriyor: *"Genel Vali* (**Mehmet Ali Paşa**), *Fransa'nın Paris Başkonsolosu **M. Cochelet**'ye demiş ki: **Birecik** yakınından **Fırat**'ı geçmiş bulunan Padişah kuvvetleri nehrin öteki tarafına çekilirse, kendisi* (M. Ali) *de ordusunu geri çekecek ve oğlunu Şam'a çağıracaktır. Eğer **Hafız Paşa Malatya**'nın ötesine çekilirse Genel Vali de Mısır Başkomutanını* (**İbrahim Paşa**'yı) *geri çağıracaktır. Eğer dört büyük devlet barışı ve babadan oğula veraseti garanti ederlerse, kendisi de Suriye'deki kuvvetlerinin bir bölümünü geri çekecektir..."* (s.27, No: 41/1)

DEREBEYLİKLER KALDIRILIYOR: SAİT BEY KALESİ'NİN YIKILMASI (1838)

İstanbul'da devlet otoritesinin sarsılması her zaman eyaletlere de yansıyordu. Merkezde otoritenin zayıflaması sonucu eyaletlerde yerel bir takım **âyanlıklar** veyahut **derebeylikler** kuruluyordu. Bunlarla hükümet arasında anlaşmazlıklar ve sürtüşmeler baş gösteriyordu. Çok kere bu anlaşmazlıklar iç muharebeleri andıran bir şekilde gelişirlerdi...[13]

Mustafa Nuri Paşa *Netayüc ül-Vukuat*'ta şunları yazıyor:

"Saltanat-ı Seniyye'nin sefer uğraşıları ortadan kalktıktan sonra, epey bir süredir Anadolu'nun ve Rumeli'nin her yerinde ortaya çıkıp, derebeyi ve âyan deyimleri ile adlandırılan, Devlet-i Aliyye'nin buyruklarına gereği gibi boyun eğmeyen kişilerin ortadan kaldırılıp yok edilmeleri işine girildi.

Bunlardan ***Tekeli Oğlu, Kalyoncu, Dağ Deviren Oğlu*** *ve daha adları belli kişiler, üzerlerine görevlendirilen vezirler ve komutanlar elleri ile asılarak şerleri ve fesatlıkları ortadan kaldırıldı.*

Serezli ***Yusuf Bey, Karaosman Oğlu*** *ve* ***Cebbar Zade*** *gibi derebeyler, güçlü ve ünlü kişiler olmakla birlikte, şimdi devlete itaat üzere bulundukları ve seferde hizmetleri görülmesi gibi nedenlerle, bunlara dokunulmadı."*[14]

Balkanların bu irili ufaklı derebeylerine Vidin'deki **Pazvand Oğlu**'nu da eklemeli, 1797'de isyan etmişti.

Tanzimat sürecinde Rumeli'deki derebeylerin en ünlüsü Yanya Valisi **Tepedelenli Ali Paşa** idi. Kırk yıla yakın bu görevde kalmış olan açgözlü ve hırslı **Ali Paşa**, Yanya Sancağı'ndan başka Yenişehir (Tırhala), Selanik ve Manastır Sancakları içinde 200'den çok büyük çiftlik sahibi olmuştu. Kendisi, Rusya, Avusturya ve Fransa savaşlarında yararlıklar göstermiş olduğundan dolayı, oğlu **Veli**

13) Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, V. Cilt*, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1961, s.7-8.

14) Mustafa Nuri Paşa, *NETAYİC ÜL-VUKUAT Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Sadeleştiren: Prof.Dr. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987, Cilt III-IV, s.247-248.

Paşa'ya vezirlik, öteki oğulları **Muhtar Paşa** ile **Salih Paşa**'ya ve torunu **Mehmet Paşa**'ya beylerbeylik ihsan edilmişti. Topçu adı ile sekiz-on bin kadar düzenli askeri örgüt kurmuştu. Zenginliğini ve gücünü günden güne artırıyor ve o bölgede başına buyruk hareket etmeye ve hükümeti dinlememeye yöneliyordu. Sonunda **Sultan II. Mahmut**'un sabrını taşırdı. Ve namlı derebeyi **Tepedelenli Ali Paşa** da tepelendi[15] (24 Kasım 1822).

Sıra Anadolu Derebeylerinde

Tanzimat sürecinde Rumeli'de olduğu gibi, Anadolu'da da irili ufaklı derebeyleri sivrilmişti. **Çapanoğulları, Karaosmanoğulları**; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Revanduzlu Yezidi Beyi **Kör Ahmet Paşa, Hacı Zilal Ağa, Babanzadeler, Said Bey, Mir Muhammed, Bedirhan Bey** ve diğerleri. Bütün bunlar ortadan kaldırılacak veya etkisizleştirilecekti.

Mısırlı **Mehmet Ali Paşa** isyanı sırasında Güneydoğu Anadolu'da bazı Kürt beyleri de hedef alındı.

Âyanlar ve derebeyleri, İstanbul'da saray entrikaları yüzünden devletin zayıf düştüğü, devlet otoritesinin zayıfladığı, yeniçerilerin başkaldırdıkları bunalım yıllarında epeyce güçlenme fırsatı bulmuşlardı. Giderek başına buyruk davranmaya ve hükümete başkaldırmaya yönelen kimi Kürt beylerine veya derebeylerine de sonunda boyun eğdirilecekti.

Mısırlı **Mehmet Ali Paşa** isyanı, **İbrahim Paşa** komutasındaki Mısır kuvvetlerinin 1830'larda Suriye'yi geçip Anadolu'ya yürümesi ve Fırat kıyısındaki Rumkale'yi topa tutması, dikkatleri Güneydoğu Anadolu'ya çevirmişti. **İbrahim Paşa**'nın harekâtını izlemek amacıyla bölgeye sevk edilen kuvvetlerin bir kolu, Mayıs 1838'de, **Sait Bey** adındaki âsi Kürt derebeyini de tepelemişti. 1835-1839 yıllarında Türk hizmetinde bulunmuş ve bu harekâta da katılmış olan **Moltke**, *"Muhakkak ki Padişah bizzat kendi devleti içersinde*

15) *Ibid.*, s.248-251.

geniş fetihler yapmak zorundadır. Bunlara İran hududu ile Dicle arasındaki dağlık memleket de dahildir" diyor.[16]

Sait Bey'in kalesi de bu dağlık bölgede bulunuyordu.

Sait Bey Kalesi'nin Yıkılması (Mayıs 1838)

Moltke bu harekâtı *"Bir Kürt Hisarının Muhasarası"* diye ayrıntılarıyla anlatır. Anlattıklarını kısaltarak aktaralım:

*"**Mehmet Paşa**'nın maiyetindeki seferi kuvvet, birinci ve ikinci muvazzaf harp piyade alaylarının üçer taburundan müteşekkildi; fakat bunların beherinin kuvveti 400 asker, 150 at ve 8 toptan fazla değildi. Bütün kıta takriben 3.000 kişi kadardı. Bu hareket, tâ beş seneden beri devletin otoritesine karşı koyan, keyfi vergiler tahsil eden ve birçok gaddarlıklarda bulunan küçük bir Kürt prensine* (**Sait Bey**'e) *karşı idi. Muvazzaf askeri kıtaların yaklaşması üzerine Bey'in hemen hemen bütün taraftarları kendisini terk etmişti. Fakat o, 200 sadık adamıyla, yüksek dağlardaki, rivayete göre gayet muhkem bir kaleye sığınmıştı...*

3 Mayısta (1838) *Diyarbakır'dan gelen sallar buraya vardı ve birinci alay toplarıyla beraber Dicle'yi aştı... Nehrin sol kenarında bir ordugâh kurduk... Ayın 5'inci günü akşamı, muhasara edeceğimiz hisar hakkında bir fikir edinebilmek için, evvelce **Reşit Paşa**'nın zaptetmiş olduğu bir Kürt kalesine gittim... 7 Mayıs. Dün Cezire ordugâhında uzun zaman hiçbir iş yapmadan oturmaktan bıkarak... **Sait Bey** kalesine kadar olan iki menzillik yolu aldım.... Bir kayalığın köşesini dönüp de başımın üzerinde, o kadar müthiş bir yükseklikten ve etraftaki bütün tepelelerden o kadar uzaktan bakan muhteşem beyaz kaleyi görünce, her şeyi göze almış adamın* (**Sait Bey**'in) *burada çok uzun zaman mukavemet edebileceğini düşündüm. Fakat bereket versin ki burada 200 kişi vardı ve bu da bizim için iyi idi... Müttefikimiz Kürtler* (**Bedirhan Bey**'in adamları) *şimdiden hayli iş görmüşler ve ilk bakışta erişilmez gibi görü-*

16) Moltke, *op.cit.*, s.209.

*nen bir sürü küçük burç, tahkim edilmiş mağara ve bunun gibileri zaptetmişlerdi... **Bedirhan Bey**'in... kara keçi kılından çadırı köpüre köpüre akan bir dağ deresinin kenarına kurulmuştu...*

*Zamandan keşif için faydalandım... **Sait Bey Kalesi** 1.000 ayak kadar yükseklikte... Hücum tarzı hakkındaki fikrim tamamiyle kesinleşmişti. Bütün atış vasıtaları doğudaki tepeye çıkarılmalıydı, kale bu tarafa doğru açıktı, kapıları, pencereleri o yana idi. Geniş bir hedef teşkil ediyordu... Ağır topların ise batıdaki tepeye çıkarılması lazımdı.*

Ayın 8'i. Kuvvetler dün akşam buraya vardı ve hemen düşmanla müzakereye girişildi... Önce bütün silahlarla kuru sıkı ateş etmekle işe başlandı, sonra bir delege gönderilerek kalenin teslimi istendi. Bey buna çoktan hazır, yalnız kendisinin dikte etmek lütfunda bulunduğu şartlarla!.. Şimdi de 'top mop'un yukarıya çıkarılması lazım...

Hiçbir alet olmadan, sadece insan eliyle böyle bir işin başarılabileceğini hiç zannetmezdim; her topun önüne yarım tabur asker koşuldu... Altı saat çalıştıktan sonra her iki top da (top arabası üstünde havan topu) *kayalığın tepesine yerleşmişti... Akşam karanlıkta her iki topun ilk gülleleri Kürt kalesinin duvarlarında gümledi...*

Ayın 9'u. Bu sabah ateş açıldı. Şimdiye kadar yukarı çıkarılmış olan beş toptan her biri 20-30 defa ateş etti... Güllelerin takriben üçte biri kaleye isabet etti, üçte biri avluya düştü, üçte biri de kaleyi aştı. Bir gülle burcun kapısından girdi, herhalde içerde biraz gürültü patırtı etmiş olsa gerek. Batıdaki bataryanın kaleden uzaklığı 750, doğudakinin ise 800 adım... Çok uzak deyeceksin ama biz bu kadar yakına gelebildiğimiz için Allah'a şükrediyoruz...

*Akşam (12 Mayıs). Bütün gün pazarlıkla geçti. **Sait Bey**, oğlunu rehine olarak vermeyi kabul ediyor fakat kaleden hür olarak çıkmayı istiyor... Fakat Paşa onun bizzat gelmesini istiyor. Az sonra Paşa beni bu kabul merasiminde hazır bulunmağa davet etti...*

Paşa şimdiye kadarki düşmanını büyük çadırda kabul etti. Alay ve tabur kumandanları her iki yanında oturuyorlardı... Bir alay Kürt sarp tepeden ağır ağır aşağıya iniyordu, yarım saat son-

ra Bey (**Sait Bey**), *çadırımızın önünde atından indi... Paşa'ya doğru yürüdü ve onun elini öper gibi yaptı... Güzel bir kaleyi birçok zenginlikleriyle birlikte teslim ediyordu... Bey, Paşa ile benim aramızda oturdu, çubuklar ve kahveler getirildi. Sanki sadece basit bir anlaşmazlık olup geçmiş gibi görüşmeler başladı...*

Şimdi kale yerle bir edilecek, pek yazık ama lazım; buraya bir kumandanla bir garnizon yerleştirilecek olursa bu kumandan da çok geçmeden bir ***Sait Bey*** *olup çıkar..."*[17]

NİZİP BOZGUNU (29 HAZİRAN 1839) VE SONRASI: ŞEMDİNLİ'DE NESTURİLER, MİSYONERLER VE BEDİRHAN BEY

Enver Ziya Karal şöyle anlatıyor:

"Osmanlı ordusunun büyük kuvvetleri Birecik'te Fırat'ı geçtikten sonra Nizip'te konakladılar. ***İbrahim Paşa*** *karargâhını Halep'te kurdu.*

Osmanlı ordusunun komutanı ***Hafız Ahmet Paşa*** *idi. Bu zat cesurdu, fakat düzenli bir meydan muharebesi yapmamıştı. Üstelik de komutasındaki generallerden çok mollaların düşüncelerine önem veriyordu. Osmanlı ordusunda Prusyalı üç kurmay subay bulunuyordu. Bunlardan biri* ***Moltke*** *idi. Moltke'ye göre Nizip'te Osmanlı ordusuyla Mısır ordusunun durumu şöyle idi:*

'Ordunun önemli birliğini yayalar teşkil ediyordu. Bunlar taze erlerdi. Kendilerine Avrupa savaş usulünden çarçabuk bazı şeyler öğretilmişti. Subaylara gelince, subaylıktan hiçbir şey anlamıyorlardı...'

Sayı bakımından iki ordu aşağı yukarı eşit idi. Osmanlı ordusu otuz bin yaya, beş bin süvari ve üç bin topçudan kurulmuştu. Mısırlılar da kırk bin kişilik bir kuvvet idiler. Top sayısı her iki orduda yüz altmışar idi.

17) Helmuth von Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar (1835-1839)*, Çeviren: Hayrullah Örs, İş Bankası Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960, s.200-209.

Nizip alanında bu iki ordu harp kurallarına uygun olarak yerleşmişti. Bir cuma günü Prusyalı kurmay subaylar, Osmanlı ordusu Mısırlıları yenecek bir durumda bulunduğundan, hemen muharebeye girişilmesi için başkomutan ***Hafız Paşa****'ya tavsiyede bulundular.*

Fakat orduda bulunan ulema, cuma günü harp yapılmasının şer'an caiz olmadığını ileri sürdüler. Ertesi gün Prusyalı subaylar bir gece baskın yapılmasını teklif ettiler. Ulema bu sefer de gece ansızın haydut gibi baskın yapılmasının Padişah askerlerinin şanına yakışık olmayacağı düşüncesinde bulundular. Bu arada Mısır ordusu Osmanlı kanatlarını kuşatacak bir durum yarattı. ***Moltke, Hafız Paşa****'ya Birecik üzerine çekilip kuşatmadan kurtulmasını tavsiye etti. Fakat Paşa, her ne sebeple olursa olsun geri çekilmeyi şerefsizlik saydığı için yerinden kımıldamadı.*

Nihayet Mısırlıların beklenilen saldırısı, 29 Haziranda başladı. ***Hafız Paşa****'nın derme çatma ve hurafeler içinde yaşayan ordusu dört saat içinde perişan edildi. Harp meydanında binlerce ölü, on binlerce esir ve 160 top bırakıldı.*

Bir daha da ***İbrahim Paşa*** *kuvvetlerine Anadolu kapıları ve İstanbul yolu açılmıştı..."*[18]

Moltke bozgunu şöyle anlatıyor:

"...Tam, sol kanadı tekrar ileri sürmenin zaruri olduğuna Paşa'nın dikkatini çektiğim sırada, Hassa Süvari Livası, emir almadan, herhalde sadece iç huzursuzlukları yüzünden, ihtiyattan hücuma kalktı; fakat bizim birinci piyade hattımızdan bile ileri gidemedi; birkaç kumbara bu kitlenin içine düştü, bunun üzerine sağını solunu düşünmeden olanca hızlarıyla geri döndüler, bizi devirip geçtiler ve piyadeyi kargaşaya uğrattılar...

Ricat başlar başlamaz bütün disiplin bağları çözülmüştü. Kuvvetlerimizin yarısından çoğunu teşkil eden Kürtler düşmanımızdı; kendi subayları ve arkadaşlarına ateş ediyorlar, dağ yollarını kesiyorlardı. Bizzat ***Hafız Paşa****'ya birçok defa hücum ettiler. Diğer kaçanlar tüfeklerini atıyor, kendilerini rahatsız eden ünifor-*

18) Karal, *Osmanlı Tarihi, V. cilt,* 2. baskı, s.140-142.

*malarını sıyırıp çıkarıyor ve keyifli keyifli türkü söyleyerek köylerine yollanıyorlardı. Biz akşam üstü, dokuz saat ötedeki Antep'e vardık; fakat daha o gece bütün ahali, **İbrahim Paşa**'nın intikamı korkusundan şehri bırakıp kaçtı. Bu sebeple biz de aynı gece yorgun atlarımızla tekrar yola çıkmak zorunda kaldık...*

Ricat bütün ordunun altıda beşine, üstelik topçunun bütün malzemesine mal oldu; redifler hemen hemen in corporo (toptan) *evlerine döndüler...*

*Bununla beraber **İbrahim Paşa**'nın ordusunda da intizamsızlığın aynı derecede büyük olması lazım. Muzafferane bir savaş gününde iki tabur bizim tarafımıza geçti ve Mısır mızraklı zırhlı askerleri, kaçışları sırasında, bizim süvarilerimizle yoldaşlık ettiler. O gün Birecik ordugâhında, oradan Fırat'ı geçip canlarını kurtaran Mısırlı kaçaklar tarafından 3.000 tüfek teslim edildi... Böylece netice pamuk ipliğine bağlı bulunuyordu, bu sebeple de galip en küçük bir takibe bile girişmedi..."*[18]

Mısır ordusu, Nizip'te yenilen ve dağılan Osmanlı ordusunu takibe girişmedi; İstanbul üzerine yürümeye de yeltenmedi. Ama Urfa ve Diyarbakır bölgesini ele geçirmeye niyetlendi.

Rusya, **Mehmet Ali Paşa**'yı bu emelinden vazgeçirmek için İngiltere katında resmen girişimde bulundu. Rusya Dışişleri Bakanı **Kont Nesselrode**, Nizip muharebesinden bir hafta önce, 16 Haziran 1839 günü İngiltere'ye bir nota verdi. Mısır'ın, İstanbul'un güvenliğini ve Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdide kalkışmasına karşı Avrupa büyük devletlerinin ortak bir tutum izlemelerini önerdi. Mısır, Kütahya anlaşmasıyla kendisine bırakılan toprakla yetinmeli, **Urfa** ve **Diyarbakır**'a yönelik askeri bir harekâta kalkışmamalıydı. Bu şartlarla Rusya, Mısır'ın taleplerine karşı çıkmayacaktı.[19]

Mehmet Ali Paşa, Urfa ve Diyarbakır bölgelerini de ele geçirmeye kalkışırsa Rusya ne yapacaktı? Notada bu açıklanmıyordu; ama Rusya, Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı yorumlayarak, "Osmanlı ülkesini savunmak için" diye Güneydoğu Anadolu'ya asker göndermeye kalkışabilirdi.

18) Moltke, *op.cit.*, s.311-312.
19) *Affairs of the Levant I*, s.96-97, No. 74.

İbrahim Paşa, Nizip muharebesinin ardından askerini biraz dinlendirdikten sonra tekrar harekete geçti. 6 Temmuzda, üç piyade bölüğü ile üç süvari bölüğünü **Urfa** ve **Diyarbakır**'ı zaptetmek üzere **Malatya**'ya gönderdiğini Kahire'ye rapor etti.[21]

İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Viskont **Ponsonby**'nin bildirdiğine göre, o günlerde **İbrahim Paşa İstanbul** üzerine yürümek niyetindeydi; babası **Mehmet Ali Paşa** ise **Diyarbakır**'ı, Bağdat Paşalığını vb. ele geçirmek istiyordu.[22]

Bu arada Rusya da **Mehmet Ali Paşa**'ya gözdağı verdi. Mısır askeri **Urfa** ve **Diyarbakır** topraklarına saldırırsa, Rus ordusu da Anadolu'ya girecek ve Mısır ordusuna karşı koyacaktı. Bu, üstü kapalı bir tehditti. Çar adına Mısır Valisine bunu duyurması için 30 Temmuzda Kahire'deki Rus Başkonsolosu **Kont Modem**'e talimat gönderildi.[23]

Güneydoğu Anadolu'ya karşı Mısır ve Rus tehditlerinin arkası gelmedi. Bu arada İstanbul'da padişah değişmiş, olaylar başka türlü gelişmeye başlamıştı.

Şemdinli'de Nesturiler, Misyonerler ve Bedirhan Bey

Güneydoğu Anadolu bölgesi, Nizip sonrasında, Mısır'ın ve Rusya'nın silahlı istilasına uğramadıysa da, ellerinde İncil kitaplarıyla dolaşan misyonerlerin hedefi haline geldi. Misyonerlerin ve gezginlerinin bu bölgeye adeta üşüşmeleri Tanzimat dönemine rastlar.

İtalyan ve İspanyol Katolik misyonerleri önce Urfa ve Mardin'e, sonra oradan Malatya, Harput ve Van taraflarına yöneldiler.[24]

21) *Ibid.*, s.187, No. 147/1.
22) *Ibid.*, s.191, No. 149.
23) *Ibid.*, s.262, No. 200.
24) İtalyan Dominiken Misyonerleri 1841 yılında Musul'da bir misyon kurdular. Aynı yıl İtalyan ve İspanyol Kapusen misyonerleri Urfa ve Mardin'de kendi misyonlarını kurdular. Her iki tarikat, bu iki şehri merkez alarak, Malatya, Harput ve Van'da yeni misyonerlik şubeleri açtılar. Bölgede ilk çalışmalarına başladılar. (Ersal Yavi, *Kürdistan Ütopyası, 1. Dosya*, Yazıcı Yayınevi, İzmir, 2005, s.70).

İngiliz ve Amerikan misyonerleriyle gezginleri ise çalışmalarını Hakkâri, Şemdinli taraflarında, **Nesturiler** üzerinde yoğunlaştırdılar.

Türkiye-İran-Irak sınırlarının kesiştiği coğrafi konumuyla Şemdinli önemliydi. Batıdan Hindistan'a uzanan yollar ve topraklar üzerindeydi. Çeşitli çıkar çatışmalarının düğümlendiği noktaydı. Ve burada kökleri Havariler dönemine uzanan Nesturi, Keldani gibi arkaik Hıristiyan toplulukları da vardı.

Bölgeye gelen misyonerlerin ilk işlerinden biri, Nesturi, Keldani, Ermeni gibi eski Hıristiyan topluluklara kanat germek, onları ellerinden tutmak ve aynı zamanda yerel beylerle yakın ilişki kurmaktı. Misyonerler ve gezginler bunu yaparken yüzyıllardan beri yan yana ahenk içinde yaşamış olan Hıristiyan ve Müslüman toplulukları arasına kuşku ve fitne de soktular ve insanları birbirlerine düşürdüler. Bu yüzden 1840'lı yıllarda Nesturiler ile Bedirhanlılar arasında kanlı çatışmalar yaşandı.

Nesturiler, Süryani kilisesinden ayrılmış bir Hıristiyan topluluktur. 1551 yılında Roma Katolik kilisesiyle birleşen bir grup **Nesturi**, sonradan **Keldani** (Geldani, Gildani) adını almış ve Mar Şimon unvanı verilen bir patrik seçmişlerdi. Nesturiler, 14. yüzyıldan beri Dicle, Van ve Urmiye gölleri arasındaki yüksek dağlık bölgeye yerleşmişlerdi.

Nesturiler 16. yüzyılda güneye, Urmiye ve Musul'a doğru inmeye başlamışlardı. Türkiye'de Hakkâri'nin güneyinde, Yüksekova, Şemdinli, Başkale ve Hoşab yöresinde yaşıyorlardı. Aşirete bağlı olanlar topluca birarada yaşıyor, aşirete bağlı olmayanlar ise Müslüman çoğunluk içinde dağınık olarak bulunuyorlardı. Erzurum'daki İngiliz Konsolosu **J.G. Taylor**, 19 Mart 1869 tarihli raporunda, Nesturilerin toplam sayısını 111.010 olarak gösteriyordu. Bunların 76.500'ü aşiretlere bağlıydı, 34.510'u ise herhangi bir aşirete bağlı olmayanlardı.[25]

25) Bilâl N. Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians/ İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri, I (1856-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1982, s.67, No. 25/1.

Kimi yazarlarca "Dağ Hıristiyanları" veya "Hıristiyan Kürtler" olarak da nitelenen Nesturiler, günlük yaşamları, giyim kuşamları bakımından Şemdinli'de Kirmançlara benziyordu. Onlar da Kirmançı Kürtleri gibi giyinir, başlarına poşi dolarlardı. Birçok yerde iç içe, karışık olarak otururlardı. Yalnız dinleri ve dilleri ayrıydı. Müslümanlar camiye, onlar ise kiliseye giderdi. Nesturi Temel Kilisesi, Bedgaruk'taydı. Kürtler, "Kara Kilise" (Dereareş) derlerdi. Metropolit burada otururdu. Metropolit bir Nesturiyi aforoz ederse Kirmançlar da bu afaroza saygı gösterirlerdi. Kilise ile barış içinde yaşarlardı. Müslümanlar domuzu mekruh sayar, domuz eti yememezlerdi; Nesturiler ise yerlerdi. Şemdinlili **Mustafa Töre**, *"Babam ne zaman domuz vursa Nesturilere haber verirdi. Onlar gider domuzu alırlar, gelir bir iki gün tarlamızda çalışırlardı"* diyordu.[26]

Evet Güneydoğu Anadolu'da Nesturilerle Kürtler iyi ilişkiler içinde görünüyorlardı, aralarında barış vardı. Bölgeyi tanıyan eski Rus Konsolosu **Basile Nikitine** de dağlı Nesturilerin komşuları olan Kürtlerle ilişkilerinin, kendi aşiretleri arasındaki ilişkiler gibi olduğunu söylüyordu.

Yörede öteden beri sürüp giden barış, 1840'larda buraya İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin gelişine kadar sürdü. Misyonerlerin ve görevli İngiliz gezginlerinin bölgeye gelişleriyle Müslüman ve Hıristiyan halk arasında gerginlik başgösterdi ve gerginlik giderek kanlı çatışmalara dönüştü.

Kimlerdi bu misyonerler ve gezginler? Birkaçını anımsayalım:

Merkezi ABD'nin Boston şehrinde bulunan Amerikan Misyoner Örgütü ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions), 1830 yılında **H.G.O. Dwight** ve **El Smith** adlı iki Protestan misyoneri "Ermenistan" ve "Kürdistan"da incelemeler yapmak üzere Güneydoğu Anadolu'ya gönderdi. Bunlar iki yıl boyunca bu yörede araştırmalar yaptılar ve raporlarını Boston'a sundular. Onların arkadaşı **Ashael Grant** ve Anglikan **George Badge**,

26) Muzaffer İlhan Erdost, *Şemdinli Röportajı*, genişletilmiş 2. baskı, Onur Yayınları, Ankara, 1994, s.60.
Bu kitapta Şemdinli yöresindeki Nesturiler ve Nesturi-Kürt ilişkileri konusunda geniş bilgi vardır. Bkz. s.44-78.

1840'lı yılların başlarında Osmanlı-İran sınır bölgesinde yeni misyonerlik araştırmaları yaptılar.

Grant, özelikle Nesturiler üzerinde duruyordu. Nesturileri kayıp İsrail kabilesi olarak yorumluyor ve kayıp kıtayı keşfetmiş gibi heyecanlanıyordu. Onlara parlak bir gelecek hazırlayacaktı. Bölgede "Dağlı Nesturiler" (Mountain Nestorians) misyonunun temelini attı.[27]

Fanatik misyonerler, Anadolu'nun İstanbul'a en uzak köşelerinde, "Geldani", "Nesturi", "Ermeni" adlarında "madenler" bulmuşlardı; önce bunu işleyecek ve Anadolu insanlarını birbirine düşürmenin ilk provasını burada yapacaklardı. Türkiye "yumuşak karnı"ndan vurulacaktı.

William Ainsworth ve **H. Rassam** adlı iki İngiliz gezgin, 1840 yılında, İngiliz Kraliyet Coğrafya Kurumu'na, *"1839-1840 Yıllarında İstanbul'dan Musul'a Seyahat Notları"*[28] başlıklı bir rapor sunmuşlar ve bu rapor Kurum tarafından yayımlanmıştır.

Tam Tanzimat Fermanı'nın yayımlanıp uygulanmaya başlandığı yıl yapılan bu gezide, Tanzimat reformlarının Anadolu ve Kuzey Irak halkı tarafından nasıl karşılandığı da araştırılmıştır. İngiliz gezginler, Tanzimat reformlarına karşı ilk isyan bayrağını açanın Mardin olduğunu, burada her şeyin geri getirilmek istendiğini, özellikle yeni askeri kıyafetlere karşı büyük tepki olduğunu, bu kıyafetlere **"her musibetin sebebi"** gibi bakıldığını yazmışlardır.

W. Ainsworth, daha sonraki yıllarda Anadolu'ya yeni geziler yapmış ve kendi başına iki seyahatname yayımlamıştır. Bunlardan biri 2 ciltlik *Fırat Seferi'nin Kişisel Öyküsü* adlı yapıt, diğeri de *Anadolu'da Geziler ve Araştırmalar*[29] başlıklı kitaptır.

Erzurum'daki İngiliz Konsolosu **James Brant**'ın, *1838 Yazında Kürdistan'ın Bir Bölümünde Gezi Üzerine Notlar*[30] başlıklı araş-

27) Ersal Yavi, *Kürdistan Ütopyası, 1. Dosya,* Yazıcı Yayınevi, İzmir, 2005, s.70-71.

28) William Ainsworth-H. Rassam, *Notes on a Journey from Constantinople to Mosul in 1839-40,* London, 1840.

29) William Ainsworth, *A personal narrativ of the Euphrates Expedition,* London, 1888 ve *Travels and Researches in Asia Minor,* London, 1898.

30) James Brant, *Notes on a Journey through a Part of Kurdistan in the Summer of 1838,* London, 1839.

tırması Londra'da yayımlanmıştır. Araştırmada, o tarihlerde Doğu Anadolu'da yaşanan bazı olaylar anlatılmıştır. Özellikle **Hacı Zilal Ağa**'nın başkaldırması, Osmanlı kuvvetlerine karşı direnmesi; Diyarbakır kuzeyinde Hainili **Temir Bey**'in Osmanlı'ya kafa tutması hikâye edilmiştir.

İngiliz Misyoner Derneği tarafından bölgeye gönderilmiş olan misyoner ve gezgin **C. Sandretski**, 1857 yılında üç ciltlik Almanca bir seyahatname yayımlamıştır. Kitap, *Musul'a ve Kürdistan üzerinden Urumiye'ye Gezi*[31] adını taşımaktadır. Kitabın üçüncü cildi Kürtlere ayrılmıştır. Burada Tanzimat'ın ilanı üzerine Kürt beylerinin ve bu arada **Bedirhan Bey**'in ayaklanmasına genişçe yer verilmiştir.

Bedirhan Bey'in Konumu

Misyonerlerin Güneydoğu Anadolu'da yakın ilişki kurduğu Kürt beylerinden biri de Cizreli **Bedirhan Bey** oldu.

Bedirhan Bey, Osmanlı Devleti'ne sadık beylerden biriydi. Mayıs 1838'de âsi **Sait Bey**'e karşı harekâtta **Mehmet Paşa** komutasındaki seferi kuvvetin içinde yer almış ve yararlık göstermişti. **Sait Paşa** hisarının zaptedilmesinde Bedirhanlıların yararlı hizmeti olmuştu. **Bedirhan**'ın süvari birliği Nizip meydan muharebesine de katılmıştı. Nizip yenilgisinden sonra daha da güçlendiği söylenen **Bedirhan Bey**, kendi yöresindeki Nesturilerden devlet adına vergi topluyordu. Onun devletle arasının açılması, İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin bölgeye gelişinden sonraki günlere rastlar.

1830'larda ve 1840'larda bölgede dolaşmış veya görev yapmış olan ileri gelen misyonerlerin hemen hepsi, Cizre'nin 20 kilometre kuzeydoğusuna düşen **Bedirhan Bey**'in konağına uğramış, orada konaklamış ve ağırlanmıştı. Yayımladıkları kitaplarda ve dergilerde bu Kürt Beyini övüyorlardı. Bir örnek:

31) C. Sandretski, *Reise nach Mosul und durch Kurdistan nach Urmiye*, Stuttgart, 1857.

Amerikan Misyonerleri **Wright** ve **Breath**, İstanbul'dan Cizre'ye kadar gitmiş, orada **Bedirhan Bey**'i bulmuşlar. Onun konutunda misafir kalmışlardı. *Missionary Herald* dergisine **Bedirhan** için yazdıkları övücü makalelerin birinde şöyle diyorlardı:

*"Cezire'den 18 mil kadar uzakta, Fırat Nehri'nin yanında, Dergul'de, **Bedirhan**'ın ikametgâhı vardı. Bu, birkaç yüz hanelik küçük bir kasabaydı. Gud Dağı'nın eteklerine kurulmuştu. Bey'in kalesi, köyün yanındadır. Haddi hesabı belli olmayan bir zenginliği vardır. Kuvveti doğuda İran sınırından Diyarbekir kapılarına ve Mezopotamya'ya kadar uzanır. Şöhreti yaygındır. Kuzey Kürdistan'da, hemen hemen her aşiret reisi ona bağlılık ziyaretinde bulunur. Hatta Hakkârili **Nurullah Bey** bile onun taraftından kabul edilmeyi bir şeref sayar... **Bedirhan**'ın yönetiminde suçlular kurtulamaz. Suçluluğu sabit görülen bir Kürt hırsızın sağ eli kesildi..."* (*Missionary Herald*, Yıl 1846, Cilt 42)

Ancak İngiliz ve Amerikan misyonerlerin birdenbire bu bölgeye üşüşmeleri ve Nesturilere aşırı ilgi göstermeleri, **Bedirhan Bey**'i de diğer Kürtleri de haklı olarak kuşkulandırmaktan geri kalmıyordu. Anglikan Kilisesi adına bölgeyi tekrar tekrar dolaşmış ve üst üste kitaplar yayımlamış olan **W.F. Ainsworth**, kantarın topuzunu kaçırmış ve Nesturileri Müslümanlara karşı çok kışkırtmış olduklarını itiraf ediyordu: 1842 yılında Londra'da yayımlamış olduğu *Anadolu'da, Mezopotamya'da, Geldani Ülkesinde ve Ermenistan'da Geziler ve Araştırmalar* adlı kitabında şöyle diyordu:

"Özerkliklerini neredeyse yalnızca inzivada yaşamalarına ve nispeten önemsiz olmalarına borçlu olan Nesturi aşiretlerinden insanlara Hıristiyan ulusların aniden bu kadar aktif biçimde ilgi göstermeleri Nesturilerin Müslümanların gözünde yeni bir önem kazanmalarına yol açtı. Bunun onların yıkılması için ilk adımı oluşturacağından kuşku yok."[32]

Yerli Müslümanların kuşkulanması haklıydı. Ta Amerika'dan ve İngiltere'den kalkıp Şemdinli, Hakkâri dağlarında sakin sakin

32) W.F. Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, London, 1842, s.255 ve David McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, Çeviren: Neşenur Domaniç, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.80.

yaşayan arkaik bir Hıristiyan toplumunu tutup bir çırpıda kanatlandırmaya çalışan bu misyonerler ve gezginler buralara elbette babalarının hayrı için gelmiyorlardı. Şemdinli'ye gelip tek tek Nesturi köylerini tespit etmiş ve çeyrek yüzyıl sonra İngiltere Büyükelçisi unvanıyla İstanbul'a dönmüş olan **Henry Layard** bile burada Nesturileri araştırırken,[33] Kuzey Irak'taki antik Asuri eserlerini, kanatlı boğa heykellerini vb. yerlerinden söktürüp Londra'ya taşıtmıştı. **Layard**, British Museum adına uluorta antika kaçakçılığı yaparken Nesturi köylerinde şikâyetleri de toplamıştı. Nesturiler bir İngiliz ya da Amerikalı görünce hemen dillenip Müslümanlardan gördükleri baskıları anlatmaya koyuluyorlardı. 1849 yılında Şemdinli'de dolaşmış olan **Layard** şunları anlatıyor:

"Şemdinli piskoposu kardeşini göndermiş. Kardeşi birçok Hıristiyanı köylerinden İran'a sürmüş olan Bey'in (Mirin) *zalimliğine atıp tuttu. Ertesi gün zavallı Nesturilerin acıklı durumuna kendim tanık olmalıymışım.*

Ertesi gün Nera'dan (Nehir'den) *ayrıldık. Ayaklarımızın altındaki vadi... sık Hıristiyan köyleriyle kaplı Şemdinan* (Şemdinli) *Nesturi bölgesiydi. Bizi görmeye gelen köylüler son derece yoksuldu, çocukları aç ve çıplaktı, erkekler ve kadınlar yarı çıplaktı. Piskopos **Mar Hannanişo**'yu ziyarete gittik. Yetkisi özellikle Şemdinan vadisindeki birçok Nesturi köyünü kaplıyordu. Herki Aşireti yılda iki kez bu Hıristiyanların yerleşim yerlerinden, sürülerini güderek, ekinlere zarar vererek, bir çekirge bulutu gibi geçiyordu. Kürt efendi, onlardan yasal vergilerin ve öşürün iki katını alır. Hıristiyan uyrukluları korumaya niyetli olsa bile, dağların bu kesiminde Türk Hükümeti'nin gücü yoktur..."*[34]

Anlaşılan bu misyoner ve gezginlerin bölgede yapacak çok işleri vardı ve kıyıda köşede kısılıp kalmış görünen Nesturileri de Süryanileri de Ermenileri de bulup kendi emperyalist politikaları doğrultusunda kullanacaklardı. Kullanmaya başlamışlardı. Tek yanlı baskı ve zulüm edebiyatı yapacaklardı, yapmaya başlamışlar-

33) Austin Henry Layard, *Discoveries in the Ruins of Ninive and Babylon, With Travels in Armenia, Kurdistan and the Desert*, London, 1853.

34) *Ibid.*'den aktaran Erdost, *Şemdinli Röportajı*, s.66.

dı. Hıristiyanı Müslümana, Kürdü Nesturiye düşman edeceklerdi, ediyorlardı. Halkları birbirine düşüreceklerdi, düşürüyorlardı. Nesturilere gelip, *"Uyanın artık. Devir değişti. Tanzimat geldi. Padişah ferman verdi. Kürt beyleri artık sizin kılınıza bile dokunamaz. Sizden vergi de alamaz, haraç da alamaz..."* diye propaganda yaparken, bir taşla birkaç kuş birden vuruyorlardı. Nesturiyi Kürde karşı, Kürdü de Tanzimat Fermanı'na ve dolayısıyla hükümete karşı kışkırtıyorlardı. İstanbul'da İngiliz Büyükelçisi, ahdi bakımdan yetkisi olmadığı halde Tanzimat Fermanı'nı uygulatmak için Türk Hükümeti'ne sürekli baskı yaparken, Şemdinli'de İngiliz misyoneri ve gezgini, *"Bu ferman Kürt beylerinin pabucunu dama atıyor"* diye konuşuyordu. Tazıya tut, tavşana kaç hesabı. Ellerini Türkiye'nin içişlerine uzatmışlardı, karıştırıyorlardı, karıştıracaklardı.

Bu arada Amerikan misyonerleri 1842 yılında bir Geldani köyünün üzerindeki tepeye gösterişli, görkemli bir misyoner istasyonu dikmişlerdi. Kısa sürede dikilen bu gösterişli bina, Müslümanlara karşı kullanılacak bir kale gibi görülmüştü. Bir Kürt beyi (**Bedirhan Bey** olsa gerek), İngiliz kilisesi adına bölgeyi dolaşan **Ashword**'a ***"Siz bu ülkeyi almaya gelenlerin habercisisiniz"*** demişti.[35]

Bunu İngiliz misyonere söylemiş olan Kürt Beyi, şaşılacak bir önsezi ile 70 yıl ilerisini görebilmiştir!

(Bir parantez açıp kısaca açıklayalım:

1– Musul sorunu 1924 yazında nazik bir aşamaya gelmişti. İstanbul'da yapılan Türk-İngiliz görüşmeleri, bir sonuç alınamadan dağılmıştı. Türkiye, ikili görüşmelerin devam etmesini istiyordu. İngiltere ise, 6 Ağustos 1924 günü, tek taraflı olarak sorunu Milletler Cemiyeti'ne götürmüştü [burada zamanlamaya dikkat]: İngiltere'nin Milletler Cemiyeti'ne başvurusunun hemen ertesi günü, yani 7 Ağustos 1924 günü, Hakkâri bölgesindeki **Nesturiler** gencecik Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı **ayaklandırıldı**. Türkiye, Musul vilayetini [yani Musul, Kerkük ve Süleymaniye Sancaklarını] Türkiye'ye katmak için uğraşırken, Nesturiler, Hakkâri bölgesini

35) McDowall, *op.cit.*, s.80-81.

Irak'a katmak için [yani İngiliz mandası altına sokmak için] ayaklandırılmıştı. İngiliz uçakları âsi Nesturilere açıkça destek veriyordu... Bu durumda Türkiye, Musul işinin Milletler Cemiyeti'nde görüşülmesini kabul etmek zorunda kaldı. Kürt Beyi işte bunu 70 yıl önceden görebilmişti. Bu bir.

2– Musul sorununu görüşen Milletler Cemiyet [MC], 3 kişilik bir komisyonu bölgeye göndermişti. Musul Vilayeti ahalisi Türkiye'ye mi, yoksa Irak'a mı katılmak istiyordu? Komisyon bunu araştırıp inceliyordu. Musul Vilayeti halkının çoğunluğu Türkiye'yi isteyecek gibi görünüyordu [burada da zamanlamaya dikkat]: Üçlü MC komisyonu tam bölgede inceleme yaparken ve raporunu hazırlamak üzereyken, bu defa 22-23 Şubat 1925 gecesi **Şeyh Sait** Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı ayaklandırıldı. Türkiye, Anadolu'yu koruyabilmek için Musul'u kaybetti.

Her iki olay, misyoner, gezgin, araştırmacı, konsolos hüviyetli İngiliz ajanlarının 70 yıllık çalışmalarının sonucudur. İngiliz misyonere *"siz bu ülkeyi almaya gelenlerin habercisisiniz"* diye çıkışan Kürt Beyi [**Bedirhan Bey**], İngiliz ajanlarının 1840'larda Güneydoğu Anadolu'daki çalışmalarının günün birinde buralara varacağını 70 yıl öncesinden sezmiş, görmüştür; şapka çıkarmak gerek!)

NESTURİ AYAKLANMASI VE BEDİRHAN BEY'İN SONU (1843-1846)

Bedirhan Bey ile Nesturiler arasında ilk silahlı çatışma 1 Temmuz 1843'te başladı. Çatışma, hem vergi işinden, hem de misyonerlerin Nesturileri kışkırtmasından kaynaklanmıştır. **Bedirhan Bey,** Cizre mütesellimiydi, Nesturilerden hükümet adına vergi topluyordu. Nesturiler, daha önce itirazsız ödedikleri vergileri bu defa ödememek için bahaneler ileri sürmeye başlamışlardı. Bunun üzerine başlayan gerginlik çok geçmeden silahlı çatışmaya dönüşmüştür.

Şemdinli Röportajı'ndan bir alıntı:

"Batılı kimi yazarlar, Nesturiler ile Kürtlerin arasındaki dostluğun düşmanlığa dönüşmüş olmasının nedenini, bölgedeki Amerikan ve İngiliz misyonerlerinin tutumuna bağlarlar.

Özellikle Amerikalı misyoner ***Dr. Grand****'ın (1839), Aşita'da yaptırdığı misyoner merkezi ya da yatılı okulunun, okuldan çok kaleyi andırır özellikte olması, Hıristiyanlığı yerleştirme ve Nesturileri tam bağımsızlığa kavuşturma amacıyla yapılan yardımlar, bölgedeki Kürtlerin kaygılarını artırmıştı.*

Mar Şimon*'un* (patrik) *konağında, İngiliz misyoneri* ***Becer*** *bulunduğu bir sırada,* ***Mar Şimon*** *konağa İngiliz bayrağı çekecektir. Bundan bir ay sonra da,* ***Bedirhan Bey*** *ile* ***Nurullah Bey****, kuvvetleriyle, Nesturi köylerine saldıracak."*[36]

Nurullah Bey, Hakkâri Miri (Beyi) olarak Başkale'de oturuyordu; Nesturilerden cizye vergisi topluyordu. Nesturiler bu defa kendisine vergi ödemeyi reddettiği için, vergiyi **Bedirhan Bey**'in toplamasını istemişti.

1 Temmuz 1843'te başlayan ilk saldırıya ilişkin söylentiler farklıdır.

Bir açıklamaya göre, Nesturiler Sersipi köyünü talan etmiş, **Bedirhan Bey**'in adamlarını ve iki seyidi öldürerek kanlı gömleklerini Bey'e göndermişler imiş. Bir başka anlatıma göre ise, **Bedirhan Bey, Mar Şimon**'un (patrik) annesini öldürmüş, parçalayıp Zap suyuna atmış imiş. Asuri kaynakları da önce Kürt aşiretlerinin Nesturi Aşireti'ne saldırdığını ileri sürer.

İlk saldırıyı kim yapmış olursa olsun, Nesturiler ile Bedirhanlılar arasında kanlı bir çarpışma yaşanmıştır. Bazı Batılı kaynaklar bölgedeki nüfus miktarını hesaba katmadan fantastik rakamlar ileri sürmüşlerdir ve bu rakamları bugün bile tekrarlarlar. Günümüzde Türk tarihini kabaca çarpıtarak kitap yazan fanatik bir Kürtçü, **Bedirhan Bey**'in 70.000 kişilik bir kuvvetle Nesturileri kılıçtan geçirdiğini anlatır![37] Ya tarih bilmeyen, ya sayı bilmeyen bu gibi yayınların ciddi bir tarafı yoktur. Koskoca Osmanlı İmparatorluğu 1839 Nizip muharebesi için bu rakamın ancak yarısı kadar bir kuv-

36) Muzaffer İlhan Erdost, *Şemdinli Röportajı*, s.69.
37) McDowall, *op.cit.*, s.81.

veti toplayabilmişti; dört yıl sonra tek başına Şemdinli bölgesi 70 bin kişilik bir kuvveti nasıl çıkarırdı; bölgenin eti neydi, budu neydi diyen yok! Bey'in 70 bin silahlı adamı varmış da 10 bin Nesturiyi kılıçtan geçirmiş imiş de vs. vs. yazılıp çizilmektedir. Oysa Hakkâri bölgesindeki Nesturilerin tüm sayısı 10-11 bin civarında idi.

Nesturi ayaklanması 1845 yılına kadar sürdü.

1846 yılında Cizreli **Bedirhan Bey** (1802-1870), Tanzimat reformlarına karşı ayaklandı. Tıpkı **Atatürk** reformlarına, özellikle Halifeliğin kaldırılmasına katlanamayıp ayaklanan **Şeyh Sait** gibi, **Bedirhan Bey** de Tanzimat reformlarını içine sindiremeyerek devlete baş kaldırmıştı.

Tanzimat reformları ve bu arada 1840'larda Şemdinli yöresindeki Nesturi ayaklanması Cizreli **Bedirhan Bey**'i bitirdi. Tanzimat döneminde, Batı'dan örnek alınarak yapılmaya başlanan yeni idari düzenlemelerde ortaçağ kalıntısı şarklı derebeyliklere artık yer yoktu. Rumeli'de olsun, Anadolu'da olsun, irili ufaklı bütün derebeyi kalıntıları, ayanlıkları ortadan kaldırılacaktı. Devletin yasaları ülkenin her köşesinde geçerli olacak ve uygulanacaktı. Vücudunun değilse bile nüfuzunun kırılıp ortadan kaldırılması gereken beylerden biri de Cizreli **Bedirhan Bey** idi.

Bedirhan Bey bir bakıma bir Osmanlı kamu görevlisiydi. Devlet adına o bölgede vergi topluyordu. Halktan, devletin istediğinden iki katı vergi topluyor, yarısını kendisine alıyordu. Bey idi. Varlıklıydı. Geniş bir ailesi vardı. Çevresinde nüfuzu vardı. Ama kıyaslamak gerekirse, Tepedelenli **Ali Paşa** kadar nüfuzlu olmamıştı: Devlete bağlı ve sadıktı. Tanzimat Fermanı'na gelinceye kadar devlet hizmette pek kusur etmemişti. Osmanlı savaşlarına katılıyordu. Nizip meydan muharebesinde de görev almıştı. Kendisine miralay (albay) rütbesi verilmişti. Beyliğinin sonuna doğru "paşa" da yapılmıştı. Ne var ki **Bedirhan Bey** veya **Bedirhan Paşa**, Tanzimat'a ayak uyduramamıştı, uyduramazdı. Çünkü Tanzimat, o döneme göre bir "çağdaşlaşma" hareketiydi, **Bedirhan Bey** ise ortaçağ kalıntısı bir derebeyi idi; çağdaşlaşan bir devlette derebeyliğe yer yoktu, olamazdı. Her derebeyi kalıntısı er geç tasfiye edilecekti, ediliyordu ve edildi.

Nesturi olayları **Bedirhan Bey**'in düşüşünü hızlandırdı. İngiltere, Nesturilere saldıran bu güçlü beyi hedef almıştı. **Bedirhan Bey**'in derhal cezalandırılması için Türk Hükümeti üzerine ağır baskı yaptı. İngiliz Büyükelçisi ağır konuşuyordu: *"Tanzimat Fermanı uygulanmaya konmuştu. Hani artık Hıristiyan-Müslüman ayrımı gözetilmeyecekti, hani herkes mal ve can güvenliği içinde olacaktı?! Padişah Fermanı böyle mi uygulanacaktı? Tanzimat dönemi böyle mi olacaktı? Bu dönemde bu muydu Osmanlı'nın adaleti?"*

Fransa ve öteki büyük devletler de İngiltere'yi desteklediler.

Bedirhan Bey, "Kürt dağlarında bulunan Nesturi taifesi üzerine" gönderdiği 10 bin kadar tüfekli kuvvetle Deyir'i ve dağlar arasındaki nice nice köyleri basmış ve özellikle Bindesbindo köyünden aldıkları mal, eşya ve kitapları götürmüş, kiliseyi tahrip etmişti. Ahaliye zulüm ve işkence yapılmış, birkaç yüz kişi Cizre Beyi tarafından "esir" gibi satılmak üzere götürülmüştü. Patrik kaçarak Musul'da İngiliz Konsolosluğu'na sığınmıştır deniyordu.[38]

Bedirhan Bey'in Nesturiler üzerine hareketi nedeniyle, Dahiliye Nezareti'nden Anadolu Ordusu Müşirliği'ne (27 Zilkade 1260 -13 Haziran 1844), Diyarbakır, Musul ve Sivas Valiliklerine, yeniden Anadolu Ordusu Müşirliği'ne gönderilen (27 Cemayizelevvel 1262-20 Haziran 1946) tarihli yazılarda, *"Cizre mütesellimi **Bedirhan Bey**'in onbinden fazla Kürt askeriyle, Hakkâri Sancağı'ndaki Nesturi reayasından Tuhub ve Tiyar Aşiretleri üzerine hareket ve hücumla bir hayli nüfusun katil ve idamına cüret ettikleri ve icap eden tedbirin alınması"* emredilmiştir.[39]

Bunun üzerine Diyarbakır'dan gönderilen birliklerle sıkıştırılan **Bedirhan Bey**, İngiliz Konsolosu aracılığıyla **Sultan Abdülmecid**'e bir "taahhütname" arzetmiştir. Burada, *"Hakkâri kazalarına ve Tiyar ve Tuhub* (Nesturi) *Aşiretlerine karışmayacağına, gerek kendisi yanında, gerek halk elinde bulunan Nesturi tutsakları serbest bırakacağına, kendi yönetimindeki köylüler için hükümetçe*

38) Nazmi Sevgen, "Kürtler VIII", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTTD)*, No. 12, Eylül 1968), s.46 ve Erdost, *op.cit.*, s.70.

39) *BTTD*, No. 12, s.47 ve Erdost, *op.cit.*, s.70.

belirlenecek münasip miktardaki akçeyi her yıl ödeyeceğine, ***Mar Şimon****'u Nesturilerin patriği olarak tanıyacağına ve onların işlerine karışmayacağına, Müslüman ve Hıristiyanlara eşit davranacağına"* söz vermiştir.[40]

İstanbul'dan **Nazım Efendi** adında devlet büyüklerinden bir zat, **Bedirhan Bey**'e gönderilmişti. **Nazım Efendi, Bedirhan Bey** ile uzun görüşmeler yapmış ve iki taraf bazı kararlara varmışlardır. Bunun üzerine **Bedirhan Bey,** hükümete, 5 Sefer (20 Ocak) 1846 tarihli şu arızayı göndermiştir:

"(Saygı hitabından sonra) *Şerefi çok parlak olan Saltanat-ı Seniyeden bazı hususların müzakeresi için memur olarak gönderilmiş olan devletin ileri gelenlerinden* ***Nazım Efendi*** *kullarıyla gönderilmiş olan* ***yüksek emirnamelerinin kavramları ve efendi kullarının ifadeleri kölenizin dimağında tamamiyle yer etmiştir*** (vurgular benim-BNŞ). *Kulları, ebediyete kadar devam edecek olan Devlet-i Aliye'nin en aşağı bendesi, böyle uzak yerde kalmış kul ve kölesi olduğum halde bazı sebeplerden ötürü bir müddetten beri içinde bulunduğum ürküntü halinden kurtulmaklığım ve teminim hususunda bu suretle layık görülen yüksek müsaade bilhassa Zat-ı Hümayûn-u Mülukane ile devlet ileri gelenlerinin merhamet ve şevkatlerini sağlamlaştırarak bu kullarını, her daim devam ettiğim hayırlı dualarının edasına bir kat daha mecbur etmiştir.* ***Bin canım olsa cümlesini Padişahımızın uğruna fedaya hazırım.***

Bundan sonra vaki olacak kulluk tavır ve hareketlerimi ***Nazım Efendi*** *kullarıyla müzakere ederek kararlaştırmış ve icrası taahhüt olunan maddeleri bildirir bir senedimiz de ekli olarak takdim kılınmıştır. Kerem sahibi olan tarafınıza mezkûr maddelerin icrası uygun görüldüğü takdirde bundan sonra uyarınca hareket edilecektir.* ***Aksi hareketim vaki olursa icap eden cezaya razı olacağım meydanda*** *olduğundan şimdiye* ***kadar bazı kusurlarda bulunmuş isem bu da ancak cehlimden ileri gelmiştir. Bunun da affı,*** *Saltanat-ı Seniyenin şanından olduğun için bu suret-*

40) *BTTD,* No. 12, s.51 ve Erdost, *op.cit.,* s.71.

le acizlerinin kötülüklerini kaydeden sahifelere ***bir af-fı âli*** *kalemi keşide 'çekilmesi' buyurulması* ***niyazıyla kulluk arizam yüksek katlarına sunulmuştur.*** *İnşallah maruzatım geniş görüşlü yüksek zatınıza malûm oldukta bu babta ve her halde emir ve ferman Efendimizindir. 5 Sâfer 1263 (1846)*

Kulunuz
Bedirhan b. Abdullah"[41]

Bu arıza en açık bir teslimiyet belgesidir. Ama Padişah **Abdülmecid** (1839-1861) ve hükümet, **Bedirhan Bey**'in sadakatinden yine de emin olamamışlardır. Bu kuşkularında haklı oldukları da ortaya çıkmıştır. Gerçekten çok geçmeden **Bedirhan Bey**'de hükümete karşı bazı hareketler sezilmiş ve görülmüştür. **Bedirhan Bey**, hükümetin ona karşı askeri hareketlere giriştiğini haber almış, bunun üzerine yabancılara da başvurmuştur. Bu başvuru kendisi için acı olmuş ve hükümetin kuşkularını artırmıştır. Yukarıdaki teslimiyet belgesinden 22 gün sonra **Bedirhan Bey**'in İngiltere'nin Bağdat Konsolosuna da başvurup aşağıdaki şartlarda hükümete boyun eğeceğini bildirmiştir:

"1- Bedirhan Bey, Konsolos kefil olursa İstanbul'a gidecektir. 2- Hakkâri bölgesindeki Tiyar ve Tuhub Aşiretlerine bir daha karışmayacaktır. 3- Nesturi esirlerini derhal serbest bırakacaktır. 4- Bundan böyle kendi adına değil, Padişah adına hutbe okutacaktır (meğer Bedirhan Bey, kendi adına, hükümranlık alameti olan hutbe okutmaya kalkışmış ki, sadece bu bile onu idama götürmeye kâfiydi.-BNŞ). *5- Bundan sonra imamlıktan da vazgeçecektir* (demek ki imamlığa da yeltenmiş!). *6- Zeynel Bey'i Musul'a gönderecektir. 7-Kendi bölgesinde hükümetin belirleyeceği her yıl ödemeyi taahhüt etmektedir. 8- Mar Şemun'ı Nesturilerin patriği olarak tanıyacak ve onun işlerine karışmayacaktır. 9- Müslüman ve Hıristiyanları bir tutup onlar hakkında eşit muamele uygulayacaktır. 10- Bundan sonra halkı yurtlarından nakil ve idamla tedip (terbiye) etmekten vazgeçecektir* (demek ki, Tanzimat Fermanı'na rağmen,

41) Nazmi Sevgen, "Kürtler VIII", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, No. 12, Eylül 1968, s.49.

Bedirhan Bey, kanunsuz hareketlerini sürdürüyor, insanları sürgüne gönderebiliyor, idam ettirebiliyordu. Bir hukuk devletinde böyle bir şey söz konusu olamazdı. Sadece bu çağdışı hareketi bile onun ortaçağ kalıntısı beyliğini ortadan kaldırmak için yeterli ve haklı bir gerekçeydi.-BNŞ). *11- Daha önce yaptığı gibi Musul'a maiyetinde çok sayıda silahlı ile gitmemeyi taahhüt eder. 12- Hükümet tarafından her ne teklif ve emrolunursa cümlesini kabul eder."*[42]

Bedirhan Bey teslim olmak için böyle şartlar ileri sürebilecek durumda değildi: Anadolu ezici kuvveti karşısında silahlı adamlarının çoğunun hükümet tarafına geçiverdiklerini gördü. Kendisine bağlı gibi görünen 4-5 yüz avenesiyle Oruh Kalesi'ne çekildi ve çok geçmeden burada kayıtsız şartsız teslim oldu. Tarih, 11 Şaban 1263 (14 Ekim 1846). Anadolu Ordusu Müşiri **Osman Paşa**, on beş gün sonra **Bedirhan Bey**'i, bütün ailesini ve **Han Mahmut**'u İstanbul'a sevk etti.

Bedirhan Bey ile beraberinde olanların Girit'e, **Han Mahmut**'un da Rusçuk'a sevkedilmeleri kararlaştırıldı. Evvelce **Bedirhan Bey**'e verilmiş olan nişan, İstanbul'dan ayrılmadan önce kendisinden alınarak Ordu Müşiri tarafından Sadaret'e gönderilmiş ve Darphane'ye teslim edilmiştir. Eski Cizre Müftüsü **Abdülkudüsi Efendi**'yle **Şeyh Abdülgani** de **Bedirhan Bey**'le beraber Girit'e sevk edildi. 63 kişilik **Bedirhan Bey** kafilesi, 21 Zilkade 1263 (7 Haziran 1847) tarihinde Girit'in merkezi Kandiye'ye varmışlardır.[43] **Bedirhan Bey**'in kendisine, karılarına, odalıklarına, 21 erkek ve 21 kız olmak üzere toplam 42 adet çocuğuna ve hizmetçilerine maaş bağlandı.

Avrupa'da Hoşnutluk

Bedirhan Bey'in devrilmesi Avrupa'da hoşnutluk yaratmıştır. İngiltere, Osmanlı Hükümeti'ni hararetle kutlamıştır. İstanbul'daki

42) *Ibid.*, No. 12, s.51.
43) Sevgen, "Kürtler-XI", *BTTD*, No. 16, Ocak 1969, s.40-41.

İngiliz Büyükelçisi **Lord Cowley**, 26 Temmuz 1847'de Hariciye Nazırına şu tebrik mektubunu göndermiştir:

"İngiltere (Büyük) *Elçisi, Osmanlı ordusunun **Bedirhan Bey**'e karşı kazandığı galebeden dolayı en içten tebriklerini arz eder. Elçi, Osmanlı Hükümeti'ni bugünkü harekâta mecbur eden insani sebepleri, alınan tedbirleri, Padişah Hazretlerinin takdirlerini kazanan âdil ve merhametli fikirleri layıkıyla takdir etmektedir.* (Büyük) *Elçiliğimizin memuriyet dairesi dahilinde birtakım mezalim ve diğer kötü olayların def ve men'i için bunca övünülecek çalışmalar yapılmış, Hıristiyan ve günahsız ölülerin intikamı alınmıştır. Elçi, tahsin ve sitayiş ettiği insaniyet yararına ve umumun emniyeti namına olan her türlü çalışma ve vuruşmanın muvaffakiyet ve zaferle sonuçlanması için dua etmesinin manasız bir cesarete hamledilemeyeceğini umar. Elçi, bu fikir ve temennilerin Kabine âzası bulunan paşalar hazretlerine bildirilmesi hususunda Hariciye Nazırı efendi hazretlerinin himmetini rica eder. Padişah Hazretlerinin uzun zaman makamlarında şevket ve şan ile kalmaları elçinin en has niyazıdır.*

Yakında, muazzam Osmanlı Devleti'nde âyin ve mezhep maddelerine dair olan bütün imtiyazların ortadan kaldırılmasıyle, Zat-ı Hazret-i Mülükâne, yalnız inançları bakımından birbirlerinden farklı olup yoksa Saltanat-ı Seniyelerine karşı sadakat ve istikamette eşit olan muhtelif unsurlardan kurulu büyük bir milletin Padişahı bulunacaklarında şüphesi olmadığı ifadesini elçi, Hariciye Nazırı efendi hazretlerine malûm olan üstün saygısının tekrarına güzel bir vesile saymıştır."[44]

İngiliz politikası, Nesturilerin karşısında bir güç olan **Bedirhan Bey**'in sahneden silinmesinde etkili olmuştur, denilebilir. Tanzimat reformlarına ayak uyduramayan **Bedirhan Bey**'in düşmesi kaçınılmazdı. İngiltere bu düşüşü hızlandırmıştır. İngilizler önce mahallinde çalışarak Nesturileri Kürtlere karşı kışkırttılar. **Bedirhan** Nesturileri "terbiye etmeye" başlayınca bu defa diplomatik yolla Osmanlı Hükümeti'ni harekete geçirdiler. Ve **Bedirhan Bey**

44) *Ibid.*, s.42.

Osmanlı gücü karşısında tutunamayarak yenildi; canından değilse bile malından mülkünden oldu, yurdundan sürüldü ve sahneden silindi gitti. Nesturilere gün doğdu, meydan **Mar Şimon**'a kaldı. Bu gelişmeye İngilizlerin sevinmesi normaldir.

* * *

Bedirhan Bey Girit'te sürgünde iken kendisine 19.000 kuruş aylık bağlandı, ayrıca 1858 yılında mirimiranlık (paşalık) rütbesi tevcih edildi. Bundan sonra kendisine "Paşa" denmeye başlandı. **Bedirhan Paşa**, Kırım Savaşı'nın ardından Girit'teki sürgünden veya mecburi ikamet cezasından kurtuldu. İstanbul'a döndü ve burada yedi yıl oturduktan sonra 1868 yılında Şam'a yerleşti ve 1286 (1870) yılında orada öldü. Şam'ın Salihiye mevkiinde toprağa verildi.[45]

Bedirhan Paşa 68 yaşında öldüğünde geride tam 63 kişilik bir aile bıraktı. 4 eşi, 5 odalığı, 21 oğlu, 21 kızı, 10 torunu vardı. Bunlar hep beraber bir dilekçe imzalayarak Sadarete (Başbakanlığa) gönderdiler ve ölen babalarının maaşının kendilerine pay edilmesini istediler.

Bedirhan ailesinin ortak dilekçesi şudur:

"Yüksek Sadaret Makamına,

Cenab-ı Hak Padişahımızın ömrünü ziyade buyursun. ***Babamız Bedirhan Paşa'nın ölümü****, altmış üç kişiden ibaret bulunan ailesi efradını elem ve keder içinde bıraktığı gibi geçim hususunda uğradığımız sıkıntının düşüncesi de hepimizi hayrete düşürmüştür. Geçenlerde Şam'da kira ile oturduğumuz ev bir kaza sonucu bütün mal ve eşyamızla birlikte yanmış, bu felaket neticesinde elde ve avuçta birşey kalmamasının ıstırabı, felaketimizi sonsuzluğa götürmüştür. Malum-u Devletleri olduğu üzere rahmetli, Devletin merhamet ve terbiyesine sığındığı zaman bütün mal ve gelirinden uzak ve mahrum kalmasına karşılık,* ***Padişahımızın lütfu olarak kendisine on dokuz bin kuruş aylık bağlanmış****, bu yüksek lütuf ile dirilmiş ve sevinmişti.*

45) Sevgen, "Kürtler-XII", *BTTD*, No. 17, Şubat 1969, s.51.

Bugün Padişahımızın merhamet ve iyiliklerinden başka bir dayanakları olmayan ***altmış üç aciz ve kimsesizin geçimleri ancak bu maaşa bağlı*** *bulunduğundan bunca zamandan beri sayesinde yaşadığımız Padişahımızın atıfetlerine sığınarak ve Zat-ı Devletlerinin koruyuculuğuna müracaat ederek* ***rahmetlinin maaşının tamamen ailemiz efradına taksimine yüksek müsaadelerinin*** *şayan buyurulması babında ve her hal ve emir ve ferman efendimizindir."*[46]

Bedirhanoğlu 21 çocuktan 19'u Osmanlı Devleti'ne az çok sadık kaldı; toplumda yerlerini aldı. Bunlar Osmanlı-Türk sivil ve askeri bürokrasisi içinde önemli görevlere geldi ve devlete olumlu hizmetlerde bulundular. İçlerinden altı paşa çıktı: **Rıza Bahri, Ahmet Bedri, Mustafa Ali, Mehmet Necip, Hüseyin Kenan** ve **Ali Şamil** Paşa oldular.

Bedirhan Bey'in 21 erkek çocugundan ikisi ise, İngiliz istihbarat örgütleriyle işbirliği yaptılar ve Kürtçülüğe soyunarak devlete açıkça ihanet ettiler. Bunlardan biri Osmanlı Mahkeme Müfettişi **Mehmet Emin Ali Bey** (1851-1926), diğeri eski Malatya Mutasarrıfı **Halil Rami Bey** idi. **Halil Rami Bey**, ağabeyi **M. Emin Ali Bey**'in oğulları **Kâmuran** ve **Celadet Bey**'ler ile birlikte, İngiliz İstihbaratından Binbaşı **Noel**'in direktiflerine uyarak 1919 yılında Sivas Kongresi'ni basmaya ve **Mustafa Kemal Paşa**'yı ortadan kaldırmaya kalkıştılar. **Halil Rami Bey** 150'likler listesine girdi. **Emin Ali Bey**, işgalci düşmanlarla işbirliği yapmış olan ve Büyük Zafer üzerine 1922 yılı sonlarında Türkiye'den firar edenler arasına ka-

46) *Ibid.*, No. 17, s.53-55. Bu dilekçenin altında, hepsinin üzerinde "bende=köle" kelimesi bulunan Bedirhan ailesinin bütün üyelerinin imzaları yer almaktadır. Şöyle ki: **Oğulları:** *Tahir Muhlis, Mehmet Emin Ali, Osman Nuri, Ahmet Hulusi, Rıza Bahri, Ahmet Bedri, Mustafa Ali, Telli Hamid, Mehmet Necip, Yusuf Kâmil, Hasan Nuri, Halil Rami, Mikdad Midhad, Hüseyin Kenan, Mehmet Ali, Halil Cevdet, Ali Şamil, Sadullah, Zübeyir Avam, Abdurrahman ve Murat Remzi.* **Kızları:** *Nefise, Nazlı, Fahriye, Adviye, Samiye, Sariye, Meryem, Halime, Leylâ, Şefika, Zarife, Ayşe, Fatma, Zeliha, Zeberced, Azize, Emine, Rabia, Emine, Mariye, Rukiye, Asiye.* **Eşleri:** *Gazale, Hezar, Fatma, Ruşen.* **Odalıkları:** *Fatma, Gülnaz, Dellâle, Ayşe.* **Torunları:** *Mustafa Bey kızı Samiye, Hâmit Bey kızı Hacer, Necip Bey kızı Sariye, Necip Bey oğlu Neşet Şükrü, Bahri Bey oğlu Nusret, Bedri Bey oğlu Hamdi, Mustafa Bey oğlu İbrahim, Hamit Bey oğlu Hamza, Necip Bey oğlu Abdürrezak, Mustafa Bey kızı Saniye, Bahri Bey kızı Esma Rukiye, Necip Bey kızı Sıdıka.* (Sevgen, "Kürtler-XII", *BTTD*, No. 17, s.55)

rıştı, Mısır'a gitti ve 1926 yılında orada öldü. Onun üç oğlu **Kâmuran, Celadet** ve **Süreyya Beyler** de Türkiye'den firar ettiler, yurt dışında hep yabancı devletlerin hizmetinde oldular ve Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı düşmanlıklarını ömür boyu sürdürdüler.

İlginç ve hazindir ki, **Bedirhan Bey**'i asıl yıkanın Batı emperyalizmi olduğunu unutan Bedirhan ailesinin bu üyeleri, hep aynı Batı emperyalizminin hizmetinde ve hep Türkiye'nin aleyhinde olmuşlardır. Bu kişiler Kürtçülük iddialarını ve Türk düşmanlığını 1970'lere kadar inatla sürdürmüşlerdir. 19. yüzyılın son çeyreginden 1970'lere kadar nerede bir Kürtçülük kıpırdanışı görülmüşse, hemen hepsinin içinde ya da arkasında bir-iki Bedirhanoğlu vardı. Bu ailenin son üyelerinden biri olan **Kâmuran Ali Bedirhan**'ı 1960'larda Paris'te ben de tanıdım; Fransa'nın hizmetindeydi, bir Fransız okulunda Kürtçe dersleri veriyor ve yeniyetme Kürtçülere akıl hocalığı ediyordu. Avrupa'da Kürtçülük güya ondan soruluyordu!

Kitabın ilerki bölümlerinde, yeri geldikçe, Bedirhanoğulları'na yine değinilecektir.

ISLAHAT FERMANI, PARİS ANTLAŞMASI VE SONRASI

Islahat Fermam, Kırım Savaşı'nda (1853-1856) müttefiklerimiz olan İngiltere ve Fransa'nın istekleri üzerine hazırlandı. Paris'te barış antlaşmasının imzalanmasından bir ay önce, 28 Şubat 1856 günü, Babıâli'de törenle okunup ilan edildi. Paris'te barış konferansı toplanmıştı ve müzakereler devam ediyordu. Ferman, okunduktan sonra barış antlaşmasını hazırlamakta olan devletlere de bildirildi. Ve 30 Mart 1856 günü imzalanan Paris Barış Antlaşması'na, Osmanlı Hıristiyanlarıyla ilgili şu tumturaklı madde eklendi (Madde 9; sadeleştirilmiştir):

"Tebaasının refah ve mutluluğunu başlıca iş bilen Padişah, ırk ve din ayrımı gözetmeksizin, tebaasının durumunu düzeltmek için bir ferman vermekle, İmparatorluk'taki Hıristiyan halk konusunda da yüksek ve cömert düşüncelerini açıkladıkları gibi, bu

yoldaki düşüncelerinin yeni bir delilini göstermiş olmak için bu fermanı, kendiliğinden, antlaşmayı hazırlayan devletlere göndermeyi uygun bulmuşlardır. Antlaşmayı imzalayan devletler, bu fermanın yüksek değerini kabul ederler. Bu fermanın padişahın ne kendi tebaası ile olan ilişkilerine, ne de Osmanlı Devleti'nin iç yönetimine antlaşmayı imzalayan devletlere teker teker ya da toplu olarak karışmak için bir hak ve yetki vermeyeceği doğaldır."

Bu madde, hesapça, Rusya'nın ilerde Hıristiyan azınlıklar adına Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmasını önlemek amacıyla antlaşmaya konmuştu. Müttefiklerimiz olan İngilizler, bizim devlet adamlarımıza öyle söylemişlerdi. Madem ki Padişah hiçbir ayrım gözetmeden tüm tebaasının refah ve mutluluğunu düşünüyordu ve madem ki bu yolda bir de ferman vermişti, öyleyse yabancı bir devletin Padişahın Hıristiyan tebaası adına Osmanlı içişlerine karışmasına gerek kalmayacaktı artık. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne, bağımsızlığına, egemenliğine saygı gösterileceği ve hiçbir devletin Osmanlı içişlerine karışmayacağı barış antlaşmasında açıkça belirtilmişti. Görünüşe göre, Osmanlı Devleti'nin içişlerine yabancıların karışması dönemi artık kapanacaktı. Osmanlı yöneticilerinin umutları ve beklentileri buydu.

Ama evdeki hesap çarşıya uymadı, umutlar boşa çıktı. İngiltere, Paris Barış Antlaşması'nın Hıristiyanlara ilişkin hükmünü bambaşka türlü yorumladı. Islahat Fermanı, yayımlandığı tarihte bir iç hukuk belgesiydi; barış antlaşmasına girdikten sonra (md. 9) ise artık iç hukuk olmaktan çıkmış, devletler hukuku belgesi olmuştu. İç hukuk belgesiyken bunun üzerinde yabancıların hukuken bir yetkisi yoktu; antlaşmaya girdikten sonra ise bu antlaşmayı imzalayan bütün devletler artık Islahat Fermanı üzerinde söz sahibi olmuşlardı.

İngiliz görüşüne göre, gerçi Padişah, tebaası arasında hiçbir ayrım gözetmeyeceğine, Müslüman olsun olmasın herkese eşit davranacağına söz vermişti. Ama acaba bu sözünü tutacak mıydı? Hıristiyan-Müslüman eşitliği getiren, daha doğrusu var olan bu eşitliği bir kez daha vurgulayan Islahat Fermanı acaba uygulanıyor muydu? İngiltere bunları sorup soruşturmaya, öğrenme-

ye kendisini yetkili görüyordu. (2000'li yıllarda, AB komiserlerinin, "Türkiye'nin uyum paketleri çıkarması yetmez, uygulamayı görelim" demeleri gibi!)

Osmanlı ülkesindeki İngiliz diplomatları, Osmanlı Hıristiyanlarına kanat germekle yükümlüydüler, bu yolda girişimlerde bulunmakla görevliydiler. Bunu, Osmanlı içişlerine karışmak için değil, Osmanlı Hükümeti'ne ve yerel makamlara güya yardımcı olmak için yapıyorlardı ve yapacaklardı! İngiltere, Islahat Fermanı yayımlandı diye Osmanlı Hıristiyanları üzerinde "koruyuculuk" rolünden vazgeçemezdi; vazgeçmek şöyle dursun, asıl bundan sonra bu görevi üstlenecekti. Paris Barış Antlaşması, Osmanlı Hıristiyanları üzerinde Avrupa'nın koruyuculuğuna son vermemişti; tam tersine, bu koruyuculuğu genişletmişti. O zamana kadar yalnız Rusya'nın böyle bir "koruyuculuk" hakkı vardı. Ondan sonra ise 1856 Paris Antlaşması'nı imzalayan bütün devletlerin koruyuculuk dönemi başlıyordu. Bu antlaşmayı, Rusya ve Osmanlı Devleti'nden başka, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya (Almanya) da imzalamışlardı. Bunlar da artık Osmanlı Hıristiyanları konusunda söz sahibiydiler.

İngiltere Dışişleri Bakam **Lord J. Russell**, 25 Ağustos 1860 günü İstanbul'daki Büyükelçisi **Sir H. Bulwer**'e şunları yazıyordu:

"1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1856 Paris Antlaşması'na kadar, Babıâli'nin (Osmanlı Hükümeti'nin) *Rusya'ya karşı yükümlülükleri, Türkiye'nin iç yönetimini engelleyegelmişti. Ard arda yapılan antlaşmalar ve sözleşmelerle, kimi silahlı saldırılarla kimi de sözümona koruma yoluyla, Türk İmparatorluğu'nda yaşayan Hıristiyanlar, Osmanlı tebaası oldukları kadar Rus Çarı'nın da tebaası durumuna getirilmişlerdi... Sivastopol kuşatması ve Paris Antlaşması hükümleri, Osmanlı Hıristiyanları üzerindeki Rusya'nın tekelci koruyuculuğunu daha geniş kapsamlı bir yükümlülüğe dönüştürmüştür..."*[47]

47) Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s.11; No. 13. Belgenin İngilizce tam metni için bkz. Bilâl N. Şimşir (Ed.), *British Documents on Ottoman Armenians* (İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri), *Vol/Cilt. I (1856-1860)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1982, s.34-35, No. 13 ve s.36-38, No. 14.

Lord Russell, 13 Eylül 1860'ta da, *"1856 Paris Antlaşması, Babıâli'nin Hıristiyan tebaası üzerinde bir tek devletin koruyuculuğu yerine beş devletin ortak koruyuculuğunu* (collective protectorate) *getirmeyi öngörmüştür"* diye ekliyordu.[48]

Kısacası, İngiliz bakan, *"80 yıldır yalnız Rusya Osmanlı Hıristiyanlarının koruyucusu rolündeydi. Şimdi biz de aynı role soyunuyoruz"* diyordu. Bu görüşle İngiltere (ve öteki büyük devletler), Islahat Fermanı döneminde (1856-1876), Osmanlı Hıristiyanları üzerine eğildiler.

Osmanlı Hıristiyanları denince, Batı Anadolu'da Rumlar, Doğu Anadolu'da ise Ermeniler öne çıkıyordu. Batı'nın baskılarıyla reformlar, Hıristiyanlar yararına uygulanıyor, Müslümanlar ise eziliyor, ülkenin sosyo-ekonomik dengeleri bozuluyor, etnik ve dini çatışmalara ortam hazırlanıyordu.

TANZİMAT REFORMLARI HIRİSTİYANLAR YARARINA UYGULANIYOR

3 Kasım 1839'da ilan edilen **Gülhane Hatt-ı Hümayunu** ve 28 Şubat 1856'da ilan edilen **Islahat Fermanı**, burada, **"Tanzimat Reformları"** başlığı altında birarada ele alındı. Gülhane Hattı, Mısırlı **Mehmet Ali Paşa** isyanının son aşamasında, Islahat Fermanı da Kırım Savaşı'nın son yılında hazırlandı. Her ikisinin hazırlanmasında Avrupa'nın, özellikle İngiltere'nin etkisi oldu. Her ikisinde de öncelikle Osmanlı Hıristiyanlarının ve Avrupa'nın çıkarları göz önünde tutuldu. Bu reformların uygulanması da bu yönde oldu.

Gülhane Hattı, valilerin eskiden sınırsız gibi görünen yetkilerini kısıtladı. Valinin mali yetkileri defterdarlara verildi. Askeri yetkileri, validen alınıp bölge kuvvetlerine komuta edecek "muhafız"lara devredildi. Valinin yanında "meclisler" kuruldu. Bunlarda, din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin her sınıf halkın temsil edilmesi sağlandı. Valiler, vilayetin yönetimi, mal ve adalet

48) *Ibid.*, No. 14.

ile ilgili bütün işleri hakkında bu meclisler tarafından ileri sürülecek bütün düşünceleri dinlemek ve uygulamak zorunda idiler. Bu meclisler, valilerin elini kolunu bağladı, devlet işlerinin yürütülmesini zorlaştırdı, hatta engellediler. Özellikle ayaklanmaların önlenmesi ya da bastırılması, suçluların cezalandırılması çok zorlaştı. Kısacası **Tanzimat Süreci, devletin etkin biçimde yönetilmesini zaafa uğrattı.** Bu zorlukların üzerine yabancı devletlerin müdahaleleri eklendi. **Enver Ziya Karal**'ın dediği gibi, *"Tanzimat çalışmaları karşısında yabancı devletler, kendi çıkarlarına uygun bir düzen kurulması için devamlı müdahalelerde bulunmuşlardır. Bu müdahalelerin önemi, Tanzimat'ın siyasi olaylarını incelerken bilhassa göze çarpmaktadır."*[49]

Başta Rusya ve İngiltere olmak üzere, Avrupa büyük devletleri, Tanzimat reformlarına, ta başından beri, ayrımcı gözle yaklaştılar. Reformları, Osmanlı Hıristiyanlarını "korumak", "himaye etmek" ve kendi çıkarları için bir araç olarak gördüler. Padişahın tebaasını bir bütün olarak görmek yerine, önce dinlere göre, Hıristiyan-Müslüman diye böldüler; sonra etnik bölünmelere ortam hazırladılar. Reformları, Osmanlı Devleti'ni içten bölmek amacıyla kullandılar. Büyük devletlerin bu politikaları sonucunda Anadolu'da bir Ermeni sorunu, sonra Kürtçülük sorunu yaratıldı. Bu iki sorun birbirini etkiledi.

Paris Antlaşması'nın ardından İngiltere, Osmanlı Hıristiyanlarının durumunu inceden inceye araştırmaya koyuldu. Türkiye'deki İngiliz konsoloslarına, 25-30 soruyu içeren ayrıntılı direktifler gönderildi. Islahat Fermanları nasıl uygulanıyordu, ne gibi sonuçlar veriyordu, ayrıntılarıyla araştırıldı. Bu araştırmalar sonucunda Londra'ya sunulmuş olan raporlar ilginçtir. Birkaçına kısaca değinelim:

İngiltere'nin İzmir Konsolosu **Charles Blunt**, 28 Temmuz 1860 günlü raporunda şunları yazıyor:

49) Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, V. Cilt, Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1961, s.195.

"Yetersiz yönetim sistemine ve âşâr vergisi toplanmasındaki yolsuzluklara rağmen, vilayetin genel durumu günden güne iyiye gitmektedir. Ancak bu iyileşme genellikle Hıristiyanların yararına oluyor. Hıristiyanlar -tabirim hoş görülsün- Türkiye'nin varını yoğunu satın alıyorlar."[49] (Bugün yabancıların Türkiye'de toprak satın almaları gibi.)

Konsolos **Blunt**'un belirttiğine göre, "Hıristiyanlar yararına" bu genel iyileşme Tanzimat Fermanı ile başlamıştı. 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile Osmanlı Hıristiyanları can ve mal güvenliğine kavuşmuşlar ve tarım alanına da el atmışlardı. O zamana kadar daha çok Türklerin elinde bulunan tarım sektörü, giderek Hıristiyanların eline geçmeye başlamıştı. Ölüm oranlarının az olması yüzünden Hıristiyan nüfus artmaktaydı. Dışardan da Anadolu'ya Hıristiyan göçmenler doluşmaya başlamıştı.

Buna karşılık Anadolu'da Türk nüfus gittikçe azalıyordu. Türk gençleri birbirini izleyen savaşlarda eriyordu. Türklerin elindeki çiftlikler, tarlalar verimden düşüyordu. Türk çiftçisi gittikçe geriliyordu. Türk gençleri askere gidiyorlardı. Padişahın Hıristiyan tebaası ise askerlik hizmetinden bağışlanıyordu. Çocukları askere alınan Türk ailelerin toprakları işletilemeden kalıyordu. Askerlik hizmeti çok uzun sürüyordu. 1839 yılında beş yıllık mecburi askerlik görevi konmuştu. Savaşta bu beş yıllık süre daha da uzuyordu. Yıllar sonra terhis olup köyüne dönen Türk gençleri, bozulmuş çiftlikler, ekilemeyip boş kalmış tarlalar, yoksullaşmış ve borca gömülmüş aileler buluyorlardı. Kolay kolay eski düzeni kuramıyorlardı artık. Babadan, dededen kalma toprakları, üçe beşe bakmadan, elden çıkarmak durumunda kalıyorlardı. İngiliz Konsolosu, *"Elden çıkarılan Türk topraklarının alıcıları her zaman ya Ermeniler, ya da Rumlar oluyor"* diyordu. (Belge No. 10/1)

Konsolos **Blunt**, rakamlar da veriyordu: 1830-1860 yılları arasında İzmir şehrinin Türk nüfusu 80 binden 41 bine düşmüştü. Buna karşılık aynı 30 yıllık dönemde kentin Rum nüfusu 20 bin-

49) Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.16, No. 10/1.

den 75 bine yükselmişti...[51] Kıyı bölgeleri hızla Hıristiyanların eline geçmişti. Hıristiyanlar, yayılma bölgelerini içerlere doğru genişletiyorlardı... Hıristiyanlar Müslümanlardan daha iyi yaşıyorlardı, daha varlıklıydılar. Konsolos **Blunt**, *"Şurasını kesinkes söyleyebilirim ki"* diyordu, *"Hıristiyanlar Türklerden çok daha iyi durumdadırlar."* (Aynı belge)

Yalnız Ege yöresinde değil, Anadolu'nun öteki bölgelerinde de durum az çok aynıydı. Oralarda da Tanzimat ıslahatı Hıristiyanlar yararına uygulatılıyor, Müslümanlar ezildikçe eziliyordu. İngiltere'nin Trabzon Konsolosu **Palgrave**, 1868 yılında Londra'ya şunları rapor ediyordu:

"Bugünkü durumda (1868'de), *muvazzaf olsun, ihtiyat olsun, bütün askerlik yükü yalnız ve yalnız Müslüman halkın omuzlarındadır. Gerçi Hıristiyanlar hazineye küçük ve önemsiz bir bedel ödemektedirler. Ama bu, onların askere gitmemekle elde ettikleri avantajlara oranla bir hiçtir. Askerlik bedeli adamakıllı yüklü olsa bile, yine de Müslüman tebaanın zavallı omuzlarındaki muazzam yükün altında düştüğü yoksulluğu hiçbir zaman dengeleyemez. Şurası iyice bilinmeli ki, Müslüman nüfusun Hıristiyanlara oranla hızla azalmasının gerçek nedeni budur... İmparatorluğun üretici olamayan tüm unsurlarını Müslümanlar oluşturuyorlar. Bu apaçık bir adaletsizliktir..."*[52]

Konsolos **Palgrave** raporunu şöyle sürdürüyor:

---

51) İngilizler, İzmir-Aydın Demiryolu'nun imtiyazını aldıktan sonra, bu demiryolu güzergâhını Rumlaştırma politikası izlemişlerdi. Anadolu dışından, adalardan, Mora'dan, Güney Rusya'dan vs. getirdikleri Rum göçmenleri bu bölgeye doldurmuşlardı. Nüfus dengesi Rumlar lehine daha da bozulmuştu. Rumlar, bölgenin ticaretini ve ekonomisini de ele geçirmişlerdi. İttihatçılar iktidara gelince buralarda bir araştırma yapmışlar ve İzmir'den Aydın'a kadar olan bölgede bir tek Türk bakkalı bile bulunmadığını, bölge ticareti ve ekonomisinin Rumların elinde olduğunu tespit etmişlerdi. "Gâvur İzmir" iddiası İzmir şehrindeki nüfus durumuna dayandırılarak çıkarılmıştı (köyler yine Türktü). Yine bu nüfusa dayanılarak bir proje de hazırlanmıştır: 1922 yılı Mart-Temmuz ayları arasında İngiltere ile Yunanistan tarafından Ankara Hükümeti'ne sunulmak üzere hazırlanan proje, Yunan ordusunun savaşsız Anadolu'yu boşaltması, buna karşılık Ege bölgesinde İzmir merkezli bir **"İyonya Prensliği"** kurulması esasına dayanıyordu. 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz ve Büyük Zafer bu projeyi suya düşürmüştür -BNŞ.

52) Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.51, No. 23/1.

"Müslüman halk, sorumsuz merkezi İstanbul Hükümeti'nde kesinkes temsil edilmiyor. Padişahın Müslüman tebaasının başkentte derdini anlatabileceği hiç kimsesi yoktur. Hıristiyanlar ise İmparatorluğun her tarafına yayılmış bütün yabancı konsolosluklara, ajanslıklara, kimi de İstanbul'daki elçiliklere başvurup haklarını arayabiliyorlar. Hıristiyanların dertleri can kulağıyla dinleniyor. Üstelik hiçbir şikâyetleri olmadığı zaman da onlar adına hayali şikâyetler uyduruluyor.

Bunun kahredici sonucu olarak da bütün mali baskılarla yerel ve kişisel baskılar Müslümanlara yapılıyor, Hıristiyanlara değil. Çünkü Müslümanın feryadına kulak asan yok. Hıristiyanın ise bin tane sözcüsü ve avukatı var.

Müslüman bir suç mu işlemiş? Hemen ve sert biçimde cezaya çarptırılır. Aynı suçu işleyen Hıristiyan ise şöyle böyle cezalandırılır ya da büsbütün bağışlanır. Çünkü işin içinde bir Hıristiyan olunca yabancı konsoloslar ve temsilciler ona hemen kanat gererler ve adaletin eli kolu bağlanır."[53]

İngiltere'nin Trabzon Konsolosu **Palgrave**, bunları 1868 yılında yazıyordu. Daha önce Anadolu içlerinde uzun araştırmalar yapmıştı. Bu anlattıkları yalnız Trabzon yöresinde ya da kıyılarda böyle değildi. Andolu içlerinde de durum aynıydı. Her tarafta Hıristiyanlar korunup kayrılıyor, Müslümanlar ise eziliyordu. Konsolos, göze batan bu eşitsizliği örneklerle de gösteriyor, şöyle diyordu:

"Anadolu'nun ta göbeğinde, Müslüman bağnazlığının merkezi sayılan yerlerde de Hıristiyanlar, debdebeli evleri, şık giyim kuşamları, takıp takıştırdıkları gösterişli süsleri ve mücevherleri ile servet ve refah düzeylerini apaçık sergiliyorlar. Onların bu durumu, uzaklarda çok konuşulan sözde baskı iddialarıyla hiç bağdaşmıyor. Müslüman halk bakımından ise durum, acıklı biçimde bunun tam tersidir." (Belge No. 23/1)

Konsolos **Palgrave**, raporunun sonunda şunları vurguluyordu:

53) *Ibid.*

"Türkiye'deki Hıristiyanların Müslümanlara kıyasla refah içinde olmalarını, onların daha enerjik, daha çalışkan ve daha erdemli olmalarına yormak yanlıştır. Gerçek şudur ki, çalışkanlık, doğruluk, namusluluk ve dürüst iş çıkarma bakımından Müslümanlar, şaşmaz biçimde, Rum ve Ermeni hemşehrilerinden kesinlikle bir gömlek üstündürler. Ama ne var ki, Müslümanlar muazzam bir yükün altında sistematik olarak ezilmişlerdir ve ezilmektedirler. Hıristiyanlar ise, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ayrıcalıklı durumlarını sürdürerek son yüzyıldan beri sürekli olarak zenginleşmişlerdir. Zenginleşmeleri de çok su götürür spekülasyonla, apaçık hilelerle ya da tefecilikle olmuştur...

Osmanlı Devleti, kendi ağır yükünün tümünü yalnız Müslümanın omuzlarına yüklemiştir... Bugün görülen odur ki, Osmanlı Hükümeti, Hıristiyan tebaa yararına Müslüman tebaasını ezmek gibi ağır bir suçlama altındadır. Ben (Palgrave), *bu suçlamayı üzülerek doğrulamak durumundayım."* (Belge No. 23/1)

Evet, Osmanlı Hıristiyanları, genellikle Türklerden çok daha iyi durumdaydılar. Bir değil, beş büyük devletin koruyucu kanadı altındaydılar. Anlaşmalar onlar içindi. Tanzimat onlar içindi. Islahat onlar içindi. Yabancı konsoloslar, elçiler onların arkasındaydı. Osmanlı Ermenisi köyde ağa, kasabada eşraf, kentte zengin işadamı olmuştu. Başkentte sırmalı paşa oluyordu. Türk köylüsünün korkulu rüyası, acımasızca vergi toplayan o mültezimlerin de çoğu Ermeniydi, Rumdu. Ağlaşanlar da, şikâyetçi olanlar da yine onlardı. Çünkü onların sesine kulak veriliyordu. Onların şikâyetleri Avrupa basınında kat kat abartılarak yansıyordu ve... uzaktan davulun sesi bir başka duyuluyordu.

Padişahın Türk-Müslüman tebaasına gelince, onun hiç sesi sedası çıkmıyordu. O idi imparatorluğun tüm yükünü omuzlayan; küreyi omuzlayan Atlas gibi. Vergiyse vergi, askerlikse askerlik, gazilikse gazilik, şehitlikse şehitlik. Hepsini o yükleniyordu. Ama kan kusup kızılcık şerbeti içtim diyordu. Kol kırılır, yen içinde kalır, diyordu. Onun için, derdini dışa sergilemek ayıptı. Hükümeti yabancıya şikâyet etmek yurtseverliğe, dindarlığa sığmazdı... O anlatsa anlatsa derdini yine Osmanlı'ya anlatabilirdi, dinleyen olursa...

1869 yılında İngiltere'nin Erzurum Konsolosu bulunan **J.G. Taylor**, Erzurum, Diyarbakır, Harput vilayetleri nüfusu hakkında ayrıntılı bilgiler toplamıştı. 18 Mart 1869 tarihli raporunda şu rakamları veriyordu:[54]

	Erzurum	Diyarbakır	Harput	Toplam
Türk	272.500	20.000	140.000	442.000
Kürt	357.000	391.000	100.000	848.000
Hıristiyan	411.000	108.000	130.000	649.000
Musevi	1.200	1.000	yok	2.200
Yezidi	2.000	8.00	yok	10.000
Kızılbaş	158.00	12.500	30.000	200.50
Terek İman	29.000	yok	yok	29.000
Arap	yok	118.000	yok	118.000
Çeçen	yok	15.000	yok	15.000
Toplam	**1.230.700**	**683.500**	**400.000**	**2.314.700**

Erzurum vilayetinde 411.000 olarak gösterilerin Hıristiyanların içinde Gregoryen Ermeniler 287.700, Katolik Ermeniler 8.000, Protestan Ermeniler 1.300 kişidir. 110 bin Nesturi ve 4.000 de Rum Ortodoks görünmektedir.

Vilayet nüfusu içinde nispeten küçük bir azınlık oluşturan Ermeniler, Erzurum bölgesinde hemen hemen bütün ticareti ve tarımı ellerine geçirmişlerdi. Kasabalarda alışveriş işleriyle sermayenin dörtte üçü Ermeni azınlığının elindeydi. Yine de Ermeniler haksızlıktan yakınıyor ve Rusya'ya eğilim gösteriyorlardı. Konsolos **Taylor** şöyle yazıyordu:

"Bu yörenin her köşesinde Ermeniler, Türk Hükümeti'nden acı acı yakınıyorlar. Aynı zamanda hiç sıkılmadan Rusya'yı övüp göklere çıkarıyorlar... Daha önce de belirtildiği gibi, Ermenilerin bu tutumu kiliselerinin düşmanlık öğretilerinden ileri geliyor. Erzurum vilayetinde yaşayanlar, özellikle sınır boylarındakiler, Diyarbakır

54) *Ibid.*, s.60-61, No. 25/1.

ve Harput Ermenilerinden daha çok bu duyguları paylaşıyorlar. Erzurum'da varlıklı Ermeniler arasında, böyle duyguları az çok içten paylaşmayan bir tek kişi bulunduğunu sanmıyorum. Çünkü, Türk tebaası oldukları halde bu Ermeniler Rus pasaportu almışlardır. Elden geldiğince gizliden gizliye yürütülen Rus pasaportu ticareti bu yörede pek yaygındır. Benim görev çevremde bu sözde 'Rusların' bulunmadığı bir tek kasaba yoktur." (Belge No. 25/1)

Konsolos **Taylor**'un anlattığına göre, Erzurum'daki Rus Konsolosu Ermenilerin çarpık duygularını sürekli körüklüyormuş. Yerel Türk makamlarıyla ilişkilerinde Rus Konsolosunun çalımından geçilmiyormuş. Bu Rus ajanı, iddialı gösterişleriyle cahil Ermenileri öyle etkilemiş, öyle inandırmış ki, varsa yoksa Rusya imiş. Ermenilere olsa olsa Rusya arka çıkabilirmiş. Bu düşünceye kendilerini kaptıran paralı paralı Ermeniler, üçe beşe bakmadan, birer Rus pasaportu ediniyorlarmış. Ceplerine Rus pasaportunu koyunca, artık kendilerini Rus kanadı altında güvencede hissediyorlarmış. İngiliz Konsolosu şöyle diyor:

"Bu gibi düşünceleri körüklemek, aynı zamanda var olan sıkıntıları abartmak ve hayali şikâyetler uydurmak, Rus Hükümeti'nin ve dolayısıyla Rus ajanlarının izlediği bir politikadır. Özellikle Rusya'ya komşu Doğu ülkelerinde, hoşnutsuzlukları canlı tutmak, Rusya'nın izlediği politikaya uygun düşmektedir." (Belge No. 25/1)

İngiliz Konsolosu **Taylor** bunları 1869 yılında Erzurum'dan yazıyordu. Anadolu'nun doğu ucunda Ermeni hoşnutsuzluğu canlı tutuluyor, besleniyor, körükleniyordu. Aradan beş-altı yıl geçti geçmedi, derken Osmanlı ülkesinin Rumeli kanadı karıştırıldı. 1875'te Bosna-Hersek, ertesi yıl Bulgar ayaklanması patlak verdi. Avrupa'da bir yaygara koptu. Bulgar ayaklanması, toplam nüfusu 2.000'i geçmeyen Filibe'nin dört köyünde çıkmış ve bastırılmıştı. İngiliz basını Müslüman Türklerin 100.000 Hıristiyan Bulgarı kılıçtan geçirdiğini yazıyordu. İngiliz Liberal Parti lideri namlı Türk düşmanı **Gladstone**, alelelacele bastırdığı "Bulgar Zulmü" (Bulgarian Atrocities) adlı bir broşürü eline alıp, "Asya'dan gelmiş olan Türklerin Asya'ya kovulması için" kampanya açtı. İngiliz adalarının tam 48 kasaba ve şehrinde mitinler düzenledi ve Türkler aleyhinde

konuşmalar yaptı. Rusya, bu hava içinde Nisan 1877'de, Balkan Hıristiyanlarını "kurtarmak için" Osmanlı Devleti'ne savaş açtı...

Emperyalizm Rumeli'yi karıştırıp kana bularken Anadolu'ya da el atmaktan geri durmadı ve Kürtlerle Ermenileri birbirine düşürdü.

1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI: KÜRTLERİN SIRTINDAN ANADOLU'DA ERMENİ SORUNU HAZIRLANIYOR

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı başlar başlamaz, İngilizlerle Amerikan misyonerleri ve Gregoryen Ermeni Patrikhanesi, Kürtler aleyhine bir kampanya başlattılar. Erzurum'daki Ermeni asıllı İngiliz Konsolosu **Zohrab** ve bölgedeki bazı Amerikan misyonerleri başta olmak üzere, Türkiye ve İran'da görevli İngiliz diplomatları, silahlı Kürtlerin Ermenilere saldırdıklarını, Ermeni köylerini ve kiliselerini yakıp yıktıklarını ve soyduklarını vs. rapor ediyorlardı. Daha önce Ermenilerle yan yana barış içinde yaşayan Kürtlerin şimdi birdenbire Ermenilere saldırmaya başlamaları anlaşılır gibi değildi. Gerçekten saldırılar oluyorsa nedenleri neydi? Nedenleri, İngiliz belgelerinde pek görülemiyordu. Sadece Kürt saldırıları görülüyordu.

Bu arada bir şey daha dikkati çekiyordu. Islahat Fermanı, ırk, mezhep ve dil farkı nedeniyle Osmanlı tebaası arasında bir sınıfı diğer sınıfa göre aşağılayan, küçülten bütün tabirlerin devlet yazışmalarından kesinlikle kaldırılmasını öngörüyordu. Ermeni ve İngiliz yazışmalarında ise Kürtleri rencide edicici, küçük düşürücü, aşağılayıcı ve yaralayıcı ifadeler yaygın biçimde kullanılıyordu.

Kürtler aleyhindeki bu kampanya, savaş boyunca sürdü ve Ayastefanos Antlaşması yapılınca durdu. Ayastefanos Antlaşması'na, Kürt ve Çerkez zulümlerine karşı Ermenilerin korunmasını öngören bir madde kondu. Bu maddeye dayanılarak Anadolu'da bir Ermeni sorunu yaratılacaktı. Anlaşılan, Kürtlerin sırtından Ermeni sorunu hazırlamak için böyle bir kampanya yürütülmüş-

tü. Rumeli'de "Türk zulmü" diye diye bir Bulgar sorunu, bir Makedonya sorunu vb. çıkarıldığı gibi, bu defa Anadolu'da da Ermenilere karşı "Kürt zulümleri" teması işleniyordu. Zulüm edebiyatı Rumeli'de hedefine ulaşmıştı. Rumeli bitirilmişti, şimdi hedefte Anadolu vardı.

Türk-Rus harbi içinde Kürtler aleyhindeki İngiliz ve Ermeni yayınlarından örnekler, özetle ve kronolojik sırayla aşağıya aktarıldı:

22 Haziran 1877: İngiltere'nin Tahran Elçisi Bay **Taylor Thomson**'dan Dışişleri Bakanı **Lord Derby**'ye:

"Tebriz Başkonsolosumuz, görünüşte Türklere yardım amacıyla son zamanlarda sınırı geçmiş olan İran Kürtlerinin Türkiye'de yağma yaptıkları, bunların Tyaree tarafına geçmeleri halinde Hıristiyan halkın büyük bir tehlike altında kalacağını telliyor. Başkonsolos ikinci bir telgrafında, Shekahee (Şikkak?) *Aşireti'nden olan aynı İran Kürtlerinin Türkiye sınırları içindeki birçok Hıristiyan köyünü ve bir kiliseyi soyduklarını bildiriyor."*[55]

28 Haziran 1877: İngiltere'nin Erzurum Konsolosu **Zohrab**'tan Büyükelçi **Layard**'a:

"Van bölgesindeki durumu dün telgrafla arz etmiştim. ***Faik Paşa*** *komutasındaki Van birliği için bir süvari tümeni oluşturmak amacıyla toplanan Kürtlerin çoğunun, askere katılmak yerine Van yöresine dağılarak önlerine çıkan bütün köyleri talan ettikleri anlaşılmaktadır. Tahribat o kadar yaygın olmuş ki, köylüler yanlarına erzak alamadan köylerini terk etmişler ve şimdi tepelerde topladıkları ağaç kökleriyle beslenmeye çalışmaktadırlar. Sıkıntı büyüktür ve Van Valisi, hükümet depolarından halka hububat dağıtılmasını istemiştir. Muş ve Bitlis tarafları da daha iyi durumda olmadıklarını sanıyorum. Pasin ve Eleşkirt taraflarını da savaş vurdu ve bu bölgeyi gelecek yıl açlık bekliyor."*[56]

55) *Turkey No. 1 (1878): Further Correspondence respecting the Affairs of Turkey*, London, 1878, s.122, No. 174.

56) *Ibid.*, s.72, No. 105/1.

28 Haziran 1977: Bitlis'te bir Amerikan misyonerinden Erzurum'da İngiliz Konsolosu **Zohrab**'a:

"Çarşılarımız hâlâ kapalı. Mutkanlı Kürtler bu hafta içinde bir gün silahlı olarak hapishaneye saldırıp, bir Ermeniyi öldürmekten hükümlü, iki aydır yatan arkadaşlarını hapisten çıkardılar. Aynı gece talan yapmak istedilerse de bunu başaramadılar. Sanıyorum nüfuzlu bir Türk, dağlarda bulunan göçebe bir Kürt aşiretine haber göndermiş, onlar da Mutkanlıları yola getirmeye gelince, Mutkanlılar kaçmışlardır... Dün dükkânlar açılmış ise de... tekrar kapatılmıştır. Dün 80 süvari geldi, bugün de 1.000 tane daha geleceği söylendi. Bunların nereye gideceğini öğrenemedik..."[57]

30 Haziran 1877: İran Dışişleri Bakanından İngiltere'nin Tahran Elçisi **Taylor Thomson**'a:

*"**Şeyh Ubeydullah** ve **Şeyh Celalettin**, cihad için Beyazıd'da toplanan çok sayıda Kürt ile birlikte o bölgedeki bütün köyleri talan etmiş, Hoy'da birçok tüccarı soymuş, bir İran subayını da yanlarında götürmüş, Kozlugül kazasında da birçok köyü yağma etmiş ve Türk makamları bunlara engel olmamıştır. Bu hareketlerin devamı İran'ın tarafsızlığına ters düştüğü için, İngiltere Hükümeti'nin, bu duruma son verilmesi, Kürtlerin İran sınırından uzaklaştırılması, yağma edilen malların ve kanlı paraların tutsakla birlikte iade edilmesi için Türk makamlarına tavsiyede bulunmasını rica ediyoruz."*[58]

Yine **30 Haziran 1877**: İngiltere'nin Erzurum Konsolosu **Zohrab**'dan İstanbul Büyükelçisi **Layard**'a:

*"Misyoner bir bayanın yazdığı ve okumama izin verdiği mektupta, Van köylüsünün acınacak durumu anlatılmaktadır. Kürtlerin yaptığı mezalim, Bulgar vahşetini bile gölgede bırakır. Van Valisi **Hasan Paşa**, kendi güvenliği için her gece yattığı yeri değiştirmekte ve genellikle ıssız köşelerde yoksul Hıristiyanların bulunduğu yerleri tercih etmektedir. Olabilecek bir Rus saldırısına karşı*

57) Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.82, No. 30/1.
58) *Turkiye No. 1 (1878)*, s.125, No. 176/1.

Van'ı savunmak üzere getirilen 12 top, şayet Kürtler saldırırsa onlara karşı kullanılacaktır."[59]

2 Temmuz 1877: Van'da bir Amerikan misyonerinden Erzurum'da İngiliz Konsolosu **Zohrab**'a:

"...Dün Başkale'den güvenilir bir kişiyi gördüm. Oradaki köyler terk edilmiş. Garan bölgesinden ***Şeyh Abdullah****'ın* **(Ubeydullah)** *adamları geçmiş, herhangi bir ciddi zararları olmamış. Fakat Kürtler İran'dan gelmiş ve her Hıristiyan köyünü silip süpürmüşler. Kaymakamın bulunduğu Başkale'de bunu yapmamışlar, orada 20 Hıristiyan köyü var, hepsi köylerini bırakıp kaçmış, sonradan bir kısmı dönmüş..."*[60]

4 Temmuz 1877: Büyükelçi **Layard**'dan Dışişleri Bakanı **Lord Derby**'ye:

"Ermeni Patriği'nin haber aldığına göre, Van bölgesinde 25 Hıristiyan köyü Kürtler tarafından yağma edilmiştir. Türk Hükümeti, Kürtlerin taşkınlıklarına son verilmesi ve ahalinin korunması için bölgeye derhal yeterli miktarda asker sevk edilmesi emrini vermiştir."[61]

Yine **4 Temmuz 1877**: İngiltere'nin Tahran Elçisi **Taylor Thomson**'dan **Lord Derby**'ye:

"Sünni Şikkak (Shekkak) *Aşireti'nin İran kolundan bir miktar Kürt, görünüşte, Türkiye'deki kardeşlerinin yanında Rusya'ya karşı cihada katılmak üzere Türkiye'ye geçmiş ve Türkiye topraklarında birçok Hıristiyan köyünü ve bir kiliseyi yağma etmişlerdi. Bu konuda İran Dışişleri Bakanına resmi bir telgraf göndermiştim ama etkin tedbir alınacağını pek sanmıyorum. İran Dışişleri Bakanı, Türkiye'ye davet edilmiş olan İran Kürtlerinin, Rusya'ya karşı savaşıyor görünürken, bu fırsattan yararlanarak hem Hıristiyanların hem Müslümanların mallarını talan eden Türkiye Kürtlerini*

59) *Ibid.*, s.81, No. 29/1.
60) *Ibid.*, s.83, No. 30/2.
61) *Turkey No. 1 (1878)*, s.43, No. 60.

izlediklerini söylemektedir. İran Dışişleri Bakanıyla yaptığımız yazışmaların örnekleri ilişiktedir."[62]

10 Temmuz 1877: Büyükelçi **Layard**'dan Dışişleri Bakam **Lord Derby**'ye:

"...Konsolos (**Zohrab**) *durumu biraz abartmış olabilir ama, **Safvet Paşa**'nın bana gönderdiği yazıdan anlaşılacağı üzere, Kürtlerin vahşice Müslüman ve Hıristiyanlara saldırmaları memleketi büyük ölçüde tahrip etmiştir. İran Elçisi, Kürt Reisi **Şeyh Celalettin**'in meşhur bir soyguncu olduğunu, bir İran'a, bir Türkiye'ye bağlılık gösterdiğini ve böylece soygunlarını iki taraflı yapmayı sürdürdüğünü söylemektedir.*

Bu eşkıya, Rusya'nın neden olduğu savaştan faydalanarak sağı solu talan etmekte ve insanları öldürmektedir.

Rusya'nın Türkiye'ye savaş ilan etmesiyle Hıristiyanların başlarına gelen feci olayların sonuçlarına sık sık değindim; aynı konuyu yinelemek istemiyorum. Tahran Konsolosumuzun bu kurye ile gönderilen mesajından anlayacağımız gibi, Van'da taşkınlık yapan aşiret, İran aşireti olup Türk sınırını geçerek bu işi yapmıştır."[63]

11 Temmuz 1877: İngiliz Büyükelçisi **Layard**'dan Hariciye Nazırı **Safvet Paşa**'ya:

*"Güvenilir kaynaklardan alınan bilgiler, Kürtlerin Hıristiyan Nesturilere bir saldırı yapacaklarını gösteriyor. Otuz yıl önce **Bedirhan** ve **Nurullah Bey** tarafından denendiği gibi, Nesturi bölgesinin yeniden yakılıp yıkılması ve insanların öldürülmesinden korkulmaktadır.*

Nesturilerin tekrar böyle bir duruma düşmemeleri için, Babıâli'nin (Türk Hükümeti'nin) *hemen gerekli önlemleri alması tavsiye edilir. Nesturiler daima Sultan'ın barışsever ve sadık uyruğu olmuşlardır. Eğer bunlar böyle bir saldırıyla karşı karşıya bırakılır ve 1848'de olduğu gibi erkek, kadın, çoluk çocuk hepsine eziyet edilir de öldürürlerse, bütün İngiltere'de kamuoyu derin bir acıyla et-*

62) *Turkey No. 1 (1878)*, s.122, No. 175.
63) Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.80-81, No. 29.

kilenecektir. Türk Hükümeti'nin bu işe gerekli önemi vererek gecikmeksizin gerekli önlemleri alacağından ve Kürtlerin Nesturi topraklarının işgaline imkân bırakmayacaklarına kuşkum yoktur."[63]

Yine **11 Temmuz 1877**: Bitlis'te Amerikan misyonerinden Erzurum'da İngiliz Konsolosu **Zohrab**'a:

"Kürtlerin devlete 20.000 kişiyle yardım edecekleri bir aldatmaca idi. 800 kişiyle Van'a yardım edeceğini bildiren Şeyhe, Vali tüfek vermiş ve onlar da Hıristiyan köylerini talan etmişlerdir. Şikâyetimiz üzerine Muş Mutasarrıfı Paşa dün buraya geldi ve her şey birden değişti. Kendisini ziyaret ettim. Bize bela olan 4 Kürt aşiretinin yağmalamalarına son vereceğini söyledi. Dükkânlar açıldı."[64]

20 Temmuz 1877: Beyazıd Karargâhında Yüzbaşı **MacCalmont**'tan General **Sir C. Dickson**'a:

*"...**Faik Paşa**'nın bana bildirdiğine göre, Kürtlerin öldürdüğü Rus esirlerinin resmi sayısı 136'dır. Teslim edilmek üzere olan kale civarında da Kürtler, Rusların yanısıra Ermeni ve Türk vatandaşları da kılıçtan geçirmiştir. Bu katliamı önlemek için **Faik Paşa**'nın emriyle Türk askeri, Kürtlerin üzerine ateş açmış ve bunlardan 36'sını öldürmüştür. Van taraflarından gelmiş olan bu Kürtlerin geri kalanları silahsızlandırılmış ve terhis edilerek memleketlerine gönderilmiştir..."*[65]

23 Temmuz 1877: İngiltere Dışişleri Bakanı **Lord Derby**'den Büyükelçi **Layard**'a:

"(Tebriz Başkonsolosu) *Bay **Abbott**, 18 ve 20 Haziran tarihli yazılarında, Nesturi Hıristiyanlarının Kürtlerin katliam tehdidi altında bulunduğunu bildiriyor... Bu tehlikeye karşı derhal tedbir alınması için Babıâli nezdinde kuvvetle girişimde bulunmanızı rica ederim."*[66]

63) *Ibid.*, s.84, No. 31/1.
64) *Ibid.*, s.90, No. 37/2; *Turkey No. 1 (1878)*, s.150, No. 204/2.
65) *Turkey No. 1 (1878)*, s.156, No. 212/2.
66) *Turkey No. 1 (1878)*, s.77, No. 109.

24 Temmuz 1877: Büyükelçi **Layard**'dan **Lord Derby**'ye:

"Bu sabah Ermeni Patriği, Van'daki Ermeni toplumunun durumu ile Kürtlerin Ermenilere yaptıkları zulüm üzerine konuşmak üzere beni ziyaret etti.

Öteki konularla ilgili olarak, Üçkilise'de Rusların papazlara karşı kötü muamelenin doğru olup olmadığını Erzurum Ermeni papazından sorduğunu ve haberin doğrulanmış olduğunu söyledi.

Üçkilise'de dini görevlerini yürüten papaz, Rusların, Ermenileri hükümete karşı ayaklandırması önerisini kabul etmeyince kendisini boğarak öldürmüşler ve cesedini götürmüşlerdir. Dahası, Ermeni manastırını da yakarak içindeki kıymetli eşyaları almışlardır. Patrik, Rusların bu yaptıklarının Ermeniler arasında nefret uyandırdığını, Osmanlı Hükümeti'nin, Ermenileri Kürtlere karşı koruyarak Ruslara karşı uyanan bu duygudan yararlanabileceğini söyledi."[68]

26 Temmuz 1877: Genelkarargâhta General **Sir A. Kemball**'dan Büyükelçi **Layard**'a:

*"Gayri nizami Kürt askerlerinin Beyazıd'da savaş esirlerini öldürdükleri Yüzbaşı **MacCalmont** ve **Trotter** tarafından doğrulanmıştır. **Muhtar Paşa**'nın sert tedbirler alınmasını emrettiğine şahsen tanığım; ama bu iş, hiç kolay olmadıktan başka risklidir de. Kürtler savaşta etkisiz de olsalar bugünkü bunalımda onların hizmetlerinden tamamen vazgeçmek uygun olmayabilir. Bu Kürtler memleketlerine gönderilince ise ayaklanıp cephe gerisinde tehlike yaratabilirler."*[69]

31 Temmuz 1877: Büyükelçi **Layard**'dan Dışişleri Bakanı **Lord Derby**'ye:

*"Kürt tehdidiyle karşı karşıya bulunan Nesturiler konusunda Babıâli katında girişimde bulundum... Yerinde araştırmalar yapması için Bay **Rassam**'ı Diyarbakır'a gönderiyorum. Kendisine Van'a da gidip orada, Kürtlerden çok çektiği söylenen Ermenilerin*

68) *Ibid.*, s.86, No. 34.
69) *Turkey No. 1 (1878)*, s.155, No. 212/1.

durumunu araştırması için talimat verdim. Diyarbakır'dan Bitlis, Muş ve Van'a kolayca geçebilir. Ermeni Patriği, Kürdistan'daki zavallı Ermeni halkının korunması için bir şeyler yapılmasını hassaten rica ediyor."[70]

Temmuz 1877: Van'daki bir Ermeniden Bitlis Ermeni papazına mektup:

"Bu şehrin hali yürekler acısıdır. Üç günlük mesafeye kadar şehrin dört bir tarafındaki Hıristiyan köyleri soyup soğana çevrilmiştir. Bir tek koyun, bir tek hayvan, taşınabilen bir tek eşya kalmamış, can güvenliği de kalmamıştır. Van ile Beyazıd arasındaki bütün Hıristiyan köyleri vahşi Kürtler tarafından harabeye çevrilmiştir. Kürtler, insanların varını yoğunu çalmışlar; kiliseleri kirletmişler ve kilise hazinelerini alıp götürmüşlerdir. Çaresiz, dağlara ve mağaralara kaçmış olan zavallı köylüler, gündüzlerin sıcağında, gecelerin soğuğunda evsiz barksız, aç susuz ve çıplaktırlar. Kürtler, kadınları kızları da esir alıp götürmüşler. Alabaş Kalu'daki pek zengin ve kutsal Aziz Bartimeus manastırı ahır yapılmış; Derrama'daki manastır ise harabeye çevrilmiştir...

Türk ordusu Beyazıd'a gitti ve şehri Ruslardan geri aldı. Kürtler ise çarpışmalar devam ederken şehri ve civarını talan ettiler...

Tanrım bizleri bu insanlardan kurtar."[71]

6 Ağustos 1877: Büyükelçi **Layard**'dan Musul'da eski İngiliz Viskonsolosu **Rassam**'a direktif:

"Çarşamba günü İstanbul'dan kalkacak vapurla İskenderun'a ve oradan da Diyarbakır'a hareket edeceksiniz. Göreviniz, Kürdistan'daki Hıristiyan aşiretlerinin durumunu araştırarak hükümetimize bildirilmek üzere, bana rapor etmektir. Kürtlerin Nesturileri yine tehdit ettikleri sanılıyor. Eğer onları korumak için bazı önlemler alınmazsa topraklarının işgali ve kötü sonuçların doğması söz konusudur. Babıâli, benim başvurum üzerine Diyarbakır Valisine bu konuda talimat verdi. Valinin gerekli işi yapıp yapmadığını

70) *Turkey No. 1 (1878)*, s.117, No. 168.
71) *Ibid.*, s.248-249, No. 287/1.

ve tehlikenin atlatılmış olup olmadığını araştırınız. Eğer durumu daha yakından incelemek isterseniz, Nesturilerin yanına kadar gitmekte serbestsiniz ve onların korunması için gerekli gördüğünüz önlemleri, Türk makamlarıyla ilişki kurarak alabilirsiniz. Nesturilerin önderleriyle tanışınız...

Türkiye'ye ve aynı zamanda İran'a ait Kürt aşiretlerinin, Van bölgesindeki Hıristiyanlara son zamanlarda bazı zulümlerde bulundukları görülmüştür. Hıristiyanların can ve mal bakımından kayıpları üzerinde bana gönderilen raporların doğruluk derecelerini Diyarbakır'dan öğrenebilirsiniz. Dahası gerekli görürseniz Van, Bitlis, Muş ve öteki bölgelere de giderek bu konuda yeterli bilgileri toplayabilirsiniz. Güvenilir otoritelere gönderilmek üzere Patrik ve Patrikhane ileri gelenlerinin yazdığı mektup size verilmiştir. Bu olaylar ve onları korumak üzere alınan önlemler hakkında bana ayrıntılı rapor vereceksiniz.

Kürdistan'da işinizi bitirdikten sonra Musul'a gidecek ve orada British Museum (İngiliz Müzesi) *mütevelli heyeti için Asuri hafriyatı işine yeniden başlayacaksınız...*

Görevinizi yapabilmeniz için yetkili makamlara sizi tanıtan bir fermanla, 4 bakanlık mektubu veriyorum. Bununla hükümetimizin istediği doğrultuda görevinizi yapacağınıza inanıyorum..."[72] (Bkz. 15 Ekim 1877)

21 Ağustos 1877: Erzurum'da İngiliz Konsolosu **Zohrab**'tan **Lord Derby**'ye:

"Van'da oturan Protestan bir Ermeninin 30 Temmuzda verdiği habere göre, Kürtler Beyazıd'da 480 kişiyi öldürmüş, 340 kişiyi de (kadın, çocuk) aşağılık maksatları için alıp götürmüşlerdir. Bunların bir kısmı Beyazıd civarındandır. Beyazıd'da birçok Türk, Ermenileri evlerinde saklayarak Kürtlerin hışmından kurtarmışlardır. Bu yüzden Türklerden de ölenler olmuştur. Katliamdan 4-5 gün sonra Hıristiyanlar ***Faik Paşa****'nın kampına götürülmüş, orada iyi karşılanmış ve bakılmışlardır."*[73]

72) Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.87-88, No. 36/1.
73) *Ibid.*, s.91, No. 38; *Turkey No. 1 (1878)*, s.287, No. 318.

27 Ağustos 1877: Büyükelçi **Layard**'dan Dışişleri Bakanı **Lord Derby**'ye:

*"Erzurum'da Katolik Ermeni toplumun başı olan papazın 14, 17 ve 24 Temmuz tarihlerinde İstanbul'da Katolik Ermeniler Patriği **Hassoun**'a gönderdiği mektuplara göre, Rusların Ermeni vilayetlerinden çekilmelerinin ardından, Beyazıd ve Eleşkirt'te Kürtlerin Hıristiyanlara saldırı ve talanlarına karşı **Ahmet Muhtar Paşa** ve **İsmail Paşa**'nın aldığı önlemlerle Hıristiyanlar korunmuş ve talan edilen malları geri alınarak kendilerine verilmiştir. Patrik **Hassoun, Ahmet Muhtar Paşa**'ya ve Türk Hükümeti'ne minnettarlığını bizzat bana sözlü ve yazılı olarak arz etti."*[74] (Belgenin aslına bkz.-BNŞ)

15 Ekim 1877: Van'da bulunan **Rassam**'dan Büyükelçi **Layard**'a rapor:

"Siirt, Bitlis ve Muş'u ziyaret ettikten sonra 6 Ekimde buraya (Van'a) *geldim. Bütün yolculuğum boyunca, çeşitli Hıristiyan toplumlarından, baskı, yerel idarenin kötülükleri ve yasa tanımayan Kürtlerin kontrol altına alınamadığı yolundaki genel şikâyetleri dinledim. Diyarbakır ve Van'da Hıristiyanların çektiği sıkıntılarla ilgili haberlerin bazıları abartılmışsa da çoğunun nedeni, can ve mal güvenliğinin gerektiği kadar sağlanamamış olmasındandır. Şimdiki rahatsızlıkların gerçek nedeni ise yönetimin zayıf oluşu ve vergi toplayıcıların tutumudur. Öyle görülüyor ki başta göçebe aşiretler olmak üzere Kürtler devlet disiplinine sokulamamıştır. Bunlar fırsat buldukça Hıristiyanlara saldırmakta ve saldırılarının sonucunu düşünememektedirler. İşittiklerim ve gördüklerime göre, Diyarbakır'dan Süleymaniye'ye kadar Kürtler sıkı bir disiplin altına alınamazlar. Kürtler yalnız vergi ödememek ve askere gitmemekle kalmıyor, canlarının istediği gibi talan ediyor ve adam öldürüyorlar. Kim karşı gelirse hem canından, hem malından oluyor. Ancak şunu da belirtmeliyim ki bu işler Hıristiyanların başına geldiği gibi Müslümanların da başına gelmektedir. Diyarbakır ve*

74) Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.92-93, No. 40 ve 40/1.

*Muş arasındaki dağlarda yaşayan **Ruşkutan, Şeyh Dodan, Sasun, Mutki** Aşiretleri, Hıristiyan ve Müslüman ayırt etmeksizin dilediklerini yapıyorlar. Diyarbakır'da bulunduğum sırada malları yüzünden, en az üç tane Müslüman beyi Kürtler tarafından öldürüldü.*

***Ruşkutan** Aşireti'nin hükmü altında bulunan bölgeyi geçtiğimden birkaç gün sonra, bir silah yüzünden çıkan tartışma dolayısıyla barışsever 45 Kürt, aşiretçe öldürülmüştür. Bu aşiret yüzünden bir bölüm Hıristiyan evlerini bozarak daha güvenli yerlere göç etmiştir...*

8-10 aydan beri Diyarbakır ve Van Genel Valisi Kürtlerin taşkınlıklarını bastırabilmek için ellerine yeterince kuvvet geçirememişlerdir. Ellerinde yalnız yerel polis kuvveti vardır. Bu kuvvet de çoğu zaman yardımcı olacağına engelci olmuştur. Bunlar el altından hırsızlığı ve yağmayı teşvik ederler ki, kendileri de pay alsınlar... Atlı ve yaya polislere o kadar az maaş verilmektedir ki, bu parayla yaşamaları olanaksızdır. (...)

Yaptığım soruşturmalardan anladığıma göre, Kürdistan dağlarında kölelik tamamıyla kaldırılmamış. Nüfuz edilemeyen dağlık bölgelerdeki Hıristiyan köyleri, içinde yaşayanlarla birlikte satılıp alınmakta. Öyle ki burada oturanlardan biri, köy başkasına satılmışsa ve diğer bir köye gitmek isterse, yeni sahibi onu öldürebilir. Bu feodal yasaların bazı Kürt beylerince Müslüman köylerinde uygulandığını söylediler. (...)

Can ve malın hiçbir değeri olmayan bu ülkede öyle görülüyor ki, Tanzimat ve yerel meclisler, yerel makamların kötü idaresinden daha da zararlı olmuşlardır. Tanzimat'ın, barışsever sakinlere az çok faydası dokunmuşsa da suç işleyenlerin hak ettikleri cezalara çarptırılmamaları için bir sığınak olmuştur. Bu meclislerin hiçbirinin bir yararı yoktur. Bunların üyeleri ya solda sıfır olan kişilerden, ya da rüşvetle zenginleşmiş kişilerden oluşuyordu. Müslüman, Hıristiyan ve hatta bazı memurların söylediklerine göre Kürtlerin bu kötü hareketleri bazı meclis üyeleri tarafından da destek görmektedir. İlgili makamlar bir ayaklanmayı tepelemek için kuvvet kullanmak istedikleri zaman, meclisteki Kürt dostu üyeler onlara

haber salarak ya kaçmalarını ya da karşı koymak için hazırlanmalarını sağlarlar. Bu yaygın bir kanıdır.

Genel şikâyet, en yüksek yerel makamların kısa yoldan ceza verebilme güçlerinin olmamasıdır. Bir katil ya da hırsız, mahkemeye getirildiği zaman çokçası sahte kanıtlarla ya da bu olayla karşı karşıya olan kişiden öç alınması tehdidiyle beraat etmektedir.

Hıristiyanlar adaletin yanlış tecellisinden şikâyet etmektedir. Oysa bu meclislerde Hıristiyan üyeler de var. Onların kendileriyle yaptığım konuşmada, mahkemede önlerine gelen kararı korkudan ya da kişisel düşüncelerle kabul etmek durumunda kaldıklarını itiraf etmişlerdir.

Bu durum karşısında çekilen herhangi bir ıstırabın doğru ya da yanlışlığının saptanmasının ne kadar güç olacağını takdir buyurursunuz. Hıristiyanların bana yaptıkları şikâyetleri, ilgili makamlar yoluyla yalanlamakla kalmayıp Hıristiyanların suçlu olduğunu söylediler. (...) Bazı Hıristiyanların sempati kazanmak için olayları abarttıklarından ya da uydurduklarından kuşkum yok. Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Muş ve Van bölgelerinde Hıristiyanların kötü muameleye uğradıkları da yadsınamaz. (...)

Gerek Diyarbakır'da ***Abdurrahman Paşa****, gerek Van'da* ***Hasan Paşa****'nın bu yolsuzlukları yok etmek için ellerinden geleni yapacaklarından eminim, ancak her iki paşa da, memleket bir büyük savaşın içindeyken, bu kronik belanın üstüne kuvvet göndere-mediklerini bana söylediler...*

Eleşkirt, Karakilise, Diadin ve Beyazıd'ı Ruslar boşalttıkları zaman bağnaz Kürtlerin bu dört Ermeni bölgesinde yaptıkları tahribatı kuşkusuz duymuşsunuzdur. Beyazıd'da Kürtler, çok feci olaylara neden olmuşlardır. Rastladıkları erkekleri öldürmüşler, öldüremedikleri kadın ve çocukları tutsak olarak kendi evlerine götürmüşlerdir. Kürtler yerlerine dönerken 250-300 Ermeni kadın ve çocuğunu tutsak ederek götürmüşlerse de nerede oldularına ilişkin kesin bilgim olmadığından, yetkililer nezdinde teşebbüse geçemedim. Hilebaz Kürtler, Türk makamlarının bu işe izin vermeyeceğini bildiklerinden, tutsakları bulunamamaları için Hıristiyan bulunmayan Kürt köylerine serpiştirmişlerdir. Bunu araştıracağım.

Savaşa giden Kürtler, yolları üstünde rastladıkları Hıristiyanları, isterse Osmanlı uyruğu olsun, kılıçtan geçirmeyi kutsal bir görev saymışlardır. Bu harekette kiliselerle manastırlar çok büyük zarar görmüşlerdir.

*Yetkililer, Nesturi Patriği **Mar Şamun**'la ilişkilerin iyi olmadığını söylediler. Çünkü her zaman yaptıklarının tersine, bu kez yeni Genel Vali **Hasan Paşa**'ya gelerek saygılarını sunmamışlar. Vali, Nesturilerin uzun zamandır vergilerini ödemediklerini söyledi. Şimdiyse herhangi bir şey vermekten çekiniyorlar...."*[75]

9 Ocak 1878: İngiltere'nin Trabzon Viskonsolosu **Biliotti**'den **Lord Derby**'ye:

*"Rusların Kars'ı işgali üzerine Ermenilerin Müslümanlara baskısı dayanılmaz hale gelmiş ve Müslümanların silaha sarılarak isyan ettikleri, Rus komutanı **Melikoff**'un isyanı bastırdığı öğrenilmiştir."*[76]

75) *Ibid.*, s.97-101, No. 43/1.
76) *Ibid.*, s.153, No. 60.

Savaşçı bir Kürt tipi.
(19. yüzyıl ortaları)

Mareşal Helmuth von Moltke.
Prusya Genelkurmay Başkanı iken.
Gençliğinde Türk Ordusunda hizmet etmiş, Nizip muharebesine de katılmış olan Moltke, 1841 yılında Berlin'de *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar (1835-1839)* başlıklı bir kitap yayımlamış ve Kürtlere de genişçe yer vermiştir.

Anadolu'da dört Kürt şeyhi birarada.
1890'da Amerikan Protestan misyonerlerinden Frederick Davis Greene tarafından tespit edilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid (1842-1918).
Tahta çıktığı yıllarda.

Eski İngiliz Başbakanlarından
William Ewart Gladstone (1809-1898).
Fanatik bir Türk düşmanı idi, Türklerin Avrupa kıtasından Orta Asya'ya atılmasını savundu, etnik kışkırtıcılık yaptı, Bulgar sorununu, Ermeni sorununu körükledi. Koyu Türk düşmanlığını ömür boyu sürdürdü. Ölümü sırasında Londra'da görevli olan şair-diplomat **Abdülhak Hâmid**, şunları yazdı: "*Gladstone denilen koca Hıristiyan ortadan kalktı, meydan koca Müslümana* (**Abdülhamid'e**) *kaldı. Seksen dokuz yaşında giden bu büyük belâ* (hâile-i uzmâ), *ne olurdu, bundan yirmi beş sene evvel gitmiş olsaydı? Memleketimizde doğurduğu hâdiseler doğmamış olurdu.*"
(Şimşir, *Şair Diplomatlar*, s.101)

Rus Çarı II. Aleksandr (1855-1881).
1877 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş açmış olan çar.
Berlin Barış Antlaşması onun zamanında imzalandı.

Tipik kıyafetleriyle Kürt atlılar.
1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı günlerinde.

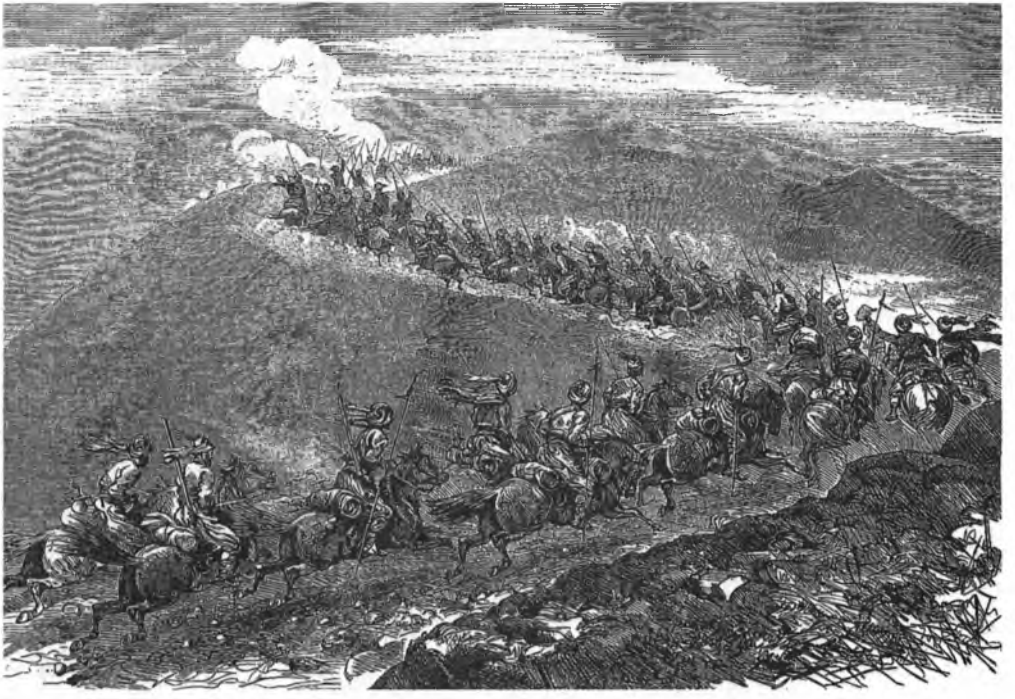

1877-78 Savaşı'nda gönüllü bir Türk Süvari Birliği doğu cephesinde.
Çekilen bir Rus birliği nefes aldırmadan kovalanıyor.
(*Illustrated London News*, 4 Ağustos 1877)

Ermeni asıllı Rus Korgenerali Lazareff.
1877-78 Rus işgalinde Kars'ta Askeri Vali görevini üstlenen Lazareff, yerli Ermenileri Ruslarla işbirliği yapmaya özendirdi ve bazı Ermenilere Rus polis birliklerinde görev verdi. Ellerine silah verilen bu Ermeniler, Müslüman komşularına zulüm yapmaktan geri durmadılar ve yörede gerginlik yarattılar. (*Russet et Turcs*, Paris, 1877)

İngiliz mizah çizgisiyle Osmanlı-Rus Savaşı.
Güçlü "ayı" zavallı "av"ının belini sımsıkı kavramış, kırdı kıracak!
(*Punch*, 1 Aralık 1877)

İngiliz mizahçı gözüyle Türk'ün yenilgisi.
Ağzından kan damlatan güçlü "ayı", "av"ını yere sermiş; akbabalar üşüşüyor: Almanya, Avusturya ve diğerleri…
(*Punch*, 22 Aralık 1877)

General Nikolay Pavloviç Kont Ignatieff (1832-1908).
Tanınmış Rus panislavistlerindendir. 1864-1877 yıllarında İstanbul'da Rus Büyükelçisi olarak görev yaparken Balkanlar'da ayrılıkçı Slav milliyetçiliğine, özellikle Bulgar milliyetçiliğine kuvvetle destek verdi. Osmanlı-Rus Savaşı arifesinde İstanbul'dan ayrıldı. Muzaffer Rus ordularıyla birlikte geri dönen Ignatieff, Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nı Osmanlı Hükümeti'ne dikte etti.
(*Russes et Turcs*, Paris, 1877, s.977)

III

SEVR SÜRECİNDE KÜRTÇÜLÜK

Rumeli Tamamdır; Avrupa, Anadolu'ya Odaklanıyor (1878-1918)

KÜRTLERDEN SÖZ EDEN İLK ANTLAŞMA: AYASTEFANOS ANTLAŞMASI (3 MART 1878)

Anadolu'da Sevr süreci, Ayastefanos Antlaşması ile başlar.

Ayastefanos, yurdumuzun parçalanması anlamında, **Rumeli'nin Sevr'i**, Anadolu'da da **Sevr süreci başlangıcıdır**. Siyasi Kürtçülük bu süreçte yaratıldı.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşından zaferle çıkmış olan Rusya, 3 Mart 1878 günü İstanbul Hükümeti'ne Ayastefanos (Yeşilköy) Barış Antlaşması'nı dikte etti. Bu antlaşma anavatan Rumeli'yi parçalayıp bitirdi ve aynı zamanda Anadolu'nun parçalanması sürecini, yani Sevr sürecini başlattı. Türkiye'de "Ermeni sorunu" Sevr sürecinde alevlendi, siyasi Kürtçülük de bu süreçte yaratıldı ve körüklendi.

1878 yılında başlayan **Sevr süreci**, 1920'de, Sevr Barış Antlaşması'nın İstanbul Hükümeti'ne dikte edilmesiyle noktalandı. Ve 10 Ağustos 1920 tarihinde İstanbul Hükümeti'ne imzalatılan Sevr Antlaşması'nda, Anadolu toprakları üzerinde bir büyük "**Ermenistan**" ve bir özerk "**Kürdistan**" kurulması da öngörüldü.

* * *

Atalarımız, *"Anadolu'nun salgını, İstanbul'un yangını, Rumeli'nin bozgunu"* demişler. 1877-1878 Türk-Rus Savaşı, Rumeli Türklüğünün görülmemiş bir bozgunu oldu; gelmiş geçmiş bütün felaketleri bastırdı ve ulusal bir felaket halini aldı. Rus panslavistleri Balkanlar'da Bulgarlara büyük bir yurt açabilmek için, oralardaki Türk halk kitlelerini yerlerinden söküp attılar ve kırdılar. Yedi ay içinde 400.000 kadar Türk kılıçtan geçirildi ve "sinekler gibi" ezildi. "Kılıç artığı" 1 milyon kadar Rumeli Türkü de perperişan Trakya'ya, İstanbul'a ve Batı Anadolu'ya sığındı. 10 Aralık 1877'de Plevne'nin düşmesi üzerine, Rus orduları Balkan dağlarını aşıp İstanbul kapılarına dayandı. Kuzeydoğu Anadolu'da da Kars, Ardahan, Batum, Doğu Beyazıd düştü ve bütün bu bölge Rus işgali altına girdi. O yörenin Türk-Müslüman kitleleri de perişan edildi.[1]

3 Mart 1878 günü Ayastefanos'ta (Yeşilköy'de) Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ön barış antlaşması imzalandı. Ayastefanos veya Yeşilköy, başkent İstanbul'un kapısı demekti. Rus ordusu buraya kadar gelmiş, burada karargâh kurmuş ve Rusya, barış antlaşmasını da burada Türklere dikte etmişti. Payitaht İstanbul, Rus ordusunun top menzilinde idi.

Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti'nin Rumeli kanadı bitirildi: **Romanya**, **Sırbistan** ve **Karadağ** Türk egemenliğinden tamamen çıktı. Osmanlı Devleti'nin bu topraklar üzerindeki bütün hakkı hukuku sona erdi. Bir Büyük **Bulgaristan Prensliği** kuruldu. Hukuken özerk, fiilen bağımsız olan Bulgar Prensliği, Tuna'dan Ege denizine kadar olan Osmanlı topraklarından başka Kosova ve Manastır vilayetlerini tamamen, Batı Trakya ile Selanik vilayetinin de bir kısmını yutuyordu. Yeni kurulan Bulgaristan, Avrupa'daki Osmanlı topraklarını ikiye bölüyor ve İstanbul'u sürekli bir tehdit altında bırakıyordu. **Bosna** ve **Hersek** de özerk oluyordu ve buranın kaderini Rusya ile Avusturya belirleyecekti. **Girit**, **Teselya** ve **Arnavutluk**'ta da ıslahat yapılacak, yani bu topraklar da özerkliğe hazırlanacaktı.

---

1) Ayrıntı için bkz. Bilâl N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri. Belgeler. Cilt I: Doksanüç Muhacereti 1877-1878, Cilt II: Bir Geçiş Yılı 1879, Cilt III: 1880-1885*, 2. basım, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1989.

Ayastefanos Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun jeopolitik dengesini altüst etmişti. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, ondan önceki Türk devletlerinden farklı olarak, yalnız bir Asya devleti değildi. Hem Asya, hem Avrupa devletiydi. Marmara denizi kıyısında kuruldu. Çok geçmeden Marmara'nın batısına, Balkanlar'a veya Rumeli'ye sıçradı. Ondan sonra Marmara mihverinin iki yakasında, simetrik olarak serpilip büyüdü. Devletin ilk başkenti Anadolu'da **Bursa**, ikinci başkenti Rumeli'de **Edirne** oldu. İmparatorluk Rumeli'de kuruldu. **Fatih Sultan Mehmet** önderliğindeki Türk kuvvetleri, Edirne'den yürüyerek mutlu bir Mayıs gününde İstanbul'u fethetti.

İstanbul'un fethiyle devlet tabii başkentine ve jeopolitik dengesine kavuştu: Doğuda Anadolu kanadı, batıda Rumeli kanadı ve orta yerde başkent İstanbul. Osmanlı İmparatorluğu'nun asıl anavatanı veya metropol toprakları işte bu bölgelerdi, Tuna ile Dicle arası idi. Anadolu Türklüğü ile Rumeli Türklüğü, imparatorluğun kurucu unsurunu, özünü oluşturuyordu. 1877-78 Türk-Rus Savaşı Rumeli Türklüğünü büyük ölçüde tasfiye etti. Ardından gelen Ayastefanos Antlaşması ile Anavatan'ın Rumeli kanadı kaybedildi. Bu bakımdan, 1920'lerde Sevr Antlaşması Anadolu için ne idiyse, Ayastefanos Antlaşması da Rumeli için o idi. Evet, Ayastefanos Antlaşması, Rumeli'nin Sevr Antlaşması idi. Şu farkla ki Sevr Antlaşması imzalanmış fakat yürürlüğe konamamıştı. Ayastefanos Antlaşması ise imzalanmış ve bazı değişikliklerle yürürlüğe konup uygulanmıştır.

Ayastefanos Antlaşması ile **Kars, Ardahan, Batum** ve **Doğu Beyazıd** Rusya'ya terk edildi ve Rusya, Anadolu için de büyük bir tehdit, bir tehlike oluşturmaya başladı. Dahası, Ayastefanos Antlaşması'na konan bir madde ile Anadolu'da Ermeniler için reform yapılması öngörüldü. Bu, topraklarımız üzerinde bir Ermeni devleti kurulmasına doğru bir ilk adımdı. Yani Rumeli'nin Sevr Antlaşması'dır dediğimiz Ayastefanos Antlaşması, Anadolu bakımından da Sevr'e doğru gidişin ilk adımı oldu; Rumeli'den sonra Anadolu'nun da parçalanmasına kapıyı açtı; yurdumuzu içerden de parçalamaya ortam hazırladı.

Ayastefanos Antlaşması'nda şu madde de yer aldı:

*"**Madde 16**- Ermenistan'da* (Doğu Anadolu'da) *Rus işgalinde bulunan ve Türkiye'ye geri verilecek olan toprakların Rus askerince boşaltılması, oralarda, iki devletin* (Türkiye ile Rusya) *iyi ilişkilerine zararlı karışıklıklara yol açabileceğinden, Babıâli Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde yerel durumun gerektirdiği iyileştirmeleri ve reformları zaman yitirmeden gerçekleştirmeyi ve **Kürtler** ile **Çerkezlere** karşı **Ermenilerin** güvenliğini sağlamayı üstlenir."*

Bu madde ile, "**Kürt**" ve "**Ermeni**" adları ilk kez bir uluslararası antlaşmaya sokulmuş oldu. Anadolu'da bir "**Ermenistan**"dan söz ediliyordu. Kürtler, bu hayali Ermenistan için bir engel; Anadolu'da yaşayan Ermeniler için bir tehdit sayılıyordu. Osmanlı Hükümeti, Kürt (ve Çerkez) tehdidine karşı Ermenileri korumak için Rusya'ya karşı yükümlülük altına giriyordu. Başka türlü söylersek Anadolu'nun parçalanmasına doğru adım atılıyordu. Rusya, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 7. maddesiyle Rumeli'yi parçalamıştı, Ayastefanos'un 16. maddesi ile de Anadolu'yu parçalayabilirdi.

Ayastefanos'un Değiştirilmesine Doğru

Ayastefanos Antlaşması, İngiltere'yi telaşlandırdı. İngiliz-Rus rekabeti yeniden kızıştı. Antlaşma, Kars, Ardahan, Batum ve Doğu Beyazıd'ın Rusya'ya katılmasını öngörüyordu. Bu Rus kazanımları, İngiltere'nin stratejik çıkarlarına ters düşüyordu. Rusların daha Kars'a girdikleri günlerde, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi **Sir Henry Layard**, Londra'nın dikkatini bu yöne çekti; Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum'u topraklarına katmasının, İngiltere'nin "hayati çıkarlarına" şu bakımlardan ters düştüğünü uzun uzun anlattı:

1) Rusya, Orta Asya ve Hindistan Müslümanlarının gözünde, gittikçe genişleyen ve önüne durulmaz bir devlet olarak büyük nüfuz kazanacak ve Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Asya'daki nüfuzunu sarsabilecekti.

2) Rusya, bundan böyle Anadolu ve İran içlerine doğru kolaylıkla yayılabilecek; gerek Anadolu'yu, gerek İran'ı etkisi altına alabilecekti. Batum, Rusların Karadeniz harekâtına bir üs olacaktı. Batum ve Kars, Ruslara Doğu Anadolu'nun yolunu açacak; onların, Fırat ve Dicle havzasına kolaylıkla ulaşmalarını sağlayacaktı. Ruslara, Ermenistan platosundan daha ileri geçirmemek gerekiyordu.

3) Bu Rus yayılması, İngiltere'nin Hindistan'a giden en kestirme yolunu kapatacaktı. İngiltere, bir gün herhangi bir nedenle Süveyş Kanalı'nın kendisine kapatılabileceğini düşünerek, Hindistan'a giden ikinci bir yolu açık tutmak zorundaydı. Bu yol, Doğu Anadolu'dan geçebilir, Fırat ve Dicle vadileri olabilirdi ve en kısa yol buydu.

4) Rus yayılması İngiliz ticaretini baltalayacaktı. Batum limanını ve Kars'ı ele geçiren Ruslar, Türklerin Asya topraklarına ve Kuzey İran'a giden yolu ele geçirmiş olacaklardı. Böylece şimdi Trabzon'dan ve Erzurum'dan geçen ticaret yolu Batum'a yönelecekti. İngiliz malları ağır vergilerle karşı karşıya kalacaktı. Dolayısıyla İngiltere'nin Batı Asya ile olan ticareti kesintiye uğrayabilecekti.

Bütün bu nedenlerle İngiltere, Doğu Anadolu topraklarının Rusya'nın eline geçmesini engellemeye çalışmalıydı.[2]

İngiltere, Ayastefanos Antlaşması'nı değiştirmek ve İngiliz çıkarlarıyla bağdaştırmak için, vakit yitirmeden hem Rusya ile hem de Osmanlı Hükümeti ile gizli görüşmelere girişti. Doğu Anadolu, Asya'da İngiliz-Rus çıkar çatışmasının düğüm noktalarından biri durumuna geldi.

İngiltere Dışişleri Bakanı **Lord Salisbury**'ye göre, Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum'u alması, geri kalan Doğu Anadolu halk kitleleri üzerinde öyle derin etkiler yaratacaktı ki, sonunda bu kitleler Rusya'nın kucağına düşebilirlerdi. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu toprakları bir kez daha parçalanıp Rus-

2) *F.O. 424/63*, s.86-89, No. 124 ve Bilâl N. Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians/ İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri, I (1856-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1982, s.135-140, No. 50.

ya tarafından yutulabilirdi. *"Böyle bir gelişme, Büyük Britanya'nın Doğudaki çıkarlarını derinden etkiler"* diyordu.[3]

İngiltere ile Rusya arasında yapılan gizli görüşmelerde, Ayastefanos Antlaşması'nın Rumeli'ye ilişkin maddelerinde bazı değişiklikler yapılması için anlaşmaya varıldı: Fakat Rusya, Kars, Ardahan ve Batum'dan vazgeçmedi. 30 Mayıs 1878 günü imzalanan **gizli İngiliz-Rus Antlaşması**'nda şu hüküm yer aldı:

"İngiltere, Kars, Batum ve Ardahan'ın Ruslarda kalmasını, buna mukabil Rusya da doğu Beyazıd'ı Türklere iade etmeyi kabul etmektedir."

İngiltere ile Osmanlı Hükümeti arasında da 4 Haziran 1878 günü gizli bir anlaşma yapıldı. **"Kıbrıs Antlaşması"** olarak da bilinen bu antlaşmaya göre, eğer Rusya Kars, Ardahan ve Batum'u elinde tutup da ilerde Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarından bir bölümünü (daha) ele geçirmeye kalkarsa, İngiltere, silahla Osmanlı Devleti'ne yardım edecekti. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Kıbrıs adasının yönetimini İngiltere'ye bırakıyordu.

Kıbrıs Antlaşması'na, belki Kıbrıs'ın İngiltere'ye bırakılmasından daha önemli şu cümle de konmuştu:

"Buna mukabil Zatı Padişahı dahi Anadolu kıtasında bulunan Hıristiyan ve sair tebaasının iyi idare ve korunmaları hakkında devleteyn (İngiltere ve Osmanlı Devleti) *arasında sonradan kararlaştırılacak olan lüzumlu ıslahatı yapacağını İngiltere Devleti'ne vaat eder."*

Bu cümle, Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinin daha ustaca kaleme alınmış şekliydi. Burada kullanılan "Hıristiyan ve sair tebaa" ifadesiyle, öncelikle, "Ermeniler" ve "Kürtler" kastediliyordu. Padişah, tebaasının iyi yönetilmesi ve korunması için "reform" yapmaya söz veriyordu.

Ayastefanos Antlaşması üzerine hemen harekete geçen, kısa zamanda hem Rusya, hem Osmanlı Hükümeti ile anlaşma imzalayan İngiltere, aynı zamanda Ayastefanos Antlaşması'nın değiştirilmesi için Berlin Kongresi'nin toplanmasına öncülük etti.

3) *Turkey No. 36 (1878),* s.1-2, No. 1 ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I,* s.177-178, No. 72.

Ayastefanos'tan Berlin'e

4 Haziran 1878 tarihli "Kıbrıs Antlaşması"na göre, Anadolu'da yapılacak reformlar İngiltere ile Osmanlı Hükümeti arasında **sonradan** kararlaştırılacaktı. İngiltere'nin öncelikle Ermeniler için reform istediği anlaşılmaktadır. Berlin Kongresi öncesindeki günlerde yapılan İngiliz diplomatik yazışmaları bu konuda aydınlatıcıdır. Bu yazışmalardan birkaç örnek:

18 Mart 1878: İngiliz Büyükelçisi **Layard**, Dışişleri Bakanı **Lord Derby**'ye şunları yazıyor:

*"Bugün Ermeni Patriği **Nerses**'in mektubunu size postaladım. Hatırlayacağınız gibi Patrik geçen yıl, Ermenilerin Türk idaresinden memnun olduklarını, Rusya'ya geçmektense Türklerin idaresinde olmayı tercih ettiklerini söylemişti. Bugün beni ziyaret eden aynı şahıs; 'O zamanki şartlar öyle idi, bugün durum değişti. Rusların savaştaki başarıları ve Ayastefanos Antlaşması'na Ermeniler hakkında bir madde koymuş olmaları, önceki durumu kökünden değiştirdi' demektedir.*

Ermenilerin vaktiyle Türkiye'yi desteklemeleri yüzünden bugün kötü duruma düştüklerini, bu yüzden toplumun, kendisini (Patriği) *sorumlu tuttuğunu ve taşlayacağını; Rusya'ya bırakılan Ermeni topraklarıyla ırkdaşlarının büyük kısmının Rusya'ya transfer edilmiş olacağını; Avrupa Türkiye'sindeki* (Balkanlar'daki) *Hıristiyanlara özerklik verilmek üzere olduğunu; bu durumda, doğal olarak Ermeniler kendilerine de aynı ayrıcalığın verilmesini istediklerini belirtti. **Van ve Beyazıd taraflarında Kürtlerin Ermenilere saldırıları yüzünden Ermenilerin Müslümanlara karşı nefretlerini artırdığını;** bu durumun düzeltilmesi için Babıâli'ye yapılan başvuruların boşuna olduğunu; Ermenilerin şimdi kendi haklarını almaya kararlı olduklarını; diğer yerlerdeki Hıristiyanların da aynı şeyi yapacaklarını; adaletten ve Avrupa müdahalesinden istediklerini alamazlarsa Rusya'ya başvuracaklarını ve Rusya'ya katılıncaya kadar huzursuzluğu devam ettireceklerini söyledi. **Ermenilerin özerk bir Hıristiyan hükümet kurma ta-***

leplerinin Kongre'de (Berlin Kongresi'nde) *dikkate alınacağına inandıklarını sözlerine ekledi.*

Patrik, Prens ***Bismarck'a*** *gönderdikleri ve Ermeni isteklerinin desteklenmesi taleplerini içeren mektubun örneğini bana gösterdi. Patrik bu mektubu* ***Reuss*** *aracılığıyla gönderdi.* ***Reuss,*** *bildiğiniz gibi, Ermeni toplumu liderleriyle son zamanlarda yakın temastadır; amacı, onları Padişaha bağlılıktan uzaklaştırarak Rus politikasını geliştirmektir.*

Patriğe Ermenistan'dan neyi kastettiğini sordum: Van, Sivas, Diyarbakır'ın büyük kısmı, Kilikya Krallığı (Suriye'nin kuzey sınırı), *Tarsus dağlarının denize kadar olan geniş sahayı kapsadığını beyan etti. Buralarda nüfus çoğunluğunun Müslümanlarda olduğunu hatırlatmam üzerine, 'Evet öyledir ama Müslümanlar da yönetimden şikâyetçidirler, kendilerine mal ve can güvenliği getirecek Hıristiyan yönetimini kabul ederler' dedi. Kongre'nin* (Berlin Kongresinin) *bunu kabul edeceğini zannetmediğimi söyledim. 'Eğer* ***kabul etmezlerse bu bölge kendisini Rusya'ya ilhak ettirinceye kadar ayaklanacaktır'*** *diye cevap verdi. Patrik daha sonra Rusya, Gürcistan ve Ermenistan'da sivrilmiş Ermeni generalleri ve erleri bulunduğunu, onların kendileriyle ilgilendiklerini ve temasları olduğunu, basit bir rahip olan kendisinin dünyevi emeli bulunmadığını ama halkının bu arzularına karşı çıkmayacağını belirtti.*

Avrupa Türkiyesi'ndeki (Balkanlar'daki) *Hıristiyan toplumlara özerk kurumlar verilmesinin, Türk İmparatorluğu'nun öteki bölgelerindeki halkların da benzer özerklik umut ve arzularını kamçılama tehlikesi taşıdığını evvelce arz etmiştim. Patrikle konuşmam bu görüşümü doğrulamaktadır. Ermenilerin bu hareketi de belki Balkanlar'daki Hıristiyan toplumları örneğinin bir sonucudur.*

Aynı hareketi Suriye dahil, diğer bölgelerdeki Müslüman ve Hıristiyan toplumlarda da er geç beklemeliyiz. Belki Afrika'dakiler de Babıâli'den tamamen kopmayı arzu edeceklerdir. Türk İmparatorluğu'nun parçalanması belki bazıları için istenen bir husustur. Fakat İngiltere en azından bunun sonucuna hazır olmalıdır. Patriğin çizdigi ***'Ermenistan'a*** *özerklik verilmesi, sonunda bu toprakların Rusya'ya katılmasına gider. Rusya'nın, bu kadar geniş*

Anadolu topraklarını alıp sınırlarını Suriye'ye kadar genişletmesi İngiltere'nin çıkarlarıyla ne kadar bağdaşır?

Patrik, görüşmemizin gizli kalmasını rica etti."[4]

25 Mart 1878: Büyükelçi **Layard**'dan **Lord Derby**'ye:

"Güvenilir bir kişi tarafından bana verilen özerk ***Ermenistan*** *eyaleti tasarısına ilişkin muhtıranın örneği ilişikte sunulmuştur. Ermeni Patriğinin görüşüne uyuyor; yalnız Kilikya, tasarlanan Ermenistan dışında bırakılmış...*

Bu belge, Avrupa'daki Türk topraklarında kurulmak üzere bulunan özerk kuruluşların benzerlerinin Asya'da da kurulması mahiyeti ve hedefi gütmekte, bu yolda kışkırtıcılık etmektedir...

Ermeniler, sempati gösterilmeye, düşünülmeye ve İngiltere'nin desteğine layıktırlar. Kuşkusuz onlar için Kongre'de (Berlin Kongresi'nde) *bir şeyler yapılmalıdır; özellikle Anadolu'nun doğu vilayetlerinde gelecekte iyi ve âdil bir yönetim ile onları,* ***Kürtlerin devamlı saldırılarından koruyacak önlemler alınmalıdır.***

Ermeniler kendi ülkelerinde, sakin, çalışkan, tok gözlü, genelde tarımla uğraşan, Müslümanlarla iyi ilişkilerde bulunan insanlardır. ***Müslümanlar da Kürtlerin yasadışı hareketlerinden acı çekmektedirler...***

Türk idaresindeki bütün Hıristiyan toplulukların içinde Ermeniler, Müslümanlara en yakın olanlardır, onlarla barış içinde, iç içe yaşarlar, içli dışlıdırlar; İstanbul'da Türkçe konuşan Ermenilerin miktarı Türkçe konuşan Rumlardan daha çoktur, onları memnun etmeli. Rusya'ya başvurmalarını önlemek için onlara adalet ve serbesti içinde muamele etmelidir..."[5]

Ek: Memorandum

"Ermeni Ulusal Konseyi Üyesi ***M.T. Terkhan*** *benimle bir görüşme yaparak Ermeni toplumunun çoğunluğunun duygularını*

4) *F.O. 424/68, pp. 346-348,* No. 639: Layard'dan Derby'ye yazı, 18.3.1878, No. 365-Gizli; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I,* s.159-161, No. 64.

5) *F.O. 424/69,* s.54-55, No. 107: Layard'dan Derby'ye, 25.3.1878, No. 401. Gizli; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I,* s.162-163, No. 66.

açıkladı. 'Mavi Kitap'a geçirilmesi için bu gizli görüşmenin tutanağını sunuyorum.

Ermeniler ve Patrik, sonunda Rusya tarafından yutulmaya varacak bir Rus himayesi arzu etmiyorlar; bu, milliyetlerini de kaybetmek olur.

Gerek Patrik ***Nerses****'in Ayastefanos'taki Rus karargâhına gitmesi, gerek Ermeni delegelerinin Petersburg'a gitmeleri, sadece ihtiyati bir tedbirdi ve özellikle* ***Ermenilerin, Kürtlerin ve Çerkezlerin eline terk edilmemelerini istemek amacı gütmüştü.*** *Grandük, Ermenilerin isteğini dikkate alacağına ve antlaşmaya, bir Rus komiserinin gözetiminde* ***Ermenistan****'da reform yapılmasına ilişkin bir madde konulacağına söz verdi...*

Ermeni toplumu Berlin Kongresi'ne bir heyet göndermeyi ve bir muhtıra sunmayı düşünüyor. Muhtırada Fırat havzasında İngiliz çıkarlarını koruyacak ve güvence altına alacak, Lübnan'daki gibi bütün büyük devletlerin garantisi altında olacak ***özerk bir Ermenistan*** *kurulması talebine yer verilecektir... Doğal olarak Karadeniz'den Akdeniz'e uzanacak ve güneye doğru Rus yayılmasına karşı bir set oluşturacak tarafsız bir devlet kurulması da arzu edilmektedir..."*[6]

11 Mayıs 1878: Büyükelçi **Layard**'dan Dışişleri Bakanı **Lord Salisbury**'ye:

"Anadolu'daki Ermeni halkının Kürtlere karşı korunmasını birçok defa Türk nazırlara söylemiştim. Son olarak ***Kürtlerin Erzurum ve Diyarbakır'da Hıristiyanlara baskı yaptıklarını,*** *Rusların müdahale için fırsat kolladıklarını, onlara bu fırsatı vermemek gerektiğini Başbakana söyledim.* ***Ali Şefik Bey*** *başkanlığında bir soruşturma heyetinin bölgeye gönderileceği bildirildi."*[7]

6) *F.O. 424/69,* s.55-56, No. 107/1; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I,* s.164-165, No. 66/1.

7) *F.O. 424/70,* s.360, No. 582; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I,* s.175-176, No. 71

Türk-Rus Savaşı, Müslümanlar için bir felaket, Ermeniler için ise bir fırsat olmuştu. Türkler savaşırken Ermeniler ticaret yapıp zenginleşmişlerdi. Erzurum'daki yeni İngiliz Konsolosu Yüzbaşı **Henry Trotter**'in anlattığına göre: Rusların Doğu Anadolu'ya girişleriyle o bölgenin Ermeni tüccarına gün doğdu. Doğu Anadolu Ermenileri, Rus işgali sırasında pek kârlı iş yaptılar; hele alkollü içki satışından bol para kazandılar. Trabzon-Erzurum yolu boyunca Ermeni dükkânları kapılarını açmış, arı kovanı gibi çalışmışlardı. Yük taşıma ticareti iki katma çıkmıştı. İşleri yolunda olan Ermeniler, kimi işgalci Rusları evlerinde misafir etmişlerdi...[8]

Doğu Anadolu Ermenileri, işgalci Ruslarla iş yapmakla kalmadılar. Rus işgal kuvvetlerinin hizmetine de girdiler. İşgalci Rus ordusunda Ermeni asıllı subaylar vardı: Kars'ta Korgeneral **Lazareff**, Erzurum'da Binbaşı **Kamsaragan** ve yardımcısı Teğmen **Nikolosoff** Ermeni asıllı Rus subaylarıydı. Bunlar Ermenileri kayırdı ve işe aldı. Binbaşı **Kamsaragan** savaştan önce Erzurum'da Rus Konsolosu olarak görev yapmıştı; savaş çıkınca geri gelip Erzurum Rus Polis Müdürü oldu. Erzurum Ermenileri arasından birçok kimseyi Rus polis hizmetine aldı. Ellerine biraz yetki ve silah verilen bu işbirlikçi Ermeniler, ilk iş olarak, Müslüman komşularına eziyet ettiler. İngiliz Konsolosu **Trotter**; *"Hiç kuşku yok ki, Rus işgali sırasında yerel polis örgütüne alınan birçok Ermeni, fırsattan yararlanarak Müslümanlara eziyet etmişlerdir. Rus viskonsolos vekili de bunu doğruladı"* diyordu.[9]

Demek ki işgalci Ruslar da Ermenilerle Kürtlerin arasını açmak için ellerinden geleni yapmışlardı. İşbirlikçi Ermenileri silahlandırıp Kürtlere saldırtmışlardı. Ermeniler şimdi, Rus kuvvetleri çekilince, eziyet ettikleri Kürtlerin ve Çerkezlerin misilleme yapmalarından korkuyorlardı. Şimdi hem güvenliklerinin sağlanmasını, hem de Anadolu'da özerk bir Ermenistan kurulmasını istiyorlardı. Berlin Kongresi'nden istekleri ve bekledikleri buydu.

8) *F.O. 424/77*, s.48-49, No. 114; *Turkey No. 54 (1878)*, s.286-287, No. 335; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.258, No.116.
9) *Ibid.*

BERLİN ANTLAŞMASI (13 TEMMUZ 1878): ANADOLU ÜZERİNE DÜŞEN ATEŞ TOPU

Berlin Kongresi, 13 Haziran 1878 günü Almanya Şansölyesi Prens **Bismarck**'ın başkanlığında açıldı. Kongre'ye Almanya, İngiltere ve Rusya Başbakan düzeyinde, Avusturya, Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanlarıyla katıldılar. Osmanlı Devleti ise, Avrupa'da olumlu psikolojik etki yapar düşüncesiyle Hıristiyan olan **Karatodori Paşa**'yı ve Alman aslından olup Müslümanlığı kabul etmiş olan **Mehmet Ali Paşa**'yı seçip Kongre'ye göndermiş; onların yanına Berlin Büyükelçisi **Sadullah Bey**'i de katmıştı. Fakat Kongre'de umulan "psikolojik etki" sağlanması şöyle dursun, Kongre Başkanı **Bismarck**, her vesileyle Osmanlı delegelerine çok sert ve kaba davranmıştı. **Bismarck**, daha Kongre açılmadan önce Osmanlı delegelerine şu uyarıda bulunmuştu:

"Bugünkü durumu sizden saklamak istemem; kongrenin Osmanlı Devleti için toplandığı zannına kapılarak kendinizi aldatmayınız. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Ayastefanos Antlaşması, Avrupa devletlerinin çıkarlarına dokunan bazı maddeleri içermeseydi olduğu gibi bırakılırdı. İşte bu çıkarların uzlaştırılması için bu kongre toplanmıştır."[10]

Bismarck, görüşmeler sırasında Osmanlı delegeleri söz alınca bu yolda uyarılarını sürdürmüş, *"Kongre, Osmanlı Devleti için değil, fakat Avrupa barışının muhafazası için toplanmıştır"* sözünü sıkı sık tekrarlamıştır. Bu olumsuz hava içinde Kongre bir ay sürdü.

13 Temmuz 1878 günü Berlin Barış Antlaşması imzalandı. Altı Avrupa büyük devleti ve Osmanlı Devleti tarafmdan imzalanan Berlin Antlaşması ile **Sırbistan, Karadağ, Romanya**'nın bağımsız devletler oldukları ve Osmanlı Devleti'nden kesin olarak koptukları onaylandı. Hiç savaşa girmemiş olan Yunanistan sınırlarının düzetilmesi, yani Osmanlı ülkesinden Yunanistan'a toprak verilmesi kabul edildi. **Bosna-Hersek** Avusturya'nın yönetimine bırakıldı.

10) Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, VIII Cilt. Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*; Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1962, s.75.

Özerk bir **Bulgaristan Prensliği** kuruldu. Osmanlı Devleti'ne vergi verecek olan Bulgaristan küçültüldü. Balkan sıradağlarının güneyinde kalan topraklar Bulgaristan'dan ayrıldı. Filibe (Plovdiv) ve İslimye (Sliven) sancakları imtiyazlı "Doğu Rumeli Vilayeti" adıyla Osmanlı Devleti'ne bırakıldı (yedi yıl sonra bu bölge Bulgaristan'a katıldı). Batı Trakya ve **Makedonya** Osmanlı sınırları içinde kaldı (üç yıl sonra Makedonya'nın merkezi Selanik'te, Mustafa Kemal, Türk vatandaşı olarak doğdu). İngiltere, Babıâli ile imzalamış olduğu antlaşma gereğince Kıbrıs'a yerleşecekti... Berlin Antlaşması da Rumeli'yi büyük ölçüde bitirdi. Şimdilik Türk yönetiminde bırakılan Makedonya gibi topraklar da 35 yıl sonra, 1912-13 Balkan Savaşı'nda elden çıkacaktı.

* * *

Anadolu tarafına gelince:

Savaştan önce Osmanlı toprağı olan **Kars, Ardahan** ve **Batum**'un Rusya'ya katılması Berlin'de onaylandı. Rus işgaline düşmüş **Doğu Beyazıd** ise Türkiye'ye iade edildi.

Ermeniler ve Kürtler ile ilgili olarak Berlin Antlaşması'nda şu madde yer aldı:

*"**Madde 61**– Babıâli, Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde yerel ihtiyaçların gerektirdiği reformları geciktirmeden yapmayı ve Çerkez ve Kürtlere karşı Ermenilerin huzur ve güvenliğini sağlamayı yükümlenir. Bu hususta alınacak önlemleri* (büyük) *devletlere bildirecektir ve devletler de alınan önlemlerin uygulanmasını gözetleyeceklerdir."*

Bu madde, **Anadolu'da Sevr sürecini başlatan maddedir;** Anadolu'nun parçalanmasına kapı açmıştır. Berlin Antlaşması'nın bu 61. maddesi, Ayastefanos Antlaşması'nın benzer 16. maddesinden çok daha ağırdır. Ayastefanos Antlaşması Türkiye ile Rusya arasında yapılmış **ikili** bir antlaşma idi; Berlin Antlaşması ise **çok taraflı** bir antlaşmadır; bunun altında, "Düvel-i Muazzama" denenen Avrupa büyük devletlerinin hepsinin imzası vardır. Avrupa, elbirliğiyle, Anadolu'da Sevr sürecini başlatmaktadır. Nasıl mı?

Her şeyden önce bu madde "**ırkçı**" bir maddedir. Anadolu toplumunu **Ermeni, Kürt, Çerkez** diye, ırklarına göre ayırmakta, bölmektedir. Diplomasi tarihi okuduk, okuttuk; başka hiçbir diplomatik belgede, böyle çok taraflı ve çok önemli bir antlaşmada, benzer bir ırkçı, **etnikçi** hükme rastlamadık. Bu, Avrupa büyük devletlerinin yalnız Anadolu'ya reva gördükleri bir bölücülüktür. Etnik bölücülük veya ırkçı bölücülük ise bölücülüğün en tehlikelisi, en korkunç türüdür; çünkü insanları genlerine göre ayırır ve toplumların dokusunu paramparça eder. Tarih, etnik bölücülüğün pek kanlı örnekleriyle doludur.

Ermeni, Kürt ve **Çerkez** isimleri, bu çok taraflı anlaşmada yer aldı. Bu isimler, daha önce Ayastefanos Antlaşması'nda da vardı; ama o antlaşma hem ikili bir antlaşmaydı, hem de hiç yürürlüğe konmamıştı. Şimdi Kürt, Çerkez ve Ermeni adları çok taraflı Berlin Antlaşması'nda yer alıyorlardı. Ama Avrupa, burada da, Ermeniler, Kürtler ve Çerkezler arasında ayrımcılık gözetmişti. Bu antlaşmayı imzalayan devletlerinin iddiasına göre, Hıristiyan Ermeni "**ipso facto**" "iyi", Müslüman Kürt ve Çerkez ise "kötü" idi. Ermeni "melek", Kürt ve Çerkez "iblis" idi! Berlin Antlaşması ile Avrupa, Kürdü ve Çerkezi Ermeniye hedef olarak göstermiştir. Başka bir ifadeyle, Batı emperyalizmi, Anadolu'da Ermeni-Kürt boğuşmasının temelini atmıştır.

Berlin Antlaşması, **Anadolu toplumunu** ırklara göre, Ermeni, Kürt, Çerkez diye ayırıp bölmekle kalmıyor; aynı zamanda **Anadolu toprağını** da "**Ermenilerin yaşadığı**" ve "**Ermenilerin yaşamadığı**" vilayetler diye ikiye ayırıyordu. Antlaşma, bütün Türkiye'de değil, yalnız "**Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde**" reform yapılmasını istiyordu. Reform, Ermeniler için yapılacaktı, Ermenilerin lehine olacaktı.

Peki neresiydi "**Ermenilerin yaşadığı vilayetler**"? Antlaşmada bu henüz açıklanmıyordu. Daha sonraki yıllarda şöyle bir gelişme oldu:

"**Ermenilerin yaşadığı vilayetler**" yerine resmen "**Altı vilayet**" (Vilayat-ı Sitte) denmeye başlandı. Bunlar İmparatorluk vilayetleriydi, yani her vilayet bugünkü Cumhuriyet illerinden birkaç

kat daha genişti. Bunlar devlet gibi vilayetlerdi; örneğin yalnız Sivas Vilayeti, bugünkü Belçika'nın iki katı genişliğindeydi.

ERMENİLERE VERİLMEK İSTENEN ALTI ANADOLU VİLAYETİ (VİLAYAT-I SİTTE)

"**Altı vilayet**"in adları ve yüzölçümleri şöyleydi:

Erzurum vilayeti	52.000 km. kare
Van vilayeti	37.100 km. kare
Bitlis vilayeti	27.000 km. kare
Diyarbakır vilayeti	42.100 km. kare
Mamuretülaziz (Elazığ) vilayeti	32.900 km. kare
Sivas vilayeti	60.300 km. kare
Toplam: 6 vilayet	**251.400 km. kare**[11]

Altı vilayetin toplam yüzölçümü, bugünkü Türkiye'nin üçte biri ediyordu. Ermenilerin, "zaten Ermeni toprağı" saydıkları ve Berlin Antlaşması ile Rusya'ya geçmiş olan Kars Vilayeti, yukarıdaki altı vilayetin dışındaydı. Kars Vilayeti de eklenince Ermenilerin Anadolu'dan istedikleri toprak miktarı 300.000 kilometrekareye yaklaşıyordu!..

Burada bir parantez açalım:

(Bu altı Anadolu vilayetine daha sonra "**Altı Ermeni Vilayeti**" denmeye başlandı. Yabancı resmi yazışmalarında böyle geçiyordu. Daha sonra da "**Altı Vilayet**"in adı düpedüz "**Ermenistan**" olarak vaftiz edildi! 1980'lerde Ermeni terör örgütü ASALA, işte bu "Ermenistan"ı kurtarmak için, bizim diplomat arkadaşlarımızı peş peşe şehit etmişti. Bugün sınırımız ötesinde bağımsız bir Ermenistan Cumhuriyeti var. Dünkü "Altı Vilayet" [Vilayat-ı Sitte] bugünkü

11) Kâmil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul, 1975, s.49, 75, 143, 157, 165; ve Bilâl N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s.70.

Ermenistan Anayasasında "**Batı Ermenistan**" olarak geçmekte ve Ermeni ulusunun "ulusal hedefi" sayılmaktadır.

"**Ermenilerin yaşadığı vilayetler**", önce "**Altı Vilayet**" [Vilayat-ı Sitte] oldu.

Sonra, Altı Vilayet, "**Altı Ermeni Vilayeti**"ne dönüştürüldü.

Daha sonra Altı Ermeni Vilayeti de "**Ermenistan**" diye isimlendirildi.

Ve bugün Ermeni anayasasında "**Batı Ermenistan**" olarak anılmaktadır!

Şu Anadolu'da taşları yerlerinden oynatabilseler, bir oynatabilseler! Neler olacak, neler!..)

Parantezi kapatıp geri dönüyoruz.

Ermeni vilayetleri, Ermenistan, Batı Ermenistan dedikleri tarihi "Altı Vilayet"te ne kadar Ermeni yaşıyordu? 1914 yılının Osmanlı resmi istatistikleri şudur:

"Altı Vilayet"te Müslüman ve Ermeni Nüfus Miktarları (14 Mart 1914)[12]

Vilayetler	Müslüman	%	Ermeni	%
Erzurum	673.297	82.5	136.618	16.7
Sivas	939.785	80.3	151.674	12.9
Diyarbakır	492.101	79.3	73.226	11.8
Mamüretülaziz (Elazığ)	446.379	82.9	87.864	16.7
Van	179.380	69.1	67.792	26.1
Bitlis	309.999	70.8	119.132	27.2

İşte bu nüfus altyapısı üzerinde bir "**Ermenistan**" yaratılmaya çalışılıyordu!

Avrupa büyük devletleri, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesiyle Osmanlı Hükümeti'ne Ermeniler için reform yapma yükümlülü-

12) *Tableaux Indiquant le Nombre de Divers Elements de la Population dans l'Empire Ottoman au 1er Mars 1330 (14 Mars 1914)*, Inprimérie Osmanié, Constantinople, 1919.

günü dayatmışlardı. Ama bu kadarla da yetinmemişlerdi. Osmanlı Hükümeti, yapacağı reformlar, alacağı önlemler hakkında antlaşmayı imzalayan altı devlete rapor verecekti. O da yetmiyordu. Büyük devletler, reformların uygulanmasını denetleyeceklerdi. (Bugün, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecinde, "uyum yasaları çıkarmanız yetmez, uygulamayı görelim" diyen AB Komiserleri, Sevr sürecini kopya etmiş görünmektedirler. İbret alamadığımız için tarih tekerrür mü ediyor?)

Kısacası, Berlin Antlaşması'yla Anadolu'nun üstüne bir ateş topu düştü!

Ermeni Değerlendirmeleri

Berlin Atlaşması üzerine Osmanlı Ermenileri arasında hararetli bir tartışma başladı. Ermenilerin bir bölümüne göre, sanki "Dağ bir fare doğurmuş", yani bu antlaşma onların beklentilerini boşa çıkarmış idi. Ermeniler de silaha sarılıp ayaklanmış olsalardı, Balkan Hıristiyanları gibi özerklik elde edebilirlerdi. Bu görüşü savunanlar, Rus yanlısı olan karamsar Ermenilerdi. İyimserler İngiliz yanlısı olan Ermenilerdi. Bunlardan biri olan **Nurias Çeras**, 1879'da yayımladığı bir kitapçıkta şunları yazmıştı:

"Berlin Kongresi, Ayastefanos Antlaşması'nın XVI. maddesi yerine LXI. maddeyi koymakla kalmadı; yani maddenin sıra numarasını değiştirmekle yetinmedi. İlerde kuracağımız ulusal binanın (Ermeni devletinin) *temellerini de attı.*

Türk-İngiliz Antlaşması (Kıbrıs Antlaşması) *da bizim için ayrı bir nimet oldu.*

Gerçi Avrupa bize özerklik vermedi ama bize öyle bir madde bağışladı ki, bu bizi, erişmek için yanıp tutuştuğumuz amacımıza ulaştıracaktır.

Babıâli, Ermenilerin yaşadığı yerlerde gereken reformları yapmaya söz verdi: Bu reformlar bir gün idari özerkliğe dönüşecektir...

Cesaretimizi yitirmeyelim; bize bahşedilen nimetlerden en büyük yararı sağlamaya çalışalım. Avrupa elimize silahlar verdi; paslanmadan bu silahları kullanalım.

Babıâli, Ermenistan'da (Doğu Anadolu'da) *reform yapmaya söz verdi; bu reformlar gerçekleşmezse eyleme geçmek gerekir.*

Babıâli, Ermenileri, Kürtlere ve Çerkezlere karşı korumaya söz verdi. Kürtler ve Çerkezler cezalandırılmadan kalırlarsa eyleme geçmek gerekir.

Babıâli, gereken reformları yapmaya, büyük devletler de bu reformların yapılışını gözetlemeye söz verdiler. Büyük devletler bu gözetlemeyi yapmazlarsa ya da yetersiz yaparlarsa eyleme geçmek gerek.

Ulusumuz umutsuzluğa kapılmasın; bir yandan Ermenistan'da, öte yandan da Avrupa'da çalışmak gerek.

Berlin Kongresi'yle bir altın madeni elde ettik. Bu maden ocağını çalıştırmak ve altını çıkarmak bize düşer."[13]

Ermeni nasyonalisti **Çeras**, "eylem, eylem, yine eylem" diyor. Türkiye'de eylem, Avrupa'da eylem. Durmadan eylem. Ermenilerin ılımlıları bile Anadolu'da özerklik istiyor ve bekliyordu. "**Özerklik**", sonunda "**bağımsızlığa**" gidiyordu. Özerklik verilen her toplum sonunda Osmanlı Devleti'nden temelli ayrılıp kopuyordu. Özerklik alıp da İmparatorluk'tan kopmamış olan bir tek toplum yoktur. Özerklik, her zaman, bağımsızlığa giden yolun ilk aşaması olmuştur. Ermenilerin niyeti de buydu. Önce özerklik alacaklar, sonra bağımsız olacaklardı. Ama tarihi yanılgı içine düşüyorlardı; Anadolu bir Ermeni özerk bölgesini kaldıramazdı. Anadolu, Rumeli değildi.

Berlin Antlaşması'nın ardından, 1878 yılında Anadolu'da bir araştırma gezisi yapmış olan İngiliz Generali **Baker Paşa**, Ermenilerin **özerklik** isteklerinin hem "**aptalca**", hem de "**tehlikeli**" olduğu kanısındaydı. Şunları yazıyordu:

"Birçok ileri gelen Ermeni ile yaptığım konuşmalardan şunu anladım ki, Ermeniler gelecek için büyük emeller beslemektedirler.

13) *Turkey No. 4 (1880),* s.154-156, N.118/1; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I,* s.602-604, No. 309.

Bu emelleri uygulanabilir olmadıktan başka, kendileri için de tehlikelidir. Ermeni özerkliği planının ne kadar aptalca bir şey olduğunu anlayabilmek için bu ülkeyi tanımak gerek. ***Ermeniler her yerde azınlıktadırlar.*** *Genel olarak nüfusun üçte biriyle beşte birini oluşturuyorlar.* ***Özerklik onları Kürtlerin insafına terk edecektir. O zaman durumları şimdikinden on kat daha kötü olacaktır.*** *Sonra özerklik kışkırtmaları Türk makamlarını kuşkulandırıyor. Bütün araştırmalarım şunu kanıtlıyor ki, bu vilayetlerin yönetilişi pek iyi olmamakla beraber, Hıristiyanlar, Müslümanlardan çok daha iyi durumdadırlar."*[14]

Baker Paşa, Babıâli'ye yakın görünen İngilizlerdendi; bir ara Doğu Anadolu'da kurulacak özel jandarma teşkilatının komutanlığına getirilmesi düşünülmüştü. Türkiye'de **Baker Paşa** gibi düşünmeyen İngilizler de vardı; onlardan bazıları Ermenilerle Kürtleri dalaştırma politikası peşindeydi.

İNGİLİZ ASKER-KONSOLOSLAR ANADOLU'DA İŞBAŞINDA

Berlin Antlaşması'nın ardından İngiltere, 1878 sonlarında, Anadolu'nun başlıca kentlerine birer asker-konsolos atadı. Sivas'a **Albay Wilson**, Erzurum'a **Binbaşı Trotter**, Van'a **Yüzbaşı Clayton**, Kayseri'ye **Yüzbaşı Cooper** gönderildiler. **Albay Wilson**, başkonsolos idi, diğerleri konsolos veya viskonsolos.

Meslekten asker olan bu kimselerin "konsolos", "başkonsolos" olarak atanmaları yeni bir uygulamaydı. Sanki Ruslardan ilham alınmıştı. Çünkü Rusya'nın 1877-78 savaşı öncesinden beri Anadolu'ya asker kökenli konsoloslar gönderdiği biliniyordu. Erzurum'da Rus Konsolosu olarak görev yapmış Ermeni kökenli **Binbaşı Kamsaragan** gibi örnekler vardı. Bunlar, Doğu Anadolu'yu "asker gözüyle" de incelemişlerdi.

14) *F.O.424/106*, s.200-202, No. 94/1; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.685-687, No. 340/1.

Rusya, bu savaştan hemen sonra da Anadolu'ya, özellikle Doğu Anadolu'ya yeni konsoloslar atamıştı. İngiltere'nin Trabzon Viskonsolosu **Biliotti**, 26 Ekim 1878 günü **Lord Salisbury**'ye şunları rapor etmişti:

"Rusların Trabzon'a atadıkları Konsolos ***M. Trinofeen*** *geldi. Konsolosluğa bugün törenle bayrak çekildi. Rumlar ve Ermeniler memnun. Konsolos, bu açılışın 21 pare top atışıyla kutlanmasını istedi. Paşa, Babıâli'ye danışmaya bile gerek duymadan reddetti. Sanırım Ruslar* ***Diyarbakır****'a bir konsolosluk,* ***Van, Muş ve Samsun****'a birer viskonsolosluk açacaklar."*[15]

İngilizler, Ruslardan geri kalmıyordu. Berlin Antlaşması'nın ardından Anadolu'ya konsolos akını vardı. Özellikle Doğu Anadolu'da mantar gibi yeni konsolosluklar fışkırıyordu.

İngiliz asker-konsoloslarının görevleri, ana çizgileriyle şöyle belirtilmişti:

"Anadolu ahalisinin çesitli sınıfları üzerinde araştırmalar yapmak", "Yerel Türk yöneticilerine ögütler vermek", "Yerel Osmanlı makamları katında girişimlerde bulunmak", "Anadolu'da yapılacak reformların uygulamasını gözetlemek ve uygulamanın hakkıyla yapılmasını sağlamak..."[16]

Sivas Başkonsolosu olarak atanan **Albay Wilson**, bu görevle yetinmeyerek, kendisini Orta Anadolu'da bir çeşit **"Özel Komiser"** gibi görmüş, **olağanüstü siyasi yetkiler** istemişti. Ancak Büyükelçi **Layard** tarafından frenlenmişti. Büyükelçi "siyasi yetki" konusunu zamansız bulmuştu: *"Anadolu'da görevlendirilen Majesteleri Konsoloslarına siyasal yetkiler de tanınması için direteceğimiz zaman gelecektir"* diyordu.[17]

Yeni yeni yabancı konsolosların Anadolu'ya gelişleri, Müslüman halkı kuşkuyla tedirgin ederken, Ermenileri coşturdu. Militan Ermeni papazları, cemaatlerini kışkırtmak ve coşturmak için bunu

15) *F.O. 424/76*, s.108-109, No. 134; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.242, No. 110.

16) *F.O. 424/84*, s.238-239, No. 283, 283/1; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.445-447, No. 209.

17) *Ibid.*

fırsat bildiler. İngiliz konsoloslarını karşılamak için Ermeni halkı yollara döküldü. İngilizler, Ermeniler için geliyorlardı; onları Osmanlı yönetiminden, "Kürtlerin zulmünden" kurtaracaklardı. İngiliz konsolosların tutumları da Ermeni kaynaşmalarını kamçıladı. Bunlar gelir gelmez ayaklarının tozuyla köy köy Doğu Anadolu'da dolaşmaya koyuldular. Gidecekleri yerlere önceden haberler uçtu. Her yerde karşılama törenleri düzenlenmesi beklendi. İngiltere'nin Van Viskonsolosu **Yüzbaşı Clayton**, 31 Temmuz 1879 günü Muş'a varışını şöyle rapor ediyordu:

"...Ertesi gün (31 Temmuzda) *Muş'un dört saat uzağında bir Ermeni heyeti beni karşıladı. Piskoposun evinde kalmam için beni resmen davet etti. Piskoposu Erzurum'da görmüş, davetini zaten kabul etmiştim. Muş'a bir saat kala Piskoposun yardımcılarıyla ileri gelen Ermenilerden oluşan kalabalık bir kitle beni karşılamaya geldi. Kente yaklaşırken Muş Ermenilerinin yarıdan çoğu beni karşıladı. Çeşitli okulların çocukları, kilise ayin elbiseleriyle süslenerek sıra sıra dizilmişlerdi. Biraz ilerde bir süvari albayı, birliğiyle bana eşlik etti. Hepsi beni piskoposun evine kadar götürdüler."*[18]

Kadın erkek, çoluk çocuk, Muş Ermenileri işi gücü bırakıp yollara dökülmüşlerdi. Yirmi-yirmi beş kilometre ötelere kadar temsilciler salmışlardı. Âlâyi vâlâ ile İngiliz konsolos muavinini karşılıyorlardı!

Muş Ermeni Piskoposu **Jean**, kırık dökük bir Fransızca ile, bir de ateşli karşılama nutku çekmişti. Asil konuğu İngiliz muavin konsolosuna, nasıl hitap edeceğini bilemeyerek, bir krala ya da prense seslenir gibi "Majeste", "Altes" diyor. Olup bitenleri sessizce seyreden Türk süvari albayının önünde, hiç sıkılmadan, İngiliz muavin konsolosuna şöyle sesleniyor:

"Ekselans,

Istırap dolu bir yürekle konuşuyorum. Bu halk, benim aracılığımla ve derin bir saygıyla gelişinizi selamlayıp alkışlıyor. Gelişiniz bizim için bir gurur kaynağıdır.

18) *F.O. 424/87*, s.2-4, No.1/2; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.539-541, No. 255/2.

Milletimiz, uzun zamandır, korkunç kötülükler, baskılar ve felaketler altında boğulmaktadır. Altı yüzyıldan beri bu zorbanın boyunduruğu altında inliyoruz. Bu vatanda mutluluk yok; her tarafta hıçkırıklar, gözyaşları ve sefalet var...

Siz, Altes, bahtsızların koruyucususunuz.

Bu halk, içine gömülmüş olduğu mezar kasvetini ve sessizliğini artık görmeyecek. Siz, Majesteleri, bize özgürlük bahşedeceksiniz. Umudumuz sizsiniz.

Saygıdeğer Efendimiz, size tapan bu halkı seviniz ve onu sefaletten kurtarınız."[19]

Ermeni sorunu işte böyle filizlendi. O gün yortu giysileri içinde İngiliz viskonsolosunu karşılayan ve piskoposun, Müslümanlara kin kusan söylevini dinleyen Ermeni çocuklarından bir bölümü, on beş yıl sonra, silahlı birer komitacı olup çıkacaklar ve bölgeyi kana bulayacaklardı. Sırtlarını İngilizlere dayayan Ermeni militanlar, şimdi rüzgâr ekiyorlardı, yarın fırtına biçeceklerdi!

Anadolu Müslüman halkı, gözleri önündeki bu uğursuz gelişmeleri ibretle ve kaygıyla seyredip içine atıyordu. Müslüman halk, felaketli bir savaştan yeni çıkmıştı; yüreği kan ağlıyordu. Türk, Kürt, Çerkez, hep beraber vatan savunması için on binlerce şehit vermiş, fakat Moskof önünde yenik düşmüştü. Güzelim vatan topraklarını kaybetmişti. Rumeli'yi kaybetmiş; Kars'ı, Ardahan'ı, Batum'u kaybetmişti. Yaralarını henüz sarıyordu ki, yabancı konsolosların bu topraklarda mekik dokumaya başladıklarını görüyordu. Bu gelişmeler hayra alamet olamazdı!

İngiliz asker-konsolosları Anadolu'nun "Ermenilerin yaşadığı" vilayetlerinde "reform" yaptıracaklardı. Başlıca görevleri, yapılacak reformların "uygulanışını" gözetlemekti. Peki, bu konsoloslar "reform" denince ne anlıyorlardı? Bu konuda kafalarında neler vardı? Reform yapılınca ne olacak, nereye varılacaktı? Van Viskonsolosu **Yüzbaşı Clayton**, 29 Kasım 1879 günlü uzun raporunda özetle şunları yazıyor:

19) *F.O. 424/87*, s.2-4, No.1/3; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.539-541, No. 255/3.

"(Reformlar sonucunda) *Anadolu'da huzur ve güven sağlanınca, dışarıdan buraya Ermeniler akın edecek. Nüfusları artan Ermeniler Doğu Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmaya çalışacaklar. Ama bağımsız bir Ermeni devleti, Rusya'nın güneye yayılmasına engel olabileceğinden, Ruslar bunu yaşatmaz. Rusya, ya Ermenilerin sürekli huzursuzluk içinde kalmalarını yeğleyecek; ya da kurulacak Ermeni devletini yutmak için yollar arayacaktır. Yutmak iki biçimde olabilir: Ya yeni devlet için anarşi ve kargaşa yaratarak Ermenilerin Rus pençesine düşmesi yoluyla; ya da yeni devletle Rusya'nın dostluk ve ittifak kurması yoluyla olabilir. Her iki yolla da Rusya bu yeni Ermeni devletini yutabilir.*

Buna fırsat vermemek için İngiltere, Doğu Anadolu'da yapılacak reformlara öyle bir yön vermeli ki, bağımsız Ermeni devleti ya hiç kurulmamalı ya da kurulursa Rusya'ya yem olmayacak biçimde kurulmalı..."[20]

İngiliz belgelerinde görülen şudur: Berlin Antlaşması gereğince yapılacak reformlar, Osmanlı Devleti için değil, Ermeniler için yapılacaktır. Osmanlı Devleti'ni güçlendirmek diye bir düşünce İngilizin kafasında da yoktur defterinde de. Osmanlı Devleti mutlaka yıkılacak ve Anadolu da eninde sonunda parçalanacaktır. Düşünce budur. Parçalanırken Ermenistan nasıl yaratılacak ve yaratıldıktan sonra nasıl yaşatılacaktır? Tartışılan budur. İngiliz konsolosu, Anadolu üzerinde ya bir İngiliz protekrorası ya da uluslararası bir protektora kurulması gerektiğini, reformları da bu yöne doğru çekmek gerekeceğini ileri sürüyordu. Reformlar, öncelikle, Doğu Anadolu'da Ermeni nüfusunu artırmak için kullanılacaktı. Biraz huzur sağlanınca dışarıdan Anadolu'ya Ermeni göçmenler getirilecekti. Doğu Anadolu'daki Türkler de başka taraflara kaydırılacaktı. Yani nüfus dengesi Ermeniler lehine çevrilmeye çalışılacaktı. Aynı raporunda **Yüzbaşı Clayton**, *"...halkın karışık olması nedeniyle zorluklarla karşılaşılacaktır. Osmanlı* (Türk) *halkının, Küçük Asya'nın başka bölgelerine göç etmelerini, buna karşı Ermenilerin bu yöreye aktarılmalarını teşvik etmenin büyük faydası*

20) *F.O. 424/106*, s.34-40, No. 13/10; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.645-655, No. 326/9.

olacak. Eğer bu iş sessiz sedasız yapılabilirse, geriye Kürtlerle Nasturiler kalır..." demektedir.

Türkler bölgeden uzaklaştırıldıktan sonra, **Ermeniler** ve **Nesturiler** karşısında yalnız kalacak olan **Kürtler** konusunda ise **Yüzbaşı Clayton** şunları yazıyor:

"Ermeni vilayetleri halkı, aşağıdaki yerel dertler altında ezilmektedir:

En başta, Kürtlerin yaptığı soygun, haraç alma ve baskılar gelir. Kürt aşiretleri köylere baskın yapar, koyun ve sığır sürülerini götürürler. Yağma ederler, kimi kez götüremediklerini de yakarlar. Öte yandan da ileri gelen Kürt aileleri, özellikle Hıristiyanlarınki başta olmak üzere, yakınlarındaki köyleri kendi aralarında parsellerler ve onlara kendi malları gibi bakarlar. O köy sakinleri onlara haraç vermeye, topraklarını ekmeye, koyunlarını otlatmaya, onların istediği her şeyi yapmaya mecburdurlar...

Birçok durumlarda yetki ve memuriyet Kürt beylerine verilmektedir. Bunların çogu, kötü karakterli belli kişilerdir. Sanki halka eziyet etmek için ellerine bir imtiyaz beratı verilmiş gibidirler...

Halkın Kürtlerden korunması için doğru dürüst maaş alan, disiplinli ve yeterli güce ihtiyaç vardır. Köylerde asayişi sağlamak, küçük hırsızlık teşebbüslerini önlemek için jandarma uygun olabilir. Ancak, Kürtlerin ayaklanmalarına karşı alınan önlemlerden dolayı Kürtler kızmışlarsa ve bunu Kürt aşiretlerini büyük ölçüde cezalandırma akınları izlerse, tehlikeli bir ayaklanmanın çıkmasına engel olmak için yeterli ordu birlikleri gereklidir. İran Hükümeti'yle anlaşarak, tek tek ya da aşiret halindeki suçluların sınırı geçerek cezadan kurtulmaları da önlenmelidir..."[21]

Ermeni Reform Projesi ve Kürtler

12 Nisan 1979: İstanbul'da İngiliz İşgüderi **Malet**'den **Lord Salisbury**'ye:

21) Bu raporun İngilizce tam metnini daha önce yayımlamıştık. Bkz. Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.645-655, No. 326/9.

*"Ermeni Patriği **Nerses** bana, Ermeni toplumunun isteklerini bildiren bir dilekçe verdi. Dilekçede, başka şeyler yanında şöyle deniyor: 'Ermeniler, Berlin Antlaşması'nın XXIII. maddesine uyarak bu komisyonlarda yerel halkın da geniş ölçüde temsil edilmesini istiyorlar. Berlin Antlaşması'nın LXI. maddesine uyularak, **Çerkez** ve **Kürtlere** karşı güvenliklerini sağlamak için yanlarında karma bir jandarmanın olmasını da arzu ediyorlar. Özellikle yerli ırkların sayısına, ağırlıklarına göre, karma mahkemelerin gecikmeksizin oluşturulmasını da bekliyorlar'..."*[22]

Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi gereğince Doğu Anadolu'da reformlar hazırlamak üzere komisyonlar kuruldu ve 1879 yazında Erzurum'da, Van'da çalışmalarına başladı.

Hükümet, bu komisyonlara özetle şu talimatı verdi:

"Emrinizde çalışacak ve çesitli toplumların temsilcilerinden oluşan bir komisyon (alt-komisyon oluyor-BNŞ) *kurun. Buna bölgenizdeki memurlardan bazı kimseleri de seçebilirsiniz. Bu komisyon yörenin ihtiyaçlarını tespit ederek önemli reformları yapacaktır...*

Son çıkan jandarma tüzüğü uyarınca, vali ve vali yardımcısıyla uyum sağlayarak bir komisyon (alt-komisyon) *kurun ve komisyon polis teşkilatını yeniden düzenlesin.*

Mahkemelerin durumlarını inceleyin. Değiştirilmesini uygun göreceğiniz yargıçlar varsa, yerlerine kimlerin getirilebileceğini siz tayin ediniz.

Gerekli gördüğünüz İdare Meclisleri üyelerini değiştirebilir, yerlerine yenilerini getirebilirsiniz.

Memurlardan yeteneksiz olanları ve yolsuzluk yapanları bildiriniz. Yerlerine geçici atamalar yapabilirsiniz...

*İdareye karşı yapılan bütün şikâyetleri, **Kürtlere karşı yapılan şikâyetleri** mahkemeye vereceksiniz. Başsavcıyı da siz atayacaksınız..."*[23]

22) *F.O. 424/82*, s.633, No. 710/1; ve *Turkey No. 10 (1879)*, s.69, No. 30/1; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.380-381, No. 187/1.

23) *F.O. 424/85*, s.260, No. 446/1; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.473-476, No. 225/1.

Ermeniler, Erzurum'da çalışmalarına başlayan komisyona Ermeni Meclisi'nce hazırlanmış uzun bir reform projesi sundular. **"Ermeni Reform Projesi"** başlığıyla İngiliz "mavi kitap"larına girmiş[24] olan bu belgenin Fransızca tam metnini daha önce başka bir kitabımızda yayımlamıştık.[25] 19 Temmuz 1879 tarihini taşıyan bu upuzun belgenin Kürtler ile ilgili bölümlerine kısaca değinelim.

Berlin Antlaşması'nda **"Ermenilerin yaşadığı vilayetler"** ifadesi geçiyordu. Ermeniler, herhalde buna dayanarak, Erzurum vilayetini kendi bölgeleri olarak görüyorlar. Projede, "bizim vilayetimiz", "bizim bölgemiz" diyorlar. Bu vilayete İstanbul'dan vali atandığı ve gönderilen valilerin yeteneksiz, tecrübesiz kimseler olduğu ileri sürülüyor. Hiçbir Ermeninin önemli bir kamu görevine atanmadığı, **Kürtlerin ise, "ülkenin baş belası olmalarına rağmen" en önemli görevlere getirildikleri** söyleniyor. Yani Kürtlerin kayrıldığı, Ermenilerin ise mağdur edildiği savunuluyor. Projede özetle şöyle deniliyor:

"Tutucu Müslümanlar, Hıristiyanlara karşı bütün kötülükleri reva görürler. Yakalandıkları zaman kolayca hapisten çıkarlar ve kendilerini ele verenlerden öç alırlar. Bu bey ve ağalar, bölgesindeki Ermenilerin hem mülklerini istedikleri gibi kullanırlar, hem de onları kendi kölesi kabul ederler. Hükümetse buna engel olmak istemez.

***Kürt aşiret ağaları**, aşiretleri üzerinde mutlak hâkimdirler. Başka hiçbir ülkede görülmeyen bu durum, sistem olarak kabul edilmiştir. Bunlar istedikleri yerde atlarını ve hayvanlarını otlatırlar, tereddüt etmeden hayvanlarımızı alırlar. Evlerimizi yakarlar ve bunlar üstünde hükümet otoritesinin izi bile görülmez.*

*1869'da, Ermenilerin şikâyetleri dikkate alınarak, 100 kadar bey, Erzurum Valisi **İsmail Paşa** tarafından sürüldü. Padişah bunların çoluk çocuk tüm ailelerinin de sürülmesini emretti. Fakat Paşa'nın görevden alınmasından sonra Padişah'ın fermanı uygulanmadığı gibi, sürülen ağalar da eski yerlerine döndüler ve Ermenilere karşı bütün kızgınlıklarını gösterdiler.*

24) *F.O. 424/86*, s.316-324, No. 426/1; ve *Turkey No. 4 (1880)*, s.17-26, No. 12/1.
25) Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.543-557, No. 256/1.

1875'te ***Ahmet Muhtar Paşa****, Muş Kürt beylerini Erzurum'da hapsetti; fakat onun ayrılmasından hemen sonra bunlar serbest bırakıldılar. 1854-56'da olduğu gibi, son 1877-78 savaşında da* ***Kürtler****, Osmanlı ordusunu takviye ediyoruz diye, geçtikleri her yeri yakıp yıkıp, insanları öldürdüler.* ***Şeyh Celalettin*** *bu sırada Ermeni evlerini yaktığı, kadın ve kızları dağa kaldırdığı halde cezalandırılmadı.*

Çıldır ve Kars'tan gelen Türk, Kürt, Çerkez göçmenler bizim vilayetimiz için ayrı bir felakettir. Bunlar halen Ermenilerin oturdukları Pasin, Kumiş, Eleşkirt ve Tercan'da yerleştirileceklerdir. Son savaşta askerler ve ***Çerkezler****, Ermeni köylerinden geçerlerken bütün ihtiyaçlarını zorla temin etmişlerdir. Başkanlarının hoşgörüsü altında her türlü mezalimi yapmışlardır..."*

Ermeni projesinde bunlar anlatıldıktan sonra, Erzurum vilayetinde nasıl reform yapılması gerekti üzerinde durulmakta ve aşağıdaki görüşlere yer verilmektedir:

"Erzurum vilayeti dört sancaktan kurulmuştur. Merkez Sancağı, Erzincan, Beyazıt ve Bayburt Sancakları.

Valinin atanmasında ve görevden alınmasında patriğin görüşü alınmalıdır:

Mutasarrıflar da patriğin görüşü alınarak atanmalıdır.

Erzincan *ve* ***Beyazıd*** *mutasarrıfları Ermeni olmalıdır.*

Şu kazalara Ermeni kaymakamlar atanmalıdır:

Merkez sancağından *Pasin, Hınıs, Kığı ve Tercan;*

Erzincan sancağından *Kemah, Kuruçay, Kuzucan, Ovacık ve Malazgirt;*

Beyazıd sancağından *Diyadin, Karakilise ve Eleşkirt;*

Bayburt sancağından *İspir, Guisguim, Kelkit ve Seyran.*

Kaymakamlar ise, valinin onayı alınarak Vilayet İdare Meclislerince atanmalıdır.

Vilayet İdare Meclisinin 3 Türk-Müslüman ve 3 Ermeni üyesi olmalı (Kürt üye yok).

Sancak Meclisinin 2 Türk-Müslüman ve 2 Ermeni üyesi olmalı (Kürt yok).

Halk tarafından seçilecek Vilayet Genel Meclisi üyelerinin yarısı Türk-Müslüman, yarısı Ermeni olmalı (Kürt yok).

Vali Muavinine bağlı Vilayet İstinaf Mahkemesi: Bir Müslüman başkan ile 6 üyeden oluşmalı: 3 Türk-Müslüman, 3 Ermeni üye (Kürt üye burada da yok).

Vilayet Bidayet Mahkemesi: Bir Ermeni başkan ile 6 üyeden oluşmalı: 3 Müslüman-Türk, 3 Ermeni üye. (Kürt yok)

Sancaklarda da birer bidayet mahkemesi olmalı, bunlar da yukarıdaki gibi oluşturulmalıdır.

Kaza bidayet mahkemeleri 4'er üyeden kurulacak: 2 Türk, 2 Ermeni. Kazanın kaymakamı Ermeni ise bu mahkemenin başkanı Türk, değilse tersi olacak.

Vilayette, vali yardımcısına bağlı bir ticaret mahkemesi olacak; başkanı Babıâli tarafından atanacak, 4 üyeden ikisi Müslüman Türk, diğer ikisi Ermeni olacak.

Vilayette güvenliği sağlayacak ölçüde güvenilir kişilerden bir jandarma teşkilatı kurulacak. Bu teşkilatın yarısı Müslüman-Türk, diğer yarısı Ermeni olacak. 'Kürt ve Çerkez gibi barbarlar bu teşkilata alınmamalıdır. Halen (1879'da) *polis ve jandarmada hizmet edenler de yeni teşkilatta bulunmamalıdır. Yetenekli jandarma subaylar yetiştirilinceye kadar bu teşkilatta çalışacak albay, yarbay ve binbaşıların Avrupalı olmaları, yüzbaşı ve daha aşağıdaki subayların yarısı Müslüman-Türk, yarısı Ermeni olmalıdır.'*

Vilayetin resmi dairelerinde çalışacak memurların yarısı Müslüman-Türk, yarısı Ermeni olmalıdır."

Ermeni Reform Projesi, Kürtlere ve Çerkezlere karşı derin bir husumeti yansıtmaktadır. Proje kabul edilirse, Kürtler ve Çerkezler, kamu hizmetlerinden tamamen dışlanacaktır. Vilayet meclislerinde, sancak meclislerinde, kaza meclislerinde, mahkemelerde, polis ve jandarma teşkilatında Kürtlere ve Çerkezlere hiç yer verilmeyecektir. Ermenilerin istekleri bunlardır. Dahası da var. Proje şöyle devam ediyor:

*"**Kürtler ve Çerkezler silahsızlandırılmalı.** Ruhsatsız olarak silah taşınması, şehir ve köylerde açıkça silahla dolaşılması*

yasaklanmalı. Bu yapılamıyorsa Ermenilerin de silah taşımalarına izin verilmelidir.

Kürtlerin patronluğu mutlaka kırılmalıdır. *Devlet otoritesinin ulaşması kolay ve uygun olan yörelerde Ermeniler gibi Kürtler de hayatlarını ekip biçerek kazanmak zorunda bırakılmalıdır...*

Bulundukları köylerde küçük birer zalim kral olan Kürtleri ve özellikle bey ve ağa denilen bu kimseleri hükümet buralardan sökmelidir. Şehirde kötülük yapanları koruyan resmi veya gayri resmi şahıslar vilayetimiz dışına, uzak memleketlere sürülmeli ve bunların bir daha geri dönmelerine asla izin verilmemelidir...

Kars'tan ve Çıldır'dan göçmen olarak gelen Kürt, Çerkez ve Terekemenler, Ermenilerin oturdukları kaza ve köylere değil, uzak yerlere yerleştirilmelidir."

İNGİLTERE'NİN "KÜRDİSTAN KONSOLOSLUĞU" VE İNGİLİZ-ERMENİ TARTIŞMASI

Berlin Antlaşması'ndan sonraki dönemde İngiliz resmi yazışmalarında "**Kürdistan**" isminin sıkça kullanılmaya başlandığı görülüyor. Resmi olarak Anadolu'da "Kürdistan" adında bir vilayet, bir sancak ya da bir kaza yoktu. Buna rağmen İngiliz diplomatlarının Güneydoğu Anadolu'nun bazı bölgelerini "**Güney Kürdistan**"; Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerini de "**Kuzey Kürdistan**" diye adlandırdıkları görülüyordu.

Bir örnek:

İngiltere'nin Erzurum Konsolosu **Binbaşı Henry Trotter**, 4 Aralık 1878 günü İngiltere Dışişleri Bakanı **Lord Salisbury**'ye şunları yazıyor:

*"Son birkaç günde alınan bilgilere göre, **Güney Kürdistan**'da isyan çıkmıştır. Bütün Cezire Kürtlerinin ayaklandığı bildiriliyor. Başlarında ünlü **Bedirhan Bey**'in oğulları **Hüseyin Bey** ile **İsmail Bey** var.*[26] *Ayaklanmanın arkasında Rus entrikalarının bulunma-*

26) Bu isimde bir yanlışlık olsa gerek. Çünkü Bedirhan Bey'in 21 erkek çocuğunun arasında "Hüseyin Kenan" adında biri var, fakat "İsmail" adında biri yoktur -BNŞ.

sı kuvvetle muhtemeldir. Asilerin sayısı 5.000 ilâ 20.000 arasında tahmin ediliyor. İyi silahlanmış imişler, ellerinde son savaş sırasında ve savaşın ardında elde ettikleri Winchester ve Henry-Martini tüfekleri varmış. Bölgedeki Türk kuvveti zayıftır. Diyarbakır valisinden gelen bir telgrafta, Cezire'de güvenlik güçleriyle asiler arasında çarpışma olduğu ve Kürtlere büyük kayıplar verdirildiği bildiriliyor."[27]

Bu haberin arkası gelmiyor. Ayaklanmanın ciddi boyutta olmadığı ve çabucak bastırıldığı anlaşılıyor. 30 Aralık 1878'de Trabzon'daki İngiliz Viskonsolosu **Biliotti, Lord Salisbury**'ye şu haberi veriyor: *"Kürdistan'daki ayaklanma bastırılmıştır. Ama Dersim'de devam ediyor."*[28]

Her iki belgede "**Kürdistan**" adı geçiyor.

Derken, "Kürdistan"a bir konsolos gönderilmesi gündeme geliyor. İngiltere'nin Erzurum Konsolosu **Binbaşı Trotter**, geçici görevle Diyarbakır'a gitmişti. Konsolos vekili olarak orada araştırma yapmaktaydı. Kısa bir süre kalıp Erzurum'a dönecekti. Yöredeki yerli Hıristiyanlar, Erzurum'da olduğu gibi, Diyarbakır'da da bir İngiliz konsolosluğu açılmasını istemişler. **Trotter** bu isteği haklı bulmuş. 21 Aralık 1878 günü Diyarbakır'dan İstanbul'daki Büyükelçi **Layard**'a özetle şunları yazıyor:

"Ekselanslarının talimatı uyarınca, 10 Aralıkta Erzurum'dan hareketle, Çapakçur ve Lice yoluyla dün buraya (Diyarbakır'a) *geldim. Vali tarafından iyi karşılandım. Raporumu gelecek kurye ile sunacağım. Burada birkaç ay kalmam iyi olacak. Son on yıldan beri burada bir İngiliz konsolosu oturmuyor. Diyarbakır'a gelişim burada bulunan Avrupalılar ve yerli Hıristiyanlar arasında heyecan yarattı. Bir heyet göndererek beni Erzurum yolunda karşıladılar.*

*Diyarbakır şehrinde değilse bile vilayette Hıristiyanların durumu her zamankinden daha kötü. **Kürtler** her tarafta soygun ya-*

27) *Turkey No. 10 (1879)*, s.7, No. 5; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.276-277, No. 124.

28) *F.O. 424/79*, s.201, No. 262; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.293, No. 135

pıyor, zulüm yapıyor, insan kaçırıyor ve cezasız kalıyorlar. Kısa bir süre önce buraya gönderilmiş olan ***İzzet Paşa*** *ve askerlerin varlığı sayesinde vilayetin durumunda iyileşme olması bekleniyorsa da, burada bir İngiliz resmi görevlisinin bulunması Vali'ye destek olacaktır.*

Soğuk algınlığından rahatsız olmasına rağmen Vali beni kabul etti. Buradaki sekiz değişik dini cemaatin temsilcileriyle görüştüm. Hepsi Vali'den hoşnut; ondan övgüyle söz ediyorlar. Fakat İdare Meclisi, Vali'nin elini kolunu bağlıyormuş. Bu meclisin üyelerinin çoğu kokuşmuş kimseler imiş. (Erzurum'da da İdare Meclisi'nden yaka silkiyorlar).

Burada sürekli bir konsolosluk bulunması yerli Hıristiyanların genel arzusudur. Gerçekten burada sürekli bir konsolosun varlığı, Erzurum'daki kadar gereklidir. Bu konuda Majesteleri Hükümeti'nin düşüncelerini bilmiyorsam da ***Kürdistan'a bir başkonsolos atanmasını önermeye cesaret ediyorum.*** *Başkonsolos, yazları Erzurum'da, kışları da Diyarbakır'da ikamet eder ve bütün* ***Kürdistan****'da dolaşır diye düşünüyorum. Harput* (Elazığ), *Van, Bitlis ve Muş'ta da birer viskonsolosluk bulunur. Ama başkonsolos bütün Kürdistan'da dolaşacaksa, Muş'ta ayrıca bir viskonsolosluk açmaya gerek olmayabilir. Erzurum, Van, Bitlis, Harput ve Mardin'de oturan Amerikan misyonerleri arasından da güvenilir ajanlar bulabiliriz..."*[29]

"Kürdistan Konsolosluğu" fikri böyle ortaya çıktı. Konsolos **Trotter**, ulaşım zorlukları bakımından da Diyarbakır'da bir konsolosluk açılması gerektiğini belirtiyordu. Çünkü, Erzurum'dan Diyarbakır'a ulaşmak pek kolay değildi, kışın kar bastırınca ulaşım daha da zorlaşıyordu. **Trotter**, Diyarbakır havalisini "**Güney Kürdistan**" olarak nitelendiriyordu.

Büyükelçi **Layard**, Konsolos **Trotter**'in önerisini benimsedi ve destekledi. 21 Ocak 1879 günü Londra'ya şunları yazdı:

"Binbaşı ***Trotter****'den aldığım ilginç raporun örneğini ilişikte sunuyorum. Anadolu'ya iyi İngiliz konsolosları atanmasına ilişkin*

29) *F.O. 424/79,* s.474-475, No. 546/1; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I,* s.308-309, No. 145/1.

önerisinin ciddiyetle dikkate alınmasını arz ederim. Yerel makamların kötü davranışlarını engellemesi, yerli Hıristiyanların korunması ve reformların gerçekleştirilmesi bakımlarından etkili olacağını düşündüğüm önerisini tamamen destekliyorum. Fakat misyonerlerin konsolos ajanları olarak atanmasını uygun bulmuyorum. Binbaşı Trotter'e, benim yeni talimatıma kadar Diyarbakır'da kalarak bölgeyi incelemesini telgrafla bildirdim."[30]

1878/79 kışında yapılan bu yazışmaların ardından Büyükelçi **Layard**, Şubat 1879'da izinli olarak İstanbul'dan ayrıldı. Ayrılırken Padişah **II. Abdülhamid**, kendisini yemeğe davet etti. 19 Şubatta **Lord Salisbury**'ye şu kısa raporu verdi:

"İzinli olarak ayrılmam dolayısıyla, Padişah'ın davetlisi olarak yemeğe gittim. Üç nokta üzerinde tekrar durdum:

1) Bakanlıkların personeliyle oynanması konusu, 2) Çatalca-Bolayır hattının tamamlanması işi; tamamlanmazsa Türkiye savunmasız kalır, 3) Berlin Antlaşması'nın uygulanması konusu. Anadolu'daki Hıristiyan tebaanın korunması için etkin önlemler alınmasını istedim.

Ayrılırken Padişah bana saatini, sefireye de bir bilezik hediye etti."[31]

Ermeniler, İngiliz Büyükelçisinin yokluğunda da sızlanmalarını ve Kürtlerden yakınmalarını sürdürdüler. İşgüder **Malet**, 2 Martta Londra'ya şunu yazdı:

*"Ahtamar Katolikosu ve birçok Ermeni din adamı Van Valisi **Hasan Paşa**'ya dilekçe vererek, son savaş sırasında **Kürtler** tarafından kiliselerden ve halktan talan edilen eşyaların geri verilmesini, bunları alanların cezalandırılmasını istemişlerdir. Vali, Babıâli'den ve Seraskerlikten acele asker istemiştir."*[32]

İşgüder, 15 Nisanda da şunları bildirdi:

30) *F.O. 424/79*, s.474-476, No. 546- 546/1; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.307-310, No. 145 ve 145/1.

31) *F.O. 424/80*, s.221-222, No. 32; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.336-338, No. 160.

32) *F.O. 424/81*, s.330, No. 427/1; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.342, No. 165/1.

"Ermeni Patriği ***Nerses****, kâğıt paranın değer kaybetmesi,* ***'Kürt*** *ve* ***Çerkez*** *beylerinin yağmaları' yüzünden Ermenilerin çok sıkıntılı duruma düştüklerini söyleyerek gerekli önlemleri alması için Babıâli nezdinde teşebbüs yapılmasını istiyor. Patriğe yanıt vermedim."*[33]

Patrik, enflasyondan bile Kürt ve Çerkez beylerini sorumlu tutuyor gibiydi; ciddiye alınmadı!

1879 Mayısında İngiltere, "Kürdistan"a bir konsolos atadı. Bu, İngiltere'nin Van Viskonsolosu (muavin konsolosu) **Yüzbaşı Clayton** idi; Erzurum Konsolosu **Binbaşı Trotter**'e bağlı olarak görev yapacaktı. **Trotter**, "Kürdistan Viskonsolosu" **Clayton**'a şu tebligatta bulundu:

"Kürdistan'a viskonsolos olarak atandığınız Marki ***Salisbury****'nin 17 Mayıs 1879 tarihli bir yazısıyla bana bildirildi. Babıâli bütün Kürdistan'da görevlendirilmenizi uygun görmedi. Bu bakımdan şimdilik görev bölgeniz Van Vilayeti ile sınırlıdır. Önemli göreviniz, idaredeki yolsuzlukları anlamak ve rapor etmektir, Osmanlı Devleti'nin söz verdiği reformları yapmasına yardımcı olmaktır. Göçebe ve yerleşik aşiretlerle Ermenilerin nüfuslarını saptayın. Geçende Muş papazına 'Ermenilerin sayısı ne kadar' diye sordum. Papaz '160.000' dedi. 'Ben araştırdım' deyince, 120 bine indi. Oysa resmi istatistik, yalnızca 48 bin.*

Motki Kürtlerinin durumu ve hükümetle ilişkilerini inceleyin. Nesturilerin bulundukları yeri, sayılarını saptayın. Kürt beyleriyle ahbap olunuz. Güvenliğiniz, Osmanlı yetkililerinden ziyade onlara bağlıdır. 4 Haziran 1878 tarihli Türk-İngiliz Antlaşması gereğince İngiltere Hükümeti'nin, günün birinde Doğudaki düşmanla (Rusya ile) *savaşa girmesi ihtimalini göz önünde tutarak bölgeyi askeri harekât bakımından da değerlendiriniz. Van Rus Viskonsolosu Binbaşı* ***Kamsaragan****, buradan* (Erzurum'dan) *sizinle birlikte Van'a gitmek istiyor. Kendisi Ermeni kökenlidir. Uygun düştükçe, onunla uyum içinde çalışmanızın yararı vardır."*[34]

33) *F.O. 424/82*, s.237, No. 340.

34) *F.O. 424/86*, s.110, No. 164/1; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.496-498, No. 237/1.

Asker-Konsolos **Binbaşı Trotter**, bu atamaya pek memnun kalmadı. O, Diyarbakır'a bir başkonsolos; Harput, Van, Bitlis ve Muş'a birer yardımcı konsolos (viskonsolos) atanmasını önermişti. Londra ise, yalnız Van'a bir viskonsolos atamıştı. **Trotter**, 4 Haziranda **Salisbury**'ye şunları yazdı:

"Son zamanlarda bana bir yardımcı konsolos atadınız. En az iki yardımcı konsolos verilmesini, böylece Erzurum, Van ve Diyarbakır'da devamlı olarak İngiliz temsilcisinin bulunmasını, Diyarbakır'a atanan subayın Harput'a da bakmasını, eğer bu kadar çok subay atanamayacaksa benim (Erzurum-Van) özel soruşturma komisyonuna katıldığım sürece Erzurum'a bir konsolos muavininin atanmasını arz ederim."[35]

Yetersiz görülse de Anadolu'da bir "**Kürdistan Konsolosluğu**" açılmıştı; ama bu, Kürtler için değil, Ermeniler içindi; daha açıkçası, Kürtlere karşı Ermenileri korumak için kurulmuştu.

İngiliz-Ermeni Tartışması

İngiltere'nin Anadolu'da bir "Kürdistan Konsolosluğu" açtığı haberi basına yansıyınca, bir tartışmadır başladı. Tartışma, İngilizlerle Türkler arasında değil, İngilizlerle Ermeniler arasında oluyordu. "Kürdistan" kelimesini duyar duymaz Ermeniler ayağa fırlamışlardı. Ne demekti "**Kürdistan**"!? Oraları Kürdistan değil, "**Ermenistan**" idi! "Kürdistan Konsolosluğu" düşüncesini ortaya atmış olan acemi diplomat **Binbaşı Trotter** şimdi sıkışmıştı; bir çıkış yolu arıyordu. **Lord Salisbury**'ye şunları yazdı:

"Tercüman-ı Efkâr gazetesinin 24 Haziran (1879) *tarihli ve 583 sayılı nüshasında benim tayinim **Kürdistan Konsolosu** diye çıkmış; görev bölgemin de **Erzurum, Diyarbakır, Muş** ve **Van** vilayetleri olduğu belirtilmiştir. İstanbul'da çıkan Ermeni gazeteleri buna büyük tepki gösteriyor. Kanımca unvanım **Türk Ermenistan'ı ve Kürdistan Konsolosu** olmalıydı. Eğer buna izin verilmezse, Asya*

35) *F.O. 424/84*, s.301-302, No. 373.

*Türkiye'si **Doğu Vilayetleri Konsolosu**, ya da **Yarbay Wilson**'un görev alanını bölerek **Doğu Anadolu** ve Batı Anadolu Konsolosluğu diye ikiye ayrılabilirdi. Ermeniler bu konuda çok duyarlılık gösteriyorlar. Ermenilere böyle bir ayrıcalık vermek iyi olurdu.*

Berlin Kongresi'ne sunulan resmi nüfus miktarı şöyledir:

	Müslüman	**Gayri Müslim**
Erzurum	197.768	55.043
Van	126.208	97.555 (20.000 Nesturi dahil)

*Halbuki, benim konsolosluk bölgemde uzun zaman konsolosluk yapan **Taylor**'a göre Erzurum, Van, Diyarbakır, Harput vilayetlerinin nüfusu şöyle:*

Türk	442.500
Kürt	848.000
Kızılbaş Müslüman	200.000
Hıristiyan	649.000

Böyle olunca ve yukarıdaki resmi Hıristiyan kayıtlarına yüzde 40 eklenince yaklaşık doğru sayı ortaya çıkar. Ermeniler de savaştan önceki Ermeniler değildir. Hepsi uyanmışlar, haklarını istemektedirler."[36]

İstanbul'da Patrik **Nerses** de "Kürdistan" kelimesine tepki gösterdi. Patrik, geçen yıl 18 Martta Büyükelçi **Layard** ile "Ermenistan" konusunu görüşmüştü. O zaman Büyükelçinin sorusu üzerine, "**Ermenistan**" ile, **Sivas, Van, Diyarbakır** vilayetlerini ve **Kilikya**'yı (Çukurova'yı) kastettiğini bildirmişti. Sonra, "Ermenilerin yaşadığı yerler" olarak **altı vilayet** sayılıyordu: **Sivas, Erzurum, Mamuretülaziz (Elazığ), Van, Bitlis** ve **Diyarbakır**. Bu altı vilayet, "Ermeni vilayetleri" olarak bellenmişti. Şimdi nasıl oluyor da bu yerlere "Kürdistan" denebiliyordu? Erzurum'da oturan asker-

36) *F.O. 424/86*, s.108-109, No. 163; ve *Turkey No. 10 (1879)*, s.123, No. 75; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.483, No. 230.

konsolos **Binbaşı Trotter**'e "**Kürdistan Konsolosu**" unvanı verilmiş ve onun görev çevresinin de **Erzurum, Diyarbakır, Van, Muş** vilayetleri olduğu açıklanmıştı. Bu nasıl oluyordu? Olsa olsa İngiltere bir yanlışlık yapmış olabilirdi!

Büyükelçi **Layard**, 1 Temmuz 1879 günü **Lord Salisbury**'ye özetle şunları rapor etti:

*"Ermeni Patriği **Nerses**, İngiliz Hükümeti'nin Kürdistan'a bir konsolos atamasını ve burada Ermenistan sözcüğünün yerine, 'Kürdistan'ın kullanılmış olmasına ilişkin yakınmalarını bir yazıyla bana bildirmiştir. Gazetede de Patriğin bu büyük yanlışı canla başla protesto ettiğini gösteren satırlar var. Patriğin bu davranışını, Avrupa ya da Rusya'nın Türkiye Asya'sında* (Anadolu'da) *önce özerk, sonra da bağımsız bir Ermenistan kurmaları için yapılmış bir girişimdir. Osmanlı İmparatorluğu böyle bir şeyi hiç istemez. Çünkü o, bir Ermeni vilayeti tanımaz ve konsoloslar için bir Ermenistan beratı vermez."*[37]

Patrik **Nerses**'in Büyükelçi **Layard**'a gönderdiği 1 Temmuz 1879 tarihli mektup da şuydu:

*"Zavallı Zeytun ahalisini korumak için enerjik girişimlerinizden dolayı Ekselanslarına bir kez daha teşekkürlerimi sunarım. Atalarının kanları ve alın terleriyle sulanmış **Yukarı Ermenistan topraklarında yaşayan Ermenilerin sonsuza kadar Kürtlere feda edilmesi pek acıdır**. Kürt sürülerinden çok çekmiş olan bu insanların oturdukları yerlerin dış dünyada tanınmaması ve tarihte isimsiz olarak kalmaları pek üzücüdür. Nitekim, Erzurum'a bir İngiliz Konsolosu atanırken de açıkça bir yanlışlık yapılmış olduğunu gazetelerden öğrendim. Gerçekte Van, Muş, Harput gibi Erzurum da Ermenistan içindedir. Ermenilerin en aziz duyguları rencide edilerek **Ermenistan** isminin **Kürdistan** olarak değiştirilmesi kabul edilemez... Buralara gönderilen konsoloslar, Ermenilerin durumunu iyileştirmek içindi. Bu ad değişikliğinin, ancak bir yanlışlık olduğuna inanıyorum."*[38]

37) *F.O. 424/85*, s.129-130, No. 233; ve *Turkey No. 10 (1879)*, s.105, No. 62.
38) *F.O. 324/85*, s.130, No. 233/1; ve *Turkey No. 10 (1879)*, s.105, No. 62/1.

Bu topraklar "**Kürdistan**" mıdır, "**Ermenistan**" mı? İngiliz Büyükelçisi ile Ermeni Patriği oturmuş bunu tartışıyorlar! Hangi toprakları? **Türkiye** topraklarını! Türklerin vatan topraklarını, anavatan topraklarını tartışıyorlar! Peki bu topraklar sahipsiz midir?! Bu toprakların asıl sahiplerine soran eden yok mudur? Hayır, yoktur. Bu vatanın asıl sahipleri, sessizce bu tartışmaları izlemekte ve not etmektedirler.

Reformlar

12 Ağustos 1879: İngiltere Viskonsolosu **Biliotti**'den **Lord Salisbury**'ye.

"Türkiye'de yapılacak herhangi politik bir değişiklikte, burada birbirine zıt iki inanışın yaşadığı bilinmelidir. Müslümanlar, Avrupalıların Hıristiyandan yana hareket ettikleri düşüncesiyle herhangi bir reform girişimini kuşku ile karşılamaktadır. Doğu Hıristiyanları da, yapılacak her değişikliğin, özellikle kendi yararlarına yapılmasını beklerler... Bu bakımdan yapılacak bir değişiklik, getireceğinden daha fazlasını götürecektir... Türkiye'de şu andaki yasaları değiştirmek Müslümanlar arasında yersiz bir korku yaratırken, Hıristiyanlar da imkânsız isteklere kapılacaktır. Bu durum, iki farklı inanç sahipleri arasında uyum sağlayacak yerde düşmanlığı artıracaktır. Bu bakımdan değişiklik yapmak yerine mevcut yasaları uygulamak belki daha iyi olur.

Bu şartlar altında yapılacak reformlar sınırlı olmalı, halkın bütününün sempatisini kazanacak konuları içine almalı.

Hıristiyanların yönetime katılmalarıyla büyük bir gelişme olacağı söyleniyor. Bence yanlış, çünkü bu yönetimle yüz yüze gelen herkes kokuşur. Biraz uygarlaşmış Müslüman dışında, Müslümanlar namus ve fazilet bakımından Doğulu Hıristiyanlardan çok üstündür..."[39]

39) *F.O. 424/86*, s.225-228, No. 304; ve *Turkey No. 4 (1880)*, s.12-14, No. 9; ve Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians I*, s.522-526, No. 252.

ŞEYH UBEYDULLAH AYAKLANMASI (1879)

Ubeydullah Kimdir?

1879 sonbaharında Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmış olan **Şeyh Ubeydullah**'ın adı, yabancı kaynaklarda, kimi zaman "**Abeydullah**", "**Obeidoollah**" olarak, kimi zaman da düpedüz "**Abdullah**" olarak geçmektedir. Hepsi aynı kişidir.

Ubeydullah, Nakşibendi tarikatının tanınmış bir Kürt şeyhi idi. Köklü bir aileden geldiği söylenen **Seyyit Taha**'nın üç oğlundan biriydi; Taha'nın diğer oğulları **Alaettin** ve **Mahmut** idi.

Ubeydullah'ın da dört oğlu ve birçok torunu vardı. Oğulları: **Alaaddin, Muhammed Sadık, Reşid** ve **Abdülkadir** idi. Torunları: **Taha (II), Müslih, Şemseddin, Abdullah (II), Muhammed (II)** idi.[40]

Bunların hepsi "seyyit" veya "şeyh" idi. **Seyyit Taha**'nın diğer oğulları ve torunları da öyleydi. Bütün bu şeyh veya seyyit taifesi, sadece tekkede oturup huu çeken, tespih çeken şeyhler gibi değil; aynı zamanda at sırtında tetik çeken, kılıç çeken silahlı bir grup idi. **Şeyh Ubeydullah**, geniş sülalesi ve müritleri ile birlikte küçümsenemeyecek bir silahlı gücün başı durumundaydı. Güneybatı Anadolu'ya ve Kuzeybatı İran'a dal budak salmıştı, epeyce etkiliydi.

Şeyh Ubeydullah, sınır boyundaki coğrafi konumunu öteden beri kurnazca kullanıyordu. Kimi zaman "İranlı" oluyordu, kimi zaman da "Osmanlı" idi. Sınırın öte tarafında "İran vatandaşı", beri tarafında ise "Osmanlı tebaası" olarak görünüyordu. Hem Şii İran Şahına, hem Sünni Osmanlı Padişahına kulluk ediyor, her iki tarafa da hizmet sunuyor, her iki taraftan da kendisine maddi çıkarlar sağlıyordu. İran Şahı, **Şeyh Ubeydullah**'ı maaşa bağlamıştı.[41]

---

40) Erdost, *Şemdinli Röportajı*, s.41; Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve...*, s.115.

41) *Turkey No. 4 (1880). Correspondence Respecting the Condition of the Population in Asia Minor and Syria*, London, 1880, s.87, No. 56/1 (bundan sonra *Turkey No. 4 [1880]* kısaltmasıyla gösterilecektir): İngiltere'nin Van Viskonsolosu Yüzbaşı Emilius Clayton'dan Erzurum Konsolosu Binbaşı Henry Trotter'e yazı, Van, 19 Eylül 1879.

1877-78 Savaşında Şeyh Ubeydullah Güçleri

Osmanlı makamlarıyla **Şeyh Ubeydullah**'ın arasının açılması, 1877-78 Türk-Rus Savaşı günlerine uzanır. Açıklayalım:

Eski takvime göre 1293 yılında çıktığı için tarihimizde "Doksanüç Harbi" olarak da bilinen 1877-1878 Türk-Rus Savaşı çıkınca, **Şeyh Ubeydullah**, cihat çağrısına uyarak, Osmanlı Hükümeti'ne hizmet sundu, Ruslara karşı savaşa katılacağını bildirdi. Hükümetten silah istedi.

Türk Hükümeti, bu savaş öncesinde ABD'den 250.000 kadar piyade tüfeği satın almıştı.[42] Türk askeri, çoğu "**Henry Martini**", bir bölümü de "**Winchester**" marka olan bu yeni tüfekleri 1877-78 Türk-Rus Savaşında kullandı. Bu silahlar zamanına göre modern silahlardı, mükerrer atışlıydı. Özellikle "Martini" tüfekleri Türkiye'de çok tutulmuş ve Türk folkloruna da girmişti.[43]

Türk Hükümeti, **Şeyh Ubeydullah**'a güvendi ve bu yepyeni tüfeklerden ona 20.000 kadarını verdi.[44] Umuluyordu ki, Şeyh'in askerleri bu tüfeklerle Ruslara karşı "cihad"a gidecek, canla başla savaşacak ve savaş sonunda silahları hükümete geri vereceklerdi. Bu umutlar büyük ölçüde boşa çıktı. Biraz başarı da gösterdiler. Ama savaşa giderken de savaştan dönerken de disiplinli asker gibi davranmadılar, başıbozuk silahlı çeteler gibi hareket ettiler. Bu silahlı atlılar savaşa giderken yolda Ermeni köylerini de vurdular;

42) Oral Sander-Kurthan Fişek, *ABD Dışişleri Belgelerinde Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977. (Bu kitapta Türk ordusu için 1873'te ABD'den 500.000 Martini Henri tüfeği, ayrıca Winchester tüfekleri sipariş edildiği belirtiliyor [s.66, 69], ancak bu siparişlerin hepsinin Türk-Rus Savaşına yetiştirilebildiğine emin değilim. Benim elimdeki Amerikan belgelerinde 250.000 kadar tüfeğin Türkiye'ye ulaştırılmış olduğunu kayıtlıdır -BNŞ.)

43) Halk türkülerimizde bugün hâlâ "**Martini**" tüfeğinin adı geçer. Örneğin Ankara'nın "Karaşar Zeybeği" türküsünde şu mısralar yer alır: *"Alıverin martinimi atayım (efem)/ Atayım da Karaşar'ı katayım..." "Üzengim kırıldı indim bağladım (efem)/ Çıktım martinimi kabzasından kavradım..."* Rumeli'de "Debreli Hasan" türküsünde de: *"At martini dağlar inlesin, Hasan."* Şeyh Ubeydullah'ın müritleri de "Martini" tüfeğini bol bol kullandıklarına göre Doğu Anadolu türkülerimizde de benzer sözler bulunabilir -BNŞ.

44) *Turkey No. 4 (1880)*, s.101, No. 71/1: İngiltere'nin Tebriz Konsolosu William G. Abbott'tan Tahran Elçisi R. Thomson'a rapor, Tebriz, 25 Eylül 1879.

bazıları Ermeni köylerine dalınca Ruslarla savaşmayı hepten unuttular, yağma ve talan yoluna saptılar. Yepyeni "Martini" silahları Ruslardan önce yerli sivil halka çevrildi! Yani **Şeyh Ubeydullah**'ın süvarileri, bir bakıma, o savaşta özellikle Rumeli'de Türk köylerini yakıp yıkan, masum Türk halkını upuzun mızraklarıyla delik deşik eden yarı vahşi Rusların Don Kazak süvarileri gibi davrandılar, sanki onları örnek aldılar.

Şeyh Ubeydullah'ın yaptıkları hakkında her taraftan şikâyetler geldi. Bölgedeki yabancı konsoloslar, misyonerler, gazeteciler ve İran makamları, kaleme sarıldılar, Kürtlerin bu davranışlarını abartarak acı acı rapor ettiler. Arşivlerde bu konuda yığınla belge vardır, bugün bile bunları okumak insana üzüntü ve utanç veriyor. Ama Babıâli ile **Şeyh Ubeydullah**'ın neden bozuştuklarını açıklayabilmek için belgelerden biraz alıntı yapmadan geçemiyoruz.

İngiliz kaynaklarından birkaç örnek

29 Haziran 1877: İran Azerbaycan Vali Yardımcısından İran Dışişleri Bakanlığı'na tel:

*"**Şeyh Celalettin** ve **Şeyh Ubeydullah**, Beyazıd'da birleşerek Rus askerlerine saldırmış ve bunlardan bazılarını öldürmüş, bazılarını da esir almışlardır; kalanları ise Aksaray'a kaçmıştır. Bu Kürtler Beyazıd kasabasını ve civarını yağmalamışlar, ayrıca Kozlugül'ün bazı köylerini de talan etmişler, birçok köylüyü öldürmüşlerdir. Halen Ağrıçay'da toplanmış bulunmaktadırlar. Ne yapayım?..."*[45]

30 Haziran 1877: İran Dışişleri Bakanından İngiltere'nin Tahran Elçisi **Taylor Thomson**'a:

*"**Şeyh Ubeydullah** ve **Şeyh Celalettin**, cihad için Beyazıd'da toplanan çok sayıda Kürt ile birlikte o bölgedeki bütün köyleri*

45) *Turkey No. 1 (1878)*, s.125-126, No. 176/2.

talan etmiş, Hoy'da birçok tüccarı soymuş, bir İran subayını da yanlarında götürmüş, Kozlugül kazasında da birçok köyü yağma etmiş ve Türk makamları bunlara engel olmamıştır. Bu hareketlerin devamı İran'ın tarafsızlığına ters düştüğü için, İngiltere Hükümeti'nin, bu duruma son verilmesi, Kürtlerin İran sınırından uzaklaştırılması, yağma edilen malların ve kanlı paraların tutsakla birlikte iade edilmesi için Türk makamlarına tavsiyede bulunmasını rica ediyoruz."[46]

4 Temmuz 1877: İngiltere'nin Tahran Elçisi **Taylor Thomson**'dan Dışişleri Bakanı **Lord Derby**'ye:

"Sünni Şikkak (Shekkak) *Aşireti'nin İran kolundan bir miktar Kürt, görünüşte, Türkiye'deki kardeşlerinin yanında Rusya'ya karşı cihada katılmak üzere Türkiye'ye geçmiş ve Türkiye topraklarında birçok Hıristiyan köyünü ve bir kiliseyi yağma etmişlerdi. Bu konuda İran Dışişleri Bakanına resmi bir telgraf göndermiştim ama etkin tedbir alınacağını pek sanmıyorum. İran Dışişleri Bakanı, Türkiye'ye davet edilmiş olan İran Kürtlerinin, Rusya'ya karşı savaşıyor görünürken, bu fırsattan yaralanarak hem Hıristiyanların hem Müslümanların mallarını talan eden Türkiye Kürtlerini izlediklerini söylemektedir. İran Dışişleri Bakanıyla yaptığımız yazışmaların örnekleri ilişiktedir."*[47]

11 Temmuz 1877: Bitlis'te Amerikan misyonerinden Erzurum'da İngiliz Konsolosu **Zohrab**'a:

"Kürtlerin devlete 20.000 kişiyle yardım edecekleri bir aldatmaca idi. 800 kişiyle Van'a yardım edeceğini bildiren Şeyhe, Vali tüfek vermiş ve onlar da Hıristiyan köylerini talan etmişlerdir. Şikâyetimiz üzerine Muş Mutasarrıfı Paşa dün buraya geldi ve her şey birden değişti. Kendisini ziyaret ettim. Bize bela olan 4 Kürt aşiretinin yağmalamalarına son vereceğini söyledi. Dükkânlar açıldı."[48]

46) *Ibid.*, s.125, No. 176/1.
47) *Ibid.*, s.122, No. 175.
48) *Ibid.*, s.90, No. 37/2; ve *Turkey No. 1 (1878)*, s.150, No. 204/2

31 Temmuz 1877: İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi **Layard**'dan Dışişleri Bakanı **Lord Derby**'ye:

*"Kürt tehdidiyle karşı karşıya bulunan Nesturiler konusunda Babıâli katında girişimde bulundum... Yerinde araştırmalar yapması için Bay **Rassam**'ı Diyarbakır'a gönderiyorum. Kendisine Van'a da gidip orada, Kürtlerden çok çektiği söylenen Ermenilerin durumunu araştırması için talimat verdim. Diyarbakır'dan Bitlis, Muş ve Van'a kolayca geçebilir. Ermeni Patriği, Kürdistan'daki zavallı Ermeni halkının korunması için bir şeyler yapılmasını hassaten rica ediyor."*[49]

Temmuz 1877: Van'daki bir Ermeniden Bitlis Ermeni Papazına mektup:

"Bu şehrin hali yürekler acısıdır. Üç günlük mesafeye kadar şehrin dört bir tarafındaki Hıristiyan köyleri soyup soğana çevrilmiştir. Bir tek koyun, bir tek hayvan, taşınabilen bir tek eşya kalmamış, can güvenliği de kalmamıştır. Van ile Beyazıd arasındaki bütün Hıristiyan köyleri vahşi Kürtler tarafından harabeye çevrilmiştir. Kürtler, insanların varını yoğunu çalmışlar; kiliseleri kirletmişler ve kilise hazinelerini alıp götürmüşlerdir. Çaresiz, dağlara ve mağaralara kaçmış olan zavallı köylüler, gündüzlerin sıcağında, gecelerin soğuğunda evsiz barksız, aç susuz ve çıplaktırlar. Kürtler, kadınları kızları da esir alıp götürmüşler. Alabaş Kalu'daki pek zengin ve kutsal Aziz Bartimeus manastırı ahır yapılmış; Derrama'daki manastır ise harabeye çevrilmiştir...

Türk ordusu Beyazıd'a gitti ve şehri Ruslardan geri aldı. Kürtler ise çarpışmalar devam ederken şehri ve civarını talan ettiler...

Tanrım, bizleri bu insanlardan kurtar!"[50]

Örnekleri burada keselim.

---

49) *Ibid.*, s.117, No. 168

50) *Ibid.*, s.248-249, No. 287/1.

Yukarıdaki örneklerde abartma olabilir. Ama **Şeyh Ubeydullah**'ın silahlı adamlarının 1877-78 Savaşında doğru yoldan saptıkları, bu savaşı adeta yağma ve talan için bir fırsat bildikleri açıktır. Bu silahlı gruplar Ermeni köylerini talan ederken cana da kıymışlardır. Doğu Beyazıd'da katliam yapmışlardır. Başka taraflarda da kan dökmüşlerdir...

Gerçi Ermeniler hepten masum değillerdi. O savaşta Ruslarla işbirliği yapan Ermeniler vardı. İşgalci Ruslar da Ermenileri kullanmışlar ve Müslüman komşularına düşman etmek için uğraşmışlardı. Ama suçlu Ermenileri "terbiye etmek" **Ubeydullah** güçlerinin görevi değildi. Hele *"Ermeni malı helal..."* deyip silahlı müritlere Ermeni köylerini yağma ettirmek, sivillerin kanını döktürmek ağır birer suçtu, bağışlanamaz.

Bu yaptıklarıyla **Şeyh Ubeydullah** önce "Kürt" adını lekelemiştir! İçte ve dışta kötü bir Kürt imajı yaratılmıştır. Bir şeyhin yaptıkları (veya yaptırdıkları) yüzünden Kürt adı kötüye çıkmıştır. Kürt halkı buna müstahak mıydı?

Şeyh Ubeydullah, Kürt adım lekelemekle kalmamış, aynı zamanda emperyalistlerin ekmeğine yağ sürmüştür! Türk-Rus Savaşı dolayısıyla, başta Rusya ve İngiltere, Anadolu'da bir Ermeni sorunu yaratmanın yolunu arıyorlardı. Güya Ermenileri "korumak için" barış antlaşmasına bir madde koyacaklardı. Ermenileri kime karşı koruyacaklardı? Kürtlere karşı. İşte bu noktada **Şeyh Ubeydullah** emperyalist devletlerin eline koz vermiştir. **Ubeydullah** güçlerinin Ermeni köylerine saldırmaları, emperyalistlerin elini güçlendirmiştir. Osmanlı Hükümeti konferans masasında *"Ermenileri Kürtlere karşı korumaya ihtiyaç yoktur, antlaşmaya böyle bir madde koyulmasın"* diyemezdi artık ve deyememiştir. Berlin Antlaşması'na 61. madde konmuş ve bununla Anadolu'da bir Ermeni gailesi yaratılmıştır: Bu maddenin antlaşmaya konmasında **Şeyh Ubeydullah**'ın da payı olmuştur. Başka bir ifadeyle Anadolu'da yoktan bir Ermeni sorununun yaratılmasında **Şeyh Ubeydullah** güçlerinin de payı vardır.

Kısacası, Osmanlı Hükümeti, yepyeni silahlarla donattığı **Şeyh Ubeydullah**'tan savaşta hizmet beklerken, tam tersine büyük zarar görmüştür. Kuşaklar boyu sürecek bir Ermeni derdinin devletin başına sarılmasında Şeyh'in oynadığı uğursuz rol, Osmanlı devlet adamlarının pek canım sıkmıştır.

Dahası, **Şeyh Ubeydullah**, savaş sonunda iade etmek üzere aldığı 20.000 adet Martini tüfeğini de hükümete geri vermemiş, bu yepyeni silahların bir kısmım götürüp İran pazarında satmıştır! Osmanlı Hükümeti, bu silahları geri alabilmek için çok uğraşmıştır. İngiltere'nin Tebriz Konsolosu **William Abbott**, *"Bu konuya ilişkin olarak şunu da not etmek uygun olur ki"* diyor, *"Türk-Rus Savaşı (1877-78) sırasında Osmanlı Hükümeti Kürt aşiretlerine 20.000 tüfek vermiştir. Bu silahlarla Kürtler 'cihada' gitmişlerdir. Barış ilan edildikten sonra Türk Hükümeti bu silahları geri istemiştir. Tahran'daki Türk Elçisi bu silahların İran sınırları içinde Maku'da ve başka yerlerde elden çıkarıldığını öğrenince, İran makamlarıyla görüşerek silahların geri alınması için Tebriz'deki Türk Başkonsolosuna talimat vermiştir. Ama bu silahların pek azının ele geçirilebileceğini sanırım..."*[51]

...ve Madalya Beklemiştir!

Şeyh Ubeydullah ise bu silahları, barış zamanında da istediği gibi kullanmayı ya da İran pazarında satmayı bir hak olarak görmüş ve geri vermeyi hiç düşünmemiştir.

Bundan başka Şeyh, Ruslara karşı savaştığı için Osmanlı Hükümeti'nden nişanla taltif edilmeyi, topluca bir parayla ödüllendirilmeyi beklemiştir. Savaş sırasında iyi bir sınav vermediğini, Ermeni köylerine saldırarak Osmanlı Hükümeti'nin başına dert açtığını, hükümeti kızdırdığını ise pek aklına getirmemiştir.

Savaş bittikten sonra **Şeyh Ubeydullah** aylarca beklemiş, kendisinin ödüllendirilmesi için hükümette bir hareket göremeyince, bu defa kendisi harekete geçmiş ve kendisine nişan ve para ödülü

51) *Turkey No. 4 (1880)*, s.101-102, No. 71/1: İngiltere'nin Tebriz Konsolosu W. Abbott'tan Tahran Elçisi R. Thomson'a, 25 Eylül 1879.

verilmesi için hükümete başvurmuştur. Erzurum'daki İngiliz Konsolosu **Binbaşı Henry Trotter**, Londra'ya şunu yazıyor:

*"Şunu da arzedeyim: **Şeyh Abeydullah** (**Ubeydullah**) bu yılın ilk günlerinde Van Valisine yazıyla başvurarak, son savaştaki hizmetleri karşılığında kendine nişan ve başka ödüller verilmesini istemiştir."*[52]

Şeyh'in bu başvurusunun üzerinden yine aylar geçmiş, İstanbul'dan yine ses seda çıkmamıştır. Ne nişan, ne para ödülü. Şeyh, giderek sinirlenmeye başlamıştır. Adamlarıyla birlikte savaşa koştukları, canlarını ortaya koyarak Ruslarla savaştıkları halde Osmanlı Hükümeti bunu görmemezlikten geliyor ve Şeyh'i bir türlü ödüllendirmiyordu!

Şeyh Ubeydullah'ı daha da kızdıran şu olmuştur: 1877 yılında Ruslara karşı savaşa katılınca, İran'dan almakta olduğu para yardımı veya maaşı kesilmişti. Tahran Hükümeti, Ruslarla bozuşmamak için Şeyh'in maaşını kesmek durumda kalmıştı. Buna karşılık Osmanlı Hükümeti de Şeyh'e bir para ödülü vermemiş, bir maaş bağlamamıştı. Şeyh, iki yıldan beri İran Şahından da Osmanlı Padişahından da para alamıyordu. Hele Osmanlı Hükümetinin kendisine yaptığı bu "haksızlığı" içine sindiremiyordu. Sonunda isyan etti.

İsyanın Gelişmesi

Van'daki İngiliz Viskonsolosu **Yüzbaşı Emilius Clayton**, şunu rapor ediyor:

*"İran Konsolosu iki gün önce bana, **Şeyh Ubeydullah**'ın hükümete başkaldırmasının nedenini şöyle açıkladı. 'Şeyh aslında İran vatandaşıdır ve İran Hükümeti'nden yardım almaktadır. Rus savaşı* (1877-78 savaşı) *patlak verince Kürtler, dindaşları için savaşmaya Şeyh'i ikna ettiler. Şeyh de Türk Hükümeti'ne hizmet sundu. Türk Hükümeti de bu hizmeti karşılığında Şeyh'e para yardımı yapmayı vaadetti. Bunun üzerine İran Hükümeti bu savaşta tam tarafsızlığını korumak için Şeyh'e yapmakta olduğu yardımı kesti.*

52) *Ibid.*, s.67, No. 41: Trotter'den Salisbury'ye rapor, 19 Eylül 1879.

Türk Hükümeti de vaadettiği parayı ödemedi. Şeyh, karşılığında bir şey kazanmadan İran'ın para yardımını kaybettiği için çok öfkelendi."[53]

Öfkelendi ve silaha sarıldı. Daha doğrusu Türk Hükümeti'nden aldığı silahları yine Türk Hükümeti'ne çevirdi! İngiltere'nin Tebriz Konsolosu **Abbott**'un dediği gibi, *"Şeyh, Türk Hükümeti'nden aldığı silahları yine Türk Hükümeti'ne karşı kullandı."*[54]

Şeyh Ubeydullah ayaklanması 1879 sonbaharında böyle çıktı.

Silahlı Kürtler arasında huzursuzluk ve kıpırdanmalar 1879 Ağustos ortalarında görülmeye başlanmıştır. Kürtler hem Şeyh'i ödüllendirmeyen Osmanlı Hükümeti'ne, hem de dikleşmeye başlayan Ermenilere tepki gösteriyorlar. **Yüzbaşı Clayton**, 16 Ağustosta şunu haber veriyordu:

"Kürtler yüzünden Bitlis'te durum çok kötüdür. Kürtler, orada istediklerini yapıyor ve kimse onları önleyemiyor. Benim Bitlis'ten ayrıldığım gün, bir saat içinde, şehirde 5 kişiyi soydular. Şehir dışında bir su değirmenini göz göre göre yaktılar ve sahibine 'Şimdi git Avrupa'ya şikâyet et de gelsinler bakalım' demişler."[55]

Clayton, 29 Ağustosta Kürt kıpırdanışına karşı Van Valisinin umursamaz davrandığından yakınıyor:

"Her gün Kürt zulümleri ve saldırılarıyla ilgili yeni haberler alıyorum. Anlaşılan resmi makamlar da Kürtleri durdurmak ve cezalandırmak için bir şey yapmıyorlar. Bu konuda kendisiyle konuştuğum Vali, durumu hafife alıyor. Suç işleyen ve sonra sınırın İran tarafına geçen güçlü ve kalabalık aşiretlerin kötülüklerini önlemek için elinin altında yeterli kuvvet olmadığını söylüyor. Şehre birkaç saat uzaklıkta Kürtlerin yaptıkları soygun ve zulüm olayları kendisine haber verilince de bunların hükümete bildirildiğini, yakalanınca suçluların cezalandırılacağını söyleyip geçiştiriyor."[56]

Muavin Konsolos **Yüzbaşı Clayton**, ertesi gün de isyanın çıktığını haber veriyor:

53) *Ibid.*, s.86-87, No. 56/1.
54) *Turkey No. 4 (1880)*, s.102, No. 71/1.
55) *Ibid.*, s.48, No. 27.
56) *Ibid.*, s.64, No. 34/1.

"Vali Paşa (Van Valisi), *Hakkâri tarafında karışıklık çıktığını haber verdi. **Şeyh Abdullah*** **(Ubeydullah)** *da, Musul'un göçebe Kürt aşiretleri de buna katılmış. Paşa'dan kuvvet istenmiştir. Ama henüz kesin bilgi yoktur. Şu âna kadar alınan bilgiler mutasarrıfın kendisinden değil de Başkale'deki küçük bir görevliden gelmektedir... Bu durumda şimdilik Nesturileri ziyarete gidemeyeceğim."*[57]

Ubeydullah ayaklanmasına ilişkin bizim gördüğümüz ilk haber budur. Tarih 30 Ağustos 1879.

Yüzbaşı Clayton raporlarına devam ediyor:

2 Eylül 1979: *"Paşa, aralarından **Şeyh Abdullah**'ın* (**Ubeydullah**'ın) *da bulunduğu bazı Kürt şeflerinin isyan halinde olduklarını bana haber verdi. Onlara karşı saldırıya geçmesi için İstanbul'dan telgrafla emir almış ve askeri birlikler her taraftan o tarafa sevkedilmiş. Muş'ta birçok kişi ölmüş. Paşa, düzeni sağlaması için Mutasarrıfa telgraf çekmiştir."*[58]

6 Eylül 1979: *"Başkale'deki bir tüccardan şu bilgileri aldım: Bir ay kadar önce Herekli Kürtleri Gevvar kazasında bir köye saldırıp orayı yağma ettiler. Kaymakam saldırganları cezalandırmak için harekete geçti ve 6 Ağustos günü Gevvar'dan 400 kadar asker olay yerine sevk edildi: Askerler sekiz saatlik bir yürüyüşten sonra saldırgan Kürtleri buldular ve onlara hücum ettiler. Birçok Kürt öldürüldü ve yaralandı, 14'ü yakalandı, geri kalanlar kaçtı.*

*İki yıldan beri isyan hazırlığı içinde olan Nara'daki **Şeyh Abdullah*** **(Ubeydullah)** *bu haberleri alınca, Beridchen'deki **Şeyh Mahmut**'a ve diğer reislere haber göndererek onları ayaklanmaya çağırdı. Çağırırken artık bir Türk Hükümeti olmadığını, bir haftada Amadia* (Diyarbakır) *üzerine yürüyeceğini söyledi. Şeyh Mahmut hemen Musul Vilayetine haber verdi ve beş gün sonra, vergi toplamak üzere Diyarbakır'dan 200 kadar asker geldi. Şeyh **Abdullah*** **(Ubeydullah)** *900 Kürt topladı ve bunları oğlu **Abdülkadir** komutasında 200 Türk askerinin üzerine saldırttı. Türk komutan tedbirli*

57) *Ibid.*, s.64, 34, No. 34/2: Clayton'dan Trotter'e, Van, 30 Ağustos 1879.
58) *Ibid.*, s.68, No. 41/1.

davrandığı ve önceden tertibat aldığı için 15 Ağustos günü saldıran Kürtleri yenilgiye uğrattı. Abdülkadir durumu babasına haber verdi ve takviye istedi. Olup bitenden haberi olmayan Başkale Mutasarrıfı, vergi toplaması için ***Şeyh Abdullah'a*** **(Ubeydullah'a)** *resmi bir yazı göndermiştir. Şeyh, Mutasarrıfı tutuklamış, fakat birkaç gün sonra, Gevvar'da tutuklu bulunan Herekli Kürtlerinin serbest bırakılması koşuluyla onu serbest bırakmıştır. Mutasarrıf, tutuklu Kürtleri serbest bıraktırmaya yetkilileri ikna edemeyince, halktan da birçok kişiyle birlikte Başkale'ye kaçmış...*

Pazar yerinde dolaşan bir söylentiye göre, ***Şeyh Abdullah'ın*** **(Ubeydullah)** *isyan hazırladığı yolunda geçen sene Diyarbakır'dan gelen uyarıları Vali Paşa önemsememiş. Bir başka söylentiye göre de, akerler 'kutsal' bir kişi olan Şeyh'e karşı çarpışmaya isteksizlermiş...*

Muş'ta karışıklıklar olduğu, birçok Hıristiyanın öldürüldüğü, asayişin sağlanması için Paşa'nın Mutasarrıf'a telgraf çektiği bana resmen söylendi. Oradaki Müslümanların Hıristiyanlara karşı çok tahrik edilmiş olduğunu da başka kaynaklardan öğrendim."[59]

10 Eylül 1879: *"Dün beni ziyaret eden Gewar* (veya Gevvar) *kaymakamından Hakkâri'deki durum hakkında yeni bilgiler aldım. İsyanın nasıl çıktığını anlattı. Anlattıkları benim son raporumdaki bilgilerle örtüşüyor. İstanbul'dan aldığı talimatla Herekli* (veya Herki) *Kürtlerine karşı ilk harekâtı nasıl başlattığına ilişkin ayrıntı verdi. Bu Kürtler, Nesturi kilisesini soymuşlar,* ***Mar Şimon*** (Patrik) *da gasbedilen malların geri alınması için Tahran'daki İngiliz Konsolosuna başvurmuş. Türk Hükümeti de bu şikâyetin araştırılması için Kaymakam'a talimat vermiş...*

Kaymakamın kanaatine göre, o çevrede ***Ubeydullah'ın*** *5.000 kadar adamı vardır; ama Başkale ile Gevvar arasında 3.000 kadar Türk askeri bulunmaktadır. Hükümet izin verirse bu kuvvet is-*

59) *Turkey No. 4 (1880). Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria* (Presented the both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, 1880), London, 1880, s.68-70, No. 41/1: Clayton'dan Trotter'e rapor, Van, 6 Eylül 1879 (Bundan sonra *Turkey No. 4 (1880)* olarak gösterilecektir -BNŞ).

yanı bastırmaya yetecektir. Silah donanımları kötü ve mühimmat ikmali zayıf olan aşiretler askerlerden korkmaktadırlar.

Kaymakamın Herki Kürtlerine karşı harekâtından beri askerlerle asi Kürtler arasında en az bir çarpışma olmuş ve bunda Kürtler yenilmişlerdir. Fakat Kaymakam hükümetin sert davranacağına inanmamaktadır; çünkü kendisi Herki Kürtlerine karşı sert davrandı diye görevinden azledilmiştir.

*Kaymakam, **Mar Şimon**'un ve Nesturilerin pek nazik bir durumda oldukları kanısındadır, çünkü asi ve kışkırtılmış Kürtler tarafından sarılmış bulunmaktadırlar. Ama Çölemerik'te bir piyade taburu vardır ve oradaki yolları açık tutmaktadır...*

Kürtlerin yaptıkları soygunlar ve zulümler hakkında sürekli şikâyetler alıyorum. Geçen pazar akşamı bazı insanlar bana geldi ve şehrin bir saat dışında soyulduklarını ve adeta don gömlek bırakıldıklarını anlattılar... Kürtler soydukları insanlarla alay etmekte ve onlara, 'Zararınızı yabancılar ödesin' demekte imişler.

Bu konuda dün Vali Paşa ile çok ciddi konuştum ve kendisine bir yazı göndererek adaletin yerine getirilmesini istedim... Vali bu olayları biraz hafife alıyor...

Dün Tiflis'ten buraya (Van'a) *iki Rus Ermenisi geldi. Bir dernek tarafından gönderilmişler. Ermeniler için bir öğretmen okulu ve bir tarım okulu açmak için uygun yer arayacaklarmış. Bana söylediklerine göre bunlar, sınırı geçer geçmez Ermeni köylülerinin kurtuluş için gözlerini Rusya'ya çevirmiş olduklarını görmüşler. Ermeni köylüleri, 'Ruslar Bulgarları kurtardı aynı şeyi Ermeniler için de yapacaklar'* (Ermenileri de kurtaracaklar) *diye düşünüyorlarmış. Rusya'dan gelen Ermeniler bu düşüncenin boş bir kuruntu olduğunu söylüyorlar..."*[60]

13 Eylül 1879: *"Çölemerik'ten* (Hakkâri'den) *gelen Nesturileri dün kabul ettim.*

O bölgedeki Kürtlerin, asker geçitleri tutmuş olduğu için asi Şeyh'e katılamadıklarını, fakat çok kışkırtılmış olduklarını ve

60) *Turkey No. 4 (1880)*, s.78, No. 49/1. (Gevvar ismi, Gawar, Gevver, Gewar olarak da geçmektedir -BNŞ.)

halka çok zarar verdiklerini, köyleri yağmaladıklarını söylediler. Şeyh'in adamları büyük kayıplar vererek yenilgiye uğratılmış olduğu halde yeni takviye aldıklarını da söylediler. Kürtler Avrupa konsoloslarının Van'a gelişinden pek tedirgin olmuşlar. Bu gelişmeye karışık duygularla bakıyor, hem öfkeleniyor, hem korkuyorlarmış; çünkü bunun arkasından ne çıkacağını kestiremiyorlarmış. Süryanilerin dediklerine göre, konsolosların gelişinden bir sonuç çıkmazsa Kürtler büsbütün yüreklenecek ve yaptıkları kötülüklerini daha da artıracaklar imiş.

Van müftüsünün görevle ***Şeyh Ubeydullah****'a gönderildiğini, onunla anlaşma sağlamaya çalışacağını duydum. Resmi makamların niyetinin namlı Kürt reislerinden bazılarını yakalayıp sürgün etmek olduğunu da duydum, fakat bu konuda herhangi bir resmi bilgi almadım.*

Belli olaylar karşısında zamanında biraz sertlik göstermek, asayişin sağlanması ve ilerde huzur ve güvenliğin korunması bakımından yararlı olacağı kanısındayım. Çünkü Kürtlerin saldırı ve yağmalarının zamanında cezalandırılmadan kalmış olması onları bugünkü kanunsuzluk çukuruna sürüklemiştir inancındayım. Kürtler hükümetin dizginleri sımsıkı elinde tuttuğunu görürlerse itaat edip doğru yola gireceklerdir. Türkiye-İran sınırının tartışmalı bölgesindeki göçebe aşiretler bakımından belki biraz zorluk olabilir ve bugünkü isyanı bastırmak için daha çok sertlik göstermek gerekebilir..."[61]

İsyanın Sona Ermesi

14 Eylül 1879: *"**Şeyh Ubeydullah** yenilgiye uğratıldı. Anlaşma sağlamak için müftü kendisine gönderildi."*[62]

Yenildiğini anlayan **Şeyh Ubeydullah** Van Valisine bir telgraf göndererek, hem kendisini savunmaya çalışmış, hem de devlete sadık olduğunu bildirmiştir. Telgraf şudur:

61) *Ibid.*, s.79, No. 49/2: Clayton'dan Trotter'e rapor, Van, 13 Eylül 1879.
62) *Ibid.*, s.86, No. 56/1.

Şeyh Ubeydullah'tan Van Valisine tel. (Çeviri)
22 Ramazan (1879):

"Mektubunuzu aldım. Çok müteşekkirim. Oğlum ***Abdülkadir****'i aşiretlere gönderdim. İmparatorluk kuvvetlerinin Amadia'da* (Musul vilayetinde) *köyleri yakıp yıktıklarını, birçok köylüyü öldürdüklerini ve kadınlara tecavüz ettiklerini söyledi. Oğluma, oraya varınca karşıt tarafları barıştırması için talimat verdim. Ama İmparatorluk askerleri onu dinlemediler, aşiretler ise çarpışmaları bırakıp çekildiler.*

Kürtler tarafından tutuklanan askerlerden bazılarını oğlum serbest bıraktırdı. Hükümet o askerleri sorgularsa oğlum Abdülkadir'in davranışı doğru olarak anlaşılır. Kötü niyetli kimseler durumu Hükümet-i Şahaneye başka türlü anlatmışlar. Bu uydurmaları dinlememenizi rica ederim. Tam tersine, gerçek durumu Babıâli'ye anlattıktan sonra o kötü niyetli kişileri tutuklatıp hapse atacaksınız. ***Her zamankinden daha fazla sadık olduğumu Hükümete arz ederim.*** *Benim bu beyanımın Zatıâliniz tarafından ciddi olarak dikkate alınacağına inanıyorum. Huzur ve sükûnun sağlanması için kendimi feda etmeye ve Hükümetin emrini yerine getirmeye hazırım. Teslim olduğumu ve tam olarak boyun eğdiğimi ispat etmek için bugün oğlum* ***Seyi Muhammed Seyid****'i* (Sadık'ı) *size gönderiyorum.*

Entrikacıların hakkımdaki asılsız iftiralarına kulak verilmeyeceğini de umuyorum. Sizin gönderdiğiniz elçi Abubekir Efendi de size söylediklerimin hepsini doğrulayacaktır. Sizin emirleriniz uyarınca, karşıt tarafları barıştırmak için gönderilmiş olan oğlum ***Abdülkadir****'i geri çağırmak üzere bir haberci gönderdim. Bundan böyle benzer olayların tekrar çıkmayacağını ve huzurunuzun kaçırılmayacağını umuyorum.*

(İmza) *UBEYDULLAH"*[63]

Clayton haber geçmeyi sürdürüyor:

63) Aslı Türkçe olan bu telgraf İngilizce çevirisinden buraya aktarıldı -BNŞ. *Turkey No. 4 (1880),* s.79-80, No. 49/3.

15 Eylül 1879: *"Vali* (Van Valisi), *Hakkâri Mutasarrıfının Kürtleri yatıştırmaya çalıştığını telledi. **Şeyh Ubeydullah**, hükümete teslim olmaya zorlamak için oğlu **Abdülkadir**'i yanına çağırmıştır. Birkaç günden beri orada sükûnet vardır. Vali, Van Müftüsü aracılığıyla Sadrazamın bir telgrafını **Şeyh Ubeydullah**'a iletmiştir."*[64]

18 Eylül 1879: *"İsyan hemen hemen bastırılmış görünüyor. **Şeyh Ubeydullah** boyun eğdiğini açıklıyor. Yine de Musul taraflarında karşılıklıklar devam ediyor."*[65]

Yine **18 Eylül 1879**: *"Vali şu telgrafı çekmiştir: 'Hakkâri Mutasarrıfından aldığım telgrafta, Gevvar'da asilerin 12 köyü yağma ettikleri bildiriliyor. Mutasarrıf onların üzerine bir tabur asker göndermiştir. 19 Kürt öldürülmüş, 5'i de yaralanmıştır. Askerlerden ölen olmamıştır. Mutasarrıfa bu haberi veren **Şeyh Ubeydullah**'tır. Şeyh, yağma edilen malları geri almak ve asayişi sağlamak için 400 adamıyla oraya gitmiştir. Ama ben Şeyh'in bu söylediklerine inanmıyorum. Şeyh'in emri altında halen 4.000 Kürt vardır ve ayrıca İran'dan silahlı Kürtlerin sınırı geçip Türkiye'ye gelişleri de devam etmektedir.'"*[66]

19 Eylül 1879: *"Vali, Hakkâri'den iyi haberler aldığını; Kürtlerin ağır yenilgiye uğratıldıklarını, cesaretlerinin kırıldığını ve **Şeyh Ubeydullah**'ın Türk Hükümeti'ne boyun eğdiğini söyledi.*

Başka kaynaktan aldığım haberlere göre, Şeyh, Nera'daki (Nehri'deki) *konağındadır; fakat oğlu Musul tarafına gitmiş ve askerler orada Kürtleri ağır yenilgiye uğratmışlardır ki, isyanın genişlememesinin nedeni kuşkusuz budur. Bununla beraber **Şeyh Ubeydullah**'a bağlı küçük aşiret reislerinin idaresindeki silahlı Kürt grupları Gevvar bölgesinde hâlâ dolaşmakta ve Müslüman, Hıristiyan bakmaksızın halkı soymaya devam etmektedir.*

64) *Turkey No. 4 (1880)*, s.77, No. 49.
65) *Turkey No. 4 (1880)*, s.86, No. 56/1.
66) *Turkey No. 4 (1880)*, s.77, No. 49.

Genel bir Kürt ayaklanması tehlikesi giderilmiş görünmektedir. Ancak rahatsız edici birçok karışıklık devam etmektedir ve Şeyh'in sadakat ve boyun eğme sözlerinin samimi olup olmadığını da görmek gerekmektedir. Buradaki makamlar, Şeyh eğer boyun eğmezse kendisine karşı sert hareket edilmesi ve Hakkâri'ye daha çok asker gönderileceği yolunda İstanbul'dan kesin talimat almışlardır.

Bu arada, her tarafta Kürtler münferit saldırılara ve hırsızlıklara devam etmektedirler... Bu kanunsuzlukları bastırmak ve suçluları cezalandırmak için hükümet nihayet harekete geçmiştir..."[67]

İngiltere'nin Tebriz Konsolosu **W. Abbott** da şunları rapor ediyor:

25 Eylül 1979: *"Şeyh Obeidoollah'ın* **(Ubeydullah)** *oğlu Amadiya'dadır* (Musul vilayetinde) *ve bu adı taşıyan kale asilerin eline geçmişse de Türkler tarafından geri alınmıştır. Türklerin Kürt müttefikleri ile asi Kürtler arasında birçok çarpışma olmuş ve asiler yenilgiye uğratılmıştır.*

Asi Kürtler Gevvar ovasında çok tahribat yapmış, ovanın kuzey ucundaki bütün Nesturi köylerini zapt etmiş, Nesturi halkı evlerini terk ettiklerinden malları Kürtlerin eline geçmiştir. Nestorilere ait hayvan sürüleri halen İran sınırı içinde bulunmaktadır... Son raporlar Şeyh'in barış istediğini haber vermektedir. Bu haberi, 17 Eylülde, Urumiye'deki güvenilir bir kaynaktan aldım...

Görünen odur ki Nesturiler bu ayaklanmaya katılmayacaklardır. Nesturiler hain bir halk değildir. Gerçi onların tarihi kanla yazılmıştır. Kürt istilacılar, çoluk çocuk bakmadan Nesturileri tekrar tekrar kılıçtan geçirirken onlar bu istilacılara karşı yurtlarını savunmak için haç bayrağının altında can vermişlerdir; fakat Nesturiler meşru hükümete karşı hiçbir zaman isyan bayrağını açmamışlardır. Hükümet onları Kürtlere karşı yeterince korumamışsa bile Nesturiler, amansız düşmanları Kürtlere katılmayarak Türk

67) *Turkey No. 4 (1880)*, s.86-87, No. 56/1.

idaresine sadık kalmakla daha kârlı çıkacaklardır. Kürtlere katılınca ise eninde sonunda ihanetle karşılaşacaklardır..."[68]

27 Eylül 1879: İngiltere'nin Erzurum Konsolosu **Binbaşı Trotter** bildiriyor:

*"Ekselans **Samih Paşa** 23 Eylülde buraya* (Erzurum'a) *gelmiş ve bugün Van'a hareket etmektedir. Paşa, Kürt ayaklanmasını bastırmak üzere Babıâli tarafından alelacele buraya gönderilmiştir; bu işin kolayca halledileceğini düşünmektedir. Samih Paşa **Şeyh Ubeydullah**'a haber salarak görüşmek üzere onu Van'a çağırdı. Şeyh bu çağrıya uyarsa ayaklanma sona ermiş sayılabilir. Paşa, Haydaranlı Aşireti reisi **Musa Ağa**'yı da Van'a çağırdı. Bu civardan üç tabur asker Paşa'nın emrine verildi; Erzincan'da da tam bir tugay, gerektiğinde Van'a gönderilmek üzere hazır tutulmaktadır."*[69]

3 Ekim 1879: Yine **Clayton** bildiriyor:

*"...**Şeyh Ubeydullah**, padişahın iradesine tamamen boyun eğeceğine söz vermiştir. Hatta isyan halindeki bir başka Kürt aşiretini şiddetle bastırmıştır. Fakat bunu, bir emir almadan kendi başına yapmış ve Paşa, yetkisiz böyle işlere kalkışmaması ve kendisini frenlemesi için Şeyh'i uyarmıştır.*

Bu arada Kürtler hırsızlık yapmaya ve insanlara saldırmaya devam etmektedirler... Resmi makamlar da Kürtlerin bu kötü davranışlarını engellemek için hiçbir şey yapmamaktadır. Alınan bütün tedbiler, Türk otoritesine karşı açık isyan hareketini önlemeye yöneliktir; hırsızlıklara, münferit saldırılara ise pek aldırış edilmemektedir...

*Nesturi Patriği **Mar Şimon**'u ziyaret etmek için Hakkâri'ye gitmeyi ve durumu şahsen incelemeyi ve imkân olursa **Şeyh Ubeydullah**'ı da görmeyi çok arzu ediyorum..."*[70]

---

68) *Turkey No. 4 (1880)*, s.101-102, No. 71/1.
69) *Turkey No. 4 (1880)*, s.77, No. 49.
70) *Turkey No. 4 (1880)*, s.104, No. 73/1.

6 Ekim 1879: *"Kürtlerin Hakkâri'de çok zulüm yaptıkları, bu yüzden Ermenilerin Rusya'ya göç ettikleri bildiriliyor."*[71]

Sonuç

Şeyh Ubeydullah ayklanması bir buçuk ay kadar sürmüştür. Belgelerden anlaşıldığına göre, ayaklanma, 30 Ağustos 1879'da başlamış ve 14 Eylülde Şeyh'in yenilgisiyle sona ermiştir. O tarihten sonra, Şeyh'in onaylamadığı bazı küçük Kürt grupların dağınık biçimde suç işledikleri görülmüştür. Onların yatıştırılması ve dizginlenmesi de bir ay kadar zaman almıştır. İngiltere'nin Erzurum Konsolosu **Binbaşı Trotter**, 18 Ekim 1879'da Londra'ya şunu rapor etmiştir:

"...Kürt ayaklanması şimdilik bastırılmış görünüyor...
Van Valisinin Babıâli'ye çektiği telgrafın örneği dün burada (Erzurum'da) *da alındı. Vali,* ***Şeyh Ubeydullah*** *ile yaptığı yazışmaları ayrıntılarıyla anlatıyor.* ***Ubeydullah'ın, son olarak, kendisine 20.000 kuruş aylık bağlanmasını isteği anlaşılıyor.*** *Vali, bu isteğin kabul edilmesini hükümete önermiştir. Sorunun çözümü şimdi* ***Samih Paşa****'ya bırakılmış görünüyor..."*[72]

Şeyh Ubeydullah teslim oldu. Hükümetçe 20.000 kuruş aylık maaşa bağlandı, 1881 yılında ailesiyle birlikte Hicaz'a sürüldü ve 1883 yılında orada öldü. Babalarının ölümünden sonra aile üyelerinin Cidde'de mecburi ikametleri cezası kaldırıldı ve Şeyh'in çocukları ve torunları Türkiye'ye döndüler.

Oğullarından **Şeyh Abdülkadir** (1851-1925), İkinci Meşrutiyet döneminde Ayan Meclisi'ne seçildi, bir ara bu meclisin Başkanlığına da getirildi. Ancak Mütareke döneminde işgalci İngilizlerle işbirliği yaptı, 1925 yılında **Şeyh Sait** ayaklanmasına karıştı ve yargılanarak idam edildi. İlerde bu konuya yine değinilecektir.

71) *Turkey No. 4 (1880)*, s.103, No. 73.
72) *Turkey No. 4 (1880)*, s.103, No. 73.

KÜRT MUSA BEY DAVASI (1883-1891) VEYA BATI'NIN KÜRT DÜŞMANLIĞI

Türkiye, 1880'lerde, Batı'dan kışkırtılan yoğun bir Kürt düşmanlığı kampanyası ile karşı karşıya bırakıldı. ABD, İngiltere, misyonerler ve Ermeniler tarafından elbirliğiyle yürütülen bu kampanya, **Musa Bey Davası** ile somutlaştırıldı.

Kampanya 1883 yılından 1891 yılına kadar sürdü. Türkiye üzerinde ağır bir baskı kurmak istediler. Padişahtan, Adliye Nazırıdan Van Valisine ve Muş Mutasarrıfına varıncaya kadar ilgili devlet görevlilerini baskı altına almaya çalıştılar. Bütün Kürt toplumunu sanık sandalyesine oturtmayı amaçladılar. Kürtlerin Ermenilere sistematik olarak zulüm yaptıklarını, ağır suçlu ve katil olduklarını, durmadan Hıristiyan kam döktüklerini iddia ettiler.

Bu iddiaları kanıtlamak için önde gelen bir Kürt beyi hedef olarak seçildi: "Suçlu" diye önceden ilan ettikleri Muşlu **Mirza Beyzade Musa Bey**'i resmen mahkûm ettirmeye uğraştılar. **Musa Bey** mahkûm edilince iddiaları kanıtlanmış ve dolayısıyla tüm Kürt toplumu da sanık durumuna düşürülmüş olacaktı. **Musa Bey**'i mutlaka mahkûm ettirmek için yürütülen haksız kampanyaya karşı direnen görevliler sindirildi. Adliye Nazırı **Cevdet Paşa** da görevinden alındı.[73]

Kampanya boyunca çok yoğun yazışmalar yapıldı ve İngiliz Hükümeti, bu resmi yazışmaları toplayıp üst üste beş cilt "Mavi Kitap" yayımlayıp parlamentoya sundu.[74] İngiliz politikacıları Ermenilere zulüm yaptıkları iddia edilen Kürtler ve özellikle **Musa**

73) Cevdet Paşa, *Tezakir 40-Tetimme*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1967, s.274.

74) Mavi karton kapakları olduğu için "Mavi Kitap" diye anılan bu İngiliz resmi belge dizilerinin Musa Bey Davası ile ilgili olan ve İngiltere Parlamentosuna sunulan ciltleri şunlardır: *TURKEY No. 1 (1889): Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asiatic Turkey: 1888-89*, London, 1889; *TURKEY No. 1 (1890): Correspondence Repecting the Condition of the Populations in Asiatic Turkey, and the Trial of Moussa Bey*, London, 1890; *TURKEY No. 1 (1890-91): Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asiatic Turkey, and the Proceedings in the Case of Moussa Bey*, London, 1891; *TURKEY No. 1 (1891): Further Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asiatic Turkey*, London, 1892; ve *TURKEY No. 1 (1892): Further Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asiatic Turkey*, London, 1892.

Bey hakkında İngiliz Avam Kamarasında hükümete yazılı sorular sordular. Parlamentoda tekrar tekrar tartışmalar oldu. İngiliz basını kampanyaya bayraktarlık etti.

Kısacası, Anadolu üzerinde uzun soluklu bir emperyalist oyun sahnelendi. Kürtler sindirilmek, Ermeniler yüreklendirilmek istendi. Kürtler ve özellikle **Musa Bey** bu çirkin oyunda kullanıldı. Biraz açalım.

Amerikan Notaları

İlk Amerikan notası:

İstanbul'daki ABD Elçiliği, 13 Haziran 1883 günü Osmanlı Hariciye Nezaretine bir nota verdi (167 sayılıdır). Notada, Bitlis vilayetinde seyahat eden **Knapp** ve **Reynolds** adlarındaki iki ABD vatandaşı misyonerin Kürtler tarafından soyuldukları ve fena halde dövülerek adeta ölüme terk edildikleri ileri sürüldü. Bitlis Valisinin bu olayın üzerine gitmediği ve suçluların kaçmalarına göz yumduğu savunuldu. Bu hırsızların yakalanması için hükümetin ilgililere kesin emir vermesi istendi. Suçlular yakalanıp cezaya çarptırılınca "insanlığa ve adalete hizmet edilmiş" olacağı belirtildi.

Osmanlı Hariciye Nezareti, bir süre sonra, Bitlis Valiliğinin hırsızları yakalatmış ve çalınan eşyaları bulup sahiplerine iade etmiş olduğu cevabını verdi.[75]

Adları geçen iki misyoner sağ salim yerlerindeydi. Olayın artık kapanmış olduğu sanılıyordu. Ama tam tersi görüldü. Amerikalılar, olayı kapanmış saymak şöyle dursun, bir Kürt düşmanlığı kampanyasını ateşlediler ve perde perde yükselttiler.

İkinci Amerikan notası:

ABD Elçiliği Osmanlı Hükümeti'ne 10 Eylül 1883 günü bir nota daha verdi; nota, 179 sayılıydı. Elçilik, Misyoner **Knapp** ve

75) Frederic Davis Greene, *Armenian Massacres or The Sword of Mohammed*, American Oxford Publishing Co., Washington D.C., 1896, s.169.

Reynolds'a saldıran Kürtlerin yakalanmış fakat cezalandırılmamış olduklarını; misyonerlerden çalınan eşyaların ve paraların sadece küçük bir bölümünün sahiplerine iade edildiğini ileri sürdü; suçluların cezalandırılması ve çalman eşya ve paraların tamamının bulunup sahiplerine iade edilmesi için ısrar etti. Elçilik, dramatik bir roman yazar gibi, iki misyonere nasıl dayak atılmış olduğunu ayrıntılarıyla uzun uzun tarif ve tasvir etti. Amerikan Elçiliği, bu kadarla da yetinmedi. Yakalanan suçlu Kürtlerin, yörenin nüfuzlu Kürt beyi olan **Mirza Beyzade Musa Bey**'in adamları olduklarını, Bey tarafından bu suçun işletildiğini, dolayısıyla suça **Musa Bey**'in de ortak sayıldığını, esasen bu beyin geçmişte cinayetler de işlemiş bir "katil" olduğunu iddia ve onun mahkeme önüne çıkarılıp ibreti âlem için cezalandırılmasını talep etti.

10 Eylül 1883 tarihli Amerikan notasında Bitlis Valisi de suçlandı. Vali görevini ihmal etmiş, olay kendisine bildirildikten sonra suçluları yakalamaları için yanlış zaptiyeleri görevlendirmiş, onları yanlış köye göndermiş; zaptiyeler de gittikleri köyde sanık diye yanlış kişileri yakalamışlar imiş. Gece karakolun önüne bir çıkın atılmış ve bunun içinde misyonerlerden çalınan eşyalarının bir kısmı bulunmuş. Bunun üzerine Vali, eşyaların bulunduğunu ve misyonerlere iade edildiğini İstanbul'a yazmış ve hükümete yalan rapor vermiş imiş. Oysa bu arada asıl suçlu **Musa Bey** elini kolunu sallaya sallaya ortalıkta dolaşıyor ve Vali ona dokunmuyormuş. Yani Vali, asıl suçluyu koruyormuş. Bu bakımdan bu işin Vali'nin elinden alınması ve tahkikat için Bitlis'e başka bir yüksek görevlinin gönderilmesi gerekiyormuş. Aynı notada Elçilik, bütün bu talepleri yerine getirilince ve "katiller müstahak oldukları cezaya çarptırılınca, birçok Hıristiyanın hayatının kurtarılmış olacağını" söyledi ve Osmanlı Hükümeti'nden isteyeceği tazminat tutarında biraz indirim yapılacağını bildirdi. Yoksa Elçilik Osmanlı Hükümeti'nden tazminatın tamamını isteyecekti ve isteyeceği tazminatın miktarını şimdilik saklı tutuyordu.[76]

76) *Ibid.*, s.170-171.

Üçüncü Amerikan notası:

Amerikan Elçiliği, 7 Kasım 1883 günü Osmanlı Hariciye Nezaretine üçüncü notatyı verdi (184 sayılıdır). Notada, Bitlis Valisinin dört kişiyi misyoner **Knapp** ile yüzleştirdiği, bu misyonerin, kendisini soyan ve döven kişilerden biri olarak **Musa Bey**'i teşhis ettiği iddia edildi ve **Musa Bey**'in ve suç ortaklarının mahkeme önüne çıkarılıp yargılanması istendi.[77]

Dördüncü Amerikan notası:

ABD Elçiliği, 12 Kasım 1883 günü Osmanlı Hariciyesine dördüncü notayı verdi (185 sayılıdır). Notada, **Knapp** ve **Reynolds** adlı misyonerleri "katletme girişimi" ayrıntılarıyla anlatıldı, **Musa Bey**'e kimsenin dokunamayacağı yolunda güvence verdiği bildirilen Bitlis Valisinin, "güvenilmez bir kişi" olduğu ileri sürüldü ve görevden alınması talep edildi. Vali görevinde bırakılacaksa o takdirde **Musa Bey**'in Bitlis'te değil İstanbul'da yargılanması istendi.[78]

Son üç Amerikan notasını cevapsız bırakan Osmanlı Hariciye Nezareti, 8 Aralık 1883 tarihli bir nota ile Bitlis Valisinin tarafsızlığı ve güvenilirliği konusunda ABD Elçiliğine tekrar güvence verdi.[79]

Beşinci Amerikan notası:

ABD Elçiliği, 24 Ocak 1884 günü Osmanlı Hariciye Nezaretine beşinci notayı notayı sundu. Elçi General **Lew Wallace**'dan Hariciye Nazırı **Arifi Paşa**'ya yazılan notada, 1883 yılında gönderilmiş olan dört nota özetle tekrarlandıktan sonra, şu ifadelere yer verildi:

*"Bitlis Valisi aracılığıyla ve Osmanlı İmparatorluğu mahkemelerinde adalet sağlama umudunu yitiren ABD Elçiliği, başvuru biçimini değiştirmek ve Bay **Knapp** ve Bay **Reynolds** adına Osmanlı Hükümeti'nden tazminat istemek durumunda kalmıştır ve Bay **Knapp** için 1.500 İngiliz Lirası ve yaraları daha ciddi olan*

77) *Ibid.*, s.171.
78) *Ibid.*, s.171.
79) *Ibid.*, s.172.

Bay ***Reynold*** *için de 2.000 İngiliz Lirası tazminat talep etmektedir."*[80]

Amerikan Elçiliğinin ve misyonerlerin, Ermeni aşkıyla **Musa Bey**'i ve Kürtleri suçlamaları sürüp gidiyor. Yaygaracı Amerikan basınında ve fanatik misyoner yayınlarında da Kürtler aleyhindeki yayınlar devam etmektedir.

Şimdi, birkaç yıl atlayıp, İngilizlerin tutumuna da kısaca göz atalım.

İngilizlerin Kürtlere Karşı Düşmanca Tutumu

6 Mayıs 1889: Bitlis yöresinde bir köyde **Ohannes** adlı bir Ermeni ölü olarak bulunmuş. Bunun üzerine Hariciye Nazırı **Said Paşa**, Londra Büyükelçisi **Rüstem Paşa**'ya bir bilgi notu göndermişitir. İngiliz basınında **Musa Bey** ve adamlarının suçlanabileceğine dikkati çekmiştir. *"İngiliz basını bu konuda kötü niyetli yayın yaparsa, bunları yalanlayabilmemiz için hemen bildirilmesini rica ederim"* demiştir.[81]

13 Mayıs 1889: İngiliz gazeteleri **Musa Bey**'in Ermenileri katlettiği yolunda art niyetli ve abartılı haberler yayımlamışlardır. Muş tarafında Kürtlerin Ermenilere zulümler yaptıkları öyle akıl almaz biçimde hikâye edilmiş ki, bazı İngiliz gazeteleri irkilmiş ve bu haberlere inanılamayacağı yolunda okuyucularını uyarmak gereğini duymuşlardır. Londra Büyükelçimiz **Rüstem Paşa**, *Reuter Ajansı* aracılığıyla bu hikâyeleri yalanlamıştır. Büyükelçinin yalanlaması 13 Mayıs günlü *Times* gazetesinde ve diğer bazı İngiliz gazetelerinde çıkmıştır.[82]

---

80) *Ibid.*, s.172.

81) Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği Arşivi (*LBA*), K. 257/1; ve Bilâl N. Şimşir, *Documents Diplomatiques Ottomams. Affaires Armeniennes / Osmanlı Diplomatik Belgelerinde Ermeni Sorunu, I (1886-1893)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1893, s.25, No. 21 (Bu kitap bundan sonra *Documents...* kısaltmasıyla gösterilecektir -BNŞ).

82) *LBA*-K. 257/1; ve Şimşir, *Documents I*, s.24, No. 24.

Yine **13 Mayıs 1889**: Kürtlerin Ermenilere zulüm yaptıkları iddiası İngiliz Avam Kamarasına taşındı: Parlamenter **Lord Carnarvon**, Dışişleri Bakanı **Lord Salisbury**'ye özetle şu soruları yöneltti:

"Ermenistan'daki (İngilizler, Doğu Anadolu'yu artık 'Ermenistan' diye adlandırıyorlar-BNŞ) *durum hakkında son günlerde basında ciddi haberler çıkıyor. Dışişleri Bakanı bu yayınları kesin olarak yalanlayabilir mi? Yalanlayamıyorsa İstanbul'daki Büyükelçiden sorulmalıdır. Büyükelçi işin aslını bilmek durumundadır. İngiltere'nin genel ve özel sorumlulukları vardır. Ermenistan gibi geniş bir bölgenin Kürt aşiretlerinin baskı ve zulümleri altında bırakılması tehlikelidir."*

Salisbury şu yolda cevap vermiştir:

"Asil dostumun duygularını sempatiyle karşılıyorum. İngiltere bu eski ırkın (Ermenilerin) *ıstıraplarına son vermek için elinden geleni yapacaktır. Basındaki hikâyelerin aslı olup olmadığını söylemek zordur. Türk Büyükelçisi bu hikâyelerin asılsız olduğu kanısındadır. Büyükelçi benimle görüşmesinde 'Ermenistan' denilen bölgede çeşitli dinlerden çeşitli ırkların yaşadığını belirtti. Göçebe Kürt aşiretleri zaman zaman İran'dan buraya gelip zulüm yapıyor. Türk makamları bunları kınıyor ve önlemeye çalışıyor. Ama zulüm yaptıktan sonra ertesi gün çabucak sınır ötesine geçen bu aşiretlere Türk makamları erişemiyor. Evet, İngiltere'nin büyük sorumluluğu vardır ama soruna ihtiyatla yaklaşmakta da fayda vardır. Osmanlı Hükümeti'nin buraları adaletle yönetmek arzusu samimidir..."*[83]

Rüstem Paşa, bunları ertesi gün İstanbul'a rapor etti. İngiltere'nin de İrlanda sınırındaki olayları önleyemediğini belirtiyordu.[84]

18 Mayıs 1889: Hariciye Nazırı **Said Paşa**, Londra Büyükelçisi **Rüstem Paşa**'ya şunları telliyor (tel no. 55):

83) *Times* (London), 14 Mayıs 1889; Şimşir, *Documents I*, s.29-31, No. 26/1.

84) *LBA*-K. 257/1; *Hariciye Nezareti Arşivi (HNA)* S. III, K. 284, D. 7; ve Şimşir, *Documents I*, s.28, No. 26.

"Muş civarında işlendiği söylenen cinayetler sadece hasımlarımızın (müfterilerimizin) *hayallerinde mevcuttur. Bir Ermeninin üzerine gaz dökülerek diri diri yakıldığı, bir kızın ırzına geçildikten sonra kaynar kazana atılıp kaynatıldığı yolunda bazı gazetelerde* (İngiliz gazetelerinde) *çıkan haberler tamamen asılsızdır. Böyle cinayetlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda bir tek örneği yoktur. Bir insanı diri diri ateşe atmak şöyle dursun, herhangi bir canlı hayvanı bile yakmayı dinimiz de yasaklar.*

***Musa Bey**'in kurbanı olduğu söylenen **Ohannes**, bir köyde ölü olarak bulunmuştur. O tarihte **Musa Bey** Bitlis'te polis gözetimi altında bulunuyordu. Katil henüz bulunamamıştır. **Musa Bey**, kendisinin Ermeniler tarafından suçlandığını duyunca, bizzat gidip kayıtsız şartsız resmi makamlara teslim olmuştur. Bu da onun suçsuzluğundan ne kadar emin olduğunu gösterir. Hükümet, bütün vilayette sükûn ve asayişi sağlamakta ve Ermenilerin yaşadığı bölgelerde de bir olay yoktur. **Salisbury** ile görüşmenizde bunların kendisine bildirmenizi rica ederim."*[85]

28 Mayıs 1889: Kürtlerin Ermenilere zulüm yaptıkları iddiası Avam Kamarasında tartışıldı. Fanatik Ermeni dostu **Mr. Bryce**, Kürtleri ağır biçimde suçladı. Sir **J. Kennavay** ona destek verdi, Kürt zulümlerinden korunamayan Ermenilerin Rusların kucağına düşeceklerini söyledi. Sir **J. Ferguson**, Dışişlerinin görüşlerini açıkladı ve konuşmacılara cevap verdi.[86]

15 Haziran 1889: Hariciye Nazırı **Said Paşa**, İngiliz Büyükelçisine verdiği bir muhtıra ile, Ermenilerin ve İngilizlerin **Musa Bey** ve Kürtler aleyhinde ileri sürdükleri iddiaları cevaplayıp yalanladı.[87]

1 Temmuz 1889: **Musa Bey** İstanbul'a gelmiş ve Padişah'a bir dilekçe sunmuştur: Dilekçesinde, kendisine yöneltilen suçlamaları

85) *LBA*-K.257/1; ve Şimşir, *Documents I*, s.31, No. 27.
86) Şimşir, *Documents I*, s.35-38, No. 30/1.
87) *Ibid.*, s.40-41, No. 32/1; ve *Turkey No. 1 (1889)*, s.78, No. 89/1.

reddetmiş, mahkeme önüne çıkmaya ve suçlu bulunursa cezasını çekmeye hazır olduğunu bildirmiş; eğer mahkeme masum olduğuna karar verirse, o takdirde, kendisine iftira etmiş olanların cezalandırılmasını istemiştir.[88]

25 Temmuz 1889: **Musa Bey** işi tekrar İngiliz Avam Kamarasına taşındı. Milletvekili **Summers**, "Kürt eşkıyası" dediği **Musa Bey**'in İstanbul'da kahraman gibi karşılanıp ağırlanmış, Yıldız Sarayı'nda Padişah tarafından kabul edilerek onurlandırılmış, amcası olan Beyoğlu Mutasarrıfı **Bahri Paşa**'nın evinde misafir edilmekte olduğunu; Bitlis ve Muş'tan 12 Ermeninin ise **Musa Bey** aleyhinde tanıklık etmek istedikleri için tutuklanmış olduklarını söylemiş. Bu haberlerin doğru olup olmadıklarını sormuştur. **Sir Ferguson**, **Musa Bey**'in Padişah'a bir dilekçe sunmuş ve mahkeme önüne çıkmaya hazır olduğunu bildirmiş, tanıkların İstanbul'a çağrılmış olduklarını anlatmış, Ermeni tanıkların tutuklandıkları haberinin asılsız olduğunu söylemiştir. **Musa Bey**'in İstanbul'da karşılanışı konusunda ise bilgi sahibi olmadığını sözlerine eklemiştir.[89]

23 Ağustos 1889: Padişah, mahkemenin tanıkları dinlemeye hazır olduğunu İngiliz Büyükelçisine duyurmuştur. **Musa Bey** aleyhinde ifade vermeleri için Muş, Van ve Bitlis taraflarından toplanan ve yol masrafları da vilayet bütçesinden karşılanan 47 "tanık" İstanbul'a gönderilmiştir.[90]

28 Ağustos 1889: Kürtlerin Ermenilere zulüm yaptıkları iddiası Avam Kamarasında tekrar tartışıldı. **Mr. Gladstone** bu konuda *Daily News* gazetesine bir mektup göndermişti. Bunun üzerine Milletvekili **Mr. Channing** konuyu parlamentoya taşımıştı. Kürt zulümlerinin durdurulması amacıyla Türk Hükümeti'ne baskı yapılmasını istedi. Hükümet adına konuşan **Sir Ferguson**, Ermenilere zulüm yaptığı iddia edilen **Musa Bey**'in İstanbul'da yargılanaca-

88) *Turkey No. 1 (1889)*, s.85, No. 97/1.
89) Şimşir, *Documents I*, s.53, No. 44/1.
90) *Turkey No. 1 (1890)*, s.16, No. 12.

ğım, sanık aleyhinde tanıklık yapacak birçok kişinin Türk Hükümeti tarafından İstanbul'a getirildiğini bildirdi. İngiliz Hükümeti'nin de elinden geleni yaptığını, bazı zulüm haberlerini de ihtiyatla karşılamak gerektiğini söyledi.[91]

23 Kasım 1889: Uzun soruşturma, tahkikat ve yazışmalar sonunda **Musa Bey** nihayet İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi önüne çıkarıldı. Mahkeme beş yargıçtan kuruluydu: **Vasıf Bey** (Başkan), **Emin, Tahsin, Nikolaki Haralambidis** (Rum) ve **Artin Mosdiçyan** (Ermeni) Efendiler. Savcı **Halid Bey**; davacıların avukatı **Simon Tingler**, savunma avukatları **İzzet Bey** ve **Mehmet Ali Efendi** idi. İngiliz ve Amerikan Elçilikleri tercümanları da davayı izlediler. Mahkeme halka açıktı, salon tıklım tıklım dolmuştu. Savcının hazırladığı iddianame sanığa okundu ve yargılama başladı.[92]

2 Aralık 1889: **Musa Bey**'in yargılanması on gün kadar sürdükten sonra sonuçlandı. Mahkeme, sanığın bütün suçlamalardan beraatına karar verdi. İngiliz Büyükelçisi **W. White, Lord Salisbury**'ye haberi telledi: *"Musa Bey davası bugün öğleden sonra karara bağlandı. Sanık, itham edildiği üç ayrı suçtan da beraat etti. Ayrıntıları tezelden göndereceğim"* dedi.[93]

30 Ocak 1890: İngiliz Büyükelçiliği, **Musa Bey**'in yargılanmasında usulsüzlük yapıldığını ileri sürdü. Adliye Nazırı **Cevdet Paşa** katında üst üste girişimlerde bulundu ve yargılamanın ikinci aşamasında bu usulsüzlüklerin giderilmesini (yani sanığın mutlaka mahkûm edilmesini) istedi. **Cevdet Paşa**, usulsüzlük iddiasını şiddetle reddetti ve ısrarlı İngiliz girişimlerini geri çevirdi.[94]

12 Mayıs 1890: **Musa Bey**'i korumak için İngiliz Büyükelçiliği ile uzun bir boğuşmaya girişen Adliye Nazırı **Cevdet Paşa** görev-

91) Şimşir, *Documents I*, s.56, No. 48/1
92) *Turkey No. 1 (1890)*, s.38-46, No. 29 ve 29/1
93) *Ibid.*, s.37, No. 27.
94) *Turkey No. 1 (1890-91)*, s.8-10, No. 6.

den alındı. İngiliz Büyükelçisi aynı gün Sadrazam **Kâmil Paşa**'ya çıktı ve **Musa Bey**'in mutlaka cezalandırılması için "bir şeyler yapmasını" istedi: Sadrazam, "idari" bir ceza verilebileceğini söyledi.[95]

Cevdet Paşa görevden alınışını şöyle anlatıyor:

"Umerây-ı erkaddan (Kürt beylerinden) *Muşlu Kürt* ***Musa Bey*** *aleyhinde Ermeni Patrikhanesinin şikâyeti üzerine İngiliz Sefareti anın cezalandırılmasını iltizam etmekle bil'akis taraf-ı hümayundan dahi ecanibin agrâzına* (yabancıların amaçlarına) *hizmet yolunda tebeasının mağduriyeti tecviz olunmadığından* ***Musa Bey*** *Dersaadet'e celp ile muhakemesinin burada icrâsı emr olundu. Patrikhane ve Sefaret tarafından dahi her nasıl olursa olsun* ***Musa Bey*** *mahkûm edilsin diyerek her türlü entrikalara teşebbüs olundu. Daima İngiliz politikasının hadimi olan Sadrazam* ***Kâmil Paşa*** *dahi İngiliz Elçisinden ziyade İngiliz olduğundan bizi de bu yola hâdim etmek istedi. Fakîr ise bi-hasebi'l-hamiyye onun zıddına gittik* (Bizim de İngiliz politikasına hizmet etmemizi istedi. Biz ise yurtseverce davranıp onun zıddına gittik). *Binaenaleyh bir kaç aydan beri azlime çalışıyordu... Adeta Zat-ı Şâhane'yi tehdit edercesine azlimizi iltizam etmekle Zat-ı Şâhane dahi muvafakate mecbur olarak bu tevcihatı icra eyledi."*[96]

22 Mayıs 1890: **Cevdet Paşa**'nm görevden alınması İngiliz Hükümeti'ni pek hoşnut etti. **Lord Salisbury**, 22 Mayıs günü Büyükelçi **White**'a şunları yazdı:

"Ekselanslarının 12 Mayıs günlü telgrafını aldım ve Kraliçe'ye arz ettim. Majestelerinin Hükümeti, Cevdet Paşa'nın Adalet Bakanlığı görevinden alınmasını büyük memnuniyetle öğrenmiştir."[97]

14 Haziran 1890: Sadrazam **Kâmil Paşa, Musa Bey**'in tekrar yargılanamayacağını, fakat belki sürgüne gönderilebileceğini İngiliz Büyükelçisi **White**'a bildirdi.[98]

---

95) *Ibid.*, s.36-37, No. 38, 39.
96) Cevdet Paşa, *Tezakir 40-Tetimme*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1967, s.274.
97) *Turkey No. 1 (1890-91)*, s.37, No. 40.
98) *Ibid.*, s.49, No. 60.

31 Ağustos 1890: İngiliz Büyükelçisi Londra'ya şunu telledi:

*"Padişah mahut **Musa Bey**'i Hicaz'a sürmek istiyordu. Ama adı geçen firar etmeyi başarmış ve bir Yunan ticaret gemisine binerek bir Karadeniz limanına doğru hareket etmiştir. Bu haberi oradaki konsolosumuza duyurdum."*[99]

11 Eylül 1890: İstanbul'dan firar eden **Musa Bey**, memleketine ulaşamadan Eskişehir'de yakalandı ve İstanbul'a gönderildi. İngiliz Büyükelçisi adı geçenin İstanbul'dan Hicaz'a gönderilmiş olabileceğini rapor etti.[100]

ABD Elçiliği, **Musa Bey** tarafından dövdürüldüğü söylenen **Knapp** ve **Reynolds** adlı misyonerler için Türkiye'den toplam 3.500 İngiliz Lirası tazminat istemişti. *Ermeni Katliamı veya Muhammed'in Kılıcı* adlı düşmanca bir kitap yazmış olan fanatik Amerikan Misyoneri **F.D. Greene**, dövülme olayı üzerinden on yıl geçtiği halde Türkiye'den bir sent bile tazminat alınamadığını belirtiyor ve ekliyor: *"Avrupa baskısı üzerine **Musa Bey** İstanbul'a çağırıldı. Orada Padişah'ın konuğu gibi ağırlandı ve mahkeme tarafından temize çıkarıldı. Sonra Padişah kendisini hacca gönderdi..."*[101]

Musa Bey davasıyla Amerika ve İngiltere, Ermenileri iyice kışkırtmış ve Anadolu'da Ermenilerle Kürtler arasına düşmanlık tohumları saçmış oldular.

Bu konuyu etraflıca araşırmış ve *Kürt Musa Bey Olayı (1883-1891)* adıyla kapsamlı bir kitap yayımlamış olan **Musa Şaşmaz**, sonuç olarak şunları söylüyor:

*"...**Musa Bey**, aleyhine açılan sekiz davanın tamamından beraat etmesine rağmen Medine'ye sürülmekten kurtulamamıştır. Uzun müddet Medine'de kalan **Musa Bey** sonra Şam vilayetine gönderilmiş ve Birinci Dünya Harbi'nin başlangıcına kadar orada kalmıştır. Sonra memleketi olan Bitlis ve Muş'a geri dönmüştür.*

99) *Ibid.*, s.71, No. 97.

100) *Ibid.*, s.77-78, No. 104.

101) Frederick Davis Greene, *Armenian Massacres or The Sword of Mohammed*, American Oxford Publishing Co., Washington, D.C., 1896, s.174.

1889 Mayısında Avrupa gazetelerinde aleyhine yapılan kampanya sonucu İstanbul'a getirilip muhakeme edilen ***Musa Bey****, aleyhindeki bütün iddia ve ithamlardan beraat etmiştir.* ***Musa Bey****'in İstanbul'a getirilip muhakeme edilmesi sonucu ortaya çıkacak bu karar elbette Ermeni ve İngilizlerin beklediği veya arzu ettiği bir karar değildi. Onların hedefi,* ***Musa Bey*** *vesilesiyle Doğu vilayetlerinde bulunan Müslümanları mahkûm etmekti ki, böylece Müslümanların pasif ve Ermenilerin ise aktif olmaları sağlanacaktı. Bu arzu,* ***Musa Bey*** *ismi kullanılarak yapılamadı. Fakat gerek Ermeniler ve gerekse İngilizlerin ısrarkâr tutumları sonucu gelecekte birçok benzer hayali iddialar ile hem Osmanlı Hükümeti hem de Müslümanlar ile Ermeniler madden ve manen zarar görmüşlerdir. Nitekim meydana getirilen bu tahrik edici davranışlar sonucudur ki,* ***II. Abdülhamid*** *döneminde bu vilayetlerde olaylar meydana gelmiş ve her iki taraftan Müslüman ve Ermenilerden pek çok kişi hayatını kaybetmiştir. Çıkarılan her olay siyasi yönden belli mihraklar tarafından sömürülmeye çalışılmış, hem Osmanlı Hükümeti hem de Müslüman ahali baskı altında tutulmak istenmiştir."*[102]

EMPERYALİZM, HALKLARI BİRBİRİNE DÜŞÜRÜYOR VE DOĞU ANADOLU'DA KÜRT-ERMENİ VURUŞMALARI BAŞLIYOR

Musa Bey davasının hemen ardından Anadolu'da Ermeni ayaklanmaları başladı. 1887'de **Hınçak**, 1890'da **Taşnak** adlı Ermeni ihtilal örgütleri kurulmuş ve silahlı eylemlere başlamışlardı. Yurt dışında kurulan bu örgütler Türkiye'yi hedef aldılar. İhtilal yoluyla Türkiye'de bir "Ermeni yurdu" kurmayı amaçlıyorlardı. Onların yanlış hesaplarına göre, Ermeniler Türkiye'de silaha sarılıp ayaklanırlarsa Avrupa devletleri de onların yardımına koşacak ve Anadolu'da özerk bir Ermenistan kurulacaktı. Bu özerk Ermenistan daha sonra tam bağımsız olacaktı. Bulgar örneği ortadaydı. 1876 yılında Bul-

102) Musa Şaşmaz, *Kürt Musa Bey Olayı (1883-1890)*, Kitabevi, İstanbul, 2004, s.271.

garlar ayaklanmış, bunun üzerine Rusya Bulgarların imdadına koşup Türkiye'ye savaş açmış ve 1878 Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Tuna vilayetinde özerk bir Bulgar Prensliği kurulmuştu. Aynı şey Anadolu'da da yapılabilirdi. **Musa Bey** davasında da açıkça görüldüğü gibi, Avrupa ve Amerika Ermenilerin arkasındaydı. Ermeniler de biraz gayret göstermeli ve silaha sarılmalıydı...

Ve... Ermeniler silaha sarıldılar: Haziran 1890'da Erzurum'da, Ağustos 1894'te Sasun'da silahlı Ermeni ayaklanmaları çıktı. 1895'in Ekim-Kasım aylarında Anadolu'nun 25 ayrı noktasında silahlı Ermeni eylemleri patlak verdi: Divriği, Trabzon, Eğin, Develi, Akhisar (İzmit), Erzincan, Zeytun, Bitlis, Gümüşhane, Bayburt, Maraş, Urfa, yine Erzurum, Diyarbekir, Siverek, Malatya, Harput, Arapkir, Sivas, Merzifon, Antep, Maraş, Muş, Kayseri ve Yozgat.[103] Birer-ikişer gün içinde bastırılan bu Ermeni ayaklanmaları Ermenilerle Kürtler arasına kuşku ve husumet sokmaya yetti.

Müslüman halk tedirgin oldu. Haklı olarak sormaya başladı: Ermenilere beylik mi verilecek? Müslüman çoğunluk bu küçük Ermeni azınlığının idaresine mi girecek? Daha dün Rumeli Müslümanları düşman çizmesi altında "sinekler gibi" ezilmiş, yurtlarından sökülüp atılmıştı. Şimdi Anadolu Müslümanları da bu duruma mı düşecek, perişan mı edilecek? Anadolu, Rumeli'ye mi benzetilecek, vatan elden mi gidecek?.. Sorular, sorular zihinleri kurcalıyordu. Müslüman halk, Kürt aşiretler huzursuzdu.

Silahlı Ermeni eylemleri Kürt aşiretlerini de tetikledi. Yüzyıllardır yan yana, iç içe yaşayan Kürtlerle Ermenler arasına kara kedi girdi.

1890 yılı Mayıs başında Eleşkir'deki Ermeni papazı, suçu oradaki Kürt beyinin üzerine atmak için kilisesini kendi eliyle ateşe vermiş. Kiliseyi yakan papaz, suçu ortaya çıkınca Patrikhane tarafından görevden alınmış.[104] İngiltere'nin Erzurum Konsolosu **Clifford Lloyd**'un bildirdiğine göre, 6 Mayıs 1890'da, Eleşkir'de Kürtlerle Ermeniler arasında bir çarpışma olmuş. Kalabalık bir Ermeni

103) Bilâl N. Şimşir, *Ermeni Meselesi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s.83-84.
104) *Turkey No. 1 (1890-91)*, s.48-49, No. 59/1 ve 59/2.

grubu çalışmak için gittikleri Kafkasya'dan dönerken Kürtlerin saldırısına uğramış ve 5 Ermeni ölmüş.[105]

20 Haziran 1890 günü Erzurum'da bir Ermeni ayaklanması olmuştur. Türk güvenlik güçleri Ermeni kilisesinde silah imal edildiğini haber almış ve arama yapmak için kiliseye girmiş. Hınçak komitesince kışkırtılan büyük bir Ermeni kitlesi küfürler savurarak askerin üzerine doğru yürümüş. **Gerekçiyan** adlı bir Ermeni de askere ateş açmış ve iki askeri şehit etmiştir. Bunun üzerine Erzurum'da Ermenilerle Müslümanlar birbirine girmiş ve her iki taraftan 100 kadar insan ölmüş, 200-300 kişi de yaralanmıştır.[106]

Ermenilerin Türk askerine silah çektikleri haberi Kürtler arasında tepki yaratmıştır. Erzurum'daki İngiliz Konsolosu **Clifford Lloyd**, 1 Ekim 1890'da Pasin ovasında ve Eleşkir'de Kürtlerin Ermenilere saldırdıklarını, bu yörede durumun gergin olduğunu rapor ediyordu.[107] Konsolos **Lloyd**, 2 Ekim 1890 günlü uzun raporunda da *"Kürtler, son birkaç ay içinde 'Ermenistan'ın* (Doğu Anadolu'nun) *çeşitli yerlerinde birçok Ermeni'yi katlettiler..."* diyor.[108] Aynı konsolos, 25 Ekim 1890 günlü raporunda da 12 Ekim günü Ermenilerin, sınırın Rus tarafından gelen Ermenilerin de yardımıyla, kalabalık bir Kürt grubuna saldırdıklarını ve 5 Kürdü öldürdüklerini rapor ediyor. Bu saldırıda Osmanlı vatandaşı bir Ermeni papaz elebaşılık etmiş. Papaz, Rusya tarafına geçerek (Kars o tarihte Rusya içindeydi) silahlı Ermeniler toplamış ve onları Kürtlere saldırtmış.[109]

Hükümet, Kürt-Ermeni vuruşmalarını önlemek ve asayişi sağlamak için "enerjik önlemler" almıştır.[110] Van, Bitlis ve Erzurum vilayetlerinde Kürtlerden ve Ermenilerden birçok kimse tutuklanmıştır. Sadrazam, 17 Nisan 1891 günü İngiliz Büyükelçiliğine tutuklananlarla ilgili şu listeyi vermiştir:

---

105) *Ibid.*, s.40, No. 45/1.
106) Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1983, s.140-141.
107) *Turkey No. 1 (1890-91)*, s.83, No. 110/1: Lloyd'dan White'a rapor, 1 Ekim 1890.
108) *Ibid.*, s.80-81, No. 109/2.
109) *Ibid.*, s.99-100, No. 113/1.
110) *Ibid.*, s.101, No. 114/3.

29 Mart 1891 Tarihine Kadar Tutuklananların Listesi

Van vilayeti

Ermeni ..... 29 kişi

Müslüman ..... 96 kişi

Rakamlar hem adi suçluları, hem siyasi suçluları kapsamaktadır.

Bitlis vilayeti

Ermeni ..... 53 kişi

Müslüman .....350 kişi

Rakamlar hem adi suçluları, hem siyasi suçluları kapsamaktadır.

Erzurum vilayeti

Ermeni .....190 kişi

Bu Ermenilerin 70'i siyasi suçludur ve bunların 19'u yargılanmış ve hüküm giymiştir.[111]

Hükümetin aldığı önlemler ve tutuklamalar sayesinde 1891 sonlarına dağru Doğu Anadolu'da asayiş bir ölçüde sağlandı. Ama ertesi yıl Ermeni-Kürt vuruşmalarının yer yer tekrar başladığı görüldü. 1892 yılı Haziran ortasında Van'a yarım saat uzaklıktaki Sikkeh adlı Ermeni köyü yakınında iki Kürdün cesetleri bulundu. Yapılan araştırmalar sonucu bu çifte cinayetin Ermeni **Garabed Natanyan** çetesi tarafından işlendiği anlaşıldı.[112] Temmuz ve Ağustosta Dersim'in Koçuşağı Kürtleri arka arkaya Çemişgezek'in birkaç Ermeni köyünü vurdu.[113]

Yine Ağustos 1892'de, Harput'ta bir mağara içinde çürümeye yüz tutmuş iki ceset bulundu. Elazığ'a üç saat uzaklıktaki bir köy yakınında da benzer bir cinayet işlenmiş olduğu anlaşıldı. Cesetlerin kimlere ait olduğu teşhis edilemedi. Ama Harput'taki Ermeni asıllı İngiliz Viskonsolosu **Thomas Boyajian**, bu cinayetlerin Kürtler tarafından işlenmiş olabileceğini, çünkü Harput ovasındaki Er-

111) *Turkey No. 1 (1892)*, s.44, No. 36/8

112) *Turkey No. 3 (1896): Correspondence Relating to the Asiatic Provinces of Turkey 1892-93*, London, 1896, s.33, 37, No. 57, 62/1.

113) *Ibid.*, s.35, No. 61 ve s.40, No. 67.

menilerin uysal insanlar olduklarını iddia ediyordu. *"Kürtler geçmişte işledikleri cinayetlerin hesabını vermedikten başka, şimdi de artan bir enerjiyle sağa sola saldırıyorlar"* diyordu.[114]

Erzurum'daki yeni İngiliz Konsolosu **R.W. Graves**, Eylül 1892'de Erzurum, Bitlis ve Van vilayetlerinde 33 gün süren bir inceleme gezisi yaptı. Gezi sonunda hazırladığı raporda bu vilayetlerde *"durum oldukça tatminkârdır"* dedi. Ancak Kürtlerin silahlı ve saldırgan olduklarını söyledi ve Ermenilerin de *"canlarını ve mallarını Kürtlere karşı koruyabilmeleri için silahlanmalarına izin verilmesini"* önerdi.[115] İngiliz Konsolosu, asıl Ermeni Taşnak ve Hınçak çetelerinin silahlarını ise unutmuş göründü.

Ermeni-Kürt vuruşmaları sürüyor: İngiltere'nin Van Viskonsolosu **Devey**, 27 Ekim 1892 tarihli raporunda, *"Buralarda son olarak birçok insan öldürüldü"* diyor ve özetle şunları rapor ediyor:

"Varak dağında bir Kürdün cesedi bulundu. Bir ay kadar önce, Van ile Çatak arasındaki Karabağ Hanı yakınında ***Tahir*** *adlı zaptiye ile bir Türk öldürüldü. Bir yıl kadar önce de aynı yerde bir başka zaptiye benzer biçimde öldürülmüştü. Üç hafta önce Norduz Kazasına gitmekte olan dört Ermeni, Aras Gedik'te Kürtlerin saldırısına uğradı ve Norduzlu bir köylü de öldürüldü. Birkaç hafta önce Van'ın ileri gelen Ermenilerden* ***Artin Terzibaşıyan*** *ve* ***Ohannes Derbogosyan****'a ateş edildi. Terzibaşıyan yaralandı. Saldırgan bir Ermeniydi, kaçtı. 15 Ekimde* ***Nuri Efendi*** *adlı polis memuru Van'ın kenar mahallesinde öldürüldü. Bu son cinayet şehirde heyecan ve öfke yarattı.* ***Manug*** *adlı bir Ermeni olduğu anlaşılan katil yakalandı."*[116]

Yine 1892 Ekim ayı başında, Van'ın Çatak kazasına bağlı Zizans adlı Ermeni köyünde konaklayan dokuz Kürdün üzerine geceleyin pencereden ateş açılmış, Kürtlerden ikisi öldürülmüş, biri de yaralanmış. Dışarı fırlayan öteki Kürtler saldırganı görememişler... Köyden bazı Ermeniler tutuklanıp sorgulanmıştır.[117]

114) *Ibid.*, s.40-41, No. 68: Boyajian'dan Graves'e rapor, 22 Eylül 1892.
115) *Ibid.*, s.43-48, No. 74: Graves'dan Sir Clare Ford'a rapor, Erzurum, 8 Ekim 1892.
116) *Ibid.*, s.53-54, No. 79/2.
117) *Ibid.*, s.53, No. 79/1.

İngiliz Van Viskonsolosu **Devey** 8 Aralık 1892'de şunu rapor ediyor: *"Van'a 50 mil uzaklıktaki Salahane yakınında silahlı dokuz Ermeni, dört Kürde saldırdı. Kürtler kılıçla direndi ve imdat çağırdı. Çarpışma oldu ve bir 'Hamidiye' yüzbaşısı öldürüldü, ikiüç Kürt yaralandı. Ermenilerden birinin öldüğü ve üçünün de yaralandığı söyleniyor. Ama saldırganlar kaçmayı ve izlerini kaybettirmeyi başarmışlardır."*[118]

Bir ay kadar sonra aynı yerde dört Ermeni sanık yakalandı. Polis görevlisi **Nuri Efendi**'yi de bunlar öldürmüş olabilir, deniyor.[119]

1892 Ekim sonunda, Van'ın Everek köyünden bir Ermeni Van Valisi **Bahri Paşa**'ya suikast girişiminde bulundu. Suçüstü yakalandı. Köyün Ermeni papazı **Avak** ile birkaç kişi daha kendisini bu suça itmişler.[120]

Kürt-Ermeni vuruşmaları 1893 yılına da taşmıştır. Erzurum'daki İngiliz Konsolosu **Graves**, 18 Ağustos 1893 tarihli raporunda, Hınıs kazasının Karaçoban köyünde Hasananlı Kürtler ile Ermeniler arasında kanlı bir çarpışma olduğunu, çarpışmada altı Ermeni ile beş Kürdün öldüğünü bildirmiştir. Çarpışmanın ardından askerler köyü kontrol altına almış ve adli soruşturma başlatılmıştır.[121]

Ermeni çeteleri zaman zaman Kürt kıyafetiyle silahlı eylemler düzenlemiş ve cinayetler işlemişlerdir. Sonra bu suçlarını Kürtlerin üzerine yıkmaya çalışmışlardır. Bu silahlı çeteler, kendilerine uymayan bazı Ermenileri de "muhbir" veya "işbirlikçi" olarak damgalamış ve onları çoğu zaman, Kürt kıyafetine bürünerek öldürmüşlerdir. Örneğin Haziran 1893'te Van'ın Korubaşı köyünden dört Ermeni öldürülmüş ve bu cinayeti işleyenlerin Kürt kıyafeti giymiş Ermeniler oldukları ortaya çıkmıştır.[122] Bu gibi eylemler Kürtleri kışkırtmak için de kullanılmıştır.

Ermeni saldırıları devam ederken İngiltere, sürekli Ermenilerden yana bir tutum izliyordu. Bir Ermeni ölünce ise İngiliz basını

118) *Ibid.*, s.56-57, No. 81/1.
119) *Ibid.*, s.62, No. 86.
120) *Ibid.*, s.57, No. 82/1: Devey'den Fitzmaurice'e rapor, Van, 8 Aralık 1892 ve s.222, No. 272.
121) *Ibid.*, s.182, No. 224.
122) *Ibid.*, s.128-129, No. 144.

yaygara koparıyor, konu hemen Avam Kamarasına taşınıyordu. Bu da Ermenileri yüreklendiriyordu.

Anadolu'da Kürt-Ermeni vuruşmaları yer yer devam ederken, bizzat Sultan **Abdülhamid**, İngiltere Kraliçesi **Victoria**'ya yazılı bir mesaj gönderdi. Doğrudan Saray'dan Londra'daki Osmanlı Büyükelçisi **Rüstem Paşa**'ya gönderilen ve Büyükelçi tarafından 11 Ağustos 1893 günü İngiltere Dışişleri Bakanına iletilen mesaj şudur:

"İngiltere Hükümeti ve basını tarafından korunduklarını gören Ermeniler gittikçe cüretlerini artırmakta ve sayısız suçlar işlemektedirler. Bu gelişme Müslüman halk üzerinde üzücü etkiler yapmakta olduğundan ve İngiltere Hükümeti'nin Ermeni yanlısı tutumu (ki Ermenilerin sayısı 1 milyonu aşmamaktadır ve amaçları da İmparatorluğu yıkmaktır) İngiltere'nin bize karşı eski dostluğuyla bağdaşmadığından, Haşmetli Padişah, bu üzücü durumun daha fazla devam mı edeceğini yoksa sona mı ereceğini merak etmektedir. Ekselansları (Büyükelçi) *bu iki soruyu Majesteleri-nin Hükümetine iletecek ve cevaplarını bize bildirecektir."*[123]

Büyükelçi **Rüstem Paşa**, bu mesajı Lord **Rosebery**'ye iletirken, bu sözlerin Padişah'ın kendi sözleri olduğunu da belirtmiştir. Büyükelçiye, İngiltere'nin cevabının daha sonra bildirileceği söylenmiştir. Büyükelçi, **Rosebery**'nin bir sorusu üzerine, Ermeni saldırıları böyle devam ederse Müslüman halkın da misillemede bulunabileceğini ve çok ciddi bir durum ortaya çıkacağını da söylemiştir.[124]

HAMİDİYE SÜVARİ ALAYLARININ KURULMASI (1892)

Anadolu'da Ermeni ayaklanmalarının ve Ermeni-Kürt sürtüşmelerinin başladığı bir sırada, 1892 yılında, Hamidiye Süvari Alaylarının kurulmasına gidildi. Türkiye'de Hıristiyanlardan asker alınmıyordu. Göçebe aşiretlerinden de asker alınamıyordu. Askerlik yükü esas itibariyle Anadolu ve Rumeli Türklerinin sırtında-

123) *Ibid.*, s.173, No. 212: Rosebery'den Nicolson'a yazı, 21 Ağustos 1893.
124) *Ibid.*

dı. 1877-78 Savaşından sonra Rumeli büyük ölçüde elden çıktığından, Türkiye'nin yeni askeri kaynaklara ihtiyacı vardı. İlk akla gelen çare, göçebe halinde yaşayan aşiretleri iskân edip yerleşik bir düzene sokmak ve onlardan asker almaktı. Ama bunun gerçekleştirilmesi zaman gerektiriyordu.

IV. Ordu Komutanı Müşir **Mehmet Zeki Paşa**, aşiretlerin iskânına gerek kalmaksızın "Hamidiye Süvari Alayları" adıyla teşkilatlanmasını önerdi. Padişah, bu öneriyi beğendi ve destekledi. Öneriye karşı çıkan paşalar olduysa da bunların itirazları kıskançlığa yorumlandı ve **Zeki Paşa**, Hamidiye Alaylarım oluşturmakla görevlendirildi. Padişah **Abdülhamid**, kendi adını taşıyan alaylara "Kürt Kazakları" demekten de çekinmedi.

Abdülhamid, bu alayların kurulmasıyla çeşitli yararlar sağlanacağını da umuyordu. Doğu Anadolu'da asayişin bozulmasına sebep olan aşiretler, inzibat altına alınmış olacak ve Ermeniler tarafından çıkarılacak uygunsuz hareketler de kolaylıkla önlenecekti: Bundan başka Rusya ile Osmanlı Devleti arasında çıkacak bir savaş durumunda, Rus ordularına başarı ile karşı koyulabilecekti. Daha da önemlisi, yabancı devletlerin, aşiretleri Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmak yolunda sarf etmekte oldukları gayretler de karşılanmış olacaktı.[125]

Bu düşüncelerle Hamidiye Alaylarını oluşturmak üzere Müşir **Zeki Paşa**, 1892 Nisan ayında Doğu Anadolu'yu dolaşmaya başladı. 28 Nisanda Diyarbakır'a vardı. Yanında bir padişah yaveri, bir albay, üç yüzbaşı ve diğer iki subay daha vardı. Kendisi parlak bir bir törenle karşılandı. Milli Aşireti reisi **İbrahim Paşa**, şimdiden iki süvari alayı hazırlamıştı, müşiri selamladı. Büyük bir kalabalık önünde tören başladı. Müşir, Padişah'ın lütfen yolladığı selamı hazır bulunanlara iletti ve Padişah'ın Hamidiye Alaylarının kurulmasına ilişkin fermanı okundu. Bu alayların ne amaçla kurulduğu halka duyuruldu. Birkaç gün sonra Miran Aşireti Reisi de bir süvari alayı ile gelip müşiri selamladı. **Zeki Paşa**, 5 Mayısta Diyarbakır'dan

125) Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VIII. Cilt*, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983, s.363-364.

Cezire'ye hareket etti. Nusaybin'de Tai Aşireti'nden Kürt-Arap karışımı bir alay daha oluşturulması öngörüldü.[126]

Zeki Paşa Mardin'e uğradı ve orada iken Arap Süvari alaylarını oluşturmak için Mezopotamya'daki Şamar Aşireti, Aneze Aşireti gibi bazı Arap aşiretleri reisiyle temasa geçti ve Arap Hamidiye Alayları kurmaya da çalıştı. Müşir, 6 Haziranda Van'a geçti. Milli ve Miran Kürtlerini de Van'a çağırdı. Burada düzenlenen törende de Padişah fermanı okundu. Aşiret ağalarına fahri subaylık rütbeleri verildi.[127]

Van'da 10 Haziran günü düzenlenen törene 14 Hamidiye Alayı katıldı. İngiliz Konsolos Vekili **Fitzmaurice**'nin anlattığına göre, alayların her birinde 20'şer kadar atlı vardı. Epeyce yaşlılarla çocuk yaşta görünen süvariler yan yanaydı. Düzgün biçimde geçmişlerdi. Buraya gelmeden önce epeyce talim ettikleri anlaşılıyordu. **Zeki Paşa** 40 alay kurulduğunu açıklamıştı. 20.000 mevcutlu bir süvari gücü oluşturacağım söylemişti. Nizami kuvvetlerden seçilecek yetenekli 40 albay ile 150 yüzbaşı bunlara askerliği öğretecekti. Hükümet, Arap aşiretlerinden de alaylar oluşturmayı düşünüyordu. Bu işe de başlanmıştı.[128]

IV. Ordu Komutanı Müşir **Zeki Paşa**, 17 Haziranda Van'dan Erzurum'a geçti. 19 Haziran günü düzenlenen törenle Erzurum ve Bitlis vilayetlerinden Hamide Süvari Alaylarına alınmış olan 24 aşiret reisine törenle rütbeleri verildi. Kars kapısında büyük bir askeri geçit resmi düzenlendi ve Erzurum garnizonunun bütün birlikleri buna katıldı. Padişah fermanı okundu. Müşir, aşiret reislerine fahri albaylık rütbesi verdi. Alayların mevcutları 40 ile 120 arasında değişiyordu, toplam mevcutları da 1.500 kadardı. Martini ve Berdan karabineleri taşıyorlardı.[129]

Zeki Paşa, 1992 yazında Erzincan, Erzurum, Van, Beyazıd, Muş, Bitlis, Sivas, Mardin ve Diyarbakır'ı dolaşmış; buralarda Hamidiye Süvari Alayları kurmuş, bunların başlarına nizami ordu-

126) *Turkey No. 3 (1896)*, s.23-24, No. 43/1.
127) *Ibid.*, s.31-32, No. 54.
128) *Ibid.*, s.34, No. 58/1.
129) *Ibid.*, s.33, No. 58.

dan süvari albayları, yüzbaşılar atamıştır. Onlara yardımcı olarak da aşiret reisleri genellikle yarbay (kaymakam), aşiret ağaları da yüzbaşı olarak atanmış, onlara maaş bağlanmış, rütbe, nişan, bayrak, flama verilmiştir. Alay haline getirilen aşiretler vergiden azat edilmiştir. 1892 sonuna doğru ilk 35 alayın kuruluşu tamamlanmış, alay sayısını 48'e çıkarmak için çalışmalar ilerlemiştir. Örneğin Muş'ta, Muş'un Cibranlı Aşireti ağası **Halil Ağa** komutasında süvari alayının kuruluşu hemen hemen tamamlanmıştır.

Hamidiye Alaylarının başına nizami süvari subaylarından albaylar atanmış, Kürt aşiret ağaları da yarbay rütbesiyle onlara yardımcı olarak verilmiştir. Her taburun başına da nizami süvari birliklerinden birer yüzbaşı veya vekil-yüzbaşı atanmıştır. Onlara aşiretlerden de birer yardımcı atanmış, onlara da yüzbaşı veya vekil-yüzbaşı rütbeleri verilmiştir. Nizami süvari birliklerinden miralay (albay) rütbesine yükseltilen subayların komutası altına 14 Hamidiye Alayı verilmiştir. 1892 sonlarına doğru doğu Anadolu köylerinin hemen her birinde Hamidiye üniforması giymiş bir-iki süvari görünmeye başladı. Bunlar köylerindeki günlük işlerinde güçlerinde de bu üniformaları çıkarmıyorlardı ve anlaşılan eskitinceye kadar bunları giyeceklerdi.

Kurulan bütün Hamidiye Süvari Alayları, Ferik (Tümgeneral) **İbrahim Paşa**'nın komutasına verilmiş, yani **İbrahim Paşa** bu alayların "başkomutanı" konumuna getirilmiştir. Müşir **Şakir Paşa** başkanlığında kurulan komisyonun önerisi üzerine, yardımcı süvari alaylarının (Hamidiye Alaylarının) sayısının 100'e çıkarılmasına karar verilmiştir. Güneyde Arap aşiretlerinden süvari alayları kurulması işi ise VI. Ordu Komutanı Müşir **Recep Paşa**'nın sorumluluğuna bırakılmıştır. Arap süvari alayları kurulmasını hazırlamak için Musul'da da bir komisyon kurulmuştur. Arap aşiret reisleri Hamidiye Alayları sistemi içinde yer almaya istekli görünmüşlerdir. IV. ve VI. Orduların görev bölgeri arasında kalan yerlerdeki aşiretlerden Hamidiye Alaylarına katılmalar fazla olmamıştır.

İngiliz konsolosu Albay **Chremside**'m yazdığına göre, güneydeki aşiret reislerinin benzer Hamidiye Alayları kurma istekleri, rütbe, nişan almış ve maaşa bağlanmış öteki aşiret reislerini kıs-

kanmaktan veya onlara özenmekten kaynaklanmıştır. İngiliz albay, kurulan bu alayların ancak kendi bölgelerinde kullanılabileceğini, aşiretlerinden uzak bölgelerde görevlendirmek istenince ise bunların sayılarının azalabileceğini düşünmektedir. Sonuç olarak, bu alayların askeri bakımdan pek yararlı ve etkin olamayacağı görüşünü dile getirmektedir.[130]

Hamidiye Alaylarının kurulmasından bir yıl kadar sonra, 3 Ağustos 1893 günü, İngiltere'nin Erzurum Konsolosu **Graves** şunları rapor etmiştir:

"Sığır hırsızlığı ve eşkıyalık, geçmiş uzun yıllara göre şüphesiz daha da artmıştır. Bu artışın nedeni, yasa tanımayan Kürtlerin yeni gayri nizami Hamidiye teşkilatına alınmış olmaları ve (artık) *sivil otoriteye itaat etmemeleridir. Fakat Padişah ve IV. Ordu Komutanı Müşir* ***Zeki Paşa****, gayri nizami Hamidiye süvarilerine özel itibar gösterdiklerinden, bu süvarilerin kötülüklerini İstanbul'a şikâyet etmeye şimdilik kimse cesaret edemiyor. Şikâyet dilekçesi yazanlar bile Hamidiye süvarilerini ismen suçlu olarak göstermekten yan çiziyor ve 'Kürt eşkıyaları' diye yuvarlak bir ifade kullanıyorlar."*[131]

Hamidiye süvarileri, asker oldukları için sivil mahkeme önüne çıkarılamayacaklarını da ileri sürüyorlardı.

Enver Ziya Karal şunları yazıyor:

"Kurulan bu alaylardan birçoklarının başına, aşiret reisleri, kendilerine maaş bağlanmak, rütbe ve nişan verilmek suretiyle komutan tayin edildi. Aşiret ağaları da aynı suretle subay yapıldı. Alay haline getirilen aşiretler vergiden azat edildi. Yaptıkları adi suçlar hakkında bile mahalli mahkemelerin yetkileri kaldırıldı. Asker itibar edildikleri için davalarının harp divanlarında görülmesi kararlaştırıldı ise de bu da tamamen nazariyatta kaldı.

Hamidiye Alayları, muntazam bir askeri teşkilat olmaktan uzaktı. Reisleri, istedikçe bunları toplardı. Ne reisler ne de ağa subaylar askeri eğitim görmüşlerdi. Bildikleri şeyler ata binmekten ve cirit oynamaktan ibaretti. İşleri güçleri de olduğu için askerliğin sıkı icaplarına uyarak modern harp usullerini ve kaidelerini

130) *Ibid.*, s.52, No. 78/1: Chermside'dan Clare Ford'a rapor, 15 Aralık 1892.
131) *Ibid.*, s.171, No. 200/1: Craves'den Nicolson'a yazı, 3 Ağustos 1893.

öğrenmeye niyetleri yoktu. Dolayısiyle kendilerinden asker olarak faydalanmaya imkân mevcut değildi.

Netice itibariyle... bu teşkilat asayişi koruyacak yerde, aksine türlü zorbalıklariyle (asayişi) daha da kötü hale getirdi. Halkın şikâyetleri her tarafta yükselmeye başladı. Fakat ***Abdülhamid II.****, kendi eseri olan bu teşkilatı himaye etmeye devam etti."*[132]

ERMENİ AYAKLANMALARI ANADOLU'DA KÜRT-ERMENİ VURUŞMALARINI KAMÇILIYOR

1894-1896 yılları, Türkiye'de üst üste Ermeni ayaklanmalarının yaşandığı yıllar oldu. Bu yıllarda "Hınçak" ve "Taşnak" adlı silahlı Ermeni terör örgütleri Doğu Anadolu'yu, hatta İstanbul'u kana buladılar. Tıpkı yüzyıl sonra PKK örgütünün Güneydoğu Anadolu'da yaptığı gibi.

Adamakıllı silahlanmış olan Ermeni örgütleri yer yer Kürt köylerini vurmaktan geri durmadılar. Kürtler de karşılık vermek durumunda kaldılar ve zaman zaman Ermenileri vurdular. Hükümet, ülkede asayişi sağlamak için yoğun çaba harcadı. Bu arada bazen yaşın yanında kurunun da yandığı görüldü.

Ermeni-Kürt vuruşmaları yabancı konsolosluk raporlarında ve dış basında hep tek yanlı olarak yansıtıldı: Sanki Ermeniler masum, Kürtler suçlu imiş gibi gösterildi. Yine de Ermeni cinayetleri büsbütün gizlenemedi. Türk Hükümeti ağır diplomatik baskı karşısında kaldı. Büyük devletlerin Ermenilerden yana tavır koymaları ve hele silahlı Ermeni eylemleri, Müslüman halkın tepkilerini daha da artırdı. Ermenilerle yan yana, hatta iç içe yaşamakta olan Kürtleri büsbütün kamçıladı.

Van'daki İngiliz Viskonsolosu **C.H. Williams**, 4 Mart 1896 günü Büyükelçi **Sir P. Currie**'ye şunları yazıyor:

"Van'da 'Taşnak' ihtilal komitesinin 400 kadar üyesi var. 'Hınçaklar'ın da yaklaşık 50 üyesi var. Bunlar burada terör esti-

132) Karal, *Osmanlı Tarihi 8*, s.364.

riyor. Saldırıları ve çılgınlıklarıyla Müslüman halkı kışkırtıyorlar. Bu gidişin tehlikeli olduğuna Ermeni piskoposunun dikkatini çektim... Geçen yıl yaşanan korkunç sahnelerin asıl sorumluları da bu örgütlerdir."[133]

Sasun-Taluri

Diyarbakır'daki Ermeni asıllı İngiliz Viskonsolosu **Thomas Boyacıyan,** 16 Mart 1894 tarihli raporunda, Bitlis'in Taluri köyünde Ermeniler ile Kürtler arasında kanlı olaylar çıktığını haber verdi. Kürtlerin Ermenilere saldırdığını, Sasun'dan gelen 300 Ermeninin Taluri'deki kardeşlerinin imdadına yetiştiğini ve Ermenilerden 9, Kürtlerden de 3 kişinin öldüğünü bildirdi.[134]

İşin aslı ise "Hınçak" örgütü tarafından iyice silahlandırılmış ve ayaklanmaya hazırlanmakta olan olan büyük bir Ermeni çetesi gelip Taluri'de Kürtleri vurmuş ve bir katliam yapmıştı. Öldürülen Kürtlerin sayısı belli değildi.

Bu Ermeni çetesinin başında da **Hamparsum Boyacıyan** adlı bir ihtilalci veya terörist vardı. **"Murat"** takma adını kullanıyor, Taluri'deki Ermenilere kendisini Avrupa'dan gelmiş gibi gösteriyor ve isyan ederlerse Avrupa devletlerinin müdahale ederek bir Ermeni devleti kurabileceklerini söylüyordu. Bölgedeki Kürt aşiretleri Ermenilere saldırtmak ve orduyu müdahale ettirerek Ermenileri katlediliyor diye Avrupa'yı ayağı kaldırmak amacı güdüyordu. Bu propagandalarla 3.000 kadar Ermeniyi isyana hazırlamıştı. Nihayet Ağustos 1894'te Sasun isyanını başlattı.[135] Sasun ayaklanması 23 Ağustos 1894'te isyanın elebaşısı "Murat"ın yakalanmasıyla sona erdi. İsyan öncesinde Kürtlere saldıran ve katliam yapan işte bu Ermeniler idi.

---

133) *Turkey No. 8 (1896),* s.107-108, No. 117/1.
134) *Turkey No. 6 (1896),* s.73-74, No. 76/2.
135) Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası,* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1983, s.147.

Todaveren ve Operasyon

Sasun ayaklanmasının ardından, 15 Eylül 1894 günü, Erzurum'un Todaveren köyünü basan 16 Kürt süvari, Ermeni Protestan papazının evine 100 el kadar ateş ettikten sonra hızla savuşup gittiler. Papaz Erzurum'daydı, kurtuldu; papazın eşi ise saldırıda can verdi, iki kişi de yaralandı. Haberi duyan Amerikan misyonerleri hemen köye koştular. Yaralılar Erzurum hükümet tabibi tarafından tedavi edildi.[136]

Ermeni çetelerine bir tepki olarak sağa sola saldıran, Ermeni köylerini vuran, hatta küçük ve büyükbaş hayvanları da kaldırıp götüren Berezanlı Aşireti'ne karşı 1894 Ekim ayı ortalarında, genişçe bir operasyon düzenlendi. IV. Ordu Komutanı Müşir **Zeki Paşa**'nın emriyle düzenlenen harekâtı Erzurum Jandarma Komutanı **Emin Bey** yönetti. Albay **Ali Bey** komutasındaki Hamidiye Süvari Alayları da harekâtta görev aldı. Harekâta 300 süvari ve atlı jandarmaların yanı sıra piyadeler de katıldı. Pasinler ile Malazgirit arasına düşen Elmalı Dere'den başlayan harekât Bitlis'e, Hınıs'a doğru genişletildi. Berazanlı Kürtleri biraz direniş gösterdilerse de aşiret reisi **Abdullah Bey** ile dört adamının vurulması üzerine teslim oldular. 14 kişi tutuklanıp Erzurum'a getirildi. Köylerden kaldırılmış olan 1.500 kadar koyun ve 570 sığır sahiplerine iade edilmek üzere geri alındı.[137]

Malazgird'in Hasanlı Aşireti'ne karşı da benzer bir operasyon düzenlendi. Bu aşiretin Hamidiye subayı üniforması taşıyan ağaları da tutuklandı. Bölgede asayiş bir ölçüde sağlandı. Hükümet, Ermeni-Kürt çatışmalarının genişlemesine fırsat vermemeye kararlıydı. Bir yandan Ermeni ayaklanmalarını bastırırken, öte yandan kendi başlarına Ermenilere misillemede bulunmaya kalkışan aşiretlere karşı da operasyon düzenliyordu.

136) *Turkey No. 6 (1896)*, s.150, No 180/1.
137) *Ibid.*, s.158-159, No. 194/1.

Boğazkesen

Bu gibi operasyonlarla bölgede asayiş ve sükûn bir ölçüde sağlanıyordu ama yine de yer yer patlamalar oluyor, Ermenilerle Kürtler kapışıyordu. Yukarıda anılan operasyonların hemen ardından, 10 Kasım 1894 günü Van'ın Boğazkesen köyünde Ermenilerle Kürtler çarpıştı ve olaylar civardaki dört köye de sıçradı. Olay çıkaran 23 Ermeni tutuklandı. (Bu sanıklardan **Haçadur Natanyan** 14 Mayıs 1895'te 5 yıl, beş Ermeni de 3'er yıl hapis cezasına çarptırıldılar.) Van'daki İngiliz Viskonsolosu **Hallward**, bu olayda asıl suçluların Kürtler olduğunu fakat hükümetin Kürtleri tutuklamadığını yazıyordu.[138]

Trabzon'daki İngiliz Konsolosu **Longworth**'un bir raporunda da benzer bir iddia yer alıyordu. *"Hükümetin Ermeni ihtilalcilerine karşı izlediği acımasız politika, Müslümanların Ermenilere karşı kinini artırdı"* deniyordu.[139] İngiliz konsolosları suçlu Ermenilere, hatta kanlı Ermeni çetelerine kanat germeye çalışıyorlardı.

Sınırlarda

1895 yılında zaman zaman sınırlarda da Kürt-Ermeni vuruşmaları oluyordu. Anadolu'nun çok çeşitli yerlerinde ayaklanmalar çıkarmaya karar vermiş olan Hınçak ve Taşnak örgütleri, yurt dışından Türkiye'ye komitacı veya terörist sızdırmayı ve silah sokmayı artırmışlardı. Kürt aşiretleri de bunları sınırda önlemeye çalışıyor ve güvenlik güçlerine destek oluyorlardı.

19 Haziran 1895 günü Rus sınırından gizlice sızan bir grup Ermeni komiteci Kürtler tarafından yakalanıp imha edilmişti. Daha önce de aynı yerlerde Kürtler sınırdan kaçak geçen 21 Ermeniyi öldürmüşlerdi. Erzurum'daki İngiliz Konsolosu **Graves**, Ermenileri korumaya çalışıyor, *"...Bunlar Rusya'ya çalışmaya gitmiş olan iş-*

138) *Ibid.*, s.189, No. 227/1 ve s.230-231, No. 291/1 ve s.327, No. 428/2.
139) *Ibid.*, s.236, No. 300/2: Longworth'un 12 Şubat 1895 günlü yazısı eki.

çilerdi. Sınırdan gizlice geçerek memleketlerine dönüyorlardı, içlerinde sadece bir silahlı ihtilalci vardı" diye yazıyordu.[140]

20 Haziran 1895 günü Van'daki İngiliz Viskonsolosu **Hallward** da şunu bildirmiştir: *"Birkaç gün önce 21 silahlı Ermeni, İran'dan gelerek Hoşab ile Başkale arasındaki bir geçitte zaptiyeler ve Kürtlerle karşılaşmıştır. Çıkan çarpışmada 2 zaptiye ve 2 Kürt ölmüş, Ermeniler ise hiç kayıp vermeden ve yakalanmadan sınırdan içeri girmiş ve izlerini kaybettirmişlerdir."*[141]

18 Temmuz 1895 günü İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi **Sir P. Curie, Lord Salisbury**'ye şunu telledi:

"Güvenilir bir kaynaktan aldığım bilgiye göre, Ermeni İhtilal Komiteleri çeşitli yerlerde isyan çıkarmaya ve yeni bir katliamı provoke etmeye karar vermişlerdir. Amasya'da, ihtilalcilere katılmayan Ermeni ileri gelenlerinden 17 kişi Komitelerce idama mahkûm edilmiş ve bunlardan biri öldürülmüştür."[142]

Bir yanda Ermeni komiteleri böyle katliam hazırlarken, öte yanda Hamidiye Komutanı Patnoslu **Hüseyin Paşa**, 1895 Haziran ortalarında 70 silahlı atlıyla Erciş pazarına gidip Ermenilere meydan okumuş. İsyan çıkarırlarsa *"Van ile Erzurum arasındaki bütün Ermenileri temizlerim"* demiş. Erciş Ermeni esnafı bunu gidip İngiliz Konsolosuna şikâyet etmiş. Erzurum'daki İngiliz Konsolosu **Graves**, *"Toplu katliam tehdidinde bulunmak, yıllardan beri kendi bölgesindeki Ermenileri tedricen yok etmeye çalışan Patnoslu **Hüseyin Paşa** gibi bir eşkıyaya ve katile pek uygun düşmüştür"* dedi.[143]

Kürt-Ermeni gerginliği köylerden, kasabalardan, mezralardan ta hapishane içlerine kadar da taşıyor, oralarda da zaman zaman Kürt-Ermeni kavgaları oluyordu. Böyle bir olay, 1895 yılında Van hapishanesinde yaşandı. Bir Ermeni Van Valisine karşı suikast girişiminde bulunmak suçundan mahkûm olmuş ve hapishanede yatmakta idi. Adam öldürmekten sanık olarak aynı hapishaneye düşmüş olan bir Kürt, 13 Nisan 1895 günü, *"sen bizim valimize nasıl silah çekersin..."* diye Ermeni mahkûma dayak attı. Aynı koğuştaki

140) *Ibid.*, s.359, No. 460/1.
141) *Ibid.*, s.363, No. 468/2.
142) *Ibid.*, s.359, No. 464.
143) *Ibid.*, s.364-365, No. 470/1, 2: Graves'dan Currie'ye, 3 Temmuz 1895.

öteki Kürt tutuklular da kavgaya katılarak altı-yedi Ermeni mahkûmu dövdüler. Suikastçı Ermeni ciddi olarak yaralandı ve hapishane hastanesine kaldırıldı.[144]

Van

1895 yılında Anadolu'nun birçok yerinde Ermeni ayaklanmaları patlak verdi. Çarpışmalar doruğa çıktı. Ermenilerden ve Müslümanlardan ölü ve yaralı sayısı büyük rakamlara ulaştı. Bu Ermeni ayaklanmalarının ayrıntılarına girmek bu kitabın çerçevesini aşar. İsyanın ardından bölgeye gönderilen **Sadettin Paşa**'nın hazırladığı uzun rapordan birkaç paragraf aktaracağız ve sonra 1895 yılı ölü ve yaralı sayısını topluca verip geçeceğiz.

Sadettin Paşa, isyan hareketiyle ilgili uzun raporunda 15 Haziran gecesi (1895) patlak veren Van isyanı hakkında şunları söylüyor:

"Haziranın 3'ncü (miladi tarihle 15 Haziran) *Pazartesi gecesi, Van bağlarının Ermeni mahallesi arkasında devriye gezen müfrezeye Ermeni çetecileri ateş açarak nizamiye Yüzbaşısı Recep Efendi ile bir askeri ağır şekilde yaralamışlardır. Sabahleyin olay yerinde tahkikat yapılmış fakat bir ipucu bulunamamıştır. Bağlıktan şehre gelen tek yolun her iki taraftı Ermeni evleridir. Akşam bu yoldan geçip evlerine giden Müslüman halkın üzerine bu evlerden ateş açılmış. Asker derhal müdahale ederek bir olay çıkmasını önlemiş ve Ermenilere nasihat edilmek istenmişe de onlar ateşle mukabele edip yanlarına kimseyi yaklaştırmamışlardır... 6* (18) *Haziran günü, İngiliz, Fransız, Rus ve İran Konsolosları Ermenilere gönderilerek silah bırakılması teklifi yapılmış, onlar kabul etmemişlerdir: 8* (20) *Haziran gecesi asilerle asker arasında ateş teatisi başlamıştır. Haziranın 9. günü* (21 Haziran) *kısmen ve 10. günü tamamen müstahkem evlerden ateş edilmesi kesilince asilerin kaçtığı anlaşılmış ve civar mevkilere haber ulaştırılmıştır.*

Kaçan asilerden 780 kişilik bir grubun Hamidi kazasından geçerek Elbak köyündeki Müzerki Aşireti'ne saldırmış olduğu öğ-

144) *Ibid.*, s.308, No. 396/1.

renilince derhal asker sevkedilmiş, oradan kaçan asiler Isbestan köyüne sığınmışlardır; kendilerine teslim olmaları teklif olunmuş, kabul etmemişler, ertesi sabah İran'a doğru kaçmaya çalışmışlar, fakat arkalarından yetişilerek tamamı temizlenmiştir.

Van'dan kaçan 286 kişilik Troşak ve Hınçak grubunun Cermeliye kazasının Salhane köyündeki Şemsiki Aşireti'ne saldırdığı öğrenilmiş, bunlar üzerine de asker sevkedilerek yapılan çarpışma sonucu cümlesi öldürülmüş, sadece bir kişi Kotur'a kaçabilmiştir.

Yerli eşkıyadan Şıtak kazasından olanlar Van'dan Şitak'a kaçmışlar, fakat orada teslim olmuşlardır.

Bu isyanda Van'ın içinde vukubulan telefat ve yaralı yekûnu 879'dur. Bunun 340 ölü, 260 yaralısı Müslümandır. Ermenilerden 219 ölü ve 59 yaralı vardır.

Van'da bu olaylar olurken civar kazalarda da Ermenilerin Müslümanlara saldırması sonucu olaylar çıkmıştır. Olgüllü köyünde Ermenilerin ***Süleyman*** *ve* ***Mahmut Ağa****'ları katletmeleri üzerine 5* (17) *Haziranda başlayıp 7* (19) *Haziranda biten çatışmada Müslümanlardan 12 şehit, 16 yaralı; Ermenilerden 205 ölü kaydedilmiştir.*

Kuvaş kazasında bir Ermeni çetesinin saldırısı üzerine çıkan çatışmada 4 Müslüman, 100 Ermeni ölmüştür. 8 Müslüman da yaralanmıştır.

Van'dan kaçan iki grup eşkıyayı takip sırasında ise 39 şehit ve 38 yaralı kaydedilmiştir. (Birisi 780, diğeri 286 kişilik iki grup Ermeni eşkıyasından sadece 1 kişinin kurtulduğu yukarıda belirtilmişti).

Şıtak'a kaçan eşkıya ile çarpışmalarda Müslümanlardan 15 şehit ve 30 yaralı, Ermenilerden 30 ölü ve 8 yaralı vardır.

Erciş kazasında 5 (17) *Haziran günü Berdek köyünde Haydaranlı Aşireti'nden* ***Mehmet Ağa****'nın katledilmesi üzerine çıkan çatışmada 6 Müslüman, 27 Ermeni ölmüş, 8 Müslüman ve 4 Ermeni yaralanmıştır.*

Ayrıca Gürzot ve Angüzk köylerinde 30, Nekez köyünde 8, Adilcevaz kazasında 31 Ermeni ölmüş, Müslümanlar 2 şehit ve 3 de yaralı vermişlerdir."[145]

---

145) Hazine-i Evran, Karton 313, Dosya 69, 23 Temmuz 1896 tarihli tamimden aktaran Gürün, *Ermeni Dosyası*, s.162-163.

Demek ki, 15-24 Haziran 1895 tarihleri arasında devam etmiş olan Van Ermeni ayaklanmasında toplam 418 Müslüman ve 1.715 Ermeni hayatlarım kaybetmiştir.

Diğer bölgelerde çıkan Ermeni ayaklanmaları da buna eklenince 1895 yılı içinde Müslümanların ve Ermenilerin toplam kayıpları şöyle olmuştur:[146]

	Erkek		Kadın		Çocuk		Toplam	
	Ölü	Yaralı	Ölü	Yaralı	Ölü	Yaralı	Ölü	Yaralı
Müslim	1683	1409	34	23	11	1	1728	1433
Gayri Müslim	8247	2049	401	184	59	5	8707	2238
Toplam	9930	3458	435	207	70	6	10545	3671

Bunlar Osmanlı Hükümeti tarafından tespit edilmiş olan rakamlardır. 1895 yılında başlamış ve ertesi yıla da uzamış olan Zeytun ayaklanmasında ölen ve yaralananlar yukarıdaki rakamlar içinde yoktur.

14 Şubat 1896 günü, İngiliz Büyükelçisi **Currie**, Londra'ya şunları telledi:

"Padişah, bugün Saraya çağırılan Dragomanım aracılığıyla bana şu mesajı gönderdi:

'Majeste Padişah, Kraliçenin konuşmasında yer alan Ermeni sorununa ilişkin paragrafa üzülmüştür. Bunun kamuoyu üzerinde çok kötü etki yapacağından kaygı duymaktadır. Padişah şunları da eklemiştir: Müslümanlar camide namaz kılarken saldırıya uğramışlar ve Martini tüfekleri, dinamit ve bomba kullanarak saldıran Ermenilerden büyük zulüm görmüşlerdir. Müslümanlar ise sadece ellerindeki eski model silahlarla kendilerini savunabilmişlerdir.'"[147]

Bütün bunlar Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin sonuçlarıdır. Berlin Antlaşması, başta Rusya ve İngiltere olmak üzere Büyük Devletlerin diktasıdır. Evet, Büyük Devletler kana buladıkları Türkiye'yi Sevr'e doğru sürüklemektedirler.

146) Gürün, *Ermeni Dosyası*, s.157.

147) *Turkey No. 8 (1896). Further Correspondence Respecting to the Asiatic Provinces of Turkey*, London, 1896, p.22, No. 23.

SADETTİN PAŞA'NIN GÜNLÜKLERİ: ERMENİ-KÜRT OLAYLARI (1896)

1895 Ermeni ayaklanmalarının ardından Doğu Anadolu'ya Teftiş Heyetleri gönderildi. Van yöresine gönderilen Teftiş Heyetinin başına Tümgeneral **Sadettin Paşa** (1851-1908) getirildi. Paşa, yöre halkları arasındaki gerginliği ve husumeti gidermek için yoğun çaba harcamış, köy köy dolaşarak Ermenilere ve Müslümanlara nasihatlarda bulunmuştur. Bu çalışmaları sırasında **Sadettin Paşa**, İstanbul'a gönderdiği ve arşivlerde muhafaza edilen resmi telgraf ve raporlarından başka özel bir günlük de tutmuştur. Yeni yayımlanmış olan bu günlükten[148] bazı bölümler kısaltılarak aşağıya alındı:

(Adilcevaz) 31 Ocak 1896, Cuma

*"...Haydaranlı Aşireti reislerinden **Hüseyin Paşa**'nın büyük kardeşi Hamidiye kaymakamlarından **Sultan Bey**, binbaşılarından **Mehmet Ağa**'nın da içlerinde bulunduğu İslam ahaliyi davet ederek nasihate başladım: ...Hazreti Peygamber Efendimiz, 'Kim ki Hıristiyan ve Yahudilere eziyet ederse cennette rahat bulmaz' buyuruyorlar...*

Biliyorsunuz ki Ermeniler Hıristiyandırlar. Dünya yüzündeki devletlerden Müslüman olarak yalnız Osmanlı Devleti var. Öbür devletlerin topu da Hıristiyandır. Yani Ermenilerle aynı dindendirler. Müslüman halkın Ermeniler üzerine hücum etmesine izin vermezler.

Devletin Ermenileri terbiye etmeye hakkı olduğu halde şu aralık bu hakkı kullanamıyoruz. Müslüman halkın Ermeniler üzerine hücum etmesine meydan vermemek için devlet Redif Kuvvetlerini silah altına aldı.

Devlet tarafından Ermenilere Beylik verileceğini zannetmeyin. Onlar sizin altıda veya onda biriniz kadardırlar. Sizler meşhur silahşorsunuz, onlar silah kullanmayı beceremezler. Bu şartlar

148) Sami Önal, *Sadettin Paşa'nın Anıları. Ermeni-Kürt Olayları (Van, 1896)*, Remzi Kitabevi, 2. basım, İstanbul, 2004.

altında onların sizinle başa çıkıp zorla Beylik kazanacaklarını da zannetmeyin. Şu aralık devletin yapmak istediği ıslahattan Müslümanlar da çok faydalanacaklardır. Yollar yapılacak, vapurlar çalışacak, madenler işletilecektir. Şimdi bu gerçekler ortada iken niçin Ermenilerin canlarına kastettiniz, köylerini soydunuz, mallarını aldınız?

Yerli halk sustu, aşiret ağaları 'Biz yapmadık, etraftaki aşiretler geldi yaptılar' dediler.

'Sizin aşiret içindeki Ermeni köylerini de mi etraftaki aşiretler yağma ettiler?'

'Beli.'

'Öyle ise şu belinizdeki kılıcı taşımayın, ayıptır.'

'Niçin?'

'Kendi aşiretleri içindeki köylere etraftaki aşiret hücum ettiği zaman onlara mani olamayan bir aşirete kılıç taşımak yakışır mı?'

Bu söze çok gücenen ağalar kızararak yere bakmaya başladılar. Ortalığı bir sessizlik kapladı. Bir-iki dakika sonra Padişah'ın doğum günü dolayısıyla büyük ünıforma giyinmiş olan ***Sultan Bey*** *başını kaldırıp kızarık bir yüzle;*

'Padişahımızın sarayını basmaya, Trabzon'da iki paşamızı vurmaya, İranistan'dan aşiretler içersine girip birçok Kürdü öldürmeye cüret eden şu küçücük millete karşı aciz mi kalsaydık? Bu murdarların nesi olur, ciğerleri kaç para eder? Elhamdülillah görüyoruz ki sen Müslümansın. Hem de Müslüman padişahın bir ferikisin (tümgeneral). *Gözümüzün önünde sana kurşun atsınlar da biz böyle karşıdan seyir mi edelim? İslamiyete yakışır mı? İşte aşiretler bu duruma tahammül edemediler.* Ve *Ermenilerin mallarının helal olduğuna dair ferman çıktı diye işiterek bu hücum ve yağmayı gerçekleştirdiler' dedi.*

'Öyle bir padişah fermanının aslı yoktur... Kendi kendinize böyle işler görmenize velinimetimiz Padişahımız Efendimiz Hazretleri razı değillerdir. Ermeniler öyle edepsizlik ettilerse devlet kendilerini usulünce terbiye etmeye muktedirdir. Şimdilik sizin

müdahaleniz gerekmez. Ermenilerden her ne aldıysanız hemen geri verin, verdirin. Ve böyle kötü düşüncelerden de vazgeçin.'

Bu konuşmalar arasında İslam ahaliden ağlayan oldu. Kürtler dahi 'Seni Cenab-ı Allah Padişahımıza bağışlasın' dediler, elimi öpüp gittiler."[149]

(Erciş) 3 Şubat 1896, Pazartesi

"...Sabahleyin saat üçte Aksaraf'tan hareket olundu. Isı –13 dereceyi gösteriyordu... Soğuk adeta kulaklarımızı ustura gibi kesiyordu. Yolda Van'dan Diyarbakır'a tayin edilen İngiliz Konsolosuna rastladık. Adamlarından öğrendiğimize göre Van'dan çıkalı yedi gün olmuş. Bu gece de Aksaraf'ta yatacakmış. Anlaşıldı ki bu adamın yol kat etmekten çok Ermeni köylerinde oturma arzusu var. Bu da onun iyi niyetine verilemeyeceğinden durumu Mabeyn-i Hümayuna ve Erzurum'daki Yaver-i Ekrem ***Şakir Paşa*** *hazretlerine telgrafla haber verdim.*

Erciş kasabasına ulaştık... Erciş 1.300 haneli bir yerdir. Dört Hamidiye Alayının merkezidir."[150]

(Van) 8 Şubat 1896, Cumartesi

"Bu sabah saat üçte Göllü'den hareket ettik... Saat dokuz sıralarında Van'a vardık... (Ertesi gün) *Vali Paşa hazretleriyle Ferik Paşa gizlice görüşmek üzere gece Vali Konağına gelmemi teklif ettiler. Gittim. Kürtler hükümeti dinlemiyor, davet edildikleri zaman gelmeyip 'Biz Hamidiye Alayı amirlerindeniz, askeriz. Valilerin, mutasarrıfların, kaymakamların kumandası altında değiliz' diyorlarmış. Ağalar birleşip Van kasabasını basmaya, mallarını yağma etmeye ve ileri gelenlerini öldürmeye karar vermişler: Sonra da devlet kendilerini terbiyeye kalkışırsa İran'a geçmeyi göze alırlarmış."*[151]

---

149) Sami Önal, *Sadettin Paşa'nın Anıları. Ermeni-Kürt Olayları (Van, 1896)*, Remzi Kitabevi, 2. basım, İstanbul, 2004, s.19-22.

150) *Ibid.*, s.25-26.

151) *Ibid.*, s.30.

(Van) 10 Şubat 1896, Pazartesi

"Bugün Ermenilerin piskoposunu, papazlarını, meşhur ve itibarlı adamlarını Hükümet Dairesine toplayarak kendilerine şu sözlerle nasihat ettim:

'Vatandaşlar! Mevsimin şiddetle hüküm sürdüğü, her taraftan yollar kapanarak Van'a hiç kimsenin gelememekte olduğu şöyle şiddetli bir kış içinde buralara kadar zor şartlar altında, meşakkatlere katlanarak yolculuk yapışımızın önemli bir maksada dayanacağını elbette keşfetmişsinizdir. İşe o önemli ve acil maksat, velinimetimiz Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin, ***kan dökülmesine kesinlikle engel olunması arzusudur.*** *Bu konuda sizlere nasihat etmemi, gitmekte olduğunuz yanlış yoldan doğru yola dönmeniz hususunu size bildirmemi emrettiler...*

Yanlış yolda gidiyorsunuz. Önünüzde ölüm tehlikesi var. İşte devlet size haber veriyor. Vazgeçin, dört asırdan beri izlediğiniz yoldan sapmayın, sadakatten ayrılmayın. Pişman olursunuz. Son pişmanlık fayda etmez. Umut ve arzu ettiğiniz şeyler Avrupa'nın siyasi dengesine uymadığından gerçekleşme şansına sahip değildir...

Soydaşlarınızın çoğu bizim memleketimizde değil, İran ve Rusya'da bulunmaktadır. Bu durumu göz önüne alın. Herhangi bir hesapsızlığın içine girmeyin. Girerseniz Kürtlerle yalnız başınıza kalırsınız. Bu vilayette üç Kürde karşılık bir Ermeninin bulunduğunu, Kürtlerin silahşor, Ermenilerin ise doğuştan korkak olduklarını unutmayın...

Sözün kısası, Ermenilerce sığınılması gereken güvenli bir yer varsa o da devletin şefkatli kucağıdır. Bu yüzden ilk önce Padişahın inayetli eteğine eksiksiz olarak yapışın...

Bu sözlerimi dökmeden, artırmadan istisnasız tüm Ermeni halkına tebliğ etmenizi arzu ederim.'

Aşiret ağalarına da başka nasihatlerde bulunulmak üzere Van'a gelmeleri hakkında telgraflar yazıldı."[152]

152) *Ibid.*, s.31-36.

(Van) 14 Şubat 1896, Cuma

"Bugün Fransız Cizvit papazları geldiler. Defterdar da hazırdı. Ermenilerin hakkından, Kürtlerin zulmünden söz ettiler. Tarihten söz açarak, her dediğimi tasdik ettire ettire meseleyi Ermenilik konusuna taşıttım. Döndürüp dolaştırarak Ermenilerin haberlerde ilk sırayı aldıklarını, bu yüzden dünyanın rahatını kaçırmaya alet olduklarını tasdik ettirdim. Nihayet, 'Biz bu Ermenilere çok nasihat ettik. Siz bilmezsiniz, diyerek nasihatimizi kabul etmediler, dediler."[153]

(Van) 18 Şubat 1896, Salı

"Bu gece ***Artin Kalcıyan*** *Efendi geldi. Gizlice görüştüm. '25 yaşından aşağı ne kadar Ermeni varsa hepsi bir komiteye mensuptur. İş ayağa düşmüştür... Bir yandan bu bozguncu heriflerin, bir yandan Kürtlerin tecavüzlerinden ne yapacağımızı şaşırıp kalmış, ölüm gününü bekler olmuşuz' diyor."*[154]

(Van) 22 Şubat 1896, Cumartesi

"Bu sabah müftü, ulema, memleketin ileri gelenleri ve Kürt reisler kapıda toplanmışlardı... Şöylece nasihat ettim:

'Dindaşlarım...

Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin nasihat fermanını sizlere tebliğ görevimdir...

İçimizde bulunan Hıristiyan, Yahudi ve diğer gayri Müslimlerin ırzlarını, canlarını, mallarını korumak her İslamın boynunun borcudur. Bu İslami hükümlere dayanılarak 380 yıldan beri buralardaki Ermeni halkının can, mal ve ırzları korunmuş, huzur ve güven içinde yaşamaları sağlanmıştır. Ama şu aralık bazı kötü niyetlilerin teşvikiyle itaat etmeme, vergi vermeme gibi yanlış yollara sapmışlarsa da onları terbiye etmek İslam halkının değil, devletin görevidir... Duydum ki, Ermenilerin malı helal, kanı hederdir diye Padişah fermanının çıktığını söylüyormuşsunuz. Bunun kesinlikle aslı esası yoktur... Gayri Müslimlerin malına tenezzül, İs-

153) *Ibid.*, s.38.
154) *Ibid.*, s.39.

lam dininin yüceliğine ve hoşgörüsüne yakışmaz. Bu nedenle köylerden ne aldıysanız geri verin. Bunlara Padişah Efendimiz Hazretlerinin rızası yoktur.

Bir de Ermenilere beylik verilmiş diye bir havadis işittiğiniz söyleniyor. Bu havadisin de aslı yoktur. Bu vilayette üç İslama karşı bir Ermeni vardır. Nasıl olur da bir Ermeni üç İslama hâkim olabilir? Gerçi devlet ıslahat yapacaktır... Bu ıslahattan İslamlar Ermenilerden daha çok yararlanacaklardır... Nasıl ki ben size tane tane maksat ve meram anlattıysam, sizler de Müslüman halka böylece anlatır, devletin başına inşallah bir bela çıkmasını önlersiniz'..."[155]

(Van) 27 Şubat 1896, Perşembe

"Bu gece Rus ve İngiliz Konsolosları randevusuz geldiler. Ermenilerin tecavüzlerinin 'zulme zulüm ekleme' darbımeseline uyduğunu konsoloslara ispat ettim.

Amerikalı misyonerlerin kendi kendilerine Ermeni köylülerine yiyecek verdiklerini, bu durumum hükümet nizamını bozacağını, bu ve başka hususlarda hükümetin aracılığına müracaat edilmesi gerektiğini İngiliz Konsolosuna söyledim. Kabul etti, tembih edeceğini söyledi."[156]

(Van) 29 Şubat 1896, Cumartesi

"Bugün İngiliz Konsolosu geldi.

'Geçen gece söylediğim gibi bizim buralarla ilgili politik bir meselemiz yoktur. Ancak Osmanlılarla Ermenilerin hoş geçinmelerini istiyoruz. Amerikan misyoner mektebi müdürlüğüyle görüştüm. Buradaki (Van'daki) *köylü Ermenilerin köylerine gitmelerini onlar da istiyorlar' dedi ve konuşmasını şöyle sürdürdü:*

'Toplam 2.000 kişiler. Amerikan Mektebi Müdürü bunlara ekmek veriyor... Bunlar Kürtlerden çok korkuyorlar. Bizi öldürürler diye (köylerine) *gidemiyorlar. Eğer siz korursanız gideceklerdir. Ama zaptiye koymamak gerek. Çünkü zaptiyeler de yolsuzluk yapıyorlar. Asker koyunuz...'*

Konsolos konuşmasını sürdürerek:

155) *Ibid.*, s.44-50.
156) *Ibid.*, s.53-54.

'Adilcevaz, Erciş, Timar, Havasor kaza ve nahiyelerindeki Ermeni köylerinden bütün davarları sürüp götürmüşler. Köylerde kalan hayvan yemleri ziyan olmasın diye Kürtler kendi davarlarını Ermenilere teslim edip, bunları ilkbahara kadar besleyin demişler. Buralarda hem Ermeniler, hem de Kürtler çok yalan söylediklerinden, ben de buraya yeni geldiğim için bu sözlerin hangisinin yalan, hangisinin gerçek olduğunu ayırt edemiyorum. Sizin güvenilir adamlarınız vardır. Bunu araştırırsınız...'

Ermeni köylüleri Konsolosun önüne çıkıp 'Bize Beylik verilecek mi?' diye soruyorlarmış. Konsolos da 'Hayır' cevabı veriyormuş..."[157]

(Van) 6 Mart 1896, Cuma

"Bu gece Vali Paşa'ya iftara davetli idim... İftardan bir saat sonra Binbaşi ***Hilmi Efendi****, on kadar Ermeninin, Çakılbent karakolundan Erek karakol merkezine sahur yemeği getirmekte olan üç askere ateş açıp birini öldürdüklerini haber verdi. Hemen iki bölük askerle cinayetin işlendiği yerin etrafını çevirmelerini, polis ve jandarmalarla bütün evleri aramalarını emrettim... Savcı ile sorgu hâkimini de gönderdim. Canilerden birini yakalamışlar. Diğerleri yattıkları yatakları terk ederek kaçmışlar..."*[158]

(Van) 7 Mart 1896, Cumartesi

"Bugün Ermeni Piskoposu ile Papazı, Ermeni ileri gelenlerini ve dün geceki olayın geçtiği mahallenin büyüklerini Hükümet Dairesine topladım. Buraya geldiğimin ikinci günü verdiğim nasihatin hiç tesirinin olmadığını söyleyerek teessüflerimi bildirdim ve şu konuşmayı yaptım:

'Yine sizin korunmanız için mahallenize yerleştirilen karakol neferini vurdunuz. Bu durumda devletin ta alnına kurşun sıktınız. Demek ki geçen sefer söylediğim sözleri yürekten değil görünüşte destekleyerek beni aldatmak istediniz. Yazıklar olsun! Bunca ni-

157) *Ibid.*, s.55-57.
158) *Ibid.*, s.64.

metlerine mazhar olduğunuz böyle merhametli devlete nankörlük ediyor ve çıkılmaz yola gidiyorsunuz.

Bakınız, siz bu devletin, yayılma devri ve en azametli bir zamanında koruyucu kanatları altına girdiniz. O zamanlar burada Rus, İngiliz, Fransız, Amerikan, İran konsolos ve misyonerleri yoktu. Telgraflar, vapurlar, şoseler yoktu. Devlet size Ermeni dilini konuşturmamak isteseydi kime dayanacak, ne ile karşılık verecektiniz? Veyahut Çocuklarınızı Müslüman mekteplerine vereceksiniz. Başka mektep açmak yasaktır deseydi ne diyebilecektiniz? Veya ikişer üçer evi her bir İslam köyüne dağıtsaydı kendinizi nasıl koruyacaktınız?

Önce dilinizi unutacaktınız. Bir kere dil kayboldu mu dini kitapları okuyamayacak, soyunuzu sopunuzu da kaybederek bundan 300 yıl önce İslam olacaktınız. Böylece Ermenilikten eser kalmayacaktı. Nasıl ki bu vilayet içinde birçok eserlerine rastlanan Lidyalılardan bugün bir şahıs bile görülmüyorsa sizlerden de birisi görülmeyecekti. Ermenice bir-iki parça yazıya rastladığınızda, acaba bu ne yazısı, diye düşünecektiniz. İşte bunlara iyi gözle bakıp sizlere cömertçe davranan Osmanlılar kötülük yapmaya tenezzül etmediler.

Yeryüzünde Katolik ve Ortodoks Patrikleri gibi iki patriklik varken bir patriklik de size kurdurdu. İstanbul'da Samatya'da bir mahalle sizin için teşekkül ettirdi. Rumların elinden meşhur Sulu Manastır Kilisesini alıp size verdi. Altmış yıl önce Triyeste'de bir mektep açtırdı. Daha sonra size yol göstererek her kasaba ve köyde birer mektep açtırdı. Okumanıza ve dünya ahvalinden haberdar olmanıza yardım etti. Velhasıl saymakla bitmez nimetler, iyilikler gösterdi. Bu sayede insanca yaşamanın nasıl olacağını öğrenip de devlete karşı isyan etmek, yolsuzluklara ve çirkin işlere bulaşmak nankörlük değil de nedir?'

'Nankörlüktür.'

'Milletiniz dünya yüzünde ne kadardır?'

'Üç milyon.'

'O kadar değil ya haydi olsun! Üç milyonluk halk perakende, perişan bir durumda dünyaya yayılmışsınız. Bu şartlar altında ne yapabilir, nasıl bir kuvvet teşkil edebilirsiniz?'

'Hiçbir şey yapamayız.'

'Görüyorsunuz ya buradaki Kürtler sizin dört katınız. Hem de bu memlekette sizden daha eski olduklarını iddia ediyorlar. Devlet aranızdan çekilecek olursa Kürtlerle yalnız kaldığınız zaman ne olursunuz?'

'Birimiz kalmayıncaya kadar mahvoluruz.'

'...Sizin için tek kurtuluş yolu devlete sadakat, Padişahımızın koruyucu eteklerine tutunmaktır. Öyle ise bu gece Padişahın askerlerinden birini vuran kişiyi isterim. Bulun bana teslim edin!'

'Hükümet arasın bulsun...'

'Ben arıyorum, siz saklıyorsunuz...'

Bu arada Piskopos hilekârlığa kalkmak istedi. Arada edepsizlik de etti. Ben de kendisine 'Piskopos efendi! Seni buradan kaldırır İstanbul'a gönderirim. Sadakat bunu icap ettirir. Bu davranışın ruhani memuriyetine yakışmaz' dedim...

Bugün saat dörtte Ermeniler dükkânlarını kapatıp evlerine gitmişler..."[159]

(Kasımoğlu köyü, Van) 1 Nisan 1896, Çarşamba

"...Saat dokuzda Kasımoğlu'na vardık. Camı, çerçevesi olmayan bir eve indirdiler. Sesimi çıkaramadım. Köylüler,

'Dün akşam buraya Kürtler hücum ediyorlardı. Şuradaki İslam köyüne kaçtık' dediler.

'Bundan sonra kimse gelemez. Korkmayın. Bakın ben buralarda bu kadar askerle dolaşıyorum' dedim.

Araştırdım. Böyle bir baskın yapılmadığını söylediler.

'Güz mevsiminde bile koyunlarımızı Kürtler yağma ettiler' dediler ama yalandır.

Çünkü koyunları Şahbağı'na götürdü, eşyalarını İslam köylerine taşıdılar. Bir şeyleri ziyan olmadı. Bu sefer koyunlarını iste-

159) *Ibid.*, s.65-67.

mek üzere Şahbağı'na gittiler. Şahbağlılar, Kürtlerin gelip aldıklarını söylediler. Bunlar inanmadı, koyunları aradılar. Hepsinin derilerini buldular. Anladılar ki Şahbağlılar kesip kesip yemişler. Dava etmeya kalkacak oldular. ***Karabet*** *isminde biri aralarına daldı ve;*

'Ey Ermeniler! Sizler dindaşımız, millettaşımız değil misiniz? Sırrımızı açığa mı vuracaksınız, vazgeçin' dedi.

Bunlar da sustular. Bu olayları hep köylü Ermeniler anlatmışlardı."[160]

(Mollahasan Köyü) 6 Nisan 1896, Pazartesi

"Bu sabah Rahmin köyünden hareket ettik... Akşamüzeri saat on birde Makuri Aşireti köylerinden Mollahasan köyüne vardık. İndiğimiz han Hamidiye subaylarından ***Timur Ağa****'nınmış. Kendisi Makuri Aşireti Reisinin karargâhı olan Tirürek köyünde olduğundan geldiğimizi işitir işitmez hemen koşarak geldi. Arkasından Hamidiye Kaymakamı* ***İbrahim Bey*** *de geldi. Uzun uzadıya nasihat ettim. Hepsini kabul etti. Daha sonra dedi ki:*

'Bu Ermeniler, devlet bize imtiyaz verecek, diye konuşuyorlar. Eğer bunun aslı var da bizden saklıyorsanız şu nasihatleriniz bizim kollarımızı bağlamak demektir. Biz buralarda 1300 yıla yakın bir zamandan beri bulunuyoruz. ***Halid bin Velid*** *ile geldiğimizde buralarda Ermeni yoktu. Rençberlik ettirmek üzere biz getirdik. Şimdi insaf edin. Rençberlerimize karşı aciz kalıp onlara mahkûm mu olalım? Bunların nesi var? Bizi bırakın, biz bunların hakkından geliriz. Eğer bu yıl sen buraya gelmeseydin çok fena olacaktı. Fakat bizi aldatıyorsan Allahını seversen bırak aldatma.'*

Ben de dedim ki:

'Sizin kadrinizi bilenlerdenim. Velinimet Efendimizin bunlara imtiyaz vermeye katiyen rızası yoktur. Eğer öyle bir şey olursa sizin önünüze düşerek ilk önce ölecek olan benim. Bunu böyle bilin.'

Bu sözler üzerine biraz yatıştı."[161]

160) *Ibid.*, s.88.
161) *Ibid.*, s.98-99

(Ahorik köyü) 10 Nisan 1896, Cuma

"Bu sabah Saray'dan hareket ettim... Takori Aşireti merkezi olan Aşağı Ahorik'e doğru yola çıktık... Ahorik'e girerken yol üzerine iki kurban yatırmışlardı. Hizasına geldiğim gibi hemen kestiler. Bu köyde Aşiret Reisi ***Hüseyin Bey****'in haremlik selamlık iki dairesi var. İki katlı ve Van üsluplu güzel binalardır...*

Bu aşiret (Takori Aşireti) *tamamen hudut üzerindedir... Ermenilerin oturdukları Kalesar adlı Ermeni köyü İran tarafındadır. Orada bir silah fabrikaları varmış. El ile silah yapıyorlarmış. Bunlardan bir tanesi Hüseyin Bey'de bulunuyormuş...*

Burada verilen habere göre Yezidiler sürekli olarak koyunlarını satıp silah ve fişek alıyorlarmış. Reisleri olan ***Haso****, aşiret mensuplarına 'Sakın vergi vermeyin. Devlet buraları Ermenilere vermiş' diye ilan edip geziyormuş. Ermenilerden alınmış iki de revolver gördüm. Adeta Amerikan tipi, kırmalı revolverler. Fakat namlusunun üzerine sonradan bir mızrak ile bir hançer çatısı işlenmiş.*

Aşiret Reisi ***Hüseyin Bey*** *ve yeğenleri* ***Sultan*** *ve* ***Cüneyt*** *Ağalara şöyle nasihat ettim:*

'Eğer İran'da yapılageldiğini haber verdiğiniz Ermeni hazırlıkları gerçekse, iyi bilmelisiniz ki bu hazırlıklar köksüzdür. Sizin 1300 yıldan beri koruduğunuz namus ve haysiyetinizi ayaklar altına almak, aşiretlerinizi berbat ve perişan etmek, bir daha mecal bırakmayacak şekilde sizleri ezmek için hazırlanmış bir tuzaktır.

Güz mevsiminde, denemek için, 32 fedai (Ermeni) *bu tarafa geçtiler. Sizden bir kolağası, bir yüzbaşı, bir mülazımla 11 nefer öldürdüler. Anladılar ki, aşiret aşiret diye zihinlerinde dev gibi büyüttükleri halk, ancak eli kolu bağlı güçsüz insanları ezen bir toplulukmuş. Beş-altı yüz seçkin fedai, aşiretler arasına girecek olursa hallaç pamuğu gibi atmaya muktedir olur.*

İşte bu deneme üzerine şimdi hazırlığa başlamışlardır. Fakat bu fedailer gelip de sizleri ezecek olursa önce devletin, sonra da sizlerin namusunu lekelemiş olacaklardır. Çok şükür devletin burada bunları defedecek kadar kuvveti vardır.

Mesela bir tabur Koçkıran'a, bir tabur Saray'a, bir tabur da Hanik'e yerleştireceğim. Fakat siz Van havalisindeki Ermeni köylerine sarkıntılıktan vazgeçmediğiniz için, Saray'a koyacağım taburun yarısını sizin tecavüzünüzü önlemek için Erçek'e, Hanik taburunun yarısını Başkale'ye, Koçkıran taburunu da Canik'e koymaya mecbur oluyor ve kuvvetleri bölmek zorunda kalıyorum. Bu durumda kuvvetlerin çoğu işe yaramaz hale geliyorlar. Askerlerimizi dağıtıyoruz. Buna sizler sebep oluyorsunuz. Sonra siz zarar edeceksiniz. Durunuz, oturunuz, işimize bakalım. Ermenilerle mi uğraşacağız, sizinle mi?

Eğer Van eşrafından size haberler geliyorsa uymayın. Bunların hepsi Ermeni bozgunculuğudur...'

Yezidi Aşireti Reisi ***Hatip Ağa*** *Van'dan geldikten sonra 'Buraları devlet Ermenilere vermiştir. Sakın vergi vermeyin' diye halka baskı yaptığı gibi, geçen gün hayvan vergisini almak için köyüne giden zabıta memuruna 'Biz para vermeyeceğiz. Hadi defol git!' demiş.*

Bir zaptiye göndererek Saray'a gelmesini bildirdim. Ahorik'ten dönüp Saray'a gelirken yol üzerinde karşımıza çıktı. İyice tekdir ve tehdit ettim. Yarım saat kadar da beraberimde getirdim. Üzengilerimi öperek böyle sözlere inanmamamı, aşiretler arasında birbirlerine iftira atmanın âdet olduğunu, öyle münasebetsiz bir laf etmediğini yeminle söyledi.

Ben de köyüne geri gönderdim.

Takori Aşireti Reisi ***Hüseyin Bey*** *kendi diliyle dedi ki:*

'Dört yıl öncesine gelinceye kadar aşiretimiz içersine bir çavuş gelecek olsa tir tir titrerdik. Şimdi devlet bize kaymakamlık, binbaşılık rütbeleri verdi diye hükümete hiç kulak astığımız yoktur. Hatta Tabur Ağası gelecek olsa, ben kaymakamım, sen benden bir rütbe aşağısın, sus! diyoruz. Ermeni köylerine gidiyoruz. Koyun kesiyoruz, tavuk vuruyoruz, istediğimizi yapıyoruz. Beş para bile vermiyoruz. Bize bir şey oldu ama ne oldu bilemem.'[162]

162) *Ibid.*, s.104-108.

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ KURULUYOR (1889) AMAÇ: OSMANLI BİRLİĞİ

Berlin Antlaşması'nın ardından, 1878'de Van'da "**Kara Haç**", 1881'de Erzurum'da "**Vatan Savunucuları**", 1885'te yine Van'da "**Armenakan**" ve 1887'de de İsviçre'nin Cenevre şehrinde ihtilalci "**Hınçak**" adlı Ermeni örgütleri kurulmuş ve Türkiye'de eylemlere başlamışlardı. 1890'da Tiflis'te "**Daşnaksutyun**" veya kısaca "**Taşnak**" adlı Ermeni ihtilal örgütü kurulmuş ve Türkiye'yi hedef almıştı. Bu örgütlerin hepsinin nihai amacı Anadolu'da bir büyük Ermenistan devleti kurmak, yani Türkiye'yi parçalamak idi.

Tam bu sıralarda, 3 Haziran 1889 günü İstanbul'da Askeri Tıbbiye-i Şahane Mektebi'nden beş öğrenci, "**İttihad-ı Osmani**" adlı gizli bir cemiyet kurdular.[163] Daha sonra "**Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti**" adını alan bu cemiyetin kurucularından ikisi, Doğu Anadolulu ve Kürt kökenli idi; yani vatanın birliğine yönelik Ermeni tehdidini önce görmüş ya da sezmiş olan yurtsever gençlerdi: Biri Arapkirli **Abdullah Cevdet** (1869-1932),[164] diğeri Diyarbekirli **İshak Sükûti** (1868-1903)[165] idi.

163) Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, Cilt I: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s.19.

164) **Abdullah Cevdet**, Doktor (1869-1932)– *İçtihat* adlı mecmuasıyla ve birçok tercümeleri, şiirleriyle tanınmış fikir adamlarımızdandır. Tabur Kâtibi Hacı Ömer Efendi'nin oğlu olup Arapkir'de doğmuş, önce orada okuduktan sonra 15 yaşında İstanbul'a gelerek Kuleli İdadisi'ne girmiş ve Askeri Tıbbiye'den Hekim Yüzbaşısı çıkmıştır. Daha mektepte iken politika ile uğraştığı ve gizli "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin kuruluşunda bulunduğu için Gülhane göz hastalıkları muallim muavini iken Trablusgarb'a sürülmüş, oradaki askeri hastanede bir buçuk sene hekimlik ettikten sonra Avrupa'ya kaçmıştır. Cenevre'de bazı arkadaşlarıyla birlikte *Osmanlı* adlı bir gazete çıkararak saltanat aleyhine yazılar yazmış ve Viyana Elçiliği hekimliğini kabul ettiği üç yıl zarfında susmuş olmakla beraber sonra tekrar saltanat aleyhinde yazdığından gıyaben kalebetliğe mahkûm edilmiştir. *İçtihat* mecmuasını ve matbuasını 1904'te Cenevre'de kurarak bir yıl sonra Mısır'a geçip mecmuasını Kahire'de neşretmişti. Meşrutiyetin ilânından iki yıl sonra matbuasını İstanbul'da "İçtihat Evi" adını verdiği binaya getirdi ve mecmuasını ölümüne kadar yaşattı... (*Türk Meşhurları*, s.3)

165) **İshak Sükûti**, Doktor (1868-1903)– II. Abdülhamid zamanında Hürriyet ve Meşrutiyet için çalışmış ve "İttihat ve Terakki Cemiyeti"ni kurmuş olanlardan biridir. İstanbul'da Askeri Tıbbiye'de doktor olmuş ve saltanat baskısı yüzünden Avrupa'ya kaçarak yoksulluk içinde İsviçre'de San Remo'da ölmüştür. Kemikleri Meşrutiyet İnkılabından sonra 1909'da arkadaşı Doktor Rıza Nur tarafından İstanbul'a getirildi ve Sultanahmet bahçesine gömüldü. (*Türk Meşhurları*, s.192)

Cemiyetin bir diğer kurucusu Ohrili, yani Makedonyalı **İbrahim Temo** idi. Doğu Anadolu gibi Makedonya da Osmanlı Devleti'nden koparılma tehdidi ile karşı karşıya bulunan önemli bir vilayetimizdi. 3 Mart 1878 Ayastefanos Antlaşması ile yeni kurulan Bulgaristan Prensliği'ne katılması öngörülmüş iken 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti içinde bırakılmış olan Makedonya üzerinde Bulgar emelleri devam ediyor ve Yunan ve Sırp emellerini de kamçılıyordu.

"Osmanlı Birliği" anlamına gelen İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin diğer iki kurucusu Kafkasyalı **Mehmet Reşit** ile Bakülü **Hüseyinzade Ali** idi. Bu iki genç de Rus, Ermeni ve Gürcü tehditlerini görmüş ve "Osmanlı Birliği"ne sarılmışlardı.

İttihat ve Terakki'nin temelini atmış olan yirmi yaşlarındaki bu beş "Jön Türk"ün birleştikleri ortak düşünce, Osmanlı vatanının bölünmez bütünlüğü idi. 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe konması ve reformlar yapılması ile vatanın bütünlüğünün, Osmanlı birliğinin korunabileceğine ve gelişmesinin sağlanabileceğine inanmışlardı. Çıkış noktaları bu olmuştur.[166]

Amaç, Osmanlı Birliğiydi

Eski Jön Türk'lerden **Ahmet Bedevi Kuran** şunları yazıyor:

"Ermeni hareketleri Tıbbiye'de kurulan 'İttihat ve Terakki' Cemiyeti'nin bir an evvel fiiliyata geçmesine âmil olan sebeplerdendi. Hatta yüksek mekteplerde başlayan diğer inkılap teşekküllerine de bir dereceye kadar müessir olmuştu. Daha sonraları Tıbbiye'de idamesine çalışılan inkılap hareketleriyle Harbiye'de vücut bulan birlikler bu gibi hasmane (Ermeni) *nümayişleri muci-*

166) Son zamanlarda dış kaynaklı bazı Kürtçü yayınlarda, Abdullah Cevdet, İshak Süküti gibi Osmanlı aydınları sanki bölücü Kürtçü imişlermiş, Kürt milliyetçiliğinin öncüleri imişlermiş gibi gösterilmeye çalışılmakta, hatta Abdullah Cevdet'in Ermeni emellerini desteklemiş olduğu bile ileri sürülmektedir. Örnek: David McDowall, *Modern Kürt Tarihi,* s.134-135 vs. Tarihi gerçeklere tamamen ters düşen bu gibi yayınlar ciddiye alınamaz. -BNŞ

bolan esbabı izale etmek gayesine ve Osmanlılık vahdetini (birliğini) *korumak emeline atfen teşekkül etmişlerdi.*

Çünkü Ermeniler 93 Harbinden (1877-78 savaşından) *sonra Berlin Kongresi'nde kendileri hakkında kabul edilen (61) inci maddeye tevfikan bazı iddialar ileri sürmeğe başlamışlardı...*

Esasen Ermeni Komiteleri öteden beri muhtelif yollarla Avrupa'nın nazarı dikkatini celbetmekten hâli kalmıyor ve kendileri için bir varlık (Anadolu'da bir yurt) *yaratmak sevdasına düşmüş bulunuyorlardı. 'Taşnaksutyun' komitesinin gizli programına nazaran Ermenilerin düşüncesi genişti ve istiklal* (bağımsızlık) *temin eylemekti... Bu ihtilalcilerin gayesi isyanlar vasıtasıyla Türkiye Ermenistanında bir 'Halkçı Demokratik Hükümet' kurmaktı. Bunu temin için de propaganda yapılması, Türk Hükümeti'nin tesisat ve teşkilatının tahribedilmesi gibi çarelere başvurulacaktı...*

Filvaki bu son devirlerde Ermeniler Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır, Harput ve Sivas vilayetlerinden mürekkep yarı müstakil (bağımsız) *bir Ermenistan hevesine kapılmışlardır. Halbuki buralarda bile kesafetleri* (nüfus yoğunlukları) *yüzde onu geçmeyen Ermeniler Türklerden çok iyilik görmüş; dinlerini, dillerini Türkler sayesinde muhafaza etmişlerdir."*[167]

Ermeni komitelerinin 1894-1895 yıllarında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çıkardıkları ayaklanmalar ve 30 Eylül 1895'te İstanbul'da Babıâli'ye karşı düzenledikleri silahlı-kanlı yürüyüş üzerine, İttihat ve Terakki Cemiyeti bir bildiri yayımladı. **Abdullah Cevdet** tarafından kaleme alınmış olan bu bildiri İttihat ve Terakki'nin o aşamadaki amaçlarına da biraz ışık tutmaktadır. Bildiri şöyledir:

"Müslümanlar ve ey sevgili vatandaşlarımız Türkler!

Ermeniler devletimizin büyük makamı olan ve bütün Avrupalılarca tanınan, hürmet gören Babıâli'yi basmaya kadar cür'et ettiler, payitahtımızı sarstılar. Ermeni vatandaşlarımızın bu küstahane hareketleri mucibni teessüfümüzdü; lâkin hakikatte zulm, istibdad ve idaresizlik, bu mucibi teessür ve teessüf hadiseleri do-

167) Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1956, s.184-185.

ğurmuştur. Biz Türkler de umum Osmanlılar gibi bu müstebit hükümetten ıslahat ve hürriyet isteriz. Cemiyetimiz bu maksatla çalışıyor. Biz bugün Ermenileri tedibe çalışacağımıza idraksizliğin, zulm ve istibdadın merkezi olan Babıâli'yi, Şeyhülislâm kapısını, Yıldız'ı basarak bu daireleri müstebitlerin başına yıkalım; el ele verelim, toplanalım, çoğalalım. Bizim de hürriyete, serbestiye âşık ve müstahak olduğumuzu âlem-i medeniyete gösterelim."

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti[168]

İttihat ve Terakki'nin kuruluş aşaması konusunda **Tunaya** diyor ki:

"Bu aşamada cemiyet duygusal yönü ağır basan bir 'öğrenci kuruluşu'dur ve felsefe tartışmalarının oluşturduğu bir ortamın ürünüdür.

Cemiyet muhtelif kişi ve çevrelerle kurduğu ilişkiler sonucu az çok tanınmış ve ülke içinde ve dışında 'şube'ler açma yoluna girmiştir...

*Bu şubelerin başında Paris şubesi vardır ve İstanbul'a oranla merkez gibi çalışmıştır. Özellikle Türkçe **Meşveret**, Fransızca **Mechveret Supplément Français*** (Meşveret'in Fransızca eki) *gazeteleriyle yüksek öğrenci gençliği* (Harbiye, Tıbbiye öğrencileri) *üzerinde etkin olmuştur. Cenevre şubesinin **Mizan*** ve ***Osmanlı** gazeteleri, Kahire şubesinin **Kanun-i Esasi*** ve ***Hak** gazetleri de aynı işlevi görmüşlerdir. Bu yayınlar dışında başka organlar da vardır..."*[169]

Jön Türk Basını

Abdullah Cevdet ve **İshak Sükûti**, Cemiyetin Cenevre şubesinde çalışmışlardır. Burada bir ara *Osmanlı* adlı bir gazete çıkarmışlardır. Para sıkıntısı çekmişlerdir.

168) *Ibid.*, s.138-139.
169) Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler I*, s.19-20.

Yıldız Sarayı, "Jön Türk"lerin peşindeydi. Onları izlemesi ve mümkünse hükümet tarafına çekilmesi için **Ahmet Celalettin Paşa** 1900 yılında Avrupa'ya gönderilmişti. Paşa, Cenevre'de çıkarılan *Osmanlı* gazetesi kalemlerinin satın alınarak susturulmasını da şöyle rapor etmişti: "(Osmanlı) *nam fesad gazetesi hakkında âhiren vuku bulan teşebbüste yazanların yani Abdullah Cevdet ve Sükûti ve bazı rüfekasının kalemini mübayaa etmekten* (satın almaktan) *ibaret olup gazete diğer bir müfsid taraftından her zaman neşri mümkündür.*"[170]

Osmanlı gazetesini bırakan **Abdullah Cevdet** Viyana Büyükelçiliğimiz, **İshak Sükûti** de Roma Büyükelçiliğimiz kadrosunda çalışmış ve birkaç yıl düzgün dış maaş almışlardır.[171]

Sükûti 34 yaşında iken 1903 yılında İsviçre'de ölmüş; İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra kemikleri İstanbul'a getirilmiştir.

Abdullah Cevdet ise uzun yaşamış, **Ahmet Celalettin Paşa**'dan para alarak[172] İsviçre'de *İçtihat* dergisini çıkarmaya başlamıştır. Şair **Eşref, Abdullah Cevdet**'in bu davranışı üzerine, *"Arapgirliler umumen edepsiz ise de Cevdet Arapgirli olmayıp Divrik dilencisi olduğundan bence şüphe bırakmamıştır... Cevdet gibi zengin dilencilerin hali insanı kızdırıyor"* diye yazmıştır.[173]

Abdullah Cevdet daha sonra sonra *İçtihat* dergisini Kahire'ye taşımış, Meşrutiyet'in ilanından sonra dergisini İstanbul'a getirip 1932 yılında ölünceye kadar çıkarmaya devam etmiştir.

Mütareke döneminde *İçtihat* gazetesinde **Kâmuran Ali Bedirhan** imzasıyla Kürtçü yazılar da yayımlanmıştır. O dönemde **Abdullah Cevdet**, ABD Başkanı **Wilson**'un ilkelerine dayanarak, Batı desteğinde bir "Kürdistan" kurulmasını açıkça savunmaya yönelmiş, fakat Anadolu'da milli hareketin başarısıyla birlikte bu gibi düşünceleri ileri sürmekten vazgeçmiştir.[174]

170) Kuran, *Op.cit.*, s.262.
171) *Ibid.*, s.173.
172) Belgesi için bkz. *Ibid.*, s.354.
173) *Ibid.*, s.355.
174) Suat Parlar, *Türkler ve Kürtler*, Bağdat Yayınları, İstanbul, 2005, s.508.

Yurt dışındaki "Jön Türk"ler tarafından çeşitli ülkelerde toplam 116 gazete çıkarıldığı saptanmıştır ve bunların dillere göre dağılımı şöyle verilmektedir: Türkçe 95, Fransızca 12, Arapça 8, Yahudice 1 adet...

Ahmet Bedevi Kuran şöyle diyor:

"'Jön Türk'ler arasında gazetecilik garib bir hal almıştı. Gazetelerin münderecatı sahibinin ve muharrirlerinin şahsi emel ve takib ettikleri gayeye göre değişiyordu. Mesela Araplık hissine kapılan gazeteler bulunduğu gibi Osmanlı, Türk, İntibah ve Şûrayı Ümmet gibi isimlerden maada Kürdistan, Anadolu ve Arnavutluk başlıklı gazete neşredenler de eksik değildi... Bu gazeteler arasında şantaj maksadı takibedenler de vardı."[175]

Bu gazete enflasyonuna Türkçe-Kürtçe *Kürdistan* gazetesini de eklemek gerekir. Bu gazete önce 1898 yılında Kahire'de **Mikdad Bedirhan** tarafından çıkarılmaya başlanmış. İngilizlerin desteklediği Bahailerin Kahire'deki matbaasında basılmakta idi. Kahire'den Suriye yoluyla Kürt bölgelerine ulaştırılıyor, Şam'a çalışmaya gelen "Kürt amele" arasında ilgi görüyor, okuma yazması olmayan Kürt hamallara sesli olarak okunuyordu.

Kürdistan gazetesi bir süre sonra Cenevre'ye taşındı. Gazetenin başına **Mikdad Bedirhan**'ın kardeşi **Abdurrahman Bedirhan** geçti.[176] **Ahmet Celâlettin Paşa**'ya verilen 15 Temmuz ve 21 Temmuz 1900 tarihli iki jurnalde şöyle deniyordu:

*"...**Abdurrahman Bey** Kürd ve Türk lisaniyle gazete çıkaracak ise de hurufatı ve mürettibi yoktur. Hurufatı Manchester'den ve mürettibi Marsilya'da Ermeni gazetesinin mürettibini elde etmeye çalışıyor. İsmi **Nişan Sironyan**'dır. Kulunuz min gayri had ve liyakat efendimizden bir emir alacak olursam hurufatın satışını tehir ettiririm. Yazıları birbirine karıştırıp nerede olduğunu iyice bilirim... 15 Temmuz 1900– **Mihri** kulunuz"*

175) Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1956, s.160.

176) Parlar, *Türkler ve Kürtler*, s.505.

*"Kürdistan gazetesi müdürü **Bedirhan Paşa hafidi Abdurrahman Bey** burada, halbuki elan gazetesini çıkaramadı...– Mihri/ 21 Temmuz 1900"*[177]

Demek ki **Abdurrahman Bey**, Ermenilerden de destek alarak *Kürdistan* adlı Kürtçe ve Türkçe gazeteyi çıkarmaya koyulmuştur. Gazetenin Avrupa'da tam olarak ne zaman yayına geçtiği ve ne kadar yayımlandığını saptayamadık.

Nikitine, *Kürdistan* gazetesinin 1898 (Hicri 1315) yılında Kahire'de çıktığını, sonra Cenevre'ye ve Folkestone'a (İngiltere'ye) göç ettiğini, Meşrutiyet'te İstanbul'a geldiğini, Birinci Dünya Savaşı üzerine 1914 yılında tekrar Kahire'de çıktığını yazıyor.[178] Gazeteyi çıkaranlar zaman içinde değişmişse de gazete hep **Bedirhan** sülalesinden birinin (**Mikdad**, **Abdurrahman** ve **Süreyya Bedirhan**) elinde olmuştur.

Süreyya Bedirhan Meşrutiyet'in ilanından sonra *Kürdistan* gazetesini bir ara İstanbul'da yayımlamış, 1917-1918 yıllarında da Kahire'de yayımlamaya devam etmiştir.[179]

Şerif Paşa

Yurt dışında çalışmalarını sürdüren İttihat ve Terakki Cemiyeti veya "Jön Türkler", çeşitli kaynaklardan para yardımı görmüştür. Avrupa'daki Jön Türkler'e para yardımı yapanlar arasında Kürt asıllı **Şerif Paşa** (1865-1951) da vardır. **Şerif Paşa**, 1898 yılından beri Stokholm'de Osmanlı Elçisi olarak bulunuyordu. Paşazadeydi, hem kendi ailesinden, hem de Mısırlı bir prenses olan eşi tarafından servet sahibi bir kimse olarak biliniyordu. Gurbet elde sıkıntıya düşen İttihatçılara yardımlarını pek esirgememiş görünüyordu.

Dr. **İshak Sükûti**, Cenevre'den **Tunalı Hilmi**'ye gönderdiği 5 Haziran 1899 tarihli mektubunda, çalışmaları hakkında bilgi verir-

177) *Ibid.*, s.266-267.
178) Basile Nikitine, *Les Kurdes*, Paris, 1956, s.194.
179) Parlar, *op.cit.*, s.536.

ken, *"Kürd'den bu ay da iane* (yardım) *aldık"* diyordu. "Kürd" dediği, **Şerif Paşa**'dır.[180] *"Bu ay da..."* dediğine göre, daha önceki aylarda da yardım aldıkları anlaşılıyor.

Şerif Paşa, Jön Türkler'in Paris'te çıkardıkları *Meşveret* gazetesine de para yardımında bulunmuştur. **Ahmet Rıza Bey** 24 Ekim 1901 tarhinde **Şerif Paşa**'ya şunları yazıyor:

"Muazzez dostum;

Türkçe 'Meşveret'in neşri kaça mal olabileceğini soruyorsunuz. Halbuki biz bunu, bundan birkaç ay evvel, sizinle birlikte hesabetmiştik. Bu esnalarda siz, yüz frank Cenevre'ye ve iki yüz frank da Paris'e gönderiyordunuz. Sizin verdiğiniz iane, Roma ve Londra ianelerine zammolunduğu halde artık kifayet eder, zannında idim. Fakat (öngörülemeyen yeni masraflar çıkmış, gönderilen yardım yetmemiştir)...

Eğer, bana bahsettiğiniz tasmimatı hususiye ve umumiyeniz (tasarlanan özel ve genel işler) *bize daha ciddi surette muavenetten* (yardımdan) *sizi menediyorsa, Kahire'de birçok dostlarınız mevcut olduğundan, hiç olmazsa bunlar arasındaki prenslere, beylere yazarsanız, gazetemizin muntazaman intişarını temin ettirmiş olursunuz...*

Brüksel'de neşri takarrür eden (yayımlanması kararlaştırılan) *gazete masarifine medar olmak üzere şimdiden muaveneti vatanperveranelerine müracaat ediyorum...*

Gazetelerle her ay gönderdiğiniz yüzer frank için size teşekkür eder ve bütün muhabbetimle, bütün kuvvetimle ellerinizi sıkarım, muhibbi azizim."[181]

Ahmet Rıza Bey, bir diğer mektubunda da **Şerif Paşa**'ya, *"Madem ki (...) bir fakir dostunuza müzaheret arzusundasınız. O halde on sekiz aylık bir fasıla esnasında ancak dokuz aylık alabildiğimi, müsaadenize mağruren nazarı dikkatinize arz ederim"* diyor.[182]

180) Mektubun tam metni için bkz. Kuran, *op.cit.*, s.213.
181) *Ibid.*, s.309.
182) *Ibid.*, s.309.

Bir üçüncü mektubunda da **Ahmet Rıza Bey, Şerif Paşa**'dan yine para istiyor:

"...Muavenetiniz sayesinde borçlarımın bir kısmını tediye ettim (ödedim). *Fakat, nafakadan keserek borç vermek, hakikaten müessif!..*

Herhalde şimdiden bize yüz veyahut iki yüz frank gönderecek olursanız pek isabet etmiş olacaksınız..."[183]

Stokholm Elçimiz **Şerif Paşa**'nm Jön Türkler'e para yardımı yapmış olması ilginç bulunabilir. Şu soru ister istemez bazı kimselerin zihinlerine takılacaktır: Sultan **Abdülhamid**'in *"Ben bu paşaya güveniyorum"* diye eline güven mektubu verip İsveç Kralına Elçi olarak gönderdiği bir kimse, nasıl olmuş da o padişahı yıkmaya çalışan bir örgüte para yardımında bulunabilmiş ve bu yardımlarını yıllarca sürdürebilmiştir?

Bu yardımların Padişah **Abdülhamid**'in talimatıyla değilse bile bilgisiyle yapılmış olduğu kanısındayım. O zamanki Yıldız Sarayı, Jön Türkler'e çok çeşitli yollarla para yardımı yaptırıyor, böylece onları gözetim ve denetim altında tutmaya çalışıyor, onlar hakkında içerden sürekli bilgi alıyordu. Jön Türkler'in birçoğu, birbirlerinden habersizmiş gibi görünerek, Yıldız Sarayı'nın talimatıyla açık ya da kapalı maaşa bağlanmışlardı. Örneğin **Abdullah Cevdet** Viyana Büyükelçiliğinden, **İshak Sükûti** Roma Büyükelçiliğinden, **Ali Kemal** Brüksel Elçiliğinden dış maaş almışlardı... **Ahmet Rıza Bey** de Stokholm Elçimizden (ve daha başka yerlerden) para yardımı almıştı.

Abdülhamid döneminde Osmanlı elçileri ve elçiden sonra gelen ikinci, üçüncü adamlar (müsteşarlar veya başkâtipler), belli bazı konularda, Hariciye Nezareti devre dışı bırakılarak, doğrudan Mabeyni Hümayun'a, yani Yıldız Sarayı'na bağlanmışlardı. Bu istibdad sisteminin nasıl işlediğini, Londra Büyükelçiliğimiz örneğinde ayrıntılarıyla ve belgeleriyle açıklamıştım.[184] Londra'da hem büyükelçimiz, hem de büyükelçiliğin ikinci adamı durumundaki şair **Abdülhak Hâmid**, ayrı ayrı Yıldız Sarayı ile şifreli yazışma ya-

183) *Ibid.*, s.309-310.

184) Bilâl N. Şimşir, *Şair Diplomatlar*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2006, s.66-83.

pıyor, Saray'dan talimat alıyor ve talimatı yerine getiriyorlardı. Elçinin ve başkâtibin ellerindeki şifre anahtarları (miftah) birbirinden farklıydı. Elçi ve başkâtip birbirlerinin şifrelerini açamazlardı; birbirlerine kuşkuyla bakarlar, birbirlerinin Saray'la ilişkilerini ve yazışmalarını bilirler, fakat yazışmalarının içeriğini bilemezlerdi. Bu yazışmaları yalnız Yıldız Sarayı'ndaki görevli açabilirdi, onun elinde de aynı şifre anahtarının bir örneği vardı. Dahası, bu şifre anahtarlarının bir örneği Hariciye Nezaretine de verilmemişti. Hariciye Nazırı, Elçiliğin Saray'la yaptığı yazışmaların içeriğini bilmez, bilemezdi...

Normal bir devlet düzeninde Elçilikler, Hariciye Nezaretine (Dışişleri Bakanlığına) bağlıdır; yazışmalarını Nezaretle yaparlar, talimatı Nezaretten alırlar, cevaplarını Nezarete bildirirler. Nezaret gerekli görürse bu yazışmalardan önemli olanları üst makamlara (Sadrazama ve Mabeyn Başkâtibine) da arzeder, oralardan da talimat ister... **Abdülhamid**'in istibdad sisteminde ise bu düzen bozulmuştu: Hariciye teşkilatında âmir-memur, ast-üst ilişkileri, disiplin, çalışma düzeni ve sicil sistemi alt üst edilmişti. Askeri ifadeyle, emir-komuta zinciri parçalanmıştı. Başkâtip, âmiri durumundaki elçisini, elçi de zaten sicil amiri durumunda olduğu başkâtibini Yıldız Sarayı'na jurnal edebiliyordu; hatta buna özendiriliyorlardı. Dolayısıyla Yıldız Sarayı, Elçiliğin çatısı altında olup bitenleri izleyebiliyordu. Elçi hakkında da başkâtip hakkında da Saray'ın elinde birer dosya vardı, bu dosyalar jurnallerle yıldan yıla kabarırdı.

Stokholm'daki Osmanlı Elçiliği bu sistemin dışında değildi. Hele Jön Türkler gibi Padişah için hassas bir konuda Elçi **Şerif Paşa**'nın, Yıldız Sarayı'ndan habersiz olarak iş çevirmesi imkânsızdı. Kaldı ki, Padişahın elçisi, Jön Türkler'in Avrupa'daki lideri konumundaki zatla (**Ahmet Rıza Bey** ile) Padişah'tan habersiz olarak görüşemez ve ona para yardımı yapamazdı. Gizlice böyle bir işe kalkışsa hemen Yıldız Sarayı'na jurnal edileceğini ve ertesi gün işinden olacağını bilirdi. 33 yaşında elçi yapıldığı için devlet deneyimi az bile olsa **Şerif Paşa** da bunu bilirdi. **Şerif Paşa**, on yıl kadar Stokholm'de elçi olarak kalabildiyse, Padişah'ın iradesine hiç ters düşmemiş olması sayesindedir.

Şunun da bilinmesinde yarar vardır: **Şerif Paşa**, Yıldız Sarayı'na rağmen değil, tam tersine, Saray'ın onayı ile İttihatçılarla ve özellikle **Ahmet Rıza Bey**'le ilişki içinde olmuş, ona aydan aya bir miktar yardım ederek Jön Türkler hakkında bilgi toplamış ve bu bilgileri sürekli olarak Yıldız Sarayı'na iletmiştir. **Şerif Paşa**, "Cemiyet-i fesadiye" dediği Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurt dışındaki çalışmalarını, elindeki özel şifre miftahı ile yaklaşık on yıl boyunca Yıldız Sarayı'na jurnal etmiş olan bir elçidir. Örneğin 23 Şubat 1899 tarihli jurnalde, *"Genç Türkler cemiyet-i fesadiyesince şiddetli bir hareket icrası hususunun katiyyen kararlaştırılmış olduğunu"* Yıldız Sarayı'na ihbar etmiştir. **Şerif Paşa**, Stokholm'den gönderdiği 18 Haziran 1899 tarihli jurnalde de Mısır ulemasının vekâletini alan **Tunalı Hilmi**'nin faaliyetleri konusunda Saray'a bilgi vermiştir.[185]

Bu arada Elçi **Şerif Paşa** bir de hata işlemiştir. Bir gün **Ahmet Rıza Bey**'i resmi konutunda misafir etmiştir. Aktif görevdeki bir elçinin oturduğu konut veya ikametgâh, kiralık bile olsa devletin evi sayılır; elçinin şahsi mülkü değildir. Devletin rejimini yıkmaya, devletin başındaki padişahı devirmeye çalışan bir ihtilalcinin devlet konutunda ağırlanması, çok göze batan ciddi bir hataydı, elçimizi biraz sıkıntıya sokmuştur. Bu hata **Şerif Paşa**'nın belki tecrübesizliğinden kaynaklanmıştı; yaşlı başlı bir elçi olsaydı bu hatayı işlemezdi, sanırım.

Gerçekten çok göze batacak nitelikteki bu hata yüzünden **Şerif Paşa**'nın Stokholm'deki görevinden alındığı ve Madrid Elçiliğine nakledildiği yolunda söylentiler, haberler çıkmıştır. Hatta bir kaynakta **Mehmed Şerif Paşa**, 1906 yılında Madrid Elçimiz olarak da gösterilmiş, fakat hangi tarihte orada işe başladığı, ne zaman oradan ayrıldığı belirtilmemiştir.[186] **Şerif Paşa**'nın Madrid Elçili-

185) M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayını, 2. baskı, İstanbul, 1989, s.313; ve Suat Parlar, *Türkler ve Kürtler*, Bağdat Yayınları, İstanbul, 2005, s.523.

186) Hâmid Aral, *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, Ankara, 1968, s.879. Yakından tanıdığım rahmetli Hâmid Aral, Dışişleri Bakanlığı arşivinde çalışan yaşlı ve gayretli bir memurdu. Bu kitabını arşiv kaynaklarına dayanarak hazırlamıştı. Hazırlarken ben de bir-iki konuda kendisine tamamlayıcı bilgi sunmuştum ve bu bilgiler de kitapta kullanılmıştı. Hâmid Aral, belki Şerif Paşa'nın 1906 yılında Stokholm'den Madrid'e nakledildiği yolunda bir kayda rastlamış ve bunu kitabına geçirmiş, fakat bu konudaki araştırmasını derinleştirememiştir, diye tahmin ediyorum -BNŞ.

ği başka kaynaklarca doğrulanmıyor.[187] Bu konuda resmi bir kayda rastlamadım. **Şerif Paşa**'nın bir ara Madrid Elçiliğine atanması düşünülmüş, hatta bu atamayla ilgili kararnamesi de çıkmış fakat sonradan bu düşüncenin ya da kararın uygulamaya konulmamış olabileceği akla gelmektedir.

Şerif Paşa'nın Stokholm'deki Elçilik görevininin sona ermesinde onun başkâtibi **Muhtar Bey** eleştirilmiştir. İddiaya göre, **Ahmet Rıza Bey**'in Elçilik konutunda misafir edilmesini başkâtip İstanbul'a jurnal etmiş, o yüzden elçi görevinden alınmış imiş. Meşrutiyet döneminde Paris'te **Şerif Paşa**'nın *Meşrutiyet* gazetesinde çalışmış olan eski muhaliflerden **Ahmet Bedevi Kuran** şunları yazıyor:

*"Bir ara **Ahmet Rıza Bey**, nakdi muavenet talebi için Stokholm'e gitmiş ve Sefir **Şerif Paşa**'ya misafir olmuştu. O sırada sefaret kâtibi bulunan Muhtar Bey, bu keyfiyeti gizlice Yıldız Sarayı'na bildirmiştir. Bunun üzerine Sefire, 'Madem ki **Ahmet Rıza Bey** Sefarethanededir, hemen kendisini tevkif ediniz' diye bir emir verilmiş ise de **Şerif Paşa**'nın bu tebliğe ehemmiyet atfetmediği ve gayritabii telâkki eylediği ve böyle bir teşebbüse girişmediği anlaşılınca kendisi Stokholm Sefaretinden azledilmiştir."*[188]

Kuran'ın bu savında tutarsızlıklar ve yanlışlar var: Başkâtip jurnal etmiş olsun olmasın, **Ahmet Rıza Bey**'in Elçilikte misafir edildiğini Yıldız Sarayı mutlaka haber alırdı. Bir elçimize istenmeyen filan kişiyi tutukla diye talimat verilemez. Elçinin elininin altında bir tutuklama gücü yoktur, jandarma yoktur. Olsaydı bile böyle bir eylem yerel yasalara ters düşer, İsveç ile Türkiye arasında sorun yaratırdı. Sonra azledildi denen elçimiz, 1898'den 1908'e kadar on yıl Stokholm Elçiliği görevinde kalmıştı, ömür boyu kalacak

187) Selim Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, ISİS İstanbul, 1999, s.123'te: Şerif Paşa, Mart 1898-Temmuz 1908 tarihleri arasında Stokholm Elçisi olarak gösterilmektedir (Rohat Alakom, *Şerif Paşa*, Avesta, İstanbul, 2. baskı, 1998). Bu kitapta ise çelişkiler vardır. Kitabın bir yerinde Şerif Paşa'nın Madrid'e tayin edilmiş olduğu yazılıyor (s.35), bir başka yerinde ise Paşa'nın, 1908 yılına kadar Stokholm'de kaldığı ve 5 Ağustos 1908'de törenle İsveç Kralına veda edip oradan ayrıldığı belirtiliyor (s.37).

188) Kuran, *op.cit.*, s.310

değildi, elbet bir gün görevi sona erecekti. Ne demiş atalarımız: *"Mahkeme kadıya mülk değildir."* 1908 yılında İstanbul'da iktidarın değişmiş olduğunu ve dolayısıyla Elçiliklerde de değişikliklerin doğal olduğunu unutmamak gerekir.

Şerif Paşa hayranı bir başka araştırmacı ise elçiyi jurnal etmiştir diye Başkâtip **Muhtar Bey**'e pek kızmış, onu batırmak istiyor görünmektedir. Zahmete girip bu konuda araştırma da yapmış. *"Şerif Paşa Stokholm'den ayrılıp Paris'e yerleşitikten sonra Muhtar Bey'in tüm rezaletlerini Meşrutiyet gazetesinde yayımlar"* demektedir.[189]

20. yüzyıl başlarında **Şerif Paşa**'nın yanında Stokholm'de başkâtip olarak görev yapmış olan **Muhtar Bey**, Türkiye Cumhuriyeti'nin seçkin diplomatlarından **Ahmet Muhtar Mollaoğlu**'dur (1870-1934). Atina Elçisi (1911-1914), Moskova Büyükelçisi (1922-1924), Washington Büyükelçisi (1927-1934) olarak görev yapmıştır. **Atatürk** onu, Amerikan Başkanı **Mr. Coolidge**'e, *"esbak Hariciye Vekili ve İstanbul mebusu sabıkı Muhtar Bey"* diye tanıtmıştı. **Muhtar Bey**, Mayıs 1934'te Washington'dan dönünce Kastamonu mebusu seçildi ve üç ay sonra, 3 Temmuz 1934 günü Ankara'da hayata gözlerini kapadı. Ölümü üzerine Amerikan basını onu saygıyla andı, *Boston Evening Transcrip* gazetesi de onun hakkında *"Büyük Bir Diplomat"* başlıklı bir yazı yayımladı.[190]

Şerif Paşa konusuna ilerde yine döneceğiz.

---

189) Araştırmacı şunları yazmaktadır: "Stokholm'de Birinci Sekreter (Başkâtip) olarak çalışan Muhtar Bey, Şerif Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan ilişkilerini Saray'a bildirir... Şerif Paşa (da) Stokholm'den ayrılıp Paris'e yerleştikten sonra Muhtar Bey'in tüm rezaletlerini *Meşrutiyet* gazetesinde yayımlar." Neymiş "rezaletler"? Biri şu imiş: Başkâtip gümrüksüz içki ve sigara getirtmiş imiş. Bir diplomat için, hatta başkâtipten daha küçük düzeyde olan ikinci ve üçüncü kâtipler için dahi, gümrüksüz içki, sigara, araba, ev eşyası ithal etmek gibi ayrıcalıklar, zaten bir haktır. Bunun usulsüzlükle bir ilgisi yoktur. Başka? Başkâtip İsveçli kızlarla iyi vakit geçirmiş, "bir harem kurmuş" imiş. Bu da ciddiyetten uzak, yakışıksız bir laftır (Rohat Alakom, *Şerif Paşa*, s.36-37).

190) Bilâl N. Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyükelçiliği (1927-1934)" *Belleten*, Cilt XLI, Sayı 162, Nisan 1977'den ayrıbasım, s.277-366; Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.103-126; Bilâl N. Şimşir, *Atatürk Dönemi. İncelemeler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006, s.177-178.

MEŞRUTİYET: KÜRT TEAVÜN VE TERAKKİ CEMİYETİ (1908-1909)

Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı üzerine, ülkemizde, kısa zamanda, irili ufaklı pek çok dernek, parti ya da bugünkü adlarıyla sivil toplum kuruluşu ortaya çıktı. Bir gecede topraktan fışkırıveren mantar gibi, birdenbire çok sayıda siyasi parti, cemiyet, kulüp kuruldu. Hocalarla papazların birbirlerine sarılıp öpüştükleri o coşkulu, romantik hürriyet ortamında, ilk defa "Kürt" adı taşıyan irili-ufaklı bazı derneklerin de sahneye çıktığı görüldü: 1908'de **Osmanlı Kürt İttihat ve Terakki Cemiyeti,** aynı yıl **Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti** ve 1912'de **Kürt Hevi Talebe Cemiyeti** kuruldu.[191]

Bu cemiyetler arasında kendinden en çok söz ettirmiş olan **Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti**'dir. Bunun üzerinde biraz duralım. "Teavün" kelimesi yardımlaşma, birbirine yardım etme anlamına gelir. Terakki, malum. Cemiyetin adı, **"Kürt Yardımlaşma ve Kalkınma Derneği"** olarak sadeleştirilebilir.

Üç Kürt Ailesi

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, 2 Ekim 1908 tarihinde kurulmuştur. Kuruluşunda en tanınmış üç Kürt ailesinin üçü de rol almıştır: Şemdinan ailesinden **Şeyh Ubeydullah**'ın oğlu **Seyyit Abdülkadir,** Bedirhan ailesinden **Bedirhan Paşa**'nın oğlu **Mehmed Emin Ali Bedirhan,** Baban ailesinden veya aşiretinden **Babanzade Ahmet Naim Bey** derneğin kurucuları arasındadırlar. (Dernek kurulduktan sonra kurucular arasında ayrılık çıkmış, bölünme olmuştur.)

Bu üç Kürt ailesinden, yani Şeyh **Ubeydullah, Bedirhan** ve **Baban** ailelerinin bazı kollarından tanınmış Kürtçüler çıkmış ve

191) Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, I,* s.404; Parlar, *Türkler ve Kürtler,* s.523-525; Nikitine, *Les Kurdes,* s.195.

bunlar Tanzimat döneminden beri Türkiye'yi uğraştırmışlardır. **Tunaya** bu konuda şöyle diyor:

"Kürtlerin siyasal gelişmelerinde eylemcilik belirli 'hanedan'ların (ailelerin) *girişimlerine bağlı kalmıştır. Örneğin 'Bâban' ve 'Bedirhan' aileleri hemen her ayaklanmanın başındadırlar. Kürt hareketleri yönetici grupların çeşitli devletler ve hükümetlerle kurdukları ilişkilere bağlı kalarak gelişmişlerdir."*[192]

Bu Kürtçülerden birkaçını biraz tanıyalım.

Şeyh Ubeydullah'ın Oğlu Seyyit Abdülkadir (1851-1925):

"Abdullah Efendizade" olarak da zikredilen **Şeyh Ubeydullah**'ın oğlu **Seyyit Abdülkadir**, 1851 yılında Hakkâri'nin Şemdinan kazasında doğdu. Nakşibendi geleneklerine göre yetiştirildi. 1879 **Şeyh Ubeydullah** ayaklanmasında silahlı isyancıların komutanıydı, Türk askerine karşı silah kullandı. 1881 yılında babasıyla birlikte Hicaz'a sürüldü. 1890 başlarında İstanbul'a döndü. 1895'te gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti listesine girdi. **II. Abdülhamid**'e karşı bir suikast girişimine adı karıştığı için 1896 yılında yeniden, ancak bu defa Mekke'ye sürüldü.[193]

Seyyit Abdülkadir Meşrutiyet'in ilanı üzerine, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı ve bu cemiyetin ömür boyu başkanlığını üstlendi. Cemiyetin Nizamnamesinin 7. ek maddesi şöyle idi:

"Cemiyetimiz merhum Şeyh Abdullah (Ubeydullah) *Efendizade Abdülkadir Efendi Hazretlerini riyaset-i ulâya... intihap etmiştir. Riyaseti ulâ müşarünileyh Abdülkadir Efendi Hazretlerinin zâtıyla kaim ve kendisine münhasırdır..."*[194]

1910 yılında Osmanlı üst meclisi olan Ayan Meclisi'ne atanan **Seyyit Abdülkadir**, 1918'de "Kürt Teali Cemiyeti"nin kurucuları arasında yer aldı. 1925'te **Şeyh Sait** ayaklanmasına karıştı. Aynı yıl İstiklal Mahkemesi'nce idam cezasına çarptırıldı ve ceza infaz edildi.

192) Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler I*, s.404, not 5.
193) Özoğlu, *op.cit.*, s.114.
194) Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler I*, s.413.

Bedirhan Paşa'nın Oğlu Emin Ali Bedirhan (1851-1926):

Mehmet Emin olarak da bilinen **Emin Ali Bedirhan**, Tanzimat Fermanı'nın ardından 1846'da devlete karşı ayaklanmış olan **Bedirhan Bey**'in 21 erkek çocuğundan biridir. Ayaklanma sonunda babasının ailesiyle birlikte sürüldüğü Girit adasında doğdu (1851). Hukuk öğrenimi gördü. Adana, Selanik, Ankara ve Konya'da savcı, yargı müfettişi ve yargıç olarak görev yaptı. 1906 yılında bir kardeşi ve bir kuzeniyle birlikte İstanbul şehremini **Rıdvan Paşa**'nın öldürülmesi olayına karıştığı için azledilerek ailesiyle birlikte Isparta ve Akka'ya sürüldü.

1908 yılında İstanbul'a dönen **Emin Ali Bedirhan**, ilk Kürt örgütü olan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı ve bu dernekte bir süre **Seyyit Abdülkadir** ile birlikte çalıştı. Bağımsız bir Kürdistan kurmak ve bunun başına kral olmak emeli besliyordu. Bu yüzden özerklik yanlısı olan **Seyyit Abdülkadir** ile anlaşmazlığa düştü ve dernekten ayrılarak İttihat ve Terakki karşıtı Ahrar Fırkası'na girdi, daha sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katıldı.[195]

Emin Ali Bedirhan, Mütareke döneminde Kürtçülerin önde gelen bir ismi olarak, Kürt Teali Cemiyeti'nin de kurucuları arasında yer aldı ve orada tekrar **Seyyit Abdülkadir** ile buluştu. **Emin Ali Bedirhan**'ın oğulları **Celadet**, **Süreyya** ve **Kâmuran Bedirhan** da Kürtçülük bakımından babalarının izinde yürümüşlerdir.

Emin Ali Bedirhan ve üç oğlu, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz hizmetinde idiler. **Süreyya Bedirhan**, Kahire'deki İngiliz İstihbarat örgütünde maaşlı olarak çalışmıştır. O yıllarda Kahire'de bulunan Dr. **Rıza Nur**, Mısır'daki Türklerden **Miralay Sadık**, **Gümülcineli İsmail** gibi 20-30 kişinin İngilizler hesabına istihbarat işlerinde çalıştıklarını, bunlar arasında **Süreyya Bedirhan**'ın da bulunduğunu belirtir:

"Bu esnada (Kahire'de) *Bedirhanzadelerden ve İzmir'den gelen* ***Süreyya*** *adında biri 'Kürdistan' adında Kürt istiklali ve Türkiye'nin inkırazı için Türkçe ve Kürtçe bir gazete çıkardı. Bu*

195) Özoğlu, *op.cit.*, s.122-123.

gazeteyi İngiliz parasıyla çıkarırdı. Bu 'Kürdistan' gazetesini toplayıp (Türkiye'ye) *getirdim. Sinop'taki kütüphanemdedir. Mütaleası mahiyetini anlatır. Bu adam* (**Süreyya Bedirhan**) *ayrıca casusluk maaşı da alırdı.* (Miralay) ***Sadık*** *ve Samiler ile birlikte çalışırdı. Parası olan adamlara para vermesini, aksi takdirde İngilizlere jurnal edeceğini söyler, para alır, alamazsa hapse sokturur, sonra çıkarmak için para alırdı."*[196]

Bu Kürtçülere ileride yeniden dönülecektir.

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında başka isimler de vardı: Dr. **Şükrü Mehmet Sekban**, İsmail Paşazade Müşir **Ahmet Paşa** gibi...

Cemiyet, kurulduktan kısa zaman sonra Diyarbakır, Bitlis ve Musul'da şubeler açmıştır.

Basın ve Alfabe

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, kurulduktan az sonra kendi adını taşıyan bir yayın organı çıkarmaya başlamıştır. **Seyyit Abdülkadir** de ayrıca *Hetav-i Kürd* (Kürt Güneşi) adlı bir gazete yayımlamaya koyulmuştur. Bedirhan ailesi tarafından Avrupa'da yayımlanmış olan *Kürdistan* adlı gazete de İstanbul'a taşınmış ve **Ubeydullah** (Şemdinan) ailesi ile **Bedirhan** ailesi arasındaki rekabet gazete çıkarma konusunda da kendisini göstermiştir:[197] Kürt Hevi Cemiyeti de 1913 yılında İstanbul'da Kürtçe-Türkçe *Roj-a Kürt (*Kürt Günü) adlı aylık bir dergi çıkarmaya başlamıştır.[198]

İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında İstanbul'da temeli atılan Kürtçe-Türkçe yayın organlarında Kürtlerin çeşitli sorunları da dile getirilmeye ve bu arada bir Kürt alfabesi konusu da tartışılma-

196) Dr. Rıza Nur, *Türk Tarihi,* Cilt 11, İstanbul, Matbaai Âmire, 1926, s.109-110; Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası,* Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990, s.219.
197) Nikitine, *op.cit.,* s.195.
198) Suat Parlar, *Türkler ve Kürtler,* s.523-524; Nikitine, *op.cit.,* s.195.

ya başlanmıştır. **Abdurrahman Bedirhan**, 1913'te *Roj-a Kürt*'ün 4. sayısında Kürt alfabesinin geliştirilmesi konusunu ele almıştı.[199]

Roj-a Kürt, alfabe konusunda İttihatçılardan ve Arnavutlardan esinlenmiş olabilir. Türk kültürüne büyük hizmetlerde bulunmuş olan ünlü sözlük yazarı **Şemseddin Sami Fraşeri**, kardeşi **Abdül Bey** ile birlikte, vaktiyle 36 harfli bir Arnavut alfabesi hazırlamıştı. Latin alfabesine dayanan bu alfabe, kuzey bölgesi Müslüman Arnavutları, yani "Toska"lar tarafından tepkiyle karşılanmış ve buna "Gega Alfabesi" diye kulp takılmıştı. **Şemseddin Sami Bey** de Gega Arnavutlarındandı. Tepkilere rağmen bu alfabe Arnavut gençleri arasında daha 1880'lerde yayılmıştı. Ama İkinci Meşrutiyet döneminde Arnavutlar arasında alfabe konusu hâlâ güncelliğini koruyordu. Bu dönemde Türkiye'de da Arap alfabesinin Türkçe için yetersiz kaldığı tartışılıyordu.[200] Bedirhan oğlu **Abdurrahman Bey** de bu gelişmelere bakarak Kürt alfabesi konusunu ortaya atmıştır, denebilir.

Cemiyetin Nizamnamesi

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin 27 maddeden ve 1 ek maddeden oluşan Nizamnamesi yayımlanmıştır.[201] Burada Cemiyetin kuruluş tarihi 19 Eylül 1324 (2 Ekim 1908), merkezinin de İstanbul'un Vezneciler semtinde Daire-i Mahsusu olarak gösterilmektedir.

Cemiyetin 25 kişiyi geçmeyen bir Danışma Kurulu (Heyet-i İstişare) ile 15 kişilik bir Yönetim Kurulu (Heyet-i İdare) vardır. Danışma Kurulu ile Yönetim Kurulu birlikte Genel Kurulu (Heyet-i Umumiye'yi) oluştururlar. Kurullar yalnız Kürt üyelerden oluşur (*ekraddan mürekkeptir*) (Md. 2).

199) Parlar, *op.cit.*, s.524.

200) Geniş bilgi için bkz. Bilâl N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s.38 vd.

201) Nizamnamenin tam metni için bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler I*, s.409-413.

Yönetim Kuruluna üye olabilmek için, başka şartlar yanında Türkçe ve Kürtçe konuşup yazabilmek şartı aranır. *"Kürtçeyi bilmediği takdire elsine-i sairey-i mütedavileden* (geçerli yabancı dillerden) *birine güzelce vakıf olmak lazımdır"* (Md. 5).

Cemiyet, İstanbul'da, Kürtçe ve Türkçe olarak haftalık bir gazete yayımlayacaktır (Md. 10).

Cemiyet, ilkokullarda Kürtçe eğitimi kolaylaştırmak için Kürtçe dilbilgisi ve sözlük, ayrıca din kuralları ve çeşitli bilimler konusunda kitaplar hazırlayacak ve hazırlatacaktır. Kürtçe en güzel ders kitabı hazırlayanlar ödüllendirilecektir (Md. 11).

Dernek, gereken yerlerde rüştiye, idadiye okullarıyla yüksek okullar açtırmak için Maarif Nazırı katında girişimlerde bulunacaktır. (Md. 12) Cemiyet resmi dil olan Türkçeyi okullarda ve Kürtler arasında öğretmek için *"son derecede çalışacaktır"* (Md. 13).

Şimdiye kadar basılmış ve basılmamış Kürtçe ne kadar yararlı eser varsa bunlar derlenip toplanacak ve Kürt edebiyatı tarihçesi kitabı yayımlanmasına özen gösterilecektir (Md. 14).

Cemiyet, Kürtlerle Ermeniler arasındaki ve Kürt aşiretlerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları gidermek ve anlaşma yollarını araştırıp gerçekleştirmek amacıyla Kürdistan'a uygun kişiler gönderecektir. Bu alanda yerel makamlardan, ulema ve şeyhlerden, nüfuzlu reislerden yararlanmaya çalışacaktır. Cemiyet; Ermeni derneklerinden de yaralanmak üzere İstanbul'da Kürtler ile Ermenilerden bir karma kurul oluşturacak ve amaca mutlaka ulaşmaya çalışacaktır (Md. 15).

Cemiyet, Kürtlerin gelişmesi için çok gerekli olan ve Anayasanın verdiği hakları savunacak uygun kimseleri Millet Meclisine seçtirmek için çaba gösterecek ve bu yolda programlar hazırlayıp yayınlar yapacaktır (Md. 16).

Kürtlerin yaşadıkları vilayetlerde, sancaklarda ve kazalarda Cemiyetin şubeleri olacaktır. Şubelerin de birer Danışma Kurulları ve Yönetim Kurulları olacaktır. Bütün şubeler İstanbul'daki merkeze bağlı olacak ve merkezden alacakları talimata göre çalışacaklardır (Md. 17).

Kürtlerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde ahaliden herhangi biri zulüm görürse veya Kürtler başka unsurlara zulüm yaparsa bunların giderilmesi için Cemiyet hükümet katında girişimlerde bulunacaktır (Md. 24).

İlerde gerekli oldukça bu Nizamname değiştirilebilecek veya buna yeni maddeler eklenebilecektir (Md. 23).

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş amaçları (*maksad-ı tesis*), Nizamnamesinin birinci maddesinde belirtilmiştir. Pek tumturaklı bir dille kaleme alınmış olan bu tek cümlelik madde aynen şudur:

*"**Madde 1**– Ahkâm-ı celile-i İslamiyeyi muvafık ve saadet-i milletle selâmet-i vatanı mütekeffil olan Kanun-i Esasi'nin kavaid-i muhassenatını bu hakayıka vakıf olmayan bir takım Kürtlere tevhim ve Osmanlılık sıfat-ı mübeccelesini daima muhafaza ile beraber din ve devletin yegâne medar-ı terakki ve hayatı bulunan usûl-u meşrutiyet idame edildikçe makam-ı hilafet-i kübra ve saltanat-ı uzmaya Kürtlerin revabıt-ı vesikasını teşyit eylemek ve vatandaşları olan Ermeni ve Nesturi ve akvam-ı saire-i Osmaniye ile hüsn-i imtizac ve muaşeretlerini bir kat daha takviye ve tezyid ve kabail ve aşair arasındaki bazı gûna münaferet ve ihtilâfı izale ile cümlesinin bir merkez-i meşru-i ittihadda hemdest-i terakki olmaları esbabını temin ve maarıf ve sanayi ve ticaret ve ziraatı neşr-ü tevsi' etmek makasıd-ı esasiyesi üzerine 'Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti' nâmıyla bir cemiyet-i hayriye tesis edilmiştir."*

Madde, İttihatçıların 1908'deki siyasi söylemlerine uyumlu biçimde yazılmıştır. Derneğin amaçları özetle şöyle gösterilmektedir:

* Hayırlı anayasayı Kürtlere anlatmak (Anayasa milletin mutluluğu ve vatanın selameti için bir güvencedir),
* Ulu Osmanlılık kimliğini daima muhafaza etmek,
* Din ve devletin tek ilerleme ve yaşam aracı olan anayasal rejimi sürdürmek,
* Ulu Halifelik makamına ve Yüce Saltanata Kürtlerin bağlılık inancını artırmak,

* Kürtlerin Ermeniler, Nesturiler ve diğer Osmanlı grupları ile iyi geçinmelerini bir kat daha güçlendirip geliştirmek,

* Kabileler ve aşiretler arasındaki uyumsuzlukları ve anlaşmazlıkları gidermek (ve hepsini birlikte kalkındırmak).

Ustaca ve kurnazca kaleme alınmaya çalışılmış olan bu nizamnamede hukukçu bürokrat ve Kürtçü politikacı **Emin Ali Bedirhan**'ın damgası vardır; **Seyyit Abdülkadir** de bunun içine dini unsurlar serpiştirerek belgeye mührünü basmıştır, denilebilir.

Tüzükte, bir yandan Osmanlılık kimliği vurgulanırken diğer yandan Kürt kimliği öne çıkarılarak ayrılıkçılık, Kürtçülük yapılmaktadır.

Mecliste Kürtçü Söylemler

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti kurucuları, "Kürtlerin gelişmesi için" kendilerine uygun kimseleri Osmanlı Mebusan Meclisi'ne seçtirmeyi programa almışlardı (Nizamname Md. 16). Bu cemiyetin seçimlerde ne kadar etkin olduğu bilinmemekle birlikte, Meclise 10 kadar Kürt asıllı mebus seçilmişti.[202]

Bu mebuslar, Mecliste, bütün Osmanlı ülkesinin değil de sadece Doğu vilayetlerinin (Vilayat-ı Şarkiyye'nin) temsilcileri imiş gibi davranmaya ve yalnız bu bölgenin "kötü sosyo ekonomik durum"dan kurtarılmasını dile getirmeye yöneldiler.

Kürt kökenli mebuslar "Devr-i sabık"ta Doğu vilayetlerinde bir şey yapılmadığını, bu yörenin "âdeta bir yetim çocuk" muamelesi gördüğünü söylüyorlardı. Eleştiriyi daha da ağırlaştırarak, bu yöreye "Devr-i Meştutiyette" de bir şey yapılmadığını ileri sürüyor ve seçim bölgelerine ilişkin iç karartıcı tablolar çiziyorlardı.

Musul Mebusu **Mehmet Ali Bey**'e göre, Musul, İstanbul'a otuz beş günlük mesafedeydi. Van Mebusu **Mithat Bey**, Van vilayeti için *"Osmanlı ülkesinin Sibiryasıdır"* diyordu. Dersim Mebusu **Salim Bey**, Dersim sancağının her türlü bayındırlıktan uzak oldu-

202) II. Meşrutiyet'in ilk Meclisinde sadece 2 Kürt milletvekili bulunduğunu belirten kaynaklar da vardır. Bkz. Ömer Sami Coşar, *Atatürk Ansiklopedisi*, s.101.

ğunu söylüyordu. Okuryazarlık on binde bir bile değildi, bu oranı binde bire çıkarmak için ödenek verilmeliydi.

Bu Kürtçü söylemlerde Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin etkisi sezilmektedir. Kendilerini Doğu vilayetlerinin temsilcileri sayan, Kürtleri Kürt olmayanlardan ayıran ve yalnız Kürtler için taleplerde bulunan bu mebusların Kürtçülükleri daha sonra açıkça ortaya çıkmıştır. Bu mebuslardan bir bölümü, Mütareke bozgununda ortaya çıkan ayaklanmalarda ve daha sonraki olaylarda rol almışlardır.

Eski Kürt asıllı mebus **Seyyit Taha** ve **Seyyit Abdülkadir**'in girişimleriyle, Birinci Dünya Savaşı içinde Mısır'da "İstihlâs-ı Kürdistan Cemiyeti" (Kürdistan'ın Kurtuluşu Derneği) kurulmuştur.[203]

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı ülkesini veya Türkiye'yi bölmeyi açıkça savunmamıştır; ama bölücülük anlamında değilse bile ayrılıkçılık anlamında Kürtçülük yapmıştır. Kürtleri, Osmanlı toplumundan ayrı olarak ele almış, ayrı tutmuş, yalnız Kürtler için projeler, programlar geliştirmiştir. Bu açılardan ayrılıkçılık yapmıştır. 1909 yılında çok aktif olan bu cemiyetin, ondan sonraki yıllarda sesi pek duyulmamıştır.

OSMANLI DEVLETİ'NİN DÜNYA SAVAŞI'NA GİRMESİ VE PAYLAŞILMASI

Osmanlı Devleti'nin Büyük Savaşa Sürüklenmesi (1914)

Saraybosna suikastı üzerine, 1914 yazında **Birinci Dünya Savaşı** patlak verince, İngiltere, inanılmaz bir körlükle veya kasıtla, Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın kucağına itti ve Türkiye'nin Almanya yanında savaşa sokulmasını hazırladı.

Türk Hükümeti, İngiltere'ye "**Sultan Reşat**" ve "**Osmaniye**" adlı iki savaş gemisi ısmarlamıştı. 1912-1913 Balkan Savaşı yenilgisinin ve özellikle o savaşta Türk donanmasının Yunan zırhlısı "**Averoff**" karşısında ciddi bir varlık gösterememiş olmasının ezikliği içinde Türk halkı, bu iki zırhlıya büyük umut bağlamış ve

203) Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler I*, s.407-408.

bütün yoksulluğuna rağmen dişinden tırnağından artırarak bu gemiler için gönüllü para yardımında bulunmuştu. Böylece gemilerin paraları peşin olarak İngiltere'ye ödenmişti. Dünya Savaşı başlarken İngiltere, Türk halkını şok eden bir karar aldı: *"Her Anadolu köylüsünün birer kuruş ödediği bu gemilere"* el koydu ve âdeta koskoca Osmanlı İmparatorluğu'nu iki zırhlıya feda etti.[204]

İngiltere'nin bu davranışı üzerine Osmanlı Hükümeti 2-3 Ağustos 1914 gecesi Almanya ile ittifak antlaşması imzaladı. Birkaç ay sonra, Kasım 1914'te Osmanlı Devleti, Almanya'nın yanında büyük savaşa sürüklendi.

Türkiye'nin Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte İtilaf Devletlerinin, yani başta Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama emelleri bir çeşit meşruluk kazanır hale geldi.

SYKES-PİCOT ANLAŞMALARI (1916)

Müttefikler, bir dizi gizli anlaşma ile Osmanlı topraklarını paylaşmışlardı. Bu gizli anlaşmaların en önemlisi ve konumuzla doğrudan ilgili olanı 1916 yılında yapılan Sykes-Picot Anlaşmalarıdır. Fransa, İngiltere ve Rusya arasında yapıldı. Mektup değiş tokuşu yani imzalı nota alışverişi biçiminde ve birkaç aylık bir sürede oluşturuldu. Bu mektuplar şunladır:

1– Rus Dışişleri Bakanı **B. Sazanof**'un Petrograd'daki Fransız Büyükelçisi **B. Paléologue**'a mektubu (13/26 Nisan 1916),

2– Fransa'nın Londra Büyükelçisi **B. Paul Cambon**'un İngiliz Dışişleri Bakanı Sir **Edward Grey**'e mektubu (9 Mayıs 1916),

3– Sir **Edward Grey**'in **B. Cambon**'a ara mektubu (15 Mayıs 1916),

4– **B. Paul Cambon**'un Sir **Edward Grey**'e mektubu (15 Mayıs 1916),

204) Osman Olcay, *Sèvres Andlaşmasına Doğru (Çesitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)*, AÜ-SBF Yayınları, 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi 8, Ankara, 1981, s.XI; ve Bilâl N. Şimşir, *Ankara... Ankara... Bir Başkentin Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, 2. basım, Ankara, 2006, s.61-62.

5– Sir **Edward Grey**'in **B. Cambon**'a "Gizli" işaretli mektubu (16 Mayıs 1916),

6– Sir **E. Grey**'in Rus Büyükelçisi Kont **Benckendorff**'a mektubu (23 Mayıs 1916),

7– **B. Cambon**'un Vikont **Edward Grey**'e mektubu (25 Ağustos 1916),

8– Kont **Benckendorff**'un Vikont **E. Grey**'e mektubu (1 Eylül 1916) ve

9– Vikont E. **Grey**'in Kont **Benckendorff**'a mektubu (23 Ekim 1916).

Anadolu'nun nasıl bölüşülmüş olduğunu gösteren bu mektuplardan üçü aşağıdadır, ki bunların her biri birer imzalı notadır:

Rus Dışişleri Bakanı B. Sazanof'tan Petrograd'daki Fransız Büyükelçisi B. Paléologue'a Mektup (13/28 Nisan 1916):

"Sayın Büyükelçi,

İmparatorluk Dışişleri Bakanlığının Fransa Büyükelçiliğine göndermiş olduğu 4/17 ve 8/21 tarihli bu yılki andırılara (muhtıralara) *dayanarak, Fransa ile İngiltere arasında, bir Arap Devleti ya da bir Arap Devletleri Federasyonu kurulması ve Suriye, Kilikya ve Mezopotamya topraklarının paylaşılması konusunda varılacak anlaşmanın tanınmasına ilişkin olarak, Fransa Hükümeti özel temsilcisi B. **Georges Picot** ile yapmış olduğum görüşmeler sonucunda, İmparatorluk Hükümetinin, aşağıdaki koşullarla, kendisine bildirilen temeller üzerinde, varılmış olan anlaşmayı onamaya hazır olduğunu Ekselanslarına bildirmekle onur duyarım:*

1) Rusya, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis bölgelerini, Trabzon'un batısında Karadeniz kıyısında saptanacak bir noktaya kadar, kendisine bağlayacaktır.

2) Kürdistan'ın, Van ve Bitlis'in güneyinde, Muş, Sert, Dicle'nin akım yolu, Ceziret-ül-ibn-Ömer, Amadya'ya egemen dağ-

ların tepeler çizgisi ile Mergavar bölgesi arasındaki bölümünün Rusya'ya verilmesi karşılığında Rusya, Aladağ, Kayseri, Akdağ, Yıldız Dağı, Zara, Egin ve Harput arasında kalan toprakların iyeliğinin (mülkiyetinin) *Fransa'nın olmasını kabul etmektedir. Ayrıca, Mergavar bölgesinden sonra, Arabistan'ın sınırı şimdiki Osmanlı-Acem sınırını oluşturan dağların tepe çizgisini izleyecektir. Bu sınırlar genel olarak belirtilmekte olup, ilerde yerinde toplanacak olan Sınırlandırma Komisyonunun önerebileceği ayrıntılara değin, değişiklikler saklı kalacaktır.*

İmparatorluk Hükümeti ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun böylece Rusya'ya bırakılmış olan toprak parçalarının her yerinde, Osmanlı Hükümeti'nce Fransızlara tanınmış olan demiryolu ya da başka ayrıcalıkların korunacağını da kabul eder. İlerde, İmparatoluk Hükümeti, bunların İmparatorluk yasalarına uyumluluklarını sağlamak için değiştirilmeleri istemini belirtecek olursa, bu değişiklik Cumhuriyet Hükümetiyle anlaşarak yapılacaktır.

İki ulusa ait din, eğitim ve sağlık, kurum, yönetim ve kuruluşlarına gelince, bunlar, Osmanlı Hükümeti'yle yapılmış andlaşma, anlaşma ve sözleşmelerle elde etmiş oldukları ayrıcalıklardan yararlanmayı sürdüreceklerdir. Ancak, bu çekinceyi öne sürerken, iki hükümetin, Rusya ve Fransa'ya bağlanacak bölgelerde, ilerde, yargı hakları, dinsel koruyuculuk ve kapitülasyonları sürdürmek amacını değil, bugün varolan kurum ve kuruluşların yaşamlarının sürdürülmesini sağlamak ve barış imzalandıktan sonra da, iki ülke arasındaki dostluğun başarılı bir sonuca ulaştıracağından kuşku duyulmaması gereken görüşmelere yol açmak amacını güttükleri anlaşılmaktadır.

Son olarak, iki hükümet de, ilke olarak, Türk topraklarını kendilerine bağlayacak olurlarsa, Omanlı borçlarının anapara ve faiz ödemelerine katılacaklarını kabul etmektedirler.

Saygılarımın...
Sazanof"[205]

205) Osman Olcay, *Sèvres Andlaşmasına Doğru,* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1981, s.LVII (belgenin çevirisi Sn. Osman Olcay tarafından yapılmıştır -BNŞ).

İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'den Londra'daki Rus Büyükelçisi Kont Benckendorff'a Mektup (23 Mayıs 1916):

"Ekselans,

Londra'daki Fransız Büyükelçisinden, geçen ayın 26'sında Rus ve Fransız Hükümetleri arasında, Ekselanslarının Hükümetinin, bazı koşullar altında, bir Arap Devleti ya da bir Arap Devletleri Federasyonu kurulması ve Arapların işbirliğinin sağlanması kaydıyla, Suriye, Kilikya ve Mezopotamya topraklarının bölüşülmesi hakkında Büyük Britanya ile Fransa arasında yapılan düzenlemeyi kabul ettiğini bildiren nota alışverişinin örneklerini aldım.

Majestelerinin Hükümeti, bu düzenlemede yer alan sınırları Ekselanslarının Hükümetinin kabul etmesini memnunlukla kaydeder ve ben de, şimdi, Ekselanslarına, Majestelerinin Hükümetinin de, kendi bakımından, anlaşmayı tamamlamış olmak için, geçen ayın 26'sında Petrograd'da alınıp verilen notalarla, Rus Hükümeti'nce ileri sürülmüş ve Fransız Hükümeti'nce kabul edilmiş olan koşulları kabul etmeye hazır olduğunu bildirmekle onur duyarım.

Bu düzenlemelerin Rusya ile Büyük Britanya arasındaki ilişkileri doğrudan doğruya etkilediği ölçüde, Ekselanslarının Hükümetini, aşağıdaki hususlar üzerinde bir anlaşmayı kabule çağırmakla onur kazanırım:

1) Rusya'nın, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis bölgelerini, Trabzon'un batısında Karadeniz kıyısında saptanacak bir noktaya kadar, kendisine bağlayacağına;

2) Kürdistan'ın, Van ve Bitlis'in güneyinde, Muş, Sert, Dicle'nin akım yolu, Cezire-ül-ibn-Ömer, Amadya'ya egemen dağların tepeler çizgisi ile Mergavar bölgesi arasındaki bölümünün Rusya'ya verileceğine; ve Mergavar bölgesinden başlayarak Arap Devetinin sınırının, şimdiki Osmanlı ve Acem topraklarını ayıran sınırı oluşturan dağların tepe çizgisini izleyeceğini (kabul ederler). *Bu sınırlar genel bir biçimde belirlenmekte olup, ilerde, yerinde*

toplanacak olan Sınırlandırma Komisyonunun önerebileceği ayrıntılara değgin, değişiklikler, saklı tutulmaktadır.

3) Rus Hükümeti'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun, böylece Rusya'ya bırakılmış olan toprak parçalarının her yerinde, Osmanlı Hükümeti'nce Britanya uyruklarına tanınmış olan ayrıcalıkların korunacağı yüklenilmektedir. İlerde Rus Hükümeti, bunların, İmparatorluk yasalarına uyumluluklarını sağlamak için değiştirilmeleri istemini belirtecek olursa, bu değişiklik sadece Britanya Hükümeti'nin uygun görmesiyle yapılabilecektir.

4) Böylece Rusya'ya bırakılmış olan Osmanlı topraklarının her yerinde, var olan İngiliz gemicilik ve geliştirme hakları ile herhangi bir İngiliz din, eğitim ya da tıp kurumunun haklarının korunacağını yükümlenecek. Majesteleri Hükümeti de kendi bakımlarından, bu anlaşma koşulları gereğince, tümden Britanya'nın olacak ya da içinde Britanya çıkarlarının üstünlüğünün tanınacağı bölgelerdeki benzer Rus hak ve ayrıcalıklarının korunacağını yükümlenir.

5) Her iki hükümet de, ilke olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir parçasını alan her Devletin, Osmanlı borcunun anapara ve faiz ödemesine katılması gerekeceğini kabul ederler.

Saygılarımın...
E. Grey"[206]

Londra'daki Rus Büyükelçisi Kont Benckendorff'tan İngiltere Dışişleri Bakanı Vikont Edward Grey'e Mektup (1 Eylül 1916):

"Sayın Vikont,

Soylu kişilerinden 23 Mayısta aldığım bir nota'da, Londra'daki Fransa Büyükelçisinden, bu yılın 26 Nisanında Fransız ve Rus Hükümetlerinin arasındaki nota alışverişinin örneklerini aldığınızı bildirmek nezaketini göstermiştiniz. Bu notalarla, İmparatorluk Hükümeti, bir Arap Devleti ya da bir Arap Devletleri Federasyonu kurulması ve Arap işbirliği sağlanması kaydıyla, Suriye, Kilikya ve

206) *Ibid.*, s.LX-LXI (Sn. Osman Olcay çevirisidir -BNŞ).

Mezopotamya topraklarının bölüşülmesi hakkında Büyük Britanya ile Fransa arasında yapılan anlaşmayı, bazı koşullarla kabul ettiğini bildirmekte idi.

Soylu kişileri, ayrıca, Krallık Hükümetinin, anlaşmayı tamamlamış duruma getirmek için, İmparatorluk Hükümetince ileri sürülen ve Fransız Hükümeti'nce, Petrograd'da 26 Nisan 1916'da alınıp verilen notlarla kabul edilmiş bulunan koşulları kabule hazır olduğunu da bildirmiş bulunuyor.

Bu durumda, soylu kişilerine, Majeste Britanya Kralının Hükümetiyle İmparatorluk Hükümetinin şu koşullarda görüş birliğine varmış bulunduklarını bildirmekle onur kazanırım:

1) Rusya'nın, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis bölgelerini, Trabzon'un batısında Karadeniz kıyısında saptanacak bir noktaya kadar, kendisine bağlayacağına;

2) Kürdistan'ın, Van ve Bitlis'in güneyinde, Muş, Sert, Dicle'nin akım yolu, Ceziret-ül-ibn-Ömer, Amadya'ya egemen dağların tepeler çizgisi ile Mergavar bölgesi arasındaki bölümünün Rusya'ya verileceğine; ve Mergavar bölgesinden başlayarak Arap Devetinin sınırının, şimdiki Osmanlı ve Acem topraklarını ayıran sınırı oluşturan dağların tepe çizgisini izleyeceğini (kabul ederler). *Bu sınırlar genel bir biçimde belirlenmekte olup, ilerde, yerinde toplanacak olan Sınırlandırma Komisyonunun önerebileceği ayrıntılara değgin, değişiklikler, saklı tutulmaktadır.*

3) Rus Hükümeti'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun, böylece Rusya'ya bırakılmış olan toprak parçalarının her yerinde, Osmanlı Hükümeti'nce Britanya uyruklarına tanınmış olan ayrıcalıkların korunacağı yüklenilmektedir. İlerde Rus Hükümeti, bunların, İmparatorluk yasalarına uyumluluklarını sağlamak için değiştirilmeleri istemini belirtecek olursa, bu değişiklik sadece Britanya Hükümeti'nin uygun görmesiyle yapılabilecektir.

4) Böylece Rusya'ya bırakılmış olan Osmanlı topraklarının her yerinde, var olan İngiliz gemicilik ve geliştirme hakları ile herhangi bir İngiliz din, eğitim ya da tıp kurumunun haklarının korunacağını yükümlenecek. Majesteleri Hükümeti de kendi bakımla-

rından, bu anlaşma koşulları gereğince, tümden Britanya'nın olacak ya da içinde Britanya çıkarlarının üstünlüğünün tanınacağı bölgelerdeki benzer Rus hak ve ayrıcalıklarının korunacağını yükümlenir.

Ancak şu çekinceyi ileri sürmekele de görevlendirilmiş bulunmaktayım: Bu madde ile tanınan yararlar, Rusya ile çeşitli başka devletler arasında imzalanmış birçok uluslararası anlaşmada da özel çekince konusu olmuş bulunan, İmparatorluğun kabotaja ilişkin yasalarını ilgilendirdiği için, İmparatorluk Hükümetinin görüşüne göre bu konu şimdiden bir hükme bağlanamaz; fakat ilerde, her iki taraf için de memnunluk verici bir çözüme bağlanmak üzere, iki devletin dostça incelemelerine sunulabilir.

5) Her iki hükümet de, ilke olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir parçasını alan her devletin, Osmanlı borcunun anapara ve faiz ödemesine katılması gerekeceğini kabul ederler.

Saygılarımın...
Benckendorff"[207]

Dördüncü maddenin sonundaki Rus çekincesi İngiltere tarafından not edildi: Böylece Rusya, İngiltere ve Fransa arasında yapılan anlaşma tamamlanmış oldu. Anlaşma, bunu hazırlayan İngiliz **Mr. Sykes** ve Fransız **M. Picot**'un adlarıyla, **Sykes-Picot Anlaşmaları** olarak tarihe geçti.

Bu anlaşma ile Mezopotamya Fransa'ya bırakılıyordu, dolayısıyla Kuzey Irak Kürtleri Fransız bölgesinde kalıyordu. Anadolu Kürtlerinin büyük çoğunluğu ise Rus bölgesi içinde kalıyordu.

1917 Rus Bolşevik devrimi üzerine Rusya Birinci Dünya Savaşı'ndan çekildi ve Rusya ile **Bresk-Litovsk Barış Antlaşması** imzalandı (3 Mart 1918).

Rusya'nın bıraktığı boşluğu, **Mondros Mütarekesi** döneminde İngiltere ile Ermenistan doldurmaya çalıştılar. İngiltere, Fransa'yı Mezopotamya bölgesinden vazgeçirdi. Irak ile birlikte Mezopotamya (bu arada Musul petrol bölgesi de) İngiltere'nin nü-

207) *Ibid.*, s.LXI-LXII (Sn. Osman Olcay çevirisidir -BNŞ).

fuz bölgesine girdi. Bu bölgede yaşayan Kürtler de İngiliz nüfuzu altında kaldı.

Anadolu Kürtleri ise, Büyük Ermenistan projesi ile, Ermeni egemenliği altına sokulmak istendi. ABD Başkanı **Wilson**, Büyük Ermenistan projesini kuvvetle destekledi.

Kısacası, Syskes-Picot Anlaşmalarının etkileri 1920 **Sevr Antlaşması**'na kadar sürdü.

MUSTAFA KEMAL GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA (1916-1917)[208]

Atatürk, 1916-1917 yıllarında bir buçuk yıl kadar, önce XVI. Kolordu Komutanı olarak, sonra II. Ordu Komutanı olarak Doğu cephesinde görev yapmıştır. Bu görevi sırasında bölgeyi ve bölge halkını yakından tanıma, ileri gelen aşiret reisleriyle dostluk ilişkileri kurma, bölgedeki gelişmeleri izleme fırsatı da buldu. Orada bulunduğu aylarda bölge hakkındaki gözlemleri ve incelemeleri, edindiği bilgileri, kazandığı deneyimleri ve gerek halkla, gerek toplumun ileri gelenleriyle kurduğu ilişkileri, üç yıl sonra Milli Kurtuluş hareketini örgütlerken kendisine yararlı olacaktı. Bu bakımdan **Atatürk**'ün Güneydoğu Anadolu günlerini kısaca hatırlayalım.

Çanakkale Savaşı'nın hemen ardından, **Mustafa Kemal Bey**, karargâhı Edirne'de bulunan XVI. Kolordu Komutanlığına atanmıştı. Tam o sırada, 15 Ocak 1916 günü Doğu cephesi yarılmış, ordu Erzurum'a doğru çekilmeye başlamıştı ve bir ay sonra da Ruslar Erzurum'a girmişti (16 Şubat). Bunun üzerine XVI. Kolordu Diyarbakır'a sevk edildi.

10 Mart 1916 günü, Başkomutan Vekili **Enver Paşa**, **Mustafa Kemal**'e bir telgraf çekerek, XVI. Kolordu Karargâhının Resülayn

208) Buradaki kronolojinin belirlenmesinde diğer kronoloji kitaplarının yanı sıra özellikle şu kitaplardan da yararlanılmıştır: İsmet Görgülü-İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Savaşları (Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Günlüğü)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997; Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

(Ceylanpınarı) üzerinden hemen Diyarbakır'a hareket etmesini istedi.

11 Mart günü **Mustafa Kemal Bey**, Kurmay Başkanı **İzzettin (Çalışlar) Bey** ve karargâh mensupları ile birlikte, trenle Edirne'den hareket etti ve akşam üzeri İstanbul'a indi. 14 Martta, Harbiye Nezareti'nde Doğu cephesindeki yeni göreviyle ilgili temaslarda bulundu.

Mustafa Kemal, 15 Mart günü, Kurmay Başkanı **İzzettin Bey** ve karargâh mensuplarıyla birlikte, Diyarbakır'daki görevine gitmek üzere saat 16.30'da Haydarpaşa'dan trenle yola çıktı. 19 Mart günü Halep'e vardı ve Halep Valisi **Abdülhalik (Renda) Bey** tarafından karşılandı.

22 Martta Halep'ten Vali ve şehir ileri gelenleri tarafından uğurlanan **Mustafa Kemal** ve beraberindekiler ertesi gün trenle Resülayn'a (Ceylanpınarı'na) geldi. Oradan 24 Martta saat 15.00'te otomobille Mardin'e geldi. Geceyi Mardin'de geçirdikten sonra sabah saat 7.30'da otomobille Diyarbakır'a hareket etti.

Mustafa Kemal, 27 Mart günü saat 16.00'da Diyarbakır'a gelerek göreve başladı.

28 Mart günü, Kurmay Başkanı **İzzettin (Çalışlar) Bey** ve Kolordu Baştabibiyle beraber Diyarbakır Hükümet Konağına giden **Mustafa Kemal**, Vali Vekili **Bedri Bey**'le, erzak ve taşıma araçları hakkında görüşme yaptı.

1 Nisan 1916 günü **Mustafa Kemal** Mirlivalığa (tuğ/tümgeneralliğe) yükseldi:

* * *

6 Nisan: **Mustafa Kemal Paşa**, Sasun ve Mutki bölgelerindeki milis kuvvetlerinin ne şekilde hareket edecekleri hakkında yazılı direktif verdi: *"...Sasun ve Mutki bölgesindeki müfrezeler, 5. Tümen Komutanının emrinde olup, her hususta gereken emri kendisinden alacaklardır."*

10 Nisan: **M. Kemal Paşa**, 16. Kolordu birliklerine, cephedeki görevleri hakkında yazılı emir verdi. Aynı gün, şehir ileri gelenle-

rinden iki kişiyle birlikte kendisini ziyarete gelen Diyarbakır Müftüsü ile görüştü.

12 Nisan: **Mustafa Kemal**, Kurmay Başkam **İzzettin Bey** ile birlikte 17. Alayın 3. Taburunu denetledikten sonra, Diyarbakır Hükümet Konağına gidip Vali Vekili ile erzak ve taşıma araçları konusunda görüştü:

13-17 Nisan günleri **Mustafa Kemal** ve Kurmay Başkanı, at üzerinde Diyabakır'dan hareketle Silvan'ı ve civardaki Sofyan, Hasbat ve Zok köylerini dolaştı ve geceleri çadırda geçirdi.

18 Nisanda Ziyaret'e (**Veysel Karani**) gitti ve Veysel Karani türbesini ziyaret etti. Geceyi burada çadırda geçirdi. 19-20 Nisanda Duhan'daki 5. Tümen Karargâhında çalıştı. 20 Nisanda 15. Alay cephesini teftiş etti. Burada 1.200 metre uzaklıktaki birinci hattan düşman mevzilerini gözetledi. Bu sırada topluluk Rusların dikkatini çektiğinden Rus askerleri tarafından açılan yaylım ateşine maruz kalındı.

8 Mayısta **Mustafa Kemal, Madame Corinne**'e yazdığı Fransızca mektubunda *"Ruslar pek uzakta değiller ama Çanakkale'deki gibi yakın değil"* diyordu.

13 Mayıs: Karargâhı Diyarbakır'a nakledilen 2. Ordu Komutanı **Ahmet İzzet Paşa**, İstanbul'dan Diyabakır'a geldi.

16 Mayıs: **Mustafa Kemal**, Kurmay Başkanı **İzzettin Bey** ile birlikte cepheyi gezdi, Rus mevzilerini gördü. 20 Mayıs günü Kulp üzerinden Diyarbakır'a dönüşte, Dicle köprüsü civarında, 2. Ordu Kurmay Başkanı Albay **İsmet (İnönü) Bey** tarafından karşılandı.

9 Haziran: Rus kuvvetleri Çapakçur (Bingöl) cephesindeki mevzilerimize taarruz etti.

* * *

15-16 Haziran: **Mustafa Kemal**'in komuta ettiği 16. Kolordu Karargâhı Diyarbakır'dan Silvan'a nakledildi; Komutan **Mustafa Kemal** de Silvan'a geldi.

7 Ağustos: **Mustafa Kemal**'in komutasındaki 16. Kolorduya bağlı 8. Tümen, Muş'u düşman işgalinden kurtardı.

8 Ağustos: **Mustafa Kemal**'in komutasındaki 16. Kolorduya bağlı 5. Tümen, Bitlis'i düşman işgalinden kurtardı.

23 Ağustos: Ruslar, Bitlis ve Muş bölgelerinde 16. Kolordu birliklerine karşı yeniden taarruza başladılar.

30 Ağustos: Doğu cephesinde 2. Kolordu Komutanı **Faik Paşa** şehit düştü. 2. Ordu Kurmay Başkanı Albay **İsmet (İnönü) Bey** 2. Kolordu Komutan Vekilliğine atandı.

5 Kasım: 5. Tümen Komutanlığına yeni atanan Albay **Ali Fuat (Cebesoy)** Silvan'a geldi. **Mustafa Kemal** kendisini Meşakkat köyünde karşıladı. Akşam yemeğinde beraber oldular.

18 Kasım: **Mustafa Kemal Paşa**, Bitlis'te **Şeyh Küferevi**'nin türbesini ziyaret etti.

12 Aralık: **Mustafa Kemal**, **Ahmet İzzet Paşa**'nın izinli olarak bir süre İstanbul'a gitmesi üzerine, 2. Ordu Komutan Vekilliğine atandı. Aynı gün kendisine, Muş ve Bitlis cephelerindeki başarıları nedeniyle İkinci Rütbeden Mecidi Nişanı verildi.

24 Ocak 1917: **Mustafa Kemal Paşa**, Diyarbakır Vali Konağında bölge valileriyle toplantı yaptı.

25 Ocak 1917: Yarbay **İzzettin (Çalışlar) Bey** 2. Ordu Kurmay Başkanlığına atandı ve göreve başladı.

16 Mart 1917: **Mustafa Kemal Paşa**, asaleten 2. Ordu Komutanlığına atandı.

30 Nisan 1917: 2. Orduya ait keşif kolları Muş'u Ruslardan geri aldı.

6 Mayıs 1917: **Mustafa Kemal Paşa**, bölge vali ve mutasarrıflarıyla ordunun iaşesiyle ilgili görüşmeler yaptı.

5 Temmuz 1917: **Mustafa Kemal Paşa** Halep'te oluşturulan VII. Ordu Komutanlığına atandı.

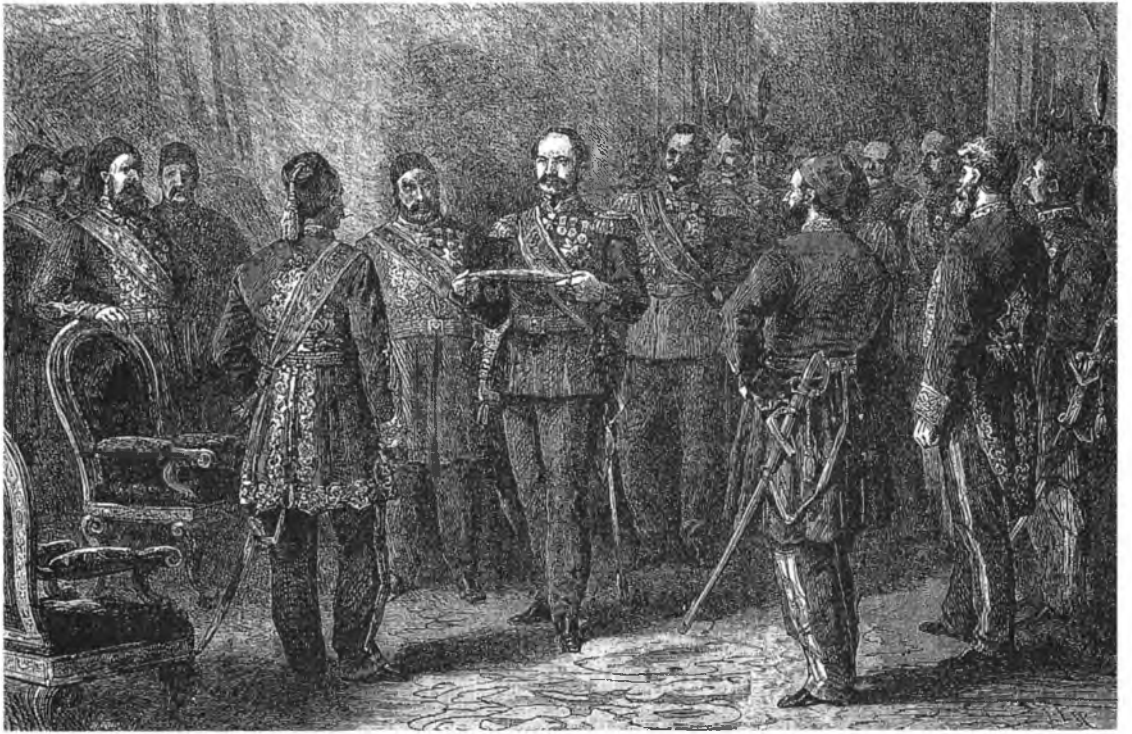

General Ignatieff, hazırladığı Ayastefanos Barış Antlaşması'nın son şeklini, imzadan önce Osmanlı görevlilerine okuyor, 3 Mart 1878. (*Russes et Turcs*, Paris, 1877, s.973)

Türk ve Rus temsilciler, Ayastefanos Barış Antlaşması'nı imzalıyorlar, 3 Mart 1878.
Soldan sağa: **Prens Tseretelev**, **Sadullah Paşa**, **Safvet Paşa**, **General Ignatieff** ve **A.I. Nelidoff**. **Ermeni**, **Kürt** ve **Çerkes** isimleri ilk defa Osmanlı Hükümeti'ne dayatılan bu antlaşmada yer almış ve antlaşma, Anadolu'nun din ve soy esasına göre de parçalanması yolunu açmıştır. Fakat uygulanamadan, birkaç ay sonra 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması ile değiştirilmiştir.
(*1877-1878 Rusko-Turskata Osvoboditelna Voyna*, Sofya, 1968)

Ayastefanos Antlaşması'nı imzalayan Sadrazam ve Hariciye Nazırı **Mehmet Esat Safvet Paşa** (1814-1888).
Safvet Paşa, Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarını büyük ölçüde alıp götüren, Tuna'dan Ege'ye kadar bir büyük Bulgaristan kuran, Anadolu'da da Kars, Ardahan, Batum ve Doğu Bayezıt'ı Rusya'ya bırakan bu feci antlaşmayı ağlayarak imzalamıştır. Safvet Paşa, 1878-1879 yıllarında Sadrazam ve Hariciye Nazırı idi.

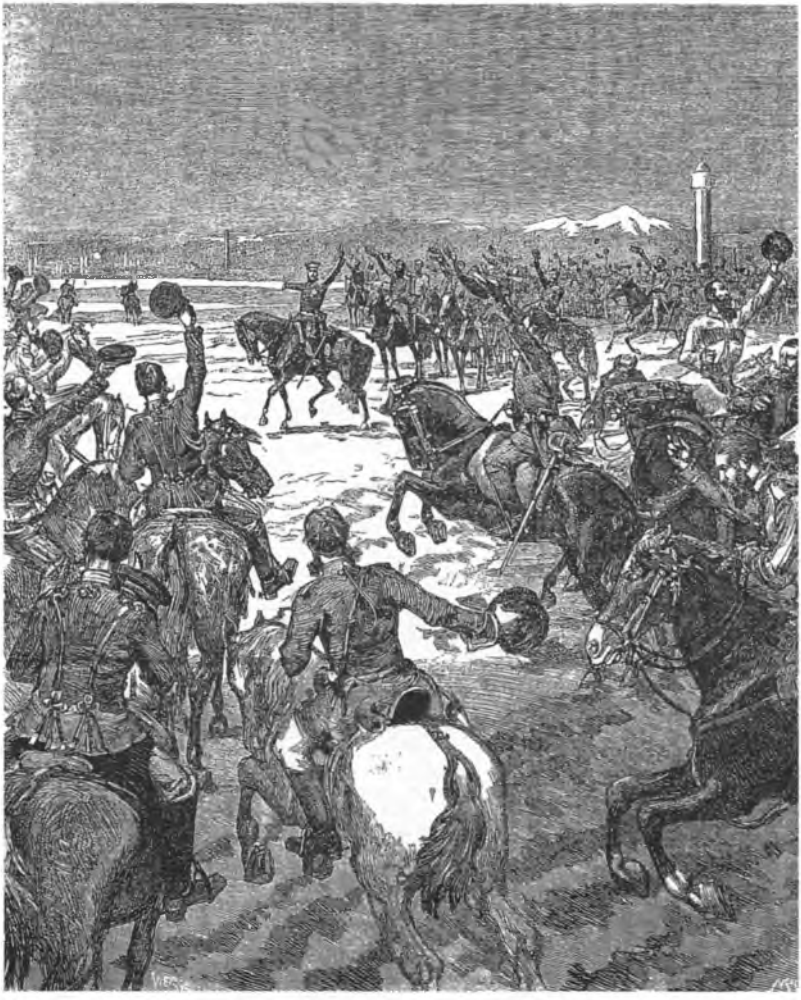

Rus süvarileri Yeşilköy'de barış imzalanmasını coşkuyla kutluyorlar, 3 Mart 1878. Başkomutan **Grandük Nikola**, *"Çocuklar, Tanrı'nın yardımıyla İstanbul önünde barış yaptık"* diye müjdeyi vermiş ve askerini coşturmuştur.
(*Russes et Turcs*, Paris, 1877, s.985)

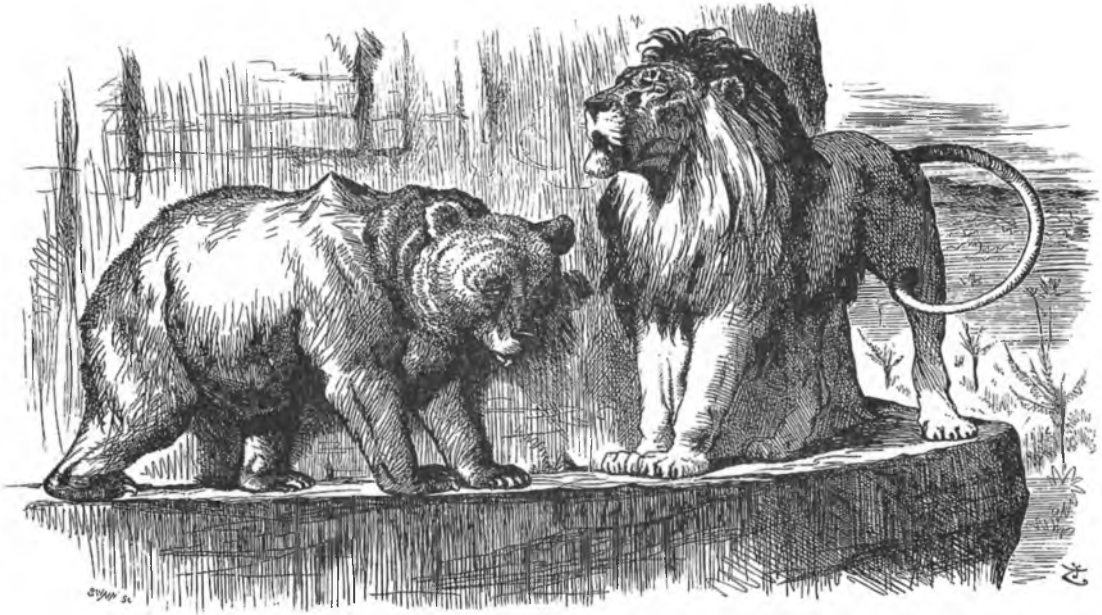

Ayastefanos Antlaşması üzerine İngiliz-Rus inatlaşması:
"Bakalım kim geri adım atacak? Rus ayısı mı, İngiliz aslanı mı?" Ayastefanos Antlaşması'nı kendi çıkarlarına aykırı bulan İngiltere, bu antlaşmanın değiştirilmesi için hemen harekete geçti ve sonunda Berlin Kongresi toplandı.
(*Punch*, 13 Nisan 1878)

Berlin Kongresi (13 Haziran-13 Temmuz 1878).
Ayastefanos Antlaşması'nı değiştirmek üzere toplanan Berlin Kongresi'ne, Almanya, İngiltere ve Rusya, Başbakanları ile; Avusturya, Fransa ve İtalya ise Dışişleri Bakanları ile katıldı. Osmanlı Hükümeti de, Hıristiyan olduğundan kongre üzerinde psikolojik etki yapabilir düşüncesiyle **Karatodori Paşa**'yı, Alman aslından olup Müslümanlığı kabul etmiş olan **Mehmet Ali Paşa**'yı ve Berlin Büyükelçisi **Sadullah Bey**'i kongreye delege olarak gönderdi.

Berlin Kongresi'nde Osmanlı Delegesi **Mehmet Ali Paşa** (1829-1878). Alman asıllı olan ve gençliğinde Müslümanlığı kabul edip Osmanlı hizmetine giren Mehmet Ali Paşa, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Tuna Cephesi Serdarı Ekremi (Başkomutanı) idi. Berlin Antlaşması'nı imzaladıktan sonra Arnavutluk'ta görevlendirildi ve orada 1878 yılında Arnavutlar tarafından öldürüldü. Ali Fuat Cebesoy'un ana tarafından dedesidir.
(*Suplement to the Illustrated London News*, 1 Eylül 1877)

Osmanlı Ayan Meclisi Üyesi ve Berlin Kongresi'nde Osmanlı Baş Delegesi
Aleksandr Karatodori Paşa (1833-1906).
Karatodori Paşa, Osmanlı Hükümeti adına Berlin Barış Antlaşması'nı
imzalamış, ardından Aralık 1878'de Hariciye Nazırı olmuş,
yedi ay kadar bu görevde kaldıktan sonra Sisam Beyi,
daha sonra da Girit Valisi olmuştur.

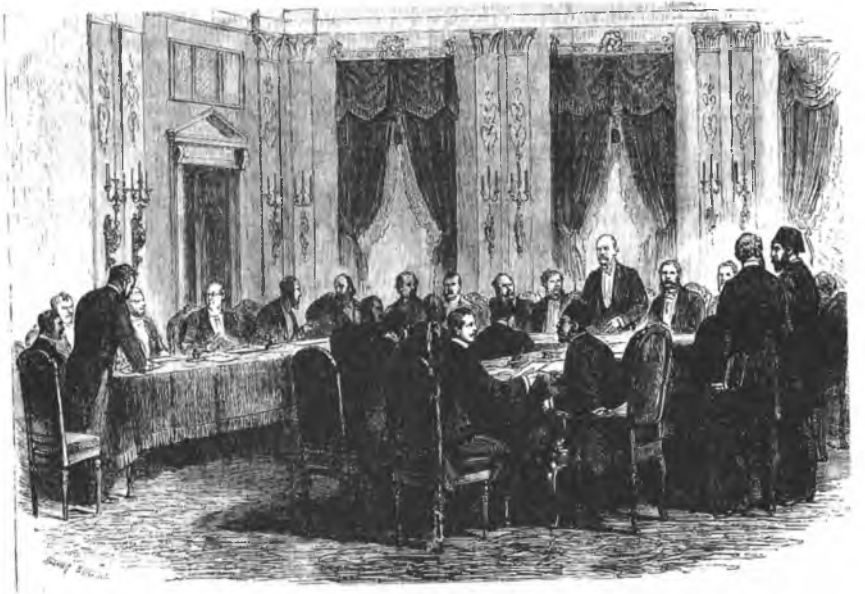

Berlin Kongresi'nin bir oturumu.

Bir ay süren bu kongre sonunda, 13 Temmuz 1878 günü yeni bir barış antlaşması imzalandı ve bu antlaşma, Ayastefanos Antlaşması'nın yerini aldı. Ayastefanos Antlaşması Rusya ile Türkiye arasında yapılmış ikili bir antlaşma idi. Berlin Antlaşması ise bir Avrupa antlaşması idi. Rus ve Osmanlı Hükümetleri ile birlikte öteki Avrupa büyük devletleri tarafından da imzalanmıştır: Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere, İtalya da bu antlaşmayı imzalamışlardır.

İngiliz gözüyle "Berlin'in kötürüm Türk'ü".
Berlin Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Rumeli kanadını kökten koparıp götürmüştür. İngiliz karikatüründe, "Balkan" bacağı kesilmiş olan Türkiye'ye Berlin'de suni bir bacak takılmış, Lord Salisbury ile Almanya Başbakanı Bismarck, el birliğiyle bu tek bacaklı sakat adamı ayağa kaldırmaya çalışıyorlar; Disraeli ise orada dikilmiş, "başarılı bir operatör" edasıyla sakat bırakılan "hasta"yı seyrediyor. Berlin Antlaşması, Türk'ün yalnız Rumeli bacağını vücudundan ayırmakla kalmamış, fakat aynı zamanda Anadolu bacağının da kesilip koparılmasına, hatta vücudunun ortadan kaldırılmasına ortam hazırlamıştır. Evet, Berlin Antlaşması, Rumeli'nin Sevr'i, Anadolu için de Sevr sürecinin başlangıcı olmuştur. (Karikatürün kaynağı: *Punch*, 6 Temmuz 1878, s.307)

Rusya Başbakanı ve Berlin Kongresi'nde Rus Baş Delegesi Prens
Aleksandr Mihayloviç Gorçakov (1798-1883).
Ignatieff gibi aşırı Rus panislavistlerine kıyasla ılımlı bir diplomattı.
1856-1882 yılları arasında Dışişleri Bakanı idi.
Berlin Antlaşması'nı imzaladı.

İngiltere Başbakanı ve Berlin Kongresi'nde İngiltere Baş Delegesi **Benjamin Disraeli, Lord Beaconsfield** (1804-1881).

İngiltere Dışişleri Bakanı ve Berlin Kongresi'nde İkinci İngiliz Delegesi
Marki Robert Arthur Salisbury (1830-1903).
Salisbury, 1878-1880 yıllarında Dışişleri Bakanı idi ve Disraeli ile birlikte
İngiltere'nin emperyalist dış politikasını belirlemiş,
Ayastefanos Antlaşması'nın Berlin Antlaşması ile değiştirilmesinde
birinci derecede rol oynamışlardır.

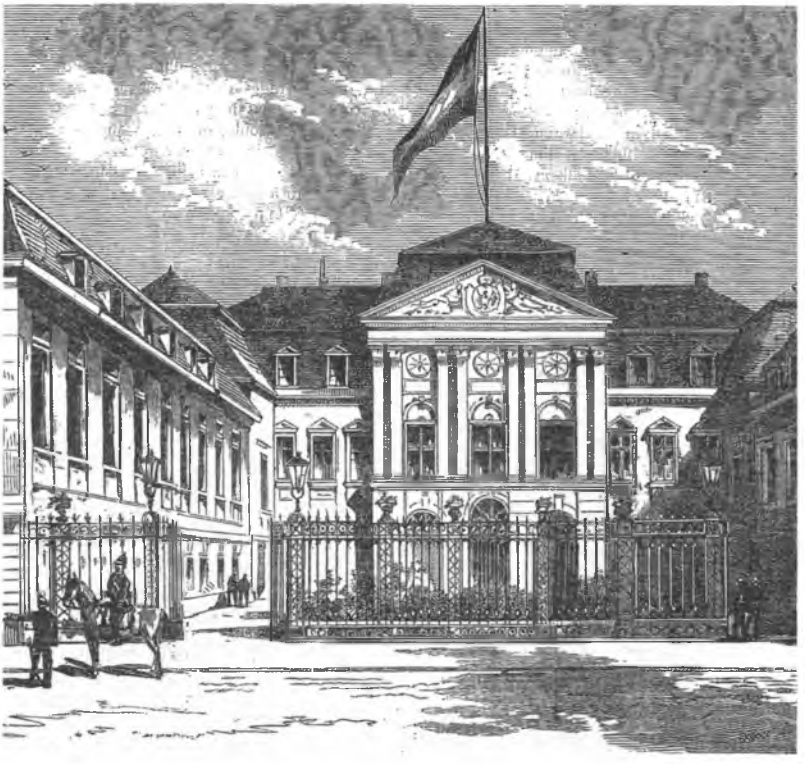

Berlin'de Radzwil Sarayı.
Berlin Barış Kongresi, 13 Haziran-13 Temmuz 1878 tarihlerinde bu sarayda toplandı ve 1878 Berlin Barış Antlaşması burada imzalandı (13 Temmuz 1878).
Berlin Antlaşması'nda şu uğursuz madde de yer aldı:
*"**Madde 61**: Babıâli, Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde yerel ihtiyaçların gerektirdiği reformları geciktirmeden yapmayı ve **Çerkez** ve **Kürtlere** karşı **Ermenilerin** huzur ve güvenliğini sağlamayı yükümlenir..."*
Bu ırkçı madde, Anadolu toprağı üzerine bir ateş topu gibi düştü.
(Resim: *Russes et Turcs*, Paris, 1878, s.1097)

İstanbul Ermeni Patriği Nerses II, Vartabedjian (1874-1884). Patrik Nerses, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Rumeli'de bir Bulgaristan Prensliği kurulduğu gibi Anadolu'da da bir büyük Ermenistan kurulması için Rusya ve İngiltere katında üst üste girişimlerde bulunmuş, büyük Kürt nüfusunu da içine alan geniş Anadolu topraklarının Ermenilere bırakılmasını istemişti. Patrik, İngiltere'nin Van ve Erzurum Konsolosluklarının "Kürdistan Konsolosluğu" diye adlandırılmasını da "canla başla" protesto etmiş, o toprakların "Kürdistan değil, Ermenistan olduğunu" ileri sürmüştü. Patriğin bu girişimleri Ermenileri yüreklendirmiş ve kışkırtmıştı.

İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Austin Henry Layard (1877-1880). Bir Asuri uzmanı olan Layard, gençliğinde Kuzey Irak'ta ve Güneydoğu Anadolu'da araştırmalar yapmış, Kürtler ve Hakkâri yöresinde yaşayan Nesturiler arasında dolaşmıştı ve 1877-1880 yıllarında da İstanbul'da Büyükelçi olarak bulunmuştu.

Tümgeneral Sadettin Paşa (1851-1908).
Emperyalizm, Anadolu'da yerli halkları birbirine düşürmüş, Ermeni-Kürt vuruşmalarını körüklemişti. 1895 yılında Anadolu'da patlak veren Ermeni ayaklanmaları ve Kürtlerin, silahlı Ermeni çetelere tepki göstermeleri üzerine Sadettin Paşa, Teftiş Heyeti Başkanı olarak 1896 kışında Van yöresine gönderilmiş ve köy köy dolaşarak Ermenileri ve Kürtleri yatıştırmaya çalışmıştı.
(Kaynak: Sami Önal, *Sadettin Paşa'nın Anıları*...)

Anadolu'da Altı Vilayet (Vilayat-ı Sitte).

Berlin Antlaşması, "Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde" reform yapılmasını öngörmüştü. Bu ifadeden altı vilayetin kastedildiği sonradan anlaşıldı: Sivas, Elaziz (Elazığ), Erzurum, Bitlis, Van ve Diyarbakır. Bu altı vilayete daha sonra Adana vilayeti de eklenerek buralara "Ermeni velayetleri" dendi ve buralarda bir büyük Ermenistan kurulması tasarlandığı ortaya çıktı.

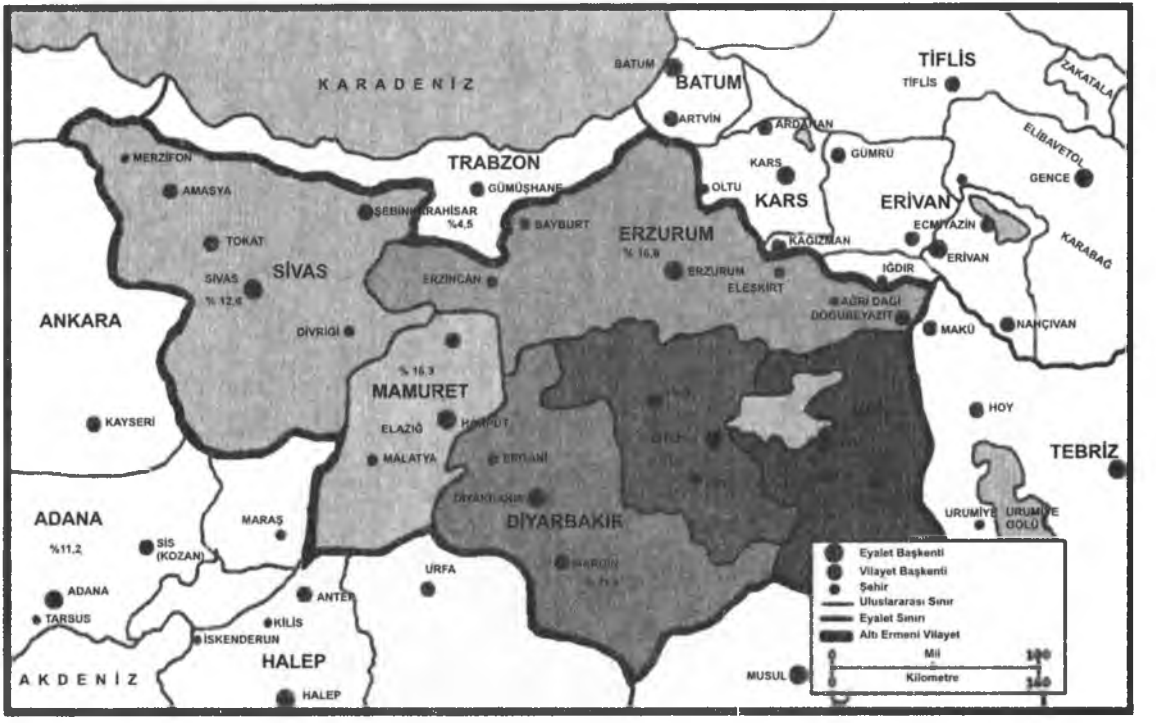

Altı Vilayet ile Trabzon ve Adana Vilayetlerinde Ermenilerin toplam nüfusa oranları.
(Kaynak: *ASAM "Ermeni Araştırmaları"*, Yaz 2006, sayı 22, s.177)

Alman İmparatoru Wilhelm II.
Tahta yeni çıktığı dönemde.

İngiliz gözüyle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişi.
Alman Kayzeri, Türkiye'yi, bir mermi gibi Krupp topunun namlusuna sürmekte ve *"Senin yapman gereken, patlamaktır"* demektedir. Türkiye, *"Evet ama her şey olup bittikten sonra ben nerede olacağım?"* diye sormaktadır. Müttefikler bu savaşta, Türkiye'yi haritadan silmek kararındaydılar. **Atatürk**'ün ifadesiyle, *"Türk milletine karşı asırlardan beri büyük bir suikast hazırlanmıştı"* ve şimdi artık bu suikastın son darbesi vurulacak, Türkiye hepten yok edilecekti. Kürtçülük veya "Özerk Kürdistan" tasarısı bu büyük suikast zincirinin küçük bir halkasıydı. İngilizler, Almanya hakkında veya Almanya'nın yanında savaşa giren öteki devletlerin hiçbiri hakkında böyle bir karikatür yayımlamamışlardı. Yok edilmek istenen yalnız Türkiye ve Türk milleti idi.
(Karikatür, İngiliz sanatçı L. Rawen-Hill'in fırçasından çıkmıştı ama kolektif bir eserdi. 14 Kasım 1914 tarihli *Punch* dergisinde yayımlanmıştı ve derginin o haftaki baş karikatürü idi; başyazı gibi.)

Osmanlı Padişahı Sultan Reşat'a,
"Suyun ötesine doğru" yol görünmüş imiş.
18 Mart 1915 Çanakkale deniz savaşları arifesinde yayımlanmış olan bu karikatürde, Padişah, tasını tarağını toplamış, canını Anadolu'ya atmaya çalışmaktadır. Müttefikler, Boğaz'ı geçip Osmanlı payitahtını ele geçireceklerinden emin idiler ama evdeki hesapları çarşıya uymamış, Çanakkale'de pek beklemedikleri bir ders almışlardır.
(Kaynak: *Punch*, 10 Mart 1915, s.183)

"Avrupa'nın hasta adamı" dedikleri Türk dirilip ayaklanmıştır!
Çanakkale'ye saldıran görkemli İngiliz ve Fransız zırhlılarını 18 Mart 1915 günü birer birer Boğaz sularına gömmüş olan Türkiye, artık yataktan kalkmış gitmektedir ve Kayzer'e, "Avrupa'nın hasta adamı" yatağını gösterip, *"William, benim yerime buraya siz buyurmaz mısınız?"* demektedir. (*Punch*, 7 Nisan 1915, s.270)

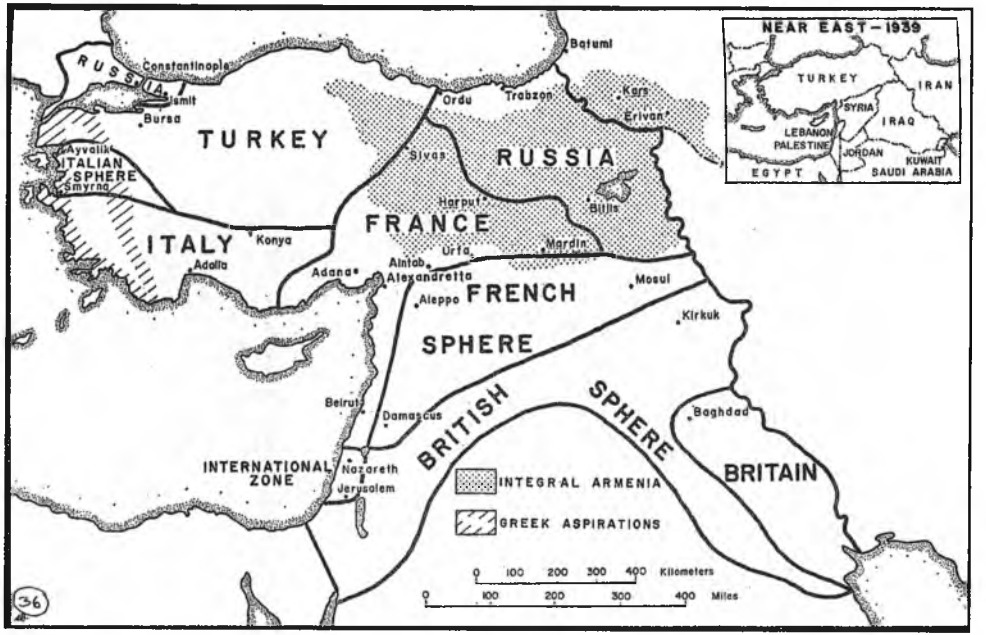

Müttefikler, Osmanlı topraklarını gizlice bölüştüler (1915-1917).
Osmanlı Devleti Dünya Savaşı'na girince, İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya, bir dizi gizli anlaşmayla Osmanlı topraklarını harita üzerinde bölüştüler. Kürtler ve Ermeniler, çoğunlukla Rus bölgesi ile Fransız bölgesi içinde kaldı. 1917'de Bolşevik İhtilali çıkınca Rusya savaştan çekildi ve Rus nüfuz bölgesini Fransa ile İngltere doldurmaya çalıştılar.

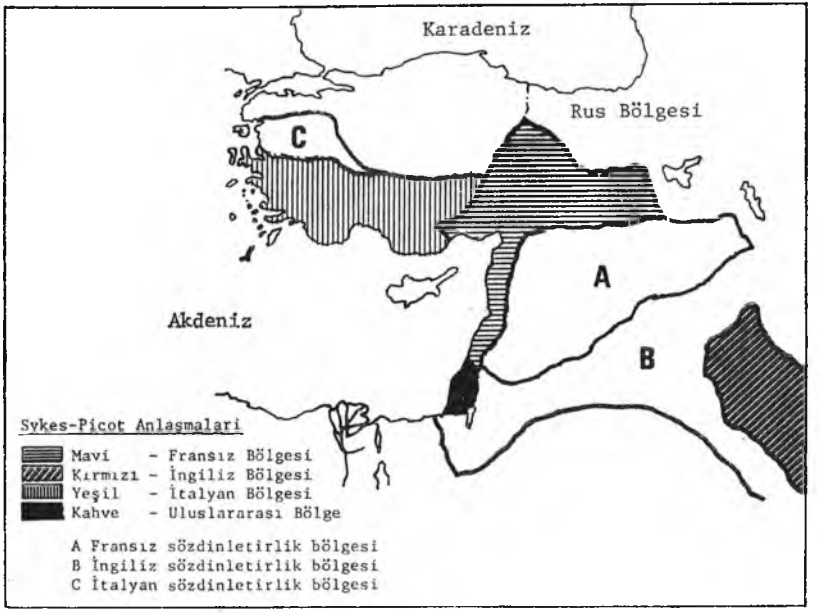

Sykes-Picot Anlaşmalarıyla Türkiye'nin paylaşılması (1916-1917).
Önce Fransa, İngiltere ve Rusya arasında yapılan bu paylaşmalara sonradan İtalya da ortak edildi. 1917'de Rus ihtilali ve ABD'nin Avrupa savaşına katılmasıyla dengeler değişmiş, paylaşım haritaları da biraz değişmiş olmakla birlikte, bu paylaşmaların etkisi 1920 Sevr Antlaşması'na kadar sürmüştür.
(Kaynak: Osman Olcay, *Sèvres Antlaşmasına Doğru*..., s.LVIII)

IV

MONDROS'TAN LOZAN'A KÜRTÇÜLÜK

Avrupa'nın Anadolu'da "Kürdistan" Operasyonu (1918-1923)

İŞGAL ALTINDAKİ İSTANBUL'DA BÖLÜCÜ BİR DERNEK: KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ (1918)

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda yenildi. 30 Ekim 1918 günü, Limni adasının Mondros limanında, İngiliz Amiral gemisi "Superb" zırhlısında, mütareke anlaşması imzalandı. Anlaşmayı imzalayanlar, Osmanlı Hükümeti adına "Hamidiye" kahramanı ve **İzzet Paşa** Kabinesinde on günlük Bahriye Nazırı olan **Hüseyin Rauf Bey (Orbay)**, Müttefikler adına da İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanı Amiral Sir **Arthur Calthorpe** idi.

13 Kasım 1918 günü, 55 parçalık bir düşman donanması Çanakkale Boğazı'ndan girip Dolmabahçe önünde demirledi. Bu büyük armada, 22 İngiliz, 17 İtalyan, 12 Fransız ve 4 Yunan gemisinden oluşuyordu. Türkiye'nin tanıdığı "Averof" zırhlısı Yunan gemilerinin başındaydı. Oysa Calthorpe, hiçbir Yunan savaş gemisinin Boğazlar'dan geçmeyeceği yolunda **Rauf Bey**'e söz vermişti.

Beyoğlu'na 3.500 düşman askeri çıktı. İstanbul'da Rumlar ve Ermeniler coştu. Beyoğlu, Yunan bayraklarıyla donatıldı.

Tam bu sırada, sanki işgalcilerin gelişi bekleniyormuş gibi, İstanbul'da bir de bölücü Kürtçü bir dernek ortaya çıkıverdi: **Kürdistan Teali Cemiyeti**.

"Kürdistan'ı Yükseltme Derneği" anlamına gelen Kürdistan Teali Cemiyeti, İstanbul'da Cağaloğlu'nda Dr. **Abdullah Cevdet Bey**'in apartmanında, 1918 yılı sonlarına doğru kuruldu. **Tunaya**, Dahiliye Nazırının bir yazısına dayanarak, bu cemiyetin 17 Kânun-ı Evvel 1334 tarihinde kurulduğunu yazıyor.[1] Nazır **Ali Kemal**, *"Âyandan Seyyit Abdülkadir Efendi Hazretlerinin riyasetinde zevât-ı malûmeden mürekkep olarak Dersaadet'te teşekkül eden 17 Kânun-ı Evvel 334 tarihinde alelusul ilmühaberi ita edilmiş olan Kürdistan Teali Cemiyetine..."* diye yazmış. Bu tarih, 30 Aralık 1918 demektir.

Cemiyetin kendi içtüzüğünde ise cemiyetin kuruluş tarihi 6 Teşrin-i Sani 334 olarak gösterilmektedir.[2] Bu tarih de 19 Kasım 1918 olarak çevrilebillir. Akla gelen olasılık şudur: Cemiyetin kurucuları, cemiyeti kurmak için Dahiliye Nezareti'ne yaptıkları başvuru tarihini, Dahiliye Nazırı ise cemiyetin kurulmasını onayladığı tarihi, kuruluş tarihi olarak saymış olabilirler.

Cemiyetin Kasım ayında ya da Aralıkta kurulmuş olması pek önemli değildir. Önemli olan şudur: Bu cemiyet, Türkiye'yi parçalamak amacıyla kurulmuştur; Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminin bir ürünüdür. Türkiye'yi parçalama sürecinin sonuna yaklaşıldığı günlerde, Sevr Barış Antlaşması'nın son hazırlıklarının yapıldığı bir sırada siyaset sahnesine sürülmüştür. Adından da anlaşıldığı gibi, cemiyetin gerçek amacı, Anadolu toprakları üzerinde bir "Kürdistan" yaratmak, İngiliz emperyalizminin Türkiye'yi parçalama emellerine içeriden yardımcı olmaktır.

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kurulmasında başı çekenler, bilinen dört Kürt ailesi üyeleridir: Cemiyetin kurucuları ve yöneticileri arasında **Şemdinan (Şeyh Ubeydullah)** ailesinden 4, **Bedirhan** ailesinden 12, **Baban** ailesinden 6 ve Diyarbekirli **Cemil Paşa** ailesinden 3 kişi vardır.

1) Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler II*, s.186.
2) *Ibid.*, s.212.

"Zevat-ı Malûme" (Bilinen Kişiler)[3]

Dört aileden aşağıdaki kişiler Kürt Teali Cemiyeti'nin kurucu üyeleri veya yöneticileri arasında idi.

Şemdinan ailesinden (Şeyh Ubeydullah ahfadı):

Seyyit Abdülkadir (1851-1925), Şeyh Ubeydullah'ın oğlu, Ayan Meclisi üyesi, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Kurucu Başkam.

Seyyit Mehmet, Şeyh Ubeydullah'ın torunu, Seyyit Abdülkadir'in büyük oğlu.

Seyyit Abdullah, Şeyh Ubeydullah'ın torunu, Seyyit Abdülkadir'in diğer oğlu, cemiyetin Muhasibi.

Seyyit Taha: Şeyh Ubeydullah'ın torunu, Seyyit Mehmet Sadık'ın oğlu.

Bedirhan ailesinden (Bedirhan Paşa'nın ahfadı):

Mehmet Emin Ali (1851-1926), Bedirhan Paşa'nın oğlu, Kürt Teali Cemiyeti'nin kurucusu ve Birinci Başkan Vekili.

Süreyya (1883-1938), Mehmet Emin Ali'nin büyük oğlu, Bedirhan Paşa'nın torunu.

Celadet (1895-1951), Mehmet Emin Ali'nin ortanca oğlu, Bedirhan Paşa'nın torunu.

Kâmuran (1895-1978), M. Emin Ali'nin küçük oğlu, Bedirhan Paşa'nın torunu.

Mikdad Mithat Evsed, Bedirhan Paşa'nın oğlu.

Bedirhanzade Mehmet Ali, Bedirhan Paşa'nın oğlu, emekli Jandarma Albayı.

Abdurrahman, Bedirhan Paşa'nm oğlu.

Bedirhanzade Murat Remzi, Bedirhan Paşa'nm oğlu, eski Belediye Başmüfettişi.

Bedirhanzade Hasan Nuri, Bedirhan Paşa'nm oğlu.

Halil Rami Bey, Bedirhan Paşa'nın oğlu, Malatya Mutasarrıfı.

3) Liste, başlıca şu kaynaklardan derlenerek oluşturuldu: Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler II*, s.186-187; Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri*, s.426; Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925*, s.156-157, dipnot 3; Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği..*, s.115, 124-125, 135; Suat Parlar, *Türkler ve Kürtler*, s.546.

Asaf Bedirhan, Halil Rami'nin oğlu, Bedirhan Paşa'nın torunu.

Bedirhan Ali, eski Homs Mutasarrıfı Mehmet Necip Paşa'nın oğlu, Bedirhan Paşa'nın torunu.

Baban ailesinden (Baban aşiretinden):

Babanzade Şükrü, Yönetim Kurulu üyesi, daha sonraki yıllarda gazeteci ve İstanbul'da Ord.Prof. Şükrü Baban.

Babanzade Mustafa Zihni Paşa, eski Hicaz Valisi.

Babanzade Fuat Bey, Yönetim Kurulu üyesi.

Babanzade Hikmet Bey.

Babanzade Aziz Bey.

Babanzade Mahmut Bey.

Diyarbakırlı Cemil Paşa ailesinden (Cemil Paşa'nın ahfadı):

Ahmet Cemil Paşa, Cemil Paşa'nın oğlu.

Ekrem Cemil, Cemil Paşa'nın diğer oğlu.

Kadri Cemil, Cemil Paşa'nın üçüncü oğlu.

Diğer bazı üyeler:

Emekli Ferik **Fuat Paşa**, Süleymaniyeli eski Dışişleri Bakanı Said Paşa'nın oğlu, cemiyetin İkinci Başkan Vekili. Emekli Ferik **Ahmet Hamdi Paşa**, cemiyetin Umumi Kâtibi. Bediüzzaman **Sait Molla** (Said-i Kürdi). Dr. **Mehmet Şükrü Sekban** (1881-1960). Kürtçüler arasında tanınmış bir isim, **Mevlanzade Rıfat**, tanınmış muhalif ve 150'liklerden. **Muhittin Nami Bey**, eski bir kurmay subay, CHP'den iki dönem milletvekili. Dersimli **Miralay Halil**, İstanbul eski Polis Müdürü; Yönetim Kurulu üyesi. **Mehmet Emin Bey**, emekli Yarbay, Yönetim Kurulu üyesi. **Şeyh Saffet**, tekkelerle ilgili Meclisi Meşayih Başkanı. **Seyyit Şefik Bey**, Müderrislerden. Hoca **Ali Efendi**, ulemadan, Yönetim Kurulu üyesi. **Kemahlı Sabit**, eski Harput Valisi. **Zeynelabidin Bey**, Mektebi Hukuk Müderrisi. **Fethullah Efendi**, tüccarlardan, Yönetim Kurulu üyesi. **Necmettin Hüseyin**. **Reşit Ağa**, Kürt Amele Reisi. **Arsavizade Mehmet Şefik**, *Kürdistan* dergisi Başyazarı. **Mehmet Mihri**, *Kürdistan*

dergisi Mes'ul Müdürü. **İlyas Sami**, eski Muş Milletvekili. **Mehmet Sıddık**, binbaşı. Şeyhülislam **Haydarızade İbrahim**. **Abdülaziz**, eski kaymakam. **Abdullah Efendi**, eski Erbil Müftüsü. **Çivilzade Mehmet Nuri**, baytar. **Yüzbaşı Mevlut**. Ankara'nın Balâ eşrafından **Hacı Osman**. Eski Medine Kadısı Hacı **Molla Sait**. **Abdülkadir Nuri**, Darülfünun öğretmenlerinden. **Hanbeyzade Süleyman Nuri**, binbaşı. **Sanoğlu Hüseyin Hüsnü**, Dersim aşiretlerinden, eczacı. Ve **Emin Avni**, emekli Konsolos.

İŞGALCİ İNGİLİZLERLE YERLİ KÜRTÇÜLERİN İŞBİRLİĞİ

İngilizler, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kurulması öncesinden başlayarak Kürt ileri gelenleriyle yakın ilişki kurmuşlardır. İngiltere'nin Ortadoğu politikasına hizmet edecek güvenilir Kürtler bulması ve bunları kullanması gerekiyordu; olaylar da bunu gerektirecek yönde gelişiyordu.

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) içinde, "İtilaf Devletleri" denen Müttefikler, yani İngiltere, Fransa, Rusya ve daha sonra İtalya, harita üzerinde Türkiye'yi gizlice paylaşmışlardı. Türklere Orta Anadolu'da küçük bir bölge bırakıp geri kalan Anadolu topraklarını kendi aralarında nüfuz bölgelerine ayırmışlardı. Syskes-Picot Antlaşması'yla Doğu Anadolu Rusya ile Fransa arasında paylaşılmıştı ve Fransız bölgesi, Musul'a kadar uzanıyordu. İngiltere'ye Irak'ın geri kalan bölgeleriyle Suriye toprakları kalıyordu. 1916 tarihli bu haritada bir "Kürt" bölgesi yoktu.

Ertesi yıl (1917) iki önemli gelişme oldu: Rusya, Bolşevik ihtilali sonucu Dünya Savaşı'ndan çekildi ve ABD Dünya Savaşı'na katıldı. Dengeler değişti. Rusya'da iktidara gelen Bolşevikler, Türkiye'nin paylaşılmasıyla ilgilenmedikleri gibi, Müttefiklerin gizli paylaşım antlaşmalarını da lanetleyerek dünya kamuoyuna açıkladılar. Büyük Savaşa ağırlığını koyan ABD ise Anadolu'da bir büyük Erme-

nistan devleti kurmaktan yanaydı. Ve Kürtlerin önemli bir bölümü Ermenistan içinde kalacaktı.

İngiltere, Rusya'nın bıraktığı boşluğu doldurmak ve Osmanlı petrol bölgesini ele geçirmek için harekete geçti. General **Maude** komutasındaki İngiliz kuvvetleri Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirmişlerdi ve Bağdat'tan kuzeye doğru yürüyüşlerini sürdüreceklerdi. İngiltere, ne yapıp yapıp, Syskes-Picot Antlaşması ile Fransa'ya bırakılması öngörülen Musul bölgesinden Fransa'yı çıkarmalı ve petrolün kontrolünü ele almalıydı. Bu bakımdan İngilizlerin bu bölgede Kürt jandarmaya ihtiyacı vardı.

Mondros Mütarekesi günlerinde İngilizler Irak ovalarını ve petrol bölgelerini ele geçirmişler ve kuzeydeki dağlık bölgeye dayanmışlardı. Bu bölgenin birçok kesimlerinde Kürtler çoğunluktaydı. Bu stratejik sınırlara egemen olmak, petrol bölgesinin güvenliğini sağlamak için İngilizler Kürtlere yakınlık gösteriyor, Kürtçülüğü teşvik ediyorlardı. Fakat bu Kürt siyaseti, bir engelle karşılaşıyordu ki o da İtilaf Devletlerinin Ermeni yanlısı politikasıydı.

Kurulacak büyük Ermenistan devletini Kürtlere kabul ettirmek ve Kürtlerle Ermenileri barıştırmak lazımdı. Özellikle Anadolu Kürtleri ile Ermeniler, Berlin Antlaşması'ndan sonraki dönemde birbirlerine düşmüş, düşman olmuşlardı. Şimdi, Kürtlerin bir bölümünü de yutacağı anlaşılan büyük Ermenistan devletini Kürtlere kabul ettirmek kolay değildi. Bunun karşılığında Kürtlere bir şeyler vaadetmek lazımdı. Dolayısıyla İngiltere, hem kurulacak Ermeni devletini Kürtlere kabul ettirebilmek, hem de petrol bölgesinde onları jandarma olarak kullanabilmek için, Kürtlere bir bölgede otonomi sözü vermeye doğru yöneldi. Otonom Kürt bölgesi, kuzeyde Ermeni bölgesi ile güneyde Arap bölgesi arasında bir tampon olarak da kullanılacaktı.

İngilizler, Kürtlere yakınlık gösterirken, Kürt aşiretlerini azçok birarada tutabilecek, onlara söz geçirebilecek ve aynı zamanda İngiliz politikasına hizmet edecek güvenilir Kürt liderler aramaya da koyuldular. İleri gelen bazı Kürtlerle temasları artırdılar: **Şerif Paşa, Seyyit Abdülkadir, Bedirhanlar** vb. gibi.

Şerif Paşa

İngilizlerin en önce ilişki kurdukları Kürt ileri gelenlerinden biri Kürt **Şerif Paşa** idi. 1898-1908 yıllarında Stokholm'da Osmanlı Elçiliği yapmış ve Büyük Savaş yıllarında Paris'te yaşamış olan bu kibar diplomat emeklisi ile Güneydoğu Anadolu'daki kaba saba Kürt aşiretleri arasında pek az ortak yan vardı. **Şerif Paşa**, Avrupai yaşam tarzına alışkın, eğitimli bir adamdı. Stokholm'den sonra Paris'e Büyükelçi olarak atanmayı ummuş fakat umduğunu bulamamıştı. İttihat ve Terakki iktidarı her nedense onu dışlamıştı. 1909'dan beri Paris'te konforlu bir "sürgün" yaşamı sürdürüyor, uzaktan uzağa muhalefet yapıyor, muhalifleri paraca destekliyor ve politikada aktif olabilmek için fırsat kolluyordu. Padişah'a sadıktı ama ademi merkeziyetçi eğilimleri de vardı. Paris'te *Meşrutiyet* adlı bir gazete yayımlıyordu. İttihat ve Terakki'nin merkeziyetçi ve milliyetçi politikasına saldırıyordu. Fakat, yegâne varlığı para olan **Şerif Paşa** *"fenomen denilecek ölçüde akılsız"* bir züppe olarak tanınıyordu.

Birinci Dünya Savaşı içinde Müttefiklere yanaşan ve Kürtçülüğe kayan **Şerif Paşa**, Mayıs 1919'da Paris'teki İngiliz Büyükelçisine *"bağımsız bir Kürdistan'ın Emiri olma 'yükünü' taşımaya gönüllü olduğunu"* bildirdi. İngilizler, Kürt bölgelerinde hiç tabanı bulunmayan, yaşlanmaya başlanmış **Şerif Paşa**'yı ciddiye almadılar. Bir İngiliz yetkili, *"Göz diktiği mevki için oldukça uygunsuz olduğunu anladım, nitelikleriyle Parisli bir broşür yazarını andırıyor"* dedi.[4]

İngilizler, **Şerif Paşa**'yı "Kürdistan Emiri" yapmayı uygun görmemişler ama onu bir süre kullanmaktan da geri durmamışlardır.

Şerif Paşa, Sevr Barış Antlaşması'nı hazırlamakta olan Paris Barış Konferansı'na Kürt istekleri diye 22 Mart 1919 tarihli bir muhtıra sunmuştu. Aslı Fransızca olan bu belgenin başlıca paragraflarını Türkçeleştirip aşağıya aktarıyoruz:[5]

4) David McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, Doruk Yayıncılık, Ankara, 2004, s.175-176.

5) Muhtıranın Fransızca tam metni için bkz. Rohat Alakom, *Şerif Paşa*, Avesta, İstanbul, 1998, s.134-144; Türkçe tam metni için bkz. Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, genişletilmiş 4. baskı, Doz Yayınları, İstanbul, 2005, s.235-243.

Kürt Halkının Talepleri Hakkında Muhtıra

"Aşırı ölçüde emperyalist Ermeni talepleri bugün resmen açıklandığına göre, Kürt ulusunun meşru haklarını daha net biçimde Barış Konferansına sunabiliyorum.

Türkiye Kürdistanı'nın etnografik sınırları, Kuzeyde Kafkas sınırında Ziven'den başlar ve Batı yönünde Erzurum, Erzincan, Kemah, Arapkir, Behismi, Divriği'ye; Güneyde Haran, Sincar tepeleri, Telafer, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Akk-el-man, Sinna'ya; Doğuda da Revandiz, Başkale, Vezir-Kale'ye yani İran sınırına uzanır.

Kürtler, çeşitli adlarla tarihin en eski devirlerinden beri, Kürt adıyla da on üç yüzyıldan beri bu toprakları işgal etmektedirler.

Kürdistan, ***Sultan Selim I****'e gönüllü olarak tâbi olmadan önce, 46 bağımsız beylikten* (prenslikten) *oluşuyordu.* (...)

Şu itirazda bulunmamıza müsaade buyurulsun ki, Kürtlerin çoğunlukta olduğu merkezler, yaratılmak üzere olan Ermenistan'a katılmak istenmektedir; ama özgürlüklerine düşkün olan savaşçı Kürt nüfus çoğunluğu yüzünden yarınki Ermenistan'da sürekli karışıklıkların hüküm süreceğinden ve orada Müttefikler bir askeri güç bulundursa bile bu gücün de gerilla savaşıyla karşı karşıya kalacağından kimsenin kuşkusu olmasın.

Ermeniler, büyük Ermenistan taleplerini İsa'dan önce 50 yılında Tigran zamanında burada bir Ermenistan Krallığı bulunduğu iddiasına dayandırmakta; fakat bu toprakların aslında Roma İmparatorluğu'na ait olduğunu ve daha Tigran'ın sağlığında Pompei tarafından zaptedilmiş bulunduğunu söylemeyi kasten unutmaktadırlar.

Bu bakımdan, büyük Ermenistan'ın, Ermeni soyunun etnik beşiği olduğu ileri sürülemez.

Ermeniler ve onların destekçileri, taleplerini haklı göstermek için Kürdistan'da birkaç bin Ermeninin yaşamasını da bir dayanak olarak kullanmak istemektedirler. Bu iddiaya cevap olarak sadece Nuttals ansiklopedisinin tanıklığına başvurmakla yetineceğiz. Nuttals diyor ki: 'Ermeniler çok eski zamanlardan beri komşu

ülkelere göç ederler. Yahudiler gibi Ermeniler de sadece ticaretle uğraşırlar ve çoğu bankacıdır. Ticari içgüdülerine uyan Ermenilerin, Kürtleri sömürmek için kendi istekleriyle Kürdistan'a göç etmiş olduklarını Kürtler de hiç inkâr etmezler.

Yine aynı ticari içgüdüyle Ermeniler daima şehirlerde oturmayı tercih, tarımla uğraşmayı ise hemen hemen tamamen ihmal etmişlerdir.

Avrupa Büyük Devletlerinin ve Türkiye'nin en son resmi kaynaklarını bu azınlık konusunda birer delil olarak gösterebiliriz. Berlin Antlaşması'nın ardından, İngiliz Generali ***Baker Paşa,*** *Osmanlı Şûra-i Devlet Reisi* ***Said Paşa*** *ve Ermeni ileri gelenlerinden* ***Minas Efendi****'den oluşan bir heyet nüfus sayımı yapmak üzere Kürdistan'a gönderilmişti.*

Örnek olarak Diyarbakır vilayetinde toplam nüfusunun 840.000, Müslümanların 600.000, Ermenilerle Musevilerin ise 240.000 olduğu tespit edilmişti. (...)

Ermeni sorunuyla ilgili olarak 3 Kasım 1896 günü Fransa Millet Meclisi'nde yapılan bir görüşmede, Fransa Dışişleri Bakanı şu beyanda bulunmuştur: 'Bizim elimizdeki istatistiklere göre, şu sırada söz konusu olan Türk vilayetlerinde, Ermeni nüfusun genel nüfusa oranı yüzde 13'tür. (Türkiye'nin) *Asya vilayetlerinde Ermeni nüfusun dağılımı bazı yerlerde biraz yoğun, bazı yerlerde ise seyrektir. Tek kelimeyle, bu vilayetlerde bu bahtsız halkın gerçekten çoğunlukta olduğu ve bir çeşit özerklik isteyebileceği bir tek yer yoktu." (Journal Officiel, 4 Kasım 1896, s.1357-1358)* (...)

Wilson *prensipleri gereğince Kürtlerin, tam özgür ve bağımsız bir Kürt Devleti kurmaya hakları vardır.*

Mr. ***Wilson****'un 14 maddesi Osmanlı Hükümeti tarafından tümüyle kabul edilmiş olduğuna göre, Kürtler, âdetlerini ve geleneklerini koruyarak yüzyıllar boyunca egemenliği altında yaşamış oldukları İmparatorluğa asla sadakatsızlık etmeksizin, bağımsızlık istemeyi hak ettiklerine inanmaktadırlar.*

Yukarıdaki açıklamalardan ortaya çıkan taleplerimizi şöyle özetleyebiliriz:

Kürdistan üzerindeki Ermeni iddialarını şiddetle protesto ediyoruz. Ve ekli haritada sınırları çizilmiş olan toprakların Kürtlerin elinde kalması gerekir.

Kürtlerin ulusal zenginliği hemen hemen tamamen hayvancılığa dayandığından ve hayvancılığın da iklim nedeniyle yazlık ve kışlık otlaklara ihtiyacı olduğundan, Kürt halkının sefalete düşmemesi için bu otlakların Kürdistan sınırları dışında kalmaması için ısrar ediyoruz.

Hakkımız olan bağımsızlığı talep ediyoruz; çünkü bağımsızlık bize ilerleme ve uygarlık yolunu açacak, ülkemizin zenginliklerini değerlendirmemizi ve komşularımızla barış içinde yaşamamızı sağlayacaktır.

Ayrıca, milliyetler ilkesine göre, Kürt nüfus çoğunluğunun bulunduğu bütün toprakları kapsayacak şekilde Kürdistan'ın sınırlarını çizmek üzere uluslararası bir komisyon görevlendirmesini Barış Konferansı'ndan rica ediyoruz. Kürdistan'a bırakılacak topraklar içinde başka azınlıklar kalırsa onlara, tabii ki, ulusal geleneklerine uygun olarak özel statüler verilecektir.

İmkân verilirse yenileşmeye kararlı çok eski bir halkın hayatını ve geleceğini, adil davranacağını umduğumuz Kongre'ye havale ediyoruz.

Paris, 22 Mart 1919

ŞERİF PAŞA
Barış Konferansında
Kürt Heyeti Başkanı"

Görüldüğü gibi muhtırada, *"ölçüsüz derecede emperyalist Ermeni talepleri"*ne karşı çıkılıyordu. Çünkü Ermeni delegesi **Boghos Nubar Paşa**, Ermenistan için Van, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Erzurum, Trabzon, Maraş, Kozan, Adana'yı istiyordu ve bu isteklerini 12 Şubat 1919'da Barış Konferansına bildirmişti. **Şerif Paşa**'nın muhtırası, bir bakıma bu "aşırı derecede emperyalist" Ermeni isteklerine karşı bir tepkiydi. Ermeni taleplerini protesto ediyordu.

Şerif Paşa-Boghos Nubar Paşa Anlaşması

Fakat İtilaf Devletleri, **Şerif Paşa**'yı, Ermeni Delegesi **Boghos Nubar Paşa** ile masaya oturup anlaşma yapmaya ikna ettiler ve **Şerif Paşa**, kendi imzasını taşıyan muhtırayı, sekiz ay kadar sonra inkâr edercesine, 20 Kasım 1919 tarihinde **Boghos Nubar Paşa** ile aşağıdaki ortak muhtırayı da imzaladı:

Ermeni-Kürt Ortak Muhtırası:

"Ermeni ve Kürt uluslarının yetkili delegeleri olan bizler, yüksek ırka mensup, çıkarları ortak ve resmi-gayri resmi hükümetleri kendilerine bunca zulüm etmiş bulunan Türklerin boyunduruğundan tamamen kurtularak ve bağımsızlıklarından başka bir gaye ve maksat talep etmeyen iki milletin emellerini Barış Anlaşmasına sunmakla onur duyarız.

Ulusların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmeleri konusundaki ilkeye dayanarak büyük devletlerden birisinin koruması altında bağımsız bir Ermenistan ve bir Kürt Devletinin kurulmasını ve bütün büyük devletlerin uluslarımızın emel ve arzularını kabul ederek aydınlanma ve gelişmede bize teknik yardım yapmalarını Barış Konferansı'ndan istemek konusunda fikir birliğine vardık.

Toprakların paylaşılması sorununa gelince, daha önce sunduğumuz muhtıralarla belirttiğimiz sınırların çizilmesi sorununu da Barış Konferansı'nın iyi niyet ve adalet duygularına bırakırız. Çünkü verilecek kararın adaletli olacağına inanıyoruz.

Bundan başka azınlıkların hukuku ile ilgili anlaşmayı da sunarız."[6]

6) İstiklal Mahkemesi Savcılarından, Doğu İlleri Umumumi Müfettişi Avni Doğan'ın yayımlanmamış anılarından (s.50-51) aktaran: Uğur Mumcu, *Kürt İslam Ayaklanması*, 26. baskı, Ankara, 2005, s.3. Muhtıra metni sadeleştirilmiştir.
Not: Uğur Mumcu, herhalde yanlışlıkla, bu muhtıranın veya anlaşmanın 20 Aralık 1920'de imzalanmış olduğunu yazmıştır. Başka kaynaklar muhtıranın 20 Aralık 1919 tarihinde yapılmış olduğunu belirtmektedir (Rohat Alakom, *Şerif Paşa*, s.98). Sevr Antlaşması'nın öncesine rastlayan 20 Kasım 1919 tarihi doğru olan tarihtir -BNŞ.

Şerif Paşa ve **Boghos Nubar Paşa**'nın imzaladıkları bu muhtıra, İstanbul'da Meclis-i Mebusan'da büyük tepkiyle karşılandı. Meclis'te konu üzerinde sert tartışmalar oldu. Anlaşma konusunda *Journal d'Orient* gazetesine demeç veren **Seyyit Abdülkadir** hakkında soruşturma açılması istendi. **Celal Nuri (İleri)**, **Seyyit Abdülkadir**'i suçladı. **Abdülkadir**, gizli oturumda böyle bir demeç vermediğini açıklamak zorunda kaldı.

Şerif Paşa'ya Tepkiler

Türk basını da **Şerif Paşa-Boghos Nubar Paşa** anlaşmasına sert tepki gösterdi. Zaten *"Beau Chérif"* (Boş herif) olarak bilinen **Şerif Paşa** bu defa *"Herif-i naşerif"* (Şerefsiz herif) diye eleştirildi. Kürtler de bu eleştirilere katıldılar. Örneğin Siirtli Kürtlerden **A. Vehbi**'nin 10 Mart 1920 günlü *Yenigün* gazetesinde *"Herif-i naşerif"* başlıklı bir yazısı çıktı. Yine 12 Ocak 1920 günlü *İfham* gazetesinde **Şerif Paşa**'nın bir karikatürü yayımlandı. Karikatürde, **Şerif Paşa**'yı tekme ile kovalayan bir Kürt, şöyle diyor: *"Boş herif! Ev harap. Sana kim dedi bizi babamızdan ayırmaya kalkasın. Defol ceheneme!"*[7]

Anlaşma veya muhtıra, Osmanlı Kürtleri tarafından genellikle tepkiyle karşılandı. Erzincan'dan on aşiret reisi, Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdikleri telgrafta **Şerif Paşa**'yı protesto ettiler. *"Türkler ile Kürtlerin soy ve din olarak kardeş olduklarını"* bildirdiler. **Bediüzzaman Said-i Kürdi**, Dava Vekili **Ahmet Arif** ve Binbaşı **Mehmet Sıddık**, *Vakit* gazetesinde 22 Aralık 1919 günü yayımladıkları ortak yazıyla **Şerif Paşa**'yı kınıyorlardı:

"Dört buçuk asırdan beri İslamın fedakâr ve cesur taraftarı olarak yaşamış ve dini geleneklerine bağlılığı gaye bilmiş olan Kürtler, henüz beşyüz bin şehidin kanları kurumadan, şişlere geçirilen yetimlerin, gözleri oyulan ihtiyarların hatıralarını teessürle anarken, İslamiyetin zararına olarak tarihi ve hayati düşmanımız

7) Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II (Açıklamalı Kronoloji)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1994, Cilt II, s.323.

ile barış anlaşmaları imzalamak suretiyle dinlerine aykırı hareket edemezler. Bu nedenle, Kürt ulusal vicdanı bu gibi anlaşmaları imzalayanları tanımadığının ve emellerinin din ve milliyetlerini birleştirmek olduğunun bildirilmesine aracı olunmasını..."[8]

Esasen **Şerif Paşa**, kökeni bakımından Irak Kürtlerinden idi; dedesi Süleymaniyeliydi. Anadolu Kürtlerinin 1890'lardan beri Ermeni çetelerinden neler çektiklerini ve ne zulümler gördüklerini **Şerif Paşa** yeterince bilmiyordu ve pek anlayamazdı. Büyük devletler 1878 Berlin Antlaşması'na koydukları ırkçı 61. madde ile Anadolu Kürtlerini Ermenilere kırdırmışlardı. Kanlı Hınçak ve Taşnak çeteleri, yıllar yılı masum Kürtleri kılıçtan geçirmiş oldukları halde, Batılı devletler yine hep Ermenilere arka çıkmış, Kürtleri haksız yere suçlamışlardı. İngiliz ve Amerikan basını, misyoner yayınları, suçsuz Kürtleri yerin dibine batırırken kanlı Ermeni eylemlerine göz yummuşlar ve Ermenileri desteklemişlerdi. Şimdi İngiltere, Ermenilerin akıttığı masum Kürt-Müslüman kanlarının üzerinden sünger geçilmesi için **Şerif Paşa**'ya, **Boghos Nubar Paşa** ile anlaşma imzalatıyordu. Bu anlaşma, haklı olarak Kürtlerin tepkisini çekmişti ve kabul edilemezdi.

Ermeniler, yalnız 15 Haziran 1895 tarihinde başlayan ve on gün süren Van Ermeni ayaklanmasında 418 Müslümanın canına kıymışlardı. O yıl Anadolu'nun başka yerlerindeki Ermeni ayaklanmalarında can veren Müslümanların sayısı 2.000'e yaklaşmıştı. Bu şehitlerin çoğu Kürttü. Anadolu'ya hiç ayak bile basmamış olan **Şerif Paşa** bunları biliyor muydu? Ermeni **Boghos Nubar Paşa** ile nasıl ve ne yüzle anlaşma yapardı? Van yöresi aşiretleri 19 Şubat 1920 tarihinde bir telgrafla **Şerif Paşa**'yı protesto ettiler. Başka birçok yerden de protesto telgrafları gönderildi: 23 Şubatta Tercan'dan, aynı gün Hasankale'den ve Elazığ'dan protesto telgrafları çekildi. Erzincan aşiretlerinden İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne çekilen telgraf metni aşağıya alındı.

---

8) Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması*, 26. baskı, Ankara, 2005, s.4.

Erzincan Telgrafı, 22 Şubat 1920

"Fransız Yüksek Komiserliği'ne,

Gazetelerden öğrendiğimize göre, şu anda Paris'te oturan ve Kürt olduğunu iddia eden ***Şerif Paşa****, Türkiye'deki entrikalarında başarılı olamadığı için,* ***Boghos Nubar*** *ile birlikte, gerçekte kişisel çıkarları için çalışmasına rağmen, güya bağımsız Kürdistan için Barış Konferansı'na başvurmuştur. Bu nedenle Barış Konferansı'na bildiririz ki Kürtler, soy ve din olarak Türklerle aynı ülke içersinde birleştikleri yasal kardeşlerdir. Osmanlı Hükümeti'nden başka hiç kimsenin Kürtler adına konuşma hakkı yoktur ve hiç kimse onlara canlılık veren duyguların yorumcusu olamaz. Osmanlı tarihi içinde Kürtler hakkında hiçbir ayrım yapılmamıştır. Ve bütün savaşlarda Kürtler, Türklerle birlikte ön saflarda kanlarını akıtmışlardır. Acaba Rus orduları ülkemizden çekildikten sonra, Ermeniler tarafından katledilen Müslüman halkın % 80'inin Kürt olduğunu bugün* ***Boghos Nubar****'la uzlaşan* ***Şerif Paşa*** *bilmiyor mu? Öyleyse Ermenilerle işbirliği yapma çabaları sonuçsuz kalacaktır. İmparatorluk topraklarından bir kısmını ayırırıp Kürtlere vermek, gelecekte Ermenilere yeni bir ülke hazırlamak demektir.*

Barış Konferansı'nın dikkatine sunarız ki, bizi Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmak için varlığımızdan hiçbir şey bırakmaksızın yok etmeleri gerektiğini kendilerine bildiririz.

Balaban Aşiret Reisi ***Paşa Bey***
Başuranlı Aşiret Reisi ***Yusuf***
Bal Aşiret Reisi ***Eyüp***
Medanlı Aşiret Reisi ***Çiçek***
Görçeli Aşiret Reisi ***Yusuf***
Abbas Aşiret Reisi ***Seyid Ali***
Rol Aşiret Reisi ***Hasan***
Şadi Aşiret Reisi ***Yusuf***
Zişanlı Aşiret Reisi ***Muhsin****"*[9]

9) Yıldız, *op. cit.*, s.115-116.

İngilizler, **Boghos Nubar Paşa** ile anlaşma imzalattıktan sonra **Şerif Paşa**'yı gözden çıkardılar ve onunla ilişkiyi kestiler. Kürtlerin *Vakit* gazetesinde yukarıdaki kınama yazısı da yayımlanınca **Şerif Paşa**, Paris'teki Kürt delegeliğinden çekildiğini *Vakit* gazetesine telgrafla bildirdi.[10] Böylece bu "akılsız" paşanın iğreti "Kürt misyonu" da, Kürtçülüğü de sona erdi.

Seyyit Abdülkadir

Seyyit Abdülkadir (1851-1925), 1879 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmış ve yakalanıp Mekke'ye sürülmüş olan Nakşibendi Şeyhi **Ubeydullah**'ın dört oğlundan biridir. Babası ile birlikte Mekke'ye sürülmüş, daha sonra İstanbul'a dönmüştü. Bazı Kürtler üzerinde nüfuzu vardı. 1908'de Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'ni kurmuş ve bunun ömür boyu başkanlığını üstlenmişti. Osmanlı Ayan Meclisi üyesiydi. Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin de kurucu üyesi oldu ve bu partinin 3 Ocak 1919 günü oluşturulan Merkez-i Umumi'si içinde yer aldı. 4 Mart 1919'da kurulan I. **Damat Ferit Paşa** Hükümeti'ne de Şûra-yı Devlet Reisi olarak girdi. İşgalci İngilizlerle işbirliği yapan Kürtçülerin elebaşılarından biriydi:

1918-1919 yıllarında İstanbul'da **Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti, Kürt Talebe Heyvi Cemiyeti, Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti** ve 1921 yılında da **Kürdistan Teşrik-i Mesai Cemiyeti** kurulmuştu. Bütün bu Kürt örgütlerin odak noktası yetmişlik bir Kürtçü olan **Seyyit Abdülkadir** idi. Kendisi Kürt Teali Cemiyeti'nin de kurucu başkanı idi. Caddebostan'daki evinde oturuyordu ve evini adeta Kürtçülerin karargâhına dönüştürmüştü.

22 Aralık 1918 günü Hürriyet ve İtilaf Partisi ile henüz kurulmuş Kürdistan Teali Cemiyeti arasında bir anlaşma yapıldı. Anlaşmayı Cemiyet adına Başkan **Seyyit Abdülkadir**, üyelerden **Sait** ve **Mehmet Ali**; Hürriyet ve İtilaf Partisi adına da Konya Mebusu

10) Uğur Mumcu, *Türk-İslam Ayaklanması*, s.4.

Zeynelabidin, Karesi Mebusu **Vasıf** ve **Mustafa Sabri** imzaladılar. Anlaşmada, Anadolu'da bir özerk Kürdistan kurulması öngörüldü:

"Çoğunlukla Kürt kavminin oturduğu memleketle, siyaset yönünden İslam Halifeliğine ve Osmanlı Saltanatına bağlı olmak koşuluyla, bütün halkın çoğunluğunca seçilen bir yönetimin başkanlığı altında özerk bir yönetime sahip olacaktır."[11]

Bu anlaşma, kürtçü **Seyyit Abdülkadir**'in eseridir, denilebilir. Kendisi, hem Hürriyet ve İtilaf'ın, hem de Kürdistan Teali'nin kurucusuydu ve "Kürt özerkliği" de onun bir emeliydi. Ne olursa olsun, bu anlaşma ile Kürtçüler o zamanki Osmanlı merkez yönetiminde kendilerine bir destek sağlamışlardır. Ne var ki, İtilaf Devletlerinin işgali altındaki İstanbul Hükümeti'nin himmete muhtaç hali düşünülünce, onun Kürtçülere ya da başkalarına ne kadar destek olabileceği de sorulabilirdi.

Kürdistan Teali Cemiyeti, 1919 Mayısında toplanan Saltanat Şûrası'na çağırılmıştı. Ama bu cemiyetin **Seyyit Abdülkadir** başkanlığında, özerklik yerine giderek bağımsızlık yönünde çalışmalar yapması İstanbul Hükümeti'ni rahatsız etmeye başlamıştı. 18 Haziran 1919 günü yapılan kabine toplantısında cemiyetin "yasalara uyması" yani siyasetle uğraşmaması gerektiği üzerinde durulmuştu. Bunu sağlamak için de bölgeye bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştı.[12] III. Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne **Seyyit Abdülkadir** alınmamıştı.

Kürdistan Teali Cemiyeti yöneticilerinin bir Kürdistan devleti kurmak amacıyla İngilizlerle gizlice görüşmeler yapmaları Türk Hükümeti'nin gözünden kaçmamıştı. Cemiyet Başkanı **Şeyh Abdülkadir Efendi** ve arkadaşları, açıklama yapmak üzere Babıâli'ye çağırıldılar. 10 Temmuz 1919 günü Sadarette bir görüşme yapıldı. Görüşmeye Bahriye Nazırı **Avni Paşa**, eski Harbiye Nazırı **Ahmet Abuk Paşa** ve eski Şeyhülislam **Haydar Efendi** katıldılar. Kürdistan Teali Cemiyeti'nden de Başkan **Abdülkadir**

11) Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, 2. Kitap: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Bilgi Yayınevi, 2. basım, Ankara, 1998, s.180.

12) *Ibid.*, s.180.

Efendi'den başka **Emin Ali Bedirhan, Mevlanzade Rıfat,** Yzb. **Emin Bey** katıldılar.

Hükümet temsilcileri Kürdistan Teali Cemiyeti üyelerini, Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bir Kürdistan kurmaya çalışmakla, yetkileri olmadığı halde İngilizlerle görüşme yapmakla suçladılar ve yabancı devletlerle görüşme yetkisinin hükümete ait olduğunu söylediler. Cemiyet temsilcileri de Sadrazam **Damat Ferit Paşa**'nın Doğu Anadolu'yu Ermenilere peşkeş çekmeye kalkıştığını ileri sürdüler. **Emin Ali Bedirhan,** Kürdistan'a Kürt valiler gönderilmesini isteyince, **Avni Paşa** aday önermesini söyledi. **Abdülkadir,** Diyarbakır ve Elaziz'e daha önce, kendi ısrarı üzerine Kürt valilerin seçildiğini fakat ertesi gün **Damat Ferit**'in bu kararı iptal etmiş olduğunu söyledi. (Abdülkadir, İzmir'in işgalinin ardından 19 Mayıs günü kurulan İkinci Damat Ferit Paşa kabinesine alınmamıştı ve şimdi Ferit Paşa'yı eleştiriyordu.) Sonuç olarak, "Kürdistan"a bir Kürt vali ve belli oranda Kürt memurlar atanması kararlaştırıldı.[13] Ancak, Anadolu'da İstanbul Hükümeti'nin hükmü pek geçmiyordu artık.

Bir İngiliz istihbarat raporuna göre, toplantıda gerginlik yaşanmıştı. **Abdülkadir Efendi** adına konuşan **Mevlanzade Rıfat Bey, Wilson** prensiplerine göre her topluluğun kendi refahı için çalışmaya hakları bulunduğuna ve Kürtlere özgürlük ve güvenlik sağlayacak tek devletin de İngiltere olduğuna inandıkları için, İngilizlerle görüşmeler yaptıklarını söylemişti. **Mevlanzade** daha da ileri giderek, Türkler kendi başlarının çaresine bakamazken Türk Hükümeti'nin nasıl Kürtlere özerklik sağlayabileceğini sormuştu. Bu soru üzerine **Ahmet Abuk Paşa** yerinden fırlayarak hiç kimseye bir karış toprak verilmeyeceğini söylemişti.[14]

Şerif Paşa ile **Boghos Nubar Paşa** arasında Paris'te imzalanan anlaşma veya muhtıra üzerine **Seyit Abdülkadir,** İstanbul'da

13) *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Volume IV: 1919,* London, Her Majesty's Stationatry Office, 1952 (*DBFP I / IV*), s.695-696 No. 464'e ek. Türk Hükümeti'yle ilgili istihbarat raporu. F.O. 371/4192, 112204'den Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s.537-538.

14) *DBFP I / IV,* s. 695-696, No. 464'e ek, İstihbarat raporu.

Fransızca olarak yayımlanan *Journal d'Orient* gazetesine bir demeç vermiş ve anlaşmayı olumlu karşıladığını belirtmişti. Bu demeç şimşekleri çekmiş ve **Abdülkadir Efendi**'nin Ayan üyeliğinden düşürülmesi gündeme gelmişti. Meclis-i Mebusan'ın gizli oturumunda sorguya çekilen **Abdülkadir**, böyle bir demeç vermediğini söylemiş ve konu o gün için kapanmıştı.

Seyyit Abdülkadir, uyarılara, tepkilere aldırmadan, işgalci İngilizlerle ilişkilerini sürdürdü. İngiliz ajanı **Binbaşı Noel**'in bazı Kürtçülerle bir olup Sivas Kongresi'ni dağıtma ve **Mustafa Kemal Paşa**'yı ortadan kaldırma girişiminin geri tepmesinin ve İstanbul'da **Damat Ferit Paşa** Hükümeti'nin devrilmesinin ardından **Abdülkadir Efendi**, 8 Aralık 1919 günü İngiliz Yüksek Komiserliği Müsteşarı **T.B. Hohler**'i ziyaret etti. Çeyrek yüzyıldan beri Kürtlerle uğraşan ve bu alanda uzmanlaşmış olan **Hohler**, bu görüşmeyi şöyle rapor etti:

Abdülkadir-Hohler Görüşmesi Hakkında Muhtıra[15]

*"1) Bu sabah **Abdülkadir**'i kabul ettim. Şu sırada Kürtlerin pek zor durumda, hatta tehlike içinde olduklarını söyledi. Anlattığına göre, Hürriyet ve İtilaf Partisi, **Ferit Paşa** öncülüğünde bugünkü Hükümeti* (**Ali Rıza Paşa** Hükümeti'ni) *değiştirmeye ve iktidara gelmeye çalışmaktadır; kendisine* (**Abdülkadir**'e) *pek uygun öneriler sunmuştur; Kürtlere, Türklerin himayesi altında tam özerklik anlamına gelen vaadlerde bulunmuştur. Ancak, **Ferit Paşa**, daha önce iktidarda olduğu zaman da aynı şekilde kapsamlı vaadlerde bulunmuş, fakat vaadlerini yerine getirmemiştir. Diğer taraftan şimdiki hükümet de Kürtlere, Kürt memurlar yönetiminde özerklik vaadetmekte, fakat aynı zamanda kendisine* (**Abdülkadir**'e) *ve İstanbul'daki Kürtlere karşı kışkırtıcı hareketlerde ve dostça olmayan davranışlarda bulunmaktadır. Bu arada **Mustafa Kemal** gitgide daha tehlikeli olmaktadır. Bu adamın, **Halil Paşa** ve **Enver***

15) *F.O. 406/41*, s.425-426, No. 194/1; ve Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk I*, s.273-275, No. 97'ye ek. *DBFP-I /IV*, s.926-927, No. 620'ye ek.

Paşa'nın diğer adamları tarafından kışkırtılan Azerbaycanlılarla birlikte ne yapacağı konusunda kendisi (**Abdülkadir**) *büyük endişe içindedir. Kendisinin Hürriyet ve İtilaf'ın tavizlerine karşılık ödeyeceği bedel, Kürtleri* ***Mustafa Kemal****'in üzerine saldırtmak olacaktır. Bugünkü* ***Ali Rıza*** *Hükümeti ise Kürtlerin desteğini kazanmak,* ***Mustafa Kemal****'e katlanmak ve onu yatıştırmak istemektedir. Kendisi* (Abdülkadir) *izleyeceği yolu, Müttefiklerle, özellikle İngiltere ile tamamen uyumlu olarak belirlemek arzusundadır; çünkü Kürdistan'ın kaderi öteki Müttefiklerin politikasından ziyade Büyük Britanya'nın politikasına sıkı sıkıya bağlıdır ve bizim tam rızamız ve onayımız olmadan hiçbir şey yapmak istememektedir.*

2) Abdülkadir, pek ilginç ve benim için yepyeni olan bir de bilgi verdi: Kürtlerle Ermenilerin hem burada (İstanbul'da) *hem de Paris'te anlaştıklarını bildirdi ve bana örnekleri ilişikte sunulan belgeleri verdi... Şerif Paşa ile Boghos Nubar Paşa'nın imzaladıkları bu belgenin örneği herhalde Foreign Office'in elindedir ama yine de ilişik olarak takdim edilmektedir. İki ırkın* (Kürtler ile Ermenilerin) *böylece anlaşmaya varmış olmalarını öğrenmekten pek memnun olduğumu söyledim. Bana yönelttiği soruya gelince, bunun pek güç bir soru olduğunu belirttim. Kendilerinin katılmak istedikleri İngiltere Hükümeti'nin politikasının Türkiye'nin iç politikasına karışmamak olduğunu, bu nazik dönemde Türkiye'nin kendi hükümetini seçmekte serbest olması gerektiğini söyledim. Ancak Başkan Wilson'un prensipleri ışığında, herhangi bir milletin tam bağımsızlık istemesini sempatiyle karşılamak gerektiğini ekledim. Kürt halkının dileklerini Barış Konferansı'na iletmeye hazır olduğumuzu bildirirken, hiçbir taahhütte bulunmadığımıza da dikkatini çektim. Yüksek Komiserliğimize ulaşan bilgilere göre, Mustafa Kemal hareketinin zayıflamakta olduğunu, bu bakımdan korkulacak bir şey olmadığını söyledim. Abdülkadir, milliyetçi hareketin baharda tekrar güçleneceğini söyledi. Ben de bahara daha üç-dört aylık zaman olduğu, o zamana kadar Barış Konferansı'nın Türkiye ile ilgili bazı kararlara varmış olabileceği karşılığını verdim. Ekselans* (Abdülkadir) *sözümü kesti, Kürtlerin emellerini gerçekleştirmeyi Türk Hükümeti'nden değil Barış Konferansı'ndan bek-*

lemeleri gerektiğini anlamakla beraber, bu arada başka gelişmelerin olabileceğini söyledi. Barış Konferansı kendi yöntemine göre kararlarını elbette verecektir ama bu kararları uygulatmak için ne gibi tedbirler alacağını merak ettiğini söyledi ve 'Düşmanınız bir karınca bile olsa onun düşman olduğunu aklınızdan çıkarmayın ve rahat uyumayın' diyen bir Arap atasözünü zikretti. Barış (Sevr) *hükümlerini Türklere tam olarak kabul ettirmek için Müttefikler yeterli kuvvet bulundurmazlarsa Kürt halkının bağımsızlık emellerini gerçekleştirmekte güçlüklerle karşılaşacağını büyük bir takt ile nazikçe ima etti.*

3) Muhalif Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin ***Mustafa Kemal****'e karşı kuvvet kullanmayı düşünüp düşünmediğini sordum. Düşünüyormuş. Buna belki gerek kalmayacağını, çünkü daha önce de değindiğim gibi bu hareketin* (**Mustafa Kemal** hareketinin) *zayıflamakta olduğunu söyledim. Majesteleri Hükümeti'nin barış istediğini, barışın yapılıp korunmasının herkesin yararına olacağını belirttim.*

4) Kürtlerin İstanbul'da baskı gördüklerini söylemesine karşılık olarak da, Majesteleri Hükümeti'nin hiçbir tarafın bir diğer tarafa siyasi baskı yapmasına izin vermeyeceğini açıkladığını, bu açıklamanın geçerli olduğunu, bahsettiği davranışları önlemek için acil durumlarda nüfuzumuzu kullanabileceğimizi söyledim.

5) ***Şeyh Abdülkadir****'in Kürdistan'ın bağımsızlığı ve Türklerden ayrılması konusundaki kararlığından yine çok etkilendim.*

T.B. HOHLER
İngiliz Yüksek Komiserliği
8 Aralık 1919"

Raporun birkaç noktasına değinelim. **Seyyit Abdülkadir, Damat Ferit Paşa**'dan vaadler aldıklarını söylüyordu. Söylediği pek yanlış değildi: III. **Damat Ferit Paşa** kabinesi 30 Eylül 1919 günü devrilmiş, 2 Ekim günü **Ali Rıza Paşa** kabinesi kurulmuştu. **Ferit Paşa,** tekrar iktidara gelebilmek için, son çareyi Kürtçülere sarıl-

makta arıyordu. Yeniden sadrazam olursa Güneydoğu Anadolu'nun bazı merkezlerine Kürt eşrafından valiler atamaya söz veriyordu. Böylece hem "asayiş korunur", hem de Kürtlerin **Mustafa Kemal**'e katılmaları önlenir diye düşünüyordu. Güneydoğu'ya vali adayları olarak **Ferit Paşa**'nın aklından geçen isimler arasında, **Seyyit Abdülkadir**, onun yeğeni **Şeyh Taha** ve çeşitli valiliklerde bulunmuş olan **Babanzade Mustafa Zihni Paşa** vardı. İngiltere'nin Bağdat temsilcisi **Wilson**, **Babanzade**'nin tercih edilmesi gerektiğini bildirmişti.[16]

Hohler, Seyyit Abdülkadir'i rahatlatmak için, **Mustafa Kemal Paşa** önderliğindeki ulusal hareketin zayıflamakta olduğunu söylüyordu. Bu iddia, o günlerde İngilizlerin bir beklentisiydi. **Ali Galip** olayından sonra, Anadolu'daki ulusal hareketi zayıflatmak ve içerden çökertmek için, Yüksek Komiser **de Robeck**'in önerisi üzerine, Eylül 1919'da başka yollar denenmeye başlanmıştı. Padişah, 20 Eylülde hiç alışılmamış bir beyanname yayımlamış, "şu an-ı mühimde" millete birlik, beraberlik çağrısında bulunmuştu. **Mustafa Kemal** ile uzlaşma yolları da aranıyordu. Padişah'ın buyruğu doğrultusunda **Abdülkerim Paşa**, 27 Eylül gecesi **Mustafa Kemal Paşa** ile makine başında tam sekiz buçuk saat süren bir telgraf görüşmesi yapmıştı... Bu gibi girişimler sonucunda Kuvayı Milliyecilerin bölüneceği umuluyordu. **Hohler**, bu umut ve beklenti ile Kürtçü lidere **Mustafa Kemal** hareketinin zayıflamakta olduğunu söylüyordu ama **Şeyh Abdülkadir**'i inandırabilmiş gibi de görünmüyordu.

Yüksek Komiser Sir **J. de Robeck**, **Hohler**'in yukarıdaki raporunu 9 Aralık günü **Lord Curzon**'a gönderirken kendi görüşünü de ekledi: *"Kürt bağımsızlığı sorunu, Majesteleri Hükümetince çok dikkatle incelenmesi gereken bir konudur; çünkü, biz bunu arzu ediyor olsak da olmasak da, Kürtler umutlarını öncelikle İngiliz Hükümeti'ne bağlamış bulunmaktadırlar"* dedi. Kürtlerle Ermeni-

16) *F.O. 371/4182*, 136255, 138349'dan Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, s.390.

lerin anlaşmış olmalarının da birçok güçlüğün çözümlenmesi için büyük değer taşıdığını ekledi.[17]

Seyyit Abdülkadir İngilizlerle ilişkilerini sürdürüyordu. Fakat İngilizler kendisinden ancak bir ölçüye kadar yararlanabileceklerini de biliyorlardı. Çünkü, parmağını kaldırsa sanki bütün Kürtleri ayaklandırabilecekmiş gibi havalara giren bu yaşlı ve hırslı Kürt şeyhinin hayal âleminde yaşadığını İngilizler çok iyi biliyorlardı. **Seyyit Abdülkadir**, kendi aşireti içinde bile birliği sağlayabilmekten uzaktı. Yeğeni **Seyyit Taha** ile kavgalıydı. **Seyit Taha**, Abdülkadir'in öz kardeşi **Seyyit Mehmet Sadık**'ın oğluydu. O da amcası Abdülkadir gibi Kürtlere bir baş olma emeli besliyor ve bu uğurda çalışıyordu. Aynı Şemdinan ailesinden, **Şeyh Ubeydullah** sülalesinden olan bu iki şeyh, birbirlerine rakip, hatta hasım idi. İngiltere'nin Irak Komiseri **Albay Wilson**, yeğeni Şeyh Taha ile geçinemediği için Abdülkadir'in ancak batı bölgelerinde yararlı olabileceğini söylüyor ve diğer bölgelerde Bedirhanlardan yararlanmasını öneriyordu.[18]

Bedirhanlar

Emin Ali Bedirhan:

İngilizler, Bedirhan Paşa sülalesi ile de yakın ilişki içinde idiler. Özellikle, **Mehmet Emin Ali** olarak da bilinen **Emin Ali Bedirhan** ve oğulları ile öteden beri işbirliği yapıyorlardı. Gerek **Emin Ali Bedirhan** (1851-1926) gerek oğulları **Süreyya** (1883-1938), **Celadet** (1895-1951) ve **Kâmuran** (1895-1978) İngilizlerle hep işbirliği yapmışlar ve hep Kürtçülük içinde olmuşlardı. İngilizlerin Bedirhanlar ile ilişkileri Mondros Mütarekesi ardından daha da yoğunlaştı.

17) *F.O. 406/41*, s.424, No. 194 ve Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk I*, s.272, No. 97: De Robeck'ten Curzon'a yazı, 9 Aralık 1919, No. 2311.

18) Akşin, *op.cit.*, s.536.

Emin Ali Bedirhan, 2 Ocak 1919'da **Sait Molla** ve **Nemrut Mustafa Paşa** ile birkikte İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi görevlisi **Andrew Ryan**'ı ziyaret etti. Kürtlere İngiliz mandası altında özerklik verilmesini istediler. Yüksek Komiser Amiral **A. Calthorpe**, bu görüşmeyi Dışişleri Bakam **Arthur Balfour**'a rapor ederken Kürtlerin toprak isteklerinin Ermeni istekleriyle çatıştığını da belirtti. **Balfour**, *"Kürt çıkarlarının Konferansta ihmal edilmeyeceğine"* dair **Binbaşı Noel** tarafından Kürtlere güvence verilmesini istedi.[19]

Calthorpe, 10 Haziran 1919 günü Dışişleri Bakan Vekili **Curzon**'a özetle şunları yazdı:

*"**Binbaşı Noel**, Kürt şefleriyle anlaşmaya varırsa bundan büyük yararlar sağlanabilir. **Seyyit Abdülkadir** ile* (**Emin Ali**) ***Bedirhan**, şüphe uyandırmamak için Kürt bölgelerine Noel'den ayrı olarak gidecekler. Kürtler henüz **Mustafa Kemal**'e karşı ayaklanmadılar, ama **Noel** bunu sağlayacağından emin."*[20]

Yüksek Komiser **Calthorpe**, 10 Temmuz 1919 günü Dışişleri Bakanı **Lord Curzon**'a şunları telledi:

*"**Binbaşı Noel**, Mezopotamya'nın dağlık kuzey sınırı boyundaki Kürt şeflerine yardım etmenin her bakımdan büyük yarar sağlayacağı görüşündedir. Bu şefler: 1) Toprakları en doğuda bulunan **Seyyit Abdülkadir**; 2) Kürdistan'da en tanınmış ve saygın bir aile olan **Bedirhanlar**'dır. Bunların her ikisi de feodal sistemin temsilcilerdir. 3) Bunlar dışında, yerleşik (göçebe olmayan) Kürtlerin ileri gelenleri vardır. Bunlar pek güçlü değildir ama Türk bürokrasisinde bir yerlere gelmişlerdir. Kürt şeflerin, hep beraber değil de **Binbaşı Noel**'den ayrı olarak Kürdistan'a gönderilmeleri önerisine ben de katılırım...*

19) Selahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1973, s.26-29.

20) Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul, 1970, s.202; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1993, I, s.315.

Bu şefler, ***Mustafa Kemal*** *hareketinin başarısından kaygı duymaktadırlar. Ona karşı bir harekete girişirlerse İngiliz Yüksek Komiserliği'nin buna göz yumup yumamayacağını sormakta, yani buna sessizce onay vermemizi istemektedirler.*

En önemli sorun Mezopotamya sınırının güvenliğini sağlamaktır. Bu da Kürt bağımsızlığı ya da özerkliği demektir.

Kürt şefleri İngiliz koruyuculuğunu (suzerainty) *arzu ediyorlar... Bu arzuları içten gibi görünüyor."*[21]

Süreyya Bedirhan:

Emin Ali Bedirhan'ın oğlu **Süreyya Bedirhan**'ın Birinci Dünya Savaşı içinde Mısır'daki İngiliz askeri istihbaratı merkezinin bir elemanı olduğu ve İngilizlerden "casus maaşı" aldığı kitaplara geçmiştir. Kendisinin Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında da İngiliz istihbarat örgütündeki görevini sürdürdüğü İngiliz belgelerinden anlaşılmaktadır.[22]

Süreyya Bedirhan, 1908-1909'da *Kürdistan* gazetesini çıkardı. Bu gazeteyi 1917'de İngiliz kontrolündeki Kahire'de **Aziz Ahmet** takma adıyla yeniden yayımladı. 11 sayı çıkan gazetesinin ilk sayısında, *"Bugün 'Kürdistan' gazetesini çıkarıyoruz ki, beyimiz Bedirhan oğullarının açtığı yolda Kurmancıların haklarını alması ve serbestiyetleri için çalışalım"* deniyordu. Mondros Mütarekesi'nden sonra yine Kahire'de "Kürdistan İstiklal Komitesi"ni kurdu ve bunun genel sekreteri oldu. İngiliz istihbaratçıları ondan övgüyle söz etmişlerdir.

Süreyya Bedirhan, Kürtçü çalışmalarını emperyalist devletlerin, özellikle İngiltere'nin desteğini kazanma esasına göre kurmuştur. İngiliz hayranıdır. *"Hararetle İngiliz yanlısı olduğu", "Savaş sırasında İngilizler için çalışmış olduğu", "sınırlı bir İngiliz*

21) *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Volume IV: 1919,* London, Her Majesty's Stationatry Office, 1952, s.678-680, No. 451; ve Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt I,* 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayım, Ankara, 1992, s.39-41, No. 15.

22) Selahi Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri,* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1995, s.136-137; orijinal belgeler: *F.O. 371/6346/ E. 342* ve *F.O. 371/6346/ E. 1844.*

mandasını kabul etmeye" hazır bulunduğu ve *"Kürtlerin nihai bağımsızlığı"*nı amaçladığı, İngiliz desteğiyle buna ulaşmayı hedeflediği İngiliz istihbarat raporlarında yer almıştır.[23]

Süreyya Bedirhan, kendi kurduğu ve genel sektreterliğini üstlendiği Mısır'daki "Kürdistan İstiklal Komitesi" adına Ocak 1919'da *"Bir Kürt devletinin kurulması yolunda İngiliz yardımı için"* İngilizlere başvurdu. Onun "Kürt istiklali"nden ne anladığı, 1919'da İngiliz Hükümeti'ne gönderdiği mektupta açıkça görülüyordu: *"Süreyya Bedirhan, İngiliz Hükümeti'ne yazdığı mektupta, dedesi Bedirhan Bey tarafından yönetilmiş olan toprakların kendisine iadesini istiyordu."*[24]

Süreyya Bedirhan'ın kardeşleri **Celadet Bedirhan** ile **Kâmuran Bedirhan** ise, İngiliz istihbaratçı **Binbaşı Noel** ile birlikte Eylül 1919'da Sivas Kongresi'ni basıp **Mustafa Kemal Paşa**'yı öldürmeye kalkıştılar. Yakalanacaklarını anlayınca Suriye'ye kaçtılar. Haberi alan **Mustafa Kemal**, 9 Eylül 1919 günü Kongre kürsüsünden bunu açıkladı:

*"Bazı açıklamalarda bulunmak istiyorum. Buraya **Galip Bey** adında bir vali atanmış. (...) Mr. **Noel** adlı bir İngiliz binbaşı, Bedirhanilerden **Kâmuran, Celadet** ve **Cemil Bey**'le beraber yanlarında on beş kadar Kürt atlısı olduğu halde Malatya'dan gelmiş ve Mutasarrıf Bedirhani **Halil Bey** tarafından karşılanmışlardır. Harput Valisi de sözde bir posta hırsızını izliyormuş bahanesi ile otomobille Malatya'ya gelmiştir. Bu maksatla bunlara Hısnımansur'daki müfreze de verilmiştir.*

*Bu İngilizlerin amacının, para ile memleketimizde propaganda yapmak ve Kürtlere Kürdistan kurmak sözü vererek aleyhimize ve **bize karşı suikast** düzenlemeye yöneltmek olduğu anlaşılmış, karşı önlemler alınmıştır."*[25]

---

23) Kemal Mazhar Ahmet, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958,* Doz Yayını, İstanbul, 1992, s.88 ve Suat Parlar, *Türkler ve Kürtler,* s.535.

24) Parlar, *op.cit.,* s.535.

25) Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları,* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1969, s.87; Konuşmanın sadeleştirilmiş metni: Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması,* 26. baskı, s.10.

MUSTAFA KEMAL'E KARŞI KÜRTÇÜ SUİKAST GİRİŞİMİ: VALİ ALİ GALİP OLAYI

"Ali Galip hadisesi", "Ali Galip olayı" diye tarihe geçmiş olan bu olay, **Atatürk**'ün de belirttiği gibi, bir bakıma Kürtçülerin **Mustafa Kemal Paşa**'ya karşı hazırladıkları bir "**suikast olayı**"dır. Harput Valisi **Ali Galip** ve Malatya Mutasarrıfı **Halil Rami Bey**'lerin ifadeleriyle, olay, *"Mustafa Kemal Paşa ve yardakçılarının tepelenmesi"* girişimidir. **Mustafa Kemal**'e karşı, dolayısıyla Sivas Kongresi'ne ve Milli Mücadele'ye karşı bir suikast girişimdir. **Mustafa Kemal Paşa** ortadan kaldırılırsa, milli hareket çökecek, Anadolu parçalanacak ve Anadolu'nun bir bölgesi, "Kürdistan" adıyla İngiliz boyunduruğu altına girecek ve emperyalizmin hizmetinde olacaktır. Hedef budur. Olayın arkasında İngiliz emperyalizmi vardır. Yıl 1919.

Atatürk, *Nutuk*'ta bu olayı etraflıca anlatırken söze şöyle giriyor:

*"Şimdi baylar, savaş tarihimizde önemli bir olay olan **Ali Galip** sorunu üzerinde izin verirseniz biraz geniş bilgi vereyim:*

Baylar, daha Temmuz (1919) *başında, Erzurum'da bulunduğum sırada **Celadet** ve **Kâmuran Ali*** (**Bedirhan**) *adında iki kişinin yabancılarca, pek çok para ile İstanbul'dan Kürdistan'a gönderileceği, bunların türlü yalanlar söyleyerek kafaları karıştırmak ve bize karşı halkı kışkırtmakla görevlendirildikleri ve bir-iki gün içinde yola çıktıkları ya da çıkacakları haber alındı. Bu haber üzerine, bunların sessizce gözetlenmeleri ve tutulmaları* (derdestleri) *gereğini 3 Temmuzda Diyarbakır'da On Üçüncü Kolordu Komutanına ve ayrıca Kurmay Başkanı olan **Halit Bey**'e ve Canik Mutasarrıfına bildirdim.*

20 Ağustosta, On Üçüncü Kolordu Komutanına verdiğim buyrukta, söz konusu kişilerin İstanbul'dan yola çıktıklarının bildirildiğini ve alınacak önlemler arasında özellikle Mardin istasyonunda sıkı bir denetleme yapılmasının uygun olacağını yazdım.

Sivas Kongresi'nin ikinci günü, yani 6 Eylülde, Bedirhan ailesinden ***Celadet*** *ve* ***Kâmuran*** *ile Diyarbakırlı* ***Cemil Paşa*** *oğlu Ekrem adlarında üç kişinin, yanlarında eskiden Diyarbakır ilinde vaktiyle bize karşı propaganda yapan bir yabancı subayla birlikte, silahlı Kürtlerin koruyuculuğunda Elbistan ve Akçadağ* (Arga) *üzerinden Malatya'ya geldikleri ve kendilerini mutasarrıf ile belediye başkanının karşıladıkları On Üçüncü Kolordunun yazısından anlaşılıyordu..."*[26]

KÜRTLER ARASINDA BİR İNGİLİZ AJANI: LAWRENCE'E ÖZENEN YZB. EDWARD C. NOEL

Atatürk'ün *Nutuk*'ta sözünü ettiği "yabancı subay", bir İngiliz subayıdır. Bizim yayınlarda, yanlışlıkla, kimi zaman "Binbaşı Nowill", "Novel" olarak da adı geçer. Kürtler ona, Major (Binbaşı) Novil yerine "Micernovil" diyorlardı. Aslında rütbesi yüzbaşı, adı **Edward C. Noel**'di. Binbaşı rütbesini 21 Aralık 1919'da almıştı.

Noel, 1886 yılında doğmuş; yetenekli bir subaydı, ilk görevi İngiltere'nin Hindistan ordusuydu. Oradaki başarılarından sonra Nisan 1915'te İran'ın Ahvaz kentine konsolos olarak atandı. Yaklaşık dört yıl kaldığı bu görevi sırasında bölgeyi ve Kürtleri yakından tanıdı. Kürtçe öğrendi. Mütareke döneminde İngiltere'nin Bağdat Komiserliği'ne istihbarat subayı olarak gönderildi. 12 Mart 1919'da Kürt bölgelerinde inceleme yapmakla görevlendirildi. Güneydoğu Anadolu'da dolaştı. Bu gezisi sırasında Kürt ileri gelenleriyle yaptığı temaslar kuşkuyla karşılandı. 1916-1917 yıllarında İngiliz casusu **Lawrence**'in Mekke Şerifi **Hüseyin**'i İngiliz altınlarıyla kazanıp Türk askerine karşı nasıl ayaklandırmış olduğu hatırlandı. **Noel**'in de bir "Kürt Lawrence"i olmaya hazırlandığı kuşkusu doğdu. "Lawrence of Arabia"dan sonra şimdi de bir "Noel of Kurdistan" mı sahneye çıkıyordu?!

26) Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev I. Cilt 1919-1920*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1981, s.159.

Noel'in Güneydoğu Anadolu bölgesine yaptığı kuşkulu gezinin ardından, 13 Haziran 1919 günü, Bağdat'taki İngiliz Komiseri **Albay Wilson**, Kürtleri kazanmak için, İngiliz himayesinde bir Kürdistan kurulmasını Londra'ya önerdi. **Wilson**, kurulacak bu yeni "devletin" ya da "özerk bölgenin" sınırlarını da çiziyordu. Buna göre, Kürdistan, İmadiye dahil fakat Zaho hariç ve Mardin'in güneyinden, 37. enlem boyunca Birecik'e kadar uzanan bir güney sınırıyla, Fırat boyunca ve Mamuratülaziz (Elazığ), Bitlis, Van illerinin kuzey sınırlarıyla belirlenen bir bölgeyi kapsamalıydı.[27]

Bu bölge, kurulması öngörülen büyük Ermenistan sınırlarıyla çatışıyordu. Ermeniler, Van, Bitlis gibi yerleri Ermenistan'ın beşiği gibi görüyorlardı; şimdi buraların Kürtlere bırakılmasına nasıl razı edileceklerdi? **Wilson**, Erzurum ve Trabzon illerinin, ABD himayesinde kurulacak Ermenistan'a bırakılmasını öneriyordu.

Daha sonra **Noel** bir tasarı daha ortaya attı. Buna göre, doğu illeri bir manda yönetimi altında bulunacak, kuzey salt Ermeni, güney salt Kürt, ortası ise karma bölge olacaktı.[28] Gerçi kararı Barış Konferansı verecekti, ama İngiliz görevlileri, fikir jimnastiği yapar gibi şimdiden fikir oluşuruyor, projeler tasarlıyorlardı.

Noel, Kürt işlerini görüşmek üzere 25 Haziranda Bağdat'tan İstanbul'a gönderildi. 3 Temmuzda İstanbul'a geldi. Müsteşar **Hohler**, Kürt ileri gelenlerini Yüksek Komiserliğe çağırıp uzun görüşmeler yapıldı. Kürtçü liderler, Anadolu'da **Mustafa Kemal** hareketinin gelişmesinden büyük kaygı duyduklarını dile getirdiler. **Mustafa Kemal**'e karşı bir hareketi İngiliz Yüksek Komiserliği'nin görmezlikten gelip gelemeyeceğini sordular. Yani İngiltere'nin böyle bir eyleme izin verip veremeyeceğini öğrenmek istediler ve öğrendiler: Yüksek Komiserlik, onlara, *"meşru hükümet makamlarıyla birlikte olmadıkça, Mustafa Kemal'e karşı bir şey yapmamalarını, fakat karışıklık çıkarmak için aşiretlere adamlar yollarlarsa, bunların tutuklanıp İngiliz makamlarının uygun görecekleri bir muamaleye uğramalarını"* kabul etti.[29]

27) Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, s.535.

28) *Ibid.*, s.536.

29) *DBFP I-IV*, s.679, No. 451 ve Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk I*, s.40, No. 15; Calthorpe'tan Curzon'a rapor, 10 Temmuz 1919, No. 1437.

Yani, Yüksek Komiserlik, İstanbul'daki Kürtçülere, *"kendi başınıza **Mustafa Kemal**'e karşı bir harekete kalkışmayın, Osmanlı Hükümeti'yle birlikte bu işe girişin"* mesajını vermiştir. Bu konuda İngilizlerle Kürtçü liderler arasında bir anlaşmaya varıldı. Yüksek Komiser bunu Londra'nın bilgisine sundu. **Sina Akşin**, *"Böylece **Ali Galip**'in girişeceği harekâtın, bu şekilde önce İngiliz Yüksek Komiserliği'nce, sonra da **Balfour** ve **Curzon** tarafından peşin olarak onaylanmış olduğunu öğreniyoruz"* diyor.[30]

Ali Galip'in, kendi başına değil, **Yüzbaşı Noel** ve yanındaki Kürtçülerle birlikte hareket etmesi konusunda da **Damat Ferit Paşa** Hükümeti ile İngiliz Yüksek Komiserliği arasında görüş birliğine varılmıştır. Bu ortak eylemin önceceden Londra tarafından onaylanmış olduğu açıktır.

İstanbul'da anlaşmaya varıldıktan sonra, **Yüzbaşı Noel** ve bazı militan Kürtçüler, kuşku uyandırmamak için ayrı ayrı yollardan bölgeye intikal ettiler. Dahiliye Nazırı **Âdil Bey**, **Yüzbaşı Noel**'in eline bir de yazılı belge verdi. Bununla İngiliz ajanına Türk postanelerinden şifreli haberleşme yetkisi bahşedildi. Oysa **Damat Ferit Paşa** Hükümeti, bir ara, Türk askeri makamların birbirleriyle şifreli olarak haberleşmelerini yasaklamıştı.

Militan Kürtçülerden **Emin Ali Bedirhan**'ın oğulları **Celadet Ali** ve **Kâmuran Ali Bedirhan** 31 Temmuzda İstanbul'dan trenle hareket edip 19 Ağustosta Halep'te **Yüzbaşı Noel** ile buluştular. **Seyyit Abdülkadir**'in damadı **Muin** ile Dersim eşrafından **Seyyit İbrahim** de bölgeye gitmeyi daha önce kabul etmiş oldukları halde son anda bundan vazgeçtiler. **Noel**, Suriye'ye geçerek tutuklanmaktan kurtulmuştu. Diyarbakırlı **Cemil Paşa**'mn Belçika'da okumuş olan oğlu **Ekrem Bey** de, Kürtçü ve İngilizci eylemleri yüzünden tutuklanacağını anlayınca kurtuluşu Suriye'ye kaçmakta bulmuştu. **Yüzbaşı Noel**, **Ekrem Bey**'i de bulup yanına aldı. Bu arada Mısır'da, **Süreyya Bedirhan** ile **Arif Paşa el Mardini** de İngilizlere başvurarak, Kürt ailelerini temsil ettiklerini ve İngiliz mandası altında bir Kürt devleti kurulmasını istediklerini bildirdiler. Bunun

30) Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, s.539.

üzerine **Arif Paşa** da **Noel** ile buluşmak üzere Mısır'dan Suriye'ye gönderilmişti...[31]

Noel, böylece Kürtçü ekibini iyi kötü tamamlamış ve Anadolu'da bir **Lawrence** rolü oynamaya koyulmuştu. Onun bu ataklığı İngiliz Yüksek Komiserliği'ni bile tedirgin etmişti. Müsteşar **Hohler**, Foreign Ofice'deki meslektaşı **Telley**'e şunları yazma gereğini duydu:

"İstanbul, 21 Temmuz 1919

Azizim Telley,

*...Şu sırada benim derdim Kürtler. **Noel** Bağdat'tan buraya geldi; iyi bir arkadaş, yetenekli bir kimse ama fanatiğin teki. Kürtlerin havarisi. Onun kanaatince Kürtler gibisi yoktur; Kimse onlar kadar asil, onlar kadar cömert olamaz! Türkler ve Ermeniler beş para etmeyen alçaklardır, al birini vur ötekine. Kürtler bir tek Ermeni öldürmemiş, binlerce Ermeniyi ölümden kurtarmışlardır. Aksine Ermeniler pek çok Kürt öldürmüşlerdir: Gerçekten Kürtler hiçbir zaman kimseyi incitmemişlerdir. Korkarım ki **Noel** bir Kürt Alb. **Lawrence**'i olacaktır. Uzun tartışmalar sonunda düşüne düşüne kaleme aldığımız 1437 sayılı telgrafımıza lütfen bir göz atınız. Bana öyle görünüyor ki, Mezopotamya'nın bizim olacağı kesin gibidir. Öyleyse Mezopotamya'nın bir kuzey sınırı olacaktır; bu sınır ovada değil, dağda olacaktır, o dağlar esas itibariyle Kürttür, dolayısiyle bize bir Kürt politikası lazımdır ve Kürt beyleriyle iyi geçinmemiz gerekir ki onları kullanabilelim. Hükümetimizce bir Kürt politikası belirleninceye kadar, biz son derece temkinli olmak ve çizilmiş yolda çok dikkatle yürümek durumundayız... Şu sırada sınır boylarını yatıştırmaya çok ihtiyaç vardır... Kürt ileri gelenlerinin nabzını dikkatle yokladık... Gayri resmi olarak onları kabul edip kendileriyle uzun uzun konuştum... Kürdistan'ın geleceği konusunda onlara bir vaidde bulunmadım... Nüfuzlarını kullanmak için bölgeye gitmeye istekli oldular. Amaç Barış Konferansı'nın kararına kadar huzur ve asayişi korumaktır. Dikkati çekmemeleri*

31) *Ibid.*, s.539-540.

için Noel ile birlikte değil, ondan ayrı olarak bölgeye gitmelerini kararlaştırdık. Kürt şefleri, düzeni korumaktan başka bir şey yapmamayı kabul ettiler. Ama ***Noel*** *onlardan ayrı olarak seyahat etmekten memnun kalmadı. Ryan'ın ve benim uyarılarımıza rağmen,* ***Noel****, Kürt Kulübü'nün bir davetini kabul etti ve üniformasıyla oraya gitti. Orada neler konuştuğunu, ne söylediğini bilemiyorum... Tabii bu hareketi çok dikkat çekti... Talihsiz bir durum yaratıldı ve bizi hem Kürtlere, hem de Türklere karşı sıkıntıya soktu.* ***Noel*** *bunu hiç umursamıyor, sadece yeni dostlarının söylediklerine kulak veriyor. Bu yüzden bazı sıkıntılarla karşılaşacağız... Burada her renkten Kürt bulunduğunu, onlara hiç güvenilemeyeceğine tarihin de tanıklık ettiğini akıldan çıkarmamak gerekir. Unutmamak lazım ki, Kürtler de Türkler de Müslümandırlar... Majesteleri Hükümetinin niyeti Türkleri sonuna kadar zayflatmaktır, Kürtleri Türklerden ayırmak da kötü bir plan değildir, dikkatle ve sabırla hareket edilirse bunun büyük ölçüde başarılabileceğini düşünüyorum... Bağdat,* ***Noel****'in gezilerinde Erzurum, Bitlis, Van ve Diyarbakır Valilerinin kendisine yardımcı olmalarını Türk Hükümeti'nden talep etmemizi öneriyor. Biraz tuhaf değil mi?..*

Saygılarımla *Tom Hohler"*[32]

MÜTAREKE VALİLERİ VE BİR VALİNİN "GAFLET, DALALET, HATTA HIYANET" ÖYKÜSÜ

Harput Valisi Ali Galip Bey

Mamuretülaziz Valisi, Elaziz Valisi, Elazığ Valisi veya Harput Valisi olarak kitaplara geçmiş olan **Ali Galip Bey**, 1871 yılında Kayseri'de doğmuştur. Feyzioğulları ailesindendir. 1895 yılında Harbiye'yi bitirmiş, kurmay sınıfına ayrıldıktan sonra 12 Ocak 1895'te kurmay yüzbaşı olmuştur. 2 Mart 1900'de kolağalığına, 24

32) *DBFP I /IV*, s.693-695, No. 464.

Eylül 1901'de binbaşılığa ve 5 Temmuz 1908 tarihinde de yarbaylığa yükselmiştir. Meşrutiyet'in ilanında çiçeği burnunda bir yarbay idi ve Meşrutiyet döneminde hiç terfi etmedi. Yarbay rütbesinde ve alay komutanı iken 14 Nisan 1911 tarihinde ordudan ayrılıp politikaya atıldı. 5 Nisan 1912 tarihinde Kayseri'den milletvekili seçildi. Fakat bu meclis çok kısa ömürlü olduğundan **Ali Galip Bey**'in mebusluğu da ancak üç buçuk ay kadar sürdü ve 23 Temmuz 1912 tarihinde sona erdi. Savaş yıllarında sevkiyat arabacılığı gibi zor işlerle hayatını kazanmış olan **Ali Galip Bey**, **Refik Halit**'e (**Karay**) göre, *"ağzı kalabalık, lafı sıkıcı, fakat çok iyi bir insan"* görünümünde idi.

4 Mart 1919 tarihinde ilk kez sadrazam olan **Damat Ferit Paşa**, İttihatçı bildiği valileri teker teker görevinden alıp yerlerine kendisine yakın ve İttihatçı düşmanı bildiği kimseleri atamaya koyuldu. Bu çerçevede Elaziz Valisi **Ali Seydi Bey** de 3 Mayıs 1919 tarihinden görevden alındı ve yerine **Ali Galip Bey** atandı. **Ali Galip Bey**, 25 Mayıs günü veda için Padişah'ın huzuruna kabul edildikten sonra maiyetiyle birlikte yola çıktı ve 23 Haziranda Sivas'a vardı.[33]

Ali Galip Bey, Mondros Mütarekesi dönemi valilerinden biridir. Bunu biraz açalım. Çoktan devlet hizmetinden çekilmiş olan ve İttihatçı düşmanlığından başka bir özelliği bulunmayan bu eski subayın adeta meçhulden çıkarılıp Elazığ'a vali olarak atanmasında İngiliz Yüksek Komiserliği'nin doğrudan rolü olmuştur, kanısındayım. İngilizler, hazırlamakta oldukları barış antlaşmasının (Sevr'in) Türklere son derece ağır geleceğini, Türkiye'yi parçalayacak bu antlaşmaya karşı Anadolu'da patlamalar olabileceğini önceden tahmin ediyorlardı. Bunun önüne geçebilmek ve politikalarını yürütebilmek için, bir yandan kalburüstü İttihatçı ve milliyetçi bürokratları ve subayları sahneden silmeye, diğer yandan da kendileriyle işbirliği yapabilecek İtilafçı veya muhalifleri teker teker bulup belli yerlere yerleştirmeye uğraşıyorlardı. Bu işte İngiliz Yük-

33) Kâmil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s.120-121.

sek Komiserliği ile **Damat Ferit Paşa** Hükümetleri tam bir işbirliği içinde hareket etmişlerdir.

İşgalci İngilizlerle **Damat Ferit Paşa** Hükümeti, beraberce, "kara listeler" hazırlayıp acımasız bir "insan avı"na çıkmışlardı. İleri gelen pek çok Türk sorgusuz sualsiz yakalanıp Malta'ya sürülmüştü.[34] Yine işgalci İngilizlerle işbirliği halinde belli yerlere peşpeşe atamalar yapılmıştı: 1919 yılının Mart ayında Ankara Valiliğine **Muhittin Paşa**; Trabzon Valiliğine **Mehmet Galip Bey**; Mayısta Bitlis Valiliğine **Ziya Paşa**; Haziranda Diyarbakır Valiliğine **Faik Ahmet Bey**; Ağustosta Erzurum Valiliğine **Reşit Paşa**, Van Valiliğine **Mithat Bey** atanmışlardı vs. Bu arada Mayıs ayında da **Ali Galip Bey** Elaziz'e atanmıştı. Atamaları elbette hükümet yapıyordu ama önceden İngilizlere bilgi vererek, danışarak veya doğrudan İngiliz istihbaratçılarının önerileri doğrultusunda atamalar yapılmıştı.

Valiler Savaşı

Yeni atamalar yapılırken birçok insan haksız yere görevden alınmıştı. İngiliz politikasına ters düşecek veya karşı koyacak görevliler yerlerinden kaldırılmış, hatta cezalandırılmışlardı. Atamalar ve görevden almaların çoğu İngiliz politikası doğrultusunda yapılmıştı. İngiltere'nin Türkiye'yi parçalama tasarıları içinde bir Kürdistan kurulması tasarısı da vardı. İngilizlere hizmet edecek bir Kürdistan öngörülüyordu. Görevden almalarda ve atamalarda bu politika da gözetiliyordu.

Bir kaynakta İngiliz planı şöyle özetleniyor:

"Güneydoğu Andolu'da, görünürde bağımsız, gerçekte İngiltere'nin oyuncağı bir Kürt devleti kurmak ve böylece bölgenin doğal

34) Geniş bilgi için bkz. Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 2. basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.
Not: İngiliz Yüksek Komiserliği'nin bir "kara liste"sinde Mustafa Kemal Paşa'nın, Kâzım Karabekir Paşa'nın ve İsmet Bey'in (İnönü) de isimleri vardı; fakat İngilizler bu komutanları yakalayıp Malta'ya süreememişlerdir. Bkz. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk I*, s.3, Belge No. 1'e ek.

kaynaklarım sömürmek. Bölgede Kürt nüfusu da çok yoğun olduğundan, Kürtlerin bağımsızlık peşinde koşmaları dünya kamuoyunda yadırganmaz.

Bu planı gerçekleştirmek şöyle olacaktır:

1) Bölgeye yerli ve yabancı (İngiliz) *ajanları sokmak, bu ajanlar eliyle bağımsız Kürt devleti propagandası yapmak, birkaç önemli Kürt aşiretinin ayaklanması sağlanabilirse, bu ayaklanmayı bölgenin güney kesiminde bekleyen İngiliz askerleriyle desteklemek.* (Kürt ayaklanmasını sağlamak için çalışan İngiliz casuslarının en çok açığa çıkmış olanı Binbaşı **Noel**'dir.)

2) İstanbul Hükümeti'ni sıkıştırarak, Güneydoğu Anadolu bölgesindeki tek askeri birlik olan XIII. Kolordu'nun lağvını sağlamak, böylece Kürt ayaklanması için en belirgin engeli ortadan kaldırmak.

İngilizler 1919 yılı başlarında bu planı başarıyla uygulamaya çalıştılar. İngiliz ajanlarıyla yerli işbirlikçileri köylere, ovalara kadar yayılarak bağımsız Kürdistan için yoğun propaganda yapmaya başladılar..."[35]

Hakkâri ve Van yöresinde İngilizler emellerine uygun bir ortam yaratmışlardı. Hıristiyan olan Nesturiler zaten İngiliz yanlısıydılar. Bundan başka, o bölgede çıkarılacak bir ayaklanmaya yardım etmeleri için İngilizler, Şemdinan Aşireti'nden **Seyyit Taha** (Sitta) ile Şikkak Aşireti Başkanı **İsmail Ağa**'ya bavullar dolusu altın vermişlerdi. Resmi bilgilere göre, **Seyyit Taha**'nın kendisine 30 bin, emrine de 20 bin İngiliz altını vermişlerdi.[36]

Bu tehlikeli durumda Van Valisi **Haydar Bey**, XV. Kolordu'nun da desteğini sağlayarak, gerekli önlemleri almış ve Şikkak Aşireti Başkanı **İsmail Ağa**'yı İngilizlerden ayırarak kendi tarafına çekmişti. Bu noktada İngilizlerin oyunu bozulmuştu ama Vali Haydar bu tutumuyla İngiltere'nin düşmanlığını üzerine çekmişti. Bu nedenle İstanbul Hükümeti tarafından kendisine 18 Ağustos 1919 günü şu emir verildi: *"Erkân'ı vilayetten münasibinin tevkiliyle Dersaadete azimetleri."* Yani, *"Yerinize vekâleten birini bırakıp İstanbul'a dö-*

35) Erdeha, *op.cit.*, s.146-147.
36) Erdeha, *op.cit.*, s.167.

nünüz!" Ve İstanbul Hükümeti, **Haydar Bey**'in yerine **Mithat Bey**'i atadı.

İttihatçı olarak bilinen Bitlis Valisi **Mazhar Müfit Bey** (**Kansu**) de 3 Mayıs 1919'da görevinden alınmış, yerine **Rıza Paşa** atanmıştır. Sadrazam **Damat Ferit Paşa**, Vali **Mazhar Müfit Bey**'e, gizlice, doğu illerinden bir bölümünün Ermenistan'a verilme olasılığı bulunduğunu bildirerek, *"şimdiden kamuoyunu hazırlamak"* için aşiretlerin buna tepkisini araştırmasını istemişti. **Mazhar Müfit Bey**, *"Osmanlı Devleti ülkesinden bir karış toprağı bile düşmana terk için kamuoyunu hazırlamak elimden gelmez... sizce denenmiş bir zatın yerime vali atanmasını ve gönderilmesini rica ederim"* diye cevap vermiş ve görevden alınmıştır. O da gidip Erzurum'da **Mustafa Kemal Paşa**'ya katılmıştır:[37]

Damat Ferit Paşa Hükümeti, Diyarbakır'a da Haziran 1919'da **Faik Ahmet Bey**'i (**Ozansoy**) atamıştı. **Faik Ahmet Bey**, 1876 yılında Diyarbakır'da doğmuştu. Sanatçı ve şair yetiştiren bir aileden dendi. Babası **Sait Paşa** yazardı. Ağabeyi **Süleyman Nazif** de ünlü bir şair ve yazardı. Kendisi Diyarbakırlı ve Kürtlere çok yakın, saltanat yönetimine sıkı sıkıya bağlı, hükümetin emirlerinin dışına çıkmayacak bir insan olduğu için bu göreve atanmıştı. Milli Mücadele'nin başında bu niteliklerini kanıtladı. Erzurum Kongresi'ne Diyarbakır'dan dört delege seçilmiş, fakat vali bunların kongreye katılmalarını engellemişti. "Milli Mücadele aleyhtarı" vali olarak nitelendirildi ve birkaç ay sonra İstanbul'a geri dönmek durumunda kaldı.

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin atadığı valilerden Ankara Valisi **Muhittin Paşa** da Milli Mücadele'ye ters düşmüştü. İstanbul'a bir gezi yapıp döndükten sonra Kırşehir ve Çorum taraflarına kuşku uyandıran bir gezi yapmıştı. Bu sırada, *"Vali'nin emrine İngilizler tarafından önemli miktarda para verilmiş, Vali'nin Kırşehir'e Bektaşi şeyh ve dedelerini Milli Mücadele aleyhine çevirmek için gitmiş"* olduğu yolunda bir haber alınmıştı. Bunun üzerine Vali **Muhittin Paşa**, 19 Eylül 1919 günü Sungurlu ile Keskin arasında

37) *Ibid.*, s.160.

tutuklanıp Sivas'a götürüldü. Heyeti Temsiliye tarafından kendisine neden Milli Mücadele aleyhinde olduğu soruldu. Vali, hata ettiğini söyleyip özür diledi. Bir daha milli davaya bir kötülük yapmayacağı yolunda kendisinden namus sözü alınarak İstanbul'a gitmesine izin verildi. **Muhittin Paşa** verdiği sözü tutmuş ve İstanbul'a döndükten sonra emekliye ayrılmıştır.

Heyeti Temsiliye tarafından tutuklanan valilerden biri de Trabzon Valisi **Mehmet Galip Bey** idi (Elaziz valisi **Ali Galip Bey** ile karıştırılmasın). **Mehmet Galip Bey**, ilk **Damat Ferit Paşa** Hükümeti tarafından Mart 1919'da Trabzon Valiliğine atanmış, 19 Nisanda Gülcemal vapuru ile Trabzon'a varmıştı. Aynı vapurda 15. Kolordu Kumandanlığına atanmış olan **Kâzım Karabekir Paşa** da bulunuyordu. **Mehmet Galip Bey**, bir süre Milli Hareketi destekliyormuş gibi göründü. Erzurum Kongresi sırasında İstanbul'a gidip Dahiliye Nazırı **Adil Bey** ile görüştükten sonra ikiyüzlü davranmaya ve Trabzon'u Milli Mücadele aleyhine çevirmeye yöneldi. **Damat Ferit Paşa** ile gizli yazışmalar yaptığı ortaya çıktı. Trabzon'da muhalefeti önlemenin yolu valiyi oradan çekmek olduğu anlaşıldı. **Kâzım Karebekir**'le görüşmek isteyen **Mehmet Galip Bey**, 24 Eylülde tutuklanarak Erzurum'a götürüldü. 3 Ekim 1919 tarihli deklarasyonda adı "istenmeyen valiler" arasında zikredildi. İdarecilik hayatı böylece son buldu.

Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin atadığı valileri Milli Harekete kazanmak mümkün olamayacaksa onları birer birer etkisiz hale getirmek gerektiğini gördü: Ve Eylül 1919'da bu operasyon hemen hemen tamamlandı. Milli dava için kazanılamayan son valiler etkisizleştirildi:

16 Eylülde Kastamonu Vali Vekili **Osman Nuri Bey** tutuklandı,

19 Eylülde Ankara Valisi **Muhittin Paşa** tutuklandı,

24 Eylülde Trabzon Valisi **Mehmet Galip Bey** tutuklandı ve

26 Eylülde tutuklanacağını anlayan Konya Valisi **Cemal Bey (Artin Cemal)** bir yük vagonuna gizlenerek İstanbul'a kaçtı.

"Valiler savaşı"m kazanan **Mustafa Kemal** oldu ve **Damat Ferit** Hükümeti 30 Eylülde devrildi.

Gelişmeleri yakından izleyen ve analiz eden İngiliz Yüksek Komiseri Amiral **de Robeck** de, Londra'ya şunları telledi:

"Erzurum'da başlayan Mustafa Kemal hareketi, şimdi Ankara'ya doğru yayılmakta ve bağımsız bir Anadolu Cumhuriyeti'nin kurulmasına doğru hızla gelişmektedir."[38]

Bu telgrafın tarihi 17 Eylül 1919'dur. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanına daha dört yıl vardır. Türkiye'de kimse henüz "Cumhuriyet" sözcüğünü telaffuz etmemektedir. **Mustafa Kemal**'in kendisi de Cumhuriyet kurma niyetini bir "ulusal sır" gibi saklamaktadır; ama tuttuğu doğru yol ile, Samsun'a çıktıktan sonra dört ay içinde, milli politikasını yabancılara yeterince duyurabilmiştir.

Şimdi, bu politikayı kavrayamamış olan Harput Valisine dönelim.

Bir Valinin "Gaflet, Dalalet ve Hatta Hıyanet" Öyküsü

Elaziz (Harput) Valiliğine atanmış olan **Ali Galip Bey**, görevi başına giderken yolunun üzerindeki Sivas'a inmiş ve orada durmuştu (23 Haziran 1919).

Aynı günlerde ülkede önemli gelişmeler yaşandı. **Mustafa Kemal Paşa**, 21 Haziran günü Amasya'da komutanlarla birlikte tarihi kararlar aldı ve bunları ertesi gün "Amasya Tamimi" ile yayımladı. Özetle dedi ki:

"Yurdun bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikededir. İstanbul'daki hükümet sorumluğunu yerine getirememektedir: Ulusun bağımsızlığını yine ulusun kesin kararı ve direnişi kurtaracaktır. Sivas'ta ulusal bir kongre toplanacaktır. Her sancaktan kongreye üçer delege gönderilecektir. Doğu illeri adına da 10 Temmuzda Erzurum'da bir kongre toplanacaktır..."

Sivas Valisi **Reşit Paşa** idi. Yeniydi, 11 Haziran 1919 günü orada göreve başlamıştı. **Mustafa Kemal Paşa**, 22 Haziran günü Sivas Valisi **Reşit Paşa**'ya da bir yazı gönderdi. Amasya kararlarını ona

38) Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk I*, s.104.

iletip "ülkenin en güvenli yeri olan" Sivas'ta bir **milli kongre** toplanması gerektiğini duyurdu. Mektupta yurdun bütünlüğü konusundaki duyarlılığını dile getirirken şu ifadelere de yer verdi:

*"...Devletin bütünlüğü söz konusu olduğu bir sırada düşman propagandasıyla baş kaldıran **Kürdistan istiklali gibi cereyanlar dahi** yazışma suretiyle taraftarlarını celp ve Hilafet ve Saltanat etrafındaki müşterek gayemize davet ve mutabakatın tamamlanması suretiyle **lehülhamd lehimize dönmüş ve kongreye davet olunmuştur.** Bu milli ve hayati mesele için Zat-ı Devletleri gibi vatansever ve söz sahibi mütefekkirlere teveccüh eden fedakârlık bilhassa büyüktür. Bu milli gaye ve kurtuluş istihsal edilinceye kadar, âcizleri, Anadolu'dan ve sine-i milletten ayrılmayacağıma ve bu noktada nihayetine kadar bir ferd-i millet gibi çalışacağıma, millete karşı mukaddesatım namına söz verdim. Hiçbir kuvvet bu milli azme mâni olamayacaktır..."*[39]

Ertesi gün İstanbul'da Bakanlar Kurulu toplandı ve **Mustafa Kemal Paşa**'yı görevden aldı. Bu karar, Dahiliye Nazırı **Ali Kemal Bey**'in 23 Haziran günlü 84 sayılı şifre telgrafıyla vilayetlere de bildirildi. Telgrafta, **Mustafa Kemal Paşa**'nın *"İngiliz Olağanüstü Temsilcisinin isteği ve üstelemesi üzerine görevinden alındığı"* bildirildi ve *"Adıgeçenin İstanbul'a getirilmesi Harbiye Nazırlığını ilgilendiren bir görevdir. Ama Dahiliye Nazırlığının size kesin buyruğu, artık o kişinin görevinden çıkarılmış olduğunu bilmek, kendisiyle hiçbir resmi işleme girişmemek, hükümet işleriyle ilgili hiçbir isteğini yerine getirmemektir..."* denildi.[40]

Vali **Reşit Paşa, Ali Kemal**'in bu şifre telgrafı ile **Mustafa Kemal**'in yukarıdaki yazısını aynı gün aldı; kendi ifadesiyle *"örsle çekiç arasında"* kalmıştı. Yine aynı 23 Haziran günü, Harput Valisi **Ali Galip Bey**, maiyetiyle birlikte Sivas'a gelip karargâhını kurmuş, yanma Hürriyet ve İtilaf Partisi Sivas Başkanı **Halit Bey**'i de alarak, **Mustafa Kemal**'i tutuklaması için Vali **Reşit Paşa**'yı sıkıştırmaya başlamıştı. 24 Haziran günü, **Mustafa Kemal**'in görevden alındığı ve tutuklanmasının artık gün meselesi olduğu yolunda Sivas'ta du-

39) Erdeha, *op.cit.*, s.79-80.
40) *Nutuk-Söylev I*, s.49-51.

varlara yaftalar yapıştırıldığı görülmüştü. Bunu haber alan ve işin arkasında **Ali Galip Bey**'in bulunduğunu anlayan **Mustafa Kemal Paşa**, 26 Haziran günü süratle Amasya'dan Sivas'a hareket etti. Tokat'a varınca hemen telgrafhaneyi kontrol altına aldırtmış ve Sivas'a gitmekte olduğunun duyulmasını önlemişti.

Atatürk şöyle anlatıyor:

*"**Ali Galip**, yolu üzerinde bulunan Sivas'ta durmuş. Özel görevli bulunduğu belli olan **Ali Galip**, orada hemen kendinden yana etkin kişiler bulmuş. Görevi iyi uygulamak için düzen kurmaya, önlemler almaya başlamış.*

Dahiliye Nazırlığının, beni kötüleyen buyruğu gelir gelmez, çalışma başlamış. Sivas sokaklarında benim 'hain, başkaldırmış, zararlı bir adam' olduğum yolunda, duvarlara yaftalar yapıştırılmış.

*Kendisi de bir gün, Sivas'ta vali bulunan rahmetli **Reşit Paşa**'nın yanına giderek, Dahiliye Nazırlığının buyruğundan söz açtıktan sonra, Sivas'a gidersem bana karşı ne işlem yapacağını sormuş.*

***Reşit Paşa**, ne yapılabileceğinin açıklanmasını istemiş. **Ali Galip**, 'Ben senin yerinde olsam hemen kollarını bağlar, tutuklarım ve senin de böyle yapman gerekir' demiş..."*[41]

Derken, **Mustafa Kemal Paşa**, 27 Haziran günü aniden Sivas'a gelivermiş. Gelir gelmez de hemen **Ali Galip Bey**'i ve adamlarını yakalatıp huzura getirtmiştir. **Reşit Paşa**, bu olayı şöyle anlatıyor:

*"**Ali Galip Bey** –birlikte getirdiği memurlarıyla beraber– âdeta tahtelhıfz **Mustafa Kemal Paşa**'nın huzuruna çıkarılmıştır. Paşa, kaşları çatık ve çehresi asık bir vaziyette onları kabul etti.*

*Bir müddet ayakta tuttu, sonra oturmalarını emretti ve **Ali Galip**'i muhatap alarak, ağır bir tevbih* (azarlama) *nutku irad ayledi. Kelimelerinin silleden farkı yoktu. Fakat bu utandırıcı, harap edici nutuk, sade bir hakaret yağmuru değildi. Ali Galip'in Sivas'ta günlerce oturarak, saman altından su yürütmeye çalışmasını **bayağılıkla** tasvir ve kendisini hem tekdir, hem tahkir etmekle bera-*

41) *Nutuk-Söylev I*, s.84-85.

ber –hayrete değer münasebetler düşürerek– milli hareketin mahiyeti, hedefi ve kudsiyeti hakkında da irşatları ihtiva ediyordu.

***Mustafa Kemal Paşa**, belki yirmi dakika sert hitabesini devam ettirdi...*

–Size, dedi, daha ağır muamelede bulunabilirdim. Mütekaid bir asker olduğunuza hürmet gösterip, bu kadarla iktifa ediyorum. Şu kadar ki aklınızı başınıza almaz, haddinizi tanımaz, dilinizi de kısmazsanız, akıbetiniz vahim olur. Haydi, buyurun, yerinize gidin. Derin derin düşünün. Harput'a mı gitmek, geri İstanbul'a mı dönmek lazım olduğunu kararlaştırın. Yalnız şunu unutmayın ki, Anadolu'da sizin gibilerin ve efendilerinin düdüğü ötmez, ötemez."[42]

Ali Galip, karşılaştığı bu kötü durumun ardından, gizli diyecekleri olduğunu söyleyerek, geceleyin yalnız olarak **Mustafa Kemal**'in yanına gelmiş. Kabul edilmiş. Davranışlarının dış yüzüne önem verilmemesini rica etmiş. Aslında amacının Elazığ'da **Mustafa Kemal**'in görüşlerine hizmet etmek olduğunu, kendisinden buyruk almak için Sivas'ta oyalandığını açıklamaya çalışmış. Yalvarmaları sabaha kadar sürmüş.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, 28 Haziran sabahı erkenden Sivas'tan Erzurum'a hareket etmişler. Birkaç gün sonra da **Ali Galip Bey** Sivas'tan ayrılıp Elaziz'e gitmiştir.

* * *

O tarihte Elazığ'da Vilayat-ı Şarkiye Müdfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi vardı. Memleketin eşrafı bu derneğin kurucularındandı. Erzurum, Sivas, Diyarbekir ile haberleşiyorlardı. Bundan başka Elaziz'de Hürriyet ve İtilaf, Sulh ve Selamet Partileri ile Kürdistan Teali Cemiyeti'nin de şubeleri vardı.

Bunlar içinde, Milli Mücadele için en tehlikelisi Kürdistan Teali Cemiyeti idi. **Atatürk**'ün de *Büyük Nutuk*'ta belirttiği gibi, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin amacı, yabancı devletlerin kanadı altında bir Kürt hükümeti kurmak, yani vatanı parçalamaktı. Bu dernek, İstanbul'dan yönetiliyordu. Ayrıca Kürt nüfusun yoğun olduğu Di-

42) *Reşit Paşa'nın Hatıraları*, s.61-62'den Erdeha, *op.cit.*, s.121-122.

yarbekir ve Bitlis illerinde de örgütlenmişti. Bunun üyeleri, İngiliz ajanlarıyla işbirliği yaparak bölgede bir Kürt ayaklanması çıkarmak için uğraşıyorlardı...[43]

Ali Galip olayının asıl hassas noktası buydu. **Damat Ferit Paşa** Hükümeti'nin de, Vali **Ali Galip**'in de aymazlığı ve hayınlığı işte bu noktada düğümleniyordu. İstanbul Hükümeti ve Elaziz Valisi, Sivas Kongresi'ni dağıtacağız ve **Mustafa Kemal**'i yakalayacağız derken, gerçekte, doğuda bir Kürt ayaklanması hazırlamış ve Türkiye'yi parçalamak isteyenlerin ekmeğine yağ sürmüş oluyorlardı. **Mustafa Kemal**'i asıl kahreden de işte buydu, denilebilir.

Mustafa Kemal ve arkadaşları, 29 Ağustos 1919'da Erzurum'dan Sivas'a doğru yola çıkmışlardı. Sivas'ta bir ulusal kongre toplanacaktı. İstanbul Hükümeti, Erzurum Kongresi'ni önleyememişti. Bu kez ne yapıp yapıp Sivas Kongresi'ne engel olacaktı. Kesin kararlıydılar. Sivas Kongresi'ni dağıtmak ve **Mustafa Kemal Paşa**'yı yakalamak (veya "tepelemek") için İstanbul'da gizli planlar hazırlandı. **Mustafa Kemal** de bu hazırlıkları çok önceden haber aldı. **Sina Akşin** şunları yazıyor:

*"**Ali Galip**'in tehlikeli olduğuna hakkında **Mustafa Kemal**'in elinde esaslı bir istihbarat vardı. 14 Ağustosta **Ali Fuat Paşa** aracılığıyla gelen haberlerde **Mustafa Kemal**'e ve genel olarak ulusal harekete karşı bir fesatlığın hazırlanmakta olduğu daha açık olarak belli oldu. Buna göre, hükümet, **Mustafa Kemal Paşa** ile **Rauf Bey**'i canlı ya da ölü ele geçirmek için 3-4 kişilik çeteler halinde 30 Kürt ve Arnavut subayını görevlendirmişti. Bedirhanlar ile **Şeyh Abdülkadir** de ihanet içindeydiler. 21 Ağustos **Ali Fuat Paşa, Sofu Ziya Paşa** ile **Ahmet Nuri Bey** adındaki kişilerin 20-30'ar adamla aynı amaçla İngilizlerce Ankara üzerinden gönderildiğini bildirdi. 7 Ağustos gününde **Vasıf Bey**'in gönderdiği ve 24 Ağustosta Sivas'a iletilen habere göre, **Celadet** ve **Kâmuran Ali Bedirhan** İngiliz parasıyla Kürtleri ayaklanmaya sevkedeceklerdi. Ayrıca, hükümetçe celbedilmiş 30 Arnavut ve Kürt subayı 3-4'er grup halinde İngilizlere 'arz-ı hizmet' edeceklerdi. Bunlar 1000'er*

43) Erdeha, *op.cit.*, s.119.

*lira alıp hareket etmişlerdi ve **Mustafa Kemal**'i ve **Rauf**'u kaçıracak yahut öldüreceklerdi.*

*Gelen haberler, **Mustafa Kemal Paşa** ve **Rauf Bey**'e karşı bir suikast ya da baskın hazırlandığını gösteriyordu. Bunun için hükümet-İngilizler-Kürtçü önderler arasında işbirliği vardı. Ali Galip de bu işin içindeydi. Bu planlardan Ağustos sonunda haberdar olmamış, çok önceden haberliydi."*[44]

29 Ağustos-1 Eylül 1919 günlerinde, Dahiliye Nazırı **Adil Bey** ile Elaziz Valisi **Ali Galip** arasında yoğun gizli yazışmalar yapıldı. **Ali Galip**, eski bir kurmay subaydı, cevvaldi, koyu bir İttihatçı düşmanıydı, hırslıydı. **Mustafa Kemal**'in üzerine saldırtılacak en uygun kişiydi. Dahiliye Nazırı **Adil Bey**, 29 Ağustos günü **Ali Galip**'i makine başına çağırarak, kendisine, *"yükselmesine ve tanınmasına yol açacak önemli bir görev verilse kabul edip etmeyeceğini"* sordu. **Ali Galip**, bazı şartlarla kabul edebileceğini bildirdi.

1 Eylülde, Dahiliye Nazırı **Adil Bey** ile **Ali Galip Bey** arasında yoğun yazışmalar ve pazarlıklar yapıldı: Nazır, **Ali Galip Bey**'in, Sivas'taki 3. Ordu Kumandalığı da eklenerek Sivas Valiliğine atanacağını bildirdi. *"Cevabınızı makine başında beklemekteyim"* dedi. **Ali Galip** *"Bu da bir vatan vazifesidir... Üzerime almak yurtseverlik görevidir... Yalnız bazı şartlar ileri sürmek isterim"* diye karşılık verdi. Nazır, *"Çok çabuk hareket etmeniz gereklidir"* dedi. Vali şartlarını şöyle bildirdi: *"...1911 yılı başında görevden ayrılmak zorunda kalmıştım. Sekiz buçuk yıldır ticaret ve ziraatle uğraştım. Bu sürenin kıdemime eklenmesiyle hemen kurmay albaylığa ve Elaziz'den hareketim sırasında da mirlivalığa* (paşalığa) *yükselmem yapılmazsa, emsalime göre daha aşağı bir rütbe ile askeri görev kabul etmiş olacağım... Yolluktan başka tazminat da isterim."*

Dahiliye Nazırı, *"Doğu illerinde bir gaile çıkarmaya çalışanların* (**Mustafa Kemal** ve dava arkadaşları kastediliyor-BNŞ) *kışkırtmalarını önlemek ve karşı koyanları yakalayarak buraya gönderilmesi hususunu üzerinize aldığınız takdirde, istediklerinizin hepsi yerine getirilebilir..."* dedi. Vali, Padişah iradesi çıkarılmasını

44) Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, s.542.

da istedi. İrade çıkmadan yol hazırlıklarına başlayamadığını bildirdi... Bütün isteklerini kabul ettirdi.

3 Eylülde Dahili Nazırı **Adil Bey** ve Harbiye Nazırı **Süleyman Şefik Paşa**'nın imzalarıyla Vali **Ali Galip Bey**'e şu talimat verildi:

"(Padişaha) *Arzolunmuştur. Padişah buyruğu bugün çıkacaktır. Demek, durum kesinleşmiştir. Yönerge şudur: ...Erzurum'da toplanan belli kişilerin yakında Sivas'ta toplanarak yine bir kongre yapmak istedikleri, yazışmalarından anlaşılıyor... Bunların orada toplanmalarını önlemek gerekiyor. Bunun için de her şeyden önce Sivas'ta hükümetin tam güveneceği ve yurdun esenliğine uygun olan bildirimleri eksiksiz yerine getirmeye kararlı bir vali bulundurmak gerekmektedir. Sizin gibi yüksek bir kişiyi onun için oraya gönderiyoruz...* ***Oralardaki Kürt aşiretlerinden güvenilen yüz- yüz elli kadar süvariyi birlikte alarak,*** *ne için oradan gidildiği hiç kimseye sezdirilmeden* ***Sivas'a, hiç kimsenin beklemediği bir zamanda varıp Valiliği ve Kumandanlığı hemen ele alacak*** *ve oradaki jandarma ve askerlerin sayısı çok az olmakla birlikte, iyi kullanacak olursanız, karşınızda başka bir kuvvet bulunmayacağı için hemen etkin bir duruma girerek* ***toplantıya meydan vermemiş olacağınız apaçıktır****... Bunun kolaylıkla ve başarıyla uygulanması, işi son derece gizli tutmaya bağlıdır. Sivas'ta görev aldığınızı, hatta oralara doğru gideceğinizi evinizde en güvendiğiniz kimseye bile söylemeyiniz...*

Sizin Sivas Valiliğine ve Komutanlığına atanmanızı, hükümet kararlaştırmış ve Padişah Hazretleri onaylamıştır.

Hemen yola çıkıp bu tel yazınızı Sivas'taki asker ve sivil memurlardan gerekenlere göstererek Valilik ve Komutanlık görevini almanız ve işe başlamanız ve hemen durumdan bilgi vermeniz bildirilir.

Harbiye Nazırı — *Dahiliye Nazırı*
Süleyman Şefik — *Adil*"[45]

45) Erdeha, *op.cit.*, s.129-130.

Bu gizli yazışmalar 6 Eylülde Sivas'ta **Mustafa Kemal Paşa** tarafından ele geçirildi.

Dahiliye Nazırı **Adil Bey** ile Harbiye Nazırı **Süleyman Şefik Paşa** tarafından hazırlanan gizli plan oraya çıktı. Özetle şuydu: Sivas Valisi **Reşit Paşa** görevinden alınıyor. Elaziz Valisi **Ali Galip**, eşkıya izlenmesi bahanesiyle Elazığ'dan ayrılacak, Malatya'ya gidecek, orada aşiretlerden silahlı kuvvet toplayacak, bu kuvvetlerle Sivas üzerine yürüyecek ve ansızın Sivas Kongresi'ni basacaktı. Sivas'ta karşı koyan olursa bunlar etkisiz hale getirilecekti. Kongre dağıtılıp **Mustafa Kemal** ve gereken diğer kişiler tutuklanıp İstanbul'a gönderilecekti. (Ali Galip tutuklamak değil, "**tepelemek**" demektedir.)

Ali Galip, 6 Eylül sabahı otomobille Malatya'ya vardı. Malatya, Elaziz vilayetine bağlı bir sancaktı ve o sırada buranın Mutasarrıfı Bedirhanlılardan **Halil Rami Bey** idi; kendisi ayrılıkçı bir Kürtçüydü, ayrı bir Kürt devleti peşinde koşuyordu.

Vali **Ali Galip Bey**'e randevu vermişler gibi, aynı 6 Eylül günü Malatya'ya 15 kadar silahlı Kürt atlısıyla birlikte Bedirhanlılardan **Kâmuran** ve **Celadet Bedirhan** ile Diyarbekirli **Cemil Paşa** oğlu **Ekrem Bey** de geldiler. Yanlarında İngiliz casususu **Binbaşı Noel** vardı. Mutasarrıf **Rami Bey** bunları da karşıladı.

Ali Galip ile **Noel** grubu ayrı ayrı yönlerden gelip aynı gün Malatya'da buluşmuşlardı (6 Eylül). **Ali Galip**'in girişimi bir fiyaskoya ve rezalete dönüşünce İngiliz Yüksek Komiseri **de Robeck**, Malatya'daki karşılaşmayı *"talihsiz bir rastlantı"* olarak nitelendirmişti.[46] **Sina Akşin**, *"Malatya'daki Noel-Ali Galip buluşmasının rastlantı niteliği hayli şüpheli"* demektedir. Çünkü, İstanbul'da alman kararlar arasında, Kürtçü önderlerin **M. Kemal** hareketine karşı yapacakları girişimlere, Osmanlı Hükümeti'nce tasvip edildiği sürece, İngilizler tarafından bunlara itiraz edilmeyeceği esası vardı.[47]

Evet, İngiliz Yüksek Komiserliği, Kürtlerin tek başlarına **Mustafa Kemal**'e karşı bir harekete kalkışmalarının başarısızlık-

46) *F.O. 371/4192, 14046 (27/9)*'dan Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, s.543.
47) Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, s.543.

la sonuçlanacağını düşünüyor ve böyle bir operasyonun İstanbul Hükümeti'yle birlikte yapılmasını istiyorlardı. **Ali Galip** olayında, İstanbul Hükümeti ile Kürtçüler arasında tam bir işbirliği vardı. Buna ve gelişmelerin tümüne bakınca, biz, Malatya buluşmasının bir rastlantı olmadığı, tam tersine, önceden tasarlanan planın bir parçası olduğu kanısına varıyoruz.

Elaziz Valisi ile Kürtçüler el ele çalışıyorlar, birlikte silahlı Kürtleri topluyorlardı. Ama amaçları farklıydı. **Ali Galip**'in amacı **Mustafa Kemal** ve arkadaşlarını tutuklamak, direnirlerse "tepelemek" idi. Mutasarrıf **Halil Rami** ile yanındaki Kürtçüler ise bu fırsattan yararlanarak bağımsız bir Kürt devleti kurmayı amaçlıyorlardı. Bu amaçla silahlı Kürtleri topluyorlardı. Bir taşla iki kuş vuracaklardı. **Binbaşı Noel**'in, yanındaki Kürtçülerin amaçlarının İngiltere'nin kanadı altında bir Kürt devleti kurmak olduğunu hemen herkes biliyordu ama gözlerini kişisel hırs bürümüş olan Vali **Ali Galip Bey** bunu göremiyor ya da umursamıyordu.

Diyarbekir'deki 13. Kolordu Komutanı **Cevdet Bey**, bu konuda İstanbul Hükümeti'ni şöyle uyarıyordu:

"Malatya'ya gelen bu kurul (**Noel** ve yanındaki Kürtçüler), *silahlı kimselerin koruması altında gelmişlerdir. Bunun anlamı nedir? Eğer bize bilgi verilseydi, yanlarına gerektiğinde koruma kuvveti katılırdı. Nitekim Diyarbekir vilayetinde gezerken Major* ***Noel****'e asker ve subay vermiştim. Bendeniz bu kurulun yolculuğunu ve siysasetini çok zararlı görüyorum. Mıntıkanın sükûn ve huzuru adına şu öneriyi sunuyorum:*

1) Malatya Mutasarrıfının derhal görevden alınması veya Anadolu içine değiştirilmesi.

2) Major ***Noel*** *münasebetsiz bir adam olduğundan, İngilizlerece bu mıntakada incelemeler yapılması gerekli ise, bunun Osmanlı Hükümeti aleyhindeki garez ve hıyaneti dolayısıyla, başka birinin memur edilmesi ve Major* ***Noel****'in derhal geri alınması,*

3) ***Ekrem****, bura adliyesince aranmaktadır; bunun derhal tutuklanması ve buraya gönderilmesi için Elaziz Valisine şiddetle emir verilmesi,*

4) Gizli amaçlara araç oldukları pek kolay anlaşılan kişilere karşı dikkatli davranılması ve bundan dolayı ***Celadet*** *ve* ***Kâmuran*** *Beylerin de tutuklanması için valiye şiddetle emir verilmesi."*[48]

Malatya'nın bağımsız bir Kürt devleti fikrine karşı çıkan Malatya eşrafı da Mutasarrıf **Halil Rami Bey**'i Vali **Ali Galip**'e şikâyet etmişler, fakat Vali oralı olmamıştı.

Olayların akışı özetle şöyle oldu:

19 Ağustos: **Noel**, Halep'te Bedirhan kardeşlerle buluşup gezisine başladı.

20 Ağustos: **Mustafa Kemal**, Bedirhanlılara karşı Diyarbakır'daki 13. Kolorduyu uyardı. (13. Kolordu Komutanı Noel ve yanındakilerin tutuklanması için Malatya'daki karargâha emir verdi, fakat Malatya'da pek az asker bulunduğu için tutuklama yapılamadı.)

29 Ağustos: **Mustafa Kemal** ve arkadaşları Erzurum'dan Sivas'a hareket ettiler. Aynı gün, Dahiliye Nazırı **Adil Bey**, **Ali Galip**'e yükselmesini sağlayacak önemli görev verileceğini müjdeledi.

30 Ağustos: **Ali Galip** Sivas Valiliğine ve Sivas'taki 3. Kolordu Komutanlığına atandı.

3 Eylül: Dahiliye Nazırı **Adil** ile Harbiye Nazırı **S. Şefik**, **Ali Galip**'e, 100-150 silahlı Kürt atlıyla Sivas'a girip valiliği ve kumandanlığı ele almasını emrettiler.

4 Eylül: 13. Kolordu Komutanı Malatya Mutasarrıfının ve **Noel**'in uzaklaştırılmalarını ve Kürtçü önderlerin tutuklanması isteyen bir telgraf çekti. Ne var ki telgraf, Harbiye Nazırına gitti!

6 Eylül: **Ali Galip** ve **Noel**, yanındaki Kürtçülerle birlikte Malatya'ya vardılar. Mutasarrıf **Halil Rami Bey**, **Ali Galip**'in istediği 100 yerine 500 atlı sağlamaya koyuldu.

7 Eylül: **Mustafa Kemal**, **Ali Galip**'i, **Halil Rami Bey**'i, **Noel** ve arkadaşlarının "behemehal" tutuklanmaları için ilgili komutanlara emirler verdi. Haberleşmeyi bizzat ele alarak Diyarbakır, Elaziz ve Malatya'ya ısrarlı teller göndermeye başladı.

9 Eylül: Malatya'daki 15. Alay Komutanı **İlyas Bey** ve ayrıca Aziziye ve Siverek'ten bazı birlikler, **Ali Galip**'i, **Noel**'i ve yanında-

48) Erdeha, *op.cit.*, s.131.

ki Kürtçüleri tutuklamak için harekete geçtiler. Fakat o gece, telgraf müdürü –sır tutmaya yemin ettiği halde– **İlyas Bey** birliğinin gelmekte olduğunu **Ali Galip**'e haber verdi.

10 Eylül: Ali Galip, Mutasarrıf **Halil Rami**, **Noel** ve yanındaki Kürtçüler, şafakla birlikte Malatya'dan kaçıp Beydağı'nda Reşvan Aşireti'ne sığındılar.

10/11 Eylül gecesi: Ali Galip ve arkadaşları geceyi Malatya yakınında Raka köyünde geçirdiler.

11/12 Eylül: Kaçak **Ali Galip** ve arkadaşları geceyi Raka'ya yarım saat uzaklıktaki bir başka köyde geçirdiler...

Atatürk, *"Bu kişilerin kaçmalarına göz yumulduğu kesin bir gerçektir"* diyor ve ekliyor: *"En zayıf yoruma göre: Bilinen kişilerin yanlarındaki beş-on silahlı jandarma ve Kürt ile çarpışmadan büyük kötülük doğabileceği kuruntusu Malatya'dakileri dolaylı önlem almaya sürüklemiş ve adı geçen kişileri ürküterek kaçırmayı yeğletmiştir, denilebilir."*[49]

Kaçak Vali **Ali Galip** ve ayaktaşlarının sığındıkları Raka köyü tarafları, Mutasarrıf **Halil Rami Bey**'in yakınları olan Kürt aşiretlerin bulundukları yerlerdi. **Halil Rami Bey,** kaçmadan önce buralara haber salarak, Kürt ayaklanmasının başladığını duyurmuş ve Kürtlerin silahlanıp toplanmalarını istemişti. Kürtler, şimdi isyan bayrağı açıyorlardı.

Erdeha, *"İşte **Ali Galip**, Raka'ya vardığı zaman içine yuvarlandığı uçurumun büyüklüğünü anlamıştır. **Mustafa Kemal**'i yakalayayım, bu arada iki derece yükseleyim derken, bir Kürt ayaklanmasına önayak olma durumuna düşmüştü. **Ali Galip**'in bu uçurum içinde nasıl debelendiğini, 11/12 Eylül gecesi Mustafa Kemal'e İlyas Bey tarafından yazdırılan bir telgraftan öğreniyoruz"* diyor.

Söz konusu telgraf şudur:

*"Güvenilir bir kişi olan Jandarma Yüzbaşı **Faruk Bey**'den şimdi alınan bilgi aşağıdadır:*

***Faruk Bey**, Kâhta ve çevresinde kaçakları izliyordu. Malatya'ya beş saat uzaklıkta Raka köyünde Kürtlerin toplandıkla-*

49) *Nutuk-Söylev*, s.169.

rını; Siverek'e kadar olan aşiretlerin birbiri ardınca adı geçen yere gelmekte olduklarını ve Dersim aşiretlerine varıncaya değin Kürtlük adına çağırıldığını; Mutasarrıfın düşüncesine göre, ilkin Malatya'ya saldırıp baştan başa yağmaladıktan sonra bütün kuvvetle Sivas'a doğru yürüyeceklerini; Malatya'da bulunan Türkleri öldüreceklerini ve kovacaklarını; bunlar yapılırken Dersimlilerin de Harput'a yürüyeceklerini bildiriyor. Çünkü Mutasarrıfın Malatya'dan gitmesi Kürtlük adına kendilerini büyük ölçüde aşağılama ve horlama sayılıyormuş. Vali, bu yağma ve öldürmeden yana olmadığını, fakat Mutasarrıfın düşüncesine de engel olamayacağını bildirmiştir. Malatya'ya savaşla girdikleri zaman Kürt bayrağı çekeceği ve yanlarında İngiliz Binbaşısının da Urfa'da bulunan İngiliz tümeninin gelmeye hazır olduğunu söylediği bildirilmiş ise de Hacı Bedir Ağa'nın bunu kabul etmediği, aşiretlerin de Malatya'nın Kürdistan olduğunda ve Malatya'da Kürt bayrağı çekilmesinde ayak diredikleri; dün akşam vali Malatya'ya dönmek istemiş ise de bırakmadıkları hiçbir abartma yapılmaksızın bilgilerine sunulur..."

Ali Galip olayı, bir Kürt ayaklanmasına dönüşmeye yüz tutunca, **Mustafa Kemal** ve dava arkadaşları derhal karşı önlemler aldılar. **Atatürk**, *Nutuk*'ta, *"Baylar, alınan önlemler ve yapılan düzenlemeler ve özellikle gösterilen sinirlilik ve sertlik sonucunda, Ali Galip ve Halil Beylerin kandırmaya çalıştıkları aşiretler dağılmış, umutsuz kalan Ali Galip, ilkin Urfa'ya ve oradan Halep'e kaçmıştır. Bay Noel de gözaltında rahatça Elbistan üzerinden gitmiştir"* diyor ve anlattıklarına ek olarak belgelerin de okunmasını salık veriyor.

Fanatik Kürtçü Noel'in Son Telgrafları

Noel, 19 Eylül 1919 günü Urfa'dan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne özetle şunları telliyor:

"Bölgede görüştüğüm aşiretler bir İngiliz işgalini iyi karşılayacaklarını söylediler. Bölge nüfusunun yüzde ellisi Kürttür. Aşi-

retler, bir Kürt vali atanırsa onun buyruğuna uyacaklarını ve Majesteleri Hükümetine de dost olduklarını söylüyorlar."[50]

23 Eylül 1919 günü de **Binbaşı Noel** İstanbul Yüksek Komiserliği'ne özetle şu telgrafı çekmiştir:

*"**Mustafa Kemal** hareketi ciddileşirse, Türk Hükümeti'nin, Kürt bölgelerine Bedirhanları ve başka bazı Kürtleri vali ve mutasarrıf atamasını sağlayarak, onlardan İngilizler yararlanabilirler."*[51]

Noel, 27 Eylül 1919 günü İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiserliği'ne telgrafla şu önerileri iletti:

*"Bedirhan ailesinden **Emin Ali** Diyarbakır Valiliğine, **Hamdi Paşa** Diyarbakır'daki 13. Kolordu Komutanlığına, bir Kürt de Mardin Mutasarrıflığına atansın. Tutunamasa bile Türk-Kürt birliği daha da zayıflatılmış olur."*[52]

Aynı 27 Eylül günü Kahire'deki İngiliz Albayı **Meinertzhagen**, İngiltere Dışişleri Bakanı **Lord Curzon**'a şunları tellemiştir:

"Kuzey bölgesindeki siyasi subayımdan aldığım bir raporda, Noel'in tehlikeli bir Türk aleyhtarlığı ve Kürt taraftarlığı propagandası yürüttüğü, bölgedeki nahoş karışıklıkların da Noel grubundaki bazı kişilerin davranışlarından kaynaklandığı bildiriliyor. Noel'e bilgi verildi ve Halep'e dönmesi emredildi. Noel'in bundan sonraki hareketi hakkındaki arzunuz nedir? Bağdat'a ve Harbiye Nezaretine tekrarlandı."[53]

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral **de Robeck** ise, Türk düşmanlığı artık ayan beyan ortaya çıkmış olan fanatik Kürtçü **Noel**'in son önerilerini dikkate almakta bir sakınca görmüyor, Güneydoğu Anadolu'ya tanınmış Kürtçülerin atanması için uğraşıyordu.

Yüksek Komiser **de Robeck**, 1 Ekim 1919 günü, İngiltere'nin Bağdat temsilcilisi **Albay Wilson**'a şunu telledi:

50) Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, s.554.
51) *Ibid.*, s.554.
52) Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, s.554 ve Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.133.
53) *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Volume IV-1919*, London, Her Majesy's Stationary Office, London, 1952, s.782, No. 523.

"Damat Ferit Paşa, Diyarbakır gibi önemli bazı Kürt merkezlerine Kürt eşrafından valiler atamak istiyor. Böylece 'asayiş korunur' ve Kürtlerin Türk milli hareketine katılmaları önlenmiş olur. Akla gelen adlar arasında Seyyit Abdülkadir, Şeyh Taha ve Hicaz Valiliğinde bulunmuş olan Babanzade Mutafa Zihni Paşa var. Görüşünüz nedir?"

Wilson'dan gelen cevapta, Sadrazamın önerisinin İngiliz Hükümeti'nce desteklenmesi ve hükümet değişikliği olursa İstanbul'la daha kolay geçinebileceği için **Babanzade**'nin tercih edilmesi gerektiği bildirildi.[54]

O günlerde Kürt bölgelerine atama önerileri aslında Sadrazam **Damat Ferit Paşa**'dan değil, İngiliz Yüksek Komiserliği'nden ve İstanbul'daki Kürtçülerden geliyor, atamaları onlar yaptırıyordu. Bu konuya ilişkin olarak, Diyarbakır'daki 13. Kolordu Komutanı **Cevdet Bey**, Heyeti Temsiliye'ye şifre telgrafla şunları bildiriyordu:

*"...Malatya Mutasarrıfı **Halil Rami Bey**, Kürt derneğinin ve Ermeni Patrikhanesinin yardım ve etkileriyle Malatya'ya atandığını açıkça söylemiş ve Kürdistan bağımsızlığını hazırlamaya çalışmıştır. Kürtlerle birlikte İngiliz binbaşısının* (**Noel**'in) *Malatya'ya geleceğini üç aydan beri söylemekte imiş ve bu örnekten ibret dersi alınarak atamada hiçbir etkiye kapılmamalı, salt yurdun esenliği düşünülerek seçilmelidir. Bu bölgeye, barışın yapılmasına değin yerli büyük görevli gönderilmemelidir.*

Faik Ali Bey (Diyarbakır Valisi), *kendilerini buraya İngilizlerin atandırdığını övünerek söylüyor. Bu düşüncede olan valinin ne iş göreceği açıktır. Devlet işlerine ilişkin sorunlarda düşmanların düşüncesine başvurmak çökmemize neden olur..."*[55]

İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri **Amiral Bristol** de 30 Eylül 1919 günü Washington'a şunları tellemiştir:

"İngilizler Kürtleri kullanarak milliyetçi akımı boğmak istiyorlar. Türkler de Ermenilere karşı bir hareket olduğu yolundaki

54) Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, s.590. Orijinal belge *F.O. 371/4192*, 136255, 136348.

55) *Nutuk-Söylev III*, s.1581, Belge 156 (c), 13: Kolordu Komutanı Cevdet Bey'den Heyeti Temsiliye'ye şifre tel, 16-17 Ekim 1919.

haberler de bir İngiliz propagandasıdır. Kafkasya'ya asker gönderirsek hem Türklerin hem de Kürtlerin düşmanlığını çekeriz, dünyanın bu bölgesinde etkimizi kaybederiz."[56]

MUSTAFA KEMAL PAŞA'DAN GENERAL HARBORD'A MUHTIRA (24 EYLÜL 1919)

Ali Galip olayının yaşandığı tarihlerde **General Harbord** Başkanlığındaki bir Amerikan heyeti Anadolu'da ve Kafkaslar'da araştırmalar yapıyordu. Heyeti Temsiliye Başkanı **Mustafa Kemal Paşa**, 24 Eylül 1919 günü, **General Harbord**'a Kuvay-ı Milliye hakkında uzun bir muhıra sundu. Muhtırada İngilizlerin Türk milletini sömürgeleştirmek için Türklerle Kürtleri birbirlerine düşürmeye çalıştıklarına da parmak bastı. Muhtıranın konumuzla ilgili bölümü aşağıya aktarıldı. **Mustafa Kemal** şöyle diyor:

*"...**Ferit Paşa** kabinesi tam manasıyla İngilizlerin istila ihtirasları için biçilmiş kaftandır. Hindistan, Mısır ve keyfi idareleri altına almağa muvaffak oldukları diğer memleketler üzerindeki tecrübelerine dayanarak planlarını hazırlayan İngilizler, Türk milletinin bütün haysiyet duygularından, bütün millî ve vatanperver faziletlerinden ve aynı zamanda hürriyet ve tahsil haklarından mahrum bir sürü haline geldiği zaman kendilerininin arzularına boyun eğecek bir esir sürüsü elde edeceklerine tam manâsıyla kaanidirler. Elde etmeğe çalıştıkları netice budur ve bunu elde etmek için sayısız entrikalara başvurmaktadırlar. Bu taktiklerinden birkaçını tekrarlayalım:*

...İmparatorluğu bölmek ve Türklerle Kürtler arasında bir kardeş harbine sebebiyet vermek için, Kürtleri İngiliz himayesi altında müstakil bir Kürdistan kurma planına iştirak etmek üzere tahrik ettiler. İleri sürdükleri tez, İmparatorluğun nasıl olsa dağılmağa mahkûm olduğudur. Bu teşebbüslerini tahakkuk ettirmek için büyük paralar harcadılar, her türlü casusluğa baş vurdular,

56) Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978, s.48; ve Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.139.

hatta derhal hafiyeler gönderdiler. Bu suretle ***Noel*** *isimli bir İngiliz subayı uzun bir zaman Diyarbakır'da gayretler sarfetti ve faaliyetlerinde her türlü sahtekârlık ve aldatmaya başvurdu. Fakat bizim Kürt vatandaşlarımız hazırlanan komplonun farkına vararak onu ve vicdanlarını parayla satan bir grup haini o muhitten kovdular. Diyarbakır faaliyetlerinde sukûtu hayale uğramış olan olan Mr. Noel, Bedirhan kabilesine mensup ve para vererek ikna ettiği* ***Kâmuran, Celadet*** *ve Diyarbakırlı* ***Cemil Paşazade Ekrem*** *gibi hısımları arasında hiç itibarı olmayan bir grup maceraperestle Malatya'ya gitti. Burada müstakil bir Kürdistan kurulması yolundaki teşebbüslerini aynı zamanda Bedirhan kabilesine mensup Kaymakam* ***Kâmil Bey****'le teşriki mesai yaparak tekrarladı.*

Diğer taraftan yalnız kendi menfaatlerini düşünen Dahiliye Vekili ***Adil Bey****'in, aynı zamanda yine sadece kendi menfaatlerini düşünen ve milli hareket ve bilhassa Sivas Kongresi aleyhinde tedbirler alan Harbiye Vekili* ***Şefik Paşa****'nın bir aleti olan Harput Valisi Galip Bey'le birleşti ve kendisi ve arkadaşları 'Ermeni askerleri memleketi işgal edecekler, hemen silahlara' diye feryatlara başladılar. Bu suretle bizim saf Kürt vatandaşlarımızın ayaklanmasını tahrik etmek istediler. Bu habis planın üç gayesi vardır: Kürtlerin menfaat duygularını canlandırmak, milli kuvvetleri imha etmek ve aynı memleketin evlatları arasında bir mücadele ve kan dökmeğe sebep olmak. Suikastı tertipleyenler tasarladıkları faciaya Halil Bey'in, postayı yağma ettiği söylenen bir grup eşkıyayı takip edeceği bahanesiyle istediği askerlerden bir kısmını da dahil etmekten dahi çekinmediler. (Bu hadiseye ait birkaç vesika bu muhtıraya eklenmiştir).*

Bu şahıslar milli kuvvetleri küçümsemelerinin tabii bir neticesi olan perişanlıkla karşılaştılar. Bu entrikaların tamamen dışında kalmış olan mahalli halk çok geçmeden bunların hakiki mahiyetini anladı ve suçluları tevkif etmek üzereydi ki onlar kaçtılar..."[57]

---

57) *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,* Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1964, s.79-80.

"Belgeler okununca bugün ve yarın için uyarıcı sonuçlar çıkarılacağını umarım."
Atatürk[58]

8 Haziran 1919: Diyarbakır Vali Vekili **Mustafa**'dan 9. Ordu Müfettişliğine şifre tel:

"...Diyarbekir'de kimi gençlerden oluşan Kürt Cemiyeti(nin) *İngiliz koruyuculuğunda bir Kürdistan bağımsızlığı izleyici propaganda yapması üzerine buraya gelen Süleymaniye siyasal hâkimi Mister Noel'in düşüncelerine kapılarak halk arasında bunun şiddetle reddedilmesi ve bu girişimlerin Cemiyetler Kanunu'na uygun olmaması nedeniyle, sözü geçen Cemiyet kapatılarak vilayetçe yasal kovuşturma yapılmakta bulunulmuştur..."* (*Nutuk-Söylev*, Belge 8)

15 Haziran 1919: 9. Ordu Müfettişi **M. Kemal**'den Diyarbekir Vali Vekilliğine şifre tel:

"C. 8/6/1919: Bütün ulusun kalımını (bekasını) *ve bağımsızlığını kurtarmak için birleştiği şu tarihi günlerde bir yabancı devletin koruyuculuğuna sığınarak horlanmış ve tutsak yaşamayı yeğleyen her türlü görüşlerin, ülkeyi bölücülüğe düşürecek her çeşit derneklerin dağıtılması pek yurtseverce ve zorunlu bir görev olmakla, Kürt Kulübü konusundaki davranış biçimi bence de pek uygun görülmüştür... Diyarbekir ve çevresinde de Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Reddi İlhak derneklerinin kurulmasına ve yerleşmesine aracılık edilmesini önemle salık veririrm..."* (*Nutuk-Söylev*, Belge 9)

6 Eylül 1919: K.O. 15 Kumandanı **Kâzım**'dan Sivasta K.O. Komutanlığına şifre tel:

*"Bedirhanlı ailesinden **Celadet** ve **Kâmuran** ile Diyarbekirli **Cemil Paşa** ailesinden ve kaçaklardan Ekrem adındaki üç kişi*

58) *Nutuk-Söylev I*, s.185.

silahlı Kürtler koruyuculuğunda ve vaktiyle Diyarbekir ilinde bize karşı propagandalar yapan İngiliz Binbaşısı Noel ile birlikte Elbistan ve Arga (Akçay) *üzerinden... Malatya'ya geldiler. Mutasarrıfla belediye başkanınca karşılandıkları; Binbaşı Noel'in Türk, Kürt ve Ermeni nüfusunu incelemek üzere İstanbul Hükümeti'nin izniyle dolaştıklarını söylediği, ancak elinde belge olmadığı; Malatya'daki süvari alayının, sayısının azlığı dolayısıyla bunları tutuklamaya cesaret edemediği, yine de bunları hemen tutuklaması için İstanbul'a başvurduğu On Üçüncü Kolordu'dan bildirilmiştir. Bu adamların ne gibi bir görevle nereleri gezecekleri konusundaki bilgileri Harput Valisine sordum."* (*Nutuk-Söylev*, Belge 56)

7/8 Eylül 1919 gecesi: Sivas'ta **Mustafa Kemal Paşa** ile Malatya'da 12. Süvari Alay Komutam **Cemal Bey** arasında makine başında yapılan yazışma:

"Soru: Yazışmamızın hiçbir noktasının hiçbir kimseye söylenmeyeceği yolunda yanınızdaki telgraf müdür görevlisine yemin ettirmenizi rica ederim. Yazışmayı sürdüreceğiz.

Yanıt: Yemin ettiler, kimse kalmadı. Yalnızız efendim.

Soru: Oraya bir İngiliz binbaşısı gelmiş. Adını, yanında kimler olduğunu bildiriniz.

Yanıt: Belgesinde (adı) ***Covbertin Noel**'dir. Yanındakiler **Bedirhanzade Kâmuran** ve **Celadet** Beylerle Diyarbekirli **Cemil Paşazade Ekrem Bey** ve Diyarbekirli **Hilmi Efendi** ile birtakım Kürtlerdir.*

Soru: Kürtler dediğinizin sayısı nedir ve o binbaşı türünden ne kadar kuvvet vardır?

Yanıt: On beş-yirmi kişi vardır. Bir çavuş, bir eri var. Başka yok efendim.

Soru: 5-6 gecesi Elaziz valisi otomobille oraya gitmiştir. Orada mıdır ve onlarla değinmekte midir (temasta mıdır)?

*Yanıt: Buraya gelmiştir. **Noel** ile görüşmüştür. Bugün de karşı ziyarette bulunmak üzere **Noel**, valinin konuk bulunduğu fabrikatör **Mehmet Efendi**'nin evine gidecektir. Ötekileriyle görüşüp görüşmediğini bilemiyorum.*

Soru: Alayınızın el altında sayısı nedir?

Yanıt: Alayın bölükleri dağınıktır. Burada ancak bir kadro bölüğü vardır. Onun atlarının bir kesimi kovuşturmadadır.

Soru: Şimdi, bu anda eliniz altında kaç silahlı er vardır?

Yanıt: On beş-yirmi çıkarılabilir.

Soru: Vali ***Galip Bey****'i ve İngiliz binbaşısını,* ***Kâmuran, Celadet*** *ve* ***Ekrem*** *Beylerin tümünün tedbirlice bir düzenleme ile bu gece tutuklanarak Sivas'a gönderilmeleri çok gereklidir. Durumunuz bunu yapmaya elverişli midir? Size buradan ve Harput'tan yardım yetiştirilecektir.*

Yanıt: Valiyi de birlikte mi?

Soru: Özellikle, evet!

Yanıt: Bildirdiğim gibi durum ve kuvvetim buna elverişsizdir. ***Kâmuran, Celadet*** *ve* ***Ekrem*** *Beylerin tutuklanmaları konusunda 13. Kolordu Komutanıyla yazışma yapıldı. Sonuç olarak, şimdilik tutuklanmalarının, durumun önemi nedeniyle uygun olmayacağı yolunda buyruk da gelmiştir.*

Soru: Kendilerine sezdirmeksizin sıkı göz altında bulundurunuz. Her davranışlarında bize bilgi veriniz. Kolordu Komutanınızdan buyruk gelecektir. Bir yere yola çıkarlarsa çıkış yönleri ve otomobille mi yola çıktıkları bildirilmelidir. Bu kişiler arasında Vali Bey de var..." (Nutuk-Söylev, Belge 59)

8 Eylül 1919: Diyarbekir'de 13. Kolordu Kurmay Başkam **Halit**'ten Sivas'ta **Mustafa Kemal Paşa**'ya şifre tel, çok ivedidir:

"Malatya'daki kurulun, ülkenin esenliği bakımından ne kadar dokuncalı (muzır) *olduğu apaçıktır. İki ay önce Diyarbekir ilinde hükümeti kötüler propaganda yapan Milli* (Aşireti) *başkanına bir buçuk aya kadar buralarda Osmanlı Hükümeti'nin görevlileri kalmayacaktır diyen, Musul ilindeki bugünkü karmaşıklık ve tek nedeni olan Noel gibi...* (ve) *amaca hizmet edeceği bellidir. Diyarbekir'de İngiliz koruyuculuğu altında bir Kürdistan kurulmasına çalıştığından* (?dolayı) *kovuşturmaya uğradığından Halep'e kaçan* ***Cemil Paşazade Ekrem****'in İngilizlerle buluşması, öteden beri Osmanlı Hükümeti'ne düşmanlıklarıyla ünlü Bedirhanlılardan* ***Kâmuran*** *ve* ***Celadet****'in de eşlik etmesi ve bunların doğruca,*

*öteden beri hayınca düşünceleri belli olan Malatya Mutasarrifının bölgesine gelmeleri pek çok dikkat çekicidir... Kolorduların ast komutanlarla bile şifreli haberleşmesini engelleyici buyruk veren İstanbul Hükümeti'nin, hayınca istekleri kendilerince bilinen **Noel** gibi bir propagandacıya şifre ile haberleşmek ve istediği adamlarla görüşmek, istediği yeri gezmek için izin sağlayan bir belge vermesi... de dikkat çeker konulardandır..."* (*Nutuk-Söylev*, Belge 60)

9 Eylül 1919: Sivas'ta **Mustafa Kemal Paşa**'dan Erzurum'da 15. Kolordu, Ankara'da 20. Kolordu Komutanlıklarına şifre tel, sayı 21:

*"Bağımsız Kürdistan kurulması propagandası yapmakta olan İngiliz Binbaşı Mister **Noel**, yanında **Mevlanzade Rifat**, Bedirhanlılardan **Kâmuran**, **Celadet** ve **Cemil Paşazade Ekrem** Beyler adlarındaki kişilerle Malatya'ya gelerek Elaziz Valisi **Ali Galip** Bey de kendilerine katılarak, Bedirhanlılardan olan sancak mutasarrifı **Halil Bey**'le birlikte ulus ve yurdun kötülüğüne işler çevirmeye yeltendikleri ve sözde postayı vuranları izlemek amacıyla çevreden Kürtler getirmeye kalkıştıkları haber alındığından, Harput'tan 1S. Alay Komutanı, makineli tüfekle donanmış bir askeri birliği, Aziziye'den iki süvari bölüğü, Siverek'ten Malatya'daki 12. Süvari Alayına bağlı bölük Malatya üzerine gönderilerek, adları geçenlerin tutuklanmaları için gereken girişim yapılmıştır. Sonuç bilgilerinize sunulacaktır."* (*Nutuk-Söylev*, Belge 62)

9 Eylül 1919: Sivas'ta **Mustafa Kemal Paşa**'dan Kemah'ta eski milletvekili Sağırzadelerden **Hâlet Beyefendi**'ye şifre tel:

*"İngiliz koruyuculuğunda bağımsız bir Kürdistan kurulması amacıyla propaganda yapmakta olan İngiliz binbaşılarından Mister **Noel**'in, din ve uluslarını satmış Kürt beylerinden **Ekrem**, Kâmran Âli, Celadet'le Malatya'ya geldiği ve İstanbul Hükümeti'nin düşüncelerini yürüten, demek ki ulus ve yurt hayını olan Harput Valisinin de bunlara katıldığı ve Bedirhanlılardan Malatya Mutasarrifı **Halil Bey**'le birlikte, posta vuran hırsızları izleme gibi sözde bir nedenle Kürtleri çağırmaya yeltendikleri haber alındı.*

Doğaldır ki dokuncalarına (mazarratlarına) *engel olmak için askeri ve ulusal önlemlere girişildi. Şu kadar ki, Kürtlerin kutsal halifelik makamına ve yurda olan özden bağlılıklarını göstermek üzere; kimi ağaların, biraz Kürt kuvvetiyle birlikte Malatya'ya doğru yola çıkan ve Padişah ve ulusa karşı İngilizlerle işbirliğine kalkışan ve o çevrenin saf Kürtlerini, posta hırsızlarını kovalama yalanı ile toplayarak boş yere askerlerce yok edilmelerine ve padişaha, ulusa karşı ayaklanmış bir duruma sokulmalarına neden olacak olan bu yurt hayınlarının alçaklıklarını, sözü geçen Kürtlere hızlı araçlarla bildirerek bu çağrıya koşmamalarının sağlanmasına çaba göstermeleri son derece istenmektedir. Olanak içindeyse hemen işe girişerek sonucun bildirilmesini rica ederiz."* (*Nutuk-Söylev*, Belge 65)

10 Eylül 1919: Sivas'ta **Mustafa Kemal Paşa**'dan Malatya'da 15. Alay Komutanı **İlyas Bey**'e şifre tel, ivedidir, sayı 32:

"Vali ve mutasarrıfın kaçmaları, niyetlerinin hayınlığına en büyük delildir. Bu yurt hayınlarının İngiliz parası ile ulus ve halifeliğe karşı Kürtlük amacı için çalıştıkları ve ne yazık ki İstanbul Hükümeti'nin de bunların suç ortakları olduğu, elde edilen şifrelerden anlaşılmıştır. Sorun tümüyle yurtla ilgilidir, bu nedenle her şeyden önce bu alçakların hızla yakalanmaları ve Kürtlük akımına oralarda kesinlikle uygun ortam bırakılmaması gereklidir..." (*Nutuk-Söylev*, Belge 68)

10 Eylül 1919: Sivas'ta **Mustafa Kemal Paşa**'dan Diyarbekir'de 13. Kolordu Kurmay Başkanı **Halit Beyefendi**'ye şifre tel, ivedidir sayı 125:

"Malatya durumu sizce bilinmektedir. Hayınların kovalanarak yakalanmaları ve Kürtlük akımına uygun ortam yaratılmasına meydan verilmemesi için Kolordunuzca her türlü önlemlere girişilmesi pek önemlidir... Kaçan vali ve mutasarrıf yerine güvenilir ve inanılır namuslu iki kişinin çabuklukla atanması gereklidir... Her halde bu iki yere Kürtlük akımını kökünden sökecek, ulusal

birlik uğrunda bilgiyle, canını verircesine çalışacak kimselerin çabuklukla atanması çok gereklidir..." (*Nutuk-Söylev*, Belge 69/a)

10 Eylül 1919: Sivas'ta **Mustafa Kemal Paşa**'dan Erzurum'da 15. Kolordu Komutanlığına şifre tel, çok ivedidir, sayı 11:

*"Harput Valisi **Ali Galip**'le Malatya Mutasarrıfı ve İngiliz Binbaşısı Mister **Noel**'le ayaktaşları, askerin Harput'tan Malatya'ya yola çıktığını duyunca bu sabah Kâhta yönüne doğru kaçmışlardır. Bunların o çevrede **Bedir Ağa**'nın yanına giderek, Kürtleri toplayarak karşı eyleme geçirecekleri ve olasıdır ki, Maraş'taki İngiliz kuvvetlerinden de yardım alacakları gerçekleşmiştir. 13. Kolordu, kovalanmaları için buyruk vermiş, 3. Kolordu da elden geldiğince kuvvetlerini güneye doğru indirmiştir. Durumun tümüyle ulusun eyiliği doğrultusunda sağlanması ve bu hayınlara kıpırdanacak bir fırsat verilmemesi için en büyük etkinin gösterilmesi gereği doğal olduğundan, Mamahatun'daki süvari alayının Harput'a doğru yola çıkarılması bizce uygun görülmüştür; bilginize sunarız."* (*Nutuk-Söylev*, Belge 69 /b)

11 Eylül 1919: Malatya'da 15. Alay K. Binbaşı **İlyas Bey**'den Sivas'ta **Mustafa Kemal Paşa**'ya şifre tel, kişiye özel:

"Şu bilinen kaçakların 10-11 Eylül 1919 gecesini Raka'da geçirdikleri ve 11-12 Eylül 1919 gecesini de Raka'nın yarım saat yakınında bir köyde bir aşiret başkanının yanında geçirecekleri anlaşılmakla, bilgilerine sunulur." (*Nutuk-Söylev*, Belge 71)

11 Eylül 1919: Malatya'da 15. Alay K. Binbaşı **İlyas Bey**'den Sivas'ta **Mustafa Kemal Paşa**'ya şifre tel:

*"Yüzbaşı **Faruk Bey**'in dönüşünden önce validen ayrılan ve geç olarak merkeze gelenin* (adı yok) *söyledikleri, aşağıdaki gibi sunulur: 'Vali **Ali Galip** ve Mutasarrıf **Halil** Beylerin yerlerine dönüp aileleriyle birlikte isteyecekleri yöne doğru yola çıkmak üzere serbestçe memlekete girmelerine ve kendilerine hiçbir biçimde karışılmayacağı ve saldırı olmayacağına ilişkin benden kesin güvence istemekte oldukları, şimdi yanlarına gidip gelmiş olan birisi*

aracılığıyla haber gönderecekleri, buna göre yurdun esenliği adına bunların böylece yaptıkları önerileri kabul etmek uygun olup olmadığı' konusundaki buyruğunuzu beklemekte olduğumuz bilgilerine sunulur." (*Nutuk-Söylev*, Belge 73)

11-12 Eylül 1919 gecesi: Malatya'da 15. Alay K. Binbaşı **İlyas Bey**'den Sivas'ta **Mustafa Kemal Paşa**'ya makine başında yazdırılan tel:

*"Güvenilir bir kişi olan Jandarma Yüzbaşı **Faruk Bey**'den şimdi alınan bilgi aşağıdadır:*

***Faruk Bey**, Kâhta ve çevresinde kaçakları izliyordu. Malatya'ya beş saat uzaklıkta Raka köyünde Kürtlerin toplandıklarını; Siverek'e kadar olan aşiretlerin birbiri ardınca adı geçen yere gelmekte olduklarını ve Dersim aşiretlerine varıncaya değin Kürtlük adına çağırıldığını; Mutasarrıfın düşüncesine göre, ilkin Malatya'ya saldırıp baştan başa yağmaladıktan sonra bütün kuvvetle Sivas'a doğru yürüyeceklerini; Malatya'da bulunan Türkleri öldüreceklerini ve kovacaklarını; bunlar yapılırken Dersimlilerin de Harput'a yürüyeceklerini bildiriyor. Çünkü Mutasarrıfın Malatya'dan gitmesi Kürtlük adına kendilerini büyük ölçüde aşağılama ve horlama sayılıyormuş. Vali, bu yağma ve öldürmeden yana olmadığını, fakat Mutasarrıfın düşüncesine de engel olamayacağını bildirmiştir. Malatya'ya savaşla girdikleri zaman Kürt bayrağı çekeceği ve yanlarında İngiliz Binbaşısının da Urfa'da bulunan İngiliz tümeninin gelmeye hazır olduğunu söylediği bildirilmiş ise de **Hacı Bedir Ağa**'nın bunu kabul etmediği, aşiretlerin de Malatya'nın Kürdistan olduğunda ve Malatya'da Kürt bayrağı çekilmesinde ayak diredikleri; dün akşam vali Malatya'ya dönmek istemiş ise de bırakmadıkları hiçbir abartma yapılmaksızın bilgilerine sunulur. Koşulları aşağıdadır:*

1) Valinin yerine dönmesi;

2) Mutasarrıfın gene eski yerinde kalması;

3) Elazığ'dan gelen erlerin geri gönderilmesi;

4) Valinin yüz silahlı Kürtle Malatya'ya girdiği zaman sessizliğin korunması ve Sivas'a doğru yürümesi;

5) Aşiretlerden alınan yedi tüfek, bir tabancanın geri verilmesi;

6) Yukarıda bildirdiklerime buyrukları." (*Nutuk-Söylev I*, s.179-181)

11-12 Eylül 1919 gecesi: Sivas'ta telgrafhanede bulunan Kongre Kurulu adına **Mustafa Kemal Paşa**'dan Malatya'da 15. Alay Komutanı Binbaşı **İlyas Bey**'e makine başında yazdırılan tel:

*"1) Verdiğiniz bilgi Kurulumuzca dikkate alındı. Size koşulları bildirenler kimlerdir? Elbette böyle bağlantıya girmek kesinlikle doğru değildir. Hainlikleri ortaya çıkan Vali, Mutasarrıf ve yardakçılarının yakalanmaları ve kışkırtmaya çalıştıkları bazı aymaz kişileri uyarmak söz konusudur. Bunun için çok sert karşılık vermek gerekir. 13., 15. ve 3. Kolordu Komutanları, bu dakikada telgraf başında hep birden alınacak önlemleri kararlaştırmaktadırlar. Olanak içindeki kuvvetler her yandan yola çıkarılmışlardır. Sessizlik ve ciddiyatle; orada gereken önlemleri sizin almış bulunduğunuza güvenimiz tamdır. O bölgede bulunan bütün telgrafhanelerin tutulması ve Mutasarrıf Vekili **Tevfik Bey** kardeşimizin, hükümetin gücünü ve etkinliğini en geniş ölçüde göstermesi önemle dikkate alınmalıdır.*

2) Bu arada bütün Anadolu merkezlerinden Padişah'a, bu yapılan hainlik bildirilmektedir. Orada da böyle davranılmalıdır.

3) İngiliz binbaşının sözleri kurusıkıdır. Kürtlerin de toplanmaya başlasalar bile, askeri birlikler karşısında ne ölçüde başarıya ulaşacaklarını kavrayabilirsiniz.

*4) **Bedir Ağa**'yı ve Keven Aşireti başkanlarını ve bu hayınca davranışı tutmayan başkalarını kendi yanınıza çekmeye çalışmanız uygun olur.*

5) Adıyaman'dan yola çıkan süvari bölüğüyle, Siverek ve Diyarbakır'dan yola çıkan birer taburla bağlantınız var mı? Nerelere vardılar?" (*Nutuk-Söylev I*, s.181)

12 Eylül 1919: Malatya'da 15. Alay K. Binbaşı **İlyas Bey**'den Sivas'ta 3. Kolordu Komutanlığına tel:

"Halep'teki İngiliz ordusundan albay rütbesinde Bay P. Pil (**Peel**) *adında bir İngiliz subayı, bugün 12 Eylül 1919 günü öğleyin Malatya'ya gelmiştir. Amacı Malatya, Harput ve Diyarbakır bölgelerinde ileri gelen kişilerle, sivil ve askeri memurlarla görüşmek istediğini; kaçak Bay Novi'in* (**Noel**'in) *görevini bilmediğini ve bu konuda İngiliz Hükümeti'nin hiç bilgisi olmadığını; böyle bir propagandacı subayın buralarda gezmesini kabul edemeyeceğini ve aşiretler içersinden hemen buraya gelmesi için kendisine buyruk vereceğini söyledi. Eğer hainice düşüncelerle buralarda gezdiği kanısına varırsa tutuklu olarak Halep'e göndereceğini sözlerine ekledi. Vali* ***Galip Bey****'i de, kendisiyle görüşmek üzere, hayatının korunacağı konusunda güvence vererek buraya çağırmak istedi. Bu konuda üst komutanlardan, adı geçenin buraya gelebileceği üzerinde buyruk alınmadan, buraya gelemeyeceğini ve bunun için ilgili yerlere başvuracağımı söyledim. Bu izin buyruğunun ivedilikle getirilmesine aracı olmamı rica etti. Kendisi 'yüksek siyasal mutemet' adıyla anılırmış. İstanbul Hükümeti kendisini tanırmış. Kendisi burada iki gün kaldıktan sonra Harput'a gidecekmiş. Belgesi yoktur. Kendisine, saygıdeğer bir konuk olduğu ve özel saygı gösterileceği söylenmiştir. Valiyi buraya getirmesine ve bu kişinin Harput'a doğru gitmesine izin verelim mi? Bildirilmesi. Sivas'tan iki subayın şimdi geldiği bilgilerine sunulur."* (*Nutuk-Söylev I*, s.183)

Yine **12 Eylül 1919**: Sivas'ta **Mustafa Kemal Paşa**'dan Malatya'da 15. Alay Komutanı Binbaşı **İlyas Bey**'e tel:

"Y: 12.9.1919

1) Kim olursa olsun, belgesiz bir yabancı subayın Osmanlı ülkesinde işi yoktur. Kendisine ivedilikle fakat askerce, kesinlikle durumu bildirip geldiği yere hemen dönmesi gerektiğini söyleyiniz. Ülkeden çıkıncaya değin de ileri gelen kişilerle ve görevlilerle hiçbir siyasal ilişki kurmaması için yanına becerikli, uyanık bir subay katınız.

2) Kaçak valinin yurda hainlik ile suçlandırıldığını, ele geçince yakalanarak kanunun adaleti pençesine teslim edileceğini,

bu konuda başka türlü bir şey yapılamayacağını ayrıca anlatırsınız efendim." (*Nutuk-Söylev I*, s.185)

14 Eylül 1919: Malatya Mutasarrıf Vekili ve Jandarma Komutanı Binbaşı **Tevfik Bey**'den Sivas Kongresi Sayın Kuruluna tel, ivedidir, 738/300:

"1) Buraca alınan ivedi önlemler ve gerekse Raka'ya gönderilen öğüt kurulunun toplanmış olan aşiretlere ve başkanlarına yapmış oldukları aşılamanın (telkinat) *olumlu sonucu olmak üzere, bine yakın toplanmış olan bütün aşiretin tümüyle dağıtılmasında tam bir başarı sağlanmıştır.*

*2) Buradan kaçan, birtakım uydurma söz vermelerle aşiretlerin başkanlarını elde eden ve Kürtleri başına toplayan, sonunda isteğinde başarıya ulaşamayan **Ali Galip** ve **Halil Rami** Beyler, artık bu önlemler ve girişilen isteklendirmeler sonucu buradan ayrılmak zorunluluğu karşısında bulunduklarından, buradan gönderilen Pötürge eski kaymakamı **Ragıp Bey**'le Kâhya aşiretler başkanı **Bedir Ağa**'nın korumalarıyla, Kâhta yoluyla Urfa'ya gitmek üzere bugün Raka'dan yola çıkmışlardır.*

*3) Başına toplamış olduğu birtakım alçaklarla buraya gelerek Türk ve Kürtler arasında ayrılık tohumları saçmak isteyen İngiliz Binbaşısı **Noel**, üstü olan Albay Mösyö Bel'den* (**Peel**) *aldığı buyruk ve yönerge üzerine yarın sabahtan Gözene yoluyla ve yine jandarmalarımızın koruyuculuğunda, sancak merkezine uğratılmaksızın, Gözene bucağı üzerinden rahatlıkla Elbistan'a doğru yola çıkarılacaklardır.*

4) Yukarıda belirtilen, alınmış olumlu önlemler sonucu olmak üzere, bütün olaylar, doğaldır ki, yok edilmiş ve güvenlik geri getirilerek ülkenin her yanında bir sessizlik bulunduğu bilginize sunulur." (*Nutuk-Söylev*, Belge 78)

15 Eylül 1919: Sivas'ta Heyeti Temsiliye'den Kolordulara, Tümenlere, İllere ve Mutasarrıflıklara genelge tel:

*"Kaçak Harput Valisi **Ali Galip**, Malatya Mutasarrıfı Halil ve ayaktaşları Bedirhanlılardan **Kâmuran**, **Celadet** ve Cemilpa-*

şazade Diyarbakırlı ***Ekrem****'in, İstanbul Hükümeti'nin yönergesiyle, ulusal ve yasal istekleri söndürmek, Sivas'ta toplanan Genel Kongre'yi dağıtmak hayın amacıyla, başta haydut yakalamak için yardım isteği, sonradan kaçtıkları sırada Malatya ve dolaylarının Ermenistan olacağı ve Harput'tan yola çıkan askerlerimizin sözde Ermeni askerleri bulunduğu gibi cana kıyıcı bozgunculuk ve aldatmacaları* (ifsadat ve iğfalat-ı cinayetkâraneleri) *sonucunda, çevrede toplanmış olan birtakım Kürtlerin, Malatya'dan gönderilen öğüt kurulunca* (heyet-i nasiha) *kendilerine gerçeğin anlatılması üzerine kaçaklara ilenerek tümüyle dağıldıkları ve yurt hayınlıkları bütün ulusça anlaşılan kaçaklar*(ın) *artık aşiretler içinde barınamayacaklarını anladıklarından İngilizlere sığınmak üzere Urfa'ya kaçtıkları, Kürtleri kutsal halifelik katından ayırarak İngiliz tutsaklığına sokmak amacıyla propaganda yapmakta olup kaçaklarla birlikte Malatya'dan ayrılan İngiliz binbaşı şu Mister* ***Noel****'in de jandarmalarımızın gözetimi altında Elbistan'a doğru götürüldüğü yerinden bildirildiğinden durum genelge ile duyurulur."* (*Nutuk-Söylev*, Belge 79)

16 Eylül 1919: Malatya'da 3. Kolordu Emir Subayı **Recep Zühtü**'den Sivas'ta 13. Kolordu Komutanlığına (**Mustafa Kemal Paşa**'ya) tel:

"Vali, mutasarrıf hakkında söylenilen sözleri dinlememiştir. Dahası, ileri gelenlere önemli kişilerin kendisine, mutasarrıfla ilgili sunularını (maruzatı) *ve yakınmalarını tümüyle mutasarrıfa bildirmiştir... Kendisini, mutasarrıfı ve yeğenlerini ve başkalarını yakalamak üzere Harput'tan* ***İlyas Bey****'in, Sivas'tan da birtakım subayların yola çıkışını bura telgraf müdürü*(nün) *hemen valiye haber vermesi üzerine, vali pek büyük bir korkuya tutulmuş ve bütün geceyi hükümet konağında geçirmiştir. Vali, kendisi, telefonla mutasarrıfı birçok kez çağırmış ise de mutasarrif gelmemiştir. Bütün gece odada dolaşarak uyuyamamıştır... Bunun üzerine kaçmaya karar vererek* ***Hacı Bedir Ağa****'yı da bu konuda kandırmışlardır. Bunlara uyan* ***Hacı Bedir Ağa****'nın erkek kardeşi olup,* ***Hacı Bedir Ağa****'nın kendisi dinine bağlı ve namuslu bir kimse olduğun-*

*da herkes birliktir. 10 Eylül sabahı bunların yola çıkmaları kararlaştırılmışken yanlarında birkaç jandarma ve silahlı Kürt olduğu halde ansızın hükümete gelmişlerdir. Bu sırada süvari alayınca mutasarrıfın evinin telefon telleri kesilerek ve evi sarılarak basılmıştır. Bunu hükümette para almakla uğraşan vali ve mutasarrıf haber alınca, bunlar pek çok korkarak her şeyi unutmuş, yanlarındakilerle birlikte atlarına binip hızla kaçmışlardır. **'Mustafa Kemal ve yardakçılarının tepelenmeleri masraflarına karşılık olmak üzere bu yoldaki buyruğa uygun olarak altı bin lira alınmıştır'** sözlerini ve her ikisince* (Vali ve Mutasarrıf tarafından) *imzalanmış senetleri de olduğu gibi bırakmışlardır. Senet jandarma komutanındadır. Bu para alınmış ve unutulmuş olduğuna göre paranın alınmasıyla ulusal eyleme harcanması yüce oylarına bağlıdır."* (*Nutuk-Söylev*, Belge 66)

İstanbul'la İlişkilerin Kesilmesi ve Bazı Kaygılar

Ali Galip olayının ardından Sivas Kongresi Heyeti Temsiliyesi **Damat Ferit Paşa** Hükümeti'ne karşı saldırıya geçti. Çünkü **Ferit Paşa**'nın hayınlığı ortaya çıkmıştı. Aslında **Ali Galip**'in giriştiği haince iş, Padişah'ın ve **Ferit Paşa** Hükümeti'nin İngilizlerle birlikte ortak bir girişim idi. Ama Heyeti Temsiliye, saldırılacak hedef olarak, yalnız **Ferit Paşa** Hükümeti'ni seçmişti. **Atatürk**, *Nutuk*'ta bu gelişmeyi şöyle anlatıyor:

*"...Saldırılacak hedef olarak yalnız **Ferit Paşa** Hükümeti'ni seçtik ve bu işte Padişah'ın parmağı olduğunu bilmezlikten geldik. **Ferit Paşa** Hükümeti'nin, gerçekleri bildirmeyerek Padişah'ı aldatmakta olduğu tezini tuttuk. Padişah, durumu anlayacak olursa hemen, kendisini aldatanlara hakettikleri işlemi yapacağına güvenimiz olduğunu ileri sürdük ve hükümetin tanıtlanmış* (sabit) *olan cinayeti üzerine, elbette kendisine güven kalmayacağından gerçek durumun yalnız ve ancak doğrudan doğruya Padişah'a bildirmekle durumun düzelebileceğini, girişimlerimiz için çıkış noktası saydık.*

Bu düşünce ile Eylülün birinci günü, Padişah'a çekilmek üzere bir tel yazısı hazırlandı. Bu telde, kestirilebileceği gibi, zamanın gereği olan birçok gösterişli sözler içinde: Hükümetin savaş yoluyla Kongreyi (Sivas Kongresi'ni) *basarak Müslümanlar arasında kan dökmeye kalkıştığı ve Kürdistan'ı ayaklandırarak yurdu parçalatma planının da para karşılığında yüklenilmiş olduğu, belgelerle anlaşıldığından, hükümetin bu işte kullandığı adamların bozguna uğrayarak kaçmak zorunda bırakıldıkları; yakalanırlarsa kanunun haklayıcı eline* (pençe-i icraatına) *teslim olunacakları ve bu cinayetleri düzenleyerek Dahiliye ve Harbiye Nazırlarına emir verdirip uygulattıran İstanbul Hükümeti'ne ulusun inan* (itimat) *ve güveni kalmadığı bildirildikten sonra 'Namuslu kişilerden yeni bir hükümet kurularak bu casus örgütünün, haklarında ivedilikle ve adaletli olarak soruşturma yapılması ve cezalandırılması' isteniyor ve* ***'Adaletli bir hükümetin kurulmasına değin İstanbul Hükümeti ile hiçbir türlü yazışma yapmamaya ve ilişki kurmamaya karar vermiş olan ulustan ordunun ayrılmayacağını, olayın içyüzünü bilen ve olay yerine yakın olan kolordu komutanları, bilginize sunmak zorunda kaldık'*** *deniyordu."*[59]

11-12 Eylül gecesi komutanlara ve valilere İstanbul'la telgraf yazışmalarını kesmeleri bildirildi. 12 Eylül günü ilişkiler kesildi.

14 Eylül 1919 günü: Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanlığı, bir bildiri yayımlayarak hükümetle ilişkilerin neden kesildiğini kamuoyuna açıkladı.

Bildiride, *"Büyük ve müşterek bir tehlike-i mevcudiyet karşısında Türk ve Kürt kardeşlerin"* arasını açmak, "Kürdistan"da bir ayaklanma çıkarmak, Anadolu'yu isyan halinde göstermek için **Noel**'e ve **Ali Galip Bey**'e verilen görevler anlatıldı. **Ali Galip Bey**'e verilen talimatın ele geçirildiği bildirildi. Dahiliye Nazırı **Adil Bey**'le Harbiye Nazırı **Ali Şefik Paşa** kastedilerek, *"böyle yılan gibi zehirli"* iki bakanı içinde bulunduran bir hükümete milletin ve ordunun güveni kalmadığı belirtildi.[60]

59) *Nutuk-Söylev I*, s.185-187.
60) Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.106.

Bazı yerler, İstanbul'la ilişkileri kesme kararına itiraz etti. Yine 14 Eylül 1919 günü Diyarbekir'deki 13. Kolordu Komutan Vekili **Ahmet Cevdet Bey**, Sivas'ta Genel Kongre Heyeti Temsiliyesine 2385 sayılı uzun bir telgraf çekti ve İstanbul'la ilişkileri kesmeyi kendi bölgesi için sakıncalı gördüğünü bildirdi. Şunları yazdı:

"Ulusal güveni kazanmış bir hükümetin kuruluşuna değin İstanbul Hükümeti ile ilişkileri keserek, yazışmalarda başvurulacak yerin Genel Kongre Heyeti Temsiliyesi olmasında, bölgemizin durum ve oyu bakımından aşağıda anılan sakıncaların bulunduğuna dikkatinizi çekme gereğini duydum.

Bitlis ilinin bir kesimi dışında, bölgem işgal acısı duymamıştır. En çok bu nedenle ve başka çeşitli nedenlerden dolayı gerekenlerin aydınlatılmasına karşın, bölgemde doğu illerinin başka yerleri gibi, bir bütün olarak ulusal birliğe ilişkin bir düşünce birliği yoktur. İki ay önce Diyarbekir'de yapılmak istenen inkılâp (olay) *ve son Malatya olayı buna kanıttır. Bunda İngiliz propagandası ve İngiliz parasıyla aldatılmış kimi Kürt gençlerinin de etksi çoktur. Sürekli uyarmalara ve özendirmelere karşın, Diyarbekir ve Elaziz illerinden Erzurum Kongresi'ne kimsenin katılmaması ve Kongre kararları her yanda gerekenlere verildiği, amaç anlatıldığı halde yine de istenen örgütün kurulmaması, bundan dolayı bölgemde daha Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin kurulmaması yüzünden, bütün ulus gerçek amacı öğrenmiş değildir. Bu nedenle bugün İstanbul Hükümeti'yle büsbütün ilişki kesilerek yazışma için başvurulacak yer Kongre Heyeti Temsiliyesi olursa, karşıcılar, siyasi bir amaç güdenler, bu eylemi halka karşı başka türlü aşılayacaklar, halifeliğe karşı ayaklanılmış göstererek kamuoyunu yanıltacaklar ve bu yolda amaçlarını elde etmek için yandaşlarını artırmaya çalışacaklardır. Bölgenin İngiliz nüfuz ve işgali altında bulunan yerlere yakın ve Arabistan'la sınırdaş olması nedeniyle İngilizler bu noktadan propaganda yapacaklardır.*

Kaçakların (Mr. **Noel, Ali Galip** ve beraberlerindeki Kürtçülerin), *Malatya sancağında aşiretleri heyecana getirmek için Malatya'ya gelen kuvvetin Ermeni kuvveti olduğunu duyurmaları, aşiretleri, Ermenilerin Malatya'ya saldıracakları sözde nedeniyle heyecanlandırarak toplamaya çalışmaları, **Ali Galip Bey**'in, halkı, Kongre'ye karşı kışkırtmak amacıyla, Kongre toplantıda iken*

Erzurum'un halifelik katı ve İstanbul Hükümeti ile ilişkisini kesmiş olduğunu duyurması ve bu propagandanın buralara değin yansıması, söylediklerimi doğrulamaya yeter bir kanıttır.

Daha Malatya sorunu yatışmamışken şimdi yazışmaların yapılacağı yerin Kongre sayılarak İstanbul ile büsbütün ilişkinin kesildiğini duyurmayı ve açığa vurmayı, bu açıdan sakıncalı görüyorum. Özellikle bölgemde Arap ve Kürt birçok aşiretler olduğundan bunları Halifelik siyasasıyla elde tuttuğumuzu dikkate almak gerekir. Erzurum Kongresi kararlarının dördüncü maddesi gereğince, bir dış devlet baskısı karşısında hükümetin buraları bıraktığı ve savsakladığı kesinlikle belirir ve bütün ulus da buna inanırsa, o zaman siyasal etkiler yaratmak için kararlaştırılmış koşullar altında geçici bir yönetimi bütün ulus kabul eder. Aslında Ermenistan kurulmasını kimse istemediğinden böyle bir zamanda hiçbir propaganda etkili olamaz..."[61]

Malatya'daki 15. Alay Komutanı **İlyas Bey** de yumuşak bir dille benzer kaygıları dile getirdi ve 15 Eylül günü Sivas'ın talimatına şu yanıtı verdi:

"Kararların bütün maddelerini (tam bir) *vicdan kanısı ile onaylarım. Ancak Elaziz ve Malatya yakınlarındaki kasabalar, bucaklar ile köylerde daha Kongre'nin amacı ve programı hemen genellikle bilinmediğinden, İstanbul Hükümeti ile ilişki kesilmesinin halifelikten ayrılmak, Padişah'ı tanımamak gibi kötü yorumlara, cahil halk ile Kürtlerin Kürtlük istekleri besleyenlerce ayaklanmaya kışkırtılmaları gibi birtakım uygunsuz davranışlara yer ve olanak bırakacağını sanıyorum. Bu nedenle Elaziz ili halkına da Kongre'nin amaç ve isteği bildirilerek hiç olmazsa bir kertede aydınlatılmalarına değin, bu konunun geciktirilmesi yerinde görülürse uygun bulduğumu bilgilerinize sunarım."*[62]

Bu kaygılar boşa çıktı. İstanbul'la ilişkiler kesiliyor diye Güneydoğu Anadolu bölgesinde bir olay çıkmadı. İstanbul'la ilişkileri kesme kararına genellikle uyuldu ve bunun sonucu olarak **Damat Ferit Paşa** Hükümeti, 15 gün içinde devrildi gitti (30 Eylül 1919). 2 Ekim günü **Ali Rıza Paşa** kabinesi kuruldu...

---

61) *Nutuk-Söylev III*, s.1359-1363, Belge 88.
62) *Nutuk-Söylev III*, s.1364-1365, Belge 89.

BARIŞ KONFERANSLARI SÜRECİNDE KÜRTLER VE KÜRTÇÜLER

Urfa Aşiretlerinden Dahiliye Nezaretine Tel (17 Kasım 1919)

Urfa'nın Fransızlar tarafından işgali o yörede büyük üzüntü yaratmıştı. Fransızların Ermenilere sahip çıkmak istemesi, İngilizlerin Kürtleri himayeye kalkışması ve Türklerle Kürtler arasına durmadan bir ayrılık sokmaya yeltenmeleri karşısında Urfalılar, bu ayrılıkçı girişimlere karşı seslerini yükseltmişlerdir. Urfa aşiretleri, Barış Konferansı'na iletilmek üzere, 17 Kasım 1919'da Dahiliye Nazırlığına aşağıdaki telgrafı çekmişlerdir:

"Tarihen malumdur ki Urfa livası Selçukilerden beri Türklerin ve Eyyubiler zamanında perişan Kürtlerin vatan-ı kadimidir. Yüzde beşi tecavüz etmeyen gayri Müslim unsurlara nazaran Türk ve Kürtlerden kahir bir çoğunluk teşkil eden livamız mektepleri, medreseleri, camileri ve bütün medeni eser ve müesseseleri ile Osmanlı memleketidir. İtilaf devletleri yüksek meclisince adalet ve hakkaniyet esasları dahilinde istişare ettiğimiz Osmanlı Devleti'nden ayrılmamak kat'i azminde bulunan Barazi Aşireti'nin Türklerle birlikte meydana getirdiğimiz ekseriyetimiz göz önüne alınarak herhalde Osmanlı camiasında kalacağımızı sulh konferansı adalet huzuruna arz buyurulmasını milli mukadderatımız namına arz eyleriz.

Dinai Aşiret Reisi — *Halid Beyzade Salih*
Becaylı Aşireti Reisi — *Umum Baraz Aşiret Reisi*
Galip Beyzade Mustafa — *Şahin Beyzade Mustafa*
Şerale Aşiret Reisi — *Osmanlı Aşiret Reisi*
Gökoğluzade Haşim — *Şeyh Yoranzade Yusuf*
Bozan Kara Yahya Reisi — *Bu dahi*
Abdülkadir — *Hacı Hıdırzade Mehmet*
Milliden Aşiret Reisi — *Didan Aşiret Reisi*
Mehmet — *Melikzade Mustafa"*[63]

63) M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken II*, s.194-195, özgün belge: Siyasi karton, Dahiliye nezareti 8415/1762, 17 Teşrinisani 1335 (17 Kasım 1919).

Aşiret Telgrafları Devam Ediyor

Benzer telgraflar birbirini izledi. Yukarıdaki telgraf gibi aşiretlerden hükümete daha bir çok telgraf gönderildi. Bu telgrafların bazıları İstanbul basınında arka arkaya yayımlandı. Birkaç örnek:

Siirt sancağından ileri gelen birçok kişi, Dahiliye Nazırlığına bir telgraf çekerek, Kürt Teavün Cemiyeti'nin ayrılıkçı çalışmalarını protesto etti. Bu protesto telgrafı 1 Aralık 1919 tarihli *İfham* gazetesinde yayımlandı.[64]

Kürt aşiretlerinden Dahiliye Nazırlığı'na yukarıdaki telgraflara benzer daha birçok telgraf geldi. Telgraflarda Kürtlerle Türklerin etle tırnak gibi birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturdukları, Kürtlerin devlete bağlı oldukları vurgulandı. Bu telgraflar 1, 3 ve 6 Aralık 1919 tarihli İstanbul gazetelerinde yayımlandı. Dahiliye Nazırlığı, 10 Aralık günü aşiretlere teşekkür etti. 11 Aralık günlü *İleri* gazetesi de *"Kürtlere teşekkür"* başlıklı bir makale yayımladı.[65]

12 Aralık 1919 günlü *İfham* gazatesinde **Ahmet Ferit (Tek)** imzasıyla *"Türkler ve Kürtler"* başlıklı bir makale çıktı. Makalede **Ahmet Ferit Bey** şöyle diyordu:

"Türkler ve Kürtler: Dört asır evvel kılıç iradesiyle değil, belki kalp iradesiyle birleşmiş iki milletin, dört asır sonra aynı taht ve taç etrafında müttehit (birlikte) *yaşamak için gösterdikleri şu vefa ve sadakat, bize Türk-Kürt müstakbel* (yarınki) *mutluluğu için ulu bir müjdedir."*[66]

Aşiret telgraflarının arkası geliyor. Bunların bazıları basına da yansıyor. 23 Aralık 1919 tarihli *Yenigün* gazetesinde çıkan bir haberde, *"Erzurum'dan gelen dikkat çekici bir telgraf: 'Kürtlerle Türkler birbirinden ayrılmaz'"* deniyordu.[67]

28 Aralık 1919 günlü *Albayrak* gazetesi de şunları ekliyordu:

"Kürtlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma ihtimalleri var mıdır? Kürtlerin Ermeni idaresine girmesi hayaldir. Şarki

64) Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.259.
65) *Ibid.*, s.272.
66) *Ibid.*, s.275.
67) *Ibid.*, s.290.

Anadolu'daki İslam hâkimiyeti Kürt ile Türk'ün ittihadı mahsulü olduğunda hiç kimse müteredditdir değildir."[68]

İrade-i Milliye gazetesi de 5 Ocak 1920 günlü sayısında Dersim ve Erzincan aşiretlerinin İstanbul'a çektikleri bir telgrafı yayımladı. Telgrafta, *"Dersim ve Erzincan'ın bir kısmını meydana getiren biz Kürtlerin bin yıldan beri birlikte yaşadığımız Türklerden ayrılmak hatırımızdan bile geçmez. Bu birliği korumak için hayatımızı fedaya hazırız. Kimlikleri bizce bilinen birtakım kişiler, Kürtlük adına söz söylemeye yetkili değildir"* deniyordu.[69]

Yenigün gazetesi de 6 Ocak 1920 tarihli sayısında, *"Kürtlerin sadakati"* başlığı altında, Siirt ve Garzan'dan gelen telgraflara sütunlarında yer verdi.[70] 24 Şubat tarihli *İleri* gazetesi de aynı başlıklı bir yazı yayımladı.[71]

1 Mart 1920 günü Meclisi Mebusan'a Türk-Kürt kardeşliğini savunan telgraflar gelmeye devam ediyor. Bugün Siverek ve Derik'ten gelen telgraflarda, **Şerif Paşa**'nın **Boghos Nubar Paşa** ile Paris'te 20 Kasımda imzalamış olduğu Kürt-Ermeni Anlaşması protesto edildi. **Şerif Paşa**'nın Kürtleri temsil edemeyeceği üzerinde duruldu. Kâhta, Silvan, Van, Hakkâri, Hasankale'den de aynı yolda telgraflar gelecektir.

Aynı gün Ayan Meclisinde de Çıldır, Oltu, Ardahan, Kağızman, Akbaba, Sarıkamış, Zaruşat, Kars, Şurakel temsilcilerinin anavatana bağlılık telgrafları ile Siverek'ten gelen ve **Şerif Paşa**'yı protesto eden telgraf okundu. Türklerle Kürtlerin yapışık ikizler gibi kardeş olduğu yolunda konuşmalar yapıldı.[72]

Yine 1 Mart 1920 tarihli *Albayrak* gazetesi, *"Van Kürt rüesa-yı muhteremesi"* başlığı altında, Zilan, Dilan, Haydaran, Kündi, Mahmuran, Şemsi vb. aşiretlerinin birlik-beraberlik telgraflarını yayımladı. *"Ayrılık davasından vazgeçmeyenlere işte cevap"* dedi.[73]

---

68) *Ibid.*, s.296.
69) *Ibid.*, s.308.
70) *Ibid.*, s.311.
71) *Ibid.*, s.393.
72) *Ibid.*, s. 401 (ve *MMZC*, s. 229; ve *MAZC*, s.117).
73) *Ibid.*, s.401-402.

Diğer Bazı Gelişmeler

8 Ocak 1920: Urfa Kuvayı Milliye Komutanı **Ali Saip Bey**, aşiretlere yayımladığı bildiride, aralarındaki ayrılıkları bir yana bırakarak Fransızlara karşı birleşmelerini istedi: *"İslamı himaye eden, dünyada müstakil olarak yalnız Türkler ve Kürtler mevcuttur. Bugün İslamiyet ve vatan tehlikededir"* dedi.

Ali Saip Bey, aşiretlere gönderdiği gizli genelgede, 15 Ocak günü Fransızlar üzerine saldırıya geçileceğini bildirdi. Buna göre, Ermenilerin hayatı, mal ve canları güvenlik altında bulundurulacak, şehirlere giriş yasaklanacak, o gün dükkânlar ve fırınlar kapalı kalacak, Fransız işgal birliklerine yiyecek satılmayacak. (Milli Aşireti Reisi **Mahmut Bey**, 13 Ocakta cevap verdi: *"Hazırlanıyoruz."*[74])

10 Ocak 1920: Ankara'da *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinin ilk sayısı çıktı. Amacını *"Milletin iradesini hâkim kılmak"* diye açıklayan gazete, Heyeti Temsiliye'nin sözcülüğünü yapıyor ve **Mustafa Kemal**'in gözetiminde yayımlanıyor. Gazete, bu ilk sayısında çıkış amacını anlatıyor, Türk-Kürt birliğini savunuyor.

12 Ocak 1920: İstanbul'da *İfham* gazetesi *"Kürtlerin sadakat timsali"*ni gösteren temsili bir resim yayımlıyor. Resimde **Şerif Paşa**'yı tekmeyle kovan bir Kürt, *"Boş herif! Ev harap. Sana kim dedi bizi babamızdan ayırmaya kalkasın. Defol cehenneme!"* diyor.[75]

21 Ocak 1920: *Karagöz* dergisi, kendi üslubuyla, iç barışı ve milli birliği savunuyor: *"Evvelâ bir Hicaz faslı, sonra Kürdî'den bir semaî, arkasından Laz, Çerkez, Zeybek havaları... Ahenk dediğin böyle olmalı. Dostlar faslı iyi olsun ki, dinleyenler memnun kalsın."*[76]

20 Şubat 1920: *İkdam* ve *Vakit* gazeteleri, Ermeni delegesi **Boghos Nubar**'la anlaşma imzalamış ve Kürtleri satmaya kalkışmış olan **Şerif Paşa**'yı eleştiren yazılar yayımlıyorlar. *Vakit*, *"Kürtler*

74) *Ibid.*, s.312.
75) *Ibid.*, s.323.
76) *Ibid.*, s.338.

ve Ermeniler" başlıklı yazısında, *"Boş Herif"* dediği **Şerif Paşa**'nın, Kürt ve Türk düşmanlarıyla birlikte hareket ettiğini belirtiyor.[77]

24 Şubat 1920: *Yenigün* gazetesi, *"Kürtler"* başlıklı ve **Şerif Paşa** aleyhinde bir yazı yayımlıyor.[78]

5 Mart 1920: Kürt mebuslar, *Tasvir-i Efkâr* gazetesine bir demeç vererek, birlik, beraberlik ve devlete sadakat düşüncelerini vurguluyorlar. Mebuslar, **Şerif Paşa**'nın Paris'te **Boghos Nubar Paşa** ile anlaşma imzalamasını da tepkiyle karşılıyorlar.[79]

8 Mart 1920: **Şerif Paşa** Fransız *Le Matin* gazetesine verdiği demeçte, *"Ermenilerin ve bazı Müttefiklerin Kürt ülkelerine göz diktiklerini görünce, ırkımın bağımsızlık haklarını savunmayı üzerime aldım"* dedi. **Şerif Paşa**'nın Paris'te, Ermeni temsilcisi **Boghos Nubar Paşa** ile yaptığı işbirliği anlaşması, Doğu Anadolu halkı ve mebusları tarafından tepkiyle karşılanmış, protesto edilmişti.[80]

6 Nisan 1920: Ermeniler, Antep'te Kürtlerin oturduğu mahalleyi işgal ettiler. **Kılıç Ali**, Fransızları yalnız bırakmak için Ermenilere tarafsızlık teklif ettiyse de taktiğinde başarıya ulaşamadı.[81]

11 Nisan 1920: Urfa ve çevresi halkı sevinç içinde. 500 kişilik Fransız kuvveti, gece yarısından başlayarak Urfa'yı terk etti. 10 Türk jandarmasının refakatinde şehirden ayrılan Fransızlara Suruç yolunda Kürtler tarafından baskın düzenlendi. Çarpışmalara refakatçı jandarmalar da katıldı. Hemen bütün subaylarıyla birlikte 250 Fransız askeri öldürüldü. Aşiretler, Fransızların mallarını yağmaladılar. Fransızlar, İngilizlerin çekilmesi üzerine Urfa'yı 30 Ekim 1919'da işgal etmişlerdi.[82]

14 Nisan 1920: **Şerif Paşa**'nın isteği üzerine, İsviçre'nin Vavey şehrinde **Şerif Paşa** ile **Cavit Bey** ve **Talat Paşa** buluştular. **Şerif Paşa**, Hintliler tarafından **Enver Paşa**'nın Afganistan'a gitmesinin istendiğini söyledi.[83]

77) *Ibid.*, s.385-387.
78) *Ibid.*, s.393.
79) *Ibid.*, s.411, 417.
80) *Ibid.*, s.417.
81) *Ibid.*, s.470.
82) *Ibid.*, s.478.
83) *Ibid.*, s.483, *Tanin*, 26 Ocak 1946.

19 Nisan 1920: Dün başlayan San Remo Konferansı'nda Türk barışı görüşülüyor. Türk basınında bu konuda haberler yer alıyor. *İkdam, İleri* gazeteleri: *"**Lord Curzon**, 'Kürtleri İngiliz ve Fransız mandasına alarak Türkler'den ayırabiliriz' dedi."*[84]

2 Mayıs 1920: Namuslu ve dindar Kürt kardeşlerimizin gösterdikleri yurtseverce tepki üzerine, **Şerif Paşa**, Kürt heyeti başkanlığından ayrıldı. **Kâzım Karabekir Paşa**, Kürtçülerin bir yenilgisi olan bu haberin uygun biçimde yayımlanmasını Ankara'ya önerdi. **Karabekir Paşa**, TBMM'ye şunları yazdı:

*"Montekarlo kumarhanesinden İstanbul matbuatına telgraf çekerek Kürt heyeti riyasetinden istifasını bildiren **Şerif Paşa**'nın hareketi vakıası Anadolu'da namuskâr ve dindar Kürt kardeşlerimizin gösterdikleri evsafı vatanperverane karşısında bir ricat ve hezimet-i kahriyedir. Bunun da münasip veçhile neşri ve Kürt kardeşlerimizin tezahürat ve hissiyatının yine Büyük Millet Meclisi lisanından tebcil etmek muvafık olur."*[85]

7 Mayıs 1920: Kürdistan Teali Cemiyeti üyelerinden **Necmettin Hüseyin Bey**, büyük devletlerin Kürt milletinin haklarını teslim edeceğine inandığını belirtti. Bağımsız olmak istediklerini söyledi.[86]

Atatürk Diyor ki...

1 Mayıs 1920 günü TBMM'de **Mustafa Kemal Paşa** şu konuşmayı yapmıştır (tutanaktan aynen aktarılmıştır):

*"**Mustafa Kemal Paşa**– Efendiler, meselenin bir daha tekerrür etmemesi ricasiyle bir-iki noktayı arz etmek isterim: Burada maksudolan ve Meclis Âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasırı İslamiyedir, samimi bir mecmuadır. Binaenaleyh, bu Heyeti Âliyenin temsil ettiği, hukukunu,*

84) *Ibid.*, s.491.
85) Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.650.
86) *Akşam*, 7 Mayıs 1920; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.30.

hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir unsuru İslama mahsus değildir. Anasırı İslamiyeden mürekkep bir kitleye aittir. Bunun böyle olduğunu hepimiz biliriz. Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan, hudut meselesi tâyin ve tespit edilirken, hududu millimiz İskenderun'un cenubundan geçer, Şark'a doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü ihtiva eder. İşte hududu millimiz budur, dedik! Halbuki Kerkük şimalinde Türk olduğu gibi Kürt de vardır. Biz onları tefrik etmedik. Binaenaleyh, muhafaza ve müdafaasiyle, iştigal ettiğimiz millet bittabiî bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif anasırı İslamiyeden mürekkeptir. Bu mecmuayı teşkil eden her bir unsuru İslam, bizim kardeşimiz ve menafii tamamile müşterek olan vatandaşlarımızdır ve yine kabul ettiğimiz esasatın ilk satırlarında bu muhtelif anasırı İslamiye ki: Vatandaştırlar, yekdiğerine karşı hürmeti mütekabile ile riayetkârdırlar ve yekdiğerinin her türlü hukukuna, ırkî, içtimaî, coğrafî hukukuna daima riayetkâr olduğunu tekrar ve teyid ettik ve cümlemiz bugün samimiyetle kabul ettik. Binaenaleyh, menafiimiz müşterektir. Tahlisine azmettiğimiz vahdet, yalnız Türk, yalnız Çerkez değil, hepsinden memzuç bir unsuru İslamdır. Bunun böyle telakkisini ve suitefehhümata meydan verilmemesini rica ediyorum.

***Reis (Celaleddin Arif Beyefendi)**– Bu mesele hakkında müzakere kapanmıştır. (Kâfi, sadaları)"*[87]

3 Temmuz 1920 günü, TBMM'nin gizli oturumunda **Mustafa Kemal Paşa** şunları söyemiştir:

"Sureti umumiyede prensip şudur ki, hududu milli olarak çizdiğimiz daire dahilinde yaşayan anasırı muhtelifei İslamiye; yek diğerine karşı ırkî, muhitî, ahlâkî bütün hukukuna riayetkâr özkardeştirler.

Binaenaleyh onların arzuları hilafında bir şey yapmayı biz de arzu etmeyiz. Bizce kati olarak muayyen olan bir şey varsa o da hududu milli dahilinde Kürt, Türk, Laz, Çerkes vesair bütün bu İslam unsurlar müşterekülmenfaadır. Beraber çalışmaya karar ver-

87) *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima Senesi 1, Cilt I,* TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s.165-166.

mişlerdir. Yoksa hiçbir vakit başka bir noktai nazar yoktur, arzuyu vicdani ile uhuvvetkârane ve dinderane bir vahdet vardır.

Binaenaleyh hiç şüphe etmeyiniz ki Kürt, Laz ve saire, reyi sorulduğu zaman bu reyi vereceklerdir."[88]

Kâzım Karabekir Paşa'nın Görüşleri

Erzurum'da 15. Kolordu Komutanı **Kâzım Karabekir Paşa**, Anadolu'da teftişe çıkmış olan **Fevzi Paşa** heyetiyle 13 Aralık 1919 akşamı görüşüyor. Görüşmede Kürtçülük konusu da açılıyor. **Fevzi Paşa** bu konuda pek konuşmuyor. Yanında bulunan ve İtilafçı olduğu anlaşılan **İlhami Bey** adındaki zat, İstanbul'daki Kürtçüleri savunuyor: *"Zannediyorum ki İstanbul'daki Kürtlük merkezi fenalığa çalışmıyor. İtilaf Devletleri Türkler aleyhinde olduğundan, şayet vilayatı şarkiyeden Türkler çekilsin derlerse Kürt milliyetini göstererek Ermenileri* (oralara) *sokmamak için çalışıyor. Malum ya şimdi milliyet prensibi var, İstanbul'daki Kürt Cemiyeti muhterem insanlardan mürekkeptir"* diyor.

Karabekir Paşa bu değerlendirmeye karşı çıkıyor. Söylediklerini onun kendisinden dinleyelim:

"'Bu yanlış bir zihniyettir' dedim. İstanbul'daki Kürt Kulübüne ve Kürtlük meselesine sabık hükümetin (**Ferit Paşa** Hükümeti'nin) *yardım ettiğine şüphe yoktur. Mühim bir vazife ile gelen sizler bile bilmeyerek vahim bir hata yapıyorsunuz. Bugünkü prensip milliyet değil, milliyet diye aldatarak müstemleke* (sömürge) *edinme prensibidir... Eğer şarktan Türkler çekilirse buraların Ermenistan olacağına şüpheniz var mı? Belki Kürdistan diye Dersim'e böyle göz boyayıcı bir isim verirler. Erzurum'dasınız, yani şarkın en kenar vilayetinde. Burası Kürtlük müdür ki İtilaf Devleti Türklere şarktan çekilsin diyecektir? Erzurum Kongresi bu felaketi görerek toplanıp kararını vermedi mi?.. İzmir Türk değil mi idi?.. Adana ve Maraş'ta bugün İtilaf üniformasile Türkü katleden Ermeniler*

88) *TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt I,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.73.

değil midir? Nerede milliyet prensibi? Milliyet prensibini ancak millet kendi el birliğile ve hayatını karşılık koyarak yapabilir. İşte Sivas Kongresi bütün vatanımız için bu esası koydu. Şarkta Türk, Kürt diye ayrı iki fikir yoktur. Kürt de biliyor ki, Türksüz kendine yaşama hakkı yoktur. İşte bunun için o da Türk milleti camiasının bir ferdi olarak her kuvvete karşı aynı azimle karşı koyacaktır. Benim gördüğüm Türklerden Kürtleri ayırmak için istiklal yemleri atılıyor. Bugün bu kadar asırlık Türk milleti henüz elinde tecrübeli kumanda heyetleri, zabitleri, orduları varken istiklalini kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıya olduğu halde, hiçbir kuvveti olmayan biçare Kürt milleti nasıl hükümet tesis edebilir? Ermenilerle baş başa kaldığı gün mes'ele yoktur. Hudut boyunca Ermeniler Sivas'a diye bağırıyorlar. Kürt bunu kulağı ile dinliyor ve istikbalinin nerede olduğunu görüyor. İstanbul'da Kürt(çü)lükle uğraşanlardan namuslu insanlar olabilir. Bunları (İstanbul'a) *gidince ikaz edin ki bu gayretlerini sarfedecek hayırlı yerler bulamıyorlarsa hiç olmazsa bir şeye karışmasınlar. Kürtlük diye şarkın milyonla asırlık Türkünü de mahvedecekler; cahil, saf bir halde hayat kaygısile meşgul biçare Kürtleri de..."*

Kâzım Karabekir Paşa, bu konuşmayla yetinmedi. Oturup 6 Ocak 1920 günü İstanbul'da Harbiye Nazırlığına, Genelkurmay Başkanlığına ve Ankara'da **Mustafa Kemal Paşa**'ya aşağıdaki yazıyı gönderdi:

*"Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanı **Kâzım Karabekir Paşa**'dan*
*İstanbul'da Harbiye Nazırı **Cemal Paşa** Hazretlerine,*
*Erkânıharbiyei Umumiye Reisi **Cevat Paşa** Hazretlerine*
Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığına
*(**Mustafa Kemal Paşa** Hazretlerine)*
Erzurum, 6/1/1336 (1920)

***Fevzi Paşa** heyetile Erzurum'da Kürtlük meselesi üzerinde mufassalan görüştük. Heyetten **İlhami Bey** İstanbul'daki Kürt Cemiyetinin muhterem insanlar olduğunu ve sırf vilayatı şarkiyenin Ermenistan'a verilmemesi için Kürtlük meselesinin ortaya*

çıkarılmış olduğunu söyledi. Hükümeti sabıkanın Kürtlük meselesini kabul ve hatta muavenet (yardım) *ettiği anlaşıldı. Meseleyi ikiye ayıralım. Biri eğer Kürtlük meselesini ortaya çıkarmakla Şark'ı kurtarmak mümkün ise ve bu mesaide birtakım kimselerin namussuzca irtikabatı yok idi ise bize işin bidayetinde neden hiç malumat verilmedi? Şarkın valilerinin ve kumandanlarının birçok istirhamatlarına mukabil işin gizli tutulması meselesinin gayri meşru olduğunu ve bu âzîm Kürdü de Türkü de mahv ve harab edecek zihniyetin bir ictihad neticesi olmadığını âlem nazarında ispat etmiştir. İkincisi Kürdü ayırmakla Ermeni meselesini hal değil belki bugün sönmüş ve hiçe inmiş bir halde olan Ermenilerin kollarını sallaya sallaya zavallı Kürtleri ve aralarında girift olan Türkleri usulleri veçhile imhaya kudret bulacaklardır... Bugünkü vaziyette Ermenilerin hatta takviye olundukları halde dahi Şark vilayetlerine bir şey yapmaları gayri mümkün gibidir. Fakat bir kere Kürt Türkün muavenet ve sehabetinden ayrıldı mı evvela biribirine girer, saniyen de az bir kuvvetle himaye olunacak Ermeniye çiğnenir. Bu hakikatı hayatı, namus ve malı buralarda ayak altında olan Kürtler görüyor ve bize sarılıyor ve Kürtle Türk birçok namussuzca propagandalara rağmen bu havalide yekvücuttur. Her türlü tehlikeden uzak ve hiçbir şeyi ayak altında olmayan kimseler, İstanbul'da ne gibi menfaat ve iğfal ile bu işlerle uğraşıyor, akıl ermiyor. Bu izahatı* **İlhami Bey**'*e de verdim. Mumaileyh cevaben, Avrupa birkaç vilayetimizi verirse ne yaparız, ancak* **Wilson** *prensipleri mucibince buralar Kürtlüktür diye belki kurtarılabilir fikri üzerinde Kürt Kulübünün çalıştığını söyledi. Kendilerine bu Kürt ayrılık fikrinin vilayatı şarkiyeyi Ermenistan yapmak planını tatbik için çıkarıldığını, çünkü medeni milletlerin hukuku bile çiğnenirken Kürdün hukukunu kimsenin düşünmeyeceğini, bu perdenin pek kanlı bir akıbet hazırlayacağını ve vilayatı şarkiyeyi ancak Erzurum Kongresi'nde anasırı muhtelifin müttefikan kabul ettiği veçhile sonuna kadar ölümü gözüne almış olduğunu izah ettim. Kürt Teali Cemiyeti'ni ikaz edeceğini vaadettiler. Fakat ciddi ve samimi mi yoksa kanaat ve zihniyetlerini tebdil etmeyerek başka zihniyette mi döndüler, bilemem. Vatan ve milletimizin evvela*

Kürtler ve badehu Türkler vesaire olmak üzere izmihlâli tamamı demek olan bu meseleyi zatı âli-i nezaretpenahilerine arz ediyorum. Gerçi Şarkta arzım veçhile Kürt Türk ayrılığı yoktur. Fakat İstanbul'da hâlâ bu tehlikeli oyunla oynayanların icab edenler vasıtasile ikaz buyurulması menutu reyi nezaret penahileri olduğunu arz ederim.

Kâzım Karabekir"[89]

Kâzım Karabekir Paşa, İstanbul'un işgali arifesinde de, İtilaf Devletlerinin Kürdü, Çerkezi ayırarak Türkleri birbirine düşürmek, Anadolu'da Türklüğü ve Müslümanlığı yok etmek istedikleri değerlendirmesini yaptı. İtilaf Devletlerinin bu planını Kuvayı Milliye'nin ertelediğini, Bolşeviklerin ise bu planın gerçekleştirilmesine bir engel oluşturduğunu söyledi. **Karabekir Paşa**, 10 Mart 1920 günü Heyeti Temsiliye'ye şunları yazdı:

"Ahvali nasıl görüyoruz: Bütün ecnebi matbuatı ve İtilaf Hükümetlerinin etvar ve harekâtı pek sarih gösteriyor ki, hakkımızda yapılan imha planı ile Meclisi Millimizin toplanmasından sonra dahi kemafıssabık hatve ve hatve yürünüyor. Bu planın hudutu asliyesi evvelâ Kürdü, hatta Çerkezi ayırmak, Türkleri birbirine düşürmek, Anadolu'yu paylaşmak, en sonra da Endülüs'teki gibi engizisyon mezalimini tatbikle Anadolu'da Türklüğü ve İslamlığı bitirerek Rum ve Ermeni gibi kendilerine sadık kültürel (?kültürler) *yapmaktır. Bu planın tatbikini Kuvayı Milliye tehir etti, Bolşevizm galebesi ise bir mâni olarak tebellür etti..."*

Kiraz Hamdi ve **Süleyman Şefik Paşa**'ları "Türk Denikin'i" olarak niteleyen **Karabekir Paşa**, çözüm yolu olarak şunları önerdi: **Damat Ferit Paşa**'nın yeniden hükümet kurmasına engel olmak, Kuvayı Milliye'yi güçlendirmek, değerli kişilerin Anadolu'ya geçmelerini sağlamak, hatta eşya ve malzemeleri Anadolu'ya atmak, değerli milletvekillerinin gerektiğinde kaçabilmelerini sağlayacak, suikastlara uğramamaları, tutuklanıp sürülmemeleri için önlemler almak, milleti içinde bulunduğu tehlike hakkında aydınlatmak... *"En mühim iş de, bir kurtarıcı gibi beklenen Bolşevikle-*

89) Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969, s.385-387.

rin Kafkasların güneyine gelmelerini mebuslara anlatmaktır" diyordu.[90]

Kâzım Karabekir Paşa, İstanbul'un işgali üzerine, 16 Mart 1920 günü sıcağı sıcağına yayımladığı genelgede, *"Vaziyetimiz gayet kuvvetlidir"* dedi ve ekledi: *"Kolordum, Şarki Anadolu vilayatı halkile yekvücut olarak Türk ve Kürt kardeşlerine vaki olacak herhangi bir tecavüze göğsünü gerecek ve uzanacak Ermeni ayaklarını ve bununla alâkadar görülecek her türlü hasmane hareketi inayeti Hakla kıracaktır..."*[91]

* * *

Kâzım Karabekir Paşa, 15 Mayıs 1920'de **Mustafa Kemal Paşa**'nın 15. Kolordu'dan Batı Anadolu'ya asker gönderilmesi önerisini kabul etmedi. Gerekçe olarak Kürtlerin ayaklanabileceğini de söyledi. **Karabekir Paşa**, 16 Mayısta **Mustafa Kemal**'e şu cevabı verdi:

"...Kolordu kıtaatı ile her şeyden önce irticai imha edecek surette garbe doğru tertibat ve harekette bulunması imkânı maateessüf bugün mevcut değildir. Bu kanaatimin hilafına garbe kıtaat sevkine teşebbüs olunsa muhakkaktır ki bize taraftar ve hâkim olan şark ahalisi 'Bizi Ermenilere mi çiğneteceksiniz, hududu bırakmanıza sebep nedir?' diye askerin boynuna sarılır ve onu durduramazsa kendisi de çoluk çocuk hicret eder. Şüphesiz bu vaziyet her vakit müterakkibi fırsat olan (fırsat gözleyen) *Kürtleri derhal kıyam ettirir* (ayaklandırır) *ve ahalinin muhalif ve isyana müsait aksamını ayaklandırır. Bu halde 15. Kolordu'nun bu vilayetler ahalisinden olup ancak Ermenilerden intikam almak arzuyu şedidile hudut boyunda sabırsızlanan aksamı derhal terki vazife eder ve ailesi başına geçer. Mütebaki kalan vasati Anadolu efradı ise zaten firara çoktan hazır ve ocağına mütehassır olduğu için onlar da savuşurlar, yani kolordu inhilâl eder. Ve şimdiye kadar elde tutulabilen şark vaziyeti de alt üst olur ve halâs ümidimiz de kalmaz. Dahili tesanüd için kolordunun Sivas veya Ankara muhitine kemali muvaffakiyetle varması ve iş görmesi farzedilse dahi*

90) Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.488-489.
91) *Ibid.*, s.503.

şarkın tehlikeye düçar olması halinde hudutların muhafazasına artık imkân kalmaz. Çünkü memleketin şimendöferleri yoktur ki herhangi bir kuvveti istediğimiz zamanda istediğimiz tarafa nakil edebilelim. Nitekim İzmir ve Adana felaketlerine karşı 15. Kolordu seyirci kalmaktan başka bir şey yapamamıştır. Diğer bir nokta daha nazarı dikkate alınmalıdır: O da, kâmilen Hasankale şarkında tahaşşüt etmiş bulunan 15. Kolordu Anadolu merkezine bir aydan evvel müessir olmaz. Bu zaman zarfında ise şarkın ve dolayısıyle bütün memleketin selamet veya felaketi takarrur edecektir. Şu halde kolordumu hayat ve mematımızın takarrur edeceği şu zamanda göreceği tarihi bir hizmetten mahrum bırakmak nazarı teemmüle alınmalıdır..."[92]

İSTANBUL'UN İŞGALİNİN ETKİLERİ

İstanbul'un işgal edildiği haberi, Güneydoğu Anadolu taraflarında Kürtçülük propagandasını biraz hızlandırmış ve Diyarbakır'daki 13. Kolordu Komutanı Albay **Cevdet Bey**'i de heyecanlandırmış. **Cevdet Bey**, biraz telaşlanmış olarak, 26 Mart günü Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanı **Kâzım Karabekir Paşa**'ya şu şifre telgrafı çekmiştir:

"İstanbul ahvali hakkında buralara ajans olarak gelen ve köylere kadar tamimi bildirilen telgraflar bu muhitte muhaliflerin Kürtlük propagandasına germi vermelerini mucip olmuştur. Mıntıkamda sabıkan cereyan eden ahval, memurini mülkiyenin cesareti medeniyeleri malumdur. İstanbul hadisesinin tesirile Diyarbekir'de evrakı nakdiyeyi kabul etmemeye başladılar. Şurada, burada kolordunun gideceğini, buralarının Kürdistan olduğunu işaaya başlamışlardır. Bazılarının 'Türk memurları hâlâ ne duruyor? Hükümet kalmadı, burası Kürdistan'dır' dediklerini de istihbar ettim. İkinci fırkanın muharip mevcudunun 500 nefer kadar olduğu ve muhitin şiddeti tab'ı ve milli cereyanlar düşünülür-

92) *Ibid.*, s.689-690.

se bu gibi açık neşriyatın kolorduyu nasıl müşkil mevkie sokacağı kolayca anlaşılır. Bu sebeple bu mıntıkayı muhitin icabatına göre mahremane yazılması icab eden telgrafların şifre ile yazılmasını bilhassa istirham ederim.-Cevdet."[93]

Cevdet Bey, benzer telgrafları Heyeti Temsiliye'ye de göndermiş. Bunun üzerine **Mustafa Kemal Paşa**, yine 26 Mart günü, Erzurum'da **Kâzım Karabekir Paşa**'ya şu şifre telgrafı göndermiştir:

*"Ankara'da **Mustafa Kemal Paşa**'dan*
*15. Kolordu Kumandanı **Kâzım Karabekir Paşa** Hazretlerine*

Şifre tel *Ankara, 26 Mart 1336* (1920)

*İstanbul'un işgali hadisesinin Diyarbekir havalisinde Kürtçüleri canlandırdığı **Cevdet Bey**'den bildiriliyor. İntihabata* (seçimlere) *başlamaktan korkuyorlar. **Cevdet Bey**'in malûm zaafı Diyarbekir'de pek muzir şekilde tebarüz ediyor. Kendisine heyetçe yazıldı. Tarafı samilerinden teşci buyurulması* (cesaretlendirilmesi) *uygun olur.*

Heyeti Temsiliye Namına
M. Kemal"[94]

Kâzım Karabekir Paşa, M. Kemal'in bu telgrafını alınca hemen 13 Kolordu Komutanı **Cevdet Bey**'e yazdı. Kafkaslar'da dengelerin değişmekte olduğunu belirterek, Erzurum'dan iki tümeni Diyarbakır'a destek için gönderebileceğini müjdeledi. **Cevdet Bey**, rahatladı, sakinleşti. Teşekkür etti.

İstanbul'un işgali Erzurum yöresinde Kürtçülük propagandasını canlandırmamış, tam tersine, Kürt aşiretlerinin dış düşmanlara karşı savaşma azmini kamçılamıştı. **Kâzım Karabekir Paşa**, *"Halbuki mıntıkamdaki Kürt aşiretleri telgrafla bildiriyorlardı ki: 'Hilâfet ve Saltanat makamının uğradığı tecavüz ve ihanetin tazmini ve mevcudiyet ve istiklalimizin temini için son damla kanlarına kadar mukavemete ahd ediyoruz.' Ben de hamiyetlerine teşek-*

93) Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.534-535.
94) *Ibid.*, s.534.

kürle zamanında hizmetlerinden istifade edeceğimi yazmış ve her tarafa tamim etmiştim" diyordu.

Karabekir Paşa'nın 26 Mart 1920 günü yayımladığı ve bilgi için Heyeti Temsiliye'ye de gönderdiği genelge şudur:

"TAMİM

1– İngilizler tarafından makamı hilafet ve payıtahtı saltanatı seniyenin işgal ve Babıâli ve Nezaretlerimizi ve Meclisi Millimizi basarak en muhterem rical ve münevveranımızın süngüler altında hapis ve tevkif edilmesi ve vatanımızdan bir kısmının Ermenilere terkine karar verilmesine dair aldıkları son haberlerden dolayı müteheyic olan bütün Kürt aşiretlerinin el ele vererek düşmanların harekât ve icraat-ı zalimanelerine karşı mücadeleye ve din ve vatan uğrunda açılacak mücahedede ya büsbütün dünyadan kalkmak veyahutta düşmanları kahır ve mahvedinceye kadar azim ve sebat göstermeye karar verdikleri hakkında mıntıkamızdaki aşiretler reislerinden müteaddit telgraflar alıyorum. Verilecek her emri icraya müheyya (hazır) *olduklarını bildiren ve makina başında cevap bekleyen rüesai mumaileyhime* (anılan reislere) *ve vatan uğrunda gösterdikleri asarı hamiyet ve muavenetlerinden istifade olunacağını ve şimdiki halde şükran ve itidal içinde intizarda* (beklemede) *bulunmalarını cevaben bildirdim. Fırkalara da aşiretlerin sükûn ve itidali muhâfazalarına hâdim vesayada* (yardımcı olacak öğütlerde) *bulunulmasını ve bu necib hissiyata teşekkür olunmasını rica ederim.*

2– Fırkalara yazılmış ve berayı malumat Kolordulara ve Vilayetlere arz edilmiştir."[95]

Seçimler de olaysız geçti. **Mustafa Kemal Paşa**, 19 Mart 1920 günü vilayetlere, bağımsız sancaklara ve Kolordu Komutanlarına bir genelge yayımlamış, Ankara'da olağüstü yetkili bir meclis toplanacağını duyurmuş ve acele seçim yapılmasını istemişti. Seçimler başarıyla yapılmıştı. **Atatürk** şöyle diyor:

95) *Ibid.*, s.535 ve 547.

"19 Mart 1920 günlü genelge gereğince ülkenin her yerinde seçimler hızla ve dikkatle yapılmaya başlandı. Yalnız kimi yerlerde duraksamalar ve işi engelleyenler oldu ve bunlardan kimileri az, kimileri uzunca süre duraksama ve direnmelerini sürdürdüler. Sonunda, bütün seçim bölgelerinin milletvekilleri, Büyük Millet Meclisi'nde bütün ulusun ve yurdun temsilcisi olarak hazır bulundular. Duraksama ve direnme gösteren yerler şunlardır: Dersim, Malatya, Elazığ, Konya, Diyarbakır, Trabzon...

Baylar, gerçek durumu söylemiş olmak için şunu da açıklayayım ki, duraksama gösterenler ve direnenler, bu seçim bölgelerinin halkı değildir; belki o sırada o bölgelerde bulunan üst sivil yöneticilerdir. Halk, gerçeği anlar anlamaz, hemen ortak ulusal isteğe uymakta hiç duraksama göstermemiştir."[96]

İNGİLİZ KÜRTÇÜLÜĞÜ: ADIM ADIM SEVR ANTLAŞMASI'NA DOĞRU

7 Nisan 1919: Kürtlerin İngilizlere bir tepkisi.

İngiliz siyasetine kızan Kürtler, Zaho'da İngiliz Yüzbaşı **Pearson**'u öldürdüler.[97]

9 Mayıs 1919: İngiltere Dışişleri Bakanı **Curzon**'dan Bağdat'ta İngiliz Sivil Komiseri **Albay Wilson**'a tel.

Bu telgrafla **Albay Wilson**'a, *"Musul'da bir Arap eyaleti, bu eyaletin kuzey sınırında da, yanlarında İngiliz danışmanların görevlendirileceği Kürt şeflerinin yönetiminde bir Kürt devleti kurulması"* çalışmalarına başlaması talimatı verildi.[98] Bu, geçici bir talimattı. Kesin karar Türkiye ile yapılacak barış anlaşmasına bırakılmıştı.[99]

96) *Nutuk-Söylev I*, s.571.

97) Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, s.524.

98) *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Volume IV-1919*, London, Her Majesy's Stationary Office, London, 1952, s.813, No. 545, dipnot 2 (bu cilt bundan sonra *DBFP-I /IV* kısaltması ile gösterilecektir -BNŞ).

99) *DBFP-I*, s.813, No. 545, not 2.

13 Haziran 1919: Bağdat'ta **Albay Wilson**'dan **Lord Curzon**'a tel.

Bu telgrafla **Wilson**, *"Erzurum ve Trabzon vilayetlerinde bir Ermeni devleti, geri kalan dört vilayette bir Kürt devleti kurulmasını ve nüfus çoğunluğu Kürt olan bütün bölgeler üzerinde sorumluluğu İngiltere'nin üstlenmesini"* önerdi. Bu öneri çok eleştirildi.[100]

25 Haziran 1919: Paris'te ABD Başkanı **Wilson**'un evinde toplantı.

Toplantıya Başkan **Wilson**, İngiltere Başbakanı **Lloyd George**, İtalya Başbakanı **Sonninio**, Japon Baron **Makino** katıldı.

Lloyd George, Türkiye sorununun görüşülmesini önerdi. Başkan **Wilson**'un yakında Paris'ten ayrılacağını bildirdi.

Başkan **Wilson**, Mezopotamya, Suriye ve Ermenistan'ın Türkiye'den ayrılması gerektiğini söyledi. Sorunların kesin çözümüne kadar Müttefik askerlerinin Türkiye'de kalıp düzeni sağlamaları gerektiğini belirtti.

Lloyd George, Ermenistan konusunda ne yapılacağını sordu. Orada Müttefik askerleri bulunmadığını, halen düzenin Türk askerlerince sağlandığını belirtti. Ermenistan Türkiye'den koparılırsa *"Türk askeri oradan çekilecek ve Ermeniler Kürtlerin insafına terk edilmiş olacak"* dedi.[101]

27 Haziran 1919: Paris'te Başkan **Wilson**'un evinde toplantı.

Toplantıya aynı kişiler katıldı.

Lloyd George, ABD'nin mandeterliği kabul edip etmeyeceği belli oluncaya kadar Türkiye barışıyla ilgili görüşmelerin ertelenmesini önerdi. Öneri kabul edildi. Paris'teki Türk Heyetine geri dönebileceği söylendi.[102]

---

100) *DBFP-I*, s.814, No. 545, not 2.
101) *DBFP-I/IV*, s.643-648, No. 426.
102) *DBFP I/IV*, s.652, No. 430.

8 Temmuz 1919: Padişah İngiliz Yüksek Komiseri **Calthorpe**'a özel bir mesaj gönderdi.

Padişah, *"Ermenilerin Erzurum'a saldırmaya hazırlandıklarını, ordu terhis edildiği için orada güvenliği sağlayacak asker bulunmadığını, durumun çok tehlikeli olduğunu, ancak İngiltere'nin bir felaketin önüne geçebileceğini"* duyurdu.[103]

24 Temmuz 1919: Mezopotamya'da bir İngiliz görevliden Londra'ya rapor.

Raporda, Kürdistan'ın durumu inceleniyor. Kürtler arasında iki eğilim bulunduğu belirtiliyor. Bir eğilimin Türklerle birlikte hareket etmek yönünde, diğer bir eğilimin ise bir büyük devletle işbirliğine açık olduğu belirtiliyor. Bölgede Ermenistan, Kürdistan ve Arap devleti için sınırlar öneriliyor.[104]

25 Temmuz 1919: Kürtlerin İngiliz politikasına bir tepkisi.

İngilizlerin siyasetine kızan Kürtler, İmadiye'de İngiliz Yüzbaşı **Willey** ve **MacDonald** ile beraberindekileri öldürdüler.[105]

29 Temmuz 1919: **Calthorpe**'tan **Curzon**'a tel (No. 1559):

"Ermenistan-Türkiye sınırındaki durum pek ciddidir. Oltu'nun güneyinde Nahcivan yakınında çarpışmalar oluyor. Bayezıd ile Karakilise arasında 10.000 kadar Kürt toplanmış, Ermenileri tehdit ediyor. Bunu Türk subaylar organize ediyor, önlemek için Türk Hükümeti'ne baskı yapmak gerekir, deniyor. Bunu yapacağım ama nafile. Müslümanlar, Tatarlar (Azeriler) *ile de birleşirse Ermeniler için olduğu gibi bizim için de sıkıntılı bir durum ortaya çıkacak... Büyük Ermenistan projesi, Kürtler ile Türkleri birleştiriyor ve Panislamistleri güçlendiriyor."*[106]

---

103) *Ibid.*, s.668, No. 447: Calthorpe'tan Curzon'a tel, 8 Temmuz 1919, No. 447.

104) A. Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s.65-67'den Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.4.

105) Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, s.534'ten Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.5.

106) *DBFP I / IV*, s.704-705, No. 469.

31 Temmuz 1919:

Kürdistan Teali Cemiyeti İkinci Başkanı **Emin Ali Bedirhan** ile oğulları **Kâmuran Ali** ve **Celadet Ali Bedirhan**, Kürtler arasında çalışmalar yapmak üzere İstanbul'dan Güneydoğu Anadolu'ya hareket ettiler. İngiliz Yüksek Komiserliği Müsteşarı **Hohler**, bir süre önce **Emin Ali**'yi ve İstanbul'daki diğer bazı ileri gelen Kürtçüleri çağırarak kendileriyle görüşmüştü. Adı geçenler 19 Ağustosta Halep'te İngiliz Yüzbaşı **Noel** ile buluşup beraberce Malatya'ya gidecekler.[107]

1 Ağustos 1919: Hindistan İşleri Bakanı **Montagu**'den **Lord Curzon**'a yazı:

"Kurulması tasarlanan Kürt devleti Avrupa tarafından şu veya bu şekilde kontrol altına alınmazsa bölgedeki Hristiyanlar için olduğu gibi Irak, Ermenistan ve hatta İran için de bir tehdit oluşturabilir. Bu bakımdan İngiltere, Kürdistan'ın mandeterliğini kabul edip etmeyeceğine karar vermek durumundadır. Bu konuda İstanbul'daki Yüksek Komiserliğin görüşünün alınması uygun olur."[108]

Yine **1 Ağustos 1919**: Amerikan İnceleme Kurulu, İstanbul'da Kürtçüleri dinledi.

Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı **Seyyit Abdülkadir** ile Cemiyet üyesi Babanzade **Şükrü Bey**, Amerikan İnceleme Kurulu'nun (King-Krane Heyeti) sorularına verdikleri cevaplarda, *"Türkiye'de 4-5 milyon, İran'da 3 milyon Kürt bulunduğunu, kurulması tasarlanan Kürdistan'ın Karadeniz'e kesinlikle çıkışı olmasını istediklerini; İskenderun limanıyla Dicle ve Fırat'tan yararlanması ve Musul'un tamamen Kürdistan'a bırakılması gerektiğini"* söylediler.[109]

7 **Ağustos 1919**: Diyarbakır'da 13. Kolordu Komutanlığı'ndan Harbiye Nezaretine rapor:

107) Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, s.539.
108) *DBFP-I / IV*, s.813-814, No. 545, not 2.
109) 5-6 Ağustos tarihli İstanbul gazeteleri.

"Bedirhanlılardan Malatya Mutasarrıfı Halil Bey, Kürtçülük propagandası yapmaktadır: İngiliz himayesinde Ermeni ve Kürtlerden meydana gelen bir Kürdistan istemektedir. ***Kâmuran Ali, Mevlanzade Rifat,*** *külliyetli İngiliz parasıyla bölgeye gelmişlerdir. Malatya Mutasarrıfını buradan aldırınız."*[110]

12 Ağustos 1919: **Lord Curzon**'dan İstanbul'da Amiral **Webb**'e tel (No. 1336):

"Kürdistan'ın ve Ermenistan'ın geleceği hakkındaki ayrıntılı görüşlerinizi almaktan memnun olacağım."[111] (Bkz. 19 Ağustos ve 27 Ağustos).

13 Ağustos 1919: Afyonkarahisar'da 12. Kolordu Komutanı **Selahattin Bey**'den Erzurum'da **Mustafa Kemal Paşa**'ya şifre tel.

Amerikan Komisyonuna (King-Krane Heyetine) verilmek üzere İstanbul'da çeşitli partiler birleşerek şu kararı almışlardır (özet):

"Amerika'dan yardım sağlanabilirse Doğu Anadolu'dan Ermenilere bir miktar toprak verilebilir. Ancak bu, bağımsız Ermenistan'a değil, büyük ve medeni bir devletin mandası altındaki Ermenistan'a verilebilir... Terk edilecek topraklardan nakledilecek Türk ve Kürtlerin derhal yerleştirilmesi için Amerika'dan yardım gerekir."[112] (Bkz. 21 Ağustos)

15 Ağustos 1919: **Curzon**'dan **Mr. Lindsay**'e tel (No. 1585).

"ABD'nin eski Türk İmparatorluğunun bazı bölümlerinin mandeterliğini kabul etmesi olasılığı bulunup bulunmadığını telgrafla bildirmenizi rica ederim."[113]

Mr. Lindsay, ertesi gün, *"ABD'nin Türkiye'nin mandeterliğini üzerine alması olasılığının zayıf olduğunu"* bildirdi. *"Dışişleri Bakanının da mandaya karşı olduğunu"* belirtti.[114]

110) Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.32.
111) *DBFP-I / IV*, s.728, No. 482.
112) *Nutuk-Söylev I*, s.133-135.
113) *DBFP-I / IV*, s.729, No. 484.
114) *Ibid.*, s.730, No. 485.

19 Ağustos 1919: **Amiral Webb**'ten **Lord Cuzron**'a tel (No. 1676).

C. 12 Ağustos tarihli, 1336 sayılı tel:

"Albay Wilson (Bağdat), *16 Haziran günlü telgrafında, Trabzon ve Erzurum vilayetlerinde Ermenistan devleti, geri kalan dört vilayette de* (Diyarbakır, Elaziz, Van ve Bitlis) *İngiliz kanadı altında bir Kürdistan devleti kurulmasını öneriyor. Bu öneriye sert itirazlar var. Trabzon'da hemen hemen hiç Ermeni yoktur; Türkiye Ermenistanında Ermeni nüfusunun her zaman çoğunlukta olduğu Van ve Muş ise Kürdistan'a terk edilmek istenmektedir. Bu ise Ermeni çıkarlarına hıyanet sayılmakta ve Müttefiklerin Ermenilere vermiş oldukları güvencelere taban tabana ters düşmektedir. Kürt devleti için İngiliz mandası konusuna bir diyeceğim yok... Şu sırada Kürdistan'ın ve Ermenistan'ın sınırlarını belirlemeye kalkışmanın çok erken ve çok tehlikeli olduğunu düşünüyorum..."*[115]

21 Ağustos 1919: Erzurum'da **Mustafa Kemal Paşa**'dan 12. ve 20. Kolordu Komutanlıklarına şifre tel (No. 339, kişiye özel):

"İlgi: 13.8.1919 günlü şifreye karşılıktır:

İstanbul'da çeşitli partilerin Amerikan Komisyonuna verilmek üzere aldıkları kararlar burada Heyeti Temsiliye'ce pek çok üzüntüye ve acınmaya değer görüldü. Çünkü, birinci maddede Ermenistan'da doğu illerinden toprak verilmesi söz konusu olmaktadır. Oysa ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan bu illerden bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına bugün için edimli (bilamel) *olarak geçirilemeyeceği gibi, çeşitli soydan gelen halk arasındaki tiksinti ve öç alma duygusunun korkunçluğu ve sertliği, Osmanlı Ermenileri geri gelseler bile ilerde yoğun olarak yerleştirilmelerinin tehlikeli olacağını göstermektedir... Üçüncü maddede Erzincan ve Sivas arasında yoğun bir Ermeni topluluğu bulunduğu kuruntusu bilgisizlikten ve anlayışsızlıktan başka bir şey değildir. Savaştan önce bile buralarda oturanların büyük çoğunluğu Türk, birazı Zaza denilen Kürtler ve pek azı da Ermeni idi. Bugün ise, varlığın-*

115) *Ibid.*, s.735-736, No. 492.

dan söz edilecek sayıda Ermeni yoktur. Öyle ise bu gibi dernekler, yetkilerini bilmeli ve bir iş yapmak isterlerse, hiç olmazsa Harbiye ve Hariciye Nazırlıklarının barış hazırlıkları için düzenledikleri resmi istatistik ve grafiklere olsun başvurma sıkıntısından kaçınmamalıdırlar. İşbu telin olduğu gibi İstanbul'a gönderilmesini ria ederim."[116]

22 Ağustos 1919: **Amiral Webb**'den **Lord Curzon**'a yazı (No. 1704):

"Amerikan Yüksek Komiseri (**Bristol**) *dün Sadrazama sert bir muhtıra sundu. Türkler ve Kürtler Ermenilere karşı kıyım ya da zulüm yaparlarsa Türkiye'ye imzalatılacak barış şartlarının çok ağırlaştırılacağını ve **Wilson**'un 12. ilkesinin de geri çekileceğini bildirdi. Sadrazam paniğe kapıldı."*[117]

27 Ağustos 1919: İstanbul Yüksek Komiserliği'nde **Mr. Hohler**'den Foreign Office'de **Mr. Clerk Kerr**'e mektup:

"(İlgi: 12 Ağustos) Sizin Kürtlerle ilgili 1336 sayılı telgrafınızı görmedim. 25 yıldır Kürt işiyle ilgilenirim. Amiral (**Webb**) *ise bu işte yenidir ve size cevap verirken ne bana, ne de Ryan'a danışmıştır. Görüşlerimi ilişik telgraf taslağında sunuyorum... Tahmin ederim ki Kürtler de Ermeniler de zerre kadar bizim umurumuzda değildir... Bizi öncelikle ilgilendiren konu, İngiltere'nin çıkarlarıdır. Dolayısıyla ben, Kürt konusunun yalnız Mezopotamya açısından ele alınması gerektiği düşüncesindeyim. Bağdat'taki Albay Wilson beni ürkütüyor. Çünkü çok aceleci ve ihtiyatsızdır; istihbaratı da çok yanlış olduğundan temkinsiz hareket etmektedir. Onun ajanları da insana güven veren kimseler değildir. Şahsen ısındığım Noel de fanatiğin tekidir. Şuna da dikkatinizi çekerim ki, Kürtler ve onların yaşam biçimleri hakkında, kâğıtlardan edindiğim yarım yamalak bilgilerden başka bir şey bildiğimi iddia etmiyorum; ama onları tanıyabilenler de yok denecek kadar nadirdir* (are all-

116) *Nutuk-Söylev I*, s.135-137.

117) *DBFP-I/IV*, s.737, No. 493.

together rare birds). *Ermenistan ve Kürdistan sınırlarını belirsiz bırakmak düşüncesine katılıyor ve daha da ileri gidiyorum: bügünkü bilgi düzeyimizle bu sınırları doğru dürüst çizemeyiz, diyorum. Öyleyse, önce, kendimize ait olan Mezopotamya sınırını doğru dürüst çizmekle işe başlayalım. Ondan sonra biz ve diğer mandater ülkeler araştırmalara başlayabilir ve 4-5 yıllık bir çalışma sonunda sağlam bir şeylere ulaşabiliriz. Selamlarımla* ***T.B. Hohler.***"[118]

Ek: İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiserliği'nden Foreign Office'e telgraf taslağı:

"Kanaatimce, Kürtlerle ilgili bütün hattı hareketimiz, Mezopotamya'ya tatminkâr bir sınır sağlamak temeline dayanmalıdır. Bu sınır, ovada değil, Kürt dağlarında çizilecektir. Sağlam bir sınır, geniş aşiret politikası izlemeyi gerekirir. İngiliz yönetimi, hiç şüphesiz, Kürtlere de Ermenilere de barış getirebilir. İstanbul'daki İngiliz Temsilciliği, Mezopotamya'daki İngiliz yönetimine siyasi anlamda destek olabilir... Kürt ve Ermeni bölgelerinin sınırlarını şimdilik belirsiz bırakmalı; zamanla bilgimiz arttıkça bu bölgelerin sınırları kesinleştirilebilir...

Şerif Paşa*'nın taleplerini ciddiye almaya olanak olmadığı görüşündeyim."*[119]

2 Eylül 1919: Erzurum'da 15. Kolordu Komutanı **Kâzım Karabekir Paşa**'dan Harbiye Nazırlığı'na tel.

"İngilizler, bağımsız bir Kürdistan sözüyle halkı aldatmakta; Türklerle Kürtlerin arasını açmak için hiçbir fedakârlıktan çekinmemektedirler. 2 Ağustosta görevinden alınmış olan Van Valisi ***Haydar Bey****, İngilizlerin bu düşmanca girişimlerine engel olmaya çalışıyordu; valinin yerinde bırakılması iyi olur."*[120]

---

118) *DBFP-I/IV,* s.742, No. 498.

119) *DBFP-I/IV,* s.743, No. 498'e ek.

120) *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,* 9, ves. 213 ve Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II,* s.82.

6 Eylül 1919: İngiltere Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu birimlerinin Kürdistan'daki durum hakkındaki ortak raporu.

Raporda, Kürdistan'la ilgilenen çeşitli birimlerin çalışmaları; Kürtleri temsil etme iddiasındaki **Bedirhan** ailesinin, **Seyyit Abdülkadir**'in, Kürt **Şerif Paşa**'nın istekleri, bölge üzerinde Kürt-Ermeni çekişmesi anlatılarak, hükümete çeşitli alternatifler sunulmaktadır.[121]

15 Eylül 1919: **Mustafa Kemal Paşa**'dan **Hacı Kaya** ve **Şehzade Mustafa Ağa**'lara tel.

M. Kemal, Malatya Mutasarrıfı aracılığıyla gönderdiği telgrafta, **Noel**'in kışkırttığı ayrılıkçı hareketi önlemek için gösterdikleri çabaları övdü. *"Türk ve Kürt birbirinden ayrılmaz öz kardeş olarak yaşayacaklar, dış düşmanlara karşı demirden bir kale halinde kalacaklardır!"* dedi.

Öz Kürt olduğu halde Kürtçülük akımına karşı olduğunu ve Kongre kararlarını İstanbul'a karşı savunduğunu söyleyen Diyarbakır Valisi **Faik Ali Bey**'e teşekkür etti. Valinin halaoğlu **İhsan Hamit Bey**'in Temsil Kurulu üyeliğine seçildiğini, bir an önce Sivas'a gelmesi gerektiğini bildirdi.[122]

17 Eylül 1919: Sivas'ta *İrade-i Milliye* gazetesinin 2. sayısı çıktı. Bu sayıda şu yazı da yer aldı:

"(Ali Galip olayıyla ilgili) *İhanet Belgeleri– Kürt millet-i necibesini İngiliz altınları ile igfale çalışan vatan haini Celadet* (Bedirhan) *ile arkadaşı hakkında verilecek hükmü kamuoyuna bırakırız."*

27 Eylül 1919: Binbaşı **Noel**'den İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiserliği'ne tel:

121) Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s.83-90; ve Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.89.

122) *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.63; *İrade-i Milliye*, 21 Eylül 1919; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.108-109.

*"Bedirhan ailesinden **Emin Ali** Diyarbakır Valiliğine, **Hamdi Paşa** Diyarbakır'daki 13. Kolordu Komutanlığına, bir Kürt de Mardin Mutasarrıflığına atansın. Tutunamasa bile Türk-Kürt birliği daha da zayıflatılmış olur."*[123] (Bkz. 1 Ekim 1919)

30 Eylül 1919: ABD Yüksek Komiseri **Amiral Bristol**'den Washington'a tel:

"İngilizler Kürtleri kullanarak milliyetçi akımı boğmak istiyorlar. Türklerde Ermenilere karşı bir hareket olduğu yolundaki haberler de bir İngiliz propagandasıdır. Kafkasya'ya asker gönderirsek hem Türklerin hem de Kürtlerin düşmanlığını çekeriz, dünyanın bu bölgesinde etkimizi kaybederiz."[124]

1 Ekim 1919: İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri **de Robeck**'ten Bağdat temsilcilisi **Albay Wilson**'a tel:

*"**Damat Ferit Paşa**, Diyarbakır gibi önemli bazı Kürt merkezlerine Kürt eşrafından valiler atamak istiyor. Böylece 'asayiş korunur' ve Kürtlerin Türk milli hareketine katılmaları önlenmiş olur. Akla gelen adlar arasında **Seyyit Abdülkadir, Şeyh Taha** ve Hicaz Valiliğinde bulunmuş olan Babanzade **Mustafa Zihni Paşa** var. Görüşünüz nedir?"* (**Wilson**'dan gelen cevapta, *"Sadrazamın önerisinin İngiliz Hükümeti'nce desteklenmesi ve hükümet değişikliği olursa İstanbul'la daha kolay geçinebileceği için Babanzade'nin tercih edilmesi gerektiği"* bildirildi.)[125]

4 Ekim 1919: İngiliz Büyükelçiliğinden bir istihbarat görevlisinin **Amiral Bristol**'ün istihbarat subayı **R. Dunn** ile görüşmesine ilişkin raporu:

*"ABD haberalma subayı Teğmen **R. Dunn** ile 4 Ekim akşamı yemekte beraber oldum. **Dunn**, İngiltere'nin Türk milliyetçilerine karşı entrikalar çevirdiğini söyledi. Hatta önceki Türk*

123) Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, s.554; ve Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.133.
124) Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978, s.48; ve Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.139.
125) Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, s.590. Orijinal belge *F.O. 371/4192*, 136255, 136348.

Hükümeti'nin (**Damat Ferit** Hükümeti'nin) *bazı bakanlarının İngilizler tarafından atandığını ileri sürdü. **Dunn**'un iddialarına göre: İngiltere, Mezopotamya sınırlarını kuzeye doğru genişletmek için Kürtleri Türklere karşı kışkırtmaktadır. Binbaşı **Noel**, Kürtleri ayaklandırmak için o bölgeye gönderilmiştir. Bunun böyle olduğunu Amerikalılar ellerindeki bilgileri üç değişik kaynaktan doğrulatmışlardır. **Noel**'in telgraflarını da ele geçirmişlerdir..."*[126]

8 Ekim 1919: Kürdistan Teali Cemiyeti İstanbul'da bir toplantı ve bir açıklama yaptı.

Açıklamada, **Binbaşı Noel**'in yanında bölgeye giden iki Bedirhanlının, Kürtlere itidal tavsiye etmek için bölgeye gittikleri ileri sürüldü. *"İngilizler bizim tek dostumuzdur ve Kürtler, İngilizlerden başka hiçbir himayeyi istememeye karar vermişlerdir"* denildi.[127]

12 Ekim 1919: İngiltere'nin Paris Büyükelçisi **Crowe**'dan **Curzon**'a yazı (No. 1939):

*"**Şerif Paşa** ile yapılan yazışmalar ilişikte sunuldu. **Şerif Paşa**, Kürt davası konusunda Barış Konferansı'na bir muhtıra sunacağını, Kürdistan için İngiliz mandası isteyeceğini bildiriyor ve bunun önceden Majesteleri Hükümetince onaylanacağını umduğunu söylüyor. Ermenistan üzerinde Amerikan mandası da Kürdistan'ın kuzey sınırını etkileyecektir. Barış Konferansı'ndaki Amerikan uzmanları Ermenistan'ın güney sınırının Diyarbakır ile Ergani Maden arasından geçmesini öngörüyorlar. Majesteleri Hükümeti, Kürdistan için mandaterliği üstlenip üstlenmeyeceğine şimdiden karar vermesi yerinde olacaktır. **Şerif Paşa**, İstanbul'daki Kürt Kulübü üyelerinin de İngiltere tarafından korunmasını istedi. İsteğinin Dışişleri Bakanlığına iletileceği kendisine söylendi."*[128]

---

126) Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk I*, s.167-168.

127) A. Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s.103'ten Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.156.

128) *DBFP-I / IV*, s.813-815, No. 545.

30 Ekim 1919: Kürtlere hitaben yayımlanan İngiliz bildirisi hükümette görüşüldü.

Türk Hükümeti, İngiliz Halep Bölgesi İşgal Kumandanlığının yazdığı ve Urfa'daki İşgal Kumandanlığınca Kürtlere hitaben yayımlanan bildiriyi görüştü. Özellikle Kürtlere hitap etmekte olan bu bildiride, *"Kürtlerin haklarının kaybettirilmeyeceği"* belirtilmektedir. Hükümet, Kürt göçmenlere, yolculara dağıtılan bu bildirinin, Kürtleri *"celb ve tatmin için"* kaleme alınıp ilan edildiğine ve *"dikkate değer bir vesika"* olduğuna kanaat getirdi. Hükümetin aldığı tedbir ise İngiliz Yüksek Komiserliği ile görüşüldüğü zaman, uygun biçimde ve sözlü olarak dikkat çekmeden ibaret kalmıştır.[129]

3 Kasım 1919: İngiliz ajanı **Bill** ve yardımcısı **Yüzbaşı Scott**, Büyük Zap Vadisi'ndeki Bira-Kapra'da Kürtler tarafından öldürüldüler.[130]

27 Kasım 1919: İngiltere'nin Bağdat Sivil Komiserinden Foreign Office'e yazı:

"22 Kasım tarihli yazıya cevap (özet): *Binbaşı **Noel**'in anılan yazıda özetlenen görüşlerinden hiçbirine katılmıyorum. Türk otoritesi Kürdistan'da devam etmektedir. Kürtlerin, kendi başlarına bırakılırlarsa İngiliz yanlısı olacakları görüşüne katılmıyorum. Etnolojik sınırlar iyi sınırlar değildir. Mezopotamya'nın kuzeyinde özerk devletler oluşturulması gerekir."*[131]

8 Aralık 1919: İngiliz Yüksek Komiserliği Müsteşarı **T.B. Hohler**, Kürtçü **Seyyit Abdülkadir**'i kabul edip kendisiyle uzun bir görüşme yaptı. **Seyyit Abdülkadir, Mustafa Kemal**'in kendileri için bir tehlike haline geldiğini söylüyor. Kürtçülük davasında kararlı görünüyor. **Hohler** de **Mustafa Kemal**'in gittikçe zayıfladığını

129) M. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken II*, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara 1965, s.101-102.

130) Paul du Véou, *La Passion de la Cilicié 1919-1920 (Kilikya Faciası, Askeri ve Siyasi Olaylar)*, s.70'ten Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.211.

131) *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s.109'dan Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.251.

ileri sürüyor, ondan korkmamaları gerektiğini söylüyor. (**Hohler**'in bu görüşme hakkındaki muhtırasının çevirisi sayfa 314-316'da bulunmaktadır.)[132]

9 Aralık 1919: Yüksek Komiser **de Robeck**'ten **Lord Curzon**'a yazı. **De Robeck, Hohler**'in dünkü raporunu hükümetine gönderdi ve kendisi şu görüşleri bildirdi:

"Kürtler bütün ümitlerini İngiliz Hükümeti'ne bağlamış durumdalar. Kürt bağımsızlığı sorunu İngiltere tarafından dikkatle incelenmelidir. Kürtlerle Ermenilerin anlaşmaları önemlidir.

10 Aralık 1919: **Lord Curzon**'dan **de Robeck**'e tel (No. 1863):

*"Ermeniler adına **Boghos Nubar**, Erivan Ermenistan Cumhuriyeti adına **Ohandjanian** ve Kürtleri temsil ettiğini söyleyen **Şerif Paşa** tarafından imzalanmış olan bir muhtıra Barış Konferansı'na sunuldu. Muhtırada, Kürtler ile Ermenilerin çıkarlarının ve emellerinin aynı olduğu ve bir devletin mandası altında birleşik bağımsız Ermenistan ve bağımsız Kürdistan için Türkiye'den özgürlük istekleri bildiriliyor. İmza sahipleri, Kürt-Ermeni sınırının çizilmesini Konferansın kararına bırakıyorlar ve her iki devlette azınlıkların haklarına saygı gösterileceği konusunda tam bir anlaşmaya vardıklarını da belirtiyorlar."*[133]

11 Aralık 1919: **de Robeck**'ten **Curzon**'a tel (No. 2135):

*"**Boghos Nubar-Şerif Paşa** anlaşması pek mutlu bir alamettir. Müzakerelerin başarısı için bundan daha iyisini düşünemiyorum ve bunun dikkatle teşvik edileceğini sanıyorum."*[134]

---

132) *DBFP-I/IV*, s.926-927, No. 620/1.

133) *DBFP-I/IV*, s.928, No. 621. Muhtıra, 20 Kasım 1919 Tarihli idi. -BNŞ

134) *DBFP-I/IV*, s.928, No. 621'e not 4.

20 Aralık 1919: **Curzon**'dan **de Robeck**'e tel (No. 1882):

"Ermeni ve Kürt bağımsızlığı ve Ermeni-Kürt anlaşması elden geldiği kadar özendirilmelidir."[136]

8 Ocak 1920: **de Robeck**'ten **Curzon**'a tel (No. 38):

"Doğu vilayetleri halklarının çıkarına, Kürtlerle Ermenilerin anlaşmaları ve el ele birlikte çalışmaları her bakımdan pek arzu ediliyorsa da ***Boghos Nubar*** *ile* ***Şerif Paşa****'nın imzaladıkları anlaşma bunu sağlamamıştır.* ***Şerif Paşa****, Kürtleri temsil ettiğini iddia ediyorsa da gerçekte kendisinin, uzun zamandan beri Avrupa'da yaşayan ve ülkesiyle ilişkileri çoktan kopmuş bulunan Kürt kökenli bir kişi olmaktan öteye bir sıfatı yoktur. Dolayısıyla onun görüşleri sadece kişisel düşünceleridir ve hiçbir şekilde Kürt soyunun emellerini ve duygularını temsil etmez."*[137]

2 Mart 1920: **de Robeck**'ten **Curzon**'a yazı:

*"****Ryan****'ın muhtırası: Kürt lider* ***Seyyit Abdülkadir****, 21 Şubatta beni görmeye geldi. Kürtlerin Ermeni hâkimiyeti altına sokulmamasını istedi.* ***Abdülkadir*** *Halifeliğe kalben bağlı olduğundan, Türk bayrağı altında bir Kürt özerkliğini onaylıyor.* ***Şerif Paşa*** *da Kürtlerin bölünmesini istemiyor ve Türklere yaklaşıyor."*[138]

15 Mart 1920: İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'ndan Foreign Office'e muhtıra, gizli:

"(Özet): *Türkiye'de siyasi iktidar Milliyetçilere geçmiştir. Askeri kuvvetler Milliyetçilerin emrindedir; iyi silahlanmış ve iyi beslenmektedirler. Türk, özellikle savunmada, çok iyi savaşçıdır. Nizami kuvvetler iyi teşkilatlanmıştır, hareket kabiliyeti yeterlidir, subayları iyidir.*

Türkiye ile Barış Antlaşması, Yüksek Konsey tarafından geçici olarak kabul edilmiştir. Bu antlaşmada Türklerin asla kabul et-

136) *DBFP-I/IV,* s.928, No. 621, not 4.

137) *DBFP-I/IV,* s.928, No. 621, not 4.

138) *İngiliz Belgelerinde Kürdistan,* s.119'dan Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II,* s.403.

mek istemeyecekleri hükümler vardır. Türkler bu hükümlere karşı mutlaka direneceklerdir.

Antlaşmanın Kürdistan'da ne gibi güçlükler yaratacağı belli değildir. Kürtlerin kendilerinin nasıl davranacakları da bilinmemektedir. Ama şurası kesindir: Müttefikler, antlaşmayı kabul ettirebilmek için o bölgeye karşı askeri bir müdahalede bulunamayacaklardır ve İstanbul'da ya da başka yerlerde yapacakları baskılara bel bağlamak durumunda kalacaklardır.

Antlaşmanın en büyük direnişle karşılanacak hükümleri, Ermenistan konusundaki hükümler olacaktır. Erzurum ve bu yerin 80 mil batısına kadarki bütün topraklar Ermenistan sınırları içinde bırakılmaktadır. Türklerin savaşmadan bu bölgeyi boşaltmaları düşünülemez. Ermenistan ordusunun mevcudu 20.000 kadardır. Türkler Ermenilere karşı 40.000 kişilik bir kuvvet çıkarabilirler. Dolayısıyla Ermenistan, Müttefiklerin askeri desteğine ihtiyaç duyacaktır. Ermenistan'a üç tümen asker göndermek gerekmektedir. Genelkurmay, bu kuvvetin nereden sağlanabileceğini gösteremektedir.

Sonuç olarak, Türklere kabul ettirilemeyecek hükümlerin Barış Antlaşmasına konulması askeri bakımdan arzu edilmemektedir."[138]

16 Mart 1920: Amiral **de Robeck**'ten **Lord Curzon**'a rapor:

*"**Damat Ferit Paşa** ve **Seyyit Abdülkadir** ile görüştüm. **Ferit Paşa**, Diyarbakır, Harput ve Muş bölgelerindeki Kürtleri Türk milli hareketine karşı kışkırtmak istiyor. Bunun İngiliz politikasına uygun düşüp düşmediğini soruyor. **Seyyit Abdülkadir** ise, millicilere karşı harekete geçmeye hazır, ancak bağımsız veya İngiliz mandası altında bir Kürdistan'ı garanti etmedikçe **Ferit Paşa** ile birleşmek istemiyor. Durum sıkıntı verici."*[139]

---

138) *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series Volume XIII*, Her Majesty's Stationary Office, London, 1963, s.26-38, No. 23 (bundan sonra bu cilt *DBFP-I/XIII* kısaltmasıyla gösterilecektir).

139) *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s.127; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.432.

23 Mart 1920: **Lord Curzon**'dan Bağdat'da Sivil Komiser **Albay Wilson**'a yazı:

"Hükümet Kürdistan'dan tümüyle çekilmeyi ve hiçbir yerde idari sorumluluk kabul etmemeyi benimsedi. Kürtler adına kimlerin konuşacağı belirsizdir. Bu konuda isimler öneriniz ve Kürt ağalarının ve aşiret reislerinin ne istediklerini bildiriniz. Sonuçta Kürdistan'da İngiliz nüfuzunun hâkim olması planlanıyor."[141]

26 Mart 1920: **Lord Curzon**'dan **de Robeck**'e tel (No. 254):

"Barış Konferansında, Türkiye'den koparılmış özerk bir Kürdistan politikası amaçlıyoruz. Bunun, uygulanabilir olup olmadığını ve Kürtlerin çıkarlarının Ermenilerin ve Kürtler arasında yaşayan Hıristiyan azınlıkların çıkarları ile ne kadar bağdaştıracağını anlayabilmek için Kürt kamuoyunun sorumlu bazı liderlerinin görüşlerine başvurmayı arzu ediyoruz. Onu istemeyen veya ondan yararlanamayacak bir halka bir iyilikte bulunmanın bir yararı yoktur.

***Seyyid Abdülkadir**'i ya da başka Kürt sözcüleri Londra'ya davet etmemizi uygun görür müsünüz? **Şerif Paşa**, istersek, zaten burada elimizin altındadır.*

Doğu ve Güney Kürdistan konusunda benzer araştırma için Bağdat'a da başvuruyoruz.

Konu acildir, karar ilanihaye geciktirilemez..."[142]

29 Mart 1920: Amiral **de Robeck**'ten **Lord Curzon**'a tel (No. 302, acele):

"İlgi: 254 tarihli telgrafları. (26 Mart tarihli)

Kürdistan için bağımsızlık ya da özerklik önerisinde bulunmak konusunda çok tereddüt vardır. Kamuoyu anlamında bir 'Kürt görüşü' diye bir şey yoktur. Ülkedeki Kürtlerin büyük çoğunluğu yukarıdan yönetilmeyi bekliyor; hemen hiç ortak tarafları

141) *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s.123; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.446.
142) *DBFP-I/XIII*, s.49, No. 33.

bulunmayan aşiret ağalarından ve şeyhlerden daha yukarısını görebilenlerin sayısı ise parmakla gösterilebilecek kadar azdır.

Kürdistan dışındaki eğitimli Kürtlerin bazılarında ayrılıkçı fikirler besleyenler vardır ama onlar da etkilerini ve önemlerini abartmaya yatkındırlar. Örneğin ***Şerif Paşa****'nın gerçekte hiçbir ağırlığı yoktur. Elimde onun son zamanlarda Türklerin yörüngesinde dönmeye başladığını gösteren yeni kanıtlar da bulunduğundan kendisine artık önem vermeye değmez.*

Buradaki Kürt Kulübü içinde, ayrı Kürdistan fikri gerçekleşirse önemleri artabilecek üyeler vardır. Bu kulübün seçeceği temsilcilerin fikirleri bir noktaya kadar yararlı olabilir. Şerif Paşa'nın artık kendi yurttaşlarını temsil etmediği anlaşıldığına göre, Majesteleri Hükümeti Kürt Külübünden birkaç üyenin (üç diyelim) görüşlerini burada alabilir.

Fransa ile görüş alışverişinde bulunacağınızı tahmin ediyorum, yoksa sürtüşme tehlikesi olabilir, şu sırada bundan sakınmak pek gereklidir..."[143]

16 Nisan 1920: Yüksek Komiser **de Robeck**'ten **Lord Curzon**'a yazı:

"Sadrazam ***Damat Ferit Paşa****, Kürt lider* ***Seyyit Abdülkadir****'in Milliyetçilere saldırmaya hazır olduğunu bildiriyor, bu planın Majesteleri Hükümetine uygun olup olmadığını soruyor. Planın olumlu karşılanacağını umuyorum."*[144]

19 Nisan 1920: Yüksek Komiser **de Robeck**'ten **Lord Curzon**'a yazı:

"İstanbul'daki Kürt liderler arasında görüş ayrılıkları var. ***Seyyit Abdülkadir****, Kürdistan'ın birliğini ve Türkiye'den ayrılmasını istiyor, ancak Halifeye bağlılığı nedeniyle büsbütün kopmak*

143) *Ibid.*, s.49-50, No. 34.

144) Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978, s.68; 2. baskı, İmaj Kitabevi, Ankara, 2006, s.70; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.486.

da istemiyor. Bedirhanlılar ve öteki Kürt liderler ise bunu tepkiyle karşılıyor. Kürt görüşünün güvenilir bir temsilcisi yok."[145]

24 Nisan 1920: San Remo'da **Lord Curzon**'dan İstanbul'da **de Robeck**'e tel:

"Barış Antlaşması, Kürtlerin çoğunlukta oldukları bölgeler için yerel özerklik planı hazırlamak üzere, antlaşmanın yürürlüğe girmesinden altı ay içinde üç Büyük Devletin bir komisyon kurmalarını ve tam bağımsızlık için Kürtlerin bir yıl içinde Milletler Cemiyeti'ne başvurmalarını öngörmektedir.

Antlaşmanın (Türklere) *sunulmasından önce bu bilginin* (**Damat**) ***Ferit**'e ya da* (**Seyyit**) ***Abdülkadir**'e duyurulması uygun olmaz. Bilginiz için size sunulan planın uygun olup olmadığı antlaşmanın nasıl karşılanacağına ve ondan sonraki olaylara göre belli olacaktır.*

Kürtler arasında düşmanlık çıkmasını önlemeye çalışıyorum, çünkü, sizin de belirttiğiniz gibi düşmanlık çıkarsa Kürtler birbirlerini boğazlayabilir."[146]

Yine **24 Nisan 1920**: İstanbul'daki Kürtçülerden İngiltere Başbakanı **Lloyd George**'a mektup.

Kürt Teali Cemiyeti Başkan Yardımcısı **Emin Ali Bedirhan**, Kürt Demokrat Partisi Genel Sekreteri **Selim Bekir**, Kürt Öğrenciler Birliği Başkanı **Sabri**, Neşri Maarif Birliği Başkanı **Baki** ve Kürt basını adına **Kemal Fevzi** imzalarıyla gönderilen mektupta, Kürt politikasından dolayı **Lloyd George**'a teşekkür ve İngiliz Hükümeti'nin cömert yardımları rica edildi.[147]

---

145) *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s.129; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.492; Kürkçüoğlu, *op.cit.*, s.69.

146) *DBFP-I/XIII*, s.65-66, No. 56.

147) *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s.131; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.448.

SEVR BARIŞ ANTLAŞMASI HAZIRLIKLARINDA KÜRTÇÜLÜK

Londra'da İngiliz-Fransız Görüşmeleri (22-23 Aralık 1919)

22 Aralık 1919 sabahı, Londra'da, Dışişleri Bakanının makam odasında, Fransa ile İngiltere arasında görüşmeler başladı. Görüşmelere İngiltere adına Dışişleri Bakanı **Lord Curzon**, Maliye'den **Mr. Armitage Smith**, Dışişleri'nden **Mr. Vansittart** ve **Mr. Forbes Adams**; Fransa adına Dışişleri'nden **M. Berthelot** ve Fransız Büyükelçiliğinden **M. De Fleuriau** katıldılar. Görüşmelerin konusu Türkiye barışıdır ama Türkiye bu görüşmelere çağrılmamıştır. Bu ilk oturumda, müzakerelerin esası, İstanbul ve Boğazlar, yeni devletin (Türkiye'nin) sınırları ve yönetimi, Ermenistan gibi konular ele alındı. Öğleden sonra görüşmelere devam edildi.

İngiliz-Fransız görüşmelerinin 23 Aralık (1919) sabahı yapılan üçüncü oturumu "Kürdistan" konusuyla açıldı. Fransız delegesi **M. Berthelot**, oturuma aşağıdaki notu sundu:

Kürdistan Konusunda Fransız Notu[148]

"Kürdistan'ın gelecekteki teşkilatlı sorunu, coğrafi ve askeri bakımdan bağlı olduğu Ermenistan sorunu kadar karmaşıktır.

Kürdistan'ın Ermenistan'a katılması olanağı yoktur; çünkü katılırsa genel seçimlerde Ermenileri azınlığa düşürecektir. Kürtleri Ermenilerin yönetimi altına sokmak hem haksızlık olur, hem de pratik bakımdan olanaksızdır; çünkü Ermenilerin nüfusu Kürtlerden daha azdır.

Kürdistan, Diyarbekir vilayeti ile Van vilayetinin güneyinden oluşur, nüfusunun çoğu Kürt olan bir bölgedir. Bu bölgede Müslüman olan Kürtlerin yanı sıra, Kızılbaş ve Yezidi denen, Mazdeizm'i sürdüren ve Müslüman olmayan yüzbinlerce Kürt daha yaşamak-

148) *DBFP-I/IV*, s.969-970, No. 634.

tadır. Bundan başka, yukarı Dicle havzasında Keldaniler, Nesturiler de yaşamaktadır. Bu Hıristiyanlar ve Yezidiler de Ermeniler kadar ilgi görmeye layıktır.

Kürtlere gelince, bunlar basit birer eşkıya değildir; bu savaşçı dağlılar, Afganlılar gibi, Rif ve Yukarı Atlas dağlarındaki Faslılar gibi (ki bunlara çok benzemektedirler), Ortaçağ'daki Normanlar gibi, uygarlaşmaya açıktırlar: Namlı ve yiğit Sultan Selahaddin bir Kürt idi.

Ancak, Anadolu ile İran, Ermenistan ile Mezopotamya arasına yayılmış olan Kürt nüfus, toplu halde bulunmasına rağmen, Araplar gibi aşiretlere, kabilelere bölünmüştür ve hemen hemen hiçbir zaman bir ulusal devlet altında birleşmemiştir.

Kürdistan'ın coğrafi durumu, toprağının özelliği ve halkının karakteri, özel bir teşkilatlanmayı gerektirmektedir. Doğal zenginliklere sahip, fakat ulaşılması zor, nazik bölgelere (Ermenistan, İran, Musul, Kafkas) komşu olan bu ülkenin statüsü, İngiltere ve Fransa'yı özellikle ilgilendirir ve başkalarını muhatap almaksızın bu iki ülke arasında bir anlaşma konusu olmalıdır.

Müdahale hangi biçimde tasarlanabilir? Mezopotamya'da İngiliz mandasına kimse karşı çıkmıyor, Suriye'de Fransız mandasına da karşı çıkan yok. Yalnız 1916 antlaşmasının Fransız nüfuz bölgesine bıraktığı kuzeydeki Arap bölgesinin ikiye ayrılması konusunda tartışma var. Söz konusu antlaşma güney Kürt kantonlarının bir bölümünü İngiliz nüfuzu altına koyuyor, geri kalan bölümünü ise Musul ve Diyarbekir ile birlikte Fransız nüfuz bölgesinde bırakıyordu. Bu antlaşma, Kürt topraklarını kendi aralarında taksim edecek yeni bir antlşama yapılıncaya kadar, imzalayan tarafları bağlamaya devam etmektedir:

Avrupa liderlerinin müdahalesini ve yardımlarını gerektiren Kürdistan'dan başka bir yer yoktur. Kürdistan, Ermeni ve Arap bölgeleri arasında bir Türk toprağı parçası yapılamayacağına göre, burası, Ermenistan'la ekonomik ve siyasi ilişkileri belirlenerek, hiç değilse geçici olarak Avrupa kontrolünde (bölgelere göre Fransız kontrolünde veya İngiliz kontrolünde) federal bir organiz-

ma olarak öngörülebilir. Unutmamak gerekir ki, bu bölgede Kürtlerle iç içe Ermeni, Yezidi, Geldani vb. topluluklar da yaşamaktadır ve bunlar ancak federal otonomi içinde baskı görmekten kurtulabilirler.

Doğu sınırı toplu bir Türkmen grubunun yaşadığı yukarı Fırat bölgesinden geçecek Türk devleti dışında kalacak olan Kürtler üzerinde Padişah'ın nazari bir egemenliği de düşünülebilir. Bu şekilde, Fransız-İngiliz kontrolü altında, seçilmiş yerel konseylerin yönetiminde ve ismen Türkiye'ye bağlı (suzeraineté turque nominale) *bir rejim kurulmuş olabiir. Bu rejim Anadolu için önerilen rejime benzeyecek, yalnız burada Padişah'ın rolü azaltılmış olacaktır.*

Kürdsistan'ın teşkilatı ancak civardaki ülkelerin, yani Ermenistan ve Musul'un statüleri belirlendikten sonra kesinleştirilebilir.

Londra, 23 Aralık 1919"

Lord Curzon, 23 Aralık sabahı İngiliz-Fransız görüşmelerinin üçüncü oturumu açarken, **M. Berthelot**'nun yukarıdaki notuna az önce bir göz attığını belirterek söze başladı ve yaptığı konuşma tutanağa şöyle geçti:

"Bu notta, Kürdistan'ın bir bölümünün Mezopotamya'da, İngiliz mandası altında kalması, geri kalan bölümlerinde ise İngiliz-Fransız kontrolü altında, fakat nazari olarak Türk egemenliği korunarak Kürt aşiretlerinden bir federasyon oluşturulması önerilmektedir.

***Lord Curzon**, Kürdistan üzerinde Padişah'ın ismen dahi bir egemenliği bulunmasının uygun olup olmayacağı konusunda kararsızdır. Kürdistan'ın nüfuz bölgelerine bölünmesinden de hoşlanmamaktadır. M. **Berthelot**, aşiret bölünmüşlüğünün bunu gerektirdiği karşılığını verdi. **Curzon**, kastettiğinin bu olmadığını, Kürt bölgesinin Fransa ve Büyük Britanya arasında bölünmesi fikrinden hoşlanmadığını belirtti. Kürtlerin de bundan hoşlanacaklarını sanmadığını sözlerine ekledi. Musul vilayetinin ve Güney*

*Kürdistan'ın sınırları belirlenmeden Kürdistan sınırları hakkında karar vermenin zor olacağını söyledi. Yine de İngiliz ve Fransız Hükümetlerinin ortak bir karara varırken izleyebilecekleri genel politikanın ana çizgileri olarak aşağıdaki noktaları M. **Berthelot**'ya sunmaya cüret etmektedir:*

1) İster İngiliz mandası, ister Faransız ya da İngiliz-Fransız ortak mandası olsun, Kürdistan'ın tamamı için hiçbir manda mümkün değildir ve arzu edilemez; belki çözüme bağlanmış Güney Kürdistan bunun dışında tutulabilir.

2) Kürdistan üzerindeki Türk yönetimi, nominal biçimde bile olsa devam etrmemelidir, geçmişin deneyimleri bunun nedenini açıklar.

3) Kürtler, hem Asuriler hem Ermenler ile işleyebilen bir düzenleme yapabilirler (ve son haberlere göre bunu yapmaya hazırdırlar). Dolayısıyla Kürdistan sorunu, Ermeni devletinin kurulmasından ayrı olarak düşünülemez. İngiltere ve Fransa bu konuda (zaten) anlaşmaya varmış bulunmaktadırlar.

*4) **Lord Curzon**'un kendi düşüncesi şudur: Kürtler, tek bir devlet kurmak mı yoksa gevşek biçimde birbirlerine bağlı küçük bölgeler oluştumak mı istediklerine kendileri karar versinler. Türkler karıştırılmazsa Kürtlerin ne yapabileceklerini yalnız zaman gösterecektir.*

5) Türk saldırılarına karşı, mümkünse, Kürtlere güvence verilmelidir; ama onlara Fransız ya da İngiliz danışmanlar resmen atanmamalıdır.

6) İngilizlerin Hindistan'da karşılaştıklarına benzer bir sınır sorunu yaratılmasına hem İngilizler, hem de Fransızlar karşıdırlar."[149]

Fransa delegesi **M. Berthelot**, **Curzon**'un bu önerilerine katıldığını söyledi. Kürt konusunu şimdilik burada bırakmaya ve başka konuları görüşmeye karar verdiler (tarih 23 Aralık 1919).

149) *DBFP-I/IV*, s.967, No. 633.

BİRİNCİ LONDRA KONFERANSI (12 ŞUBAT-10 MART 1920)

12 Şubat 1920 günü Londra'da, Başbakanlık binasında (10 Downing Street) yapılan ilk toplantıya İngiltere adına Başbakan **Lloyd George**, Dışişleri Bakanı **Lord Curzon**; Fransa adına Başbakan **Millerand**, **Berthelot**; İtalya adına Başbakan **Nitti** katıldılar. Kâtipler ve bir çevirmen de toplantıda hazır bulundu.

Lloyd George, görüşmeleri açarak, çözüm bekleyen konuların en başında Türk antlaşması geldiğini belirtti. Türk antlaşmasının *"tehlikeli sayılabilecek kadar fazla zaman beklemiş olduğunu"*, bu bekleyişin ABD Başkanı **Wilson**'un tutumundan kaynaklandığını söyledi. Başkan **Wilson**, ABD'nin Türkiye konusunda bir **mandat** kabul edip etmeyeceğini bildirememiştir, ne zaman bildirebileceği de belli değildir. Daha fazla beklemeden Türk barışı konusu artık ele alınıyordu. **Lloyd George**, Türkiye barışıyla ilgili görüşmelerin Londra'da yapılmasını istedi. Çünkü Britanya İmparatorluğu Türklere karşı savaşta yaklaşık bir buçuk milyonluk bir kuvvet kullanmış, 750 milyon sterlin harcamış ve binlerce can kaybetmişti...

Millerand bu savaşta en çok insan yitiren ve ülkesi en çok yıkıma uğrayanın Fransa olduğunu belirtti ve görüşmelerin merkezinin Paris olmasını istedi...

Nitti araya girdi. Sorunun Paris-Londra yeğlemesi değil, uyum içinde işi bir an önce bitirme sorunu olduğu üzerinde görüş birliğine varıldı. Bu toplantıda Türkiye ile Barış Antlaşması konusunun esasına hiç değinilmedi.

20 Şubat 1920 Tarihli Toplantı

14 Şubat günü yapılan 6 numaralı toplantıda Türkiye ile Barış Antlaşması gündeme alındı. Yapılacak antlaşmanın ilkeleri üzerinde duruldu. Ama Kürtlere hiç değinilmedi.

20 Şubat 1920 günü yapılan toplantıya, *"Türkiye ile Barış Antlaşmasının Özet Tasarısı"* başlıklı bir belge getilrildi. Bu belgede,

"Kürdistan'ın geleceği ayrıca tartışma konusu olacaktır" cümlesinin yer aldığı görüldü. Bunun üzerine yapılan konuşmalar tutanağa şöyle geçti:

Berthelot, *"Kürdistan'ın geleceği ayrıca tartışma konusu olacaktır"* denilmesine göre, kurulun geçici olarak Kürdistan'ı Türk egemenliği altına koymayı kararlaştırmış olduğu izlenimini taşımaktadır. Bunun, İngiliz Hükümeti'nin görüşü olduğunu sanmaktadır.

Lord Curzon, B. Berthelot'nun, başta Britanya Hükümeti'ne, Kürdistan üzerinde bir Fransız-Britanya korumanlığı (mandası) ilan edilmesini, resmi olmayan bir biçimde, önermiş olduğunu anlattı. Büyük Britanya, Kürtlerin işlerine karışmak istemediği için bu öneri Büyük Britanya Hükümeti'nce kabul edilmemişti. Bu nedenle de sonunda, Fransa ve Büyük Britanya, Kürdistan'ın, ya tek bir devlet olarak ya da özerk devletler federasyonu içinde, bağımsız olmasını kabul etmişlerdir. Bu topraklarda düzenin korunması için şu sırada Hint kıtaları kullanıldığı için, Kürdistan'm gelecekte gireceği düzenle Hindistan Hükümeti büyük ölçüde ilgili bulunmaktadır. Bu nedenle kendisi (**Lord Curzon**) Hindistan İşleri Bakanlığı ile danıştıktan sonra konferansa kesin bazı önerilerde bulunmasına izin verilmesini isteyecektir. Şu anda, Kürdistan Türkiye'nin egemenliği altında kalması gerektiği hususunda geçici bir demeci bile kabul edebilecek durumda değildir. Böyle bir demecin yapılmasının bile akıllıca bir davranış olamayacağı düşüncesindedir.

B. Berthelot Kürdistan sorununun çözümünün Türkiye sorununun bir bütün olarak çözümlenmesinin ayrılmaz bir bölümü olacağının kesinlikle anlaşılması kaydı ile **Lord Curzon**'un önerisini kabul etmektedir.

Lord Curzon'un konferansa, Kürdistan hakkında, Türkiye ile Barış Antlaşması ile birlikte göz önünde tutulacak bir plan hazırlanması, kararlaştırıldı.[150]

---

150) *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series Volume VII-1920,* Her Majesty's Stationary Office, London, 1958, s.159, No. 18 (bu cilt bundan sonra *DBFP-I/VII* kısaltmasıyla gösterilecektir); ve Osman Olcay, *op.cit.*, s.75-76.

26 Şubat 1920 Tarihli Toplantı

Katılanlar:
İngiltere: **Lord Curzon, Vansittart, Forbes Adams;**
Fransa: **Cambon, Berthelot;**
İtalya: **Nitti** ve **Scialoja**...

– Türkiye ile Barış Antlaşması:

Lord Curzon kurulun önünde, Türkiye ile Barış Antlaşmasıyla Müttefiklere verilecek ekonomik alanlar konusunda yapılması uygun görülen düzenlemeleri bir anlaşma tasarısı biçimine sokma girişimi sayılabilecek bir belge olduğunu bildirdi... Antalya konusunda Fransızlar ve İngilizler İtalyan ekonomik önceliklerine karışmamak hususunda anlaşmışlardır. İngilizlerle İtalyanlar Kilikya konusunda benzer bir anlaşma yapmışlardır. Aynı biçimde Kürdistan'da Dicle'nin doğusunda ve Sykes-Picot Antlaşması'nın mavi bölgesi dışında, Fransızlarla İtalyanlar İngilizlere karşı özel ayrıcalıklar istememek konusunda anlaşmışlardır. Gerçekte amaçlanan, üç Müttefik arasında tam eşitlik olmuştur...

– Kilikya:

B. Berthelot Kilikya ve Sykes-Picot Antlaşması'nın zorladığı sınırlara ilişkin iki küçük gözlemi dile getireceğini söyledi. Ekonomik açıdan, siyasal etki, bugünkü anlaşma ile verilenden ötede çok az şey vermektedir. Bu görüş açısından Fransa'ya, var olan anlaşmalarla verilmiş bölgeden gelecek yarar son derece sınırlı olacaktır. **B. Berthelot** bundan sonra hükümetinin Kilikya için önerilen sınırlar hakkında ileri sürmek istediği bazı değişiklikleri harita üzerinde tanımladı.

Lord Curzon, B. Berthelot'nun Fransız ekonomik öncelik alanını bu bölgede genişletmek için, mavi bölgenin doğuya doğru Van Gölü'ne genişletip genişletmeyeceği sorusunu ortaya attığını söyledi. Bu soru üzerine iki yorumda bulunacaktır: Birincisi bu öneriyi kabul etmenin tehlikeli bir zemine basmak demek olacağı, zira devletler şimdiye kadar Sykes-Picot Antlaşması temeline dayandıkları için bunun yeni bir başlangıç olacağı; ikincisi de, Fransa'ya

verilmiş bulunan ekonomik öncelik alanının esasen çok geniş olduğu ve buna karşılık Büyük Britanya'ya verilenin çok küçük olup, **B. Berthelot**'nun harita üzerinde gösterdiği öneri de kabul edilecek olursa büsbütün kısılmış olacağıdır. **Lord Curzon** ne demek istediğini, tartışılan bölgelerdeki maden kaynaklarının hemen hemen tümünün Fransızlara, İtalyanlara ya da Yunanlılara ayrılan bölgelerde ya da Türklerde kalacak olan bölgelerde bulunduğunu belirtti. Bu koşullar altında Britanya bölgelerinin daha fazla daraltılmasını istemenin akla uygun olamayacağını düşünmektedir.

– Kürdistan:

B. Cambon sorunun Kürdistan'ın bağımsızlığı sorunu olup olmadığını ve bunun konferansça çözümlenip çözümlenemeyeceğini sordu.

Lord Curzon Kürdistan konusunun Kurul Salonunda çözülmediği yanıtını verdi. Kurul **B. Berthelot** ile kendisinin konuyu aralarında görüşmelerine karar vermişti ve geçen gün **B. Lloyd George**, kurulda Türk sorununun tümü hakkında bugün öğleden sonra Avam Kamarasında vereceği demecin ana hatlarını açıklamıştı. **B. Lloyd George**, kurulun hareket noktası olan ilkelerden birinin, Türk İmparatorluğu'ndan, Türk olmayan soyların yaşadığı tüm bölgeleri ayırmak olduğunu söylemek niyetinde olduğunu bildirmişti; bu soylar Araplar, Ermaniler, Suriyeliler ve kesin olarak Türk olmadıklarına göre, Kürtlerdir.

B. **Berthelot** Kürdistan konusunda, konferans, Fransa ile Büyük Britanya'nın Sykes-Picot Antlaşması'nda saptanmış durumlarını karşılaştırmaya kalkacak olursa, her şeyin başlangıç noktasına döneceğini söyledi. Fransız bölgesi Sykes-Picot haritasında mavi ile işaretlenmiş olup Musul yönüne doğru bir hayli daraltılmıştır. İngiliz bölgesine ise hiç dokunulmamış, aksine Musul yönünde genişletilmiştir. Kürdistan'a gelince, yeni bir öğedir ve geleceği Sykes-Picot bölgesinde çizilmiş değildir. Orada çeşitli madenlerin değerli ocakları olduğu sanılmaktadır. Kilikya'da bakır ve bazı başka madenler bulunmakta ise de, Britanya bölgesinde çok daha büyük değerde maden kaynakları olduğu savındadır.

Lord Curzon konferansın bu ayrıntıları görüşmesinin zor olacağını söyledi. **B. Berthelot** Sykes-Picot Antlaşması'yla mavi bölgede Fransızlara sanki özel ekonomik haklar verilmiş gibi, konuşmaktadır. Kanısınca gerçek bu değildir. Fransızların bu bölgeye danışman atamak hakları vardır ama ekonomik öncelik hakları sadece "A" ve "B" bölgeleri için tanınmıştır. Bu nedenle tasarıda Fransızlara verilen, sözü geçen anlaşma ile aldıklarından gerçekte daha çok iken onlar Kilikya'da kendilerini her türlü askeri sorumluluktan da kurtarmak amacını gütmektedirler. Ayrıca Filistin'de bu haklara sahip olmak İngilizlere büyük yarar sağlamamaktadır: hatta başka herhangi birine bunları seve seve aktarmaya hazırdırlar. Bundan başka Britanya'nın Kürdistan'dan elde edeceği bir şey de yoktur, burası ile ilgileri yönetecekleri ülkenin komşusu olmasındandır. Biraz daha düşündükten sonra, **B. Berthelot**'nun Sykes-Picot Antlaşması'nda öngörülen mavi bölge ile yetinebileceğini ummaktadır.

B. Berthelot, B. Millerand yokken tartışma niteliğine bürünen bir görüşmeyi sürdürmekte yarar olmadığı düşüncesindedir. **Lord Curzon**'un ileri sürdüğü görüşleri elbette hemen **B. Millerand**'a bildirecektir. Kürdistan'ın, kanısınca, Ermenistan ve Suriye-Geldani bölgesine (Syro-Chaldea) yapışık olmasından doğan özel bir anlam ve önemi vardır. Bu konuda Kurulun **B. Millerand**'ın görüşlerini dinlemeyi beklemesini öğütler. **B. Millerand**'ın kaygısı, Kilikya Ermenilerinin konuya verdikleri önemden doğmaktadır.[151]

SAN REMO KONFERANSI (18-26 NİSAN 1920)

19 Nisan 1920 Tarihli Toplantı

Katılanlar:

İngiltere: Başbakan **Lloyd George**, Dışişleri Bakanı **Lord Curzon, R. Vansittart, Sir Adam Block**;

Fransa: Başbakan **Millerand, Berthelot, Kammerer, Bexon**;

151) *DBFP-I/VII*, s.256-258, No. 29; ve Olcay, *op.cit.*, s.121-123.

İtalya: Başbakan **Nitti** (Başkan), **Scialoja, Galli, Nogara**;
Japonya: **Matsui, Saito**; ayrıca sekreterler ve bir tercüman.
(Saat 16'da başlayan toplantıda Türkiye barışı ele alınıyor, çeşitli konular görüşüdükten sonra Kürdistan konusuna geçiliyor).

– Kürdistan:

Lloyd George kurulun Kürdistan sorununu görüşmesini önerdi.

Lord Curzon Kürdistan hakkında karar vermenin güç bir sorun olduğunu söyledi. Bu ülke şimdiye kadar Türk İmparatorluğu'nun bir parçası olagelmiştir; ülkede oturanlar genellikle komşuları ile ve çoğu zaman da Türk Hükümeti'nin kendisi ile savaş halinde olan savaşçı kabilelerdir. Ülke Ermenistan'ın yanı başında olduğu ve yazgısı Asuri ya da Geldani Hristiyanları ilgilendirdiği için Avrupalı devletler bakımından ilgi çekicidir. Ayrıca, Güney Kürdistan, Büyük Britanya'nın **mandat** yönetiminin denetimi altına geçmesi olasılığı bulunan Musul ilinin bir bölümünü oluşturur. Çeşitli öneriler ileri sürülmüştür; örneğin Fransız Hükümeti ile İngiliz Hükümeti'nin ülkenin bazı bölümleri üzerinde korumanlık (protektora) kurmaları gibi. Halbuki her ikisi de bu sorumluluğu yüklenmek istememişlerdir. Bunun üzerine, ülkeyi Türkiye'den ayırıp özerklik vermenin iyi olacağı düşünüldü. Ancak, Kürtlerin kendilerinin ne istediğini ve özerk bir devlet olarak örgütlendirilecek olurlarsa ne denli bir denge oluşturabileceklerini kestirmek güçtür. Kendisi (**Lord Curzon**), kişisel olarak, Kürtlerin duygularını anlamaya çalışmıştır. İstanbul, Bağdat ve başka yerlerde soruşturmalar yaptırdıktan sonra, sonuçta, temsil yeteneği olan bir Kürt bulmak olanağı elde edememiştir. Hiçbir Kürdün kendi özel kabilesi ötesinde hiçbir şey temsil etmediği izlenimi edinilmektedir. **Şerif Paşa** kendini Kürtlerin temsilcisi gibi göstermişse de onu böyle tanıyan olmamıştır. Öte yandan Kürtlerin, arkasında bir Büyük Devlet olmadıkça, varlıklarını sürdüremeyecekleri düşüncesinde oldukları izlenimi edinilmektedir. İngiliz korumanlığını (ptotektorasını) isteyerek kabul edecekleri ve Fransız korumanlığını isteyecekleri kuşkusuzdur. Ama ne Fransa, ne de Büyük Britanya bu görevi üstlenecek olurlarsa –ki her ikisinin de isteme-

yeceği umulur– kendilerinin Türk koruması altında bırakılmalarının yeğlenebileceği düşüncesinde oldukları sanılıyor. Ülke Türk yönetimine alışmıştır ve değişik bir koruyucu keşfedilemeyecek ise Türkiye'den ayrılması güç olacaktır. Musul ilinin dağlık kesiminde Kürtler oturduğu için, güney Kürdistan'ın bir bölümü İngiliz çıkarlarını ilgilendirir. Bağımsız bir Kürdistan düşünüldüğü sırada, bu Kürtlerin Musul ilinin öteki bölümlerinden ayrılarak yeni bağımsız Kürdistan Devleti'ne bağlanabileceğini ummuştu. Şimdi aldığı bilgilere göre ise, Musul ilinin bölünmesi uygulamada yapılamayacak ve buna ilk karşı koyanlar Kürtlerin kendileri olacaktır. Bu durumda önerisi, bağımsız bir Kürdistan kurulursa, o zaman Musul ilinin bu bölüm halkının Britanya **mandat**'sı altında mı kalmayı, yoksa kendi yurttaşları ile mi birleşmeyi istediklerine kendilerinin karar vermelerinin sağlanmasıdır. Bu konuyu antlaşma içinde çözmek çok güçtür. Bununla birlikte bir şey de yapılması gerekiyor. Başka bir sorun da, sayıları 100.000 kadar olan **Acemistan** (Persia) sınırında yaşarken sırası ile hem Türkiye'den, hem Acemistan'dan kovulan ve şu sırada Britanya hesabına, Bağdat yakınında Bakuba'da tutulan Hıristiyanların konusudur. Bunların yurtlarına dönmesi ve bu dönüşün antlaşmada yer alması gerekir. Belki de bunlar adına, Acemistan ile Türkiye arasındaki sınırda bir düzeltme yapılması da gerekebilir. Bu kişilerin uğradıkları felaketler kendilerine Ermeniler kadar ilgi gösterilmek hakkını verdiği gibi, kendilerine karşı sorumluluktan da kaçınılmamasını gerektirir. Kurula, antlaşmaya konulmasını önereceği dört madde tasarısını okuyacaktır (bakınız Ek). Bu maddeler bir çözüm getirmemekte ama ileride sağlanacak çözümün çerçevesini saptamaktadır.

B. Berthelot ilk bakışta bu yeni önerilerin, konunun son çözümünü kolaylaştırıcı nitelikte gördüğünü söyledi. Bunları incelemek olanağının kendisine verilmesini istedi. Şimdilik akla uygun bir çözümün uygulanmasının güç olduğunu ve bir süre ertelemenin yararlı olacağına inandığını açıkladı. Kürtler, sırası ile, Paris ve Londra'da ortaya çıkmakta ve çeşitli savlar ileri sürmektedir; Asuri-Geldaniler (Assyro-Chaldeans) ise, konferansı, nereye gitse izlemekte, hatta San Remo'ya bile gelmiş bulunmaktadır.

B. Millerand konuşmaları sırasında **Lord Curzon**'un Musul ilinde yaşayan bazı Kürtlerin Britanya **mandat**'sı altına geçeceklerine işaret ettiğini belirterek, bu konunun tümü ile Fransız ve İngiliz Hükümetleri arasındaki bir sorun olduğunu ve yanlış bir sonuç çıkarılmamasını sağlamak amacıyla, konunun çekinceli olduğunun kaydedilmesini istediğini belirtti.

B. Nitti Kürdistan konusunun ertesi günün gündemine alınması gerekip gerekmediğini sordu.

B. Berthelot daha sonraki günün sabahı görüşülmesini yeğlediğini bildirdi.[152]

(Oturum 19.10'da kapandı)

San Remo, 19 Nisan 1920

Ek
Kürdistan'a İlişkin Değiştirilmiş Madde Tasarıları

"1) İşbu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sayılarak altı ay içinde İstanbul'da toplanacak ve Britanya, Fransız ve İtalyan Hükümetlerince atanacak bir komisyon, ... maddelerde tanımladığı biçimde, Fırat'ın doğusunda, Ermenistan'ın güney sınırları güneyinde, Suriye ve Irak/Mezopotamya/kuzey sınırlarının kuzeyinde, çoğunlukla Kürtlerin bulunduğu bölgeler için bir yerel özerklik planı hazırlayacaktır. Bu plan, bu bölgede yaşayan Asuri-Geldani ve öteki soy ve din azınlıklarının korunması için tüm güvenceleri içerecek ve bu amaçla, Britanya, Fransız, İtalyan, Acem ve Kürt temsilcilerinden oluşacak bir komisyon işbu andlaşma hükümleri gereğince Türk sınırının Acem sınırı ile aynı olduğu yerlerde, gerekmekte ise, ne gibi düzenlemeler yapılacağını incelemek ve karara bağlamak için bu yerleri gezecektir.

2) Türkiye Hükümeti, hemen yukarıdaki maddede sözü edilen her iki komisyonun da kararlarını, adıgeçen hükümete bildir-

152) *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series Volume VIII- 1920,* Her Majesty's Stationary Office, London, 1958, s.43-49, No. 5 (bundan sonra bu cilt *DBFP-I/VIII* kısaltmasıyla gösterilecektir); ve Olcay, *op.cit.*, s.465-467 (çeviri, Sn. Olcay tararfından yapılmıştır -BNŞ).

melerinden sayılarak üç ay içinde, kabul etmeyi ve yerine getirmeyi baştan yükümlenir.

3) Bununla birlikte, işbu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden bir yıl içinde 1. maddede tanımlanan bölge içindeki Kürt halkları, bu bölge nüfusunun çoğunluğunun Türk yönetiminden bağımsız olmak istediğini gösterir biçimde Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvuracak olur ve Konsey de bu halkların bu bağımsızlığı kullanmaya yetenekli oldukları kanısına vararak, bunun kendilerine sağlanmasını öğütleyecek olursa, Türkiye, bu öğütleme hükümlerini yerine getirmeyi ve bu bölge üzerindeki tüm hak ve yetkilerini bırakmayı, başından yükümlenir. Bu bırakma işleminin ayrıntıları, Türkiye ile işbu antlaşmayı imzalayan başlıca Müttefikler arasında ayrı bir anlaşma konusu olacaktır.

4) Böyle bir bırakılma olacak olursa, Kürdistan'ın şimdiye değin Musul ili kapsamında sayılmış bölümünde oturan Kürtlerin, böyle bir bağımsız Kürt Devletine kendi istekleri ile katılmalarına başlıca Müttefik Devletlerce karşı çıkılmayacaktır."[153]

21 Nisan 1920 Tarihli Toplantı

Katılanlar:

İngiltere: Başbakan **Lloyd George**, Dışişleri Bakanı **Lord Curzon**, Büyük Amiral **Kont Beaty**, Genelkurmay Başkan Mareşal Sir **H.H. Wilson**;

Fransa: Başbakan **Millerand, Berthelot**, Mareşal **Foch**, General **Weygand, Kammerer**;

İtalya: Başbakan **Nitti** (Başkan), **Scialoja**, General;

Japonya: **Matsui**, General **Watanabe**; ayrıca sekreterler ve bir tercüman.

(Saat 11'de başlayan toplantıda Türkiye Barış Antlaşması, kara, deniz ve hava hükümleri; Boğazlar, askersizleştirilmiş bölgeler görüşüldükten sonra Kürdistan konusuna geçiliyor.)

153) *DBFP-I/VIII*, s.44-45, No. 5; ve Olcay, *op.cit.*, s.467.

– Kürdistan:

B. Nitti Britanya temsilci heyetinin Yüce Kurulca incelenmek üzere, Kürdistan'ın geleceği hakkında bazı değiştirilmiş madde tasarılarını sunmak istediğini bildirdi. Bu değiştirilmiş madde tasarıları kurula dağıtılmıştır. (Bu tasarılar, bazı ufak noktaların değişiklikleriyle, yukarıdaki Ek belgenin tıpkısıdır. Tutanakla birlikte basılmamıştır.)

B. Berthelot Kürdistan sınırları konusunun ortaya çıktığını söyledi. Bu önemsiz bir nokta olmakla birlikte, sınırı Fırat'ın doğusuna kaydırmış olan İngiliz temsilci heyetinin önerisine değinmek istiyor. Bunun biraz fazla ileri gitmek demek olacağı kanısındadır. Fransız temsilci heyeti adına, madde tasarılarını, Üçlü Anlaşma gereğince Fransa'ya saklı olan ekonomik hakların kısıtlanmasının söz konusu olmamaması kaydı ile kabul edebileceğini söylemeye yetkilidir.

Kısa bir tartışmadan sonra, Yüce Kurul:

a) Kürdistan hakkındaki madde tasarılarını, Üçlü Anlaşma gereğince Fransa için saklı bulunan ekonomik hakları hiçbir bakımdan kısıtlamanın söz konusu olmaması kaydı ile kabul etmeyi,

b) Kürdistan Komisyonu üyelerinin incelemekte oldukları herhangi bir konuda görüş birliğine varamamaları halinde, sözü geçen konunun ilgili hükümet başkanlarına sunulmasını,

Kararlaştırmıştır.[154]

23 Nisan 1920 Tarihli Toplantı

Katılanlar:

İngiltere: Başbakan **Lloyd George**, Dışişleri Bakanı **Lord Curzon, R. Vansittart, Forbes Adams, H. Fountain;**

Fransa: Başbakan **Millerand, Berthelot, Kammerer;**

İtalya: Başbakan **Nitti** (Başkan), **Scialoja, Galli, Nogara**; ayrıca sekreterler ve bir tercüman. Toplantı saat 16'da başlıyor.

154) *DBFP-I/VIII*, s.77, No. 8; ve Olcay, *op.cit.*, s.481.

– Üçlü Anlaşma. (a) Manda altındaki topraklara uygulanması.

B. Nitti Üçlü Anlaşma konusunda üyelerden herhangi birinin değinmek istediği çözülmemiş bir nokta olup olmadığını sordu.

Lord Curzon bir noktaya değinmek istediğini söyledi. İncelenmekte olan tasarı (Üçlü Anlaşma tasarısı) gereğince, kendi kendini kısıtlama buyruğu Güney Anadolu'da İtalya etki alanına, Kilikya'daki Fransız etki alanına ve Güney Kürdistan'm Britanya alanı diye gösterilen bir bölümüne uygulanmaktadır. Daha önceki bir toplantıda da açıklanmış olduğu gibi, Irak'ta (Mezopotamya) bir İngiliz **mandat**'sı kurulduğu varsayımında ve Musul ilinin de buna katıldığı göz önünde tutulacak olursa, Kürdistan'ın Musul ilinin geri kalan kesimlerinden ayrılmayı reddeden bir bölümü olduğu da hesaba katılmalıdır. Bu nedenle Üçlü Anlaşmada Kürdistan'daki Britanya etki alanından hiç söz edilmemesini kabule hazırdır; örneğin Başlangıç'ın dördüncü paragrafı ile bir Britanya alanı kurulmasından söz eden tüm maddelerden çıkarılmasını kabul eder.

B. Berthelot, Lord Curzon'un söylediklerini tam anlayabildiğini sanmamaktadır. Fransız ekonomik öncelik alanı, mavi bölge diye bilinen bölümdür. **Lord Curzon**'un formülü, oranın Kürdistan olduğu gerekçesiyle, bu bölgenin herhangi bir bölümünü çıkaracak mıdır?

Lord Curzon mavi bölgenin Sykes-Picot Antlaşması'nda öngörülen Fransız ekonomik çıkar alanı olduğunu söyledi. Bunun sonucu olarak Britanya Hükümeti de Kürdistan'ın doğu ve güney bölgelerinde benzer yararlar istemek üzere ortaya çıkmıştır. Şimdi bu isteklerinden vazgeçmektedir. Büyük Britanya'nın ilgi göstereceği tek bölge, Musul ilinin bölünmez bir parçası olan Süleymaniye çevresindeki bölge olacaktır. Kürdistan'ın geri kalanı üzerinde Büyük Britanya hiçbir ekonomik öncelik hakkı elde etmeye kalkışmayacaktır.

Lloyd George bunun sonucu olarak da Büyük Britanya'nın bu bölgede düzenin korunması için hiçbir yükümlülük de kabul etmeyeceğini bildirdi.(...)[154]

154) *DBFP-I/VIII*, s.132-133, No. 13; ve Olcay, *op.cit.*, s.534-535.

Ek
Üçlü Anlaşma Tasarısı (Kısmen)

"Çok Gizli *23 Nisan 1920*

Türkiye'ye yardım etmek ve kaynaklarını geliştirmek ve geçmişte bu amaçları engellemiş olan uluslararası rekabetleri ortadan kaldırmak isteğini içtenlikle duyan Fransız, Britanya ve İtalyan Hükümetleri;

Ülkenin dinsel, sosyal ya da dilsel azınlıklarının korunması ve ekonomik gelişmesi için adaletin, maliyenin, jandarmanın ve polisin yönetimini yeni baştan düzenlemede gereksinme duyulan yardımı almaya hazır olduğu hususunda Türkiye Hükümeti'nce belirtilmiş istek uyarınca;

Bağıtlı devletlerin, Kürdistan'ın derhal ya da ilerde bağımsız olması gerektiğini kabul ettiklerini ve bu ülkenin gelişmesini özendirme ve yönetiminde gereksinme duyabileceği yardımı sağlama bakımından bu konuda uluslararası rekabeti ortadan kaldırmanın iyi olacağını gözönünde tutarak;

İtalya'nın Güney Anadolu'da, Fransa'nın Kilikya ve Suriye sınırı üzerinde Ceziretül-İbn Ömer'e kadar uzanan Kürdistan'ın batı bölümünde ve (Irak'a [Mezopotamya] olan yakınlığı nedeniyle) Kürdistan'ın Dicle'nin doğusunda da Büyük Britanya'nın, bu bölgelerin aşağıdaki 5. maddede tanımladıkları biçimde, özel çıkarlarını tanımış olarak;

Aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır:

1) Bağıtlı devletler, çeşitli kamu hizmetlerini (adalet ve maliye yönetimleri ile jandarma ve polis) ülkenin bağımsızlığı ile bağdaşabilecek biçimde yeniden örgütlemek ve denetlemek ve sosyal, dinsel ve dilsel azınlıkları korumakla görevli, var olan ya da yeniden kurulacak tüm uluslararası komisyonların oluşmasında tam bir eşitlikten yararlanacaklardır.

2) Yukarıdakilere bağlı ve kurulacak olan çeşitli başka hizmetlerde de aynı eşitlik sağlanacaktır.

Ancak, Osmanlı İmparatorluk Hükümetinin ya da giriş bölümünün 3. maddesinde öngörülen koşullar altında Kürt hüküme-

tinin, Büyük Britanya, Fransa ve İtalya'nın özel çıkarlarının ayrı ayrı tanınmış olduğu bölgelerde yerel yönetim ya da kolluk hizmetleri için dış yardım istemeleri halinde, bağıtlı devletler bu bölgelerdeki özel çıkarları tanınmış olan devletin, bu yardımı sağlamakta öncelik tanınması savına karşı çıkmamayı yükümlenirler. Bu yardım özellikle bu bölgelerdeki sosyal, dinsel ya da dilsel azınlıklara sağlanan korumanın artırılmasına yöneltilecektir.

3) Bağıtlı devletler, içlerinden birinin özel çıkarlarının tanındığı bir bölgede, bu devletin özel durumundan yararlanmayı reddettiği ya da sağlayamadığı haller dışında, kendi uyruklarının sanayi ya da ticaret ayrıcalığı elde etmesi için başvuruda bulunmayacak ve bu başvuruları desteklemeyecektir.

Bununla birlikte, bağıtlı devletlerin uyrukları, gemileri ve uçakları ile egemenlikleri altındaki ülkelerin tarım ve sanayi ürünleri, sözü edilen bu bölgelerde, ticaret ve gemicilikle ilgili her hususta ve özellikle transit, gümrük ve benzeri konularda tam bir eşitlikten yararlanacaklardır.

4) Bağıtlı devletler, özel çıkarlarının ayrı ayrı tanındığı bölgelerdeki durumlarının korunması için birbirlerine diplomatik destek sağlayacaklardır.

5) Anadolu demiryolları, Mersin-Tarsus-Adana demiryolu ve Bağdat demiryolunun, Türkiye ile Barış Antlaşması'nda tanımlandığı biçimde, Türk topraklarında bulunan bölümü, anamalı İngiliz, Fransız ve İtalyan mali gruplarınca oluşturulacak bir ortaklık tarafından işletilecektir. (...)"[156]

SEVR ANTLAŞMASI'NDA "KÜRDİSTAN" (Md. 62-64)

Sevr Tasarısına İlk Tepkiler

18 Nisan 1920 günü İtalya'nın San Remo şehrinde toplanan İtalyan, Fransız ve İngiliz Başbakanları ile Dışişleri Bakanları,

156) *DBFP-I/VIII*, s.141-142, No. 13 /1; ve Olcay, *op.cit.*, s.542-543.

Türkiye'ye dayatılacak Sevr Barış Antlaşması tasarısına son şeklini verdiler. Tasarı 24 Nisanda tamamlandı ve anılan üç devletin temsilcileri tarafından parafe edildi. San Remo Konferansı 26 Nisanda dağıldı. Antlaşma Paris'in banliyölerinden Sèvres'de imzalanacak ve Sèvres (Sevr) Barış Antlaşması olarak anılacaktı.

Sevr Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkmış olan Fransa, İngiltere ve İtalya tarafından hazırlanmıştı. Hazırlanmasında, Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış olan Türkiye ile müzakere edilmemiş, Türkiye'nin görüşü sorulmamıştı. Barış görüşmelerine Türkiye hiç çağrılmamış ve katılmamıştı. Galiplerin hazırladığı antlaşma mağlup Türkiye'ye dikte edilecek, dayatılacaktı.

Birinci Dünya Savaşı, Türkiye için, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile sona ermişti. Mütarekenin imzalanmasından Barış Antlaşmasının üç Müttefik Devlet tarafından hazırlanıp tamamlanmasına kadar bir buçuk yıl geçmişti. Bu süre içinde üç Müttefik Devlet, kapalı kapılar arkasında, düşüne taşına, Türkiye için adeta öldürücü bir antlaşma metni ortaya çıkarmışlardı. Antlaşmanın San Remo'da parafe edilmesinden Sevr'de İstanbul Hükümeti'ne imzalatılmasına kadar üç buçuk ay daha geçti. Bu süre içinde Sevr tasarısının başlıca hükümleri yavaş yavaş kamuoyuna sızdırıldı ve belgenin, Türk milleti için bir "idam hükmü" olduğu anlaşıldı. Bu aylardaki gelişmelere biraz değinelim:

26 Nisanda *İkdam, Alemdar, İleri* gibi Türk gazetelerinde Sevr tasarısıyla ilgili haberler görüldü. Müttefikler, Türkiye'yi aralarında paylaştıkları tasarıyı San Remo'da tamamlamışlardı. Sevr Antlaşması adıyla anılacak bu belge, Ankara Hükümeti'nce reddedilecekti. Yunan Başbakanı **Venizelos**, **Lloyd George**'a bir mektup göndererek, antlaşmadan ötürü memnunluğunu bildirmiş ve teşekkür etmişti.

Yine aynı 26 Nisan günü TBMM Başkanı **Mustafa Kemal Paşa**, **Lenin**'e bir mektup göndererek, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye savaş araçları ve kredi olarak 5 milyon altın ruble göndermesini

istedi; emperyalizme karşı ortak mücadele azmini ve diplomatik ilişki kurma isteğini bildirdi.[157]

29 Nisanda TBMM'de "Hıyaneti Vataniye Kanunu" kabul edildi (Kanun sayı 2). TBMM'nin meşruluğuna karşı türlü biçimlerde ayaklanarak "muhalefet ve ifsadatta" bulunanların vatan haini sayılmasını öngördü ve verilecek cezaları da saptadı.

1 Mayısta **Mustafa Kemal Paşa**, TBMM'de yaptığı konuşmada, Türkiye'de milliyetlerin birliği üzerinde durdu. Alkışlarla karşılanan konuşmasında **M. Kemal**, *"Meclisi teşkil eden kişiler, yalnız Türk, Çerkez, Kürt, Laz değildir, hepsinden meydana gelmiş samimi bir topluluktur. Sınırlarımızı çizerken Kürtleri ayırmadık. Bu topluluğu temsil edenler bizim kardeşimiz, menfaatleri ortak olan vatandaşlarımızdır. Vatandaşlar birbirlerine karşı saygılıdır, birbirlerinin her türlü haklarına riayet ederler"* dedi.

Aynı 1 Mayıs günü, **Ali Kemal**, *Peyamı Sabah*'ta, *"Türkler için barış şartları ağırdır. Sebepler, harpte yenilgi ve Kuvayı Milliye'dir"* diye yazdı. İngiliz Muhibleri Cemiyeti kurucusu **Sait Molla**, aynı gazetede, *"Milli hareket boşa gitmeye mahkûmdur"* dedi. Kuvayı Milliye'yi dağıtmak amacıyla kurulan "Kuvayı İnzibatiye"ye gönüllü yazılan askerlere ikişer maaş peşin ödendi. *İleri* gazetesi San Remo kararlarını manşetten vermeyi sürdürdü. Ankara'da çıkan *Hakimiyeti Milliye*, *"İngiliz ihanet şebekesi. Yine zehirli ağlar atıyor. Anzavur'un takip ve tenkili"* diye yazdı.[158]

3 Mayıs günü kurulan Ankara Hükümeti, 5 Mayıs günü **Mustafa Kemal Paşa** başkanlığında ilk toplantısını yaptı. Toplantıda emperyalizme karşı kimlerle işbirliği yapılacağı görüşüldü. Dışişleri Bakanı **Bekir Sami (Kunduh)** ve İktisat Bakanı **Yusuf Kemal (Tengirşek)** Beylerin, Sovyet Rusya ile görüşme yapmaları kararlaştırıldı. Heyet 11 Mayısta Moskova'ya hareket edecektir.[159]

157) Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.9.

158) *Ibid.*, s.18-20.

159) Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1981, s.140-161; Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.29-32; Sarıhan, *op.cit.*, s.25.

9 Mayısta TBMM, İslam dünyasına bir bildiri yayımladı. Sömürgecilerin Müslümanlara yaptıkları zulümler konusunda dünya Müslümanlarını haberdar etti. *"Mısır'da ve Hind'de olduğu gibi İslamın başını İslamın eliyle ezenler, bizi Halifeye âsi ve günahkâr bir zümre olarak tanıtmak istiyor"* dendi. *"Halifeyi kurtarmak için mümkün olan kudreti sarfetmenin bütün Müslümanlar için farz olduğu"* söylendi.[160]

11 Mayısta, Kürtçü **Mustafa Paşa (Nemrut)** başkanlığında kurulan 1 Numaralı Divanıharp, **Mustafa Kemal Paşa** ile diğer bazı Kuvayı Milliye önderlerini gıyaben ölüm cezasına çarptırdı! (Padişah 24 Mayısta bu kararı onayladı.)

Aynı 11 Mayıs günü, Fransa Başbakanı **Millerand**, San Remo'da kararlaştırılan Türkiye ile barış şartlarını (Sevr Antlaşması'nı), Versailles'da, **Tevfik Paşa** başkanlığındaki İstanbul Hükümeti heyetine tebliğ etti (Antlaşma Ankara Hükümeti'ne tebliğ edilmedi). **Tevfik Paşa**, bunu bağımsız devlet anlayışına uygun görmedi ve hükümetinin cevap vermesi için 1 ay süre istedi.[161]

Erzincan Mebusundan Bir Önerge

Yine 11 Mayıs günü Erzincan Mebusu **Mir Hüseyin**'in bir önergesi TBMM'de okundu. **Mir Hüseyin**, Dersim'e tezelden bir irşad heyetinin (aydınlatma kurulunun) gönderilmesini istiyordu. Çünkü İngilizler Türklerle Kürtler arasında ayrılık yaratmak için milyonlarla para harcıyordu. Bilgisiz halkı aydınlatmak lazımdı. Dili epeyce eski olan önerge şudur:

"Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Âcizleri Dersim muhitinden bulunmak suretile ekradın (Kürtlerin) *ahvali ruhiyesine vakıf olduğumdan dolayı bâzı mâruzatta bulunuyorum. Dersimlilerin pek çoğu cahil bulunduğu cümlenin malumudur.*

160) *TBMM Zabıt Ceridesi, I,* Cilt 1, s.449.

161) Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* s.35-36; Sami N. Özerdim, *Atatürk Devrimi Kronolojisi 1918-1995,* Çankaya Belediyesi Yayını, Ankara, 1996, s.39.

Her sene az ve çok başgösteren cehalet ve şekavet (eşkıyalık) *gibi asasiyişi dahiliye ihlâle bâdi olacak ahvale meydan kalmamak, aşairin* (aşiretlerin) *efkârı tenvir ve Kuvayı Milliye'ye karşı rabıtai vahdet ve tesanüdü* (birlik bağları ve dayanışma) *temin edilmiş olmak üzere berayı irşat, Hızat, Erzincan, Kızılkilise cihetlerine üçer zattan mürekkep birer heyetin; Heyeti Muhtereme âzasından veyahut hariçten tâyin ve berveçhi mâruz muhtelif mahallere vaktiyle izamı* (gönderilmesi) *esbabının istikmaline teşebbüs buyurulmasını şimdiden arza mecburiyet hisseyledim.* ***Çünkü, bu tedbir vaktiyle yapılmazsa Anadolu'da ve bilhassa Kürdistan'da tefrika husulüne*** (ayrılık yaratmaya) ***milyonlarca liralar sarfiyle çalışmakta olan İngilizlerin âmali bedhahanesi teshil edilmiş olacaktır.*** *Bunun için her halde heyeti irşadiye pek seri bir surette tâyin ve izamı ve o havalide ihsas ve istikşaf edilecek emzice ve istitlâta göre şimdilik muvakkaten ekradın kendilerinden, muhitlerine lâzımgelen mahallere idare memurları tâyini suretiyle itma ve iskânları ile sükûn ve asayişin temini istikrarı hususunda bir kararı âcil ittihaz olunmasını arz ve teklif eylerim.*

9 Mayıs 1336 (1920)
Erzincan
Mir Hüseyin"[162]

Bu önerge, genel kurulda okunduktan sonra, gereği için, İrşat Heyetine havale edildi.

Aynı oturumda bir de Erzincan'dan Abbasuşağı Aşireti Reisi **Seyid Ali Bey**'den alınan şu telgraf da okundu:

"Meclisi Âli'nin küşadını maiyeti celileleri âzasından ***Mir Hüseyin*** *Efendi'den alınan telgraflardan anladım. Bu babta samimiyeti tebikâtımı arz ve takdim, halâsı vatan* (vatanın kurtulması) *ve muhâfazai din ve namus uğrundaki mücahedatı hüdapesendanede muvaffakiyetler temenni eylemekle kesbi fahreylerim, ferman."*

162) *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima Senesi 1, Cilt I,* 3. basılış, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s.265.

13 Mayıs: Mersin mebusu **İsmail Safa Bey, Damat Ferit Paşa**'nın vatandaşlıktan çıkarılması için TBMM'ye şu öneride bulundu:

*"**Damat Ferit Paşa**'nın sulh konferansında Toros'un cenubundaki dört milyona yakın Türkü haymeneşin* (göçebe) *ve yabancı addederek Fransızlara peşkeş çekmesi ve son günlerde milletimizin mukavemet ve müdafaasını yıkmak için Anadolu'nun muhtelif mahallerinde suriş ve fesat ikaına kalkışması en büyük bir ihanet olduğundan kendisinin vatandaşlık hukukundan tecridine ve milletimiz arasından tardına karar verilmesini Heyeti Muhteremeye teklif eylerim."*[163]

13 Mayıs: **Venizelos**, Yunan Meclisinde, Sevr barış şartlarını açıkladı. Yunan milletvekillerini, harita üzerinde Yunanistan'ın büyüklüğünü izlemeye çağırdı, Yunanistan'ın büyümekten korkmadığını belirterek, Osmanlı Devleti'nin parçalanması üzerinde durdu. **Venizelos**, Ermenistan sınırının Başkan **Wilson** tarafından cömertçe çizileceğini umudunu ve bağımsız Kürdistan kurulması dileğini anlattı, sözleri coşkuyla alkışlandı.

14 Mayıs: İstanbul'da **Ali Kemal**, *Peyamı Sabah*'ta saldırılarını sürdürerek, *"Sulh şartlarının bu derece ağırlaşmasına Kuvayı Milliye'nin dolapları, fesatları badi oldu: **Damat Ferit Paşa**'nın böyle son dakikada da olsa iktidara gelmeleri, bu devlet için bir nimettir"* diye yazdı.[164]

TBMM'de Sevr'e Tepkiler

TBMM, 22 Mayıs 1920 günü Sevr Antlaşması'nı görüştü. Tutanaklardan birkaç alıntı aşağıdadır:

Reis Paşa (Mustafa Kemal)– *"Efendim, gazetelerden alınmış sulh muahedanemesine dair bazı malumat vardır. Buna vukuf için arzu buyurursanız okunsun efendim."* (56 Fırka Kumanda-

163) *Ibid.*, s.289.
164) Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.42.

nı **Bekir Sami Bey**'den gelen gazetede yayımlanmış Sevr Muahedesi hakkındaki telgraf okunur.)

"...Türkiye sulhü na kabili tahammül derecesinde şedit olduğundan protesto için yarınki Cuma günü (21 Mayıs) *Sultanahmet Meydanında bir miting aktedileceği bugünkü* (20 Mayıs) *gazetelerde görülmüştür...*

Muahede melfufat dahil olmadığı halde 433 maddeden ibarettir. Tarafeyni akdieyn hüviyetlerini mübeyyin bir mukaddime. Faslı evvel: Cemiyeti Akvama müteallik mukavelenameden bahistir.

Faslı sani: Türkiye'nin hudutlarından bahistir. Gelibolu şiphi-ceziresi dahi dahil olduğu halde takriben Çatalca hattına muadil bir hat, Avrupa kıtasında bütün Trakya'yı muhtevbi bulunan Yunanistan'dan tefrik edecektir. Asya kıtasında Bahri Sefidin İskenderun Körfezi civarında kâin Karataş burnunda bed ile takriben bir hattı müstakim teşkil ederek eski Türkiye-İran sınırına vâsıl olan ve Ayintab, Urfa ve Mardin'i Türkiye haricinde bırakan bir hat Türkiye'yi Suriye ve Irak'tan tefrik edecektir..." (Bundan sonra Sevr Antlaşması bölüm bölüm özetleniyor. Kürdistan maddelerinden hiç söz edilmiyor. Görüşmeler başlıyor.)

Nebil Efendi (Karahisarısahib [Afyon Milletvekili])– *"Boşuna yorulmuşlar. Türkiye yok diye idiler daha iyi ederlerdi."*

Reis Paşa (Mustafa Kemal Paşa)– *"Necati Bey zatıâliniz söz istemiştiniz."*

Necati Bey (Erzurum)– *"Yirmi otuz senedir Avrupa'nın dimağlarımıza nakşetmiş olduğu efkârı insaniye şu muahedeyi okuduktan sonra tamamile silindi. Avrupa'nın mahiyeti hakikiyesi bu kadar çirkinliği ile, bütün şenaati ile karşımızda tecelli etti... Düşmanlarımız bu altı bin senelik muazzam, hür bir milleti öldürmek istemişler ve esaret kelimesinin bile ifade edemeyeceği bir şekle koymuşlardır... Bize hukuktan, haktan bahsettiler. Bize Wilson prensiplerinden, hürriyet ve istiklal düsturlarından bahsettiler... Ne diyorlardı efendiler: 'Bütün milletlerin hürriyet ve istiklalini kabul ediyoruz. Her millet kendi mukadderatını tayin edecek.' Rica ederim, tayin ettikleri hudutların sakinleri kimlerdir? Biz Türkler değil miyiz? Biz Müslümanlar, biz Türkler değil miyiz?.. Efendiler,*

bizim izzetinefsimizle, mevcudiyetimizle istihza olunuyor... Hayır efendiler; biz böyle zelilane ölmeyeceğiz! Eğer bizim idamımıza karar veriyorsanız bu şekilde bu kararı tatbik edemezsiniz..." (Alkış tufanı)

Rasih Efendi (Antalya)– *"...Görüyoruz ki, İngiltere hem kendi milletdaşlarını, hem de cihanı aldatmış, hem de bugün tarihi adalet namına haya ve istikrah edilecek bir vesaikayı cihanı insaniyete tevdi etmiştir. Fakat emin olsunlar... Türkler hiçbir vakit bu zillete, bu meskenete tahammül etmeyecekler ve sonuna kadar kendi saltanatlarını müdafaa için hiçbir kuvvete boyun eğmeyeceklerdir... Biz hiçbir fert, hâkimiyetimize, istiklalimize, şerefimize münafi olan böyle bir sulhu bir an için kabul edeceklerden değiliz. Bu uğurda her türlü fedakârlığı kabul ettik ve hiçbir şeyden çekinmeyeceğiz."* (Alkışlar)

Ali Şükrü Bey (Trabzon)– *"Efendim, istitlât kabilinden olan şu vesikayı hiç de nazarı dikkate almamak lazım gelir kanaatindeyim. Bu doğrudan doğruya bize verilmiş olsa idi... bunu bilâ tereddüt, düşünmeksizin iki defa okumadan yırtıp yazanların suratına atmak lazımdı.* (Bravo sadaları, alkışlar)

Yalnız bendeniz bu vesikanın okunmasına da memnun oldum. Çünkü maateessüf memleketimizde öteden beri kökleşmiş bir yanlış kanat vardı. Zannediyorum bu kanaat sarsılmak üzeredir... 'Biz elimizi İngiltere'ye uzatır isek belki kurtuluruz' kanaati vardır. Fakat efendiler bu yanlıştır. Bugün dünyada İslam namı altında en çok esire malik olan İngiltere'dir...

İngiltere'nin bugün arzu ettiği, İngilizlerin öteden beri uyuyor zannettiği ve hakikaten uyuyan âlemi İslamın uyanarak kendi seriri şevketinin yıkılmasının önüne geçmesi için isiyor ki: Müstakil bir Türkiye bulunmasın, hiç olmazsa onlara manen bir istinatgâh olan müstakil bir İslam hükümeti bulunmasın ve bunun içindir ki, efendiler; İngiltere öteden beri bizi imhaya kastediyor. İngiltere bu... Şimdi elimizde bulunan şu vesika gösteriyor ki, efendiler, hiçbir millet tarafından kabul olunmayacak bir vesikai hiyanetkâranedir. Bunun kabili tatbik bir noktası yoktur ve imkânı da yoktur.

Bunu tertip eden İngiltere'dir... Binaenaleyh, bugünkü kasid yalnız Türkiye'ye değil, İslamiyetedir..." (Alkışlar)

Mustafa Necati Bey (Saruhan)– *"Türkün hakkı tarihini, İslamın şeref ve haysiyetini yıkan bir muahede bugün okunurken kalbimizden kopan bir feryatla isyan ediyorum ve diyorum ki, 'Ey Avrupa! Ey İngiltere! Senin vazettiğin esası kabul etmeyecek bir Türk ve bir İslamiyet vardır...' Avrupa'ya kemali sükûnetle diyoruz ki; 'Siz barbar ve vahşiniz!..'*

Asla kabul edemeyiz. Biz efendiler burada bütün İslam âlemi ve bütün Türk âlemi namına kuvvetimizi, kudretimizi göstermeye mecburuz... Avrupa'nın sulhu yalancıdır, aldatıcıdır ve imza edilmeye layık değildir. Biz bütün kuvvetimizle isyan ediyoruz ve bu muahedeyi tasdik etmeyeceğiz. Efendiler, dört harp senesinde... üç milyon evladını feda eden bir milleti boğazlamak demek, cihana karşı biz medeniyeti yıkıyor, biz insaniyeti yıkıyoruz, demektir...

Efendiler, Hindistan'da sesler yükselirken, Mısır'dan feryatlar koparan âlemi İslam, 'Ey Türkler uyanın, bizi kurtarın' diye bağırırken biz zelil ve hakir olmayacağız. Kudretimiz, kuvvetimizle cihana hakkımızı tasdik ettireceğiz..." (Alkışlar)

Hamdullah Suphi Bey– *"...Bize gazetelerden alınmış malumatı tebliğ ediyorlar. Bu son kati şekil değildir. Fakat bu tebligat yapılmadan evvel, gazeteler vasıyasiyle öğrendiğimiz bu tehlikeleri almadan evvel yine bilmiyorduk ki İtilaf Devletleri namına bize tebliğ edilecek sulh bir idam kararından başka bir şey olmayacaktır... İstanbul'da İngilizlere uşaklık ederek çalışmak isteyenler şakaklarına bir kurşun yediler: Sulh teklifatı, Ferit Paşa Hükümeti*(ni), *gazeteleriyle, lisaniyle İngilizlerin bu memlekete yerleşmelerine yardım eden adamların cümlesini baş aşağı devirmiştir... Urfa'da, Ayıntab'da, Maraş'ta bütün bu havalide ateşle, yangınla cinayetin, esaretin tehlikesine karşı yine cevabımızı verdik... Toprağımızın bir köşesi yoktur ki bu tehlikeden masun olsun. Bizim vazifemiz, memleketin en ücra köşelerine kadar bağırmak, 'Esaret, yangın, tahrip, kıtal sizi her tarafta tehdit ediyor, hazırlanınız' demektir... Anadolu'nun topraklarından, sahillerinden düşmanlarımızı kovuncaya kadar muharebe edeceğiz. Bu sulh paçav-*

rasını bize uzattıkları vakit kanlı kılıçlarımızı göstereceğiz. İşte size son cevabımız!" (Sürekli alkışlar)

Reis Paşa (Mustafa Kemal Paşa)– *"Efendiler, milletimizin hissiyatını tamamen tercüme eden bu heyecan ve teessüratımızı zayi etmeden, **idamımıza hükmeden düşmanlarımıza karşı daha azimkârane ve daha kuvvetli mukavemet çarelerini düşünmek için celseyi tatil ediyorum.** Pazartesi günü öğleden sonra tekrar içtima edeceğiz."*[165]

Gelişmeler Devam Ediyor

1 Haziran 1920: Amerikan Senatosu, Başkan **Wilson**'un Ermenistan mandası önerisini reddetti. Senato, 13'e karşı 52 oyla red kararı alırken, bu mandanın ABD'ye maddi kazanç getirmeyeceği, aksine, yük getireceği noktasından hareket etti. General **Harbord**, 1920 yılında yayımlanan raporunda, Ermenistan'a Amerikan mandası için, 5 yılda 757 milyon dolar harcamak ve 59.000 asker ayırmak (daha sonra da asker sayısını 200.000'e çıkarmak) gerekeceğini belirtmişti.[166] ABD Senatosunun kararı, Ankara'nın Doğu politikasını kolaylaştırmıştır ve emperyalizmin Sevr politikasına ilk darbe Doğuda indirilecektir.

7 Haziran: "16 Mart 1336 (1920) Tarihinden itibaren İstanbul Hükümeti'nce aktedilen Bilcümle Mukavelat, Uhudat vesairenin Keenlemyeküun Addi Hakkında Kanun" TBMM'de kabul edildi (Kanun sayı 7). İstanbul'un işgalinden sonra İstanbul Hükümeti'nin imzaladığı ve imzalayacağı bütün sözleşme, antlaşmalar geçersiz sayıldı. Bu yasanın gereği olarak, 10 Ağustos 1920 tarihinde İstanbul Hükümeti'ne imzalatılacak olan Sevr Antlaşması da geçersiz sayılacaktır. Garzan'da ayaklanmış olan aşiret reisi **Cemil Çeto** teslim oldu.[167]

165) *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima Senesi 1, Cilt 2*, 3. basılış, TBMM Matbaası, Ankara, 1981, s.13-22.
166) *DBFP-I/XIII*, s.60, No. 48; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.65.
167) Özerdim, *op.cit.*, s.40.

8 Haziran: Doğuda Milli Aşireti ayaklandı (Ayaklanma 26 Haziranda sona erdi).[168]

14 Haziran: Ankara'da *Hâkimiyeti Milliye*, barış şartlarını *"İdam hükmü"* manşetiye verdi. *"Düşmanların bu kararına karşı bizim de bir şeye karar vermemiz lazım: Yaşamak! Evet, ölmemek için uğraşıyoruz ve onun için mücadele edeceğiz"* diye yazdı.[169]

25 Haziran: Türk direnişi Fransız Parlamentosunda konuşuldu. Fransız eski Başbakanı **Briand** şöyle konuştu: *"Türkiye'yi ortadan kaldırmak Müttefiklerin savaş hedeflerinden biri idi. Türklere kâh 'yaşayacaksın', kâh 'yaşamayacaksın' dersek bu onlarda yurtseverlik duygusunu uyandırır, çetecilik yaparlar. Mustafa Kemal ve çetelerinin bizim ülkemizdeki benzerlerine yurtsever denir."*[170]

Yine 25 Haziran: Şırnak Aşireti reisi **Süleyman Ağa**, Musul'daki İngiliz siyasi subayına bir mektup göndererek, **Mustafa Kemal**'in Anadolu'yu ve Kürdistan'ı İstanbul'dan kopardığını ileri sürdü, kendisinin İngiltere'ye bağlı olduğunu bildirdi ve İngiliz Hükümeti'nin yardımıyla Bedirhanlılardan bir yönetici gönderilmesini istedi. İngiliz yöneticisi, mektup sahibine, Şeyhülislam **Dürrizade Abdullah**'ın Kuvayı Milliye aleyhindeki fetvasından bir örnek gönderdi.[171]

11 Temmuz: İtilaf Devletleri, Türkiye'de Türk olmayan ırkların da devlet haline getirilmesini, barış antlaşması imzalanmazsa Türklerin Avrupa'dan atılmasını ve İstanbul'un Türklerden alınmasını kararlaştırdılar. (Bu karar 16 Temmuzda İstanbul Hükümeti temsilcisi **Reşit Bey**'e bildirildi ve barış antlaşmasının imzalanması için 10 günlük süre tanındı.[172])

16 Temmuz: Sadrazam **Damat Ferit Paşa**, İngiliz Yüksek Komiseri **de Robeck**'le görüştü: barış şartlarını çok ağır bulduklarını fakat kendisi gibi "makul" insanların antlaşmayı imzalamaktan

168) *Ibid.*, s.41.
169) Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.83.
170) *Ibid.*, s.100.
171) Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk II, Nisan-Aralık 1920*, 2. baskı, TTK Yayını, Ankara, 2000, s.170 (Şimşir, *İ.B. Atatürk II*).
172) Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.121.

başka çıkar yol göremediklerini; ama herkesin böyle düşünmediğini, asayişi sağlayabilmek için İngiltere'den yardım beklediklerini söyledi. **De Robeck**'in yazdığına göre Sadrazam, kendisi antlaşmayı imzalamaktan yanadır ve başkalarını buna ikna etmeye çalışmaktadır.[173]

19 Temmuz: Hürriyet ve İtilaf Partisi lideri **Sadık Bey**, partisinin Sevr Antlaşması'nın imza edilmesinden yana olduğunu açıkladı. **Sadık Bey**, *Journal d'Orient* gazetesine verdiği demeçte, *"Şartları ne derece ağır ve elim olursa olsun fırkamız* (barış antlaşmasının) *imza edilmesinden yanadır"* dedi.[174]

20 Temmuz: İstanbul Hükümeti, devletin varlığı çok daralmış bile olsa, Sevr Barış Antlaşması'nın imzalanmasını kararlaştırdı. **Hadi Paşa** ile **Rıza Tevfik Bey** antlaşmayı imzalamakla görevlendirildi. Bunlar 23 Temmuzda Paris'e hareket ettiler. Bunlara 25 Temmuzda Bern eski Elçisi **Reşat Halis Bey** de eklendi. İstanbul Hükümeti, anlaşmada birkaç ufak değilişiklik yapılmasını önermeyi de benimsedi.[175]

22 Temmuz: İstanbul'da Saray'da, 43 kişinin katılımıyla toplanan Saltanat Şûrası, Sevr Barış Antlaşması'nın imzalanması kararı aldı. 42 kişi antlaşmanın kabulü için oy kullandı, yalnız Topçu Feriki **Rıza Paşa** bu karara katılmadı, *"çekimserim"* dedi.[176]

Yine 22 Temmuz: **Damat Ferit Paşa**, Osmanlı Hükümeti'nin Sevr Barış Antlaşması'nı imzalamak üzere **Hadi Paşa**, **Rıza Tevfik Bey**'i ile **Reşat Halis Bey**'i görevlendirdiğini bir nota ile İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir **J. De Robeck**'e bildirdi.[177]

28 Temmuz: **Damat Ferit Paşa**, Kemalistlere karşı savaşmak ve düzeni yeniden kurmak için için İngiltere'den yardım istedi. İngiliz Yüksek Komiseri yardım sözü verdi. **Damat Ferit**, **M. Kemal**'e karşı Kürt birliklerini kullanmayı öneriyor. Planı İngiliz generalle-

173) Şimşir, *İ.B. Atatürk II*, s.222-223, No. 76: De Robeck'ten Curzon'a yazı, 16 Temmuz 1920, No. 829.
174) Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.133.
175) *Ibid.*, s.134.
176) *Ibid.*, s.137.
177) Notanın tam metni için bkz. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk II*, s.241.

riyle birlikte hazırlamış. **De Robec**, *"Planın uygulanması imkânsız değil, ancak Fransız nüfuz bölgesinde kalan Kürtleri kullanmak için Fransızların da işbirliği yapması gerekir"* demektedir.[178]

4 Ağustos: **Damat Ferit Paşa** Hükümeti, bir bildiri yayımlayarak Sevr Antlaşması'm imzalayacağını açıkladı. Bildiride, *"Bolşeviklerden yardım almak Osmanlı Devleti'ni küçültür. Anadolu'da isyancı İttihat Komitesi mutlaka ezilecektir"* dendi.[179]

Sevr Antlaşması'nın İmzalanması (10 Ağustos 1920)

Müttefik Devletler ile Türkiye arasında barış antlaşması 10 Ağustos 1920 günü, Paris yakınındaki Sèvres (Sevr) şehrinde imzalandı. Sevr Antlaşması diye tarihe geçen bu antlaşmayı, "Başlıca Müttefik Devletler" denen İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya ile birlikte, onların yardımcıları veya dominyonları durumunda sayılan 13 devlet daha imzaladılar.[180]

Türkiye adına antlaşmaya üç kişi imza koydu: Bağdatlı **Hadi Paşa, Rıza Tevfik Bey (Bölükbaşı)** ve **Reşat Halis Bey. Hadi Paşa** ile **Rıza Tevfik**, Âyan Meclisi üyeleriydi, yani senatör; **Reşat Halis Bey** ise Bern'de eski Türk elçisiydi, yani meslekten diplomat. Bu üç kişi ilerde 150'likler listesine girecek, Türk vatandaşlığından düşürülecek ve Türkiye'den sınır dışı edileceklerdi.

Sevr Antlaşması'nın aslı üç dildedir: Fransızca, İngilizce ve İtalyanca.[181] 433 maddeyi kapsayan antlaşma şu bölümlerden oluşmaktadır: Bölüm I-Milletler Cemiyeti Antlaşması (Md. 1-26), Bö-

178) *Ibid.*, s.233, No. 82: De Robeck'ten Curzon'a tel, 28 Temmuz 1920, No. 861.

179) Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.156.

180) Sevr Antlaşması'nı imzalayan devletler şunlardır: Büyük Britanya İmparatorluğu, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afika dominyonları, Hindistan, Fransa, İtalya, Japonya, Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Hicaz Krallığı, Portekiz, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (Yugoslavya), Çekoslovakya ve Türkiye.

181) Sevr Antlaşması'nın, zamanında yapılmış Türkçe çevrisi için bkz. Nihat Erim, *Devletler Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cit I*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953, s.525-691; bugünkü Türkçeye çevirisi için bkz. İbrahim Sadi Öztürk (Hazırlayan), *Mondros, Sevr, Lozan Antlaşmaları*, Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara, 2004, s.15-241.

lüm II-Türkiye'nin sınırları (Md. 27-35); Bölüm III-Siyasal Hükümler (Md. 36-139), Bölüm IV-Azınlıkların Korunması (Md. 140-151), Bölüm V-Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerine İlişkin Hükümler (Md.152-207), Bölüm VI-Savaş Tutsakları ve Mezarlıklar (Md. 208-226), Bölüm VII-Yaptırımlar (Md. 227-230), Bölüm VIII-Mali Hükümler (Md. 231-260); Bölüm IX-Ekonomik Hükümler (Md. 261-317), Bölüm X-Hava Ulaşımı (Md. 318-327), Bölüm XI-Limanlar, Su Yolları ve Demiryolları (Md. 328-373), Bölüm XII-Çalışma (Md. 374-414), Bölüm XIII-Çeşitli Hükümler (Md. 415-433).

Antlaşmanın II. ve III. Bölümleri Osmanlı Devleti'ni haritadan siliyor ve sadece İstanbul ve dolayları ile Anadolu'nun ufak bir parçasında küçücük bir "Türkiye" bırakıyor. Antlaşmanın IV-XII. bölümleri de Türkiye'nin bağımsızlığını, egemenliğini alıp götürüyor ve Türkiye sömürgeleştiriliyor.

II. Bölümün 27. maddesinde sınırlar uzun uzun tanımlanıyor. Maddenin kesimleri, fıkraları şöyledir:

I- Avrupa'da sınırlar...
  1- Karadeniz sınırı...
  2- Yunanistan ile sınır...
  3- Marmara denizinde...

II- Asya'da sınırlar...[182]
  1- Batıda ve güneyde...
  2- Suriye ile sınır...
  3- Mezopotamya (Irak) ile sınır...
  4- Doğuda ve Kuzeydoğuda sınır...
  5- Karadeniz'de...

III. Bölümde Osmanlı ülkesi, kesim kesim, şöyle parçalanıp bölüştürülüyor:

182) Bu ayrım, Sevr Antlaşması'nın Türkçe çevirilerinde atlanmış ve 27. maddede karışıklık yaratılmıştır -BNŞ.

BÖLÜM III
SİYASAL HÜKÜMLER

Md. 36-139

Kesim I– İstanbul (Md. 36): İstanbul şartlı olarak Türkiye'ye bırakılıyor.

Kesim II– Boğazlar (Md. 37-61): Yabancı denetiminde bir Boğazlar bölgesi kuruluyor.

Kesim III– Kürdistan (Md. 62-64): Özerk oluyor, daha sonra bağımsız olabilecek.

Kesim IV– İzmir (Md. 65-83): İzmir ve bölgesi adım adım Yunanistan'a veriliyor.

Kesim V– Yunanistan (Md. 84-87): Doğu Trakya Yunanistan'a veriliyor.

Kesim VI– Ermenistan (Md. 88-93): Orta ve Doğu Anadolu'da bir büyük Ermenistan kuruluyor, bunun sınırlarını ABD Başkanı Wilson çizecek. Milyonlarca Müslüman (Türk, Kürt, Çerkez), yüzbinlerce Ermeninin egemenliği altına sokulacak).

Kesim VII– Suriye, Irak, Filistin (Md. 94-97): Türkiye'den tamamen koparılıyor.

Hatay, Antep, Birecik, Urfa, Mardin, Midyat Suriye'de; Kerkük, Musul, Süleymaniye sancakları da Irak'ta kalıyor. Suriye Fransız mandası, Irak ve Filistin ise İngiliz mandası altına sokuluyor.

Kesim VIII– Hicaz (Md. 98-100): Osmanlı Devleti'nden tamamen koparılıyor.

Kesim IX– Mısır, Sudan ve Kıbrıs (Md. 101-117): İngiliz himayesine giriyor. Osmanlı Devleti'yle olan bütün ilişkileri kesiliyor.

Kesim X– Fas, Tunus (Md. 118-120): Fransız himayesine giriyor.

Kesim XI– Libya ve Ege Denizi adaları (Md. 121-122): Libya ve Oniki Ada İtalya'da kalıyor...

Sevr Antlaşması'nın III. Bölüm, III. Kesimi "Kürdistan" başlığını taşıyor. Bu kesimi oluşturan üç maddenin tam metinleri şunlardır:

Madde 62:

"İşbu Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sayılarak altı ay içinde İstanbul'da toplanacak ve İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerince atanacak üç kişilik bir komisyon, 27. maddenin II/2. ve 3. fıkralarının[183] tanımladığı biçimde, Fırat'ın doğusunda, Ermenistan'ın güney sınırları güneyinde, Türkiye'nin Suriye ve Mezopotamya ile olan sınırının kuzeyinde, çoğunlukla Kürtlerin bulunduğu bölgeler için bir yerel özerklik planı hazırlayacaktır. Herhangi bir sorun üzerinde oybirliği sağlanamazsa, sorun, komisyon üyeleri tarafından hükümetlerine sunulacaktır. Bu plan, bu bölgede yaşayan Asuri-Geldani ve öteki soy ve din azınlıklarının korunması için tüm güvenceleri içerecek ve bu amaçla, İngiliz, Fransız, İtalyan, İranlı ve Kürt temsilcilerden oluşacak bir komisyon işbu antlaşma hükümleri gereğince Türk sınırının İran sınırı ile aynı olduğu yerlerde, gerekmekte ise, ne gibi düzenlemeler yapılacağını incelemek ve karara bağlamak için bu yerleri gezecektir."

Madde 63:

"Türkiye Hükümeti, yukarıdaki 62. maddede sözü edilen her iki komisyonun da kararlarını, adıgeçen hükümete bildirmelerinden sayılarak üç ay içinde, kabul etmeyi ve yerine getirmeyi baştan yükümlenir."

Madde 64:

"Bununla birlikte, işbu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden bir yıl içinde 62. maddede tanımlanan bölge içindeki Kürt halkları, bu bölge nüfusunun çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmak istediğini gösterir biçimde Milletler Cemiyeti Konseyine başvura-

183) 27. Maddenin II/2. ve 3. fıkraları, Türkiye'nin Suriye ve Irak ile öngörülmüş olan sınırlarıdır. Bu sınırların nerelerden geçeceği Sevr Antlaşması'nda uzun uzun anlatılmıştır -BNŞ.

cak olur ve Konsey de bu halkların bu bağımsızlığı kullanmaya yetenekli oldukları kanısına vararak, bunun kendilerine sağlanmasını öğütleyecek olursa, Türkiye, bu öğütleme hükümlerini yerine getirmeyi ve bu bölge üzerindeki tüm hak ve yetkilerini bırakmayı, başından yükümlenir.

Bu bırakma işleminin ayrıntıları, işbu antlaşmayı imzalayan başlıca Müttefikler ile Türkiye arasında ayrı bir anlaşma konusu olacaktır.

Böyle bir bırakılma olacak olursa, Kürdistan'ın şimdiye değin Musul ili kapsamında sayılmış bölümünde oturan Kürtlerin, böyle bir bağımsız Kürt devletine gönüllü olarak katılmalarına başlıca Müttefik Devletlerce karşı çıkılmayacaktır."[183]

183) *Traité de Paix entre les Puissances Alliées et Associées et la Turquie signé le 10 Août 1920 à Sèvres (Texte français, anglais et italien)*, Paris, 1920, s.34-35, 183-184, 331-332. Bu maddelerin resmi metindeki İngilizce aslı şudur:

Article 62- *"A Commission sitting at Constantinople and composed of three members appointed by the British, French and Italian Governements respectively shall draft within six mounth from the coming into force of the present Treaty a scheme of local autonomy for the predominently Kurdish areas lying east of the Euphrates, south of the southern boundary of Armenia as it may be hereafter determined, and north of the frontier of Turkey with Syria and Mesopotamia, as defined in Article 27, II, (2) and (3). If unanimity cannot be secured on any question, it will be referred by the members of the Commission to their respective Governements. The scheme shall contain full safeguards for the protection of the Assyro-Chaldeans and other racial or religious minorities within these areas, and with this object a Commission composed of British, French, Italian, Persian and Kurdish representatives shall visit the spot to examine and decide what rectifications, if any, should be made in the Turkish frontier where, under the provisons of the present Treaty, that frontier coincides with that of Perisa."*

Article 63– *"The Turkish Government herby agrees to accept and execute the decisions of both the Commissions mentioned in Article 62 within three months from their communication to the said Government."*

Article 64– *"If within one year from the coming into force the present Treaty the Kurdish peoples within the areas defined in article 62 shall address themselves to the Council of the League of Nations in such a manner as to show a majority of the population of these areas desires independence from Turkey, and if the Council then considers that these peoples are capable of such independence and recommends that it should be granted to them, Turkey, hereby agrees to execute such a recommendation, and to renounce all rights and title over these areas.*

The detailed provisions for such renunciation will form the subject of separate agreement between the Principal Allied Powers and Turkey.

If and when such renunciation takes place, no objection will be raised by the Principal Allied Powers to the voluntary adhesion to such an independent Kurdish State of the Kurds inhabiting that part of Kurdistan which has hiterto been included in the Mosul Vilayet."

* * *

Sevr Antlaşması'nın asıl mimarı, İngiltere idi. "Kürdistan" başlığı altında yukarıdaki üç madde de İngiltere'nin isteği üzerine antlaşmaya eklenmiştir. Bu maddeler İngiliz görevlilerinin kaleminden çıkmıştır. Bunların yaratıcıları İngilizler olmuştur. Kürt toplumundan "özerklik" ya da "bağımsızlık" diye ciddi bir istek gelmemiştir. **Seyyit Abdülkadir, Şerif Paşa, Bedirhanlar** gibi ileri gelen bazı Kürtçülerin böyle bir emelleri vardı. Ama bunların hiçbirinin Kürt toplumunu temsil etmediğini İngiliz görevliler de belirtmişlerdi. İngilizler, Kürt toplumunun "özerklik" ya da "bağımsızlık" diye ciddi bir istekleri olmadığını bile bile, zoraki olarak antlaşmaya böyle birkaç madde eklemek için ısrarcı olmuşlardır.

Sevr Antlaşması'nın Bir Özeti[185]

Antlaşma 433 maddedir. Bazı hükümleri şöyle:

Antlaşma Müttefiklerin istediği gibi uygulanmazsa, İstanbul Osmanlı yönetiminden geri alınacak (Md. 36).

Doğu Trakya (Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Gelibolu, Gökçeada, Bozcaada) Yunanistan'a verilecek; İzmir bölgesi (İzmir, Kuşadası, Tire, Ödemiş, Manisa'nın batısı, Akhisar, Kırkağaç, Soma, Foça, Ayvalık, Burhaniye) Osmanlı egemenliği altında kalacak ama bu hakkı Yunanistan kullanacak; yerel yönetim, beş yıl sonra, Milletler Cemiyeti'nden, bu bölgenin Yunanistan'a bağlanmasını isteyebilecek; isteğin uygun görülmesi halinde, Türkiye, bu topraklar üzerindeki haklarından vazgeçeceğini önceden kabul edecek (Md. 84-87, Md. 65-83).

Kuzeydoğu'da, 1914'ten önceki sınır geçerli olacak, Artvin, Erzurum'un kuzeydoğusu ve Iğdır'a kadar Kars, Türkiye dışında kalacak (Md. 27/4).

185) Özakman, *1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi*, s.322-325'ten kısaltılarak alındı. (Burada Sevr Antlaşması yanlışlıkla 344 madde olarak gösterilmiştir, doğrusu 433 madde olacak -BNŞ.)

Doğu Anadolu'da, Ermenistan ve aşamalı olarak Kürdistan kurulacak (Md. 88-93, Md. 62-64).

Güneyde, Ceyhan, Osmaniye, Dörtyol, İskenderun-Antakya, Maraş'ın güneyi, Gaziantep, Urfa, Mardin, Cizre, Suriye'ye verilecek (Md. 27).

Osmanlı Devleti, sınırları dışında kalan bu topraklar üzerinde bütün haklarından vazgeçecek (Md. 132).

Boğazlar (bütün kıyıları ile Marmara Denizi) bölgesi, özel bütçesi, teşkilatı, bayrağı, polisi olan yarı devlet niteliğindeki bir karma kurulun egemenliğinde olacak (Md. 37-61 ve 178).

Bu bölgedeki tüm istihkâmlar yıkılacak ve silahsızlandırılacak (Md. 177).

Bu bölgede bulunan ve top ulaşımına elverişli bütün demir ve karayolları kullanılmaz hale getirilecek (Md. 178).

Türkiye'nin bu bölgede telsiz-telgraf istasyonu kurması yasak (Md. 190).

Boğazlar Bölgesi, askeri amaçla, yalnız İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından kullanılabilecek (Md. 178/3).

Jandarma 35.000, kara kuvveti 15.000 kişi ile sınırlı olacak, ancak gönüllüler askere alınacak (Md. 154, 155, 165).

Boğazlar Bölgesindeki Türk jandarması, Müttefiklerarası İşgal Komutanlığı'na bağlı olacak (Md. 161).

Subaylar ve erlerin sayısı, birliğin bulunduğu kesimdeki Müslüman olan ve olmayan nüfusa orantılı ve bu oran, polis için de geçerli olacak (Md. 165, 170).

Silah, cephane, askeri araç ve gereç yapımı, ithali ve ihracı, Müttefiklerarası Askeri Denetim Kurulu'nun denetim ve iznine bağlı (Md. 173 vd.).

Zırhlı arç ve tank yapımı ve ithali yasak (Md. 176).

Seferberlik yasak (Md. 162).

Deniz Kuvvetleri kurulması yasak (Md. 188).

Balıkçılık ve polis hizmetleri için en fazla 7 gambot, 6 torpidobot kullanılabilecek (Md. 181).

Öteki bütün askeri gemiler, yok edilecek (Md. 184).

Yavuz Zırhlısı, galiplere (İngiltere, Fransa ve İtalya) teslim edilecek (Md. 258).

Türkiye'nin savaş ve denizaltı gemisi yapması ve edinmesi yasak (Md. 182, 186).

Hava Kuvvetleri kurulması yasak (Md. 191).

Bütün kapitülasyonlar, yararlanacakların sayısı artırılmış olarak sürecek (Md. 261 vd.).

Adalet rejimi, Müttefiklerce yeniden saptanacak (Md. 137).

Soy, din ve dil azınlıkları, bağımsız ve denetimsiz olarak, diledikleri kadar ilk, orta ve yüksekokul açabilecek ve kendi dillerinde eğitim yapabilecekler (Md. 147).

Osmanlı maliyesi, Müttefiklerce seçilecek bir Maliye Kurulunun denetimi altında olacak (Md. 231-260).

Mondros Antlaşması'nın galiplere stratejik yerleri, Doğu illerini, ayrıca Toros tünellerini işgal ve haberleşmeyi denetleme hakkı veren maddeleri, sınırsız olarak yürürlükte kalacak (Md. 106).

Üçlü Anlaşma

Sevr Antlaşması ile aynı gün imzalanan İngiltere, Fransa ve İtalya arasındaki Üçlü Anlaşma ile Anadolu'nun kalan bölümleri, nüfuz bölgeleri olarak bu üç devlet arasında paylaşılmıştır.

İngiliz nüfuz bölgesi: Mardin'in doğusu, Hakkâri, Şırnak, Siirt, Bitlis ile Van'ın güney kesimleri.

Fransız nüfuz bölgesi: Sivas, Kayseri'nin doğusu, Malatya, Elazığ, Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Maraş ve Urfa'nın kuzeyi, Mardin'in batısı, Kilis, Adana, Mersin'in doğu kesimi.

İtalyan nüfus bölgesi: Fransa ile birlikte Karadeniz Ereğlisi, Kayseri'nin batısı, Antalya, Muğla, Aydın'ın güneyi, Denizli, Burdur, Isparta, Uşak, Afyon'un batısı, Manisa ve Balıkesir'in doğusu, Kütahya, Bursa'nın güneyi.

(**Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde kalan iller**: Bolu, Adapazarı, Zonguldak, Kastamonu, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun'un batısı, Amasya, Tokat'ın kuzeyi, Ermenistan ile Fransız nüfuz böl-

gesi arasında kalan ve Elazığ'ın kuzeyine uzanan bir koridor [Ş. Karahisar, Refahiye, Kemah, Çemişgezek, Pertek, Palu, Çapakçur, Kığı kesimi], Yozgat, Çorum, Çankırı, Kırşehir, Ankara, Nevşehir'in ve Konya'nın kuzeyi, Afyon'un doğusu, Eskişehir, Bursa'nın doğusu ve Bilecik.)

Genel Yas ve Tepkiler

12 Ağustos: Sevr Antlaşması'nın önceki gün imzalandığı haberi İstanbul'da öğrenilince, şehirde genel yas ilan edildi. İstanbul gazeteleri siyah çerçeveli çıktı. Camilerde yaslı âyinler yapıldı. Müslümanlar dükkânlarını kapattılar. Ulaşım araçları 4 dakika durdu. Gazeteler buna uygun yayınlar yaptılar. –İzmir'de Yunan sivil idaresi kuruldu.

Gazetelerde yazı ve haberler şöyle:

Akşam: **Çallı İbrahim**'in özel olarak yaptığı resim: Ana ve elinde çocuk. Yıkıntılar ardından doğan güneş. –Siyah çerçeveli manşet: *"Git vatan Kâbe'de siyaha bürün! –Basübadelmevt* (ölümden sonra dirilme) *Türk nasıl yükselir!"*

Dersaadet: *"Bugün Türklerin matem günüdür. Her gecenin bir sabahı olduğunu unutma!"*

İkdam: *"Murahhaslar, Devlet-i Aliye'nin taksimine dair kararı nihayet önceki gün imza ettiler. Dün ne büyük bir millet, ne heybetli bir devlet idik. Bugün neyiz? Heyhat! Söylemeye dilim varmıyor."*[185]

13 Ağustos: *İleri* gazetesinde Sevr Antlaşması'nın imzalanmasıyla ilgili resim: Bir mezarın yanında bitkin halde 3 insan, kapkara bir gök. –*"Bu uzun gecelerden birlik halinde kurtulacağız. Harbi Umumi ile başlayan tarih devri henüz kapanmadı."*

Alemdar gazetesi: *"Dün en acı günümüzdü. Öteye beriye, siyah tüllerle örtülü bayraklar çekilmişti. Hemen bütün Müslüman-*

185) Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi. Mondros'tan Mudanya'ya kadar*, TTK Yayını, Ankara, 1970, s.116 (Jaeschke, *Kronolji-1*); Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.169-170.

lar, dükkânlarını kapattılar. Saat tam 1'de arabalar, vapurlar, tramvaylar birkaç dakika durdu."

Dersaadet gazetesi sansürce süresiz kapatıldı.

Hâkimiyeti Milliye: Hint gazetelerinde lehimize çıkan yazılar. Avrupa diplomatlarının marifetleri. Diplomasi tarihinde görülmemiş, hakaret dolu bir cevap.

İtalyan *Epope* gazetesi: *"Spa'da Türk isteklerine hayır denmekle Doğululara mukaddes cihat için çevresinde birleşilecek bir sancak verildi. **Venizelos**, Batı Anadolu'da saldırının verdiği avantajla, İtilaf Devletlerine her istediğini kabul ettirdi. Mustafa Kemal'in ordusu, henüz ciddi bir surette işe girişmedi." –"Kuşatma altındaki Antep'te Fransız komutanları **Albay Abadi** ve **Andrea**, teslim olmaları için Türklere çağrıda bulundular. Çağrıda, 'Hâlâ uslanmadınız mı? Fransız mandası ve himayesine boyun eğiniz, bu durum size mutluluk ve refah bahşedecektir' denildi. Türkler, Karatarla Camii'nde toplanarak savaşa devam kararı aldılar. Fransızlar Antep'i bombaladı."*[187]

14 Ağustos: TBMM İrşat Encümeni'nin Sevr Antlaşması konusunda millete bir bildiri yayımlaması kabul edildi. **Ali Süruri Bey**, *"Bizim bugünkü üslubumuzla köylü dayılara gerçeği doğrudan doğruya yazı ile, kalemle anlatmak mümkün değildir"* dedi. *İleri* gazetesi: *"Matem gecelerini çok kereler, bir kurtuluş sabahı aydınlatmıştır." –"Yüzbaşı **Şerif Bey** komutasındaki milli kuvvetler, daha önce isyancıların eline geçmiş olan Bolu'ya girdiler. İsyancılar kaçtı, öldürülenlerin cesetleri, çöp arabalarıyla şehir dışına atıldı. TBMM'de Trakya'nın Yunan ordularınca işgali ve Düzce isyanı görüşüldü. **Mustafa Kemal**, 'Bu Meclis, koca Anadolu'ya, millete dayanıyor. İstanbul'u olduğu gibi, Trakya'yı da burası kurtaracaktır' dedi. Mebuslar, Bursa ve Alaşehir yenilgilerini eleştirdiler. **Mustafa Kemal**, Bursa'nın boşaltılması için emri kendisinin verdiğini söyledi."*[188]

187) Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.172-173.
188) *Ibid.*, s.173-174.

16 Ağustos: *Açıksöz* gazetesi: *"Bu muahede sulh değil, korkunç bir idam kararıdır."*[189] Ertesi gün *Hâkimiyeti Milliye, "İmza ehemmiyetsizdir; Kanunu Esasi'ye göre Sevr Muahedenamesi tasdik edilemez"* diye yazdı.

Yine 16 Ağustos 1920 günü Şammar Şeyhülmeşayihinden gelen şu bağlılık telgrafı TBMM'de okundu:

"Ankara'da Meclisi Kebir Reisi
***Mustafa Kemal Paşa** Hazretlerine*
Bugün Şammar aşairlerimiz (aşiretlerimiz) *ki 16.000 raddesindedir. Din ve millet uğrunda fedayi can etmeğe hazır bulunuyoruz. Mahvolsak bile ecnebilerin hükmüne tebaiyet etmeğe kail değiliz* (yok olsak bile yabancı boyunduruğu altına giremeyiz). *Musul ve Irak'ın tahlisine muavenetinizi* (kurtarılmasına yardımınızı) *bekliyoruz. Her vakit hizmetinize vakfolup samimiyetimizin takdiri ile emirlerinizi bekleriz efendim.*

11 Ağustos 1336 (1920)
Şeyhülmeşayih Şammar Meşali Farisi"

Meclis, bu telgrafa Reis Paşa Hazretlerinin cevap vermesini uygun gördü.[190]

Vatan Hainleri

Sevr Antlaşması'nın imzalandığı haberi, Erzurum'a beş gün sonra ulaşmış ve sert tepkiyle karşılanmış. Erzurum'daki XV. Kolordu Komutanı **Kâzım Karabekir Paşa**, tepkisini şöyle dile getirmiştir:

"16 Ağustos(ta) *tatsız bir haber geldi: İstanbul Hükümeti murahhasları sulh muahedenamesini imzalamış. Hayret! Millet Ankara'da vekillerini toplamış; hükümet teşkil etmiş, İstiklal Harbine kararını vermiş. İstanbul'da, Padişah'la şahsi hükümeti ne cüretle ve kimin namına esaret vesikasını imzalıyorlar? Ey*

189) Jaeschke, *Kronoloji-1*, s.117.
190) *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I*, Cilt 3, s.263 (Atatürk'ün cevabı bulunamadı -BNŞ).

İstanbul'un milyona varan Türk halkı! Ve ey Darülfünunlarda ve âli mekteplerde feyz veren ve feyz alan münevver gençler! Aksi sadasını şark dağlarında işitmek istediğimiz tek bir feryadınız yok mu? Böyle zamanda teşkilat mı istersiniz, bir taraftan emir mi beklersiniz? Her kâfada istiklal ve hürriyet şimşekleri çarpmazsa, her kalpte bu aşk ateşi yanmazsa Türke yaşamak hakkı kalır mı? Eğer milletler kürrei arzdan göçeceklerse en sonra sahneden çekilmesi Türkün şanından değil midir? 'Türk yılmaz, cihan yıkılsa Türk yılmaz!' diye haykıracak bir tek ses! Bu ses şu aralık bir namludan geçmeli, sefillerden herhangi birinin kulağı dibinde canhıraş patlamalıydı! Hiç kimse sormazsa tarih buna cevap isteyecektir..."[191]

Karabekir Paşa, bu duygularla, Sevr'i imzalayanların vatan haini sayılmalarını TBMM'ye önermiştir. Şu telgrafı çekmiştir:

"Ankara'da Meclisi Milli Riyasetine

Vatansız, vicdansız üç serserinin, yine kendileri gibi millet ve vatanla bir alâkası olmayan birkaç kişi namına sulh muahedesini imza ettiklerini ajansta gördük. Mücahede-i milliyemizde daha büyük bir azim ve imanla devamını tekiden ahdettiğimizi arz eylerim.

İstanbul'da teşekkülünü evvelce duyduğumuz Şûrayı Saltanatta Türkiye'nin hayatı mevcudiyetini söndüren bu zulüm muahedesinin imza edilmesine karar ve rey veren esamileri malum eşhasın ve muahedenameye vaz'ı imza edenlerin ihaneti vataniye ile ittiham olunmasını ve haklarında hükmü gıyabi verilmesini, bu vatansızların isimlerinin her yerde lanetle yâdedilmesinin ilan ve tamim olunmasını arz ve teklif eylerim.

16 Ağustos 1336 (1920)
Şark Cephesi Kumandam
Kâzım Karabekir"[192]

---

191) Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.794.

192) *Ibid.*, s.795 ve *TBMM Zabıt Ceridesi Devre I*, Cilt 3, s.333. Zabıt Ceridesi'nde bu telgrafın tarihi 17 Ağustos 1920 olarak gösterilmektedir.

Karabekir Paşa'nın önerisi 19 Ağustos günü TBMM'de kabul edildi. Saltanat Şûrasında 22 Temmuz günü Sevr Antlaşması'nın kabul edilmesi için oy kullanan 42 kişi ile 10 Ağustos günü antlaşmaya imza koyan **Hadi Paşa, Rıza Tevfik Bey** ve **Reşat Halis Bey** vatan haini ilan edildiler (Karar Sayı 37).[193]

Antep Halkının Kahramanlığı

Sevr haberlerinin Türk insanının içini kararttığı günlerde Antep halkının Fransız saldırılarına karşı kahramanca direnişi yüreklere su serpti. **Atatürk**, başından beri Antep savunmasıyla yakından ilgilendi. 15 Ağustos 1920 günü Antep ahalisine şu mesajı gönderdi:

"Ayıntap'ın Müslüman ve kahraman ahalisi!
Düşman yine sevgili Ayıntap'ımıza taarruza başladı. Büyük Millet Meclisi ve bütün millet, Ayıntap ahalisinin denenmiş olan kahramanlığını bekliyor. Fransızlar, cephelerimizin her tarafında mücahitlerimiz tarafından mağlup edilmektedir. Ayıntap'a her taraftan top ve kuvvet sevk olunmuştur. Sebat ve metanetin semerelerini Ayıntap her yerden evvel birkaç gün içinde toplayacaktır. Hamiyet ve metanet erbabının eserleriyle yetininiz (erbabı hamiyet ve metanetin isrine iktifa ediniz). *Cenabı Hakk'ın kati vaat ve müjdelediği zafer yakındır. Hepinize selam ve ihtiram ederiz kahraman Ayıntaplı kardeşlerimiz."*[194]

18 Ağustosta Antep'teki milli kuvvetler Fransızları kuşattılar; Fransız cephesini yararak büyük başarı kazandılar ve şehre girdiler. Aynı 18 Ağustos günü Antep Mutasarrıfı **Sabri Bey**'in bir raporu TBMM Genel Kurulunda okundu. Tutanaklardan aktaralım:

193) *Zabıt Ceridesi I-3*, s.33, *Düstur I*, s.36.
194) *Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 9 (1920)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.193.

"Antep ahalisinin, düşman bombardımanına ve teslim teklifine rağmen müdafaada sebat etmeye karar verdiğine dair Antep Mutasarrıflığından mevrut (gelen) *telgrafın takdim olunduğu hakkında Büyük Millet Meclisi Riyaseti tezkeresi.*

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine
18 Ağustos 1336 (1920)

Antep Mutasarrıfı ***Sabri Bey****'den mevrut 14 Ağustos sene 1336 tarihli rapor sureti husulü malumat zımnında takdim kılındı.*

Heyeti merkeziyede bulunan birkaç azanın kuvvei maneviyeyi tezyide sailleri zikre pek şayandır. Düşman bu sabah üçüncü bir ihtarname daha yolladı. Bunda ilk ihtarname mucibince öğleye kadar arzı teslimiyet edilmediği takdirde öğleden sonra bombardımana devam edileceği bildirilmiştir. Memurin, eşraf ve ulema ve heyeti merkeziye azaları ve her mahalleden müntehip ikişer zattan mürekkep içtimai umumi aktedildi. Ölünceye kadar (alkışlar) *şehri müdafaada sebat edileceği teyit ve pek canlı söylenen sözler azmin derecesini göstermekte ve yek avaz olarak 'Yaşasın sebat ve millet' sadaları ayyuka çıkmakta idi. Tahammül, sebat ve müdafaa için yine tekrar ahit ve misak edildi. Müteakiben kıraat olunan duayı beliğ üzerine içtimaa nihayet verildi. Her fert vazifesine koştu.* (Yaşasın Antep sesleri)

Cevdet Bey (Kütahya)– *Efendim, teşekkürname yazılsın.*

Fevzi Efendi (Malatya)– *Cevap ve teşekkürname yazılsın.*

Dr. Tevfik Rüştü Bey (Menteşe)– *Anteb'in fedakâr evlatlarına Meclis'ten selam ve takdir yazılsın.*

Reis– *Peki efendim. Divanı Riyasetten yazılsın."*[195]

TBMM Başkanı **Mustafa Kemal Paşa**, Antep halkının düşmanla sonuna kadar savaşmaya karar verdiğini bildiren Antep Mutasarrıfı **Sabri Bey**'e şu cevabı verdi:

195) *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 3*, s.299.

"Antep Mutasarrıfı ***Sabri Bey'e***

728-8 *Ankara, 20 Ağustos 1336* (1920)
C. 14.98.1336 (1920) *şifreye*

Antep muhterem ahalisinin vatanı müdafaa kaygısıyla yaptıkları toplantıyı ve bu toplantıda aldıkları azimperverane kararları müjdeleyen telgrafınız, Büyük Millet Meclisi'nin Genel Kurulunda okundu.

Antep ahalisinin gösterdikleri kahramanlık derecesi ve tesirli hamiyetperverlik son derece şükran duyulmasına sebep olmuş bulunduğunun halka tebliği ve söz konusu kararın yayımlanması ve ilanı rica olunur.

Mustafa Kemal"[196]

Atatürk, bütün o çetin savaş boyunca, Antep'e karşı sıcak ilgisini ve kahraman Antep halkını yüreklendirmeyi hep sürdürdü: 7 Şubat 1921 günü de Antep'e şunları yazdı:

"Ayıntap Şehrinde Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Merkeziyesine

Adet 2/155 *Ankara, 7 Şubat 1337* (1921)

C. Türk ve Müslümanlığın şanını fedakârane bir surette yükselten Ayıntaplı kardeşlerimizin kurtarılması için her türlü teşebbüsler ve fedakârlık yapılmış ve yapılmakta bulunmuştur. Büyük kuvvetle takviye edilmesi emrolunan hariçteki kuvvetlerimizin pek yakında yeni ve tesirli bir teşebbüs icrasına hazırlanmaktadır. Kahraman Ayıntap muhterem ahalisine Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin selam ve takdirlerinin ulaştırılmasını rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal"[197]

196) *Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 9 (1920),* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.232.
197) *Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 11 (1921),* s.38.

MOSKOVA'DA SOĞUK DUŞ: SOVYET RUSYA MİSAK-I MİLLİ'Yİ TANIMIYOR MU?!

Sevr'de, "idam fermanı" gibi öldürücü antlaşmanın İstanbul Hükümeti delegelerine imzalatıldığı günlerde Moskova'dan da pek tatsız bir haber geldi.

TBMM Meclisi Hükümeti Dışişleri Bakanı **Bekir Sami (Kunduh)** başkanlığındaki Türk heyeti, 13 Ağustos 1920 günü Moskova'da Ruslarla görüşmelere başlıyordu. O sırada hiç beklenmedik acı bir sürprizle karşılaştı: Tam Sevr Antlaşması'nın imzalandığı 10 Ağustos günü, Ruslar da Moskova'da Ermenilerle gizlice bir anlaşma imzalamışlardı. İmza gününü de Sevr'deki imza gününe denk düşürmüşlerdi! Bu Rus-Ermeni anlaşmasıyla Doğu yolunun Türkiye'ye kapatılması, Ermenilere Türkiye'den toprak verilmesi öngörülmüştü! Türk heyetinin açılmasını istedikleri Tiflis yolu Türkiye'ye büsbütün kapatılmıştı. Dahası, o zamana kadar az-çok açık olan Şahtahtı yolu da tamanen Ermenilerin eline bırakılmıştı. Heyetimiz, **Çiçerin**'e, *"Yolu açın"* diyor. **Çiçerin**, *"Yapamayız"* diye karşılık veriyor. *"Bırakın biz açalım." "O hiç olmaz."*

Bir anlaşmaya varılamıyor. **Bekir Sami Bey**, gece yarısı Sovyet Dışişleri Komiseri **Çiçerin**'le baş başa bir görüşme yapıyor. Sabah saat dörde kadar süren görüşmeden, şok geçirmiş gibi otele dönüyor. Müthiş üzgündür, gözüne uyku filan girmiyor. Aynı odada kalan **Yusuf Kemal Bey (Tengirşek)** yanına yaklaşıyor;

"Ne var?.." diye soruyor. **Bekir Sami Bey**;

"Birader" diyor, *"Ben Çiçerin'le görüştüm. Van'dan, Bitlis'ten Ermenilere yer istiyor..."*

"Bu mesele hakkında müzakere yaptınız mı?.."

"Hayır..."

"Elbette yapamayız. Sonra Büyük Millet Meclisi bizi asar!"

Çiçerin'in toprak isteği üzerine, Türk-Rus görüşmelerine 24 Ağustos günü ara veriliyor. **Bekir Sami Bey**, 30 Ağustosta durumu Ankara'ya rapor ediyor: *"Çiçerin, (...) Ermenistan'a mutlaka Van ve Bitlis vilayetlerinden bir yer ifrazı lüzumunu ileri sürdü... Bize*

edecekleri muavenetin (yardımın) *bu esasa müstenit olduğunu... mısırren* (ısrarla) *söyledi"* diye yazıyor.[197]

Demek ki, **Çiçerin**, Sovyet yardımı için, Ermenilere Van, Bitlis, Muş vilayetlerinden toprak verilmesini şart koşuyor. Türk heyeti ne ummuş, ne bulmuştu! Anadolu'yu parçalamak niyeti bakımından Bolşevik Rus, o günlerde emperyalist İngilizden pek geri kalmıyordu!

Bunun üzerine **Bekir Sami Bey**'e çok kesin bir şifre talimat gönderildi. Altında **Mustafa Kemal**'in ve bütün Bakanların imzaları bulunan uzun talimattan birkaç paragraf aynen aşağıdadır (dili sadeleştirilmedi):

"Moskova'da Türkiye Heyet-i Murahhasası Reisi Bekir Sami Beyefendiye;

Medîd müzakerattan sonra Rus Heyet-i Murahhasasıyle kararlaştırılan ve her biri zirine sah keşide edilen mevaddı havi muhadenet ahitnamesi projesini ve ol babtaki mütaleat-ı âliyelerini muhtevi rapor Trabzon'dan telgrafla alınarak Heyet-i Vekilece arız ve amik mütâlaa ve tetkik edildiği gibi Yusuf Kemal Bey'in buraya muvasalatı ile verdiği izahat-ı muvassala dahi bilistiğma tetkikat-ı evveliye bir kere daha birlikte ta'mik edildi.

Münderecatı makasıd ve menafii tarafeynce ezher cihet ***muvafık görülen mevad-ı mezkûrenin kabul-ü katisi için Van ve Bitlis vilayetlerinden bir kıt'ayı muayyenenin bilifraz Ermenilere terki hususunun şart kılınmış olması*** *keyfiyeti Ankara Hükümeti'ni emperyalizm ve kapitalizme karşı hunin bir mücadelede iştirak hasebiyle şimdiye değin kendine bir müttefik-i tabii addetmekte haklı bulunduğu Rusya Şûralar Cumhuriyetinin bu bahisteki samimiyet-i efkâr ve hissiyatından bihakkın şüpheye düşürdü.*

Mahiyet-i teşekkülü itibariyle aynı zamanda kudret-i icraiyeyi dahi haiz olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sarahaten ve müttefikan izhar ettiği hissiyat ***şart-ı mezkûrun Türkiye Milletince kat'iyyen kabul edilemeyecek*** *bir mahiyette bulunduğunun beyanınından ibaret olmuştur.* (...)

197) Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde,* Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1981, s.161; ve Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.30-32.

Binaenaleyh Heyet-i Vekile dur-u diraz tetkik-i hal ve vaziyetten sonra âti zikr iki maddede telfik ettiği teklif-i mütekabilenin vasıta-i âliyelerile Monsieur Tchitchérine'ne (Çiçerin'e) *tebliğine karar vermiştir:*

Birinci Madde– Van ve Bitlis vilayetlerine müteallik olarak evvel ve ahar yerli ve ecnebi erbab-ı tetkik tarafından tanzim edilmiş olan istatistiklere nazaran Ermeniler mezkûr vilayetlerde oranın ahali-i İslamiyesine nispetle hiçbir zaman ihraz-ı ekseriyet edememişlerdir. Binaenaleyh muayyen bir kıta-i arziyenin bir ekalliyete terkini istemek emperyalist bir fikr-i mahsus ile hareketten başka bir şey değildir. Ankara Hükümet-i Milliyesi emperyalizme karşı müdafaa ve mücadele kaydıyla teşekkül etmiş bir hükümet olduğundan emperyalizmin eşkal-i marufesinden olan böyle bir talep ve iddiayı kabul edememekte muztardır. (...)

İşbu telgrafnamenin vusulünde bilâ ıfate-i zaman Monsieur Tchitchérine'den (Çiçerin'den) *bir mülakat talep ederek karar-ı mekûru tebliğ ve müeddasını mülahazat-ı anifeden mülhem olarak şifahen teyit buyurmalarını rica ederim..."*[199]

Dilini olduğu gibi bıraktığımız bu belgeden anlaşılıyor ki: Ankara Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında aylardan beri bir dostluk antlaşması yapılmak için müzakereler yapılmıştır. Müzakerelerin sonunda bir antlaşma metni hazırlanmış ve her iki tarafa uygun görülerek parafe edilmiş. Ancak bunun imzası için Sovyet Dışişleri Komiseri **Çiçerin,** Van ve Bitlis vilayetlerinin kendilerine verilmesini şart koşmuş. Bunu Rusya için değil de Ermenistan için istediğini söylemeyi ihmal etmemiş. *"Kendim için istiyorsam namerdim..."* der gibi. Ondan sonra bir adım gerilememiş. **Bekir Sami Bey**'in Moskova'dan bu konuyu ilk rapor ediş tarihi 24 Ağustos idi, yukarıya aktardığımız şifrenin tarihi ise 21 Ekimdir. Demek ki **Bekir Sami Bey** üç aydır Moskava'da Ruslarla boğuşuyor, Ruslar ise Nuh diyor peygamber demiyorlar!

Bu arada **Bekir Sami Bey** ile birlikte Moskova'ya gitmiş olan **Yusuf Kemal Bey (Tengirşek)** Ankara'ya dönmüş. Hükümete uzun

199) Kültür Bakanlığı, *Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923, Cilt I,* Ankara, 1981, s.321-324, Belge 48.

uzun durumu arz etmiş. Bir kez daha anlaşılmış ki, Ruslar, Van ve Bitlis vilayetlerini Türkiye'den almak için ısrarlıdırlar. Çok düş kırıklığına uğrayan ve Rusların dostluk söylemlerinden kuşkuya düşen Ankara Hükümeti, bu konuyu Meclise de anlatmış. Meclis ve hükümet, bir karış toprak parçasını bile Ruslara (ya da Ermenilere) verilmesini asla kabul etmeyecektir. **Bekir Sami Bey**'e bunu bildirmektedir. **Bekir Sami Bey**, telgrafı alır almaz **Çiçerin**'den randevu isteyip Ankara Hükümeti'nin kararını Rus Dışişleri Komiserine sözlü olarak bildirecektir: *"Türkiye, Rusya'nın toprak isteğini yerine getiremeyecek, vatan toprağından bir parça terk edemeyecek"* diyecektir.

Ermeniler Van ve Bitlis vilayetlerinde her zaman azınlıkta olmuşlardı. Bir azınlığa toprak verilmesi bir emperyalist uygulamadır. Ankara Hükümeti, emperyalizme karşı savaşmak için kurulmuştur. Vatan topraklarını yabancılara vermeye başlarsa Ankara Hükümeti'nin İstanbul Hükümeti'nden farkı mı kalır! Ankara Hükümeti, Sovyet Rusya'nın da emperyalizme karşı mücadele ettiğini düşünüyor ve kendisine tabii müttefik olarak görüyordu. Şimdi Sovyet Rusya'nın da Türkiye'den toprak istemesi, Sovyetler'in emperyalizmle mücadele konusundaki samimiyeti ile ilgili kuşku yaratmıştır...

Telgrafta değinilmeyen bir nokta da şuydu: Van, Bitlis, Muş vs. 1916 yılında Çarlık Rusya'nın İngiltere ve Fransa ile yapmış olduğu gizli Sykes-Picot Antlaşması ile Rusya'ya bırakılıyordu. Ermenistan'a değil, Rusya'ya bırakılıyordu. **Çiçerin** şimdi bunu istiyordu. Ve bu talebinden vazgeçmedi. **Bekir Sami Bey**, aylarca kaldığı Moskova'dan dostluk antlaşmasını imzalayamadan geri döndü. Anlaşma yapılamadı, Ruslardan yardım alınamadı.

Ankara Hükümeti'nin Moskova'ya gönderdiği bu ilk heyetin arkasında, henüz, kazanılmış bir büyük başarı, bir askeri zafer yoktu. Ankara, bileğinin gücünü dosta düşmana henüz gösterebilmiş değildi. Fakat beş-altı ay sonra, Türkiye'nin Ermenilere karşı kazandığı zaferin ardından Moskova'ya gönderilen **Yusuf Kemal (Tengirşek)** heyeti eli boş dönmeyecekti. Türk heyeti, bu defa, hem Sovyet Rusya ile Dostluk Antlaşması imzalayacak (16 Mart

1921), hem Sovyet Rusya'dan yıllık 10 milyon altın ruble kredi sağlayacak ve hem de Misak-ı Milli sınırlarımızı Ruslara kabul ettirecekti. Çünkü Türkiye artık gücünü kanıtlamıştı. Ermenilere karşı kazanılan zaferden az sonra Birinci İnönü Zaferi'ni de kazanmıştı ve bundan sonra Ruslar artık Anadolu'dan toprak taleplerini ağızlarına almaz olmuşlardır.

Türk Kurtuluş Savaşı'nda önce toplar, sonra diplomatlar konuşmuştur. Ve **Mustafa Kemal** önderliğindeki TBMM Hükümeti, her askeri zaferi diplomatik zafere dönüştürmeyi de bilmiştir. Savaş meydanında kazanılan masa başında hiç heba edilmemiştir.

SEVR ANTLAŞMASI'NI UYGULATMAK İÇİN İKİ KOLDAN BASKILAR: 1) YUNAN TAARRUZLARI VE 2) İÇ AYAKLANMALAR

İngiliz belgelerinden anlaşıldığına göre, İstanbul'un işgalinin birinci amacı, Sevr Antlaşması'nı Türklere kabul ettirmek ve uygulatmaktı. Antlaşmayı hazırlayanlar, bunun son derece ağır olduğunu, ancak zor kullanılarak yürürlüğe konabileceğini değerlendirmişlerdi. Türkleri buna zorlamak için de payitaht İstanbul'u işgal ettiler (16 Mart 1920).

Bu işgal, Padişah'ı ve Saltanat Şûrası'nı yıldırmaya ve o uğursuz antlaşmayı İstanbul Hükümeti'ne imzalatmaya yetti; ama onaylatmaya ve uygulatmaya yetmedi, yetemezdi. **Mustafa Kemal** önderliğindeki Türkiye, Sevr'in karşısına dikilmişti. İstanbul'u işgal etmek, zırhlıların namlularını Dolmabahçe Sarayı'na doğrultmak kolaydı; fakat Anadolu'yu işgal etmek hiç de öyle kolay bir iş değildi. **Mareşal Foch**, Anadolu'yu işgal edebilmek için en az 29 tümen askere ihtiyaç olduğunu bildirmişti. İngiliz Genelkurmayı, uygulanamayacak bir antlaşma hazırlanmasın diye **Lloyd George** Hükümeti'ni zamanında uyarmıştı ama uyarı dikkate alınmamıştı. Sevr Antlaşması'nın baş mimarı İngiltere, Anadolu'ya karşı açıktan savaşmayı göze alamıyor ama Sevr'i uygulatma hayalinden de vazgeçmiyordu.

Anadolu'ya cepheden saldırmayı göze alamayan İngiltere, Ankara Hükümeti'ne karşı, dolaylı bir savaş açtı. Bu ahlaksız savaş iki koldan yürütüldü: Bir yandan Yunanistan hem Anadolu'da, hem Trakya'da genel saldırıya geçirildi; diğer yandan da Anadolu'da bir dizi iç ayaklanma çıkarıldı. Böylece Ankara dize getirilmeye çalışıldı. 1920-21 yıllarında Anadolu'da iki düzine kadar ayaklanma patlak verdi, bunlar arasında iki tane de Kürt-İslam görünümlü ayaklanma vardır. Ve gerek Yunanistan'ın, gerek iç ayaklanmaların çoğunun arkasında İngiltere vardır. Biraz açalım:

Yunan kuvvetleri, 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıktıktan sonra, bir ay içinde Ege bölgesini istila etmişlerdi: 16 Mayısta Urla ve Seferhisar, 21 Mayısta Seydiköy, 22 Mayısta Menemen, 23 Mayısta Foça, 24 Mayısta Manisa, 26 Mayısta Aydın, 28 Mayısta Tire, 29 Mayısta Kasaba (Turgutlu), 1 Haziranda Ödemiş, 4 Haziranda Nazilli, 5 Haziranda Akhisar, 12 Haziranda Bergama ve 13 Haziran 1919'da Dikili işgal edilmişti. Bu yayılmanın ardından Yunanistan durdurulmuş ve Ege bölgesinde "**Milne hattı**" diye bir hat belirlenmişti. Yunanistan bir yıl süreyle burada kalmış idi.

Bu arada Müttefikler Sevr Antlaşması'nı, kapalı kapılar arkasında tamamladılar. 11 Mayıs 1920 günü, Müttefikler adına hareket eden Fransa Başbakanı **Millerand**, Sevr Antlaşması tasarısını, Versailles'da, **Tevfik Paşa** başkanlığındaki Osmanlı Hükümeti heyetine tebliğ etti. Türkiye'nin her tarafında Sevr tasarısına karşı tepkiler başladı. İşte tam bu aşamada iç ayaklanmalar için düğmeye basıldı ve Yunan kuvvetleri harekete geçirildi.

22 Haziran 1920: Yunanistan, Milne hattını aşıp genel bir saldırıya geçti. Şehir ve kasabalarımız arka arkaya Yunan işgaline düştü. Şöyle ki:

22 Haziran: Akhisar düştü.
23 Hazıran: Salihli düştü.
24 Haziran: Alaşehir, Soma, Kırkağaç düştü.
25 Haziran: Bigadiç düştü.
28 Haziran: Kula düştü.
29 Haziran: Savaştepe, Eşme, Sındırgı, Burhaniye düştü.

30 Haziran: Balıkesir düştü.

1 Temmuz: Edremit düştü.

2 Temmuz: Bandırma, Kirmastı (Kemalpaşa), Karacabey, Erdek, Susurluk düştü.

3 Temmuz: Nazilli düştü (2. kez).

4 Temmuz: Biga, Ayvacık, Ezine, Lapseki, Bayramiç düştü.

5 Temmuz: Buldan düştü.

6 Temmuz: Gönen, Gemlik, İzmit düştü (Mudanya'yı da İngilizler işgal etti).

7 Temmuz: Balya düştü.

8 Temmuz: **Bursa** düştü (bunun üzerine TBMM kürsüsüne kara örtü kondu).

10 Temmuz: Orhaneli düştü.

12 Temmuz: İznik düştü.

13 Temmuz: Gebze düştü.

14 Temmuz: Gördes düştü.

20 Temmuz: Tekirdağ, Mürefte, Çorlu düştü.

21 Temmuz: Demirci düştü.

22 Temmuz: Lüleburgaz, Babaeski düştü (yine 22 Temmuzda, İstanbul'da toplanan 43 kişilik Saltanat Şûrası 1'e karşı 42 oyla Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına karar verdi).

23 Temmuz: Hayrabolu, Şile düştü.

24 Temmuz: Uzunköprü düştü.

25 Temmuz: **Edirne**, Havsa, Pmarhisar düştü.

26 Temmuz: Kırklareli (Kırkkilise) düştü.

27 Temmuz: Şarköy, İpsala, Vize düştü.

28 Temmuz: Enez düştü.

30 Temmuz: Keşan düştü (31 Temmuzda Damat Ferit Paşa, beşinci ve son defa sadrazam oldu ve hükümet olarak Sevr Antlaşması'm imzaladı: 10 Ağustos).

1 Ağustos: Eceabat (Maydos) düştü.

4 Ağustos: Gelibolu düştü.

29 Ağustos: Uşak düştü.

3 Eylül: Simav düştü (2. kez).

5 Eylül: Gediz düştü.

Kısacası, bir buçuk aydan az bir zaman içinde 50 kadar şehir ve kasabamız Yunan kuvvetleri tarafından işgal edildi. İşgal edilen şehirler arasında iki eski başkentimiz de var: **Bursa** ve **Edirne**.

İç ayaklanmalara gelince, bunlar da Yunan istilasına paralel olarak gelişti. **Atatürk**, 1920 yılında ayaklanmaların "ülkenin her tarafına yayıldığını" belirtiyor ve anlatıyor:

"Bandırma, Gönen, Susurluk, Kirmasti (Mustafakemalpaşa), *Karacabey, Biga ve dolaylarında; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı dolaylarında; Bozkır'da; Konya, Ilgın, Kadınhan, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar dolaylarında; Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erban, Çorum dolaylarında; Umraniye, Refahiye, Zara, Hafik dolaylarında; Viranşehir dolaylarında tutuşan kargaşa ateşleri bütün ülkeyi yakıyor; hainlik, cahillik, düşmanlık ve bağnazlık dumanları bütün yurt göklerini* (vatan semalarını) *yoğun karanlıklar içinde bırakıyordu. Ayaklanma dalgaları, Ankara'da karargâhımızın duvarlarına dek çarptı. Karargâhımızla kent arasındaki telefon ve telgraf tellerini kesmeye dek varan kudurgan saldırışlar karşısında kaldık. Batı Anadolu'nun, İzmir'den sonra, yeniden önemli bölgeleri de Yunan ordusunun saldırıları ile çiğnenmeye başlandı. Dikkate değer ki, sekiz ay önce ulus, Heyeti Temsiliye ile birlik olarak, **Damat Ferit Paşa** Hükümeti ile ilişkiyi ve haberleşmeyi kesmiş iken, **Ali Galip**'in girişimi gibi tek tük olaylardan başka böyle genel ayaklanma olmamıştı. Bu kez ortaya çıkan yangın ve ayaklanmalar, sekiz ay içinde yurtta çok hazırlık yapıldığını gösteriyordu..."*[200]

1920 yıllarındaki iç ayaklanmaların kısaca dökümü şudur:

16 Şubat-16 Nisan: Manyas, Gönen bölgesinde 2. Anzavur ayaklanması.

13 Nisan: Bolu, Düzce ayaklanması.

19 Nisan: Beypazarı ayaklanması. (19-26 Nisan: İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması tasarısını tamamladılar.)

23 Nisan (Meclis'in açıldığı gün): Hendek ayaklanması.

200) *Nutuk-Söylev II*, s.590.

6 Mayıs: Konya ayaklanması.

11 Mayıs: Adapazarı ve Geyve'de 3. Anzavur ayaklanması. (Yine 11 Mayıs: Sevr tasarısı İstanbul Hükümeti'ne tebliğ edildi.)

13 Mayıs: "Hilafet Ordusu" İzmit'ten harekete geçirildi (**Süleyman Şefik Paşa** komutasında).

14 Mayıs-27 Ağustos: Kaman (Sivas) köyünde Birinci Yozgat ayaklanması.

14 Mayıs: Yenihan-Kaman (Yıldızeli) ayaklanması.

23 Mayıs: Tokat ayaklanması.

27/28 Mayıs: Çamlıbel ayaklanması.

6/7 Haziran: Zile ayaklanması.

1 Haziran: Doğuda Milli Aşireti ayaklanması

13 Haziran: Sorgun baskını.

13-24 Haziran: Çapanoğlu (Yozgat) ayaklanması.

14 Haziran: Yozgat ayaklanması.

21 Haziran: Çivril'de (Afyonkarahisar) **Çopur Musa** ayaklanması.

23-24 Haziran: Boğazlıyan ayaklanması.

24 Ağustos: Milli Aşireti ayaklanması (2. kez).

5 Eylül-30 Aralık: İkinci Yozgat ayaklanması.

2/3 Ekim-15 Kasım: Konya'da Delibaş ayaklanması.

1 Ekim 1920: Koçkiri Ayaklanması.

9 Aralık: İç ayaklanmaları bastırmak için Merkez Ordusu kuruldu.

11-15 Aralık: **Demirci Mehmet Efe** ayaklanması.

29 Aralık: **Çerkez Ethem** ayaklaması. (TBMM Kuvvetleri tarafından Kütahya'da sıkıştırılan **Çerkez Ethem**, kardeşleri ve bir kısım birlikleriyle birlikte Yunan tarafına geçti: 5 Ocak 1921.)

Bir yıldan az bir zaman içinde iki düzine kadar ayaklanma çıkarılmıştır. Bunlardan yalnız ikisi Kürt-İslam ayaklanması görümündedir: Urfa yöresindeki **Milli Aşireti ayaklanması** ve Sivas-Zara yöresindeki **Koçkiri Aşireti ayaklanması**. Diğer ayaklanmalar Batı ve Orta Anadolu'da çıkmıştır ve bunların Kürtlerle bir ilgisi yoktur.

FRANSIZ KIŞKIRTMASI BİR İSYAN: MİLLİ AŞİRETİ AYAKLANMASI

Atatürk *Nutuk*'ta diyor ki:

"Baylar, o sıralarda güney bölgelerimizde de bizi gerçekten uğraştıran önemli bir ayaklanma oldu.

Milli Aşireti başkanları ***Mahmut, İsmail, Halil, Bahur, Abdurrahman*** *Beyler, güneyde düşmanlarla gizli ilişki ve bağlantı kurduktan sonra Siirt'ten Dersim* (Tunceli) *dolaylarına değin bütün aşiretlerin başkanı adını takınarak o bölgeye başkanlık etmeye ve orada zorla buyruklarını yürütmeye kalkıştılar.*

Fransızlar, 1920 yılı Haziranının başında, Urfa'yı ikinci kez ele geçirmek amacıyla yürüyüşe geçtikleri zaman Milli Aşireti de Siverek'e doğru ilerledi. Buna karşı, o bölgede bulunan Beşinci Tümenimiz görevlendirildi. Bu tümen o bölgedeki ulusal kuvvetlerimizle de desteklendi. Bu aşireti, 19 Haziran 1920'de, birliklerimiz kovalayarak güneydoğu yönüne sürdü ve düşman bölgesine kaçmak zorunda bıraktı.

Bu aşiret, bir süre düşman bölgesinde hazırlandıktan sonra, 24 Ağustos 1920'de üç bin atlı ve develi, bin kadar yaya kuvvetle yeniden topraklarımıza geçti. Viranşehir yakınlarına geldi. Bunlar aman dilemek için geldiklerini söyleyerek oradaki komutanlarımızı aldatıp tedbirsiz davranmalarına yol açtılar. Bu sırada, o bölgede dağınık bulunan birliklerimize saldırarak onları yendiler ve 26 Ağustos 1920'de Viranşehir'i ele geçirdiler. Haberleşmemizi ve bağlantımızı engellemek üzere de o bölgedeki bütün telgraf tellerini kestiler.

Ancak, on beş gün sonra, Beşinci Tümenin Siverek, Urfa, Resülayn (Ceylanpınar) *ve Diyarbakır'da bulunan birliklerinden gönderilen kuvvetlerle bize bağlı aşiret kuvvetleri, Milli Aşireti'ni yenebilmişlerdir. Kovalanan bu aşiret yine güneye, çöle kaçtı."*[200]

* * *

200) *Nutuk-Söylev II*, s.603-605.

Atatürk, olayı pek güzel özetlemiş. Birkaç ufak ekleme yapalım:

1 Haziran 1920: Urfa yöresindeki Milli Aşireti, Fransızların kışkırtmasıyla ayaklandı.[202]

8 Haziran: Milli Aşireti ayaklanması Viranşehir ve Siverek yöresine yayıldı. Aşiret bir süredir Fransızlarla ilişki kuruyor, Milli Mücadele'ye taraftar aşiretlere saldırıyor, köyleri yağma ediyor, yakıp yıkıyordu.[203]

18 Haziran: Ayaklanma halindeki Milli Aşireti kuvvetleriyle ordu birlikleri arasında Urfa yöresinde çarpışmalar oldu. Aşiret kuvvetleri yarın sınırdan güneye geçecekler.[204]

19 Haziran: Ordu kuvvetleri isyancı Milli Aşireti kuvvetlerini güneydoğu yöresine sürdü. Aşiret kuvvetleri düşman tarafına sığındı.[205]

* * *

24 Ağustos: Milli Aşireti, 2-3.000 kadar atlı ve develi, bir o kadar da yaya ile yeniden güney sınırından içeri girdi. Viranşehir'in Atşan köyüne gelerek telgraf hatlarını kesti. İsyanclılar, Haziranda XIII. Kolordu birlikleriyle yaptıkları çarpışmalar sonucu güneye kaçmışlardı. Aşiret, *"Teslim ol"* çağrısına, *"yarın akşama kadar af çıkarsa ve zarar ziyanları ödenirse çağrıya uyacakları"* cevabını verdi.[206]

26 Ağustos: İsyancı Milli Aşireti kuvvetleri, Viranşehir kasabasını işgal etti, telgraf tellerini kesti. 15 gün sonra askeri birlikler ve onlara katılan bazı aşiret kuvvetleri, Milli Aşireti'ni yeniden güneye, sınır ötesine süreceklerdir.[207]

7 Eylül: Milli Aşireti isyancıları, 5. Tümen'in saldırısı üzerine Suriye'ye kaçtılar.[208]

202) Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, *Türk İstiklâl Harbi VI*, Ankara, 1997, s.179; ve Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.65.
203) Sarıhan, *op.cit.*, s.75.
204) *Ibid.*, s.88.
205) *Ibid.*, s.89.
206) *Ibid.*, s.186.
207) *Ibid.*, s.188.
208) *Ibid.*, s.202.

16 Eylül: TBMM Hükümeti, bir kararname ile, Viranşehir'de Milli Aşireti isyancıları tarafından mal ve eşyaları alınmış olan memur ve subaylara ikişer maaş tutarında avans ödemeyi kabul etti.[209]

Böylece, Milli Aşireti ayaklanması noktalandı.

YUNAN TAARRUZLARIYLA ATBAŞI GİDEN BİR AŞİRET İSYANI: KOÇKİRİ AYAKLANMASI

Türk Kurtuluş Savaşı'nı çökertmek ve Sevr'i Türkiye'ye uygulatmak amacıyla, 1920 yılında çıkarılan, içeriden ve dışarıdan körüklenen iç ayaklanmalar dizisinin sonuncusu Koçkiri ayaklanması olmuştur. Bu ayaklanma, 1920 sonlarında başlamış, 1921 yılında yoğunlaşmış, **İnönü**'ye doğru uzanan Yunan genel saldırılarıyla atbaşı beraber gelişmiş ve Londra Konferansı günlerine rastlamıştır.

Atatürk *Nutuk*'ta Koçkiri ayaklanmasına kısaca değiniyor:

"Baylar, Sivas kuzeyinde ve Yozgat'ta çıkan ve sizlerce de bilinen iç ayaklanma olaylarından başka, 1920 yılı sonlarında yeniden Anadolu ortasında, Zile yöresinde, Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacı Oğulları; Erbaa yöresinde, Kara Nazım, Çopur Yusuf ve başka yerlerde Deli Hasan, Küçük Hasan gibi birtakım serseriler ile Yozgat, Çayözü Çerkezlerinden meydana gelmiş çeteler; ***1921 yılı başlarında da, Koçkiri aşireti başkanlarından Haydar Bey, İstanbul'da Seyyit Abdülkadir'den aldığı talimat üzerine Alişan ve hısımlarından Naki, Alişer ve başkalarıyla birlikte ayaklanmaya başlamışlardı.*** *Birçok kuvvetlerimiz, bir yandan Pontusçuları, bir yandan da bu ayaklanmaları izleyip tepelemekle uğraşıyorlardı...*

Anadolu ortasında güvenliği sağlamakla görevli kuvvetlerimizi büyücek bir komuta altında birleştirmenin yararlı olacağını düşündüğümüzden, 9 Aralık 1920'de Sivas'taki Üçüncü Kolordu'yu

209) *Düstur, III/1*, s.64.

kaldırıp onun görevini yeni kurduğumuz Merkez Ordusu'na verdik. Bu orduya da ***Nurettin Paşa****'yı komutan yaptık."*[210]

Koçkiri ayaklanması da İngilizler ile birlikte, **Seyyit Abdülkadir** gibi İstanbul'daki Kürtçüler ve **Damat Ferit Paşa** Hükümeti tarafından tasarlanmış, Sivas'ın Zağra kazasında yerleşik Koçkiri Aşireti'nin bazı reislerince tetiklenip yürütülmüştür. Bu ayaklanmada Yunanistan'ın da parmağı olduğu anlaşılmaktadır. Ayaklanma öncesinde bazı Yunan görevlileri, İngilizlerin yardımıyla Irak üzerinden gizlice Doğu Anadolu'ya sızdırılmıştı. Sevr Antlaşması'nın imzalanması arifesinde de, 30 Temmuz 1920 günü, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral **de Robeck, Lord Curzon**'a şunları bildirdi:

*"****Ferit Paşa****, Antlaşma imzalandıktan sonra Anadolu'da 'düzeni sağlamak' için, İngiliz Generali* (**Shuttleworth**) *ile birlikte Harbiye Nezaretinde iki plan üzerinde çalıştıklarını bildirdi: Planlardan biri, Antlaşma* (Sevr) *imzalanır imzalanmaz* ***Mustafa Kemal****'in üzerine saldırtmak için 15.000 kişilik küçük bir ordu kurulması, diğeri de Kürtlerin maşa* (instrument) *olarak kullanılmasıdır. Birinci planın hazırlığı bitmek üzeredir, General* ***Shuttleworth*** *ile bugün öğleden sonra yapacakları görüşmede bu plana son şeklinin verileceği umut edilmektedir: Kürtlerin kullanılmasına gelince,* ***Ferit Paşa****, İstanbul'daki Kürt liderlerin* ***Mustafa Kemal****'e karşı harekete geçmeye pek istekli olduklarını söylüyor...*

15.000 kişilik bir ordu (Hilafet Ordusu) *kurulmasına bir itirazım olmadığını, Kürtleri kullanma konusunu ise Zatı Devletleri'ne* (**Lord Curzon**'a) *arzedeceğimi Sadrazama söyledim."*[211]

ABD'nin İstanbul Yüksek Komiseri **Amiral Bristol**'ün askeri ataşesi bu konuda şunları rapor etmiştir:

"...Yunanlılar önemli bir zafer kazanırlarsa, Kürt isyanı Türkiye'nin arkasını ciddi bir biçimde tehdit edebilir. Ancak batıdaki savaş Türklerin lehine gelişirse, Türkler, ellerindeki yarım düzine yetenekli liderlerden biriyle Kürt Sorununa son verebilir. İngilizler, kuşkusuz bu durumu bilmektedirler. Gene de Kürt So-

210) *Nutuk-Söylev II*, s.840-841.

211) *F.O. 406/44*, s.107, No. 73; ve Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk II*, s.245, No. 86: De Robeck'ten Curzon'a rapor, 30 Temmuz 1920, No. 1074.

runu ile meşgul olduğu sürece ***Mustafa Kemal****'in Musul'a el koyamayacağını düşünmektedirler. Dolayısıyla Kürt akımına yardımcı olmaktadırlar...*

...Gerçekte bu araştırmalar İngilizlerin İstanbul'daki iki Kürt Derneğini (Teali) *ve* (Teşkilatı), *Musul ve Mardin bölgesindeki bazı küçük Kürt reislerini satın almaları biçiminde sınırlı olmuştur. İngilizlerin yardımıyla* ***Mustafa Paşa*** **(Nemrut),** ***Mevlanzade Rifat Bey*** *ve başkaları geçen yaz Kürdistan'a gönderilmiştir.* ***Mustafa Paşa****, İngiliz mandası altında Kürt bağımsızlığı istediğini bildiren bir broşür yayımlamıştır..."*[212]

Kürt ayaklanmaları işinde çok "yabancı paralar harcanmış olduğu" Doğulu mebuslarca da doğrulanmıştır. TBMM'nin 3 Ekim 1921 günlü gizli oturumundan bir alıntı:

Hasan Hayri Bey (Dersim)– *"...Sonra görüyorsunuz, Fransız ve İngilizler birtakım tavizler veriyorlar. 'Kürdistan'a bir şekil vermelidir, böyle olmalıdır' diyorlar. Bunlar sırf Kürtleri Türklerden ayırmak, ikisini de boğmaktır. Başka bir fikir değildir. Bugün Kürt Türkten ayrılsa pek fena olur..."*

Resul Bey (Bitlis)– *"O fikre kapılanlar İngiliz parasına kapılanlardır."* (Alkışlar)

Hasan Hayri Bey (devamla)– *"Arzetmek istiyorum ki bu, yakın zamanlarda oldu. Üç yüz otuz bir senesi nihayetinde Erzurum sukut ettiği zaman... Sonra Rumlar geldiler... Baktım bir gün bir kâğıt geliyor. Bir Kürt vasıtasıyla geldi. Oğlan bunu kim sana verdi? Bilmem kâğıt kimden...* ***Nikola****'nın baş tercümanı* ***Çerkez Hasan****, bendeniz orada mevki kumandanı bulunuyorum... Kâğıt yazıyor ki, Dersim efkârı umumiyesini bize çevirdiğiniz vakitte istediğiniz kadar mükâfatı nakdiye var... Bana tutuyor milyonlar lira teklif ediyor ve tabii bunu birkaç ağa nezdinde okudum. Biz bu parayı kabul edemeyiz dedim..."*[213]

212) Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kuruluş Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978, s.160-161'den Uğur Mumcu, *Kürt İslam Ayaklanması 1919-1925*, um:ag Vakfı Yayınları, Ankara, 2005, 26. baskı, s.22.

213) *TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.253.

Ayaklanma, TBMM'de

1 Ekim 1920'de Koçkiri Aşireti'nden **Alişir**'in Kemah köylerini basmasıyla ayaklanma başladı.[214] 15 Kasımda bazı Kürt aşiretleri Hozat'ta yaptıkları toplantı sonucunda Ankara'ya bir muhtıra ile başvurarak hükümetin Kürtlere özerklik verip vermediğinin acele bildirilmesini istediler. Muhtırada Elazığ, Malatya, Sivas, Erzincan bölgelerindeki hapishanelerde tutuklu Kürtlerin serbest bırakılması, Kürtlerin çoğunlukta olduğu yerlerden Türk memurların ve Koçkiri'ye gönderilen müfrezelerin çekilmesi de istendi.[215]

Koçkiri ayaklanmasına ilişkin ilk haberler ve Dersim yöresindeki durum 18 Kasım 1920'de TBMM'ye taşındı. Dersim mebusu **Hasan Hayri Bey** ile arkadaşları hükümete sorular yönelttiler: *"Dersim'de ne gibi uygunsuzluklar meydana geldiğini..."* ve *"Kürdistan'da birtakım propagandacıların dolaştığının doğru olup olmadığını, doğru ise hükümetçe ne gibi önlemler alındığını"* sordular.

Bu sorulara İçişleri Bakanı **Adnan Bey (Adıvar)** şu cevabı verdi:

*"Dersim'de, şu sırada ne gibi uygunsuzlukların neden husule geldiğini soruyorlar. Dersim'de önemli ve kaygılanılacak bir olay yoktur. Dersim'de Kürtlük ve Türklük diye bir şey söz konusu değildir. Yalnız **Alişir** adında birisi başına birkaç kişi toplamış, o yörede dolaşıyormuş. Kemah'ın birkaç mahallesine saldırmış ve orada birkaç ev yakmış ve bir-iki yağmada bulunmuştur. Bunun üzerine Sivas'tan Koçkiri başkanlarından **Alişan Bey** tayin edilmiş, onu takip ediyor. Bu defa aldığımız bir telgrafta ve takip sonucu, **Alişir**'in merkezi hükümete başvurarak aman dilediği yazıyor. Henüz yeni aldık bu telgrafı. Tabii buna ilişkin bir karar vereceğiz ve cevabı da vereceğiz. Bu **Alişir** ne yapmıştır? Bunun esas maksadı, yağma etmek, yakmak olmasa gerektir. **Alişir** propagan-*

214) Kenan Esengin, *Milli Mücadelede Hiyanet Yarışı*, Ankara, 1969, s.180; ve Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.230.

215) *Koçgiri Halk Hareketi*, Komal, Ankara, 1975, s.49; ve Sarıhan, *op.cit.*, s.284.

da yapıyor. Efendim yani soru önergesinin dördüncü maddesinde Kürdistan'da birtakım propagandacıların dolaştığının doğru olup olmadığı soruluyor.

*İşte bu **Alişir** propaganda yapanlardan biridir. Kürdistan istiklali namına propaganda yapıyor ve propagandanın köklerini uzaklardan da aldığı sanılıyor* (maznundur). *Bu propaganda burada henüz tamamen yayılmış olmamakla birlikte bazı aşiretler arasında böyle bir fesat tohumu atılmış olduğu muhakkaktır. Bunun için asıl bizim hükümetin takip edeceği şey, **Alişir**'in yakalanması ve sorgulanmasıdır.*

*Bir de On Beşinci Kolordu'dan firar etmiş bir subay var, **Yüzbaşı Mazhar** adında birisi, o da diğer tarafta Germini bucağına saldırmış, onun da başında birkaç kişi, yüz kişi yahut yüz elli kadar bir şey varmış. Bu kuvvetle Germini bucağına saldırmış, bunun da yakalanıp sorgulanması için bir müfreze gönderiliyor. Ve şimdi Harput vilayetince bütün böyle ufak tefek eşkıyalıkların, iki başlı eşkıyalıkların önüne geçmek için yerel askeri birlikler (mahalli müfrezeler) yapılıyor, yapılıyor değil yapılmıştır ve bu yerel birliklerin çabalarıyla, sanıyoruz ki yakın bir zamanda bu gibi şeyler kalmayacaktır. Zaten **Alişir** sorunu bu suretle kendi sığınmasıyla halkedilmiş bulunuyor. Şimdi **Yüzbaşı Mazhar**'ın da yakalanacağına ilişkin haber alacağımızı umuyorum."*[216]

Ayaklanma Büyüyor: Merkez Ordusu İşbaşında

Merkezi Sivas olan Üçüncü Kolordu Komutanlığı 9 Aralık 1920'de lağvedildi ve yerine Amasya'da, Merkez Ordusu kuruldu. **Nurettin Paşa** komutasındaki Merkez Ordusu, öncelikle, Pontusçu Rumların çevrede yarattığı asayişsizliği ve Koçkiri ayaklanmasını bastırmak görevini üstlendi.[217]

216) *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 5*, 3. basılış, Ankara, 1981, s.430.
217) Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.318.

Koçkiri olayları nedeniyle Sivas-Divriği arasında bulunan Miralay **Halis Bey** komutasındaki kuvvetler 18 Ocak 1921'de Zara'ya girdiler.[218] Miralay **Halis Bey** komutasındaki kuvvetler 13 Şubatta da Ümraniye'ye girdiler.[219] 14 Şubat 1921'de Altıncı Atlı Piyade Alayı, bir süreden beri bölgede yol kesicilik yapmakta olan **Zalim Çavuş Çetesi**'ni tepelemek üzere Sivas'tan Zara ve Ümraniye'ye hareket etti. Yollar karlı olduğundan takibat yapılamıyordu, ancak **Zalim Çavuş** af diledi ve affedildi.[220]

5/6 Mart 1921'de Sivas ve Erzincan dolaylarındaki Koçkiri Aşireti (tekrar) ayaklandı. Bu aşirete bağlı bin kişi, İmranlı kasabasını bastı, 6. Süvarı Alayı isyancılarca esir ve imha edildi. İsyancılar asker kaçaklarını götüren askerlerlerin kasabayı terk etmesini istedi, bir köyü işgal etti. Sabahtan akşama kadar süren çarpışmalar sonucu Koçkiri isyancıları 6 Martta da Ümraniye'ye girdiler. Askerler isyancılara esir düştüler.[221]

Koçkiri Aşireti reislerinden **Alişir**, Koçuşağı Aşireti Reisi **Bro İbrahim** 200 adamıyla 8 Mart günü Kemah'ın Hoguş köyüne geldi. Kemah kaymakamı ve jandarma komutanını esir aldı. İsyancılar ertesi gün Terkilok köyünde diğer isyancılarla buluşarak hareketlerine devam edecekler.[222]

Bakanlar Kurulu, 10 Mart 1921'de, Koçkiri olaylarına karşı Elazığ, Erzincan, Divriği ve Zara'da sıkıyönetim ilan etti.[223]

Aynı 10 Mart günü Yunan Başbakanı **Gunaris** ile İngiliz Başbakanı **Lloyd George** Londra'da görüştüler. **Gunaris**, *"Sevr Antlaşması'nı Türklere empoze ettirmek için Yunanistan'ın bütün fedakârlıkta bulunmaya hazır olduğunu ve Kemalist orduların üç ay içinde dağıtılabileceğini"* söyledi. Kendisine, *"Türklere karşı saldırıya geçmekte serbest oldukları"* söylendi.[224]

218) *Ibid.*, s.407.
219) *Ibid.*, s.407.
220) *Ibid.*, s.407-408.
221) *Ibid.*, s.407, 433-434 ve Özerdim, *Atatürk Devrimi Kronolojisi*, s.52; İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s.313.
222) Sarıhan, *op.cit.*, s.437.
223) *Ibid.*, s.439 ve *Düstur 3/2*, s.5.
224) Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk III*, s.214, No. 77.

Sivas-Divriği yörelerinde yerleşik bulunan Koçkiri Aşireti'nin bazı ileri gelenleri, Londra Konferansı devam ederken, 11 Mart günü TBMM'ye bir telgraf çekerek bölgede imtiyazlı bir il kurulmasını, başına da yerli Kürtlerden bir vali atanmasını istediler. Ankara bu isteği reddetti.[225]

Koçkiri olayları devam ediyor. Divriği'den Havo bucağına gelen bir jandarma bölüğü 12 Mart günü esir edildi. Bazı aşiret başkanları, Antep ve Urfa'daki Fransız kuvvetlerinden yardım istenmesini önerdiler. İsyancılar buna yanaşmadı. Koçkiri ayaklanmasını bastırmak için Sivas'ta hazırlık yapılıyor. Yozgat'taki 53. Süvari Alayı Sivas'a hareket etti. Amasya, Ladik ve Merzifon'dan yeni birlikler hareket edecek. Merkez Ordusu Kumandanı **Nurettin Paşa**, aşirete "nasihat heyeti" göndermiştir.[226]

Yine 12 Mart günü Zara ileri gelenleri Sivas Valiliğine ve Merkez Ordusu Kumandanlığı'na bir telgraf göndererek, Ümraniye olayından dolayı üzüntü duyduklarını, İslam unsurların birbirlerinden ayrılamayacağını, gelen heyetin anlattıklarından ikna olduklarını, gasbedilen malların geri verilmesi için iki komisyon kurduklarını bildirdiler.[227]

13 Mart günü Merkez Ordusu Komutanı **Nurettin Paşa**, Bakanlar Kurulu kararıyla, Koçkiri ayaklanmasını bastırmakla görevlendirildi. **Alişir** idaresindeki Koçkiri Aşiret kuvvetleri, Dersim çevresinde olaylar çıkardılar. Kuruçay kasabası yağma edildi. Görüşmek ve öğüt vermek için gelen kaymakam ve belediye başkanı ve kasabanın ileri gelenleri götürüldü.[228]

Mart ortasında Koçkiri ayaklanması büyüyordu. 14 Mart günü Merkez Ordusu, ayaklanmayı bastırmak için seferberlik ilan etti. **Nurettin Paşa** birliklere yayımladığı gizli emirde, yağma malları, fesatçı ve tahrikçileri 48 saat içinde geri vermeyenlerin isyancı sa-

225) Sarıhan, *op.cit. III*, s.442.

226) *Ibid.*, s.444.

227) Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982, s.72-73.

228) Sarıhhan, *op.cit.*, s.445 ve Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi, 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.243.

yılacağını, direnenlerin mallarına el konulacağını, evlerinin yakılıp yıkılacağını bildirdi. İsyan bölgesine gönderilecek ordu birlikleri toplanıyor. 54. Süvari Alayı Sivas'tan Koçhisar'a, 32. Süvari Alayı Tokat'tan Sivas'a, bir miktar jandarma ile 100 kişilik milis alayı Erzincan'dan Refahiye'ye sevkedildi. **Alişir** komutasındaki Koçkiri Aşireti kuvvetleri Ümraniye üzerine yürüdü.[228]

Nurettin Paşa'nın Bildirisi (14 Mart 1921)

Yine 14 Mart günü, Amasya'da bulunan **Nurettin Paşa**, ayaklanma bölgesi halkına şu bildiriyi yayımladı:

"1) Sivas vilayetine bağlı Zara Kazası (bu kazaya 'Koçkiri' de denir) dahilinde meskûn bulunan Koçkiri aşiretleri arasına sokulan bazı fesatçı âmil-i bedhahane ashabının (kötü düşünceli kişilerin) *kandırdığı bazı aşiret reislerinden çoğunun rıza ve muvaffakatları dışında bir kısım ayak takımı Kürtler Ümraniye'de bulunan Zara kazası kaymakamını tutuklamışlardır. Bu âsiler, hareketlerine sebep olarak hükümetin güya Kürtleri vuracağından bahisle korku ve endişeye kapılmış olduklarını iaşe* (yayma) *etmişlerdir.*

2) Sivas'tan Zara'ya gönderilen nasihat heyeti (**Şefik Bey** ve arkadaşı) *tarafından hükümetin Kürtleri tedip etmek gibi maksadı olmadığı temin edilmesi üzerine Koçkiri Aşiret reisleri pişman olarak hükümetin af ve merhametine sığınmışlar ve tutuklu bulunan Zara kazası kaymakamı ile subayları serbest bırakmışlardır.*

3) Fesat çıkarmak isteyen bazı hainlerin işbu vakayı abartarak bir 'Kürtlük meselesi' şeklinde göstermeye çalışmaları da muhtemel görünmektedir. Halbuki böyle bir mesele katiyen mevcut değildir ve olamaz. Türkler ve Kürtler asla birbirinden kopamaz ve ayrılamazlar. Sonuna kadar din ve vatanın tek vücut halinde savunucusu ve koruyucusudurlar. Bunun dışındaki kötü fikirlerin

228) Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.447, TİH, Uzel, Koçkiri, Esengin'den aktararak.

din düşmanlarımız tarafından uydurulup etrafa yayıldığını herkesin bilmesi lazımdır.

4) Memleketin emniyet ve asayişininin temin ve halkın terfihi (refaha kavuşturulması) *için muhtelif cihetlerden çok miktarda askeri kuvvet tertip edilmiştir. Fesat çıkaranların muhakemelerinin icrası için de Sivas'ta Divanıharp teşkil olunmuştur.*

5) Halkın emniyet ve huzurunu temin ve fesat erbabı ile eşkıyayı tedip ettirmek üzere Sivas havalisine gelmekteyim. Herkesin iş ve gücü ile meşgul olmalarını ve işaat-ı kâzibeye havale-i sem'i itibar etmemelerini (yalan söylentilere kulak asmamalarını) *ve fesatlık çıkaranlarla eşkıyayı hükümete teslim ve ihbar eylemelerini tavsiye ederim. Fesat çıkaranların şiddetle cezalandırılacağını ve masum ahalinin şefkatla himaye edileceğini beyan ederim."*[229]

Koçkiri isyancılarına gönderilen nasihat heyeti 15 Mart 1921 günü, aşiret başkanlarından **Haydar Bey**'in evine yerleşti. Kurul Başkanı **Şefik Bey**, aşiretlerden, görüşmeler boyunca harekâtın durdurulmasını istedi. Bazı aşiret başkanları toplantıyı terk ettiler. (O gün **Talat Paşa**, Berlin'de **Teilirian** adlı bir Ermeni tarafından vurularak öldürüldü.[230])

Zara İleri Gelenlerinden Tel (18 Mart)

Koçkiri Aşiretlerinden olan Zara kasabası ileri gelenleri, 18 Mart 1921 günü öğüt kuruluna bir taahhüt yazısı verdiler. Bunun örneklerini Sivas Valiliğine ve Merkez Ordusu Komutanlığı'na gönderdiler. Yazıda Ümraniye olayından ötürü üzüntü duydukları belirtildi. Askerden alınan silahların ve köylerden gasbedilen hayvanların eşkıyadan geri alınarak teslim edileceği ve eşkıyalık yapanların da hükümete teslim edileceği belirtildi. Telgrafla vilayete ve **Nurettin Paşa**'ya gönderilen taahhüt yazısı şudur:

---

229) Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, s.69-71.
230) Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.448- 449.

"Zara Kasabası İleri Gelenlerinden
Sivas Valiliğine ve Nurettin Paşa'ya Tel.

Hükümeti Milliyemize sadakatle hizmet eden ve ebediyen İslam camiası dahilinde hüsn-ü hizmete âmade ve aşağıda imzaları bulunan biz Koçkiri Aşiretleri reisleri âmal ve hissiyat-ı sadakatkâranemiz hilafına olarak serzede-i zuhur olan Ümraniye hadise-i müessifesinden inibas eden iktisabattan (amacımıza ve sadakat duygularımıza aykırı olarak çıkıveren esef verici Ümraniye hadisesinden çıkan gasp olayından) *dolayı aşağıdaki hususları icra etmeyi taahhüt eyleriz:*

1) Ümraniye ve Türkeşlik (ahalisi Türk ve Sünni olan bir köy) *müessıf vakasında askerden alınan silah, teçhizat, hayvanat ve sair askeri eşya toplanıp süratle hükümetimize iade olunacaktır.*

2) Bu olaylar dolayısıyla Avar Aşiretleri tarafından ahaliden alınan bütün hayvan, mal ve eşyanın hepsi geri alınarak sahiplerine teslim edilecektir.

3) Kaza ve aşiretler dahilinde eşkıyalık yapan veya eşkıyalık yapmaya niyetlenenler hemen dağıtılarak ahalinin huzur ve sükûniyle malları ve canları teminat altına alınacak ve itaat etmeyenler hükümete ihbar ve teslim olunacaktır.

4) Yukarıdaki maddeler bugünden uygulanarak Nahiye Müdürü Haydar Bey'in denetimi altında kurulan bir komisyon marifetiyle her tarafa ve aşiret reislerinden oluşan kollar tertip ve sevk edilmiş olduğundan mal, hayvan, eşya ve silah gibi gasp edilmiş şeylerin iadesi için hükümet tarafından gönderilecek memurlara intizar ederiz.

18 Mart 37 (1921)
(imzalar)"[231]

Koçkiri ayaklanmasının gittikçe büyümesi ve bastırılmasında güçlük çekilmesi üzerine, Temyiz Mahkemesi üyesi **Şefik Bey**'in başkanlığında gönderilen öğüt kurulu 19 Mart 1921 günü Zara'ya döndü. **Haydar** ve **Alişir** Beyler, yağma ve öldürme olaylarının

231) Tepeyran, *op.cit.*, s.71-72.

önüne geçmek için isyancı Kürtlere bir bildiri yayımladılar. Bunun üzerine **Haydar Bey**, eski görevi olan Ümraniye Nahiye Müdürlüğü görevine iade edilecek, hükümetten kayıtsız şartsız bir af isteyecektir.[233]

21 Mart 1921: Koçkiri ayaklanması devam ediyor. Kasım oğlu **Munzur** komutasındaki 300 kişilik aşiret kuvveti Erzincan'ı tehdit etti. Bir taburla bir dağ bataryasından kurulu askeri birliğe eşkıyayı uzaklaştırması emri verildi. Halktan da 300 kişilik bir kuvvet hazırlandı. Saldırıya geçen bu kuvvetler, aşiret güçlerini Fırat'ın güneyine çekilmeye zorladı.[234]

Yunanlılar ile İsyancılar Birlikte Saldırıyor

22-23 Mart 1921 gecesi üçüncü Yunan genel saldırısı başladı. Yunan ordusu, Bursa ve Uşak üzerinden olmak üzere iki koldan saldırıya geçti. Yenişehir işgal edildi.

24 Mart 1921 günü Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki çeşitli aşiretlerden, *"Bir Kürdistan meselesi mevcut olmadığına dair"* Ankara'ya telgraflar geldiği TBMM'de açıklandı. Telgraflarda Türk-Kürt birliğinin onaylandığı, ayrılıkçılığın kınandığı anlaşılıyor. Şu yörelerdeki aşiretlerden telgraflar alındığı TBMM'ye duyuruldu: Ahlat, Bitlis, Çemişgezek, Hizan, Hüseyinkeyf, Kâhta, Kangal, Midyat, Palu, Şırnak, Şirvan.[235]

Yine 24 Martta Pazarcık, Bozöyük, Bilecik, Dumlupınar Yunan kuvvetlerince işgal edildi. Ertesi 25 Mart günü de Söğüt ve Sapanca işgal edildi. Yunanlılar Sapanca'da 325 ev, 170 dükkân, 17 değirmen yaktılar; 24 kişiyi şehit ettiler ve 55 esir aldılar.

26 Mart 1921: Koçkiri Aşireti reisi **Alişir**, Pülümür aşiretlerine gönderdiği mektupta, Kürtlerin bağımsızlığının Avrupa devletleri tarafından bile tanınmış olduğunu yazdı. –*Gaye-i Milliye* gazetesine: Hafik köylerinden Koçkiri isyancılarını kınayan ve

233) Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.456.
234) *Ibid.*, s.459.
235) *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 9*, 2. basılış, Ankara, 1954, s.214.

hükümete bağlılık bildiren telgraf. –Kocaeli Yarımadasındaki 11. Yunan tümeni Sakarya'nın doğusuna atladı; Adapazarı'nı işgal etti; Arifiye'deki Türk kuvvetleri esir düştü; çekilen Türk birlikleri İnönü mevzileri önüne geldi.[236] 27 Martta İkinci İnönü Savaşları başladı... 28 Martta İkinci İnönü Savaşları en şiddetli dönemine girdi... *Hâkimiyeti Milliye*'de **Mehmet Akif**'in şiiri: *"Cehennem olsa gelen göğsümüzde söndürürüz!"*

29 Mart, İkinci İnönü Savaşlarının üçüncü gününde Koçkiri isyancıları Kuruçay kasabasını bastılar. Kendilerini uyarmak isteyen Divriği kaymakamını ve yanındaki jandarmaları esir aldılar.[237]

İkinci İnönü Savaşlarının beşinci gününde, 31 Mart günü Garp Cephesi Konutanı **İsmet Paşa**, karşı saldırı emri verdi.

1 Nisan 1921: İkinci İnönü Zaferi... Geceden bazı mevzileri işgal eden Türk atlıları, çekilen Yunanlıları takibe başladı. Bozöyük ve Söğüt geri alındı... *Vahdet* gazetesi: *"Cephedeki Kürt aşiret süvarileri düşmana soluk aldırmıyor..."*[238]

Pazarcık-İnegöl yönünde çekilen Yunan kuvvetleri, 3 Nisanda süvari akınlarıyla hırpalandı. İnegöl 5. defa Türklerin eline geçti... Düşman artçı savaşı yaparak çekiliyor... Yine 3 Nisan günü Merkez Ordusu Komutanı **Nurettin Paşa**, Sivas'tan birliklerine Koçkiri ayaklanmasını bastırmak üzere alacakları düzeni bildirdi. Bu işlerle görevlendirilen asker sayısı 3.161 er, 1.351 hayvan.[239]

4 Nisanda İkinci İnönü Savaşları genel olarak sona erdi... Koçkiri isyanı ise devam ediyor. Refahiye güneyinde askerlerle Koçkiri âsileri arasında çarpışmalar oldu.[240]

Ertesi gün Koçkiri isyancıları Refahiye'ye doğru saldırıya geçtiler. Giresun alayı saldırıyı püskürttü. Koçkiri Aşireti'nden 50 kişi öldü, 60 kişi yaralandı. Askerler, 500 kişilik isyancı gücü karşısında İmranlı kuzeyine çekildi.[241]

236) Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.466.
237) *Ibid.*, s.470.
238) Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.474-475.
239) *Ibid.*, s.478.
240) *Ibid.*, s.479-480.
241) *Ibid.*, s.481.

6 Nisan 1921: Zara güneyinde askerlerle Koçkirili 600 kişilik isyancı güç arasında çarpışmalar yeniden başladı. Aşiret güçleri 30 ölü ve bir o kadar da yaralı bırakarak çekildiler... Batı Cephesi'nin güney kısmında da Yunanlıların takibine başlandı.[242]

8 Nisanda yedi Kürt aşireti TBMM'ye başvurarak, Koçkiri bölgesinde bir il kurulmasını, başına bir Kürt vali, yardımcılığına da bir Türk getirilmesini istedi. Başvuruda *"Eğer bu mesele böyle kapatılmazsa, Dersim'den başka Erzincan, Van, Diyarbakır, Erzurum'a kadar ayaklanma yayılacak, iki Müslüman millet arasında kan dökülmesinden Müslüman düşmanlarının yüzü gülecektir"* denildi. Ankara Hükümeti bu isteği reddetti.[243]

Merkez Ordusu Karşı Saldırıya Geçiyor

10 Nisan 1921: Sivas'taki Merkez Ordusu Kumandanlığı, birliklerine, Koçkiri isyancıları üzerine saldırı emri verdi. **Nurettin Paşa**, ordu bölgesi içindeki memur, asker ve belediye başkanlarına hitaben bir bildiri yayımladı. Harekâtın Kürtlere ve Alevilere karşı olmadığı belirtilen bildiride şöyle denildi:

"Ümraniye hadise-i müessifesi üzerine icra edilmekte olan askeri harekâtın hedef ve maksadı, hadisenin tertipçiler ve kışkırtıcıları bulunan ve iteatli ahaliyi doğru yoldan saptırıp zarara sokan kişilerdir. Zorlamalara ve tehditlere maruz kalarak, istemeyerek veyahut iğfalâta kapılarak cehaletleri yüzünden vukuata ve şekavete iştirak eden (eşkıyalığa katılan) *Koçkiri Aşireti'nin ve onlara katılanların suret-i umumiyede tenkilleri kararlaştırılmış değildir...*

Fesatçılar ve münafıklar Ümraniye şekavetinin izalesi için hükümetçe ittihaz olunan inzibati tedbirleri güya Kürtler ve Aleviler aleyhinde bir hareket gibi göstermeye uğraştıklarını ve ihvan-ı din (din dostları) *arasında nifak sokmaya çalıştıklarını teessür ve nefretle öğrenmekteyim. İşbu kötü maksatlı söylentileri, bâ-*

242) *Ibid.*, s.482.
243) *Ibid.*, s.486; *Türk İstiklâl Harbi VI* (1974), s.269.

til rivayetleri ve bölücülüğü, din ve devletimiz namına kesin olarak tekzip ederim..."[244]

Merkez Ordusu, 11 Nisan 1921 günü asi Koçkiri Aşireti'ne karşı askeri harekâta başladı.[245] Ertesi gün harekât devam etti. 13 Nisanda da Merkez Ordusu'nun asi Koçkiri köylerine karşı harekâtına devam ediyor. İsyancılar ve halk, evlerini bırakıp kaçıyor.[246] Fırat'ı geçmek için uğraşan birçok isyancı öldü. 500 asiden birçoğu yok edildi.[247]

15 Nisanda isyancı Koçkiri Aşireti'ne karşı askeri herekât sürüyor. Bazı köyler isyancılarla birlikte doğuya çekiliyor.[248] Batıda Kuvayı Milliyecileri epeyce uğraştırmış olan **Ahmet Anzavur**, Biga'da, **Rahman** adında bir Arnavut tarafından öldürüldü. (Anzavur'un adamlarından biri Rahman'ın karısını kirletmiş, cinayet bunun için işlenmiş!)

16 Nisan 1921: Merkez Ordusu, ayaklanan Koçkiri Aşireti köylerini tarıyor. **Topal Osman** komutasındaki 47. Piyade Alayı, Merkez Ordusu'na katılmak üzere Giresun'dan Samsun'a geldi.[249] Ertesi gün Merkez Ordusu, birçok Koçkiri köyünü ele geçirdi... Batı Cephesi'nde Türk birlikleri Uşak'a doğru ilerliyor.[250]

18 Nisan günü Koçkiri harekâtında 150 kişi ölü ele geçirildi. Bazı isyancılar ve köylüler teslim oldu. Çok miktarda erzaka ve 155 koyuna el kondu.[251]

Koçkiri harekâtının 9. günü olan 19 Nisanda isyancıların elebaşılarından **Alişir, Haydar, Naki** ve **Azaket**'in evleri tahrip edildi. Merkez Ordusu birlikleri Zara'yı ele geçirdiler. Başka bir saldırıda da ilçenin köyleri ele geçirildi.[252]

244) Tepeyran, *op.cit.*, s.74-75.
245) Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.490; *Türk İstiklâl Harbi VI*, s.163 (Kısaltma *TİH*).
246) *TİH VI*, s.164; Sarıhan, *Günlük III*, s.492.
247) *TİH VI*, s.165; Sarıhan, *Günlük III*, s.493.
248) *TİH VI*, s.166; Sarıhan, *op.cit*, s.496.
249) *TİH VI*, s.166; Sarıhan, *op.cit.*, s.498.
250) *TİH VI* (1974), s.275; Sarıhan, *op.cit.*, s.500.
251) *TİH VI* (1974), s.275; Sarıhan, *op.cit.*, s.501.
252) *TİH VI* (1974), s.276; Sarıhan, *op.cit.*, s.502.

Merkez Ordusu birliklerinin ayaklanan Koçkiri Aşireti'ne karşı harekâtı 27 Nisanda hâlâ sürüyordu. O gün, İmranlı ve Refahiye arasındaki Çıragediği'nde aşiret güçleriyle Giresun Alayı arasında çarpışmalar oldu. Aşiret güçler, Giresun Alayı'nın bir tugayını bozguna ğrattılar.[253] **Topal Osman** komutasındaki Giresun Alayı ile 400 kişilik Koçkiri Aşiret güçleri 29 Nisanda İmranlı kuzeyinde tekrar çarpıştı. Aşiret güçleri bu defa 20 ölü vererek çekildiler.[254]

Koçkiri ayaklanmasını bastırma hareketi Mayısın son haftasında da devam ediyordu. İsyancılardan 400 kişilik bir grup, 21 Mayıs günü Kemah'ın güneyinde Tan köyü yönünde geceleyin Kafkas Tümeni birliklerine saldırdı ve bazı başarılar elde etti.[255]

Koçkiri ayaklanmasını bastırma harekâtında 24 Mayısa kadar 500 isyancının ölü ele geçirildiği açıklandı. Merkez Ordusu Kumandanı **Nurettin Paşa**, Genelkurmay'a çektiği telgrafta *"İmranlı tenkil hareketi bitmek üzere. Şimdiye kadar, Fırat, Erzincan, İmranlı arasındaki bölgeyi temizleyip 500 isyancı öldürdük"* dedi.[256]

Ayaklanma Bitiyor, Tartışmalar Sürüyor

Merkez Ordusu Komutanı **Nurettin Paşa**, Koçkiri ayaklanmasını bastırma harekâtı sonucuyla ilgili olarak Haziran başında basılı bir bildiri yayımladı. Sivas gazetelerinde de yayımlanan bu bildiride şöyle deniliyordu:

"Ümraniye hadisesi âmillerinden ve Koçkiri rüesasından Azamet ve kardeşleri Bahri ve Sabit Beylerle Karacaviran Nahiyesinin en şerir ve hunhar eşkıya reislerinden Filiçbeyli Hamu ve Zara ile Suşehri arasındaki âsilerin reisi bulunan Çevirmehanlı Aziz ve Naki'nin kardeşinin oğlu Naki ve Ali'nin kardeşi Haydar'ın taallukatından Pehlivan ve mutemedi Hüseyin Efendi ile Refahiye eşkıyasından Aşir ve 159 şaki ölü olarak ele geçirilmiştir.

253) *TİH VI* (1974) s.278; Sarıhan, *op.cit.*, s.511.
254) *TİH VI* (1974), s.229; Sarıhan, *op.cit.*, s.514.
255) *TİH VI*, s.170; Sarıhan, *op.cit.*, s.539.
256) *TİH VI*, s.171; Sarıhan, *op.cit.*, s.542-543.

Eşkıya reislerinden meşhur Ali'nin ve eşkıyaya muhbirlik eden Koçurzade Haydar Bey ve Şerefiye eşkıyasından ve maktul Aziz'in arkadaşlarından İbrahim ve reislerden Felik Ali'nin babası ve üç kardeşi ile oğlu ve Şeyh Kasım namındaki casus ile 113 kişi ölü olarak ele geçirilmiştir.

Ümraniye hadisesinin en mühim tertipçilerinden ve başlarından olup isyan hadisesi esnasında Ümraniye Nahiyesi Müdürü bulunan Koçkirili Mustafapaşazade Haydar Bey'le rüesadan Naki Bey'in kardeşi İzzet ve Hasan Beyler ve avenesinden Kiho (Genco da okunabilir) *ile 56 şaki istiman etmiştir* (af dileyerek teslim olmuştur).

200 muhtelif cins tüfekle bir hayli cephane ve 118 beygirle birçok koyun ve diğer hayvanlar müsadere edilmiş ve 207 asker firarisi ve bakayası yakalanmıştır.

Ümera, subay ve erlerin gösterdikleri azim ve gayretten dolayı takdirlerimi beyan ve teşekkür ederim."[256]

* * *

Koçkiri ayaklanmasının patlak vermesinden üç ay sonra Sivas Valiliği görevine başlamış olan **Ebubekir Hazım Bey (Tepeyran)**, ayaklanma bastırılır bastırılmaz Merkez Ordusu Komutanını hükümete şikâyet etti. Vali, 6 Haziran 1921 günü İçişleri Bakanlığına uzunca bir şifre telgraf gönderdi. Telgrafında, Merkez Ordusu Komutanı **Nurettin Paşa**'nın Koçkiri halkına karşı hareketini "feci" olarak niteledi ve askeri harekâtın oluş biçimini araştırmak üzere Sivas'a özel bir komisyon gönderilmesini önerdi. Vali, uzun telgrafını şöyle tamamladı:

"...Bu harekette hükümet merkezinin rızası bulunmadığı âdilane ve seri icraat ile fiilen gösterilerek gelecek nesillere haklı husumet nakleden ve edecek sebepleri bir an evvel ortadan kaldırmalıyız. Acı tafsilatını kâğıt üzerine koymak istemediğim bu müessif halin hulasaten ve gizli olarak zatıâlilerine arzını vatani bir vazife saydım.

256) Tepeyran, *op.cit.*, s.75-76.

Pek feci olan bu hadiseyi yakından görmek ve askeri hareketin cereyan şeklini mahallince tahkik etmek üzere Ankara'dan hususi bir heyet gönderilmesi pek basiretkârane bir tedbir olur.

Son günlerde Zara kazası dahilinde 6 köyün bütün eşyasını ve hayvanlarını yağma ve altı kişiyi katlettirdiği mahalli kaymakamın resmi tahkikatına dayanan telgrafnamesinden anlaşılan taburun kumandanı, Ordu Kumandanının akrabasından olduğu hakkındaki söylentiler de ayrıca teessüfü mucip olmuştur."[258]

17 Haziranda Koçkiri ayaklanması tamamen bastırıldı. Ayaklanmanın elabaşılarından **Haydar Bey**'in kardeşi **Alişan** ve 32 arkadaşı teslim oldu. Teslim olan toplam 500'den fazla kişi yargılanmak üzere Sivas'a gönderilecek...[259]

* * *

5 Temmuzda Ümraniye'de toplanan 200 kişi Sivas Valiliğine ve Merkez Ordusu Komutanlığına çektikleri uzun bir telgrafla; *"Bağlılıklarını bozacak hiçbir hareketleri olmadığı halde, kendilerine sürülen isyancı ve şaki lekesini vatanın savunması yolunda dökecekleri kanlarıyla silmek üzere cepheye gönderilmelerini, şu kadar ki can korkusuyla dağlarda kimsesiz kalan çoluk çocukları, açlıktan ve sefaletten ölmemeleri için genel bir af ilan edilmesini"* istediler.[260]

Bu kişiler, *"bizler vatan savunması için cepheye gidececeğiz, geride kalan çoluk çocuğumuza devlet kanat gersin"* demekle yetinselerdi, yurtseverce bir davranış sergilemiş olurlar ve belki takdir toplarlardı. Ama bununla yetinmeyerek, kayıtsız şartsız genel af gibi siyasi bir şart ileri sürmeye kalkışmaları, bu kimselerin güdümlü oldukları ve yakalanmış olan gerçek suçluları adaletin elinden kurtarmak amacı güttükleri kuşkusunu uyandırmaktadır.

Ankara'da Doğulu bazı milletvekilleri Koçkiri ayaklanmasının bastırılması olayını TBMM gündemine de taşıdılar. Bu milletvekilleri 11 Ağustos 1921 günü Meclisin gizli oturumunda, Merkez Ordusu Kumandanı **Nurettin Paşa**'yı eleştirdiler; ama bir ayaklanma

258) *Ibid.*, s.77-78.
259) Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, s.573.
260) Tepeyran, *op.cit.*, s.80-81.

bölgesine bir soruşturma komisyonu gönderilmesine karşı çıktılar. Önce genel af çıkarılmasını istediler.

Nurettin Paşa'nın Koçkiri ayaklanmasını bastırma yöntemi, TBMM'nin 3, 5, 29 Ekim ve 22 Kasım 1921 tarihli gizli oturumlarında uzun uzun tartışılmıştır.[261] Bazı mebuslar, **Nurettin Paşa**'nın görevden alınmasını, yargılanmasını ve genel af çıkarılmasını istemişlerdir. Ayaklanmanın siyasi bir amacı olmadığı da söylenmiştir. Erzincan milletvekili **Fevzi Efendi**, 3 Ekim günü gizli oturumda şöyle konuşmuştur:

"...Ümraniye'de esbab ve avamil pek çoktur. Fakat maksadı siyasi olmadığı tahakkuk etmiştir. Birincisi, Alişo gibi bir-iki müfsidin telkinatı eseridir. İkincisi, memurini mülkiyenin idaresizliği, hususiyle mücrimin hakkındaki ıfratkârane muameleleri halk üzerinde müfritlerin igfalatını (aldatmaları, yanıltmaları) *müessir bir hale getirmiştir. Üçüncüsü, alevi Kürtlerin Ermeniler gibi tehcir edilecekleri hakkında, yine müfsitler tarafından, ortaya atılan işaat* (yayılan söylentiler) *bu meselenin alevlenmesini intac etmiştir. Dördüncüsü, ıfratperverane, arzettiğim muamelat ki Meclisi Âlinize söylenmesini tervic edemiyorum. Bu muamelat Cengizlerde, Ermenilerde, Yunanilerde olmuş idi. Atlarına binmişler, silahlarını almışlar."*[262]

5 Ekim günü yapılan gizli oturumda, bazı milletvekilleri Koçgiri asileri için genel af istiyor. Mersin Milletvekili **Selahaddin Bey** bunlara cevap veriyor:

"Bazı arkadaşlarımız... umumi bir af ile meseleyi kapatmak evlâ olacağı fikrindedir. Bendeniz ve encümenin ekseriyeti bu fikirde değildir... (mesele) *bir vakayı adiyeden mi münbaistir?... yetmiş seksen kişi hükümet kuvvetini öldüren kuvvetin bu hareketi kendi başına mı münbaistir? Bir hükümetin diyeceği vardır... Bu afta adalet yapılmalıdır. Aksi takdirde sizin aczinize gülerler... İyi düşünüp ona göre karar vermek lâzımdır..."*

Dersim Mebusu **Mustafa Bey** önce genel af ilan edilsin diye ısrar ediyor. *"En evvela bizim biçareleri affediniz. Ondan sonra bir heyeti tahkikiye gönderiniz"* diyor.

261) *TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2*, s.252-253, 262-270, 272-178, 408-409, 434 vd.
262) *Ibid.*, s.252.

İzmir Milletvekili İçişleri Bakanı **Refet Paşa** söz alıyor:

"Orta yerde bir vakai isyaniye vardır ve bu vakai isyaniyede ileri gidilmiş, fenalık yapılmıştır. Ortada her iki tarafın yaptığı fenalıklar vardır... Fenalıkları bulmak lazımdır. Fenalar kimdir? Fenalık çıkmasın, tekmil fenalıkları birden tedip edelim. Dünyada hakikaten en fena şey fenaların affıdır. Af nedir efendiler? Ben anlamam. Af adaletsizliktir. Neyi affediyorsunuz? Bu bir hak değildir. Allah bile affetmiyor efendiler..."[263]

Tartışmalar uzayıp gidiyor. Son noktayı **Mustafa Kemal Paşa** koyuyor:

*"**Nurettin Paşa** merkez bölgesinde bir yıla yakın bu görevi yaptı; ama 'yetkisi dışında kimi yurttaşların haklarına el uzatıyor' diye milletvekillerin yakınmaları yerinde görmesi üzerine, Meclis'in isteğiyle Kasım 1921 başlarında görevden çıkarıldı. Meclis, **Nurettin Paşa**'nın yargılanmasına da karar verdi. Bu iş, benimle Bakanlar Kurulu arasında bir sorun çıkmasına da yol açtı. Ben, **Nurettin Paşa**'ya uygulanmak istenen işlemi kabul etmedim. **Fevzi Paşa** Hazretleri de benim görüşüme katıldı. İkimizle Bakanlar Kurulu arasında çıkan anlaşmazlık Meclis'çe bir çözüme bağlandı. Meclis'te, **Nurettin Paşa**'yı savundum, kendisini ağır bir işleme uğramaktan kurtardım.*

Nurettin Paşa'yı aşağı yukarı bundan sekiz ay sonra Birinci Ordu Kumandanlığında göreceğiz."[264]

Nurettin Paşa Kimdir?

"Sakallı Nuri" diye de anılan **Nurettin Paşa**'nın kısa özgeçmişi şudur:

Nurettin Paşa (Korgeneral, [1873-1932]):

Aile durumu: 1873 yılında Bursa'da doğdu. Müşir **İbrahim Paşa**'nın oğludur. 18 Şubat 1932'de İstanbul'da öldü.

Öğrenim durumu: 1890-1893 Harp Okulu'nu bitirdi. Almanca, Fransızca, Rusça ve Arapça biliyordu.

263) *Ibid.*, s.273-276.
264) *Nutuk-Söylev II*, s.241-243.

Yükselme tarihleri: 1893'te teğmen, 31 Ocak 1895'te yüzbaşı, 1901'de binbaşı, 1911'de yarbay, 1914'te albay, 1918'de mirliva (tümgeneral), 1922'de ferik (korgeneral).

Askeri görevleri: 1893-1897'de Hassa Ordusu Karargâhı; 1897'de Osmanlı-Yunan Savaşında **Ethem Paşa**'nın yaveri; 1908'de Padişah yaveri, 1901-1902'de Bulgaristan Hududu Komutanlığı Kurmay Heyetinde, 1902-1903'te Makedonya'da eşkıya takibinde... 1911'de Yemen'de, 1913'te Balkan Savaşı'nın son safhasında 9. Piyade Alay Komutanı, 1914'te 2. Kolordu 4. Tümen Komutanı, Nisan 1915'te Irak ve Havalisi Komutanı, aynı zamanda Basra ve Bağdat Valisi, Kasım 1918'de 17. Kolordu Komutanı ve ek görev olarak Aydın (İzmir) Vali Vekili, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine bu görevden alındı, Temmuz 1920'de Anadolu'ya geçerek İstiklal Savaşı'na katıldı, Aralık 1920'de Merkez Ordusu Komutanı, Haziran 1922'de Birinci Ordu Komutanı, Ağustos 1923'te izinli; 1924'te YAŞ üyeliğine atandıysa da Bursa Milletvekilliğine seçilmesiyle Şûra üyeliğinden çekildi, Ocak 1925'te kendi isteğiyle emekli oldu...[264]

1921 LONDRA KONFERANSI VE "KÜRDİSTAN"

İngiliz Hazırlığı: "Kürdistan" Bölümünü Sevr'den Çıkarmak Düşüncesi

Birinci İnönü Savaşı'nın ardından, İtilaf Devletleri, Sevr Antlaşması'nın biraz yumuşatılması için, 25 Ocak 1921 günü Türkleri ve Yunanlıları Londra Konferansı'na davet ettiler. Konferans, 21 Şubatta açılacaktı.

Evet, hesapça, Sevr Antlaşması biraz yumuşatılacaktı. Nasıl yumuşatılacağı ise öncelikle İngiltere'nin tutumuna bağlıydı. İngiltere, Sevr'in baş mimarıydı. Bu konuda birinci derecede söz sahibiydi. Konferansın da ev sahibiydi. Gözler elbette İngiltere'ye çevrilecekti. İngiltere, acaba kendi eseri olan Sevr Antlaşması'nın ne-

264) Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara, 1972, s.31-33.

relerine, nasıl dokunacak, Türkiye'nin karşısına ne kadar "yumuşamış" olarak çıkacaktı?

Konferans öncesinde bu konuda İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda bir çalışma yapıldı. Bu Bakanlığın önde gelen bürokratlarından **Mr. Osborne** ve **Mr. Nicolson**'un imzalarıyla hükümete bir muhtıra hazırlandı. Sevr Antlaşması'nın nerelerine, ne kadar dokunulabileceği, nerelerine ise hiç dokunmamak gerektiği konusunda görüşler ve öneriler ortaya kondu.[266]

Muhtırada, Sevr Antlaşması'nın yumuşatılması ya da değiştirilmesinin *"mümkün olan en dar ölçüde tutulması"* görüşünden hareket edildi. Antlaşmanın dokuz bölümünde hiçbir değişiklik yapılamayacağı belirtildi. "Siyasal Hükümleri" içeren III. bölümün dokuz alt bölümünde ya da kesiminde de hiçbir değişiklik öngörülmedi: Bu alt bölümler şöyle sıralandı: I- İstanbul, II- Boğazlar; V- Yunanistan; VII- Suriye, Mezopotamya ve Filistin; VIII- Hicaz; IX- Mısır, Sudan, Kıbrıs; X- Fas, Tunus; XI- Libya ve Ege Adaları; XI- Vatandaşlık ve XIII- Genel Hükümler. Bu dokuz alt bölümde de hiçbir değişiklik yapılamayacağı belirtildi.

Geriye kala kala birkaç alt bölüm kaldı, bunlarda değişikliğe gidilebileceği belirtildi.

Değişiklik yapılabilecek alt bölümler (kesim=seksiyon) şöyle sıralandı:

Antlaşmada Değişiklik Yapılabilecek Hususlar

I- Kürdistan (Seksiyon III),
II- İzmir (Seksiyon IV)
III- Ermenistan (Seksiyon VI) ve
IV- Askeri Hükümler.

266) "Memorandum by Mr. Osborne and Mr. Nicolson on the Graeco-Turkish Conferance, Foreign Office, February 17, 1921" in *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Volume XVII,* Her Majesaty's Stationary Office, London, 1970, s.61-65, No. 41.

Değişiklik yapılabilecek bu beş konunun başında Kürdistan yer almıştır. Bu bölümün Sevr Antlaşması'ndan tamamen çıkarılabileceği belirtilmiş ve çıkarılması önerilmiştir. Muhtırada yazılan aynen şudur:

"Araplar için zaten fazlasıyla sorumluluk yüklendiğimiz bir zamanda Majesteri Hükümetinin Kürtler için de sorumluluk üstlenmeyi arzu edip etmeyeceği hususunda tereddüdümüz vardır. Kürtlerin gerçekten özerklik isteyip istemedikleri ve özerkliği başarıya götürmek için yeterince birleşmiş ve yüksek düzeye erişmiş olup olmadıkları konusunda da tereddüdümüz vardır. Dahası, Kürtler Türk yönetimi altında fiilen geniş bir özerklikten zaten yararlanmıyorlar mı? Bir Ermeni-Kürt kombinasyonu ise arzu edilir olmadığı gibi mümkün de görülmemektedir.

(Antlaşmadaki) *Kürt Seksiyonunun kaldırılmasını ya da hiç değilse bu seksiyonun, Türklerin verecekleri ve Milletler Cemiyeti'nin de destekleyeceği bir çeşit yerel otonomi ile değiştirilmesini öneriyoruz."*[267]

İngiltere, Sevr Antlaşması'nın "Kürdistan" bölümünü gözden çıkarmış, demektir.

Bu bölüm, zaten bir ihtiyaçtan kaynaklanmış değildi. İngilizler, barış antlaşmasına böyle bir bölüm koyup koymama konusunda başından beri kararsız idiler.

Sevr Antlaşması tam olarak 433 maddeden oluşmaktaydı. Antlaşma, üç dilde, büyük boyda, koskoca bir kitaptı. Bunun içinde "Kürdistan" bölümü sadece üç maddelik bir yer tutmaktaydı. Diğer konularda, örneğin Ermenistan konusunda uzun uzun ayrıntılara girilmiş olduğu halde, Kürdistan konusu yuvarlak üç madde ile geçiştirilmişti.

Bu maddelerin antlaşmaya eklenip eklenmemesi konusunda çok tereddüt edilmişti. İngiliz belgelerini incelerken bunu açıkça görüyoruz. İngilizler, Kürtlerin Türklerden ayrılmak istemediklerini görmüşlerdi. Gerçi İngilizlerin çevresinde ya da hizmetinde bulunan tanınmış bazı Kürtçüler, Kürt halkı için özerklik, hatta ba-

267) *Ibid.*, s.62.

ğımsızlık isteklerini dile getiriyorlardı. Ama bunlar Kürt toplumunu temsil etmekten uzak kişilerdi; hatta Kürt halkından kopmuş olan, aşiretlerin tepkisini çeken kimselerdi.

İngilizler, Kürtlerin Türklerden ayrılmak istemediklerini görmüş olmalarına rağmen, yine de bu üç maddeyi antlaşmaya sokmuşlardı; ama zoraki olarak, kerhen sokmuşlardı. Çünkü yaptıkları işin doğruluğuna kendileri de inanamamışlardı. Çok geçmeden bundan dönmenin yollarını aramaya başlamışlardı. İmzalanmasından sadece beş-altı ay sonra, Sevr Antlaşması'nda bazı değişiklikler yapılması söz konusu olunca, İngilizlerin ilk gözden çıkardıkları maddeler, Kürdistan maddeleri olmuştur.

Bekir Sami Bey'e Talimat: Misak-ı Milli (Ulusal And)

Londra Konferansı'nda Ankara Hükümeti'ni Dışişleri Bakanı **Bekir Sami Bey** temsil etti. Konferansa giderken **Bekir Sami Bey**'e yazılı bir talimat verilip verilmediğini bilmiyoruz. Ama Londra'ya gidecek heyet yola çıkmadan önce konferans hakkında Ankara'da uzun uzun görüşmeler yapılmış ve **Bekir Sami Bey**'e izleyeceği tutum açıklanmıştı, sözlü olarak kendisine talimat verilmişti. Talimat, Misak-ı Milli esasına dayanıyordu, **Bekir Sami Bey** de bunu pek iyi biliyordu.

Misak-ı Milli'nin baş tarafı, sadeleştirilmiş olarak şöyleydi:

"Aşağıda imzaları bulunan Osmanlı Millet Meclisi (Meclisi Mebusan) *üyeleri, Devletin bağımsızlığının ve ulusun geleceğinin, haklı ve sürekli bir barışa kavuşmak için katlanılabilecek özverinin en fazlasını gösteren aşağıdaki ilkelere eksiksiz uyulmasıyla sağlanabileceğini ve bu ilkeler dışında sağlam bir Osmanlı Saltanatı ve toplumunun varlığını sürdürebilmesi olanak dışı bulunduğunu kabul ederek, şunları onaylamıştır.*

Madde 1– Osmanlı Devleti'nin, özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu, 30 Ekim 1918 günkü Silah Bırakışımı (Mondros Mütarekesi) *yapıldığı sırada, düşman ordularının işgali altında kalan kesimlerinin* (o sırada Hatay ve Musul bölgesi Türk egemen-

liği altında idi) *geleceğinin, halklarının serbestçe açıklayacakları oy uyarınca belirlenmesi gerekir; söz konusu Silah Bırakışımı çizgisi içinde, din, soy ve amaç birliği bakımından birbirine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen soy ve toplum ilişkileri ile çevrelerinin koşullarına saygılı Osmanlı-İslam çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu kesimlerin tümü, ister bir eylem, ister bir hükümle olsun, hiçbir nedenle, birbirinden ayrılmayacak bir bütündür."*[268]

Bu upuzun ifadelerin özü şudur: Türkiye'nin ulusal sınırları içinde yaşayan Müslümanlar bir bütündür, birbirinden ayrılamazlar. Türkiye'nin ulusal sınırları, 30 Ekim 1918'de, Mondros Mütarekesi'nin yapıldığı tarihteki sınırlardır.

Başka türlü söylemek gerekirse, Türkiye'de Müslüman azınlık yoktur, Kürtler de azınlık değildir, ulusumuzun bir parçasıdır, ayrılmaz bir parçası. Dolayısıyla Türkiye için "Kürdistan" diye bir sorun yoktur, olamaz. Türkiye, Sevr Antlaşması'nın "Kürdistan" bölümünü yok saymaktadır.

Durum bu kadar açık olduğu halde, **Bekir Sami Bey**, Londra'da, **Lord Curzon**'la "Kürdistan" konusunu konuşmaya sapmış, hata etmiştir.

BEKİR SAMİ BEY RAPORU VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TALİMATI

Bekir Sami Bey Heyeti, Ankara'ya döndükten sonra, Londra Konferansı hakkında hükümete ayrıntılı bir rapor sunmuştur. Raporun eski yazıyla aslı 16 sayfa, yeni yazıyla basılmış şekli 23 sayfa tutmaktadır. Ayrıca raporun 10 adet eki vardır. Aslı Dışişleri Bakanlığı Arşivinde muhafaza edilen rapor, tıpkıbasımıyla birlikte **Atatürk**'ün doğumunun 100. yılında yayımlanmıştır.[269] Bu uzun rapordan bazı paragraflar aşağıya aktarıldı:

268) İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.15.

269) *Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele dönemine ait 100 Belge), 1919-1923, Cilt I*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s.277-315, Belge 46.

"Londra'ya muvasalatımızın üçüncü gününe müsadif 23 Şubat 1921 tarihinde Saint-James Sarayında in'ikad eden konferansa davet olunduk. İstanbul Heyet-i Murahhasası dahi aynı içtimaa davet edilmişti. Mr. ***Lloyd George****, geçen sene Ağustosunun onuncu günü Sèvres Muahedesi'nin imza edilmiş olduğunu ve bu muahededen maksat (...) uzun ve tahripkâr bir harbe nihayet vermekten ibaret bulunduğunu, halbuki muahedenin imzasından beri bu maksadın husule gelmediği gibi birçok kanlı müsademat devam etmekte olduğunu... Anadolu'da müsalemeti iade eylemek maksadıyle Türkiye İmparatorluğu murahhaslarını Londra'ya davet eylemiş olduklarını ve konferansın bu hususta Türk Heyet-i Murahhasasının söyleyeceği şeyleri istiğmağa amade bulunduğunu ifade etti. (...)*

Bekir Sami Bey*, Ankara Hükümeti'nin nazarında Sèvres Muahedesi'ni mevki-i tatbike vaz etmek Türk Milletinin hayat-ı siyasiye ve iktisadiyesini ölüme mahkûm etmek demek olduğunu ve binaenaleyh Türkiye'nin hayat-ı milliye ve iktisadiyesini temin edebilecek bazı kavaidi umumiyenin beyanı Ankara Heyet-i Murahhasasınca muvafık görülmüş olduğunu ve bu kavaidin konferans tarafından kabulü Türk Heyet-i Murahassasına tarafeynin akdi sulha götüren yola girmiş oldukları fikrini vereceğini ve böyle bir yola girdikten sonra teferruatın ve işgal ve vesaitin müzakere edilebileceğini söyledi...*

25 Şubat 1921 tarihli celsede Mösyö ***Lloyd George*** *(...) Sèvres Muahedesi'nin imzasından beri geçen hadisat anın bazı ahkâmının ve bilhassa Ermenistan ve Kürdistan hakkındaki mevadına icrayı tesir etmiş olduğundan bu mesailin konferansta sureti katiyede halli mukarrer olduğunu izah eyledi. (...)"*

26 Şubat günü, İngiltere Dışişleri Bakanlığında, **Lord Curzon**'la **Bekir Sami** görüşüyorlar. Konu Ermenistan ve Kürdistan'dır: İngilizler Sevr Antlaşması'nın Kürdistan'la ilgili maddelerini kaldırmaya kendilerini hazırlamışlardı ama bunu Türk heyetine belli etmiyorlardı. **Bekir Sami Bey**'in "Kürdistan" konusunu İngilizlerle hiç görüşmemesi daha doğru olurdu, "Kürdistan" ifadesi Misak-ı Milli'ye tersti ve **Bekir Sami Bey**'in talimatı da Misak-ı Milli esası-

na dayanıyordu. **Curzon**'la Kürtler konusunun nasıl konuşulduğu **Bekir Sami Bey** raporunda şöyle yer almaktadır:

*"**Bekir Sami Bey** Kürdistan ahalisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde mebusları vasıtssıyla temsil edildiğini ve binaenaleyh kendisi bizzat Türkleri nasıl temsil ediyorsa Kürtlerin dahi aynı suretle mümessil-i meşruu olduğunu, bu iki ırk yekdiğerine hars, müşterek hissiyat ve müşterek dini bağlar ile merbut olup Kürtlerin daima Türkiye ile bölünmez bir bütün teşkil ettiklerini ilan etmiş olduklarını ve her ne kadar müterakeyi müteakip İstanbul'da müteşekkil küçük bir komite azası Kürdistan istiklalini talep etmişlerse de bunlar Kürt milleti namına harekete salahiyettar olmadıkları gibi... bütün Kürtler hatta İstanbul Kürtleri tarafından bile reddedilmiş olduklarını"* söylemiştir.

Bekir Sami Bey bu kadarla yetinmeyip konuştukça konuşmuş, maksadı aşan, hatta sakıncalı sayılabilecek sözler sarf etmiştir. Rapor şöyle devam ediyor:

"Eğer Meclis-i Âli isterse Ankara Hükümeti Kürdistan'a bir tahkik heyeti izamına dahi plebisit icrasına muvafakat edebileceğini, diğer taraftan Ankara Hükümeti'nce vaz edilen Teşkilatı Esasiye Kanunu mucibince bazı hususatta vilayetlerin muhtariyet-i idareden istifade etmekte olduklarını, eğer Kürtlerin ekseriyet teşkil ettiği yerlerde ahali arzu ederse Türkiye'nin buraları için muhtariyet-i mahalliye bahşetmeğe amâde olduğunu, Kürtlerin kesafet teşkil ettiği yerler bilhassa Bitlis ve Van vilayetleriyle Musul vilayetinin bir kısmından ibaret bulunduğunu, İran hududunda Kürtlerin bilhassa adeden ekser olduklarını, halbuki Erbil, Altınköprü, Tuzhurmato'nun Türk ekseriyetiyle meskûn bulunduğunu izah etti."

Lord Curzon, Bekir Sami Bey'in *"Kürtlerin çoğunlukta oldukları yerlere özerklik verilebileceği"* yolundaki sözlerine hemen bir mim koyup Kürtlerin nerelerde çoğunlukta oldukları, "özerklik" (autonomy) sözüyle ne kastettiği sorularını kendisine yöneltmiştir.

Bekir Sami Bey, *"Bu muhtariyet yalnız Kürt vilayetlerine münhasır olmayıp bütün vilayetlere şamil olduğunu ve vilayetle-*

rin kendi bütçelerini kendileri tanzim ve umuru mahalliyeyi kendileri idare etmeleri demek olup idari bir ademi merkeziyetten ibaret bulunduğunu izah eyledi."

Lord Curzon, bu özerkliğin İngiltere'deki "self government"den biraz daha geniş fakat yine de yetersiz olduğunu söylüyor. **Bekir Sami Bey** itiraz ediyor: *"Kürtlerin istedikleri şey, asırlardan beri olduğu gibi Türklerle kardeş gibi yaşamaktan başka bir şey olmadığını ve Türklerle Kürtler arasında bir İngilizle bir İskoçyalı arasındaki farktan ziyade bir fark bulunmadığını"* beyan ediyor.

Bundan sonra Ermenistan sorunu görüşülüyor. **Lord Curzon**, Ermeniler için Türkiye'den toprak istiyor. Avrupa'nın, bağımsız bir Ermenistan devleti kurmak için taahhütte bulunmuş olduğunu söylüyor. **Bekir Sami Bey**, *"Van, Bitlis vilayetleri Kürt olduğuna göre Ermenistan'ın nerede kurulacağının anlaşılamadığını"* söylüyor. **Curzon**, *"Kars, Ardahan ve Alexandropol'un* (Gümrü) *behemehal Ermenistan'a dahil olmasının zaruri olduğunu"* söylüyor.

Bekir Sami Bey, Curzon'un bu isteğini yuvarlak bir sözle geciktiriyor.

26 Şubat 1921 günü yapılan **Bekir Sami-Lord Curzon** görüşmesi böyle sona eriyor.

Mustafa Kemal Paşa'dan Bekir Sami Bey'e Uyarıcı Talimat

Bekir Sami Bey, Curzon'la yaptığı görüşmeyi, telgrafla Ankara'ya rapor ediyor. Telgraf Ankara'da 28 Şubat günü alınıyor. Bunun üzerine **Mustafa Kemal Paşa**, 1 Mart günü **Bekir Sami Bey**'e telgrafla uzun ve uyarıcı bir talimat gönderiyor. 12 maddelik bu şifre telgrafı, İstanbul'daki İngiliz istihbarat örgütü "Black Jumbo" (Kara Cumbo) açmış ve tam zamanında Londra'ya iletmiştir. Ben de bunu İngiliz arşivlerinden çıkarıp yıllar önce yayımlamıştım.[270]

270) Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt III (Ocak-Eylül 1921)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1979 (2. basım 2000), s.201-203, No. 74; telgrafın Türkçesi için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 11 (Şubat 1921-Eylül 1921)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003 (2. basım 2005), s.78-80.

Ondan sonra başka kitaplara da geçmiş bulunan bu talimatta **Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)** şunları bildiriyor (kısmen alındı):

*"26 Şubat tarihli telgrafınız 28'inde alındı. Heyetin aydınlatılmasını istediğiniz noktaların, **programınızın temelini teşkil eden Misak-ı Milli**'mizin maddelerine ilaveten, siz burada iken yapılan müzakereler ve fikir teatisi esnasında açıkça izah edildiğine inanıyorum. Gene de, telgrafınızda işaret edilen önemli noktalar hakkındaki görüşlerimi birer birer açıklamak istiyorum.*

1) İktisadi ve mali meselelere dair prensiplerin kısmen değiştirilmesi imkânsızdır.

*2) **Kürdistan gibi bir mesele yoktur.***

3) Ermenistan ve Gürcistan hudutlarını tayin eden meseleler bu hükümetlerin her biriyle halledilmiştir. O meseleleri Londra Konferansı'nda görüşmeye lüzum yoktur.

4) Harp esirlerinin mübadelesi, Misak-ı Milli'mize uygun bir sulh yapıldıktan sonra neticelendirilebilir.

5) Bize yapılan Sevr Antlaşması'm kabul etme teklifi, inceleme bile yapılmaksızın, derhal, kati olarak reddedilecektir.

6) Trakya ve İzmir'deki ahalinin çoğunluğu meselesinin incelenmesini prensipte tasvip etmeniz kanaatimizce uygun değildir.

(...)

8) Güney sınırlarımız (...) kuzeyinde ya da Kilikya'da kendi topraklarımızda tek bir Fransız jandarmasının bulundurulmasını kabul edemeyiz.

(...)

10) Araştırma sonuçlanana kadar, İzmir ve Trakya'da geçici bir milletlerarası idare kurulmasına ya da milletlererası askeri kontrol uygulamasına ilişkin görüşlerinizde katiyyen haklı değilsiniz.

(...)

12) Aldatılmamaya kesinlikle dikkat etmelisiniz. (...)

*Zatıâlilerinin heyetine bahşedilen **yetkiler Misak-ı Milli sınırları ile tahditlidir...**"*

Mustafa Kemal Paşa, bu talimatında iki kez Misak-ı Milli'ye vurgu yapıyor. Misak-ı Milli'nın dışına çıkmaması için **Bekir Sami**

Bey'i uyarıyor. Yetkilerinin Misak-ı Milli ile sınırlı olduğunu bildiriyor. Türkiye'nin "Kürdistan" diye bir sorunu olmadığını belirtiyor. Bunlar, ciddi uyarılardı.

Londra Konferansı sonunda İngiliz Başbakanı **Lloyd George**, Türk ve Yunan delegasyonlarına bir belge verdi. Bunda, Türkiye Sevr'i uygulamayı kabul ederse bu antlaşmanın güya yumuşatılacağı anlatılıyordu. Belgede Kürdistan ve Ermenistan hakkındaki neler yer aldığını **Bekir Sami Bey** şöyle rapor etmiştir:

"Düvel-i Müttefika Kürdistan hakkında muahedenin vaziyet-i hazıraya muvafık bir şekilde tadilini teemmül etmeğe amade ise de Kürt ve Asuri ve Gildani menafiinin ve muhtariyet-i mahalliyenin himaye ve teshili şarttır.

Ermenistan'a gelince: Türkiye'nin Şarki Asya hududu üzerinde Türk Ermenilerinin millî bir ocak (yurt) *tesis etmeleri hakkı Türkiye tarafından tasdik olunacaktır. Bu hususta Ermenistan'a verilecek arazi hakkında mahallinde tahkikat icra etmek üzere Cemiyet-i Akvam Meclisi tarafından tayin olunacak bir komisyonun kararı kabul olunacağı taahhüt edilmek şartıyla ahkâmı hazıra dahi devletlerce kabul edilebilecektir."*[271]

Yani Müttefikler (İngiltere, Fransa ve İtalya), Sevr'in "Kürdistan" bölümünü şartlı olarak değiştirmeyi düşünüyorlar. Ermenistan için ise Türkiye'den toprak istiyorlar. İngiltere'nin güdümünde olan Milletler Cemiyeti, bir komisyon atayacak, Türkiye'nin neresinde bir Ermenistan kurulacağını belirleyecek imiş. Türkiye de bu komisyonun vereceği kararı önceden kabul etmeli imiş. Yani **Lloyd George**'a imzalı boş bir çek vermeli, *"buyurun, içini siz doldurun, ben kabul ediyorum"* demeli imiş! (Musul komisyonu gibi bir şey. Yalnız bu komisyon, Anadolu'dan toprak koparacaktır.) Türkiye Ermenistan'a karşı savaş kazanmış, Ermenistan'la Gümrü Antlaşması'nı imzalamış olması yetmemiştir. Müttefikleri Sevr'den vazgeçirebilmek için, İkinci İnönü, Sakarya ve Dumlupınar Zaferlerini de kazanmak ve Yunan ordularını mutlaka denize dökmek şart olmaktadır.

271) *Atatürk'ün Milli Dış Politikası I*, s.311.

Bekir Sami Bey Yetkilerini Aşmış ve Bakanlık'tan Düşürülmüştür

Bekir Sami Bey, Londra Konferansı'nda, yetkilerini aşmıştı. Kendisine verilen talimatın dışına çıkmıştı. Konferansın ardından, Ankara'ya dönmeden önce de, Hükümet'ten ve Meclis'ten yetki almadan, kendi başına İngiltere, Fransa ve İtalya ile ayrı ayrı sözleşmeler imzaladı. Her üç devlete de birtakım ödünler vermeyi öngördü. Misak-ı Milli'nin ruhuna da, Hükümet'in politkasına da ters düştü. Ankara Hükümeti'nin ilkelerinin özü, **Atatürk**'ün *Nutuk*'a belirttiği gibi, *"Malum olan hududu millimiz dahilinde memleketimizin tamamiyetini ve milletin isiklâl-i tammunu temin etmek"* idi. Sadeleştirilmiş olarak söylersek, *"Bilinen ulusal sınırlarımız içinde ülkemizin bütünlüğünü ve ulusun tam bağımsızlığını sağlamak"* idi. Dışişleri Bakanı **Bekir Sami Bey**, bu özü ihmal etmişti, **Atatürk** diyor ki:

*"Baylar, İtilaf Devletlerinin, Londra'ya barış yapmak için gönderdiğimiz Delegeler Kurulumuz Başkanı **Bekir Sami Bey**'e imza ettirdikleri sözleşmelerle, Sevr tasarısından sonra aralarında yaptıkları 'Üçlü Anlaşma' adı verilen ve Anadolu'yu sömürme* (nüfuz) *bölgelerine ayıran anlaşmayı, başka adlar altında, ulusal hükümetimize kabul ettirmek amacını güttükleri apaçık bellidir. İtilaf siyasa adamları bu isteklerini **Bekir Sami Bey**'e kabul ettirmeyi de başarmışlardır. **Bekir Sami Bey**'i Londra'da, konferans görüşmelerinden çok, ayrı ayrı yapılan konuşmalarla oyaladıkları anlaşılıyor. Ulusal Hükümetin ilkeleriyle Dışişleri Bakanı olan kişinin tutumu arasındaki ayrımın neden ileri geldiği, ne yazık ki açıklanamıyor.*

***Bekir Sami Bey** bu sözleşmelerle Ankara'ya döndüğü zaman durumun, pek çok dikkatimi çektiğini ve beni şaşkınlığa uğrattığını açıkça söylemeliyim... Görüşlerinin Meclis'te onaylanmayacağı bir yana, Dışişleri Bakanlığı'ndan da düşürüleceği kesindi... **Bekir Sami Bey**'e düşüncelerinin yersizliğini kendim söyleyerek Dışişleri*

*Bakanlığı'ndan çekilmesini önerdim. **Bekir Sami Bey**, bu önerimi kabul ederek çekilme yazısını verdi."*[272]

Bekir Sami Bey'in istifa yazısı şudur:

"Heyeti Vekile Riyaseti Celilesine

Muhterem Reis Paşa Hazretleri
Gerek akdetmiş olduğum itilâfnameler ve gerek siyaseti hariciyemizde Heyeti Vekile ile bendeleri arasında bâriz bir surette ihtilâfı içtihad hâsıl olmuştur. Şu şerait dahilinde bendelerinin Hariciye Vekâleti gibi siyaseti umumiyenin nâzımı olması icabeden Vekâleti Hariciyeden istifamım kabul buyurulmasını talep ve rica ederim. 8 Mayıs 1337 (1921)

Hariciye Vekili
Bekir Sami"[273]

KÜRTLERDEN TELGRAFLAR: "'KÜRDİSTAN' DİYE BİR SORUN YOKTUR"

1921 yılı Mart ayında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan TBMM'ye telgraflar gelmektedir. Telgraflarda Türklerle Kürtlerin kardeş oldukları ve Londra Konferansı'ndaki Ankara Hükümeti delegelerinin aynı zamanda Kürtleri de temsil ettiği bildirilmektedir. Meclis'in 17 Mart 1921 günlü oturumunda okunan telgraflardan birini tutanaklardan aktaralım:

Reis (Mustafa Kemal Paşa)– *"Son günlerin hâdisatı münasebetiyle Kürt kardeşlerimizden gelen birçok telgrafnamelerimiz vardır. Kendilerinin böyle bir teşebbüsü olmadığına ve Kürdistan meselesi olmadığına dairdir. Bir tanesini okuyalım:*

272) *Nutuk-Söylev II*, s.789.
273) *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt 2, s.73.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Kürtler küçük lokmanın pek kolay yutulacağını vaktinden çok evvel anlamışlardır. Türk birliğinden ayrılmak zihniyetinde bulunanları Kürtler kendi milletlerinden addetmezler. Kürtlerin mukadderatı Türkün mukadderatiyle tevemdir (eştir, ikizdir). *Biz Kürtler Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka halâskâr* (kurtarıcı) *beklemediğimiz gibi, Düveli İtilafiyeden* (Fransa, İngiltere, İtalya'dan) *merhamet dilenmeye tenezzül etmiyoruz. Misak-ı Milli dahilinde sulh akdedilmesini teminen bütün varlığımızla Hükümetimize müzaheret* (yardım) *edeceğimizi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti dahilinde Kürtlüğün ayrı bir unsur olarak telakkisini hiçbir zaman işitmek istemediğimizi arz ile muvaffakiyetler temenni ve takdimi tazimat eyleriz.*

İzoli Aşireti Reisi	*Aluçlu Aşireti Reisi*
Hacı Fiya Sebati	*Mehmet*
Bariçkân Aşireti Reisi	*Ülemayı Ekrattan*
Halil	*Bekir Sıtkı*
Bükler Aşiret Reisi	*Ülemayı Ekrattan*
Hüseyin	*Rüştü*
Ülemayı Ekrattan	*Eşrafı Ekrattan*
Halil	*Mehmet*
Zeyve Aşiret Reisi	*Deyükân Aşiret Reisi*
Halil	*Hüseyin*
Ülemayı Ekrattan	*Eşraftan Bulutlu*
Hafız Mehmet	*İbrahim*
Eşrafı Ekrattan	*Eşraftan*
Zebuhlu Halil	*Sadık*

Reis– *"Müsaade buyurursanız bunları da Hariciye Vekâletine havale edelim."* (Muvafık sesleri)

Kâtip **Feyyaz Bey** (Yozgat)– *"Hariciye Vekâletine havale edildi."*[274]

Zabıt Ceridesi'nden bir başka belge daha aktaralım:

274) *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 9*, 2. basılış, Ankara, 1954, s.132-133.

"Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine
Umumi 16437
Hususi 510

Kürdistan meselesinin Konferansta (Londra Konferansı'nda) *mevzuu bahis edilmesi münasebetiyle Van Kürt rüesası tarafından intihap ettikleri vekillerinin Büyük Millet Meclisi'nde kendi namlarına idarei hükümet ettiğinden ve Konferansta Kürtleri ancak Büyük Millet Meclisi'nin Heyeti Murahhasası temsil eylediğinden bahisle Hariciye Vekâletine, Heyeti Murahhasaya ve Londra'daki Düveli Muazzama murahhaslarına telgraflar yazılmış olduğu Van vilayetinden bildirilmekle arzı malumat olunur efendim.*

14 Mart 1337 (1921)
Dahiliye Vekili Namına
Ahmet Muhtar"[275]

21 Şubat 1921'de başlamış olan Londra Konferansı 12 Martta sona ermişti. Ama bu konferansla ilgili olarak, Kürt ileri gelenlerinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan çektikleri telgraflar Mart sonuna doğru hâlâ Ankara'ya gelmekte ve bunlar geçten geç milletvekillerine duyurulmaktadır. Bu telgraflardan biri 31 Mart günü Meclis'te okunmuştur. Bunu tutanaklardan aktaralım:

Reis (Dr. **Adnan Bey**)– *"Kürdistan meselesi mevcut olmadığına dair Vilayatı Şarkiye'den mevrut* (Doğu illerinden gelen) *birçok telgraf vardır. Hepsi aynı mealdedir, onları da diğerlerini yaptığımız gibi Hariciye Vekâletine havale ediyoruz."*

Fevzi Efendi (Malatya)– *"Eğer Meclise yazmışlarsa mukabeleten bir teşekkürname yazılsın."* (*"Bir tanesi okunsun"* sesleri).

Reis– *"Bir tanesini okuyoruz efendim."*

"Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Altı buçuk asırdır ki, Türkiye idaresinde kemali rahat ve refahla yaşıyoruz. Hiçbir zaman Türkiye'den iftirak ile (ayrılarak) *ayrı bir hükümet ve istiklal, Kürtlerin hatırına gelmemiştir. Ha-*

275) *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt* 9, 2. basılış, Ankara, 1954, s.141.

yatı tarihiyemiz, revabıtı diniyemiz (dini bağlarımız) *infikâk* (ayrılık) *kabul etmeyecek bir mahiyeti maneviye ve maddiye ile yekdiğerine merbuttur* (bağlıdır). *Kürdistan namına konferansta söz söylemek salahiyetini ancak Büyük Millet Meclisi Hükümetini temsil eden Türkiye Heyeti Murahhasası istimale mezundur. Anlardan gayri Kürdistan namına konferansta söz söylemek isteyen herhangi bir cemiyet veya ferde bu noktadan idarei kelâma tarafımızdan hiçbir vakit salâhiyet ve vekâlet verilmemiştir. Memleketimizin vaziyeti mevkiiye, tarihiye ve iktisadiyesi bir Ermenistan idaresine az çok takarrübden pek uzak olduğunu bütün hakperverler tasdik ederler. Binaenaleyh öyle hayalat ve mahalât ile mevcudiyetimizin ifna edilmeyeceğini ve Konferans Heyeti âzasından pek kati ümit perverde ettiğimizin dahi Heyeti Murahhasamızdan rica ederiz.*

Belediye Reisi[1]	*Eşraftan*
Arıf	*Mütevellizade İsmail*
Meşayihten	*Ulemadan*
Şeyh Eyüp	*Yusuf"*

İsmail Fazıl Paşa (Yozgat)– *"Nerelerden geliyor efendim?"*

Reis– *"Çabakçur, Genç ve daha birçok yerlerden."*

İsmail Fazıl Paşa (Yozgat)– *"Bitlis'ten, Siirt'ten, Süleymaniye'den mesela."*

Reis– *"Her taraftan geldi."*

Cemil Bey (Kütahya)– *"Reis Beyefendi, Meclis namına bunlara teşekkür yazılmalı efendim."*[275]

Bu telgrafın okunduğu 31 Mart günü İkinci İnönü Savaşlarının beşinci günü idi. O gün Batı Cephesi Komutanı **İsmet Paşa** karşı taarruz emri vermiştir.

275) *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 9*, s.280-281.

LOZAN'DA KÜRTLER (1922-1923)

"Kürdistan," 1921 Londra Konferansı'ndan sonra gündemden düşmüştü. İtilaf Devletlerinin Mart 1922'de Ankara Hükümeti'ne ilettikleri yeni barış önerilerinde artık "Kürdistan"dan bahis yoktu; Lozan Konferansı'nda da "Kürdistan" kelimesinden söz edilmemiş, ettirilmemiştir.

Buna karşılık "Kürtler", Lozan Konferansı'nda iki kez söz konusu olumuştur:

1) Azınlıklar konusu görüşülürken ve
2) Musul sorunu tartışılırken.

Kürtler de dolaylı olarak gündeme gelmiştir. Aşağıda bunu açacağız. Önce Lozan'ı biraz hatırlayalım:

Lozan Konferansı

Lozan, yakın tarihimizde büyük bir olaydır. Türk ulusunu on bir yıl süren savaş döneminden çıkarıp barışa kavuşturmuştur. Türkiye, o barışın nimetlerinden hâlâ yararlanmaktadır.

Bunun ötesinde Lozan, Osmanlı İmparatorluğu'nu sona erdirmiştir. Avrupa'dan Asya'ya ve Afrika'ya uzanan o eski devleti tarihe gömmüştür. Üç kıtaya yayılmış toprağı, denizi, malı, mülkü, hakkı, hukuku, alacağı, borcu, imtiyazı, kapitülasyonu vs. bütün takıntılarıyla Osmanlı Devleti'nin defteri kapatılmıştır.

Buna karşılık Lozan, yeni Türk Devleti'ni tarih sahnesine çıkarmıştır. Ulusal devletimizin bugünkü sınırlarını tanımış ve çizmiş, bağımsızlığını ve egemenliğini onaylamıştır. Türkiye'yi uygar ülkeler arasına katmış, devletler hukuku bakımından onun dış ilişkilerinin temelini atmıştır. Anadolu'da kurulan yeni devletimizin doğuş süreci Lozan'da tamamlanmıştır. Bir başka kitabımda da söylediğim gibi[277] benzetmede hata olmazsa, Lozan Antlaşması Türkiye Devleti'nin tapu senedidir, denilebilir.

277) Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I (1922-1923): Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1990, s.IX.

Dahası, Lozan sistemi bugün de yaşamaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan ile yapılmış olan Versailles, Saint-Germain, Trianon ve Neuilly Barış Antlaşmalarıyla kurulan Avrupa barış düzeni, İkinci Dünya Savaşı'nda altüst olup tarihe karıştığı halde, Lozan, bugün de Türk dış politikasında bir yer tutar.

Lozan'a Gidiş

30 Ağustos 1922'de Büyük Zafer kazanıldı. 9 Eylülde Türk orduları İzmir'e girdiler. Sonra, iki koldan Çanakkale'ye ve İstanbul'a doğru yürüyüşe geçtiler.

23 Eylülde Müttefikler, yani İngiltere, Fransa ve İtalya, Türkiye'ye ortak bir nota verdiler. Ankara Hükümeti'ni Venedik'te veya bir başka yerde toplanacak barış konferansına çağırdılar. Konferansa, üç müttefikle birlikte, Japonya, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın da katılacaklarını bildirdiler.

Türkiye, 4 Ekimde Müttefiklere cevap verdi. Konferans yeri olarak İzmir'i önerdi. Boğazlar sorunu dolayısıyla, Karadeniz'de kıyısı bulunan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da konferansa çağırılmalarını istedi.

Bu arada 11 Ekimde Mudanya Mütarekesi imzalandı ve Yunan ordularının Meriç nehrine kadar Doğu Trakya'yı boşaltmaları hükme bağlandı.

27 Ekimde Müttefikler, 4 Ekim günlü Türk notasına cevap verdiler ve Ankara Hükümeti'ni tarafsız İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanacak barış konferansına delege göndermeye çağırdılar. Konferansın 13 Kasım günü açılacağını da duyurdular. Türkiye, çağrıyı kabul etti ve Lozan'a delegelerini göndermeye karar verdi.

Yine 27 Ekim günü, Garp Cephesi Komutanı **İsmet Paşa**, Dışişleri Bakanlığına seçildi. 3 Kasımda TBMM, barış konferansında Türkiye'yi temsil edecek delegeleri belirledi: **İsmet Paşa** Başdelege (Başmurahhas), Sağlık Bakanı Dr. **Rıza Nur** ve Maliye Bakanı **Hasan Bey (Saka)** Delege (Murahhas) olarak seçildiler. Ertesi gün,

Türk heyeti Ankara'dan Lozan'a uğurlandı ve 11 Kasımda Lozan'a çıktı.

Lozan Barış Konferfansı, bir haftalık gecikmeyle, 20 Kasım 1922'de açıldı.

İsmet Paşa'ya Verilen Talimat

İsmet Paşa Lozan'a 14 maddelik bir ana talimatla gitti. Bir bakanlar kurulu toplantısında kararlaştırılan bu talimat üç sayfalık bir belgedir ve her üç sayfada o zamanki bütün bakanların imzaları vardır.[278] Talimatta şu maddeler yer alıyor (sadeleştirilmiştir):

*"1) **Doğu sınırı:** 'Ermeni yurdu' söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir.*

*2) **Irak Sınırı:** Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek, konferansta başa bir durum ortaya çıkarsa Hükümetten talimat alınacak.*

*3) **Suriye sınırı:** Bu sınırın düzeltilmesi için çalışılacak ve sınır şöyle olacaktır: Re'si İbn Hani'den başlayarak Harim, Müslimiye, Meskene, sonra Fırat Yolu, Derizor, Çöl, nihayet Musul vilayeti güney sınırına ulaşacak.*

*4) **Adalar:** Duruma göre davranılacak, kıyılarımıza çok yakın olan adalar ülkemize katılacak, olmazsa Ankara'dan sorulacak.*

*5) **Trakya sınırı:** 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacak.*

*6) **Batı Trakya:** Misak-ı Milli maddesi* (yani plebisit istenecek -BNŞ).

*7) **Boğazlar ve Gelibolu yarımadası:** Yabancı bir askeri kuvvet kabul edilemez, bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse önceden Ankara'ya bilgi verilecek.*

278) Aslı Dışişleri Bakanlığı arşivinde muhafaza edilen bu tarihi belgenin tıpkıbasımı için bkz. Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları II (Şubat- Ağustos 1923): Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1994, Tıpkıbasım 1-3.

*8) **Kapitülasyonlar**: Kabul edilemez, görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılır.*

*9) **Azınlıklar**: Esas mübadeledir.*

*10) **Osmanlı borçları**: Bizden ayrılan ülkelere paylaştırılacak, Yunanistan'dan alınacak tamirat bedeline mahsup edilecek, olmazsa 20 yıl ertelenecek.*

*11) **Ordu ve donanmaya** sınırlama konması söz konusu olamaz.*

*12) **Yabancı kuruluşlar**: Yasalarımıza uyacaklar.*

*13) **Bizden ayrılan ülkeler** için Misak-ı Milli'nin ilgili maddesi geçerlidir.*

*14) **İslam cemaat ve vakıflarının hakları**, eski anlaşmalara göre sağlanacaktır."*

Talimat, Misak-ı Milli'nin biraz genişletilmişi gibidir. Türkiye'nin milli hedeflerini kalın çizgilerle belirlemektedir. **İsmet Paşa**, Lozan'da bu talimatı yerine getirmek görevini üstlenmiştir.

Görüldüğü gibi bu talimat, Türkiye'nin ulusal sınırlarını çizmeyi ve bu sınırlar içinde ülkenin bütünlüğünü ve ulusun tam bağımsızlığını sağlamayı amaçlamaktadır. **Atatürk**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin dünyaya ilan etmiş olduğu ilkelerinin özünü, 1921 yılında bir tek cümlede şöyle toplamıştı: *"**Malum olan hudud-ı millimiz dahilinde memleketimizin tamamiyetini ve milletin istiklâl-i tammını temin etmek.**"* Sadeleştirilmişi şu: *"Bilinen ulusal sınırlarımız içinde ülkenin bütünlüğünü ve ulusun tam bağımsızlığını sağlamak."*[279] Lozan'da da Türk heyetinin ana hedefi buydu.

Azınlıklar Sorunu: Türkiye'de Müslüman Azınlık Yoktur

Azınlık ya da "ekalliyet" denince, bizde, kadimden beri hep "Müslüman olmayanlar" (gayri Müslümler) anlaşılmış ve yalnız

279) *Nutuk-Söylev II*, s.788-780, Atatürk'ten Bekir Sami Bey'e mektup, 19 Mayıs 1921.

Müslüman olmayanlar azınlık sayılmıştır; Müslümanlar ise hiçbir zaman azınlık sayılmamıştır. Anadolu Selçuk Devleti'nde de, Osmanlı Devleti'nde de durum buydu. Müslüman olmayanlar azınlıktı, Müslümanlar azınlık değildi.

Yeni Türkiye'de bu durum daha da güçlendirilip perçinlenmiştir. Ulusal sınırlarımız içindeki bütün Müslümanlar, bir bütün sayılmaktadır; birbirinden ayrılmaz, bölünmez bir bütün sayılmaktadır. Misak-ı Milli'nin birinci maddesinin metni şudur:

"Madde 1) Devlet-i Osmaniye'nin... 30 Teşrinievvel 1918 tarihli... hatt-ı mütareke (milli hudutlar) *dahilinde dînen, ırkan ve aslen müttehit, yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve fedakârlık hissiyatı ile meşhûn ve hukuku ırkiye ve içtimaiyeleri ile şerait-i muhitalarına tamamiyle riayetkâr Osmanlı-İslam ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamının heyeti mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür."*

Maddenin sadeleştirilmiş metni de şudur:

"Madde 1) Osmanlı Devleti'nin... 30 Ekim 1918 günkü... Silah Bırakışma çizgisi (ulusal sınırlar) *içinde, din, soy ve amaç birliği bakımlarından birbirine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen soy ve toplum ilişkileri ile çevrelerinin koşullarına saygılı Osmanlı-İslam çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu kesimlerin tümü, ister bir eylem, ister bir hükümle olsun, hiçbir nedenle, birbirinden ayrılamayacak bir bütündür."*

Lozan Konferansı'na gidilirken de Misak-ı Milli'ye sıkı sıkıya bağlı olan Ankara Hükümeti'nin anlayışı buydu. Türkiye'de yalnız Müslüman olmayanlar azınlık olarak kabul ediliyor ve öncelikle Ermeniler ve Rumlar düşünülüyordu. Bu anlayış, **İsmet Paşa**'ya verilen Hükümet talimatında da görülüyor:

"Ermeni yurdu söz konusu olamaz" deniyor (Md. 1), Rumlar için de mübadele isteniyordu (Md. 9).

Mübadele konusu Lozan'da nispeten kolayca bir çözüme bağlandı. Barış antlaşmasından önce, Türkiye ile Yunanistan arasında, Türk ve Rum ahalinin mübadelesine dair bir sözleşme ve bir protokol imzalandı (30 Ocak 1923).

Ermeni yurdu ve azınlıklar sorunları ise Lozan'da kavgalara ve gerginliklere neden oldu.

Lozan'da "Ermeni Yurdu" ve "Müslüman Azınlık" Kavgaları

İsmet Paşa'ya verilen talimatın birinci maddesi *"'Ermeni yurdu' söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir"* diyordu. *"Ermeni yurdu"* demek, Ermeniler için Anadolu'dan toprak istenmesi demektir. İstenirse barış görüşmeleri kesilecek. Barış görüşmeleri kesilir demek, Mudanya Mütarekesi rafa kaldırılır, savaşa devam edilir, demektir. Türk Hükümeti bu kadar kararlıydı. Anadolu'dan Ermenilere bir karış toprak verilemezdi, verilmeyecekti.

Gelişmeleri, **İsmet Paşa**'nın Ankara'ya gönderdiği telgraflardan özetleyelim (tarihler, telgrafların tarihlerdir):

13 Aralık 1922: **İsmet Paşa**'dan Başbakanlığa tel (No. 86):

*"Azınlıklar Komisyonu toplandı. **Curzon** görüşlerini açıkladı. 'Ermeni yurdu'ndan söz etti. Sonra Amerikalı uzun bir konuşma yaptı. Bunun üzerine ben de* (**İsmet Paşa**) *bir konuşma yaptım. Rumların mübadele edilmesi, geri kalan azınlıkların Türk yasalarının koruculuğuyla yetinmeleri gerektiğini belirttim."*[280]

14 Aralık 1922: **İsmet Paşa**'dan Başbakanlığa tel (No. 90):

*"Azınlıklar komisyonu toplandı. Cevap verdik. **Curzon** saldırgan konuştu, şiddetli propaganda ve tehdit yaptı. Dış basında da Ermeni propagandası yapılıyor. Yarın yine cevap vereceğiz. Durum gergin. Amerikalılar yine bana geldiler. Ermeni yurdunu kesinlikle reddettim."*[281]

15 Aralık 1922: **İsmet Paşa**'dan Başbakanlığa tel (No. 95-99):

280) Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.26, 210, No. 134.
281) *Ibid.*, s.27-28, 215, No. 140.

*"14 Aralık raporudur: Azınlıklar propagandasının nazik bir gününü geçirdik. **Curzon**'a cevap verdik. Azınlıklar işinin alevlendirilmesi, Musul konusundaki isteklerimize bir karşılık sayılabilir. Cidden küstah bir tutumları var. **Curzon**'dan bir mektup aldım. Musul'u geri vermeyeceğini bildiriyor."*[282]

16 Aralık 1922: **İsmet Paşa**'dan Başbakanlığa tel (No. 105):

"Azınlıklar için aşırı isteklerde bulundular. Konferansı kapatabileceğimi duyurdum. Ruslar bana geldiler. Ermeniler konusunda kendilerine tatminkâr açıklama yaptım. Ermeniler faal. Aleyhimizde şiddetli propaganda var."[283]

17 Aralık 1922: **İsmet Paşa**'dan Başbakanlığa tel (No. 104):

*"15 Aralık raporudur: Azınlıklar alt-komisyonunda İngiliz **Ryan** pek saldırgan bir dille Ermeni yurdu istedi. Kesinlikle reddediyoruz. İngiliz Müsteşarına uğradım ve **Ryan**'dan şikâyet ettim. Musul ile ilgili isteğimi tekrarladım."*[284]

22 Aralık 1922: **İsmet Paşa**'dan Başbakanlığa tel (No. 192):

"21 Aralık raporu: Alt-komisyonlar toplandı. Azınlıklar Komisyonunda 'ırk ve dil azınlıkları' tabirini kabul etmedik, yalnız 'gayri Müslim' tabirini kabul ediyoruz. Şiddetli tartışma oldu. Başkan İtalyan oturuma ara verdi... Saçlarım ağardı. On yaş ihtiyarladım. Bize kuvvet ver şanlı Gazi."[285]

23 Aralık 1922: **İsmet Paşa**'dan Başbakanlığa tel (No. 130-134):

"22 Aralık raporu: Azınlıklar alt-komisyonunda olağanüstü zorluk çıkardılar. Ağır tekliflerini reddettik... Müttefikler, barış için, eskinin yalnız şeklini değiştirip özünü muhafaza etmeye çalışıyorlar. Hemen her meselenin hududunda duvarlara dayanıp

282) *Ibid.*, s.26, 218, No. 143.
283) *Ibid.*, s.30, 228, No. 153.
284) *Ibid.*, s.32, 236, No. 165.
285) *Ibid.*, s.38, 263, 266, No. 192, 194.

durmuşuzdur. Ya bizi yıkacaklar, eski usulde muaddel bir Sevr yapacaklar, ya da biz onları yıkacağız, her medeni ve müstakil millet gibi bir sulh yapacağız. Konferansın kesilmesi beklenmelidir."[286]

24 Aralık 1922: Başbakan **Rauf Bey**'den **İsmet Paşa**'ya tel.

"Konferansın kesilmesi ihtimaline karşı ordu hazır durumdadır."[287]

24 Aralık 1922: **İsmet Paşa**'dan Başbakanlığa tel (No. 137):

"23 Aralık raporu. Azınlıklar alt-komisyonunda biraz ilerleme oldu. Ermenileri dinlemek istiyorlar. Reddediyoruz."[288]

26 Aralık 1922: **Gazi Mustafa Kemal Paşa**'dan **İsmet Paşa**'ya tel (No. 160):

"Ordu iyidir, hazırdır. Hasretle gözlerinden öperim çok sevgili kardeşim İsmet."[289]

30 Aralık 1922: Başbakan **H. Rauf Bey**'den **İsmet Paşa**'ya tel (No. 171):

*"Fevzi Paşa'nın görüşü: **Lord Curzon**'un Sevr Antlaşması'nı değişik ve hafifletilmiş biçimde bize kabul ettirmek istediği anlaşılmıştır. Azınlıklar ve kapitülasyonlar konularında hiçbir fedakârlıkta bulunamayız ve askeri tedbirlere devam ederiz... Döktüğümüz kanları birtakım hayallere feda edemeyiz..."*[290]

31 Aralık 1921: **İsmet Paşa**'dan Başbakanlığa tel (No. 162-163):

"30 Aralık raporu: Azınlıklar alt-komisyonu toplandı... Durum belirsiz ve kaygı vericidir. Fransa ve İngiltere karşımıza tekrar birlikte çıkabilirler."[291]

4 Ocak 1923: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel (No. 180-182):

286) *Ibid.*, s.39, 68-70, No. 199.
287) *Ibid.*, s.39, 271, No. 202.
288) *Ibid.*, s.40, 272, No. 204.
289) *Ibid.*, s.41, 278, No. 212.
290) *Ibid.*, s.44, 295, 229.
291) *Ibid.*, s.45, 300-301, No. 239.

"3 Ocak raporu: Azınlıklar alt-komisyonunda pek ilerleme yok."[292]

7 Ocak 1923: **İsmet Paşa**'dan Başbakanlığa tel (No. 197-198):

"6 Ocak raporu: Azınlıklar alt-komisyonunda, askerlik, genel af konuşuldu; ama çözüme bağlanamadı. Müttefikler Ermeni yurdu, Asuri yurdu, Geldani yurdundan söz ettiler. ***Rıza Nur*** *toplantıyı terk etti. Ermeni işini açtıkları zaman sert davranmamız gerekiyor."*[293]

10 Ocak 1923: **İsmet Paşa**'dan Başbakanlığa tel (No. 210, 211):

"9 Ocak raporu: Azınlıklar komisyonu toplandı. Ermeni yurduna kısaca değinildi. ***Curzon*** *yumuşak bir konuşma yaptı. Yalnız Hıristiyan azınlıkların varlığı kabul ediliyor. Azınlıklar işi elverişli biçimde sona eriyor. Ermeni yurdu da son günlerindedir. Amerikalı hiç karışmadı."*[294]

* * *

Bu telgraflardan anlaşılıyor ki, Lozan'da azınlıklar kavgası bir aya yakın sürmüştür. Müttefikler, Türk heyetinin karşısına hem "Ermeni yurdu" hem de "Müslüman azınlık" talepleriyle çıkmışlardır. Her ikisi de Türkiye'yi parçalama amacı taşıyordu ve her ikisi de Sevr'de vardı, değişik adlarla Lozan'da yine gündeme getiriliyordu. Sevr'deki "Ermenistan" ifadesi, Lozan'da "Ermeni yurdu"na dönüştürülerek Türkiye'ye dayatılıyordu.

Sevr'de "Kürdistan" demişlerdi; Lozan'da "Müslüman azınlık" kavramını antlaşmaya sokmaya çalışıyorlardı. Müttefikler, Azınlıklar Alt-Komisyonu'nun 14 Aralık 1922 oturumunda Türk heyetinden aynen şu talepte bulundular:

---

292) *Ibid.*, s.51, 328, No. 276.
293) *Ibid.*, s.55, 345, No. 296.
294) *Ibid.*, s.58, 360, No. 322.

"Soy, Dil ve Din Azınlıklarının Özgürlüğü ve Korunması İçin Güvenceler (Garantiler)"

Soy (ırk) azınlığı denince: Türk soyundan saymadıkları bazı Müslüman grupları "azınlık" statüsüsüne sokup Türklerden ayıracaklardı: Kürt, Çerkez, Arap, Arnavut, Boşnak vs. azınlıkları yaratıp Türk milletini parça parça böleceklerdi.

Dil azınlığı denince, Türkçeden başka dil kullanan Müslüman grupların hepsi "azınlık" statüsüne sokulup Türkçe konuşanlardan ayrılacaklardı. Kürt, Çerkez, Arap, Arnavut, Boşnak, Pomak vs.

Kısacası "**Müslüman azınlık**" kavramı antlaşmaya sokulmak istendi.

Türkiye'ye soy azınlığı, dil azınlığı dayatmaya çalışan Müttefiklerin kendi ülkelerinde de farklı soydan, farklı dilden gruplar vardı. Örneğin, Fransa'da, Fransızcadan başka diller konuşan Basklar, Brötonlar, Korsikalılar, Alzaslılar vs. Bunlar azınlık sayılmıyor, Fransız milletinin bir parçası sayılıyordu. Türkiye'de Türkçeden başka dilller konuşanların uluslararası bir antlaşmada azınlık saylımak istenmesi, düpedüz bir düşmanlık politikasıydı. Sevr'i diriltmeye kalkışmaktı. Gerçekten, Sevr Antlaşması'na "soy, dil ve din azınlıkları" diye bir dizi madde koymuşlardı (Md. 141-148). Sevr'deki bu hükümleri Lozan'da hortlatmaya çalışıyorlardı. Genelkurmay Başkanı **Fevzi Çakmak Paşa**, *"Lord Curzon'un Sevr Antlaşması'nı değişik ve hafifletilmiş biçimde bize kabul ettirmek istediği anlaşılmıştır"* derken haklıydı.

Lozan'da İkinci Komisyona başkanlık etmiş olan **Rıza Nur**, *"Frenkler"* diyor, *"bizde ekalliyet* (azınlık) *diye üç nevi biliyorlar: Irkça ekalliyet, dilce ekalliyet, dince ekalliyet. Bu bizim için gayet vahim bir şey, büyük bir tehlike. Aleyhimizde olunca şu adamlar ne derin, ne iyi düşünüyorlar... Irak (soy) tabiri ile Çerkez, Abaza, Boşnak, Kürt ilh... Rum ve Ermeninin yanına koyacaklar. Dil tabiri ile Müslüman olup başka dil konuşanları da ekalliyet yapacaklar. Din tabiri ile halis Türk olan iki milyon Kızılbaşı da ekalliyet ya-*

pacaklar. Yani bizi hallaç pamuğu gibi dağıtıp atacaklar. Bu taksimi işittiğim zaman tüylerim ürperdi..."[295]

Rıza Nur, fazlaca kendisine yontarak, sözünün arkasını getiriyor: *"Bilekleri sıvadım. Bütün kuvvetimi bu tabirleri kaldırmaya verdim. Pek uğraştım. Pek müşkülatla; fakat kaldırdım"* diyor. Bu sonuç elbette sadcece **Rıza Nur**'un çabalarının eseri değildir.

Soy ve dil azınlık kavramı veya Müslüman azınlık kavramını antlaşmaya sokmak, Misak-ı Milli'yi dinamitlemek olacaktı. Türkiye haklı olarak buna karşı çıkacaktı ve çıkmıştır.

Birinci Komisyon'un 9 Ocak 1923 Salı oturumunun tutanağından birkaç cümlelik alıntıyla bu bahsi kapatalım:

M. Montagna, Ermeni sorunu, Asuriler-Keldaniler sorunu ve her iki Trakya'nın Bulgar göçmenleri sorununa (...) ilişkin olarak, Alt-Komisyon, Türk Temsilci Heyetinin kesin ret cevabı ile karşılaşmıştır...

M. Barrère, (...) Tasarıda yazılı özel garantilerin yalnız Müslüman-olmayanı kapsaması, Müttefiklerce gösterilen uzlaşma zihniyetinin elle tutulabilir bir işaretidir...

Lord Curzon, (...) Alt-Komisyon, önce bütün etnik azınlıkların, başka bir deyimle, Müslüman-olmayan azınlıklar gibi **Müslüman azınlıkların** da –örneğin Kürtlerin, Çerkezlerin ve Arapların– tasarıdaki koruma tedbirlerinden yararlanmalarında direnmişti. Türk Temsilci Heyeti bu azınlıkların korunmaya ihtiyaçları olmadığını ve Türk yönetimi altında bulunmaktan tamamiyle memnun olduklarını söylemiştir... Alt-Komisyon, bu inandırıcı sözler üzerine, koruma tedbirlerini yalnız Müslüman-olmayan azınlıklara sınırlamayı kabul etmiştir.

İsmet Paşa, "Azınlık" terimine sınırlı bir anlam verilmesi, Müttefiklerce Türk Temsilci Heyetine yapılmış önemli bir taviz gibi gösterilmektedir. **Türkiye'de hiçbir Müslüman azınlık yoktur**; çünkü kuramsal yönden olduğu kadar uygulamada da, Müs-

295) Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım, III. Cild*, Altındağ Yayınevi, İstanbul, 1968, s.1044.

lüman nüfusun çeşitli unsurları arasında hiçbir ayrım gözetilmemektedir...[296]

Lozan'da azınlıklar işi böyle sona eriyor.

İsmet Paşa'nın Lozan'daki sözleriyle tekrarlayalım:

"Türkiye'de hiçbir Müslüman azınlık yoktur."

Dün yoktu, bugün de yoktur.

Musul Sorunu: "Kürtler Turan Soyundandır, Musul Türkiye'ye Bağlanmalıdır"

İsmet Paşa Lozan'a giderken kendisine verilen talimatta, Türkiye-Irak sınırı belirlenirken *"Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek"* deniyordu. İstenecek, yani Türkiye'ye katılmak istenecek idi. Bu üç liva, Musul vilayetinin sancaklarıydı; toplam 90 bin küsur kilometrekare genişliğinde bir bölgeyi kapsıyordu. Ve bu bölge Misak-ı Milli sınırları içinde sayılıyordu. İngilizler Musul vilayetini Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra işgal etmişlerdi. Yurdumuzun işgal altındaki diğer yerleri nasıl boşaltılacaksa, Musul vilayeti de öyle boşaltılmalı ve o topraklar Türkiye'ye katılmalıydı.

Lozan'da **İsmet Paşa**, Musul sorununu önce konferans dışında, İngilizlerle ikili düzeyde görüşüp halletmeyi denedi. Türk heyeti ile İngiliz heyeti arasında temaslar, konuşmalar oldu. **İsmet Paşa, Lord Curzon**'la baş başa da Musul işini görüştü. Ama bu temas ve görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmadı.

Bunun üzerine sorun Konferans gündemine alındı. Birinci Komisyon'un 23 Ocak oturumunda Musul sorunu etraflıca görüşüldü. **İsmet Paşa**, bu oturumda, bir bildiri okudu ve Türk tezini ayrıntılarıyla açıkladı. Bu bildiriden bazı bölümler, tutanaklardan buraya aktarılmıştır. Okuyalım:

---

296) *Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar Belgeler,* Önsöz: İsmet Paşa, Çeviren: Seha L. Meray, Takım I, Cilt 1, Kitap 1, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1969, s.296, 297, 301-302, 306.

İsmet Paşa'nın Lozan'da Musul'a İlişkin Tarihi Açıklaması

İsmet Paşa, 23 Ocak 1923 günü Lozan Konferansı'nda aşağıdaki bildiriyi okudu:[297]

"Musul sorunu, Türk ve İngiliz Temsilci Heyetleri arasında, gerek sözlü gerekse yazılı olarak bir görüşmeye konu olmuştur. Tarafların öne sürdükleri iddiaları ve Türkiye'nin Musul vilayetinin bir başka devlete bırakılmasına razı olmayışının nedenlerini, burada, kısaca gözden geçirmeme izin verilmesini istemekteyim.

Bu nedenler etnografik, siyasal, tarihi, coğrafi, ekonomik ve askeri niteliktedir.

*I) **Etnografik nedenler**: Musul vilayetinde yerleşik nüfus 503.000 kişiye varmaktadır; vilayet içinde bundan başka, Kürt, Türk ve Arap göçebe aşiretler de vardır; bunlar aşağı yukarı 170.000 kişi kadardır. (...)*

Vilayetin yerleşik nüfusunu meydana getiren 503.000 kişi, resmi son Türk istatistiklerine göre, aşağıdaki unsurlardan oluşmaktadır:

Sancaklar	Kürt	Türk	Arap	Yezidi	Müslüman Olmayan	Toplam
Süleymaniye	62.820	32.960	7.210	—	—	103.090
Kerkük	97.000	79.000	8.000	—		184.000
Musul	104.000	35.000	28.000	18.000	31.000	216.000
Toplam	**263.820**	**146.960**	**43.210**	**18.000**	**31.000**	**503.000**

297) İsmet Paşa'nın bu açıklamasının Fransızca aslının tam metni için bkz. *Conférence de Lausanne sur les Affaires du Proche-Orient (1922-1923) Recueil des Actes de la Conférence Premier Série, Tome I er Protocoles des Séances Plénières et Procès-Verbaux et Rapports de la Première Commission Questions Territoriales et Militaires,* Paris, Imprimérie Nationale, 1923, s.279-288; aynı belgenin Türkçeye çevirisinin tam metni için bkz. *Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar Belgeler,* Önsöz: İsmet Paşa, Çeviren: Seha L. Meray, Takım I, Cilt 1, Kitap 1, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1969, s.343-354.

...Çizelge gösteriyor ki:

1) Süleymaniye ve Kerkük Sancaklarında Arap unsuru çok azdır.

2) Musul Merkez Sancağında 137.000 Türk ve Kürte karşılık, yalnız 28.000 Arap vardır.

3) Son olarak, bütün Musul vilayetinde, 410.700 Türkle Kürde karşılık 31.000 Müslüman-olmayan vardır. Demek ki, vilayet nüfusunun beşte dördünden çoğunu Türklerle Kürtler ve beşte birinden azını da Araplar ve Müslüman-olmayanlar meydana getirmektedir. (...)

Araplarla Müslüman-olmayanların vilayet nüfusunun içinde azınlıkta, Kürtlerle Türklerin de çoğunlukta olduğunu, İngiliz Hükümeti'nin kendisi de kabul etmektedir. (...)

İngiliz Temsilci Heyeti, Tel-Afr şehrinin bir Türk şehri olduğunu ve Musul'un çevresinde pek çok Türk köyü bulunduğunu kabul etmektedir. (...) Bu bölgenin ve Kerkük ile Erbil bölgelerinin Türklüğü, İngiliz Hükümeti'nce de kabul edilmektedir. (...)

Musul vilayeti Türklerinin Türk değil, fakat Türkmen oldukları ve dillerinin İstanbul'da konuşulan dilden başka olduğu iddia edilmiştir... Oysa, gerçekte, Musul'da konuşulan Türkçe Anadolu'da konuşulan Türkçenin tıpkısıdır. (...) Anadolu Türkleri, Türkmen diye adlandırılan topluluk içinde bulunmaktadırlar; Musul Türkleriyle Küçük Asya Türkleri arasında yapılmak istenilen ayırma, hiçbir sağlam temele dayanmamaktadır.

Kürt halkının İran kökenli olduğu öne sürülmüştür; oysa, bu iddiayı, Kürtlerin Turan kökenli olduğunu kabul eden ***Encyclopedia Britannica*** *yalanlamaktadır.*

Zaten Anadolu'yu tanıyanlar bilirler ki, gerek töre, gerek gelenek ve görenek bakımından, Kürtler, hiçbir yönden Türklerden farklı değildirler; ayrı dilleri konuşmakla birlikte, bu iki halk, soy, inanç ve görenek bakımlarından tek bir bütün meydana getirmektedir. (...)

Toprağın yapısı ve iklim yönünden de Musul vilayeti, Irak'ın değil, Anadolu'nun bir parçasıdır. (...)

*II) **Siyasal nedenler**: Musul vilayetinin Türkiye'ye geri verilmesine karşı çıkan İngiliz Temsilci Heyeti'nin dayandığı siyasal nedenler şunlardır:*

(a) Bu vilayet içinde oturan pek çok Arap varmış.

(b) Kürtler, Türklerle birarada yaşamak istemiyorlarmış; bunu ilk önce ayaklanmalarıyla (...), sonra da Dünya Savaşı'nda kötü dövüşerek ispat etmişler. (...)

(c) İngiliz Hükümeti (...) Araplara karşı birtakım yükümlülükler altına girmiş. (...)

*(d) İngiltere, Irak üzerinde bir **mandat** almakla, Müttefiklere karşı bir yüküm altına girmiş ve bu yükümlerinden dönemezmiş.*

(e) İngiliz orduları Dünya Savaşı'nda Türk ordularını yenerek Irak'ı fethettiğinden, İngiltere fetih hakkı uyarınca da bu ülkeleri ele geçirdiği iddiasında bulunabilirmiş.

Bütün bunlara karşı, Türk Temsilci Heyeti aşağıdaki görüşleri öne sürmekle şeref duymuştur ve şeref duymaktadır:

(a) Araplar (...) Musul vilayetinde azınlıktadır. (...) Musul'u Irak'a bağlamak için böyle bir iddiaya dayanılmak istenirse Türkiye de, Bağdat'ın kuzeyinde çok daha büyük bir Türk nüfusun bulunduğuna dayanarak, bu bölgenin kendi sınırı içine alınmasını aynı hakla isteyebilecektir.

(b) Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istemedikleri iddiası hiç de doğru değildir.

Gerçekten, yüzyıllardır bu iki halk, soy, inanç, özlem ve töre bakımından olduğu kadar, gelenek ve görenek bakımından da ortak bağlarla birleşmiş olarak tam bir uyum içinde yaşamaktadırlar; Kürtlerin kendi istekleriyle Türk yönetimi altına geçtiklerini ve kaderlerini Türkiye'nin kaderine bağladıklarını tarih göstermektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümetidir; çünkü, Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Millet Meclisi'ne girmiştir ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin hükümetine ve yönetimine katılmaktadırlar.

Kürt halkı ve yukarıda belirtilen temsilcileri, Musul vilayetinde oturan kardeşlerinin Anayurttan ayrılmalarına razı değil-

lerdir; böyle bir ayrılmaya engel olmak için bütün fedakârlıklara katlanmaya hazırdırlar.

Musul vilayeti nüfusunun çoğunluğunu meydana getiren Kürtlerle Türklerin, vilayetlerinin Türkiye'nin tamamlayıcı bir parçası olarak kalmasını sağlamak için, bütün güçleriyle mücadele etmekten bir an bile geri durmayacaklarına şüphe yoktur. (...)

Son savaşlarda Kürtlerin kötü dövüşmüş olduklarının söylenmesine gelince, Türk Temsilci Heyeti, Dünya savaşına ve Bağımsızlık Savaşına katılmış Türk ordusunun bütün komutanlarının, yurdun kurtuluşu için Kürt halkının yaptığı hizmetleri ve katlandığı fedakârlıkları saygı ve hayranlıkla belirttiklerini söylemeyi ödev bilmektedir. (...)

***III) Tarihi nedenler**: On bir yüzyıldan beri, Osmanlı ve Selçuk İmparatorluklarının kurulmasından çok önce, Musul ve Bağdat'ın kuzeyine kadar uzanan bölge, aralıksız Türklerin olmuştur.*

Abbasi Halifelerinin zamanında, bu ülkeler Türk valilerinin, Türk askerlerinin ve Türk halkının elinde bulunmuştur.

Sonraları, Atabey Türk Hanedanı, bunun ardından Artuk'lar hanedanı bağımsız birçok devletler kurmuşlar ve Musul, Sancar, Cezire-ibn Ömer, Harput, Mardin gibi yerlerde hüküm sürmüşlerdir.

Bu hanedanlar, özellikle Musul'da pek çok anıt bırakmışlardır; bu şehir, yukarıda anılan hanedanlardan sonra ve Osmanlı hanedanından önce bu ülkeyi ellerinde bulundurmuş olan Selçuklulara çok şey borçludur.

Eski tarih kitaplarında, Musul'un güneyinden Bağdat'a kadar uzanan bölge Tataristan diye adlandırılmıştır; bu adlandırmanın bir izi günümüzün haritalarında Vâdi-i Tatar adıyla görülmektedir.

***IV) Coğrafi ve ekonomik nedenler**: Coğrafya, toprağın yapısı ve iklim bakımından, Anadolu'yu Irak'tan ayıran çizgi, Cebel Hamrin-Cebel Fuhul-Vadi-i Tatar-Cebel Sancar çizgisidir.*

Bu çizginin kuzeyinde, Musul vilayeti, iklim ve öteki koşullar Bakımından Anadolu'ya eş bir görünüştedir.

Musul şehri ve vilayeti, Anadolu'yu Suriye'yi ve İran'ı birbirine bağlayan yolların kavşağında bulunduğundan, Güney Anadolu'nun İran'la ve Suriye ile ulaşımında çok büyük bir önem dedirler. Bu bölge, Anadolu'nun çeşitli parçaları arasındaki ulaşım bakımından, daha da önemlidir; çünkü Süleymaniye'yi, Kerkük'ü, Diyarbakır'ı, Urfa'yı, Bitlis'i, Siirt'i birbirlerine bağlayan yollar da burada birbirine kavuşmaktadır. (...)

Musul, bu şehri Akdeniz limanlarına bağlayan demiryolunun yapılmasıyla, Irak'tan çok daha sıkı sıkıya Anadolu'ya bağlıdır, başlıca çıkış yeri... Akdeniz limanları üzerindendir. (Bugün de Kerkük'ün dünyaya doğal çıkışı Türkiye üzerindendir, boru hattı, uçuş yolu vb.-BNŞ)

V) Askeri ve stratejik nedenler: *Güney Anadolu'nun çeşitli parçaları arasındaki ulaşım bakımından –bunun sonucu olarak da bu bölgenin güvenliği bakımından– Musul'un büyük bir önemi vardır.* (...)

Türk Temsilci Heyeti, teklif ettiği sınırın, Cebel Hamrin-Cebel Fuhul-Vadi-i Tatar-Cebel Sancar çizgisinin, Türkiye ile Irak arasında doğal ayrım çizgisini meydana getiren bir dizi dağlardan oluştuğunu ve bu çizginin aynı zamanda bir stratejik sınır da sayılabileceğini belirtmek ister. Öte yandan (...) *Türkiye, Türk ve Kürt soyundan yarım milyon insanın oturduğu bütün bir vilayetin, hiçbir neden olmaksızın, anayurttan ayrılmasına katlanamaz.* (...)

Irak'ın güvenliği bakımından en iyi garanti, Irak'ta iktidar kimin elinde olursa olsun, Türkiye'nin dostluğunu kazanmak ve sınırları içinde bir Türk ve Kürt irredentisme*'ine meydan vermemektir.* (...)"

Açıklamanın Özeti

İsmet Paşa, uzunca konuşmasını şöyle bitiriyor:

"Türkiye'nin, Musul vilayetinin kendisinden ayrılmasına neden razı olamayacağını gösteren düşünceleri şöyle özetlemek istemekteyim:

1) Bu vilayet halkının büyük çoğunluğu Türk ve Kürttür.

2) Bu vilayette oturanlar, yeniden Türkiye'ye bağlanmak istemektedirler. (...)

3) Coğrafi ve siyasi bakımlardan, bu vilayet, Anadolu'nun tamamlayıcı parçalarındandır; bu vilayet, ancak Anadolu'ya bağlı kalmakla gerçek çıkış yerleri olan Akdeniz limanlarıyla sıkı ilişki kurabilecektir.

4) Hukuk bakımından hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan bu memlekete ilişkin olarak İngiltere'nin yapmış olabileceği bütün andlaşmaların (...) hukuk açısından hiçbir değeri olamaz.

5) Anadolu'nun güney kesimlerini birleştiren yolların kavşak noktası olan Musul'un, ticaret ilişkilerinin ve bu bölgenin güvenliği bakımından, bizim elimizde olması zorunludur.

6) Musul vilayeti, ülkemizin birçok başka parçaları gibi, savaşmanın durmasından sonra ve yapılmış sözleşmelere aykırı olarak, bizden alınmıştır; bu yüzden, aynı durumda kalmış öteki bölgeler gibi, Musul'un da bize verilmesi gerekir..."

İsmet Paşa, bu görüşmeyi Ankara'ya şöyle rapor etti (özettir):

"Güney sınırlarımız görüşüldü. Fransızlar, Suriye sınırının halledilmiş olduğunu söylediler. Sesimi çıkarmadım. Musul konusunda büyük çarpışma oldu. Benim uzun konuşmama Curzon cevap verdi ve işi Milletler Cemiyeti'ne yollamayı önerdi ve plebisitten yan çizdi. Musul'un geri verilmesinde ısrar ettim. Durum ciddidir."[298]

İsmet Paşa, 23 Ocak 1923 günü **Mustafa Kemal Paşa**'ya da şu telgrafı çekti:

"Son derece bunalımlı bir gün geçirdik. Musul için savaş günü. Üç gün uyumadım. Çok yorgunum. 'Benim Güzel Gazi Şefim beni bu kadar imtihana niçin feda ettin?' İngilizi Musul yüzünden ba-

298) Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.431, No. 419, İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 24 Ocak 1923, No. 260-261.

rışı tehdit eden diye gösterdik. Dehşetli propaganda ve mücadele (var)."[299]

Konumuz olan Kürtler, görüldüğü gibi, Musul görüşmelerinde de gündeme gelmiştir. **İsmet Paşa,** Kürtlerin Turan soyundan olduklarını, Türklerle birlikte Musul vilayetinde çoğunluğu oluşturduklarını ve Türkiye'ye bağlanmak istediklerini savunmuş ve bu bakımdan da Musul vilayetinin Türkiye'ye iadesini istemiştir.

Ama diplomasi yoluyla İngilizleri Musul'dan çıkarmak mümkün olamamıştır; o günkü koşullarda Türkiye, İngiltere'ye savaş açmaya kadar da gidememiştir. **İsmet Paşa,** yıllar sonra şunu söylemiştir:

"Konferansta çıkacak yeni arazi meseleleri üzerinde, fiilen işgal etmedikçe, yeni bir adım atma ihtimali görülmüyordu."[300]

299) *Ibid.*, s.428, No. 413, İsmet Paşa'dan Gazi'ye tel, No. 362.

300) *Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler,* Takım I, Cilt 1, Kitap I, s.VII, İsmet İnönü'nün Önsözü.

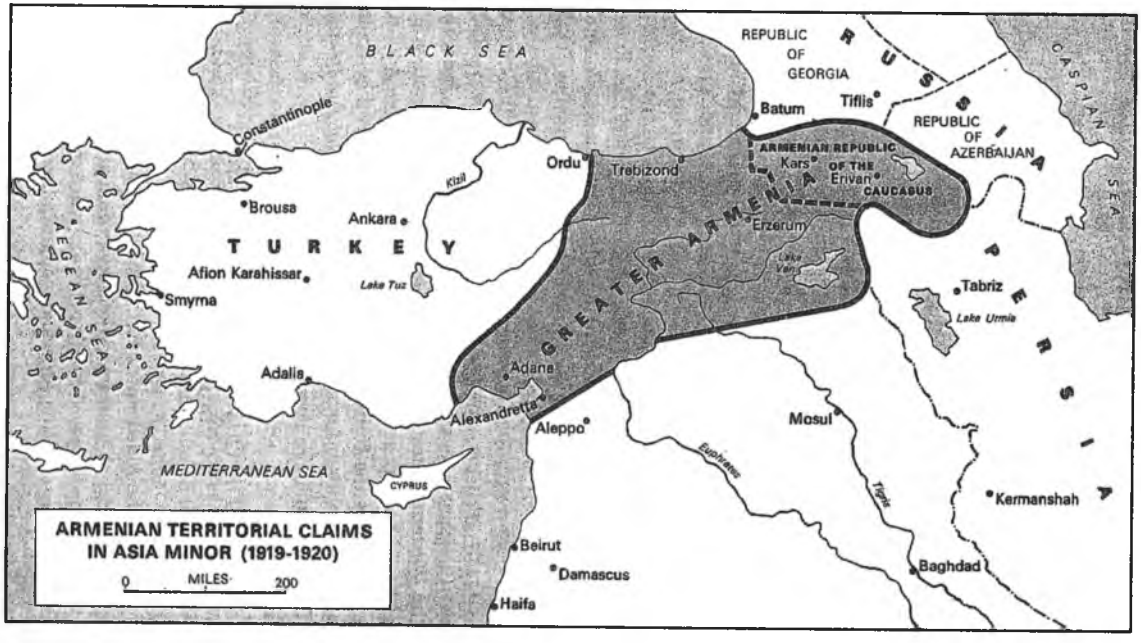

Anadolu'da "Büyük Ermenistan" tasarısı (1919-1920).

Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu hedef alan "Büyük Emel"i (Megali İdea) gibi, Ermenilerin de Doğu Anadolu'yu hedef alan bir "Büyük Ermenistan" emeli vardı. ABD ve İngiltere tarafından da desteklenen bu Büyük Ermenistan, Ordu'dan Mersin'e kadar uzanan bir hattın doğusunu yutarak hem Karadeniz'e hem de Akdeniz'e çıkacaktı. Anadolu Kürtlerinin büyük çoğunluğu Ermenistan içinde kalacaktı.

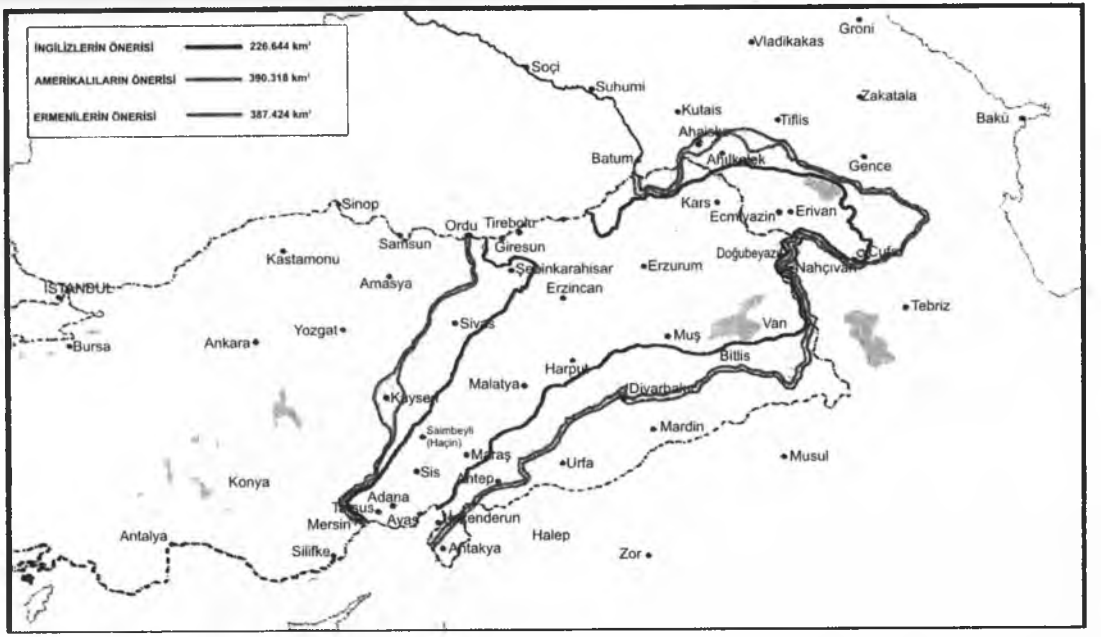

Boghos Nubar Paşa'nın istediği ve ABD ile İngiltere'nin desteklediği Büyük Ermenistan tasarısı (1919-1920). Ermeni Delegesi Boghos Nubar Paşa'nın haritasıyla ABD'nin ve İngiltere'nin tasarladıkları Ermenistan haritasının pek az farkla örtüştüğü görülmektedir. Ama bu büyük emeller suya düşürülmüş, Ermenistan bugünkü doğal sınırları içinde bırakılmıştır. (Kaynak: Ömer E. Lütem, "Paris Barış Konferansında Ermeni Talepleri", *Ermeni Araştırmaları*, Yaz 2006, sayı 22)

Türkiye Ermenilerini temsil ettiğini savunan Boghos Nubar Paşa. Boghos Nubar Paşa, Türkiye Ermenileri adına Paris Barış Konferansı'na bir muhtıra sunmuş ve Ermeniler için Anadolu'dan büyük topraklar istemişti. Onun bu istekleri doğrultusunda Sevr Antlaşması'na da hükümler konmuştu; ama bu haksız istekler boşa çıkarılmış ve Büyük Ermenistan emeli tarihe gömülmüştür. (Kaynak: Robert Mirak, *Torn Between Two Lands*, Massachussets, 1983)

Türkiye'nin Stokholm'de eski elçisi Kürt Şerif Paşa (1865-1951). Çok varlıklı bir kişi olan, Paris'te ve Monte Carlo'da lüks bir hayat süren Şerif Paşa, Mütareke yıllarında bir ara Kürtçülük yapmaya kalkıştı ve 22 Mart 1919'da "Kürt Heyeti Başkanı" sıfatıyla Paris Barış Konferansı'na bir muhtıra sundu. Boghos Nubar Paşa'nın Büyük Ermenistan tasarısına tepki gösterdi. Daha sonra Boghos Nubar Paşa ile oturup bir anlaşma imzalayınca, Türkiye'deki Kürtlerin tepkisini çekti ve Kürtçülükten vazgeçip kendi monden dünyasına çekildi.

Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Seyyit Abdülkadir (1851-1925). Mütareke döneminde Türkiye'deki Kürtçülerin en yaşlısıydı. 1879 yılında ayaklanan aşiret güçlerinin başında bulunmuş, yakalanıp babasıyla birlikte sürülmüş. Bağışlanınca tekrar Kürtçülük eylemlerini sürdürmüştü. İşgalci İngilizlerle işbirliği yaptı. Son olarak 1925 yılında Şeyh Sait ayaklanmasına da karışınca, suçüstü yakalandı ve yargılanıp idam edildi.
(Kaynak: Erdost, *Şemdinli Röportajı*)

Şeyh Ubeydullah'ın torunu II. Seyyit Taha.
Mütareke döneminin genç ve hırslı Kürtçülerinden biridir.
Amcası Abdülkadir ile rekabetteydi.
(Kaynak: Erdost, *Şemdinli Röportajı*)

İngiliz istihbarat subaylarından Binbaşı Noel.
Mütareke yıllarında Kürtler arasında dolaşan ve en fazla deşifre olmuş İngiliz ajanlarından biridir. 1916 yılında İngiliz altınlarıyla Arapları ayaklandırmış olan Lawrence'e özendi. Kürtleri ayaklandırıp Harput Valisi'yle birlikte Sivas Kongresi'ni basmaya ve **Mustafa Kemal**'i öldürmeye yeltendi. Yakalanacağını anlayınca Suriye'ye kaçtı.
(Kaynak: Erdost, *Şemdinli Röportajı*)

Eski Sadrazamlardan Damat Ferit Paşa (1853-1923).
İşgalci İngilizlerle işbirliği yaparak Anadolu'daki Ulusal Kurtuluş hareketini boğmaya çalıştı. Büyük Zafer üzerine Avrupa'ya kaçtı ve 1923 yılında Fransa'nın Nice şehrinde öldü. Sevr Antlaşması, onun sadrazamlığı sırasında imzalandı.

Sevr Antlaşması için Paris'e giden Tevfik Paşa Heyeti (Mayıs 1920).
(Kaynak: Şefik Okday, *Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, İstanbul, 1986, s.51)

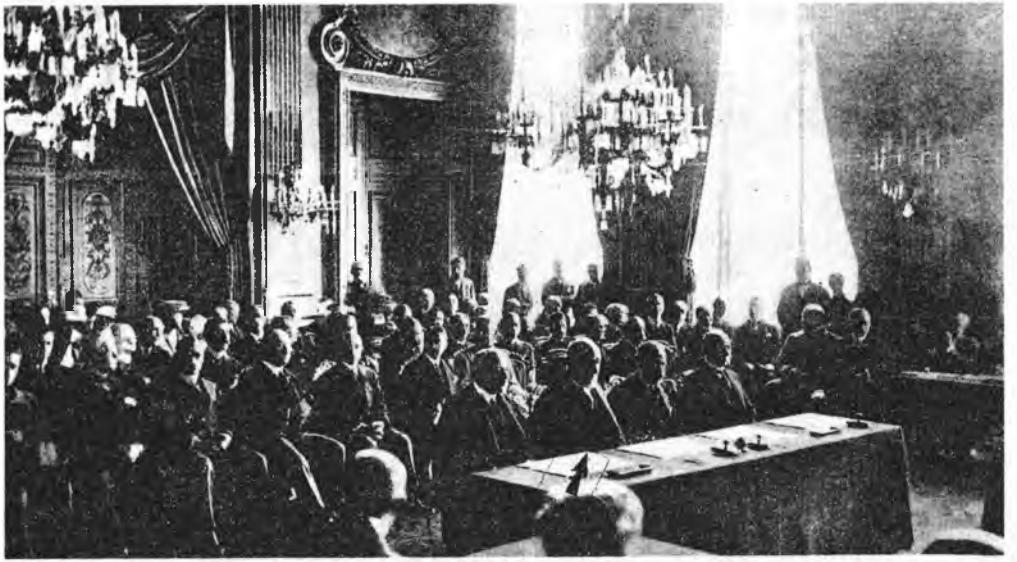

Sevr Antlaşması Tevfik Paşa Heyetine tebliğ ediliyor: Versailles Sarayı, 11 Mayıs 1920.

Tevfik Paşa, Antlaşmayı aldıktan sonra, 12 Mayıs günü, otelden oğlu Ali Nuri'ye şunları yazıyor: "*...Konferansın vermiş olduğu kararlar okundukça insanı şimdiye kadar ölmediğine müessif ediyor... Çatalca'ya kadar Yunanistan'a verildikten başka, İstanbul'da kalmaklığımız bile şeraite talik ediliyor* (şartlara bağlanıyor), *artık bu hale karşı Avrupa'dan bir şey ümit etmek muhali temenni etmek demek değil midir?..*"

Sevr, Anadolu'da özerk bir "Kürdistan" kurulmasını da öngördü.

(Kaynak: Şefik Okday, *Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, İstanbul, 1986, s.54)

Sevr Antlaşması'nın başta gelen mimarlarından İngiltere Başbakanı David Lloyd George (1863-1945). Türk düşmanlığı bakımından Gladstone geleneğini sürdürdü. Büyük Yunan emelini sonuna kadar destekledi. **Mustafa Kemal**'in ezici zaferi üzerine aktif politikadan çekildi. Ölümü üzerine Megali Ideacı Yunanlılar, Akropol'den aldıkları Elen toprağını götürüp Lloyd George'un Galler bölgesindeki mezarına serptiler.

Sevr Antlaşması'nı hazırlayan Paris Barış Konferansı'ndan bir görüntü.
Soldan sağa: **Clemanceau**, **Lloyd George**, **Bonar Law** ve **Lord Birkenhead**.
(Kaynak: Frank Owen, *Tempestuous Journey Lloyd George His Life and Times*, Huchinson, London, 1954)

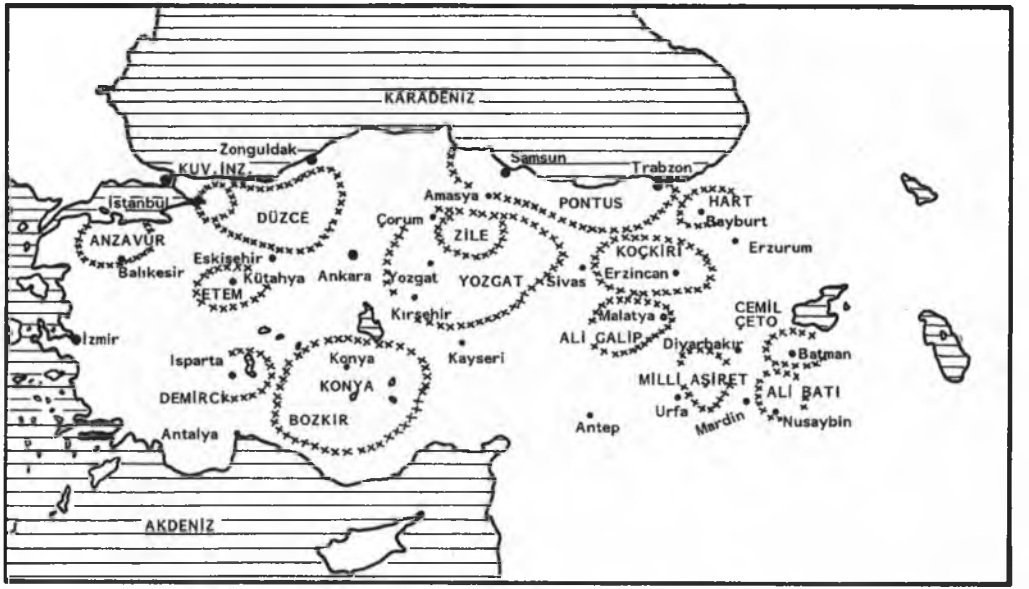

İstiklal Harbi'nde Anadolu'da çıkarılan başlıca ayaklanmalar.
Müttefikler, Sevr Antlaşması'nı Türk ulusuna kabul ettirmek için iki baskı yöntemi izlediler: 1) Yunan ordularını Anadolu içlerine doğru taarruza geçirdiler ve 2) Anadolu içlerinde çeşitli ayaklanmalar çıkardılar. 1920-1921 yıllarında Anadolu'da tam iki düzine ayaklanma çıkarıldı. Bu 24 ayaklanmadan ikisi Kürt-İslam ağırlıklıydı: Biri Milli Aşireti isyanı, diğeri Koçkiri ayaklanması.
(Haritanın kaynağı: İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, TTK, Ankara, 1993)

EKLER

EK 1: KÜRTLERİN ETNİK KÖKENİ HAKKINDA

T.C. LONDRA BAŞKONSOLOSLUĞU'NDAN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI'NA

Konu. Kürtlerin menşei hk. Londra, 21 Aralık 1971
Kurye ile

İlgi: Büyükelçiliğe gönderilen 23 Ekim 1971 tarihli ve 152 sayılı talimatları.

1. İlgi'deki talimatlarıyla, H.C. Rawlinson'un, Encyclopedia Britannica'da, Kürtlerin Turanî ırktan geldikleri yolundaki görüşünü hangi kaynaklara dayanarak ileri sürmüş olabileceği hakkında şahsen bir araştırma yapmam emredilmiştir. Talimatlarını esas araştırmalara hazırlık niteliğinde bir kaynak araştırması yapılması şeklinde anladım. Ancak geceleri kütüphanelere gitmek suretiyle hazırlayabildiğim raporu ilişikte sunuyorum.

2. Raporda görüleceği üzere, H.C. Rawlinson, asker, diplomat ve Asuri tarihi uzmanıdır. Kürtlerle ilgili yazısını, esas itibariyle, (i) Asurî kaynaklarına ve (ii) İngiliz Konsoloslukları raporlarına dayanarak kaleme almıştır. Kendisinin 16 adet (yayımlanmış) kitabı vardır ve bunların çoğu, çivi yazısıyla yazılmış Asurî belgelerinin röprodüksiyonları şeklindedir. Bu eserler ve ayrıca 19. yüzyılda keşfedilmiş diğer Asurî kaynakları dikkatle incelenince, Kürtlerin Turanî ırktan geldikleri tezini kuvvetlendirecek deliller ve belgeler bulunabilecektir, sanıyorum. Fakat bu kaynakları incelemek ayrı bir ihtisas işidir ve şahsen beni aşmaktadır.

3. Kürtler ile ilgili İngiliz Konsoloslukları raporlarına gelince, bu konuda 1844-1913 yıllarına ait 130 kadar arşiv cildi tespit ettim. Bu ciltler arasından, İngilizlerin "Kürdistan Konsolosluğu" adını verdikleri Erzurum Konsolosluğu raporlarını öncelikle taramak uygun olacaktır. Bu belgeler, Kürtlerin menşeini değilse bile, Kürtçülük sorununun birçok noktalarını aydınlatabilir, sanıyorum. Gerekli görüldüğü takdirde, bu alanda şahsen araştırma yapabilirim. Bunun için, belgelerin mikrofilmlerine ve biraz da zamana ihtiyacım olacaktır.

4. Bu vesileyle bir hususu daha arzedeyim: 1970 yılı iznimde İngiltere Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde araştırmalar yapmış ve imkânlarım ölçüsünde mikrofilmler almıştım. Bunlara dayanarak ve resmî mesai saatleri dışında çalışarak **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1937): Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları** başlıklı bir kitap hazırlamış bulunuyorum. Basıldığı takdirde 350-400 sayfa kadar tutabilecek olan kitapta, henüz yayımlanmamış 164 adet resmî belgenin fotokopileri de yer almaktadır. Tek nüsha halinde elimde hazır bulunan bu kitabın, Bakanlığımızca basılıp ilgili temsilciliklerimize dağıtılmasında, nâçizane fayda görmekteyim.

Saygılarımla takdirlerine arzederim.

Bilâl N. ŞİMŞİR
Başkonsolosluğu Tedvire Me.
Birinci Sınıf Konsolos

EK 2: ENCYCLOPEDIA BRITANNICA'DA "KÜRDİSTAN" MADDESİ VE KÜRTLERİN MENŞEİ ÜZERİNE BİR KAYNAK ARAŞTIRMASI

I) "Kürdistan" Maddesi

Sir Henry Creswicke Rawlinson (1810-1895) tarafından kaleme alınmış olan "Kürdistan" maddesi Encyclopedia Britannica'nın önce dokuzuncu edisyonunda (1875-1889) yayımlanmıştır. Bu maddede Rawlinson Kürtlerin dilleri ve özellikle menşeleri konusunda ilgi çekici görüşler ileri sürmüştür. Yazarının ölümünden (1895) sonra, Ansiklopedideki "Kürdistan" maddesinde, Sir Charles William Wilson (1836-1907) tarafından bazı değişiklikler yapılmış, fakat Kürt dili ve Kürtlerin menşeleri konusunda Rawlinson'un görüşleri Ansiklopedinin on birinci edisyonuna (1910-1911) kadar aynen muhafaza edilmiştir. Rawlinson'un görüşlerine kısaca bir göz atmak uygun olur.

1. Kürtlerin dilleri

Sir H.C. Rawlinson, dil bakımından Kırmançı lehçesini bugünkü Kürtlerin esas dili olarak kabul etmektedir. Zaza ile Guran şivelerini Kırmançı'dan farklı lehçeler olarak saymaktadır. "Kırmançı"nm bir eski İrani dil patois'sı olduğunu söylemekte, fakat bu dilin içine Turanî dil unsurlarının da karışmış bulunduğunu ve bu karışmanın Babil devrinden gelmiş olabileceğini belirtmektedir. Yazar aynen şöyle demektedir:

"...The present Kurdish language which is called Kermandji... is an old Perisan patois, intermixed to the north with Chaldaen words and to the south with a certain Turanian elements which may not improbably have come down from Babilonian times..."

(Kırmançı adı verilen bugünkü Kürt dili bir eski İranî patois'ıdır [lehçesidir]. Buna kuzeyde Geldani kelimeleri, güneyde ise Turani dil

unsurları karışmıştır. Bu Turanî dil unsurlarının Babil döneminde karışmış olması ihtimal dışı değildir.)

Yazıda, Zaza lehçesinin de, Ermenice ve eski Kapadokya dili ile karışmış olmakla beraber, yine İranî kökten (Aryan stock) geldiği söylenmektedir. Guran lehçesinin de keza esas itibariyle İranî bir dil olduğu ve Kırmançı lehçesinden daha fazla Farsçaya yakın bulunduğu eklenmektedir.

Kısacası H.C. Rawlinson, Kürtçenin her üç lehçesinin de İranî kökten geldiğini kabul etmektedir: İçinde en fazla Turanî dil unsurları bulunan Kırmançı lehçesidir. Fakat bu Turanî dil unsurları, Yakın ve Orta Çağların Turanî lehçelerinden değil, tâ Babil devrinden gelmektedir. Yani, Kırmançı lehçesi dahi bugünkü Türkçe'ye çok uzak sayılmaktadır. Rawlinson, yazısının bir başka yerinde, Kürtlerin "dil bakımından Türklere, din bakımından da İranlılara yabancı olduklarını" söylemektedir:

"(The Kurds) *being aliens tu the Turks in language and to the Persians in religion...*" demektedir.

"Kürtçe"nin veya Kürt lehçelerinin İranî diller ailesinden olduğu bugün genellikle kabul edilmektedir. Kürtçenin incelenip öğretildiği bazı ihtisas okullarında, bu arada Paris'teki *Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes*'ta (Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu), Kürtçe, İranî diller grubunda yer almaktadır. Kürtçe ile ilgili yayınlar, İranî diller içinde tasnif edilmiş ve ihtisaslaşmış kataloglara da o şekilde girmiş bulunmaktadır. "Kürdoloji" denen ilmî-siyasî araştırma dalının oldukça gelişmiş bulunduğu bugünkü devirde, çağdaş Kürtçenin İranî değil de Turanî bir dil olduğunu ileri sürmek ve kabul ettirebilmek çok güçtür, denilebilir.

Yalnız, Rawlinson'un, Kırmançı'ya karışmış Turanî dil unsurlarının Babil devrinden gelmiş olabileceği tezindeki, "**Babil devri**" ibaresine bir nokta koymak ve ilerde bu nokta üzerinde durmak gerekecektir, kanısındayım.

2. Kürtlerin menşei

Kürtlerin menşeine gelince, bu konuda H.C. Rawlinson daha açık ve kesin konuşmaktadır. Kürtlerin aslen Turanî soydan geldiklerini,

daha sonraki devirlerde İranî unsurlarla karıştıklarını belirtmekte ve şöyle yazmaktadır:

"With regards to the origin of the Kurds, it is formerly considered sufficient to describe them as the descendents of the Carduchi, who opposed the retreat of the Ten Thousands through the mountains, but ***modern research*** *assends far beyond the period of the Greeks. We now find that at the dawn of history the mountains overhanging Assyria were held held by a people named* ***Gútú****, a title which signified* ***'a warrior'****, and which was rendered Assyrian by the synonim of* ***Gardu*** *or* ***Kardu****... These* ***Gútú*** *were a Turanian tribe of such power as to be placed in the early cuneiform records on an equality with the other nations of Western Asia, that is, with the Syrians and Hittites, the Sussians, Elymaeans, and Accadians of Babylonia; and during the whole period of the Assyrian empire they seem to have preserved a more or less indeependent political position. After the fall of Nineveh they coalesced with the Medes, and, in common with all the nations inhabiting the high plateaus of Asia Minor, Armenia, and Persia, became gradurally Aryanized, owing to the immmigration at this periaod of history of tribes in overwhelming numbers which, from the whatever quarter they may have sprung, belonged certainly to the Aryan family."*

Bu satırlara göre, Kürtler, tâ tarih çağlarının başında şimdi yaşadıkları bölgeye gelip yerleşmiş ve bölgede çağdaşları olan öteki milletler seviyesinde, bu arada Hititler seviyesinde güç kazanmış ve bütün Asuri devri boyunca da bağımsızlıklarını az çok muhafaza edebilmiş Turanî bir kavimdir. Fakat aslen Turanî olan bu kavim, daha sonraki devirlerde İranî kavimlerle karışıp İranîleşmişlerdir. Yazıda açıkça belirtilmemekle beraber, "İranîleşme" öncelikle dil bakımından olmuştur, diye düşünülebilir. Çünkü, soy kökü Turanî olduğu kabul edilen bir kavmin dilinin de aslen Turanî olması ve bugünkü İran dilinin ise sonradan kabul veya empoze edilmiş bulunması akla yakındır.

Kürtlerin menşei ile ilgili görüş, esasen kısa olan Ansiklopedi maddesinde yalnız bir paragraflık bir yer tutmaktadır. Bu görüşü derinleştirip genişletmek ve kuvvetlendirmek tabiatiyle gereklidir. Ama yazar (Rawlinson), bu konuda yeni araştırmaları kolaylaştıracak açık kaynak veya dipnotu vermemektedir. Yazının Kürtlerin tarihi ile ilgili

aym bölümünün daha sonraki paragraflarında **Şerefname**'nin Farsça baskısı (ki bir nüshası Dışişleri Bakanlığı'nda mevcuttur) ile *Journal of Royal Geographical Society* de yayımlanmış bir makale anılmaktadır. Ama bu iki kaynak Kürtlerin Turanî menşeli oldukları görüşüyle ilgili değildir.

Açıkça bibliografya veya dipnotu vermemekle beraber, yazar (Rawlinson), tezine tanık olarak, ***"çivi yazısıyla yazılmış ilk belgeleri"*** anmakta ve yazısında şu ibareyi kullanmaktadır:

*"These **Gútú** (yani Kürtler) were a Turanian tribe of such power as to be placed in the **early cuneiform records** on a equality with the other nations of Western Asia..."*

Rawlinson, yazısının bir başka yerinde, çivi yazısı belgelerini tekrar anmaktadır. Kürdistan'daki Asâr-ı Atika'dan bahsederken, Aras nehrinden Ravanduz'a ve Malatya'dan Miyandob'a kadar olan bölgede, kayalara hâkedilmiş birçok çivi yazısı belgeleri bulunduğunu ve bu yazıtların Milattan Önce 8. ve 7. yüzyıllarda o bölgede hüküm sürmüş Turanî bir hanedanın şan ve şereflerini dile getirdiklerini belirtmektedir:

"There is in the first place a series of rockcut cuneiform inscriptions, extending from Malatiah on the west to Miyandob (in Persia) on the east, and from the Banks of the Arras on the north to Rowandiz on the south, which record the glories of a Turanian dynasty, who ruled the country of Nairi during the 8th and 7th centuries B.C., contemporaneously with the lower assyrian empire..."

Gerek bu yazıtların, gerek çok daha önceki devirlere ait olduğu anlaşılan ilk çivi yazısı belgelerin *(early cuneiform records)* kesinlikle nerede bulundukları veya bunların kitaplar halinde yayımlanıp yayımlanmadıkları hakkında Rawlinson hiçbir bilgi vermemektedir. Kürtlerin Turan soyundan geldiklerini açık seçik belirten böyle belgeler varsa bunlar halen nerededir? Kimler tarafından çözülüp okunmuştur? Yalnız Kürtlerin menşeinden söz ederken yazar (Rawlinson), *"modern research"* (modern araştırmalar) ve *"we now find that"* (bugün şunu buluyoruz ki) ifadelerini kullanmaktadır. Fakat bunlarla kendisinin şahsi araştırmalarını mı yoksa yazının kaleme alındığı devirlerde ilim adamlarının yeni araştırma ve buluşlarını mı kastetmektedir, belli değildir.

Bu karanlık noktalar beni, Rawlinson'un hayatını ve eserlerini araştırmaya götürdü.

II) Sir H.C. Rawlinson ve Eserleri

1. Memurluğu

1861 yılına ait İngiltere Dışişleri Bakanlığı Yıllığı'nda, Major-General (Tümgeneral) Sir Henry Greswicke Rawlinson (1810-1895) hakkında özetle şu bilgiler verilmektedir:

1827 yılında Doğu Hind Kumpanyası ordusuna girmiştir. 1833-1839 yıllarında İran'da bulunmuş ve Şah ordusunun ıslahı işinde yüksek görevler almıştır. İngiltere ile İran arasındaki ilişkiler kesilince 1840'ta Afganistan'a geçmiş ve Kandahar'a Siyasi Ajan (Political Agent) olarak atanmıştır. 1843'te Türk Arabistanı'nda Siyasi Ajan sıfatıyla Bağdat'a gönderilmiş ve 1844'te Bağdat Konsolosluğu'na atanmıştır. 1850'de Osmanlı Hükümeti'nce kendisine Yarbaylık rütbesi verilmiştir. 1851'de Bağdat Başkonsolosu olmuştur. 1855'te istifa etmiştir. 1858'de İngiltere Parlamentosu'na mebus seçilmiş, fakat 8 ay sonra mebusluktan da istifa etmiştir. 16 Nisan 1859'da Tahran'a İngiltere Elçisi olarak atanmışsa da bu görevden de, istifa suretiyle, 11 ay sonra, 20 Şubat 1960'da ayrılmıştır. (*Foreign Office Yearbook, 1861*, s.126)

Ölümünden sonra, 1898'de yayımlanan hatıratında, Rawlinson'un hayatı ve eserleri hakkında daha geniş ve tamamlayıcı bilgi verilmektedir. 1865 yılında ikinci defa mebus seçilen Rawlinson, kısa bir süre sonra tekrar istifa etmiştir. Kısacası, askerliği, memurluğu ve mebusluğu kesik kesik geçmiştir.

2. İlim adamlığı ve araştırmacılığı

Hatıratından anlaşıldığına göre, askerliği ve diplomatlığından çok daha önemli olan, Rawlinson'un ilim adamlığı yönüdür. Başkonsolosluktan, Sefirlikten ve Mebusluktan istifaları, kendisini daha çok ilme verebilmek arzusundan doğmuştur. Ve onun memurluğu kesintili geçmiş olmasına rağmen, ilmi araştırmaları aşağı yukarı 50 yıl kesintisiz devam etmiştir:

Rawlinson, daha 1833 yılında, İran'da iken Asurî ve Babil çivi yazılarına merak sarmıştır. İran'da, Bağdat'ta görevli bulunduğu 18 yıl boyunca devamlı olarak çivi yazıları üzerinde çalışmış, araştırmalar yapmış ve bölgeyi adım adım dolaşmıştır. Onun Bağdat'ta görevli olduğu

yıllar (1843-1855), Asuri tarihi üzerinde yeni buluşların, büyük çapta kazıların yapıldığı yıllara raslamaktadır. 1845 yılında Sir Austin Henry Layard (1817-1894), Asuri İmparatorluğu'nun başkenti Niniv harabelerini keşfetmiştir. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nin teşviki ve British Museum'un desteği ile, 1845-1847 ve 1849-1851 yıllarında başta Niniv olmak üzere başlıca Asuri harabeleri üzerinde geniş çapta kazılar yapılmış ve taşınabilen Asuri anıtları Bristish Museum'a yollanmıştır. Rawlinson bu harekâtın içinde bulunmuştur. (1877-80 yıllarında İstanbul'da Büyükelçilik de yapmış olan) Layard ile Rawlinson, bu yıllarda işbirliği içinde çalışmışlardır. Musul yakınındaki Niniv'den sökülüp Basra yoluyla Londra'ya yollanan Asuri anıtlarının okunmasında, sökülmesinde ve taşınmasında Rawlinson önemli rol oynamıştır. Sir A.H. Layard'ın öncülüğünde yapılan Niniv kazılarından sonra, aynı alanda diğer araştırmalar için British Museum, bu defa Rawlinson'u görevlendirmiştir. Bugün British Museum'u dolduran Asuri eserleri, en başta Layard ile Rawlinson tarafından buraya mal edilmişlerdir.

Kısacası, Rawlinson'un 19. yüzyılda tanınmış bir Assyriologue olduğu, Asuri devri çivi yazıları üzerinde ihtisaslaştığı, bu yazıları okuyup çözdüğü ve bir kısım Asuri anıt ve yazıtlarını bizzat keşfettiği anlaşılmaktadır.

3. H.C. Rawlinson'un eserleri

Rawlinson, Kürtlerin Turanî ırktan geldikleri yolundaki tezine dayanak olarak, eski çivi yazısı belgeleri ve çivi yazısıyla yazılmış yazıtları anmaktadır. Kendisi çivi yazısı uzmanı olduğuna göre, bu alanda yetkiyle konuşabilecek durumdadır. Kürtlerin Turanî soydan geldiklerini gösteren belgeleri de bizzat bulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu bakımdan, Kürtlerle ilgili araştırmalara gidilirken Rawlinson'un eserlerini öncelikle taramak gerekir.

British Museum Kitaplığı genel kataloğunda Sir H.C. Rawlinson'un kitap halinde basılmış 15 eseri vardır. British Museum Kütüphanesinde bulunmayan bir başka kitabı da Londra Üniversitesi Senatosu kitaplığında bulunmaktadır. Yazarın *"Journal of the Royal Asiatic Society"* dergisinin X. cildinde bir de makalesi çıkmıştır. Bu eserlerin bir listesi eklidir (Ek 1).

Yayımlanmış eserlerinden ayrı olarak, Rawlinson'un Bağdat'ta İngiltere Konsolosu sıfatıyla görevli bulunduğu yıllara (1844-1855) ait resmi yazışmaları vardır. İngiltere Devlet Arşivlerinin (Public Record Office) Dışişleri Arşivleri (Foreign Office) bölümünde muhafaza edilen bu yazışmalar 11 cilt halinde toplanmış bulunmaktadır.

Rawlinson'un Resmi Yazışmalarının Toplandığı Foreign Office Arşivlerinin Listesi		
Yıllar	**Seri No.**	**Cilt No.**
1844	F.O. 78	574
1845	F.O. 78	616
1846	F.O. 78	656
1847	F.O. 78	704
1848	F.O. 78	753
1849	F.O. 78	798
1851	F.O. 78	870
1852	F.O. 78	907
1853	F.O. 78	957
1854	F.O. 78	1018
1855	F.O. 78	1115

Bu ciltler, Rawlinson'un İngiltere Dışişleri ile olan resmi yazışmalarım kapsamaktadır. Bu yıllar, aynı zamanda Asuri tarihi ile ilgili yeni keşiflerin yapıldığı bir zamana rastladığı için, yazarın, Konsolos sıfatıyla önemli gördüğü bazı buluşları Foreign Office'e de rapor etmiş olması ve bu raporlar içinde Kürtlerle ilgili yazışmaların da bulunması muhtemeldir. Fakat benim bu arşiv ciltlerine inmeye vaktim olmadı.

Rawlinson'un yayımlanmış kitaplarına gelince, bunların ikisi hariç, hepsi Asur ve Babil tarihi ile ilgilidir. Tarihin bu devirleri bana çok yabancı olmakla beraber, hiç değilse bir fikir edinebilirim ve belki Kürtlerle ilgili bazı satırlar bulabilirim umuduyla, yazarın kitaplarına bir göz atmak istedim. Fakat, karşıma doğrudan doğruya çivi yazıları

röprodüksiyonları olan kitaplar çıktı. Öyle ki, bu kitaplarda çivi yazılarının İngilizce çevirileri ve hatta özetleri bile verilmemiştir. Bu yüzden, tabiatiyle, bu kitaplardan bir şey anlayamadım.

Yalnız, Rawlinson'un, yine Asuri devri ile ilgili olmakla beraber İngilizce olarak kaleme alınmış iki kitabını gözden geçirebildim. Nispeten kısa olan bu iki kitapta da, doğrudan doğruya Kürtlerin menşei ile ilgili satırlara rastlayamadım. ***Outline of the History of Assyria, collected from the cuneiform inscriptions*** *(çivi Yazıtlarından Yapılan Derleme ile Asuri Tarihinin Ana Hatları,* Londra, 1852) adlı kitabında Rawlinson, Turanî bir ırk olan İskitlerin Milattan Önce 7. yüzyılda Asuri devletini istila ettiklerini ve hatta başkent Niniv'i bunlara karşı savunurken Asuri kralının öldüğünü belirtmektedir:

"In about B.C. 634, the Assyrian monarch lost his life in defending his capital against the Scythian invaders." (*Ibid.*, s.29)

Rawlinson'un ***Notes on the early History of Babilonia*** *(Babil'in Erken Tarihi Üzerine Notlar,* Londra, 1854) adlı kitabında ise, Babil tarihinde Sami ırkı sakinlerinden önce, bir "Sami-Öncesi Devre" *(Ante-Semitic Period)* bulunduğu, bu devrenin 1500 yıl veya daha fazla sürmüş olabileceği ve bunun da bir İskit devri olduğu anlatılmaktadır. (*Ibid.*, s.12-45)

Journal of the Royal Asiatic Society dergisinin X. Cildinde yayımlanmış makalesinde ise Rawlinson, bir kısım çivi yazılarındaki dilin de **İskit dili**, yani **Turanî bir dil** olabileceğini savunmuştur. Uzmanların, **Asurî, İranî** ve **Med** dili (Median) diye üç kola ayırdıkları çivi yazıları dillerinden üçüncüsüne Rawlinson **İskit dili** (yani **Turanî bir dil**) adını vermek istemiştir (s.20). Fakat bu görüşün, o zaman bazı assyriologlar tarafından biraz tereddütle karşılandığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Sir Austin Henry Layard, ***Niniveh and its Remains*** (*Niniv ve Kalıntıları,* Londra, 1849) adlı kitabında bu görüşü kabulde tereddüt göstermektedir (cilt 2, s.162).

Rawlinson'un görüşü kabul edildiği takdirde, Ön Asya'da hüküm sürmüş üç büyük Asya ırkına, yani **Samî, İranî** ve **Turanî** ırklara göre, çivi yazılarında kullanılmış dillerin de **Samî dil, İranî dil** ve **Turanî dil** diye üç ayrı kola ayrılması sonucu ortaya çıkacaktır.

Rawlinson'un, bugünkü Kürtçedeki (Kırmançı lehçesindeki) Turanî dil unsurlarının Babil zamanından geldiği yolundaki tezine, yukarıda parmak basmıştım. Bir kısım çivi yazılarındaki dilin Turanî bir dil olduğu görüşü ispatlanabildiği takdirde, Kürtlerin asıl dillerinin de Tu-

ranî bir dil olduğu, fakat bu dilin sonradan İranîleştiği ortaya çıkabilecektir. Başka bir ifadeyle, bugünkü Kırmançî'daki Turanî dil unsurlarının o dile sonradan girme değil, fakat kaybedilmiş olan asıl eski Turanî dilin kalıntıları olduğu savunulabilecektir, kanısındayım.

Ciddi ve derin araştırmalara gidildiği takdirde, Rawlinson'un görüşlerinin ispatlanabileceği yolunda bir kanaate varıyorum. Çünkü bu görüşlerin o zamanlar başka bilim adamlarınca da paylaşılmış olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin **Dr. Ionnes Brandis** adlı bir başka bilim adamının Asurî tarihiyle ilgili ***Rerum Assyrianum Tempora Emendata, Commentatio*** (Londoni Apud O.C: Marcum, MDCCLIII) adlı Latince eserinde, Rawlinson'u destekleyici satırlar var. Kitabın, *"Chronologie des Assyro-Chaldéens"* başlıklı Fransızca 2 numaralı tablosunda şu satırlar vardır:

"Domination Touranienne (Scythique). Onze rois pendant 208 ans, 2235-2017 (Av. J. C.). Touraniens importent l'écriture cunéiforme à Babylone..."

(M.Ö. 2235-2017 yılları arasında Turanlı [İskit] hâkimiyeti. 208 yılda 11 İskit kralı hüküm sürmüştür. Turanlılar çivi yazısını Babil'e getirmişlerdir...)

Demek ki, Turanlılar Babil'de Milattan Önce 2225-2017 yılları arasında 208 yıl hüküm sürmüşlerdir. Bu görüş, Rawlinson'un *"Ante-Semitic Period"* (Sami Öncesi Dönem) diye adlandırdığı görüşü kuvvetlendirmektedir. Son cümle ise bir kısım çivi yazıları dilini **Turanî dil** diye adlandırmak gerektiği tezi adeta perçinleyecek niteliktedir. Dr. Brandis, Babil'e çivi yazısını getirenlerin Turanlılar olduğunu belirtiyor. Çivi yazıları dillerinin kısmen Sami, kısmen İranî olduğunu kabul edip diğer bir kısmının Turanî olabileceğini ise tereddütle karşılayanlara karşı, yazar (Brandis), adeta bu çivi yazısının asıl sahiplerinin Turanlılar olduğunu ileri sürüyor gibidir.

Yukarıda kısaca naklettiğim satırlar, bir tezi ispatlamaya elbette yetmez. Bunları nakletmekten maksadım, yapılacak araştırmalar için bazı ipuçları vermek ve bu yönde gerçekten derin araştırmalara lüzum olduğunu belirtmektir. Esas araştırmalara Rawlinson'un kendi eserlerinden başlanması yerinde olur, sanıyorum.

III) Diğer Kaynaklar

Rawlinson, Kürtlerin menşeini açıklarken "modern araştırmaları" tezine dayanak olarak anmaktadır. "Modern" dediği, tabiatiyle, o yazıyı kaleme aldığı devreye göre modern olan, yani 19. yüzyıla ait araştırmalardır. Fakat bu araştırmaların, yazarın kendi araştırmaları mı, yoksa başka bilim adamlarının araştırmaları mı olduğu belli değildir. O yüzden, Rawlinson'un kendi eserlerinden sonra, diğer Assyriologue'ların eserlerini de tarayıp incelemek gerekebilir.

1. Asuri kaynakları

19. yüzyıl, Asuri tarihiyle ilgili bilimsel araştırmaların çok serpildiği bir devredir. Bu yüzyıl içinde yeni yeni Asuri eserleri keşfedilmiş, yeni yeni assyrologue'lar yetişmiş ve Asuri tarihi üzerine çok sayıda yayınlar yapılmıştır. Bütün bu yayınların ihtisaslaşmış bir bibliyografyasını çıkarmak, hem bu raporun çerçevesini, hem de beni aşar. Esasen kaynak araştırmasını bu aşamada çok geniş tutmaya belki lüzum olmayabilir. Diğer Asuri kaynaklarının taranmasına gidilirken, İngiltere'de en çok isim yapmış ve Rawlinson tarafından da yakından tanınmış olan assyriologue'ların eserlerine belki öncelik vermek gerekir.

Asuri araştırmalarını desteklemiş olan British Museum kaynaklarına göre, bu alanda en fazla hizmeti dokunmuş olan assyriologue'ların adları şöyle sıralanmaktadır:

Claudius James Rich	(1786-1821)
Karl Bellino	(1791-1821)
Sir Robert Ker Porter	(1777-1842)
Sir Austin-Henry Layard	(1817-1894)
Sir Henry Creswicke Rawlinson	(1810-1895)
Hormuzd Rassam	(1826-1910)
William Kennet Loftus	(1821-1858)
George Smith	(1840-1876)

İlk üç kişi, daha çok Asuri araştırmalarına öncülük etmiş ve İngiltere'nin dikkatini bu yöne çekmiş olanlardır. C.J. Rich'in, Kürtlerle ilgili olarak, ölümünden sonra yayımlanmış ***Narrative of a Residence in Koordistan*** (Londra, 1836) adlı bir kitabı vardır. Sir R.L. Porter, Asuri tarihi ile ilgili geniş araştırmalar ve kazılar yapılması fikrini İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne ve British Museum'a aşılamaya çalışmış olan kimsedir.

Bu kimseler arasında en fazla sivrilmiş olan Sir Austin Henry Layard'dır. Niniv kazılarını yapmış ve burada bulunan Asuri eserlerini Bristish Museum'a taşımış olan Layard'ın, Asuri araştırmalarında yeni bir devir açtığı kabul edilmektedir. Bir Türk dostu sıfatıyla 1877-1878 Türk-Rus Savaşı arifesinde İstanbul'a İngiltere Büyükelçisi olarak da atanmış bulunan Layard'ın bir çok eseri vardır.

Layard'ın, sadece ***Niniveh and its Remains*** (Londra, 1849) adlı iki ciltlik kitabına bir göz atmaya vakit bulabildim. Ama bu kitapta, doğrudan Kürtlerin menşei ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadım. Kitap daha ziyade Niniv kazılarını ve buradan çıkan eserlerin Londra'ya taşınmasını hikâye etmektedir. Yalnız Tanzimat başlarında Bedirhan Bey'in ayaklanmalarına kısaca değinilmiş (cilt I, s.238-239), bunun dışında Kürtlere özel bir yer verilmemiştir. Layard'ın öteki kitaplarında da Kürtlerle ilgili fazla bilgi bulunmayabilir. Fakat onun British Museum'a taşıdığı Asuri eserleri önemlidir. Bugün dünyanın en zengin Asuri eserleri koleksiyonuna sahip olduğu söylenen British Museum, başlı başına bir araştırma merkezidir. Buradaki çivi yazısı tabletleri, Asuri kitabeleri de incelenmeye değer sanıyorum.

Diğer görevlerinin yanında British Museum'un da bir memuru olarak çalışmış ve eserleri British Museum tarafından finanse edilmiş olan Rawlinson'un, Ansiklopediye Kürtlerle ilgili yazısını yazarken bu müzedeki Asuri belgelerinden de herhalde yararlanmıştır. Bu konuda ciddi araştırmalar yapılırken British Museum'daki Asuri belgelerini de incelemek gerekebilir.

Kürtlerin Turan soyundan geldikleri tezi üzerinde yapılacak araştırmalarda, sırayla, önce H.C. Rawlinson'un eserlerini, bu yetmiyorsa öteki Asuri uzmanlarının kitaplarım, daha sonra da müzelerdeki Asuri belgelerini ve nihayet mahallindeki Asuri yazıtlarını taramak isabetli bir yöntem olur, düşüncesindeyim. Her halde Asuri devri ile ilgili belge ve eserlere eğilmek gereklidir.

2. *İngiliz Konsoloslukları raporları*

Rawlinson, Kürtlerle ilgili yazısını kaleme alırken Anadolu'da bulunmuş İngiliz Konsoloslarının raporlarından da faydalandığını belirtmekte ve özellikle Konsolos Taylor'un adını anmaktadır.

John George Taylor, Rawlinson gibi, bir süre Doğu Hind Kumpanyasının bir memuru olarak çalıştıktan ve 1851-1860 yılları arasında Basra'da ve Tahran'da görevli olarak bulunduktan sonra, Haziran 1860'ta İngiltere'nin Diyarbakır Konsolosluğu'na atanmıştır. Beş yıl sonra, 1865'te "Kürdistan Konsolosu" sıfatıyla Erzurum'a nakledilmiş ve 1874 yılına kadar orada kalmıştır. (*Foreign Office Yearbook, 1861*, s.140)

Aralıksız 14 yıl Doğu Anadolu'da görev yapmış olan olan J.G. Taylor, özellikle Kürtler ve Ermeniler üzerinde durmuştur. Rawlinson'un meslektaşı ve arkadaşı olan Taylor'un İngiltere Dışişleri Bakanlığı'yla yazışmalarında Kürtler üzerine epeyce yazı bulunmaktadır.

Taylor'dan sonra **James Zohrab** İngiltere'nin "Kürdistan Konsolosu" olarak Erzurum'a atanmıştır. 1848-1853 yıllarında da Erzurum Konsolosluğu'nda bulunmuş olan Zohrab, 1874-1878 yılları arasında tekrar Erzurum Konsolosluğu yapmış ve bu görevinde Kürtlerle ilgilenmiştir.

Yine Rawlinson zamanında Erzurum'da "Kürdistan Konsolosluğu" yapan üçüncü İngiliz Yarbay **William Everett** adlı bir subaydır. Everett, 1879'dan 1897'ye kadar, 18 yıl Erzurum'da kalmıştır.

O tarihlerde İngilizlerin "**Kürdistan Konsolosluğu**" (Consulate for Kurdistan) adını verdikleri **Erzurum** Konsolosluğu, öteki İngiliz Konsolosluklarına kıyasla bir merkez durumundaydı: İngiltere'nin **Diyarbakır, Harput, Muş (Bingöl)** ve **Van** Konsoloslukları Erzurum'a bağlı idi; yani Erzurum Konsolosluğu'nun görev çevresi bu bölgeleri de içine almaktaydı. (Erzurum Konsolosluğu da **Sivas**'taki Anadolu Başkonsolosluğu'na bağlıydı.) Buralara gönderilen İngiliz Konsolosları Türkçe ve hatta Kürtçe bilen kimseler arasından seçiliyor, buralarda uzun yıllar bırakılıyor ve Kürtler (ve Ermeniler) üzerinde araştırmalar yapıyorlardı. Yukarıda adlarını andığım üç İngiliz Konsolosundan **Taylor** 14 yıl, **Zohrab** 9 yıl, **Everett** ise 18 yıl Doğu Anadolu'da kalmışlardır.

Başta bu konsolosların raporları olmak üzere, Doğu Anadolu'da görev yapmış İngiliz konsoloslarının raporlarını incelemek, Kürtçü-

lük sorununun tarihçesine ışık tutabilir. Bu raporların içinde Kürtlerin hassaten Kürtlerin etnik menşeleri hakkında fazla bilgi bulunmayabilirse de Kürtlerle ilgili ilginç belgeler bulunabileceği şüphesizdir.

Gerekli görüldüğü takdirde bu belgelerin fotokopilerini veya mikrofilmlerini satın almak mümkündür. Fotokopi almak hem daha masraflı olacak, hem de kopya edilecek belgeleri seçmek için ayrı bir araştırmayı gerektirecektir. Mikrofilmler daha ucuza mal olmaktadır. Fakat İngiltere Arşiv İdaresi (Public Record Office), tek tek belgelerin mikrofilmlerini vermemekte, ancak ciltlerin filmlerini satmaktadır. Arşiv ciltlerinin mikrofilmleri buradan satın alınabilir. Hatta seri ve cilt numaraları belirtmek suretiyle, uzaktan mektupla mikrofilm sipariş etmek de mümkündür.

Son olarak, Encyclopedia Britannica'nın on birinci edisyonunda (1910-1911) yayımlanan "Kürdistan" maddesinin sonunda yer alan Kürtlerle ilgili kitaplar listesi de bu rapora eklenmiştir. H.C. Rawlinson'un, daha önce bu kitaplardan faydalanmış olup olmadığına dair herhangi bir bilgiye rastlayamadım. Ama bu kitaplar yapılacak araştırmalarda belki kullanılabilir.

IV) Sonuç

Asker, diplomat ve Asuri tarihi uzmanı olan Sir **Henry Greswicke Rawlinson**, Encyclopedia Britannica'da yayımlanmış "Kürdistan" maddesini kaleme alırken, esas itibariyle,

1) Asuri kaynaklarından ve
2) Konsolosluk raporlarından faydalanmıştır.

Kürtlerin Turanî ırktan geldikleri tezini, eski çivi yazılarıyla yazılmış Asuri belgelerine dayandırmaktadır. Kendisi çivi yazılarını çözüp okuyan tanınmış bir assyriologue olduğuna göre, bu konuda yetkiyle konuşabilecek durumdadır. Asuri tarihiyle ilgili yeni buluşları ve 14 kitabı vardır. Kitaplarında, çivi yazısı belgelerin röprodüksiyonlarını yayımlamıştır. Rawlinson'un kendi kitaplarında Kürtlerin Turanî ırktan geldikleri tezini destekleyecek belgeler bulunması kuvvetle muhtemeldir. Bu bakımdan, Kürtlerin menşei konusunda yapılacak esas araştırmalara bu kitaplardan başlanmasında yarar görmekteyim.

Bu kitaplar yetmezse, ikinci safhada Asuri tarihiyle ilgili olarak 19. yüzyılda yayımlanmış diğer bilimsel eserlere başvurmak gerekir.

Zira Rawlinson, Kürtlerin menşeinden bahsederken, "modern araştırmaları" da zikretmektedir. 19. yüzyıl için "modern" olan bu araştırmalar, yazarın kendi araştırmaları değil, diğer Asuri tarihi uzmanların araştırmaları da olabilir.

Gerek Rawlinson'un kitaplarını, gerek diğer assyriologue'ların eserlerini incelemek, ayrı bir ihtisas işidir. Böyle bir araştırma için her şeyden önce, Asuri tarihini ve çivi yazılarını iyi bilmek lazımdır.

Rawlinson'un kullandığı İngiliz Konsoloslukları raporlarında doğrudan doğruya Kürtlerin menşei hakkında ilk elden fazla bilgi bulunabileceğine pek ihtimal vermiyorum. Rawlinson'un şahsi dostu olan ve "Kürdistan Konsolosu" sıfatıyla 14 yıl Doğu Anadolu'da (Diyarbakır ve Erzurum'da) kalmış olan Konsolos Taylor'un raporlarında, Kürtlerin Turanî soydan geldiklerine değinen ikinci elden bazı belgelere veya satırlara belki rastlanabilir. Ayrıca, Kürtlerin menşei hakkında değilse bile, Kürtçülük sorunu tarihi hakkında İngiliz Konsoloslukları raporlarında çok ilginç belgeler bulunabileceğini sanıyorum.

Asuri tarihi belgelerini incelemek, şahsen beni aşmaktadır. İstendiği takdirde, bu alandaki kitapların fotokopilerini veya mikrofilmlerini British Museum kitaplığından satın alıp, incelenmek üzere Ankara'ya göndermek gibi mütevazı bir hizmetim dokunabilir.

Doğu Anadolu'da bulunmuş ve Kürtlerle ilgilenmiş İngiliz Konsolosları raporları üzerinde, emredildiği takdirde, şahsen de araştırma yapabilirim. Bunun için belgelerin mikrofilmlerine ve biraz zamana ihtiyacım olacaktır. Mikrofilmler elimde olursa, bunları, kendi mikrofilm okuma makinemde inceleyip belgelerin fotokopilerini peyderpey veya topluca Bakanlığa takdim edebilirim.

Kürtlerle ilgili İngiliz belgelerinin mikrofilmlerinin satın alınıp Ankara'ya gönderilmesi emir buyurulduğu takdirde, bu işi de İngiltere Devlet Arşiv İdaresi (Public Record Office) nezdinde takip edeceğim tabiidir.

Kısacası, naçizane kanaatimce, Kürtlerin gerek menşei, gerek yakın tarihi üzerinde ciddi araştırmalara ihtiyaç vardır.

Keyfiyeti yüksek takdirlerine arzederim.

Bilâl N. ŞİMŞİR
Londra, 18 Aralık 1971

(1)

SIR HENRY CRESWICKE RAWLINSON'UN YAYIMLANMIŞ ESERLERİNİN LİSTESİ

1) **Monuments de Ninivie. Inscriptions cunéiformes découvertes et copiées par M.P.E. Botta etc.** Copious M.M. (by Sir H.C. Rawlinson), London 1848. Fol. Dep. of Egyptian and Assyrian antiquities.

2) **Inscriptions of Darious on the rock at Behistan.** Translated by Sir H. Rawlinson, London 1874. (Recordson the Past, Vol. I). 07702. b.1.

3) **The History of Herodototus... A New English version,** edited, with copious notes... By G. Rawlinson,... .assisted by Sir H. Rawlinson, London, 1858 etc. 9026. cc. 11

1862 edition 9025. g. 16

1875 edition 9027. df. 6

4) **The Cuneiform Inscriptions of Westernm Asia.** (Prepared for the publication by Sir H.C. Rawlinson etc.) London, 1861, fol. British Museum, Department of Egyptian Antiquities. 649. c. 15

5) **A Selection from the Miscellaneous Inscriptions of Assyria...** Second edition of Vol. IV of the "Cuneiform Inscriptions of Western Asia", 1, 1891. Fol. 1705. c. 12

6) **A Selection From the Miscellaneous Inscriptions of Assyria and Babylonia.** Prepared for Publication... by Major-General Sir H.C. Rawlinson etc. London, 1909, fol. 1706. c. 27

7) **Inscriptions in the Cuneiform Character from Assyrian Monuments** discovered by A.H. Layard (Revised by Sir H.C. Rawlinson, etc.) London, 1851. fol. 745. g. 8

8) **A Memoir of Major-General Sir H.C. Rawlinson,** etc. London, 1898. C10827. f. 26

9) **Inscription of Tiglath Pilesser as Translated** by Sir H.C. Rawlinson, etc. London, 1875. 9055. c. 10

10) **A Commentary on the Cuneiform inscriptions of Babylonia and Assyria; including readings of the inscription on the Nebrud obelsik, and a brief notes of the ancient Kings of Niniveh and Babylonia.** Pp. 83, J.W. Parker, London 1850. 7704. e. 9 (6)

11) **England and Russia in the East. A series of Papers on the political and geographical conditions of Central Asia.** London 1875.

8023. ee. 52

Second edition, 1875 2238. d. 9

12) **Memorandum on the Publication of the Cuneiform Inscriptions**, London, July 13th, 1855. Fol. 1264. g. 6

13) **Notes on the Early History of Babylonia**, London, 1854. 9056. d. 6

14) **Outline of the History of Assyria, as collected from the inscriptions discovered by A.H. Layard in the ruins of Niniveh...** Printed from the "Journal of the Royal Asiatic Society", London, 1852. 9055. c. 9

15) **Notes on the direct overland telegraph from Constantinople to Kurrachl.** Read at the meeting of Royal Geographical Society... June 10 1861. With sketch map and itinerary. London, 1861. 10056. cc. 19

16) **King of Assyria,** London 1857

Not:

Kitapların sonlarındaki numaralar British Museum Kütüphanesi Genel Katalog numaralarıdır. Son kitap, Londra Üniversitesi Senatosu kitaplığında bulunmaktadır -BNŞ.

(2)

ENCYCLOPEDIA BRITANNICA'NIN 11. EDİSYONUNDA (1910-1911) YAYIMLANAN "KÜRDİSTAN" MADDESİ SONUNDAKİ BİBLİYOGRAFYA

1) Rich, **Narrative of a Residence in Koordistan**, London, 1836.
2) M. Wagner, **Reise nach Persien und den Lands des Kurdes**, Leipzig, 1852.
3) Consul J.G. Taylor, "Travels in Kurdistan", **Royal Geographical Society Journal**, London, 1865.
4) F. Millingen, **Wild life among the Koords**, London, 1870.
5) Von Luschan, "Die Wonder Völker Kleinasiens" in **V.D.G. Für Antropologiee,** Berlin, 1886.
6) L. Clayton, "The Mountains of Kurdistan"in **Alphine Journal**, 1887.
7) Binder, **Au Kurdistan, en Mésopotamie et en Perse**, Paris, 1887.
8) Neumann, **Von Golden Horn zu den Quellen des Euphrat**, München, 1893.
9) Murray, **Handbook to Asia Minor etc.**, 1895.
10) Peter Lerch, **Forschungen über die Kürden**, St Petersbourg, 1857-1858.
11) Jaba, **Dictionnaire Kurde-Français**, St. Petersbourg, 1879.
12) Justi, **Kurdische Grammatik**, St. Petersbourg, 1880.
13) Prym and Socin, **Kurdische Samlungen**, 4 vol., St. Petersbourg, 1890.
14) Hugo Makas, **Kurdische Studien**, Heidelberg, 1901.
15) Earl Percy, **Highlands of Asiatic Turkey**, London, 1901.
16) H.F.B. Lynch, **Armenia, Travels and Studies**, London, 1901.
17) A.V. William Jackson, **Persia, Past and Present.**

Not:

Bu listenin 3. sırasında adı geçen **Taylor**, İngiltere'nin Erzurum Konsolosudur.

11. sıradaki *Kürtçe-Fransızca Sözlük*'ün yazarı **Jaba** ise Rusya'nın Erzurum Konsolosudur -BNŞ

(3)

DOĞU ANADOLU VE KÜRTLERLE İLGİLİ İNGİLİZ BELGELERİNİ KAPSAYAN VE İNGİLTERE DEVLET ARŞİVLERİNDE (PUBLIC RECORDS OFFICE'DE) MUHAFAZA EDİLEN ARŞİV CİLTLERİ

I) F.O. 78 sayılı seriden:

Yıllar	Cilt No.
1856	1216
1857	1303
1858	1383
	1389
	1397
1859	1451
1860	1521
1860	1535
1860	1536
1860	1538
1861	1588
1861	1603
1861	1607
1862	1682
1862	1691
1863	1770
1863	1771

Yıllar	Cilt No.
1863	1775
1864	1828
1864	1829
1864	1830
1864	1832
1865	1875
1865	1876
1865	1877
1866	1933
1867	1989
1867	1991
1868	2048
1868	2050
1869	2101
1869	2103
1870	2148
1870	2151

Yıllar	Cilt No.
1871	2195
1872	2195
1873	2241
1873	2299
1874	2340
1874	2355
1875	2401
1875	2416
1876	2492
1876	2514
1876	2517
1877	2622
1877	2673
1877	2647
1877	2844
1878	2846
1878	2870

Not: Bu seriden, 1844-1855 yıllarını kapsayan 11 adet cilt, yukarıda, raporun içinde gösterilmiştir -BNŞ.

Yıllar	Cilt No.
1879	91
1880	106
1880	107
1881	122
1881	123
1882	132
1883	140
1884	141
1885	142
1886	143
1887	144
1888	145
1889	161
1889	162
1891	169
1892	172
1893	175
1894	178
1895	181
1895	182
1895	183
1895	184

Yıllar	Cilt No.
1896	186
1896	187
1896	188
1896	189
1897	191
1897	192
1898	195
1898	196
1898	197
1898	198
1898	199
1900	200
1901	202
1902	203
1903	205
1904	206
1905	208
1906	210
1907	212
1907	213
1908	214
1908	215

Yıllar	Cilt No.
1908	216
1908	217
1909	219
1909	220
1909	221
1909	222
1910	223
1910	224
1910	225
1911	226
1911	227
1911	228
1911	229
1912	230
1912	231
1912	232
1912	233
1913	237
1913	239
1913	240

KRONOLOJİ

I
1787-1826

1787	Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş açtı (10 Ağustos).
1787	**P. Maurizio Garzoni** adlı Katolik misyoner, Roma'da, *Kürtçe Gramer ve Sözlük* kitabı yayımladı. (Papaz Garzoni, "Kürdolojinin babası" sayılır. 1787 yılı da Kürtçülüğün başlangıç tarihi sayılabilir.)
1788	Avusturya Osmanlı Devleti'ne savaş açtı (9 Şubat).
1789	**I. Abdülhamid** öldü (6/7 Nisan).
1789	**III. Selim** tahta çıktı (7 Nisan).
1791	Rusya ile Ziştovi Barış Antlaşması yapıldı (4 Ağustos).
1792	Rusya ile Yaş Antlaşması yapıldı (9 Ocak).
1793	Yeniçerilerden ayrı olarak "Nizam-ı Cedit" ordusu kuruldu (24 Şubat).
1797	Vidin yöresinde (Bulgaristan) **Pazvand Oğlu** isyanı çıktı (26 Kasım).
1798	**Napolyon Bonapart** Mısır'a saldırdı ve İskenderiye'yi işgal etti (2 Temmuz). Kahire düştü (22 Temmuz).
1798	Rus donanması Büyükdere önlerine geldi (5 Eylül).
1798	**Bonapart** Mısır'dan Suriye'ye hareket etti (22 Aralık).
1799	Osmanlı-İngiliz ittifakı yapıldı (5 Ocak).
1799	**J.A. Bergk** adlı Alman gezgin, *"Anadolu, Gürcistan, Ermenistan, Kürdistan, Irak ve El Cezire"* adlı bir kitap yayımladı. Bergk, **"Kürdistan"** adını kullanan ve dış dünyaya duyuran ilk gezginlerden biridir.
1802	Osmanlı-Fransız barışı yapıldı (25 Haziran).
1804	Sırp isyanı çıktı (4 Şubat).

1805 Sırbistan'da **Kara Yorgi Gospodar, Kavalalı Mehmet Ali Paşa** Mısır Valisi oldu.

1805 **P. Amédée Jamben** adlı Fransız gezgin, *Ermenistan'a ve İran'a Gezi* adlı bir kitap yayımladı ve Kürtleri de anlattı.

1806 Osmanlı-Rus savaşı başladı (22 Aralık). (Savaş 1812 yılına kadar sürdü.)

1807 Rusya, Sırp isyanına karıştı (14 Mart). İngiliz donanması Çanakkale Boğazı'nı zorlayıp İstanbul önlerine geldi (20 Şubat).

1807 İstanbul'da Yeniçeri yamakları ayaklandı. Gerici **Kabakçı Mustafa** olayı (25 Mayıs).
III. Selim tahttan indirildi, **IV. Mustafa** tahta çıkarıldı, gericiler zafer kazandı (29 Mayıs).

1808 * **Alemdar Mustafa, Paşa III. Selim**'i kurtarmak için sarayı bastı, **III. Selim** öldürüldü; **IV. Mustafa** tahttan indirildi, **II. Mahmut** tahta çıkarıldı (28 Temmuz).

* Yeniçeriler ayaklandı. **Alemdar Mustafa Paşa** öldürüldü (15 Ekim).

1808 **Kara Yorgi** kendisini Sırp Kralı ilan etti (Aralık).

1808 **Kalproth** adlı Avusturyalı araştırmacı, Viyana'da, *Kürtçe Üzerine Çeşitli Araştırmalar* adlı bir kitap yayımladı.

1813 **Hurşit Paşa, Kara Yorgi**'yi yenerek Belgrad'ı geri aldı. **Kara Yorgi** Avusturya'ya kaçtı (3 Ekim).

1813 **John Mac Donnald Kinner** adlı gezgin, *Anadolu'da ve Kürdistan'da Gezi* adlı iki ciltlik Fransızca bir kitap yayımladı.

1814 Etniki Eterya kuruldu.

1814 *Osmanlı Tarihi*'ni yazmış olan Avusturyalı tarihçi **Hammer**, Viyana'da, *Evliya'nın* (Evliya Çelebi'nin) *Seyahatnamesine göre Kürt Dili ve Ağızları* adlı bir kitap yayımladı.

1814 Avusturyalı araştırmacı **Kalproth**, Viyana'da, *Kürtçe Sözcük Kılavuzu* adlı Almanca bir lügatçe yayımladı.

1815-1817 Sırbistan ikinci defa ayaklandı (**Miloş Obrenovç** idaresinde).

1817 Sırbistan'a özerklik verildi.

1818 İtalyan araştırmacı **M. Giuseppe Campanili**, Kürtler ve Yezidiler üzerine, Napoli'de, *Kürdistan Bölgesinin Hikâyesi...* adlı bir kitap yayımladı.

1820 Eflak ve Buğdan ayaklandı.

1820 Amerikan Protestan misyonerleri **Levi Parsons** ve **Pliny Fisk** İzmir'e çıktı (14 Ocak).
Parsons, *"Tanrının yardımıyla, bu kudretli günah imparatorluğunu* (Osmanlı Devleti'ni) *tamamen yıkmak için"* and içti.

1820 **Tepedelenli Ali Paşa** ayaklandı, Yanya'yı kuşattı (20 Ağustos).

1821 Mora'da Yunan ayaklanması başladı (12 Şubat).

1822 Sakız Adası'nda ayaklanma çıktı (23 Mart).

1823 İngiltere, Yunan asilerini "muharip" olarak tanıdı.

1824 Mısırlı **İbrahim Paşa** Mora Valisi oldu (1 Nisan); ve Yunan ayaklanmasını bastırmak üzere bir Mısır donanması Mora'ya gönderildi.

1825 Mısırlı **İbrahim Paşa** ordusu Mora'ya çıktı (24 Şubat).

1826 Yeniçeriler İstanbul'da ayaklandı ve Yeniçeri Ocağı kaldırıldı (Vak'a-i Hayriye, 17 Haziran).

II
1827-1877

1827 Atina Türklere teslim oldu (5 Haziran).

1827 Navarin felaketi (20 Kasım): İngiliz, Fransız ve Rus donanmaları, savaş ilan etmeden ani bir baskınla Navarin limanında demirli duran Osmanlı donanmasını yakıp batırdılar ve Yunan asilerine kanat gerdiler (Japonların Pearl Harbour baskını gibi).

1828 Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açtı (26 Nisan).

1829 Rusya ile Edirne'de barış antlaşması imzalandı (14 Eylül); Yunanistan bağımsız oldu.

1829 Osmanlı Kıyafet Nizamnamesi çıkarıldı; "kavuk" ve "cübbe" atıldı, yerine "fes" ve "setre pantolon" getirildi. Bu yenilik, tutucu şeyhleri, seyyitleri rahatsız etti (**Atatürk**'ün şapka devrimi gibi).

1830
* Yunan bağımsızlığı onaylandı (24 Nisan).
* Fransa Cezayir'i zaptetti (5 Temmuz).
* Sırbistan'a muhtariyet verildi (29 Ağustos).

* Merkezi Boston'da bulunan Amerikan misyoner örgütü ABCFM **H.G.O. Dwight** ve **El Smith** adlı iki Protestan misyoneri "Ermenistan" ve "Kürdistan"da incelemeler yapmak üzere Güneydoğu Anadolu'ya gönderdi.

1831 Mısır Valisi **Mehmet Ali Paşa** ayaklandı (Aralık).

1832
* Sisam Adası'na özerklik verildi (10 Aralık).
* Mısır kuvvetleri Konya zaferini kazandı (21 Aralık).

1833
* Rus kuvvetleri Boğaziçi'ne gelip yerleşti (5 Nisan).
* Mısır kuvvetleriyle Kütahya Anlaşması yapıldı (Mayıs).
* Rusya ile Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalandı (8 Temmuz). Bu antlaşma Osmanlı Devleti'ni adeta Rus himayesine soktu.

1834 **J. Baillie** adlı İngiliz gezgin, Londra'da, *Kürdistan'da, Mezopotamya'da Geziler* ve *Kürt ve Arap Aşiretlerinin Karakterleri ve Davranışları Üzerine* başlıklı 2 ciltlik bir kitap yayımladı.

1836
* Revanduz'lu Yezidi Beyi **Kör Ahmet Paşa** ayaklandı.
* **Moltke**, İstanbul'dan şunları yazıyor: *"Bu muazzam imparatorluk gözlerimizin önünde bir dağılma ve çözülme tablosu olarak duruyor..."* (7 Nisan)
* **J. Rich** adlı İngiliz gezginin, Londra'da, *Kürdistan Üzerine Notlar* adlı bir kitabı yayımlandı.
* Kürtçülük bu ortamda filizlenmeye başladı.

1837 **J. Rich**'in *Kürdistan'da İkametin Öyküsü* adlı kitabı Londra'da yayımlandı.

1838
* İran sınırı ile Dicle arasında bulunan bazı derebeyi kalıntılarının ortadan kaldırılmasına gidildi. Bir süredir devlete vergi vermek istemeyen, çeşitli keyfi hareketlerde bulunan **Kürt Sait Bey**'in kalesi ortadan kaldırıldı (Mayıs).
* İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ticaret anlaşması yapıldı.
* Konsolos ve arkeolog **H.C. Rawlinson**, İngiliz Kraliyet Coğrafya Kurumu'na, *1838 yılında Tebriz'den İran Kürdistan'ı Yoluyla Taht-ı Süleyman Harabelerine Bir Gezi Notlar* başlıklı bir rapor sundu ve dolaştığı bölgelerdeki Kürt olaylarını da anlattı.

1839
* **Mehmet Ali Paşa** isyanının ikinci aşamasında Güneydoğu Anadolu hareketlendi. Malatya, Urfa ve Diyarbakır

taraflarında büyük askeri hazırlıklar yapıldı, depolara erzak, mühimmat, her türlü askeri malzeme yığıldı (Mart).

* **Mehmet Ali Paşa**, Padişah kendisine saldırırsa **Urfa** ve **Diyarbakır**'ı tamamen ele geçireceğini söyledi (1 Nisan).
* **Sultan II. Mahmut**, **Mehmet Ali Paşa**'ya karşı savaş açtı (21 Nisan). Padişah kuvvetleri Bir'den (Birecik) Fırat'ı geçmeye başladı. **Kürt Mehmet Paşa** komutasında 3.000 gayri nizami asker Fırat nehrini geçti...
* **Moltke**, Birecik'teki Osmanlı ordusu karargâhından yazıyor: *"Burada 80 top var, 40'ı yolda... Hakiki kuvvetin 25.000 ilâ 28.000 piyade, 5.000 atlı ve 100 top olduğunu tahmin ediyorum. Eğer 30.000 kişiyi harbe sokabilirsek sevineceğim... Biz, nisbeten çok büyük sayıda gayrimuntazam kuvvetler bekliyoruz.. **Diyarbekir, Mardin, Palû vs.** başıbozukları, bizim **Sait Bey** kalesi önündeki eski müttefikler, **Bedirhan Bey**'le Kürtleri ve hempaları. Bütün bunların kaça mal olduğunu hesaplayabilirsin. 100.000 kilo buğday satın alındı, gayri muntazam askerler de tayınlarını alıyorlar ve geri kalan şeyleri de herhalde çapulla temin ediyorlar..."* (20 Mayıs 1839)
* Nizip bozgunu (24 Haziran).
* Mısır Ordusu Komutanı **İbrahim Paşa**, Nizip'ten sonra Urfa ve Diyarbakır'ı zaptetmeye niyetlendi (6 Temmuz).
* Rusya, **Mehmet Ali Paşa**'ya gözdağı verdi: Mısır kuvvetleri Urfa ve Diyarbakır'a saldırırsa Rus kuvvetlerinin de Anadolu'ya girip Mısırlılara karşı savaşacağını Kahire'ye duyurdu (30 Temmuz).

1839
* **Sultan II. Mahmut** öldü (30 Haziran/1 Temmuz).
* **Abdülmecid** tahta çıktı (1 Temmuz).
* Tanzimat Fermanı ilan edildi (3 Kasım).

1840
* **J.B. Fraser** adlı İngiliz gezgin, Londra'da, *Kürdistan'da ve Mezopotamya'da Geziler* adlı iki ciltlik bir kitap yayımladı.
* İngiliz gezgin **Southgate**, Londra'da, *Ermenistan'a ve Kürdistan'a Yapılan Bir Gezinin Hikâyesi* adlı bir kitap yayımladı.
* Anglikan Kilisesi adına Doğu Anadolu'da dolaşan **William Ainsworth** ve **H. Rassam** adlı İngiliz görevliler,

İngiliz Kraliyet Coğrafya Kurumu'na, *1839-1840 Yıllarında İstanbul'dan Musul'a Seyahat Notları* başlıklı bir rapor sundular ve rapor Kurum tarafından yayımlandı.

1841 Beş yıl kadar Türk hizmetinde bulunmuş olan **Helmut von Moltke**'nin *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar (1835-1839)* adlı kitabı Berlin'de yayımlandı. Kitapta Kürtlere de genişçe yer verildi.

1842 * **S. Fawler** adlı Alman gezgin, *İran'da ve Kürdistan'da üç yıl* adlı 2 ciltlik bir kitap yayımladı.

* **W.F. Ainsworth** adlı İngiliz gezgin, Londra'da, *Anadolu'da, Mezopotamya'da, Geldani Ülkesinde ve Ermenistan'da Geziler ve Araştırmalar* adlı kitabını yayımladı.

* Amerikan Misyonerleri Hakkâri yöresinde, bir Geldani köyü üzerindeki tepeye gösterişli, görkemli bir misyoner istasyonu diktiler. Bu bina Müslümanlara karşı kullanılacak bir kale gibi görüldü. Bir Kürt beyi (Cizreli **Bedirhan Bey** olabilir), İngiliz kilisesi adına bölgeyi dolaşan **Ashword**'a *"Siz bu ülkeyi almaya gelenlerin habercisisiniz"* demişti.

1843 Hakkâri yöresinde Nesturiler ile **Bedirhan Bey** Kürtleri arasında silahlı çatışmalar başladı (1 Temmuz 1843).

1844 Dahiliye Nezareti, saldırgan **Bedirhan Bey**'e karşı önlem alınmasını Anadolu Ordusu Müşirliğine, Diyarbakır, Musul ve Sivas Valiliklerine emretti (27 Zilkade 1260/ 13 Haziran 1844).

1846 * Cizreli **Bedirhan Bey**, Tanzimat reformlarına karşı ayaklandı. (Tıpkı Halifeliğin kaldırılmasına katlanamayıp ayaklanan **Şeyh Sait** gibi, **Bedirhan Bey** de Tanzimat reformlarını içine sindiremeyerek devlete baş kaldırmıştı.)

* Dahiliye Nezareti, *"Cizre mütesellimi **Bedirhan Bey**'in Kürt askeriyle... bir hayli nüfusun katil ve idamına cüret ettiğini"* bildirerek, *"icap eden tedbirin alınmasını"* ilgili valiliklere ve Anadolu Ordusu Müşirliği'ne emretti (27 Cemaziyelevvel 1262/ 20 Haziran 1846).

1847 Yakalanan **Bedirhan Bey**, ailesiyle birlikte Girit Adası'na sürüldü. Kendisine, 9 karısına, 21 erkek, 21 kız olmak üzere toplam 42 adet çocuğuna ve hizmetçilerine maaş

bağlandı. **Bedirhan** kafilesi, Girit'in merkezi Kandiye'ye indi (21 Zilkade 1263/ 7 Haziran 1847).

1847 Osmanlı idari taksimatında ilk defa "Kürdistan Eyaleti" adlıyla bir birim oluşturuldu. Bu eyalet Mardin, Siirt ve Diyarbekir (Amid) livalarını kapsıyordu. Bu birim 1867 yılında kaldırıldı. Yani, "Kürdistan Eyleti" ifadesi yalnız 1847-1867 yılları arasında görüldü ve bunun 600 yıllık Osmanlı tarihinde topu topu 20 yıllık ömrü oldu.

1852 **M. Wagner** adlı Alman gezgin, Leipzig'de, *İran'a ve Kürt Ülkesine Gezi* adlı Almanca bir kitap yayımladı.

1853 * **Prens Mençikof**, olağanüstü elçilikle İstanbul'a geldi (15 Mart). Rus orduları Eflak ve Buğdan'a girdi (22 Haziran); ve Viyana Kongresi toplandı (Temmuz). Sinop felaketi (30 Kasım).

* **H.B. Barb** adlı araştırmacı, Viyana Bilimler Akademisi'nde, *Şerefname'de "Tarih el-Akrad" (Kürtlerin Tarihi)* konulu bildiri sundu.

1853-1856 Kırım Savaşı Rusya'da Kürtçülüğü kamçıladı. Bu savaşla birlikte Ruslar, Kürtler hakkında sistematik ve kapsamlı biçimde bilgi, belge, elyazmaları vs. derlemeye ve ilerde yapılacak yayınlar için malzeme biriktirmeye öncelik verdiler. Bu işte Erzurum Konsolosu **Jaba** gibi görevliler sürekli çalışmalar üstlendiler.

1854 İngiltere ve Fransa Rusya'ya savaş açtı (9 Şubat). İngiltere ve Fransa ile Osmanlı Devleti arasında antlaşma yapıldı (12 Mart). Kırım'da Balıklova savaşı (25 Ekim).

1855 * Türkler ve Müttefikler Sivastopol'u zaptettiler (10 Eylül).

* Ruslar da Kars'ı zaptettiler (22 Aralık); fakat ellerinde tutamadılar.

* Kars'ın işgaliyle Ruslar, Anadolu Kürtlerini yakından tanıma fırsatı buldular ve Kürtleri araştırmaya ve incelemeye yöneldiler. Kürtlere karşı Rusların ilgisi arttı. Kırım Savaşı'nın ardından Rusya'da Kürtçü yayınlar da artmaya başladı.

1856 * Islahat Fermanı yayımlandı (28 Şubat).

* Paris Barış Antlaşması imzalandı (30 Mart); ve antlaşmaya, Islahat Fermanı'yla ilgili bir madde kondu (Md. 9).

* Büyük devletler Paris Antlaşması'nın 9. maddesine dayanarak, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmayı, kendileri için bir hak olarak görmeye yöneldiler.
* Islahat ve Tanzimat dönemleri, yani "Tanzimat Süreci", genellikle Hıristiyanlar yararına uygulandı. Uygulamada inisiyatif yabancı devletlerin eline geçti.

1857 **Peter Lerch** adlı araştırmacı, Petersburg'da, *Kürtler Üzerine Araştırmalar* başlıklı Almanca bir kitap yayımladı.

1858 19.000 kuruş aylık bağlanarak sürgüne gönderilmiş olan **Bedirhan Bey**'e mirimiranlık (paşalık) rütbesi verildi ve bundan böyle kendisine **Bedirhan Paşa** denmeye başlandı.

1860 Rusya'nın Erzurum Konsolosu **Jaba**, Petersburg'da, *Kürt Notları Derlemesi* adlı bir kitap yayımladı.

1863 **W. Strecker** adlı Alman gezgin, *Yukarı Zab Arazisi ve Van'dan Kotur'a Yol* durumu üzerine Almanca bir kitap yayımladı.

1865 İngiltere'nin Erzurum Konsolosu **John George Taylor**, Londra'da, *Kürdistan'da Geziler* adlı bir kitap yayımladı.

1866 Girit'te ayaklanma çıktı.

1868 Doğu Anadolu'da aralıksız 14 yıl görev yapmış olan İngiliz konsolosu **J.G. Taylor**, Londra'da, *Ermenistan'da ve Kürdistan'da Bir Gezinin Güncesi* adlı bir kitap yayımladı.

1875-1889 *Encyclopedia Britannica*'nın dokuzuncu edisyonunda "Kürdistan" maddesi yayımlandı. Asuri tarihi uzmanı **H. C. Rawlinson**'un kaleme aldığı bu maddede, çivi yazısıyla kayalara yazılmış Asuri belgelerine dayanılarak, Kürtlerin aslen Orta Asya'dan gelmiş, Turan kökenli bir toplum oldukları savunuldu.

1877
* Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti (24 Nisan).
* Doğu Anadolu'da, nizami Türk ordusunun yanında, Ruslara karşı savaşa katılmaları için Kürt aşiretlerine silah dağıtıldı. Bu arada **Şeyh Ubeydullah** aşiretine, Amerikan yapımı, mükerrer atışlı, 20.000 adet yeni "Henry Martini" tüfeği verildi.

1877-1878

Türk-Rus savaşında İngilizler, Kürtler aleyhinde bir kampanya yürüttüler. İngiliz konsolosları, diplomatları ve doğu cephesinde savaşı izleyen İngiliz gazetecileri ve misyonerler, Kürtleri sistematik olarak karaladılar. Osmanlı Hükümeti'nce silahlandırılan Kürt aşiretlerinin Ruslara karşı savaşmak yerine Ermeni köylerini vurdukları, yağma ve talan yaptıkları, Ermenileri katlettikleri vs. iddia edildi. Masum Ermenilerin Kürt zulümlerine karşı korunmaları gerektiği savunuldu. Bu kampanya ile İngilizlerin, Kürtlerin sırtından Ermeni sorunu hazırlamak amacı güttükleri anlaşıldı.

III
1878-1918

3 Mart 1878

* Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması imzalandı. Antlaşmada Kürtlerle, Çerkezler ve Ermeniler ile ilgili bir madde yer aldı. İlk defa bir antlaşmada "Kürt" adına yer verildi.
  *"**Madde 16:** ...Babıâli, Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde yerel durumun gerektirdiği iyileştirmeleri ve reformları zaman yitirmeden gerçekleştirmeyi ve **Kürtler** ile **Çerkezlere** karşı **Ermenilerin** güvenliğini sağlamayı üstlenir."*
* Ayastefanos Antlaşması, yurdumuzun parçalanması anlamında, Rumeli'nin Sevr'i, Anadolu'da da **Sevr süreci başlangıcıdır**: Rumeli'yi parçalamış, Anadolu'da da parçalanma süreci başlatmıştır. Siyasi Kürtçülük bu süreçte yaratıldı.
* Ayastefanos Antlaşması, Kars, Ardahan, Batum ve Doğu Beyazıt'ın Rusya'ya bırakılmasını öngördü. Bu hüküm, İngiltere'yi kaygılandırdı ve Anadolu üzerinde İngiliz-Rus rekabetini kızıştırdı. İngiltere Ayastefanos'u değiştirmek için harekete geçti.

18 Mart 1878 İstanbul'da Ermeni Patriği **Nerses**, İngiliz Büyükelçisi **Layard**'a çıktı. *"Van ve Beyazıt taraflarında Kürtlerin Ermenilere saldırıları yüzünden Ermenilerin Müslümanlara karşı nefretlerini artırdığını"* söyledi. Ermenilerin şimdi özerk bir Hıristiyan hükümet kurmak istediklerini bildirdi. Toplanacak Berlin Kongresi'nin bu taleplerini dikkate almasını istedi. Patrik, **Ermenistan** derken, **Van, Sivas, Diyarbakır'ın büyük kısmı, Kilikya Krallığı, (Suriye'nin kuzey sınırı) Tarsus dağlarının denize kadar olan geniş sahayı** kastettiğini de söyledi.

25 Mart 1878 İstanbul Ermenileri, özerk Ermenistan tasarılarını İngiliz Büyükelçisi **Layard**'a sundular. Sunarken, ***"Kürtlerin eline terk edilmek istemediklerini"*** de belirttiler.

30 Mayıs 1878 Gizli İngiliz-Rus Antlaşması yapıldı. Rusya, Ayastefanos Antlaşması'nda bazı değişiklikler yapmaya razı oldu; fakat Kars, Ardahan ve Batum'dan vazgeçmedi. Gizli antlaşmada şu hüküm yer aldı: *"İngiltere, Kars, Batum ve Ardahan'ın Ruslarda kalmasını, buna mukabil Rusya da Doğu Beyazıd'ı Türklere iade etmeyi kabul etmektedir."*

4 Haziran 1878

* İngiltere ile Osmanlı Hükümeti arasında gizli **"Kıbrıs Antlaşması"** imzalandı. Buna göre, eğer Rusya Kars, Ardahan ve Batum'u elinde tutup da ilerde Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarından bir bölümünü (daha) ele geçirmeye kalkarsa, İngiltere, silahla Osmanlı Devleti'ne yardım edecekti. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Kıbrıs Adası'nın yönetimini İngiltere'ye bırakıyordu.
* Kıbrıs Antlaşması'na şu cümle de konmuştu: *"Buna mukabil Zatı Padişahi dahi Anadolu kıtasında bulunan Hıristiyan ve sair tebaasının iyi idare ve korunmaları hakkında devleteyn* (İngiltere ve Osmanlı Devleti) *arasında sonradan kararlaştırılacak olan lüzumlu ıslahatı yapacağını İngiltere Devleti'ne vaat eder."* Bu hüküm,

Anadolu'nun parçalanmasına doğru atılmış bir adımdı; Anadolu'da bir Ermeni yurdu kurulması hedefinin ön hazırlığıydı.

13 Haziran - 13 Temmuz 1878 Berlin Kongresi toplandı ve Ayastefanos Antlaşması'nı değiştirdi.

13 Temmuz 1878 * Berlin Antlaşması imzalandı ve Ayastefanos Antlaşması'nın yerine geçti. Berlin Antlaşması, Anadolu üstüne düşen bir ateş topu gibidir. Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi, ağırlaştırılmış olarak Berlin Antlaşması'na da girdi. Şöyle ki:
"Madde 61– Babıâli, Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde yerel ihtiyaçların gerektirdiği reformları geciktirmeden yapmayı ve Çerkez ve Kürtlere karşi Ermenilerin huzur ve güvenliğini sağlamayı yükümlenir. Bu hususta alınacak önlemleri (büyük) *devletlere bildirecektir ve devletler de alınan önlemlerin uygulanmasını gözetleyeceklerdir."*

* Bu madde, Türkiye'nin parçalanmasına kapı açmış, Anadolu'da "Sevr Süreci"ni başlatmış olan maddedir. Maddede söz konusu edilen "Ermenilerin yaşadığı vilayetler"den şu "altı vilayet"in kastedildiği anlaşıldı: **Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretülaziz (Elazığ)** ve **Sivas** vilayetleri. Bunların toplam yüzölçümü 252.100 kilometrekare tutuyordu; yani bugünkü Türkiye topraklarının üçte biri kadar. Bu altı vilayet üzerinde tedricen bir "**Ermenistan**" kurma amaçlanmıştı. Çok geçmeden bu altı vilayet (Vilayat-ı Sitte) "**Ermeni Vilâyetleri**" olarak vaftiz edildi; daha sonra da bu topraklara "**Batı Ermenistan**" denmeye başlanacaktı.

Ekim-Aralık 1878 İngiltere, Berlin Antlaşması'nın ardından Anadolu'ya asker-konsoloslar atadı: Sivas'a **Albay Wilson**, Erzurum'a **Binbaşı Trotter**, Van'a **Yüzbaşı Clayton**, Kayseri'ye **Yüzbaşı Cooper** gönderildiler. **Albay Wilson**, başkonsolos idi, diğerleri konsolos veya viskonsolos. Meslekten asker olan bu

kimselerin "konsolos", "başkonsolos" olarak atanmaları İngiltere bakımından yeni bir uygulamaydı. Ruslardan ilham alınmış gibiydi. Rusya'nın 1877-78 savaşı öncesinden beri Anadolu'ya asker kökenli konsoloslar gönderdiği biliniyordu. Erzurum'da Rus Konsolosu olarak görev yapmış Ermeni kökenli **Binbaşı Kamsaragan** gibi örnekler vardı. Bunlar, Doğu Anadolu'yu "asker gözüyle" de incelemişlerdi. Şimdi asker kökenli İngiliz Konsolosları da aynı şeyleri yapacaklar ve Berlin Antlaşması'nın uygulanışını yerinde gözetleyeceklerdi.

1878 Berlin Antlaşması'nın ardından Van'da Ermeni gençleri tarafından "**Kara Haç**" adlı gizli terör örgütü kuruldu. Bu örgüt, yörede öldürdüğü Müslümanların ve Ermenilerin alnına bir "kara haç" damgası vuruyordu.

1879 Rusya'nın Erzurum Konsolosu **Jaba**, Petersburg'da, ilk *Kürtçe-Fransızca Sözlük* kitabı yayımladı.

17 Mayıs 1879 İngiltere, resmen, "Kürdistan Viskonsolosu" (Kürdistan Muavin Konsolosu) unvanıyla ve görev çevresi Van vilayetiyle sınırlı olarak, **Yüzbaşı Clayton**'u Van'a atadı. Ermeni Patriği bunu "canla başla" protesto etti. Orasının "Kürdistan" değil "Ermenistan" olduğunu savundu ve yanlışın düzeltilmesini istedi.

24 Haziran 1879 İngiltere'nin Erzurum Konsolosu **Binbaşı Trotter**'in de "Kürdistan Konsolosu" unvanıyla atandığı basına yansıdı. Rütbesi ve unvanı daha yüksek olan **Trotter**'in görev çevresinin de daha geniş olduğu, **Erzurum, Diyarbakır, Van, Muş** vilayetlerini kapsadığı açıklanınca, Ermeni basınında bir yaygara koptu: Bu bölge, "Altı Ermeni Vilayeti" içinde kalıyordu, öyleyse Erzurum Konsolosluğuna "Kürdistan Konsolosluğu" denemezdi. Yanlışlık düzeltilmeliydi.

30 Ağustos 1879 **Şeyh Ubeydullah** Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandı. Sebebi, Rus Savaşında çıkan anlaşmazlıktı. Osmanlı Hükümeti, Ruslara karşı savaşsın diye Şeyhe 20.000 "Martini" tüfeği vermişti. Şeyh bunları kötüye kullanmış, savaş sonunda iade etmemiş, tüfeklerin bir kısmını da İran pazarında satmıştı. Üstelik savaştaki hizmetlerinden dolayı Padişah tarafından para ve nişanla onurlandırılmayı beklemişti. Beklentisi boşa çıkınca başkaldırdı. İngiliz Konsolosu **Abbott**, *"Şeyh, Türk Hükümeti'nden aldığı silahları yine Türk Hükümeti'ne karşı kullandı"* dedi.

14 Eylül 1879 **Şeyh Ubeydullah** ayaklanması bastırıldı; Şeyh, Türk Hükümeti'ne boyun eğdi; kendisine 20.000 kuruş aylık bağlanmasını istedi.

1 Şubat 1880 Doğu Anadolu'ya bir araştırma gezisi yapmış olan **Baker Paşa** Diyarbakır'dan Büyükelçi **Layard**'a gizli bir rapor gönderdi. Ermenilerin "özerklik" emellerinin hem "aptalca", hem de "tehlikeli" olduğunu söyledi. Özerklik isteyen Ermenilerin "her yerde azınlıkta" olduklarını belirtti: ***"Özerklik onları Kürtlerin insafına terk edecektir. O zaman durumları şimdikinden on kat daha kötü olacaktır"*** dedi ve ekledi: *"Bütün araştırmalarım şunu kanıtlıyor ki, bu vilayetlerin yönetilişi pek iyi olmamakla beraber, Hıristiyanlar, Müslümanlardan çok daha iyi durumdadırlar."*

1881 **Şeyh Ubeydullah**, maaşa bağlanarak, Hicaz'a sürüldü. (Ubeydullah ile birlikte sürülmüş olan oğlu **Seyyit Abdülkadir** 1890'da İstanbul'a döndü.)

13 Haziran 1883 İstanbul'daki ABD Elçiliği, Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bir nota verdi. Notada, Bitlis'te **Knapp** ve **Reynolds** adlarındaki ABD vatandaşı iki misyonerin **Kürt Musa Bey**'in adamları tarafından soyulduklarını ve dövüldüklerini iddia etti. Notalar birbirini izledi, ABD, suçluların cezalandırılmasını ve misyonerlere tazminat öden-

mesini istedi. Daha sonra Amerikalılar, İngilizler, Ermeniler tarafından **Kürt Musa Bey** ve Kürtler aleyhinde bir kötüleme kampanyası başlatıldı. Kürtleri mahkûm ettirmek; Ermenileri de yüreklendirmek amacı güttüğü anlaşılan **"Kürt Musa Bey davası"** 1891 tarihine kadar sürecektir.

1885 Van'da **"Armenakan"** adlı Ermeni ihtilal örgütü kuruldu.

1887 İsviçre'nin Cenevre şehrinde İhtilalci **Hınçak** adlı Ermeni örgütleri kuruldu ve Türkiye'de eylemlere başladı.

3 Haziran 1889 İstanbul'da Askeri Tıbbiye-i Şahane Mektebi'nden beş öğrenci, **İttihad-ı Osmani** adlı gizli bir cemiyet kurdular. Daha sonra **"Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti"** adını alan bu cemiyetin kurucularından ikisi, Doğu Anadolulu ve Kürt kökenli Arapkirli **Abdullah Cevdet** ile Diyarbakırlı **İshak Sükûti** idi. Diğer kurucuları Makedonyalı **İnrahim Temo**, Kafkasyalı **Mehmet Reşit** ile Bakülü **Hüseyinzade Ali** idi. Bu gençler, Osmanlı Devleti'nin parçalanmak istendiğini görmüşler, Osmanlı birliğine sarılarak örgütlü çalışmaya karar vermişlerdi. Birleştikleri ortak nokta Osmanlı vatanının bölünmez bütünlüğü idi: Cemiyetin kuruluş amacı Osmanlı birliği idi.

1890 Tiflis'te **Daşnaksutyun** veya kısaca **Taşnak** adlı Ermeni ihtilal örgütü kuruldu. Amacı Anadolu'da bir Büyük Ermenistan devleti kurmak, yani Türkiye'yi parçalamak idi.

20 Haziran 1890 Erzurum'da bir Ermeni ayaklanması çıktı ve Ermenilerle Müslümanlar arasında gerginlik baş gösterdi. Yurt dışındaki Ermeniler 1887'de **Hınçak**, 1890'da **Taşnak** adlı ihtilal örgütlerini kurmuşlar ve Osmanlı Ermenilerini ayaklandırmayı hedef almışlardı. Ermeni ihtilalcilerinin kışkırtmalarıyla yer yer Ermenilerin Kürtlere saldırıları ve Kürtlerin misillemeleri başladı.

Nisan-Haz. 1892 **Hamidiye Süvari Alayları** kuruldu. Ermeni saldırılarının başlaması üzerine, IV. Ordu Komutanı

Müşir Zeki Paşa, Erzurum, Erzincan, Van, Beyazıd, Muş, Bitlis, Sivas, Mardin, Diyarbakır şehirlerini dolaştı. Her gittiği yerde gösterişli törenlerle Hamidiye Süvari Alayları kurulmasına ilişkin Padişah fermanını okuyup tebliğ etti, Hamidiye alay komutanlıklarına atamalar yaptı, komutanlara rütbeler, bayraklar, flamalar verip alayların oluşturulmasını tamamladı. Kurulan bütün Hamidiye Alayları Ferik (Tümgeneral) **İbrahim Paşa**'nın komutasına verildi ve bu alayların sayısının 100'e çıkarılması öngörüldü.

Haziran 1892 Ermeni **Garabed Natanyan** çetesi, Van'a yarım saat uzaklıktaki Sikkeh adlı Ermeni köyü yakınında iki Kürdü öldürdü ve Ermeni-Kürt vuruşmalarını körükledi.

Tem.-Ağus. 1892 Dersim'in Koçuşağı Kürtleri arka arkaya Çemişgezek'in birkaç Ermeni köyünü vurdu.

8 Ekim 1892 Erzurum'daki yeni İngiliz Konsolosu **Graves**, Kürtlerin silahlı ve saldırgan olduklarını, Ermenilerin de *"canlarını ve mallarını Kürtlere karşı koruyabilmeleri için silahlanmalarına izin verilmesini"* önerdi. Konsolos, **Hınçak** ve **Taşnak** çetelerinin tepeden tırnağa silahlı olduklarını ise unutmuş göründü.

27 Ekim 1892 İngiltere'nin Van Viskonsolosu **Devey**, görev çevresinde Ermeni-Kürt vuruşmalarının yer yer sürdüğünü rapor etti ve öldürülen Kürtlerin ve Ermenilerin isimlerini bildirdi.

18 Ağustos 1893 İngiliz Konsolosu **Graves**, Kürt-Ermeni vuruşmalarının 1893 yılına da taştığım rapor etti ve çeşitli silahlı saldırı olaylarından örnekler verdi.

1894-1896 Türkiye'de üst üste Ermeni ayaklanmaları çıkarıldı. **Hınçak** ve **Taşnak** adlı silahlı Ermeni örgütleri Doğu Anadolu'yu, hatta başkent İstanbul'u kana buladılar. Ermeni ayaklanmaları, Ermeni-Kürt vuruşmalarını kamçıladı. Bu vuruşmalar, yabancı konsolosların raporlarına geniş ölçüde yansıdı.

15-24 Haz. 1895 Van Ermenileri ayaklandı: Ayaklanmada toplam 418 Müslüman ve 1.715 Ermeni hayatlarını kaybetti. (1878 Berlin Antlaşması'nın sonucu olarak, 1895 yılı içinde çıkan bütün Ermeni ayaklanmalarında toplam olarak 1.828 Müslüman, 8.717 Ermeni can verdi. Emperyalist entrikalar Anadolu halklarını birbirine düşürdü. Anadolu'nun üzerine düşman ateş topu!)

31 Ocak 1896 Bir Teftiş Heyeti başında Doğu Anadolu'ya gönderilen Tümgeneral **Sadettin Paşa**, Ermenilerle Kürtler arasındaki gerginliği yatıştırmak için Van yöresinde dolaşmaya başladı. Paşa, çetin kışta bölgeyi köy köy dolaşarak Ermeni ileri gelenlerine ve Kürt aşiretlerine yatıştırıcı nasihatlarda bulundu. *"Ermenilere beylik mi verilecek?"* diye soran Kürtlerin kaygılarını gidermeye çalıştı. **Sadettin Paşa**, 10 Nisana kadar süren bu turları sırasında, resmi raporlarından ayrı olarak bir de "günlük" tuttu. Ermeni-Kürt gerginliğini gidermek için nasıl çaba harcamış olduğunu gün gün kaydetti.

14 Şubat 1896 **Sultan II. Abdülhamid**, İngiltere Kraliçesi **Victoria**'ya şu mesajı gönderdi:
"Majeste Padişah, Kraliçenin konuşmasında yer alan Ermeni sorununa ilişkin paragrafa üzülmüştür. Bunun kamuoyu üzerinde çok kötü etki yapacağından kaygı duymaktadır. Padişah şunları da eklemiştir: Müslümanlar camide namaz kılarken saldırıya uğramışlar ve Martini tüfekleri, dinamit ve bomba kullanarak saldıran Ermenilerden büyük zulüm görmüşlerdir. Müslümanlar ise sadece ellerindeki eski model silahlarla kendilerini savunabilmişlerdir."

1896 **Şeyh Ubeydullah**'ın oğlu **Seyyit Abdülkadir**, 1895'te **Sultan Abdülhamid**'e karşı bir suikast girişimine adı karıştığı için Mekke'ye sürüldü. (Abdülkadir 1881'de babasıyla birlikte Hicaz'a sürülmüş ve 1890'da İstanbul'a dönmüştü, ikinci defa sürgüne gönderilmiş oldu.)

1898 **Bedirhan Paşa**'nın oğlu **Mikdad Midhad Bedirhan**, Kahire'de, Türkçe-Kürtçe olarak *Kürdistan* adlı bir gazete çıkarmaya başladı. (Gazetesi bir süre sonra Cenevre'ye taşındı ve bunun başına **Mikdad Bedirhan**'ın kardeşi **Abdurrahman Bedirhan** geçti. *Kürdistan* gazetesi de "Jön Türk basını" içinde yer aldı. Meşrutiyet'te İstanbul'a getirilen gazete, 1914 yılında tekrar Kahire'ye taşındı ve bu defa gazeteyi yaşatma işini **Süreyya Bedirhan** üstlendi.)

1898-1908 **Kürt Şerif Paşa**, Stokholm'de Osmanlı Elçisi olarak görev yaptı. Çok varlıklı bir kimse olan **Şerif Paşa**, Stokholm görevi sırasında Avrupa'daki Jön Türkler'e, özellikle **Ahmet Rıza Bey**'e el altından yardım etti. Aynı zamanda Jön Türkler'i Yıldız Sarayı'na jurnal etti. Stokholm'den ayrılınca, İstanbul'a dönmeyerek Paris'e yerleşti. (Meşrutiyet'te kendisine Paris Büyükelçiliği, Hariciye Nazırlığı ve hatta Sadrazamlık gibi önemli görevler verileceğini uman ve verilmesini bekleyen Şerif Paşa, beklentileri boşa çıkınca, İttihat ve Terakki iktidarına cephe aldı, Paris'te *Meşrutiyet* adlı bir gazete çıkararak İttihatçıları eleştirdi. Mütareke döneminde Kürtçülüğe soyundu, sonra bu işten de soğudu ve kendi dünyasına çekildi.)

1906 **Bedirhan Paşa**'nm oğlu hukukçu **Mehmet Emin Ali Bedirhan**, (1851-1926) bir kardeşi ve bir kuzeniyle birlikte İstanbul şehremini **Rıdvan Paşa**'nın öldürülmesi olayına karıştığı için azledilerek ailesiyle birlikte Isparta ve Akka'ya sürüldü. (Çocukları **Süreyya** [1883-1938], **Celadet** [1895-1951] ve **Kâmuran** [1895-1978] da yanındaydı. 1908'de İstanbul'a dönen **Mehmet Emin Ali Bedirhan**, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı.)

2 Ekim 1908 İstanbul'da **Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti** kuruldu. Ilımlı Kürtçü bir dernekti. Derneğin kuruluşunda tanınmış üç Kürt ailesi rol aldı: **Şemdi-**

nan ailesinden **Şeyh Ubeydullah'ın** oğlu **Seyyit Abdülkadir,** Cizreli **Bedirhan Paşa** ailesinden **Mehmed Emin Ali Bedirhan, Baban** ailesinden veya aşiretinden **Babanzade Ahmet Naim Bey** derneğin kurucuları arasında idiler. (Dernek kurulduktan sonra kurucular arasında ayrılık çıkmış, bölünme olmuştur.)

1908 İstanbul'da **Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti**'nden başka iki Kürt derneği daha kuruldu: **Osmanlı Kürt İttihat ve Terakki Cemiyeti** ve **Kürt Neşr- i Maarif Cemiyeti.**

1910 **Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti**'nin kurucularından **Seyyit Abdülkadir,** Osmanlı üst meclisi olan Ayan Meclisi'ne atandı. (Şeyh Ubeydullah'ın oğlu olan Seyyit Abdülkadir, Mütarekede Kürdistan Teali Cemiyeti'nin ve Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı, bölücülüğe kaydı, işgalci İngilizlerle işbirliği yaptı ve 1925 yılında Şey Sait ayaklanmasına karıştı.)

1912 İstanbul'da **Kürt Hevi Talebe Cemiyeti** kuruldu.

1913 **Kürt Hevi Talebe Cemiyeti** İstanbul'da Kürtçe-Türkçe *Roj-a Kürt* (Kürt Günü) adlı bir dergi çıkardı.

28 Nisan 1916 Rus Dışişleri Bakanı **Sazanof,** Petrograd'daki Fransız Büyükelçisi **Paléologue**'a mektup gönderdi. Mektupta, Osmanlı topraklarını paylaşmayı öngören **Sykes-Picot Antlaşması**'m Rusya'nın hangi şartlarla onayladığını bildirildi. Rus şartları şunlardı:

"1) Rusya, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis bölgelerini, Trabzon'un batısında Karadeniz kıyısında saptanacak bir noktaya kadar, kendisine bağlayacaktır.

2) Kürdistan'ın, Van ve Bitlis'in güneyinde, Muş, Sert, Dicle'nin akım yolu, Ceziret-ül-ibn-Ömer, Amadya'ya egemen dağların tepeler çizgisi ile Mergavar bölgesi arasındaki bölümünün Rusya'ya verilmesi..."

23 Mayıs 1916 İngiltere Dışişleri Bakanı **Sir Edward Grey**, Londra'daki Rus Büyükelçisi **Kont Benckendorff**'a mektup gönderdi. Sykes-Picot Antlaşması'nın İngiltere-Rusya bölümünü oluşturan mektupta, Rusya'nın aşağıdaki şartlarını İngiltere'nin de kabul ettiği bildirildi:

"1) Rusya'nın, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis bölgelerini, Trabzon'un batısında Karadeniz kıyısında saptanacak bir noktaya kadar, kendisine bağlayacağına;

2) Kürdistan'ın, Van ve Bitlis'in güneyinde, Muş, Sert, Dicle'nin akım yolu, Ceziret-ül-ibn-Ömer, Amadya'ya egemen dağların tepeler çizgisi ile Mergavar bölgesi arasındaki bölümünün Rusya'ya verileceğine..." (İngiltere razıdır.)

1 Eylül 1916 Londra'daki Rus Büyükelçisi **Kont Benckendorff**, İngiltere Dışişleri Bakanı **Vikont Edward Grey**'e mektup gönderdi. Mektupla Sykes-Picot Antlaşması'nın Rusya-İngiltere bölümü tamamlandı. İngiltere'nin kabul etmiş olduğu Rus şartları aynen tekrarlandı:

"1) Rusya'nın, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis bölgelerini, Trabzon'un batısında Karadeniz kıyısında saptanacak bir noktaya kadar, kendisine bağlayacağına;

2) Kürdistan'ın, Van ve Bitlis'in güneyinde, Muş, Sert, Dicle'nin akım yolu, Ceziret-ül-ibn-Ömer, Amadya'ya egemen dağların tepeler çizgisi ile Mergavar bölgesi arasındaki bölümünün Rusya'ya verileceğine..."

(Sykes-Picot Antlaşması'nda bir "Kürt" bölgesi öngörülmemişti. Kürtlerin oturdukları bölgeler Büyük Devletler arasında paylaşılıyordu.)

7 Kasım 1917 Rusya'da Bolşevik ihtilali oldu. (Bunun sonucunda Rusya, Dünya Savaşı'ndan çekildi ve Sykes-Picot Antlaşması'nın Rusya cephesi çöktüyse de İngiliz-Fransız cephesi 1920 Sevr Antlaşması'na kadar devam etti.)

3 Mart 1918 Osmanlı Hükümeti ile Rus Bolşevik Hükümeti arasında Brest-Litovsk'ta barış antlaşması imzalandı.

IV
1918-1923

30 Ekim 1918 **Mondros Mütarekesi** imzalandı.

13 Kasım 1918
* 55 parçalık bir düşman donanması Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Dolmabahçe önünde demirledi. Bu büyük armada, 22 İngiliz, 17 İtalyan, 12 Fransız ve 4 Yunan gemisinden oluşuyordu. Beyoğlu'na 3.500 düşman askeri çıktı.
* **Mustafa Kemal Paşa**, Suriye cephesinden İstanbul'a geldi.

18 Kasım 1918 İstanbul'da, **Kürdistan Teali Cemiyeti** kuruldu. Bu bölücü Kürtçü derneğin kurulmasında, bilinen dört Kürt ailesi başı çekti ve dernek yönetimini paylaştılar: **Şeyh Ubeydullah**'ın oğlu **Seyyit Abdülkadir** Başkan, **Bedirhan Paşa**'nın oğlu **Emin Ali Bedirhan** Birinci Başkan Vekili, Baban ailesinden **Şükrü Baban** Yönetim Kurulu üyesi, Diyarbakırlı **Cemil Paşa** oğulları kurucu üyeler oldular. Cemiyetin kurucuları ve yöneticileri arasında Şemdinan (Şeyh Ubeydullah) ailesinden 4, Bedirhan ailesinden 12, Baban ailesinden 6 ve Diyarbakırlı Cemil Paşa ailesinden 3 kişi vardı.

22 Aralık 1918 Hürriyet ve İtilaf Partisi ile henüz kurulmuş olan Kürdistan Teali Cemiyeti arasında bir anlaşma yapıldı. Anlaşmayı Cemiyet adına Başkan **Seyyit Abdülkadir** ve yardımcısı **Mehmet Ali Bedirhan**; Hürriyet ve İtilaf Partisi adına da Konya Mebusu **Zeynelabidin**, Karesi Mebusu **Vasıf** ve **Mustafa Sabri** imzaladılar. Anlaşmada, Anadolu'da bir özerk Kürdistan kurulması öngörüldü.

2 Ocak 1919 Kürdistan Teali Cemiyeti birinci Başkan Vekili **Emin Ali Bedirhan, Sait Molla** ve **Nemrut Mustafa Paşa** ile birlikte İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi görevlisi **Andrew Ryan**'ı ziyaret etti. Kürtlere İngiliz mandası altında özerklik verilmesini istediler.

Ocak 1919 **Süreyya Bedirhan**, kendi kurduğu ve genel sekreterliğini üstlendiği Mısır'daki **Kürdistan İstiklal Komitesi** adına, *"Bir Kürt devletinin kurulması yolunda İngiliz yardımı için"* İngilizlere başvurdu. **Bedirhan**, İngiliz Hükümeti'ne gönderdiği mektupta, *"...dedesi Bedirhan Bey tarafından yönetilmiş olan toprakların kendisine iadesini"* istedi.

12 Şubat 1919 Ermeni delegesi **Boghos Nubar Paşa**, Türkiye Ermenileri adına Paris Barış Konferansı'na bir muhtıra sundu ve kurulacak büyük Ermenistan için Van, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Erzurum, Trabzon, Maraş, Kozan, Adana'yı talep etti.

4 Mart 1919 Birinci **Damat Ferit Paşa** kabinesi kuruldu. Kabinede, Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı **Seyyit Abdülkadir** de Şûra-yı Devlet Reisi sıfatıyla yer aldı.

12 Mart 1919 İngiltere'nin Bağdat Komiserliği istihbarat subayı Yüzbaşı **Noel** Kürt bölgelerinde "inceleme" yapmak göreviyle Güneydoğu Anadolu'ya gönderildi ve bölgeyi dolaşmaya başladı.

22 Mart 1919 1908 yılından beri Paris'te yaşayan **Kürt Şerif Paşa**, Sevr Barış Antlaşması'nı hazırlamakta olan Paris Barış Konferansı'na "Kürt İstekleri Hakkında" bir muhtıra sundu. Muhtırada **Şerif Paşa**, *"Ölçüsüz derecede emperyalist Ermeni taleplerini"* protesto etti ve Ermenilerin istediği toprakların önemli bir bölümünü de kapsayan bölgelerde bir Kürdistan kurulmasını istedi. Muhtıranın altına **"Kürt Heyeti Başkanı"** diye imza attı. Bu muhtıra, bir bakıma, Ermeni isteklerine karşı bir tepkiydi.

7 Nisan 1919 İngiliz siyasetine kızan Kürtler, Zaho'da İngiliz Yüzbaşı **Pearson**'u öldürdüler.[1] (bkz. 25 Temmuz, 3 Kasım)

20 Mayıs 1919 **Şerif Paşa**, Paris'teki İngiliz Büyükelçisine, *"Bağımsız bir Kürdistan'ın Emiri olma yükünü taşımaya gönüllü olduğunu"* bildirdi.

10 Haziran 1919 Yüksek Komiser **Amiral Calthorpe, Lord Curzon**'a özetle şunları yazdı: *"Binbaşı **Noel**, Kürt şefleriyle anlaşmaya varırsa bundan büyük yararlar sağlanabilir. **Seyyit Abdülkadir** ile (Emin Ali) **Bedirhan**, şüphe uyandırmamak için Kürt bölgelerine Noel'den ayrı olarak gidecekler. Kürtler henüz **Mustafa Kemal**'e karşı ayaklanmadılar, ama Noel bunu sağlayacağından emin."*

13 Haziran 1919 **Noel**'in Güneydoğu Anadolu bölgesine yaptığı kuşkulu gezilerinin ardından, Bağdat'taki İngiliz Komiseri **Albay Wilson**, Kürtleri kazanmak için, İngiliz himayesinde bir Kürdistan kurulmasını Londra'ya önerdi.

16 Haziran 1919 Bağdat Komiseri **Albay Wilson**, Trabzon ve Erzurum vilayetlerinde Ermenistan devleti, geri kalan dört vilayette de (Diyarbakır, Elaziz, Van ve Bitlis) İngiliz kanadı altında bir Kürdistan devleti kurulmasını önerdi. (bkz. 19 Ağustos)

18 Haziran 1919 Şûra-yı Devlet Reisi sıfatıyla hükümette yer aldığı halde bölücülüğe kayan Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı **Seyyit Abdülkadir** kabine toplantısında eleştirildi. Abdülkadir'in Kürt bağımsızlığı yönündeki çalışmaları hükümeti rahatsız etmişti ve onun başında bulunduğu cemiyetin "yasalara uyması" istendi.

22 Haziran 1919 **Mustafa Kemal Paşa**, Sivas Valisi **Reşit Paşa**'ya da bir yazı gönderdi. Amasya kararlarını ona iletip "ülkenin en güvenli yeri olan" Sivas'ta bir **milli kongre** toplanması gerektiğini duyurdu. Mektupta yurdun bütünlüğü konusundaki duyarlılı-

1) Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, s.237.

ğını dile getirirken şu ifadelere de yer verdi: "... *Devletin bütünlüğü söz konusu olduğu bir sırada düşman propagandasıyla baş kaldıran* ***Kürdistan istiklali gibi cereyanlar dahi*** *yazışma suretiyle taraftarlarını celp ve Hilafet ve Saltanat etrafındaki müşterek gayemize davet ve mutabakatın tamamlanması suretiyle* ***lehülhamd lehimize dönmüş ve kongreye davet olunmuştur.***"

23 Haziran 1919 İstanbul Hükümeti, **Mustafa Kemal Paşa**'yı görevinden aldı. Dahiliye Nazırı **Ali Kemal**, kararı telgrafla vilayetlere duyurdu. Telgrafta, **Mustafa Kemal Paşa**'nın *"İngiliz Olağanüstü Temsilcisinin isteği ve üstelemesi üzerine görevinden alındığı"* bildirildi ve *"Dahiliye Nazırlığının size kesin buyruğu, artık o kişinin görevinden çıkarılmış olduğunu bilmek, kendisiyle hiçbir resmi işleme girişmemek, hükümet işleriyle ilgili hiçbir isteğini yerine getirmemektir..."* denildi.

25 Haziran 1919 **Noel**, Kürt işlerini görüşmek üzere Bağdat'tan İstanbul'a gönderildi.

3 Temmuz 1919

* **Mustafa Kemal** Erzurum'da.
* **Noel** İstanbul'a geldi. İngiliz Yüksek Komiserliği Müsteşarı **Hohler**, Kürt ileri gelenlerini Yüksek Komiserliğe çağırıp birlikte uzun görüşmeler yaptılar. Kürtçü liderler, Anadolu'da **Mustafa Kemal** hareketinin gelişmesinden büyük kaygı duyduklarını dile getirdiler. **Mustafa Kemal**'e karşı bir hareketi İngiliz Yüksek Komiserliği'nin görmezlikten gelip gelemeyeceğini sordular. Yüksek Komiserlik, Kürtçülere, *"Mustafa Kemal'e karşı kendi başınıza bir harekete kalkışmayın, bu işe Osmanlı Hükümeti'yle birlikte girişin"* mesajını verdi.

8 Temmuz 1919 Padişah, İngiliz Yüksek Komiseri **Calthorpe**'a özel bir mesaj gönderdi: *"Ermenilerin Erzurum'a saldırmaya hazırlandıklarını, ordu terhis edildi-*

ği için orada güvenliği sağlayacak asker bulunmadığını, durumun çok tehlikeli olduğunu, ancak İngiltere'nin bir felaketin önüne geçebileceğini" duyurdu.[2]

8/9 Temmuz 1919 İstanbul Hükümeti **Mustafa Kemal**'i görevinden aldı. Aynı gece **Mustafa Kemal** askerlikten istifa ettiğini saraya bildirdi.

19 Temmuz 1919 Kürdistan Teali Cemiyeti yöneticileri Babıâli'ye çağırılıp Hükümet tarafından uyarıldılar.

25 Temmuz 1919 İngilizlerin siyasetine kızan Kürtler, İmadiye'de İngiliz Yüzbaşı **Willey** ve **MacDonald** ile beraberindekileri öldürdüler. (bkz. 7 Nisan ve 3 Kasım)

29 Temmuz 1919 **Calthorpe**'tan **Curzon**'a tel: *"Ermenistan-Türkiye sınırındaki durum pek ciddidir. Oltu'nun güneyinde Nahcivan yakında çarpışmalar oluyor. Bayezıd ile Karakilise arasında 10.000 kadar Kürt toplanmış, Ermenileri tehdit ediyor... Büyük Ermenistan projesi, Kürtler ile Türkleri birleştiriyor..."*

31 Temmuz 1919 Kürdistan Teali Cemiyeti İkinci Başkanı **Emin Ali Bedirhan** ile oğulları **Kâmuran Ali** ve **Celadet Ali Bedirhan**, Kürtler arasında çalışmalar yapmak üzere İstanbul'dan Güneydoğu Anadolu'ya hareket ettiler. İngiliz Yüksek Komiserliği Müsteşarı **Hohler**, bir süre önce Emin Ali'yi ve İstanbul'daki diğer bazı ileri gelen Kürtçüleri çağırarak kendileriyle görüşmüştü. (Adı geçenler 19 Ağustosta Halep'te İngiliz Yüzbaşı **Noel** ile buluşup beraberce Malatya'ya hareket edecekler.)

1 Ağustos 1919 Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı **Seyyit Abdülkadir** ile Cemiyet üyesi **Babanzade Şükrü Bey**, Amerikan King-Krane Heyeti sorularına verdikleri cevaplarda büyük Kürdistan istediler: Türkiye'de 4-5 milyon, İran'da 3 milyon Kürt bulunduğunu, kurulması tasarlanan Kürdistan'ın

2) *DBFP-I/IV*, s.668, No. 447, Calthorpe'tan Curzon'a tel, 8 Temmuz 1919, No. 447.

Karadeniz'e kesinlikle çıkışı olması; İskenderun limanıyla Dicle ve Fırat'tan yararlanması ve Musul'un tamamen Kürdistan'a bırakılması gerektiğini söylediler.

19 Ağustos 1919 * Amiral **Webb**'den **Curzon**'a tel: *"Albay Wilson'un* (Bağdat) *16 Haziran günlü önerisine sert itirazlar var: Ermeni nüfusunun her zaman çoğunlukta olduğu Van ve Muş'un Kürdistan'a terk edilmesi Ermeni çıkarlarına hıyanet sayılmakta ve Müttefiklerin Ermenilere vermiş oldukları güvencelere taban tabana ters düşmektedir... Şu sırada Kürdistan'ın ve Ermenistan'ın sınırlarını belirlemeye kalkışmanın çok erken ve çok tehlikeli olduğunu düşünüyorum..."*[3]

* Binbaşı **Noel**, Halep'te, Bedirhan kardeşler (**Celadet ve Kâmuran**) ile buluşup Malatya'ya doğru gezisine başladı.

20 Ağustos 1919 **Mustafa Kemal**, Bedirhanlılara karşı Diyarbakır'daki 13. Kolordu'yu uyardı.

27 Ağustos 1919 İstanbul Yüksek Komiserlik Müsteşarı **Hohler**'den Foreign Office'de **Clerk Kerr**'e mektup:
*"...Kürtler de Ermeniler de zerre kadar bizim umurumuzda değildir... Bizi öncelikle ilgilendiren konu, İngiltere'nin çıkarlarıdır. Dolayısıyla ben, Kürt konusunun yalnız Mezopotamya açısından ele alınması gerektiği düşüncesindeyim. Bağdat'taki Albay Wilson beni ürkütüyor. Çünkü çok aceleci ve ihtiyatsızdır; istihbaratı da çok yanlış olduğundan temkinsiz hareket etmektedir. Onun ajanları da insana güven veren kimseler değildir. Şahsen ısındığım **Noel** de fanatiğin tekidir..."*

29 Ağustos 1919 * **Mustafa Kemal** ve arkadaşları Erzurum'dan Sivas'a hareket ettiler.

3) *Ibid.*, s.735-736, No. 492.

* Aynı gün, Dahiliye Nazırı **Adil Bey**, **Ali Galip**'e hızla yükselmesini sağlayacak önemli bir görev verileceğini müjdeledi.

30 Ağustos 1919 **Ali Galip** Sivas Valiliğine ve Sivas'taki 3. Kolordu Komutanlığına atandı.

3 Eylül 1919 Hükümet, yanma 100-150 Kürt atlısı alarak, Sivas Kongresi'ni dağıtması ve **Mustafa Kemal** ile dava arkadaşlarını tutuklaması için Elaziz (Harput) Valisi **Ali Galip Bey**'e talimat verdi: *"...Sizin gibi yüksek bir kişiyi onun için oraya gönderiyoruz. Oralardaki Kürt aşiretlerinden güvenilen yüz, yüz elli kadar süvariyi birlikte alarak, Sivas'a, hiç kimsenin beklemediği bir zamanda varıp Valiliği ve Kumandanlığı hemen ele alacak ve (...) hemen etkin bir duruma girerek toplantıya meydan vermemiş olacağınız apaçıktır... Hemen yola çıkınız... Harbiye Nazırı Süleyman Şefik- Dahiliye Nazırı Adil"*

6 Eylül 1919 Sivas Kongresi'ni basmak amacıyla, Bedirhan ailesinden **Celadet** ve **Kâmuran** ile Diyarbakırlı **Cemil Paşa oğlu Ekrem** adlarında üç kişi, yanlarında eskiden Diyarbakır ilinde vaktiyle bize karşı propaganda yapan bir yabancı subay (**Noel**) ile birlikte, silahlı Kürtlerin koruyuculuğunda Elbistan ve Akçadağ (Arga) üzerinden Malatya'ya geldiler.

7 Eylül 1919 **Mustafa Kemal**, **Ali Galip**'i, **Halil Bey**'i, **Noel** ve arkadaşlarını "behemehal" tutuklanmaları için ilgili komutanlara emirler verdi.

9 Eylül 1919 Malatya'daki 15. Alay Komutanı **İlyas Bey** ve ayrıca Aziziye ve Siverek'ten bazı birlikler, **Ali Galip**'i, **Noel**'i ve yanındaki Kürtçüleri tutuklamak için harekete geçtiler. Fakat o gece, telgraf müdürü –sır tutmaya yemin ettiği halde– **İlyas Bey** birliğinin gelmekte olduğunu **Ali Galip**'e haber verdi.

10 Eylül 1919 **Ali Galip**, Mutasarrıf **Halil Rami**, **Noel** ve yanındaki öteki Kürtçüler, şafakla birlikte Malatya'dan

kaçtılar. (**Atatürk**, *Nutuk*'ta *"Bu kişilerin kaçmalarına göz yumulduğu kesin bir gerçektir"* diyor.)

10 Eylül 1919 **Mustafa Kemal Paşa**'dan Diyarbakır'da 13. Kolordu Kurmay Başkanı **Halit Bey**'e şifre tel: *"Malatya durumu sizce bilinmektedir. Hayınların kovalanarak yakalanmaları ve Kürtlük akımına uygun ortam yaratılmasına meydan verilmemesi için Kolordunuzca her türlü önlemlere girişilmesi pek önemlidir..."*

15 Eylül 1919 **Mustafa Kemal Paşa**, *"Türk ve Kürt birbirinden ayrılmaz öz kardeş olarak yaşayacaklar, dış düşmanlara karşı demirden bir kale halinde kalacaklardır!"* dedi.

24 Eylül 1919 **Mustafa Kemal Paşa**, General **Harbord**'a uzun bir muhtıra sundu. Muhtırada İngilizlerin Türk milletini sömürgeleştirmek için Türklerle Kürtleri birbirlerine düşürmeye çalıştıklarına da parmak bastı.

27 Eylül 1919

* Kahire'deki İngiliz Albayı **Meinertzhagen, Lord Curzon**'a, *"Kuzey bölgesindeki siyasi subayımdan aldığım bir raporda, Noel'in tehlikeli bir Türk aleyhtarlığı ve Kürt taraftarlığı propagandası yürüttüğünü"* bildirdi.
* **Noel**'den İstanbul Yüksek Komiserliği'ne tel: *"Bedirhan ailesinden **Emin Ali** Diyarbakır Valiliğine, **Hamdi Paşa** Diyarbakır'daki 13. Kolordu Komutanlığına, bir Kürt de Mardin Mutasarrıflığına atansın. Tutunamasa bile Türk-Kürt birliği daha da zayıflatılmış olur."* (bkz. 1 Ekim)

30 Eylül 1919 ABD Yüksek Komiseri Amiral **Bristol**'den Washington'a tel: *"İngilizler Kürtleri kullanarak milliyetçi akımı boğmak istiyorlar..."*

1 Ekim 1919 İstanbul'da Amiral **de Robeck**'ten Bağdat'ta Albay **Wilson**'a tel:

***"Damat Ferit Paşa**, Diyarbakır gibi önemli bazı Kürt merkezlerine Kürt eşrafından valiler atamak istiyor. Böylece 'asayiş korunur' ve Kürtlerin Türk milli hareketine katılmaları önlenmiş olur.*

*Akla gelen adlar arasında **Seyyit Abdülkadir, Şeyh Taha** ve **Babanzade Mustafa Zihni Paşa** var. Görüşünüz nedir?"*

4 Ekim 1919 Amiral **Bristol**'ün haberalma subayı Teğmen **R. Dunn**, bir İngiliz meslektaşına şunları söylüyor: *"İngiltere, Türk milliyetçilerine karşı entrikalar çevirmektedir. Hatta Damat Ferit Hükümetinin bazı bakanları İngilizler tarafından atanmıştır. İngiltere, Mezopotamya sınırlarını kuzeye doğru genişletmek için Kürtleri Türklere karşı kışkırtmaktadır. Binbaşı Noel, Kürtleri ayaklandırmak için o bölgeye gönderilmiştir. Bunun böyle olduğunu Amerikalılar ellerindeki bilgileri üç değişik kaynaktan doğrulatmışlardır. Noel'in telgraflarını da ele geçirmişlerdir."*

3 Kasım 1919 İngiliz ajanı **Bill** ve yardımcısı Yüzbaşı **Scott**, Büyük Zap Vadisi'ndeki Bira-Kapra'da Kürtler tarafından öldürüldüler. (İngiliz siyasetine kızan Kürtler daha önce de bölgelerinde dolaşan bazı İngilizleri öldürmüşlerdi.) (bkz. 25 Temmuz)

19 Kasım 1919 Urfa aşiretleri Paris Barış Konferansı'na bir telgraf çekerek, Türklerden ayrılmayı hiç düşünmediklerini bildirdiler. Fransızların Ermenilere sahip çıkmak istemesi, İngilizlerin Kürtleri himayeye kalkışması ve Türklerle Kürtler arasına ayrılık sokmaya yeltenmeleri karşısında Urfalılar, bu ayrılıkçı girişimlere karşı seslerini yükselttiler: *"Herhalde Osmanlı camiasında kalacaklarını"* Barış Konferansı'na arz ettiler.

1-6 Aralık 1919 Siirt Sancağı ileri gelenlerinden birçok kişi, Dahiliye Nazırlığına bir telgraf çekerek Kürt Teali Cemiyeti'nin ayrılıkçı çalışmalarını protesto ettiler ve bu protesto telgrafı 1 Aralık 1919 günlü *İfham* gazetesinde yayımlandı. Kürt aşiretlerinden Dahiliye Nazırlığı'na buna benzer daha birçok telgraf gönderildi. Telgraflarda Kürtlerle Türklerin etle tırnak gibi birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturdukları, Kürtlerin devlete bağlı oldukları

vurgulandı. Bu telgraflar 1, 3 ve 6 Aralık 1919 tarihli İstanbul gazetelerinde yayımlandı. (Dahiliye Nazırlığı, 10 Aralık günü aşiretlere teşekkür etti. 11 Aralık günlü *İleri* gazetesi de *"Kürtlere teşekkür"* başlıklı bir makale yayımladı.)

8 Aralık 1919 Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı **Seyyit Abdülkadir**, İngiliz Yüksek Komiserliği Müsteşarı **Hohler** ile bir görüşme yaptı. Kürdistan için bağımsızlık istedi. Bunu Barış Konferansı'ndan beklediklerini, fakat Müttefiklerin verilecek kararı nasıl uygulatacaklarını sordu. *"Mustafa Kemal'in gitgide daha tehlikeli olduğunu"* söyledi. Kürtleri **Mustafa Kemal**'in üzerine saldırtmak için İngiltere'nin görüşünü öğrenmek istedi. *"Kürdistan'ın kaderi Büyük Britanya'nın politikasına sıkı sıkıya bağlıdır"* dedi. **Hohler, Abdülkadir**'in bağımsızlık konusundaki kararlılığından çok etkilendiğini ve Kürtlerin bağımsızlık isteklerini sempatiyle karşıladıklarını söyledi.

9 Aralık 1919 İngiliz Yüksek Komiseri Sir **J. de Robeck**, İstanbul'daki Kürtçülere bakarak, **Lord Curzon**'a şunları yazdı:

"Kürt bağımsızlığı sorunu, Majesteleri Hükümetince çok dikkatle incelenmesi gereken bir konudur; çünkü, biz bunu arzu ediyor olsak da olmasak da, Kürtler (Kürtçüler-BNŞ) *umutlarını öncelikle İngiliz Hükümeti'ne bağlamış bulunmaktadırlar."*

12 Aralık 1919 *İfham* gazatesinde **Ahmet Ferit (Tek)** imzasıyla *"Türkler ve Kürtler"* başlıklı bir makale çıktı. Makalede **Ahmet Ferit Bey** şöyle diyordu:

"Türkler ve Kürtler: Dört asır evvel kılıç iradesiyle değil, belki kalp iradesiyle birleşmiş iki milletin, dört asır sonra aynı taht ve taç etrafında müttehit (birlikte) *yaşamak için gösterdikleri şu vefa ve sadakat, bize Türk-Kürt müstakbel* (yarınki) *mutluluğu için ulu bir müjdedir."*

13 Aralık 1919 **Kâzım Karabekir Paşa** diyor ki:

"Şarkta Türk, Kürt diye ayrı iki fikir yoktur. Kürt de biliyor ki, Türksüz kendine yaşama hakkı yoktur. İşte bunun için o da Türk milleti camiasının bir ferdi olarak her kuvvete aynı azimle karşı koyacaktır. Benim gördüğüm Türklerden Kürtleri ayırmak için istiklal yemleri atılıyor..."

19 Aralık 1919 **Şerif Paşa**, Paris'te, Ermeni Delegesi **Boghos Nubar Paşa** ile ortak bir muhtıra imzaladı ve bu ortak muhtıra da Paris Barış Konferansı'na sunuldu. Bu muhtırada, bir büyük devletin koruyuculuğu altında bağımsız bir Ermenistan ve bağımsız bir Kürt devleti kurulması isteniyor ve bu devletlerin sınırlarının çizilmesi Barış Konferansı'nın takdirine bırakılıyordu.

22 Aralık 1919

* İngiltere ve Fransa delegeleri Londra'da toplanarak Türkiye ile yapılacak barış antlaşması esaslarını görüşmeye başladılar. Bu ilk oturumda, müzakerelerin esası, İstanbul ve Boğazlar, Türkiye'nin sınırları ve yönetimi, Ermenistan gibi konular ele alındı.
* Kürt ileri gelenleri, **Şerif Paşa**'nın Ermenilerle anlaşma yapmasına sert tepki gösterdiler. Bediüzzaman **Said-i Kürdi**, Dava Vekili **Ahmet Arif** ve Binbaşı **Mehmet Sıddık**, *Vakit* gazetesinde yayımladıkları şu ortak yazıyla **Şerif Paşa**'yı kınadılar:

"Dört buçuk asırdan beri İslamın fedakâr ve cesur taraftarı olarak yaşamış ve dini geleneklerine bağlılığı gaye bilmiş olan Kürtler, henüz beş yüz bin şehidin kanları kurumadan, şişlere geçirilen yetimlerin, gözleri oyulan ihtiyarların hatıralarını teessürle anarken, İslamiyetin zararına olarak tarihi ve hayati düşmanımız ile barış anlaşmaları imzalamak suretiyle dinlerine aykırı hareket edemezler. Bu nedenle, Kürt ulusal vicdanı bu gibi anlaşmaları imzalayanları tanımadığının ve emellerinin din ve milliyetlerini birleştirmek olduğunun bildirilmesine aracı olunması..."

(**Şerif Paşa**, Kürtlerden gelen tepkiler ve özellikle *Vakit* gazetesinde çıkan yukarıdaki yazı üzerine, Paris'teki Kürt delegeliğinden çekildiğini bir telgrafla aynı gazeteye bildirdi. **Şerif Paşa**'nın Kürtçü eylemleri böylece sona erdi.)

23 Aralık 1919

* Londra'da, İngiliz-Fransız görüşmelerinin üçüncü oturumu "Kürdistan" konusuyla açıldı. Fransız delegesi **M. Berthelot**, oturuma Kürtlere ilişkin bir not sundu. Bu notta, Kürdistan'ın bir bölümünün Mezopotamya'da, İngiliz mandası altında kalması, geri kalan bölümlerinde ise İngiliz-Fransız kontrolü altında, fakat nazari olarak Türk egemenliği korunarak Kürt aşiretlerinden bir federasyon oluşturulması önerildi. **Curzon** ise, bu konuda kararsız olduğunu söyledi. **Curzon**, *"Kürdistan için hiçbir manda mümkün değildir ve arzu edilemez... Kürdistan üzerindeki Türk yönetimi, nominal biçimde bile olsa devam etmemelidir"* diye konuştu.
* Aşiret telgrafları devam ediyor. Bunların bazıları basma da yansıyor. 23 Aralık 1919 tarihli *Yenigün* gazetesinde çıkan bir haberde, *"Erzurum'dan gelen dikkat çekici bir telgraf: 'Kürtlerle Türkler birbirinden ayrılmaz'"* deniyor.

6 Ocak 1920

Kürt aşiretlerinin sadakat telgrafları 1920 yılına da taştı. *Yenigün* gazetesi de bugünkü sayısında, *"Kürtlerin sadakati"* başlığı altında, Siirt ve Garzan'dan gelen telgraflara sütunlarında yer verdi.

8 Ocak 1920

Urfa Kuvayı Milliye Komutanı **Ali Saip Bey** (**Ursavaş**), aşiretlere yayımladığı bildiride, aralarındaki ayrılıkları bir yana bırakarak Fransızlara karşı birleşmelerini istedi: *"İslamı himaye eden, dünyada müstakil olarak yalnız Türkler ve Kürtler mevcuttur. Bugün İslamiyet ve vatan tehlikededir"* dedi.

12 Şubat 1920

* Birinci Londra Konferansı başladı. Buna, İngiltere, Fransa, İtalya katılıyor. **Lloyd George**, sorun-

ların başında Türkiye barışı (Sevr) geldiğini söyledi. Görüşmelere geçildi.

* Fransızların ayrılmasıyla Maraş kurtuldu.

16 Şubat 1920 Manyas ve Gönen bölgelerinde ikinci **Anzavur** aykalanması başladı. (Ayaklanma Londra Konferansı boyunca devam etti ve 16 Nisanda sona erdi.)

20 Şubat 1920 Londra Konferansı devam ediyor. Bugünkü toplantıya, *"Türkiye ile Barış Antlaşmasının Özet Tasarısı"* başlıklı bir belge getirildi. Bu belgede, ***"Kürdistan'ın geleceği ayrıca tartışma konusu olacaktır"*** cümlesi yer aldı. Bu konuda biraz konuşuldu ve bir plan hazırlanması kararlaştırıldı.

26 Şubat 1920 Londra Konferansı'nın bugünkü oturumunda "Kürdistan" konusu da ele alındı. Konu üzerinde genel nitelikte konuşmalar yapıldı. **Curzon**, ilke olarak, Türkiye'de bütün Türk olmayanların Türklerden ayrılacağını, Kürtlerin de Türklerden ayrılması gerektiğini söyledi. Konu ertelendi; bir karara bağlanmadan kaldı. (Birinci Londra Konferansı 10 Martta sona erdi.)

1 Mart 1920

* Meclisi Mebusan'a Türk-Kürt kardeşliğini savunan telgraflar gelmeye devam ediyor. Bugün Siverek ve Derik'ten gelen gelen telgraflarda, **Şerif Paşa**'mn **Boghos Nubar Paşa** ile Paris'te imzalamış olduğu Kürt-Ermeni Anlaşması protesto edildi. **Şerif Paşa**'nın Kürtleri temsil edemeyeceği üzerinde duruldu. Kâhta, Silvan, Van, Hakkâri, Hasankale'den de aynı yolda telgraflar gönderildi. Ayan Meclisinde de Çıldır, Oltu, Ardahan, Kağızman, Akbaba, Sarıkamış, Zaruşat, Kars, Şurakel temsilcilerinin anavatana bağlılık telgrafları ile Siverek'ten gelen ve **Şerif Paşa**'yı protesto eden telgraf okundu. Türklerle Kürtlerin yapışık ikizler gibi kardeş olduğu yolunda konuşmalar yapıldı.
* *Albayrak* gazetesi de *"Van Kürt rüesa-yı muhteremesi"* başlığı altında, Zilan, Dilan, Haydaran, Kündi, Mahmuran, Şemski vb. aşiretlerinin bir-

lik-beraberlik telgraflarını yayımladı. *"Ayrılık davasından vazgeçmeyenlere işte cevap"* dedi.

2 Mart 1920 **De Robeck**'ten **Curzon**'a yazı. **Ryan**'ın muhtırası: *"Kürt lider **Seyyit Abdülkadir**, 21 Şubatta beni görmeye geldi. Kürtlerin Ermeni hâkimiyeti altına sokulmamasını istedi. **Abdülkadir** Halifeliğe kalben bağlı olduğundan, Türk bayrağı altında bir Kürt özerkliğini onaylıyor. **Şerif Paşa** da Kürtlerin bölünmesini istemiyor ve Türklere yaklaşıyor."*

5 Mart 1920 Kürt mebuslar, *Tasvir-i Efkâr* gazetesine bir demeç vererek, birlik, beraberlik ve devlete sadakat düşüncelerini vurguladılar. Mebuslar, **Şerif Paşa**'nın Paris'te **Boghos Nubar Paşa** ile anlaşma imzalamasını da tepkiyle karşıladılar.

16 Mart 1920 İstanbul, İngilizlerce resmen işgal edildi.

26 Mart 1920 **Lord Curzon, de Robeck**'e gönderdiği 254 nolu telgrafta:
"Barış Konferansında, Türkiye'den koparılmış özerk bir Kürdistan politikası amaçlıyoruz. Bunun uygulanabilir olup olmadığını anlayabilmek için Kürt kamuoyunun sorumlu bazı liderlerinin görüşlerine başvurmayı arzu ediyoruz... Onu istemeyen veya ondan yararlanamayacak bir halka bir iyilikte bulunmanın bir yararı yoktur..." dedi. (Amiral **de Robeck**, üç gün sonra cevap verdi. bkz. 29 Mart 1920)

29 Mart 1920 Amiral **de Robeck**'ten **Lord Curzon**'a cevap (Tel. No. 302):
"Kürdistan için bağımsızlık ya da özerklik önerisinde bulunmak konusunda çok tereddüt vardır. 'Kürt görüşü' diye bir şey yoktur. Ülkedeki Kürtlerin büyük çoğunluğu yukarıdan yönetilmeyi bekliyor; hemen hiç ortak tarafları bulunmayan aşiret ağalarından ve şeyhlerden daha yukarısını görebilenlerin sayısı ise parmakla gösterilebilecek kadar azdır... Kürdistan dışındaki eğitimli Kürtlerin bazılarında ayrılıkçı fikirler besleyenler var-

dır; ama onlar da etkilerini ve önemlerini abartmaya yatkındırlar... Örneğin Şerif Paşa'nın gerçekte hiçbir ağırlığı yoktur... kendisine artık önem vermeye değmez."

11 Nisan 1920

* Şeyhülislam **Dürrizade Abdullah**'ın, milli kuvvetlerin "kâfir" ve öldürülmelerinin "vacip" olduğunu bildiren fetvaları *Takvim-i Vekayi*'de yayımlandı. (San Remo Konferansı öncesinde.)
* **Damat Ferit**, Kuvayı Milliye aleyhinde bildiri yayımladı.
* **Vahdettin**, Osmanlı Meclisi'ni bir irade ile feshetti.

16 Nisan 1920

* Yüksek Komiser **de Robeck**, **Curzon**'a, *"Kürt lider Seyyit Abdülkadir'in Milliyetçilere saldırmaya hazır olduğunu"* bildirdi ve *"Planın olumlu karşılanacağını umuyorum"* dedi. (San Remo Konferansı arifesinde.)
* Ankara Müftüsü **Rifat (Börekçi)** ile Anadolu ulması, **Dürrizade**'nin fetvalarına karşı fetvalar yayımladılar.

18 Nisan 1920

* San Remo Konferansı başladı. (Türkiye ve "Kürdistan" konularını da görüşecek olan konferans 26 Nisanda sona erecek.)
* İstanbul Hükümeti, Milli kuvvetleri bastırmak amacıyla, **Kuvva-i İnzibatiye** adlı bir örgüt kurulmasına ilişkin kararname çıkardı. (Hilafet Ordusu adını da taşıyan bu örgüt, 26 Haziran 1920'de kaldırıldı.)

19 Nisan 1920

* San Remo Konferansı'nın ikinci günü. Bugün, "Kürdistan" konusu görüşüldü. **Lord Curzon** şunları söyledi (tutanaktan aktarıyoruz):
"(Curzon) İstanbul, Bağdat ve başka yerlerde soruşturmalar yaptırdıktan sonra, sonuçta, temsil yeteneği olan bir Kürt bulmak olanağı elde edememiştir. Hiçbir Kürdün kendi özel kabilesi ötesinde hiçbir şey temsil etmediği izlenimi edinilmektedir. Şerif Paşa kendini Kürtlerin temsilcisi gibi göstermişse de onu böyle tanıyan olmamıştır.

Öte yandan Kürtlerin, arkasında bir Büyük Devlet olmadıkça, varlıklarını sürdüremeyecekleri düşüncesinde oldukları izlenimi edinilmektedir. İngiliz korumanlığını (ptotektorasını) *isteyerek kabul edecekleri ve Fransız korumanlığım isteyecekleri kuşkusuzdur. Ama ne Fransa, ne de Büyük Britanya bu görevi üstlenecek olurlarsa –ki her ikisinin de istemeyeceği umulur– kendilerinin Türk koruması altında bırakılmalarının yeğlenebileceği düşüncesinde oldukları sanılıyor. Ülke Türk yönetimine alışmıştır ve değişik bir koruyucu keşfedilemeyecek ise Türkiye'den ayrılması güç olacaktır... Bu konuyu andlaşma içinde çözmek çok güçtür. Bununla birlikte bir şey de yapılması gerekiyor."*

Akşama kadar süren görüşmeler sonunda *"Kürdistan Hakkında Değiştirilmiş Madde Tasarıları"* başlıklı bir metin kabul edildi. (Bu tasarılar, Sevr Antlaşması'nın 62.-64. maddelerinin esasını oluşturacaktır -BNŞ.)

* Yüksek Komiser **de Robeck, Lord Curzon**'a, *"İstanbul'daki Kürt liderler arasında görüş ayrılıkları var... Kürt görüşünün güvenilir bir temsilcisi yok"* diye yazdı.
* San Remo Konferansı'nda Türk barışının görüşüldüğü haberleri Türk basınında yer aldı. *İkdam, İleri* gazeteleri: *"**Lord Curzon**, 'Kürtleri İngiliz ve Fransız mandasına alarak Türklerden ayırabiliriz' dedi."*

21 Nisan 1920 San Remo Konferansı'na devam edildi. Türk barışı (Sevr) tasarısı görüşüldü. Bugünkü görüşmeler sonunda, Türkiye'yi sömürü bölgelerine ayırmayı öngören "Üçlü Anlaşma Tasarısı" kabul edildi.

23 Nisan 1920

* TBMM açıldı.
* San Remo Konferansı devam ediyor. Bugünkü görüşmeler sonunda, Türkiye'yi İngiliz, Fransız, İtalyan sömürü bölgelerine bölüştürmeyi

öngören "Üçlü Anlaşma Tasarısı" kabul edildi. (Ankara'da TBMM'nin açıldığı saatlerde!)

24 Nisan 1920

* San Remo Konferansı'nda, Türkiye'ye dayatılacak barış antlaşması (Sevr) tasarısı tamamlandı ve üç müttefik devlet tarafından parafe edildi.
* **Lord Curzon**, San Remo Konferansı'nda Kürtler hakkında varılan kararı, şimdilik gizli tutması kaydıyla, Yüksek Komiser **de Robeck**'e telledi: *"Barış Antlaşması* (Sevr), *Kürtlerin çoğunlukta oldukları bölgeler için yerel özerklik planı hazırlamak üzere, antlaşmanın yürürlüğe girmesinden altı ay içinde üç Büyük Devletin bir komisyon kurmalarını ve tam bağımsızlık için Kürtlerin bir yıl içinde Milletler Cemiyeti'ne başvurmalarını öngörmektedir..."*
* Kürdistan Teali Cemiyeti, bir mektupla, İngiltere Başbakanı **Lloyd George**'a teşekkür etti ve İngiltere'den yardım istedi.

26 Nisan 1920

* San Remo Konferansı sona erdi. Bu konferansta hazırlanan ve Türkiye'ye imzalatılacak barış antlaşması (Sevr) tasarısı hakkında ilk haberler, *İkdam, Alemdar, İleri* gibi Türk gazetelerinde görüldü.
* TBMM Başkanı **Mustafa Kemal Paşa, Lenin'e** bir mektup göndererek, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye savaş araçları ve kredi olarak 5 milyon altın ruble göndermesini istedi.

29 Nisan 1920

TBMM'de "Hıyanet-i Vataniye Kununu" kabul edildi (Sayı 2). Kanun, TBMM'nin meşruluğuna karşı ayaklanarak "muhalefet ve ifsadatta" bulunanların vatan haini sayılmasını öngördü ve 48 saat sonra yürürlüğe girdi.

1 Mayıs 1920

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'de şunları söyledi: *"Meclisi Âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasırı İslamiyedir, samimi bir mecmuadır. Binaenaleyh, bu Heyeti Âliyenin temsil ettiği, hu-*

kukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir unsuru İslama mahsus değildir. Anasırı İslamiyeden mürekkep bir kitleye aittir..."

2 Mayıs 1920 Namuslu ve dindar Kürt kardeşlerimizin gösterdikleri yurtseverce tepki üzerine, Paris'te oturan **Şerif Paşa**, Kürt heyeti başkanlığından ayrıldı. (Şerif Paşa'nın Kürtçü eylemleri sona erdi.)

3 Mayıs 1920 TBMM'de ilk İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) seçildi.

8 Mayıs 1920 **Anzavur**, parayla topladığı bir kuvvetle, milli kuvvetleri dağıtmak amacıyla İzmit'ten Adapazarı'na hareket etti.

9 Mayıs 1920

* TBMM, İslam dünyasına bir bildiri yayımladı. Bildiride sömürgecilerin Müslümanlara yaptıkları zulümler hatırlatıldı. *"Mısır'da ve Hind'de olduğu gibi İslamın başını İslamın eliyle ezenler, bizi Halifeye âsi ve günahkâr bir zümre olarak tanıtmak istiyor"* dendi.
* Dersim Mebusu **Mir Hüseyin**, TBMM'ye bir önerge vererek, yıkıcı İngiliz propagandasına karşı halkın aydınlatılması için Dersim'e bir İrşat Heyeti (öğüt kurulu) gönderilmesini istedi: *"Bu tedbir vaktiyle yapılmazsa Anadolu'da ve bilhassa Kürdistan'da tefrika husulüne* (ayrılık yaratmaya) *milyonlarca liralar sarfiyle çalışmakta olan İngilizlerin âmali bedhahanesi teshil edilmiş* (kötü emelleri kolaylaştırılmış) *olacaktır"* dedi. (Önerge 11 Mayısta TBMM Genel Kurulunda okundu ve gereği için İrşat Heyetine havale edildi.)

10 Mayıs 1920 **Anzavur** Adapazarı'nı işgal etti.

11 Mayıs 1920

* Fransa Başbakanı **Millerand**, barış antlaşması (Sevr) taslağını, Osmanlı Heyeti Başkanı **Tevfik Paşa**'ya bildirdi. **Tevfik Paşa**, bunu bağımsız devlet anlayışına uygun görmediğini söyleyerek cevap vermek için bir ay süre istedi.
* Fransa Başbakanı **Millerand**, San Remo'da kararlaştırılan Türkiye ile barış şartlarını (Sevr

Antlaşması'nı), Versailles'da, **Tevfik Paşa** başkanlığındaki İstanbul Hükümeti heyetine tebliğ etti. (Antlaşma Ankara Hükümeti'ne tebliğ edilmedi.) **Tevfik Paşa**, bunu bağımsız devlet anlayışına uygun görmedi ve Hükümetinin cevap vermesi için 1 ay süre istedi.

* Kürtçü **Nemrut Mustafa Paşa** başkanlığında kurulan 1 Numaralı Divanıharp, **Mustafa Kemal Paşa** ile diğer bazı Kuvayı Milliye önderlerini gıyaben ölüm cezasına çarptırdı! (Padişah 24 Mayısta bu kararı onayladı.)
* Dışişleri Bakanı **Bekir Sami (Kunduh)** ve İktisat Bakanı **Yusuf Kemal (Tengirşek)** Beyler, Sovyet Rusya ile görüşme yapmak üzere Moskova'ya doğru yola çıktılar.

13 Mayıs 1920

* Mersin mebusu **İsmail Safa Bey, Damat Ferit Paşa**'nın vatandaşlıktan çıkarılması için TBMM'ye önerge verdi.
* **Venizelos**, Yunan Meclisinde, Sevr barış şartlarını açıkladı. Yunan milletvekillerini, harita üzerinde Yunanistan'ın büyüklüğünü izlemeye çağırdı, Yunanistan'ın büyümekten korkmadığını belirterek, Osmanlı Devleti'nin parçalanması üzerinde durdu. **Venizelos**, Ermenistan sınırının Başkan **Wilson** tarafından cömertçe çizileceğini umudunu ve bağımsız Kürdistan kurulması dileğini anlattı, sözleri coşkuyla alkışlandı.

22 Mayıs 1920

Sevr Antlaşması tasarısı TBMM gündemine geldi. Başkan **Mustafa Kemal Paşa**;
"Efendim, gazetelerden alınmış sulh muahedanemesine dair bazı malumat vardır. Buna vukuf için arzu buyursanız okunsun efendim" dedi. 56. Fırka Kumandanı **Bekir Sami Bey**'den gelen gazetede yayımlanmış Sevr Muahedesi hakkındaki telgraf okundu. Karahisarısahib Mebusu **Nebil Efendi**, *"Boşuna yorulmuşlar. Türkiye yok diye idiler daha iyi ederlerdi"* dedi. Milletvekilleri söz alarak antlaşmaya karşı tepkilerini, öfkelerini dile getir-

diler... Sonunda Reis Paşa (**Mustafa Kemal Paşa**) toplantıya şöyle son verdi: *"Efendiler, milletimizin hissiyatını tamamen tercüme eden bu heyecan ve teessüratımızı zayi etmeden, **idamımıza hükmeden düşmanlarımıza karşı daha azimkârane ve daha kuvvetli mukavemet çarelerini düşünmek için celseyi tatil ediyorum...**"*

1 Haziran 1920
* Milli Aşireti ayaklanması çıktı. (8 Eylülde bastırıldı.)
* Amerikan Senatosu, Başkan **Wilson**'un Ermenistan mandası önerisini reddetti. Senato, 13'e karşı 52 oyla red kararı alırken, bu mandanın ABD'ye maddi kazanç getirmeyeceği, aksine, yük getireceği noktasından hareket etti.

7 Haziran 1920
TBMM, 16 Mart 1920 tarihinden beri İstanbul Hükümeti'nce imzalanmış ve imzalanacak bütün anlaşma ve antlaşmaları geçersiz sayan yasayı kabul etti. (Bu yasaya göre Sevr Antlaşması da İstanbul Hükümeti'nce imzalansa bile geçersiz sayılacaktır.)

8 Haziran 1920
Milli Aşireti ayaklanması Viranşehir ve Siverek yöresine yayıldı.

14 Haziran 1920
Ankara'da *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi Sevr barış şartlarını *"İdam hükmü"* manşetiyle verdi. *"Düşmanların bu kararına karşı bizim de bir şeye karar vermemiz lazım: Yaşamak! Evet, ölmemek için uğraşıyoruz ve onun için mücadele edeceğiz"* diye yazdı.

18 Haziran 1920
Ayaklanma halindeki Milli Aşireti kuvvetleriyle ordu birlikleri arasında Urfa yöresinde çarpışmalar oldu.

19 Haziran 1920
Ordu kuvvetleri isyancı Milli Aşireti kuvvetlerini Suriye'ye doğru sürdü. Aşiret kuvvetleri düşman tarafına sığındı.

22 Haziran 1920
* Yunan kuvvetleri Milne hattını geçerek genel saldırıya başladı.
* Akhisar ikinci kez işgal edildi.

23 Haziran 1920
Salihli Yunanlılarca işgal edildi.

24 Haziran 1920 Alaşehir, Kırkağaç ve Soma Yunanlılarca işgal edildi.

25 Haziran 1920
* İngilizler Bandırma'ya asker çıkardı.
* Türk direnişi Fransız parlamentosunda konuşuldu. Fransız eski Başbakanı **Briand** şöyle konuştu: *"Türkiye'yi ortadan kaldırmak Müttefiklerin savaş hedeflerinden biri idi. Türklere kâh 'yaşayacaksın', kâh 'yaşamayacaksın' dersek bu onlarda yurtseverlik duygusunu uyandırır, çetecilik yaparlar.* ***Mustafa Kemal ve çetelerinin bizim ülkemizdeki benzerlerine yurtsever denir."***
* Musul'daki İngiliz siyasi subayı, Şeyhülislam **Dürrizade Abdullah**'ın Kuvayı Milliye aleyhindeki fetvasından bir örneği Şırnak aşiret reisi **Süleyman Ağa**'ya gönderdi.

26 Haziran 1920 Elcezire ve Adana Cephesi Komutanlıkları kuruldu. Adana Cephesi Komutanlığına Albay **Salahattin Adil Bey**, İran sınırı ile Fırat arasını kapsayan Elcezire Komutanlığına da **Nihat Paşa** (**Anılmış**) atandı. (Nihat Paşa, TBMM'deki eleştiriler nedeniyle 6 Kasım 1921'de Ankara'ya alındı.)

3 Temmuz 1920 **Mustafa Kemal Paşa**, Meclisin gizli oturumda şunları söyledi:
"Sureti umumiyede prensip şudur ki, hududu milli olarak çizdiğimiz daire dahilinde yaşayan anasırı muhtelife-i İslamiye; yek diğerine karşı ırkî, muhitî, ahlâkî bütün hukukuna riayetkâr özkardeştirler... hududu milli dahilinde Kürt, Türk, Laz, Çerkes vesair bütün bu İslam unsurlar müşterekülmenfaadır..."

16 Temmuz 1920 **Damat Ferit Paşa**, İngiliz Yüksek Komiseri **de Robeck**'e, barış şartlarını çok ağır bulduklarını, fakat imzalamaktan başka çıkar yol göremediklerini söyledi.

19 Temmuz 1920 Hürriyet ve İtilaf Partisi lideri **Sadık Bey**, partisinin Sevr Antlaşması'nı imza edilmesinden yana olduğunu açıkladı.

20 Temmuz 1920 İstanbul Hükümeti, devletin varlığı çok daralmış bile olsa, Sevr Barış Antlaşması'nın imzalanmasını kararlaştırdı. **Hadi Paşa** ile **Rıza Tevfik Bey** antlaşmayı imzalamakla görevlendirildi. (Bunlara 25 Temmuzda Bern eski Elçisi **Reşat Halis Bey** de eklendi.)

22 Temmuz 1920 * İstanbul'da, Saray'da toplanan Saltanat Şûrası Sevr Barış Antlaşması'nın imzalanması kararı aldı. Katılan 43 kişiden 42'si antlaşmanın kabulü için oy kullandı, yalnız Topçu Feriki **Rıza Paşa** bu karara katılmadı.

* **Damat Ferit Paşa**, Osmanlı Hükümeti'nin Sevr Barış Antlaşması'nı imzalamak üzere **Hadi Paşa, Rıza Tevfik Bey** ile **Reşat Halis Bey**'i görevlendirdiğini bir nota ile İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir **J. de Robeck**'e bildirdi.[4]

28 Temmuz 1920 **Damat Ferit Paşa**'nın İngiliz Yüksek Komiseri **de Robeck**'e önerisi: *"Kürtleri Mustafa Kemal'e karşı birlikte kullanalım!"* Yüksek Komiser, Londra'ya, *"Planın uygulanması imkânsız değil"* dedi.

4 Ağustos 1920 **Damat Ferit Paşa** Hükümeti, bir bildiri yayımlayarak, Sevr Antlaşması'nı imzalayacağını açıkladı. Bildiride, milli kuvvetler kastedilerek, *"Anadolu'da isyancı İttihat Komitesi mutlaka ezilecektir"* dendi.[5]

10 Ağustos 1920 * Sevr Barış Antlaşması imzalandı. Antlaşmayı, Osmanlı Hükümeti adına **Hadi Paşa, Rıza Tevfik Bey** ve **Reşat Halis Bey** imzaladılar. Antlaşma ile Türkiye parçalanıp bölüşüldü ve Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan ile özerk bir Kürdistan kurulması öngörüldü.

* Sevr Barış Antlaşması ile birlikte bir de Üçlü Anlaşma imzalandı. Bu anlaşma ile Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne bırakılan bölgeleri İngiliz, Fransız ve İtalyan nüfuz bölgelerine bölündü.

4) Notanın tam metni için bkz. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk II*, s.241.
5) *Ibid.*, s.156.

* Sevr Antlaşması'mn imzalandığı gün Sovyet Rusya da Ermenistan'la gizli bir anlaşma imzaladı. Anlaşmada, Türkiye'den Ermenilere toprak verilmesi öngörüldü. (**Çiçerin**, Moskova'da **Bekir Sami Bey**'le yaptığı görüşmede, Van ve Bitlis taraflarından Ermenilere toprak verilmesini istedi ve Sovyet Rusya'nın Ankara Hükümeti'ne yardımının bu şarta bağlı olduğunu söyledi. Ankara, bu haksız Rus talebine sert tepki gösterdi.)

11 Ağustos 1920 Şammar aşireti Şeyhülmeşayihi, TBMM Başkanı **Mustafa Kemal Paşa**'ya bağlılık telgrafı gönderdi. *"Din ve millet uğrunda canımızı feda etmeye hazırız. Yok olsak bir yabancı boyunduruğu altına girmeyiz"* dedi. (Telgraf, 16 Ağustos günü Meclis Genel Kurulunda okundu.)

12 Ağustos 1920 Sevr Antlaşması'nın önceki gün imzalandığının duyulması üzerine, İstanbul'da genel yas ilan edildi: İstanbul gazeteleri siyah çerçeveli çıktı. Camilerde yaslı âyinler yapıldı. Müslümanlar dükkânlarını kapattılar. Ulaşım araçları 4 dakika durdu.

16 Ağustos 1920 **Kâzım Karabekir Paşa**, Sevr Antlaşması'nı imzalayanların vatan haini sayılmasını TBMM'ye önerdi.

19 Ağustos 1920 Sevr Antlaşması'nı imzalayanlar ile Saltanat Şûrası'nda Antlaşmanın imzalanması lehinde oy kullanmış olanlar TBMM tarafından vatan haini ilan edildiler (Karar, sayı: 37).

24 Ağustos 1920 Milli Aşireti ikinci kez ayaklandı. Aşiret, 2-3.000 kadar atlı ve develi, bir o kadar da yaya ile güney sınırımızdan içeri girdi.

26 Ağustos 1920 Milli Aşireti asileri Viranşehir'i ele geçirdiler, telgraf tellerini kestiler.

30 Ağustos 1920 Moskova'da görüşmeler yapan **Bekir Sami Bey**, **Çiçerin**'in Ermeniler için Anadolu'dan toprak istediğini Ankara'ya rapor etti: *"Çiçerin, Ermenistan'a mutlaka Van ve Bitlis vilayetlerinden bir yer ifrazı lüzumunu ileri sürdü... Bize ede-*

cekleri muavenetin (yardımın) *bu esasa müstenit olduğunu... mısırren* (ısrarla) *söyledi"* diye yazdı.

7 Eylül 1920 Milli Aşireti isyancıları, 5. Tümen'in saldırısı üzerine Suriye'ye kaçtılar.

16 Eylül 1920 TBMM Hükümeti, bir kararname ile, Viranşehir'de Milli Aşireti isyancıları tarafından mal ve eşyaları alınmış olan memur ve subaylara ikişer maaş tutarında avans ödemeyi kabul etti.

1 Ekim 1920 Koçkiri aşiretinden **Alişir**, Kemah köylerini bastı. **Koçkiri ayaklanması** başladı.

15 Kasım 1920 Bazı Kürt aşiretleri Hozat'ta bir toplantı yaptılar ve Hükümetten bazı isteklerde bulundular. Koçkiri ayaklanması genişlemeye başladı.

18 Kasım 1920 Koçkiri ayaklanmasına ilişkin haberler TBMM'ye taşındı. Dersim mebusu **Hasan Hayri Bey** ve arkadaşları Dersim yöresinde *"ne gibi uygunsuzluklar meydana geldiğini"* Hükümete sordular. O yörede *"birtakım propagandacıların dolaştığının doğru olup olmadığı, doğru ise Hükümetçe ne gibi önlemler alındığı"* hakkında bilgi istediler. Bu sorulara İçişleri Bakanı **Adnan Bey (Adıvar)** kısaca cevap verdi:

"...Dersim'de önemli ve kaygılanılacak bir olay yoktur. Dersim'de Kürtlük ve Türklük diye bir şey söz konusu değildir. Yalnız Alişir adında birisi başına birkaç kişi toplamış, o yörede dolaşıyormuş. Kemah'ın birkaç mahallesine saldırmış ve orada birkaç ev yakmış ve bir-iki yağmada bulunmuştur. Bunun üzerine Sivas'tan Koçgiri başkanlarından Alişan Bey tayin edilmiş, onu takip ediyor" dedi.

6 Ocak 1921 I. İnönü Savaşı başladı. Yunan birlikleri Eskişehir doğrultusunda ilerlemeye başladılar.

7 Ocak 1921 Yunan ilerleyişinden yararlanan **Çerkez Ethem**, düzenli birliklere saldırdı, Gediz'i topa tuttu ve Kütahya'ya yürümeye çalıştı.

9 Ocak 1921 Yunan birlikleri İnönü mevzileri önüne geldi ve saldırıya geçtiler.

10 Ocak 1921 Yunan taarruzu kırıldı.

12 Ocak 1921
* Batı Cephesi birlikleri Yunanlıları takibe başladılar.
* Ethem'in birlikleriyle düzenli birlikler arasında Kütahya'da çatışmalar sürüyor.

14 Ocak 1921 Ethem Gediz'e çekildi:

16 Ocak 1921 Düzenli birlikler yeniden Gediz'e girdi, Ethem geri çekildi.

18 Ocak 1921 Sivas-Divriği arasında Koçkiri asilerini takip eden Miralay **Halis Bey** komutasındaki kuvvetler Zara'ya girdiler.

25 Ocak 1921 İtilaf Devletleri, Sevr'in biraz yumuşatılması için Türkleri ve Yunanlıları Londra Konferansı'na davet ettiler.

13 Şubat 1921 Koçkiri asilerini kovalayan Miralay **Halis Bey** birlikleri Ümraniye'ye girdiler.

17 Şubat 1921
* İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda, Sevr Antlaşması'ndaki "Kürdistan" bölümünün antlaşmadan çıkarılmasını öngören bir muhtıra hazırlandı. Foreign Office'in üst düzey görevlilerinden Bay **Osborne** ile Bay **Nicolson** tarafından birlikte hazırlanan ve Londra Konferansı öncesinde Hükümete sunulan muhtırada, ***"Bu durumda*** (Antlaşmanın) ***Kürt bölümünü kaldırmayı öneriyoruz"*** ifadesi yer aldı.
* **Yusuf Kemal (Tengirşek)** heyeti ile Büyükelçi **Ali Fuat Paşa (Cebesoy)** ve elçilik kadrosu Moskova'ya vardılar.

21 Şubat 1921 Londra Konferansı açıldı.

26 Şubat 1921 Yalnız **Lord Curzon** ile **Bekir Sami Bey** heyetlerinin katıldığı Londra Konferansı'mn bugünkü oturumunda İzmir, Trakya ve "Kürdistan" konuları görüşüldü. **Bekir Sami Bey**, toplantıda, yetkilerini aşan bir dil kullandı.

1 Mart 1921 **Mustafa Kemal Paşa**, Londra'da bulunan **Bekir Sami Bey**'i, yetkilerini aşmaması için telgrafla uyardı: Telgrafta şu ifadeler kullanıldı: *"...**Kürdistan diye bir sorun yoktur.** Ermenistan ve Gür-*

cistan sınırları bu ülkelerin hükümetleriyle çözülmüştür, Londra Konferansı'nda bunlara değinmeye gerek yoktur... Sevr Antlaşması'nı kabul etmemiz yolundaki teklif, kesinlikle ve incelenmeden reddedilecektir... Trakya ve İzmir'de nüfus incelemesi yapılması, bu yerlerin Yunan askerlerince boşaltılması koşuluna bağlanacaktır. ***Yetkiniz Milli Misak'la sınırlıdır.***"

2 Mart 1921 Yunan Başbakanı **Kalogeropulos**, Türk ordusunun çabucak ezilmesi için Eskişehir ve Afyon üzerine askeri harekât yapılması talimatını verdi.

6 Mart 1921 Koçkiri ayaklanması (yeniden) başladı. Bu aşirete bağlı bin kişi, İmranlı kasabasını bastı, 6. Süvari Alayı isyancılarca esir ve imha edildi. Sabahtan akşama kadar süren çarpışmalar sonucu Koçkiri isyancıları 6 Martta Ümraniye'ye de girdiler. Askerler isyancılara esir düştüler.

8 Mart 1921 Koçkiri aşireti reislerinden **Alişir**, Koç Uşağı Aşireti Reisi **Bro İbrahim** 200 adamıyla Kemah'ın Hoguş köyüne geldi. Kemah kaymakamı ve jandarma komutanını esir aldı. (İsyancılar ertesi gün Terkilok köyünde diğer isyancılarla buluşarak hareketlerine devam edecekler.)

10 Mart 1921

* Dışişleri Bakan Vekili **Ahmet Muhtar Bey (Mollaoğlu)**, Londra görüşmeleri hakkında TBMM'ye bilgi verdi. Bakan vekili şöyle konuştu: *"...Delegasyon Başkanımız Kürdistan ve Ermenistan sınırları (...) hakkında bazı sorularla karşılaşmış (...) Kürdistan meselesine gelince: Böyle bir mesele bizde mevcut değildir. Biz bunu bilmiyoruz... Yalnız bir Türkiye meselesi vardır, yoksa Kürdistan meselesi yoktur. Bunu Avrupalılar bir defa daha öğrenmek isterlerse heyeti murahhasamız bunu bülendi âvaz* (yüksek ses) *ile söylesin, denilmiştir."*
* Koçkiri ayaklanması dolayısıyla Elazığ, Erzincan, Divriği ve Zara'da sıkıyönetim ilan edildi.

* Yunan Delegeleri ile İngiliz Başbakanı **Lloyd George** Londra'da görüştüler. **Gunaris**, *"Sevr Antlaşması'nı Türklere empoze ettirmek için Yunanistan'ın bütün fedakârlıkta bulunmaya hazır olduğunu ve Kemalist orduların üç ay içinde dağıtılabileceğini"* söyledi. İngiliz Başbakanı, Yunanistan'ın *"Türklere karşı saldırıya geçmekte serbest olduğunu"* söyledi.

11 Mart 1921

Koçkiri Aşireti'nin bazı ileri gelenleri, TBMM'ye bir telgraf çekerek bölgede imtiyazlı bir il kurulmasını, başına da yerli Kürtlerden bir vali atanmasını istediler. Bu "mümtaz" vilayet, Koçkiri kazası ile Divriği, Refahiye, Kuruçay ve Kemah ilçelerinden oluşacaktı.

12 Mart 1921

* Londra Konferansı'nm son genel toplantısı yapıldı. Bu toplantıda **Lloyd George**, İtilaf Devletlerinin Sevr Antlaşması'nda yapmayı düşündükleri değişiklik önerilerini içeren bir belgeyi Türk Delegasyonuna sundu. Bu belgede, Sevr Antlaşması'nın Kürdistan konusundaki maddelerinin (Md. 62-64) değiştirileceği de bildiriliyordu.
* Koçkiri asileri Divriği'den Havo bucağına gelen bir jandarma bölüğünü esir aldılar.
* Zara ileri gelenleri Sivas Valiliğine ve Merkez Ordusu Kumandanlığına bir telgraf göndererek, Ümraniye olayından dolayı üzüntü duyduklarını, İslam unsurların birbirlerinden ayrılamayacağını bildirdiler.
* Londra Konferansı'na, delegelerin hükümetleriyle temas etmeleri için, 19 Nisana kadar ara verildi. (Ama bu arada Yunan kuvvetleri taarruza geçirildi ve konferans bir daha toplanamadı.)

13 Mart 1921

* Merkez Ordusu Komutanı **Nurettin Paşa**, Bakanlar Kurulu kararıyla, Koçkiri ayaklanmasını bastırmakla görevlendirildi.
* **Alişir** idaresindeki Koçkiri aşiret kuvvetleri, Dersim çevresinde olaylar çıkardılar. Kuruçay kasabası yağma edildi. Görüşmek ve öğüt vermek için

gelen kaymakam ve belediye başkanı ve kasabanın ileri gelenleri götürüldü.

Mart 1921

* Van'ın Kürt ileri gelenlerinin Londra Konferansı'na bir telgraf çekerek, konferansta "Kürdistan"dan söz edilmesine tepki gösterdileri TBMM'ye duyuruldu: *"Kürdistan meselesinin* (Konferansta) *mevzuu bahis edilmesi münasebetiyle Van Kürt rüesası tarafından... Kürtleri ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Heyeti Murahhasası temsil eylediğinden bahisle Hariciye Vekâletine, Heyeti Murahhasaya ve Londra'daki Düveli Muazzama murahhaslarına telgraflar yazılmış*(tır)."
* Merkez Ordusu, Koçkiri ayaklanmasını bastırmak için seferberlik ilan etti.
* **Nurettin Paşa** birliklere gizli bir emirname yayımlayarak yağma edilen malları, fesatçı ve tahrikçileri 48 saat içinde geri vermeyenlerin isyancı sayılacağını bildirdi. **Nurettin Paşa**, halka yayımladığı bildiride de fesatçıların cezalandırılacağını, isyana karışmamış olan halka şefkatle davranılacağını duyurdu.
* **Alişir** komutasındaki Koçkiri aşiret kuvvetleri Ümraniye üzerine yürüdü.

Mart 1921

TBMM'ye Kürt çevrelerinden bölünmeye ve ayrılıkçılara karşı telgraflar gelmeye başladı. Telgraflar, hem Koçkiri isyanına, hem de Londra Konferansı'nda "Kürdistan"dan söz edilmesine karşı birer tepkiydi. Telgraflardan biri bugün TBMM Genel Kurulunda okundu. Bunda şöyle deniyordu:

"Kürtler küçük lokmanın pek kolay yutulacağını vaktinden çok evvel anlamışlardır. Türk birliğinden ayrılmak zihniyetinde bulunanları Kürtler kendi milletlerinden addetmezler. Kürtlerin mukadderatı Türkün mukadderatiyle tevemdir (eştir, ikizdir). *Biz Kürtler Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka halâskâr* (kurtarıcı) *beklemediğimiz gibi, Düveli İtilafiyeden* (Fransa,

İngiltere, İtalya'dan) *merhamet dilenmeye tenezzül etmiyoruz...*"

18 Mart 1921 Koçkiri aşiretinden Zara kasabası ileri gelenleri, oraya gönderilen nasihat heyetine bir sadakat ve taahhüt yazısı verdiler. Ümraniye olayından ötürü üzüntü duyduklarını, askerden alman silahların ve köylerden gasbedilen hayvanların eşkiyadan geri alınacağını ve eşkiyalık yapanların da hükümete teslim edileceğini belirttiler.

23 Mart 1921 Yunan birlikleri, Uşak ve Bursa üzerinden, Afyon ve Eskişehir'e doğru iki koldan taarruza geçtiler.

24 Mart 1921

* Yunanlılar, Pazarcık, Bozöyük, Bilecik, Dumlupınar'ı işgal ettiler.
* Çeşitli yerlerden, çeşitli Kürt aşiretlerinden *"Bir Kürdistan meselesi olmadığına dair"* TBMM'ye telgraflar yağdı. Şu yerlerden telgraflar alındığı mebuslara duyuruldu: Ahlat, Bitlis, Çemişgezek, Hizan, Hüseyinkeyf, Kâhta, Kangal, Midyat, Palu, Şırnak, Şirvan.

25 Mart 1921 Yunanlılar Söğüt ve Sapanca'yı işgal ettiler ve yakıp yıktılar.

26 Mart 1921

* Adapazarı Yunanlılarca işgal edildi. 11. Yunan Tümeni Sakarya'nın doğusuna atladı.
  Arifiye'deki Türk birliği esir düştü.
* Asi Koçkiri aşireti reisi **Alişir**, Pülümür aşiretlerine bir mektup gönderip onları da ayaklanmaya davet etti. (Zara ileri gelenlerinin sadakat ve taahhüt mektubu havada kaldı.)
* Hafik (Koçhisar) köylerinin Koçkiri ayaklanmasını kınayan ve Hükümete bağlılık bildiren telgrafları *Gaye-i Milliye* gazetesinde yayımlandı.

27 Mart 1921

* Yunanlılar Afyon'u işgal ettiler.
* Yunanlılar İnönü mevzilerine taarruz ettiler ve II. İnönü Savaşı başladı.

29 Mart 1921

* II. İnönü Savaşı'nın 3. günü. Savaş bütün şiddetiyle devam ediyor.

* Koçkiri isyancıları Kuruçay kasabasını bastılar. Kendilerini uyarmak isteyen Divriği kaymakamını ve yanındaki jandarmaları esir aldılar.

31 Mart 1921

* Londra Konferansı sona ermiştir ama bu konferansta "Kürdistan"dan söz edilmesine tepkiler devam etti. *"Kürdistan meselesi yoktur"* diye birçok yerden Konferansa çekilen telgrafların örnekleri Ankara'ya da gönderilmektedir. TBMM'ye Bitlis, Siirt, Çapakçur, Genç, Süleymaniye gibi yerlerden gelen telgraflardan biri bugün Meclis Genel Kurulunda okundu. Şöyledir:
"Altı buçuk asırdır ki, Türkiye İdaresinde kemal-i rahat ve refahla yaşıyoruz. Hiçbir zaman Türkiye'den iftirak ile (ayrılarak) *ayrı bir hükümet ve istiklâl, Kürtlerin hatırına gelmemiştir. Hayat-ı tarihiyemiz, revabıt-ı diniyemiz* (dini bağlarımız) *infikâk* (ayrılık) *kabul etmeyecek bir mahiyet-i maneviye ve maddiye ile yekdiğerine merbuttur* (bağlıdır). *Kürdistan namına konferansta söz söylemek salahiyetini ancak Büyük Millet Meclisi Hükümetini temsil eden Türkiye Heyeti Murahhasası istimale mezundur..."*
* İnönü'de Türk kuvvetleri karşı taarruza geçtiler.

1 Nisan 1921

İkinci İnönü Zaferi kazanıldı. Geceden bazı mevzileri işgal eden Türk atlıları, büyük kayıplar vererek çekilen Yunanlıları takibe başladı. Bozöyük ve Söğüt geri alındı. *Vahdet* gazetesinin haberi: *"Cephedeki Kürt aşiret süvarileri düşmana soluk aldırmıyor!"*

3 Nisan 1921

* Çekilen Yunan kuvvetleri, süvari akınlarıyla hırpalandı. İnegöl 5. defa Türklerin eline geçti.
* Merkez Ordusu Komutanı **Nurettin Paşa**, Sivas'tan birliklerine Koçkiri ayaklanmasını bastırmak üzere alacakları düzeni bildirdi.

4 Nisan 1921

* II. İnönü Savaşları genel olarak sona erdi...
* Koçkiri isyanı ise devam ediyor. Refahiye güneyinde askerlerle Koçkiri âsileri arasında çarpışmalar oldu.

5 Nisan 1921 Koçkiri isyancıları Refahiye'ye doğru saldırıya geçtiler. Giresun alayı saldırıyı püskürttü. Koçkiri aşiretinden 50 kişi öldü, 60 kişi yaralandı. Askerler, İmranlı kuzeyine çekildi.

6 Nisan 1921
* Zara güneyinde askerlerle Koçkirili isyancılar arasında çarpışmalar yeniden başladı. Aşiret güçleri 30 ölü ve bir o kadar da yaralı bırakarak çekildiler.
* Batı Cephesi'nin güney kısmında da Yunanlıların takibine başlandı.

11 Nisan 1921 Merkez Ordusu, Koçkiri asilerine karşı harekâta başladı.

15 Nisan 1921
* İsyancı Koçkiri Aşireti'ne karşı askeri herekât sürüyor. Bazı köyler isyancılarla birlikte doğuya çekiliyor.
* **Ahmet Anzavur**, Biga'da, **Rahman** adında bir Arnavut tarafından öldürüldü. (Anzavur'un adamlarından biri Rahman'ın karısını kirletmiş, cinayet bunun için işlenmiş!)

16 Nisan 1921 Merkez Ordusu, ayaklanan Koçkiri Aşireti köylerini tarıyor. **Topal Osman** komutasındaki 47. Piyade Alayı da harekâta katılmak üzere Giresun'dan Samsun'a geldi.

18 Nisan 1921 Koçkiri harekâtında 150 isyancı ölü ele geçirildi. Bazı isyancılar ve köylüler teslim oldu.

19 Nisan 1921 Merkez Ordusu birlikleri Zara'yı ele geçirdi. Başka bir harekâtta da ilçenin köyleri ele geçirildi. (Askeri harekât Mayıs ortalarına kadar devam etti.)

11 Mayıs 1921 İngiliz Yüksek Komiseri **Rumbold**'un raporu: *"Yunanlılar Kürtleri Mustafa Kemal'e karşı kullanma olanağını araştırıyorlar."* (İnönü muharebeleri sırasında Koçkiri aşiretini ayaklandırıp kullandılar, bu isyanın bastırıldığını görünce yeni arayışlara başlıyorlar.)

24 Mayıs 1921
* Merkez Ordusu Kumandanı **Nurettin Paşa**, Genelkurmay'a çektiği telgrafta *"İmranlı tenkil hareketi bitmek üzere..."* dedi.

* Ankara'ya **Mustafa Kemal**'i öldürmek için geldiği kanıtlanan İngiliz casusu **Mustafa Sagir** idam edildi.

25 Mayıs 1921 İngiliz Yüksek Komiseri **Rumbold**'un raporu: *"Kürt ayaklanması, İngiltere ile Türkler arasındaki çatışmada düşünülebilir."*

6 Haziran 1921 Sivas Valisi **Ebübekir Hazım Bey (Tepeyran)**, ayaklanmayı bastırırken **Nurettin Paşa**'nın Koçkiri halkına karşı sert davrandığını savunarak Sivas'a bir araştırma komisyonu gönderilmesini önerdi.

17 Haziran 1921 Koçkiri ayaklanması tamamen bastırıldı. Ayaklanmanın elabaşılarından **Haydar Bey**'in kardeşi **Alişan** ve 32 arkadaşı teslim oldu.

5 Temmuz 1921 Ümraniye'de toplanan bir grup, Koçkiri asileri için genel af çıkarılmasını istediler. Bu isteklerini Sivas Valiliğine ve Merkez Ordusu Komutanlığına çektiktikleri bir telgrafla da dile getirdiler. (Genel af istekleri Doğulu bazı milletvillerince Meclise de taşındı.)

10 Temmuz 1921 Yunan ordusunun Anadolu'da büyük taaruzu; Kütahya ve Eskişehir savaşları başladı.

22 Temmuz 1921 Türk ordusu savaşı keserek Sakarya'nın doğusuna doğru safha safha çekilmeye başladı. Kütahya-Eskişehir Savaşı sona erdi.

5 Ağustos 1921 **Mustafa Kemal**, Meclis'in orduya ilişkin yetkileriyle donatılarak, Başkomutan seçildi.

11 Ağustos 1921 Meclisin gizli oturumunda, Merkez Ordusu Kumandanı **Nurettin Paşa** eleştirildi. Ama ayaklanma bölgesine bir soruşturma komisyonu gönderilmesine bazı mebuslar karşı çıktılar. *"Önce genel af çıkarılsın, ondan sonra bölgeye komisyon gönderilsin"* gibi önerilerde bulundular!

23 Ağutos 1921 Sakarya Savaşı başladı.

13 Eylül 1921 Sakarya Zaferi kazanıldı.

19 Eylül 1921 TBMM, **Mustafa Kemal**'e "Gazi" sanı ve Müşir (Mareşal) rütbesi verdi.

5 Ekim 1921 Meclisin gizli oturumunda bazı milletvekilleri Koçgiri asileri için genel af istediler. Mersin Milletvekili **Selahaddin Bey** bu asilerin yetmiş-seksen kamu görevlisini öldürmüş olduklarını hatırlatarak, genel affa karşı çıktı. *"Afta adalet yapılmalıdır. Aksi takdirde sizin aczinize gülerler"* dedi. İçişleri Bakanı **Refet Paşa (Bele)** da genel affa karşı çıktı: *"Dünyada hakikaten en fena şey fenaların affıdır. Af nedir efendiler? Ben anlamam. Af adaletsizliktir. Neyi affediyorsunuz? Bu bir hak değildir. Allah bile affetmiyor efendiler..."* diye konuştu.

13 Ekim 1921 Kars Antlaşması imzalandı. (Türkiye'nin doğu sınırı kesinleşti.)

20 Ekim 1921 Türkiye ile Fransa arasında Ankara Anlaşması imzalandı. (Sevr Antlaşması yırtıldı.)

29 Ekim 1921 TBMM'de eleştirilen Merkez Ordusu Komutanı **Nurettin Paşa**, sert uygulamaları nedeniyle görevinden alındı.

9 Şubat 1922 **Cevat Çobanlı Paşa, Nihat Anılmış Paşa** yerine, Elcezire (Güneydoğu) Cephesi Komutanlığına atandı.

15 Şubat 1922 Merkez Ordusu kaldırıldı.

26 Ağustos 1922 Sabah 05.30'da top atışı ile **Büyük Taarruz** başladı. (Ertesi gün Afyon kurtuldu.)

30 Ağustos 1922 Dumlupınar Zaferi kazanıldı. (Kütahya kurtuldu.)

1 Eylül 1922 Başkomutan **Mustafa Kemal** ünlü emrini verdi: ***"Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!"***

9 Eylül 1922 Türk süvarisi saat 10.00'da salâ sesleri içinde İzmir'e girdi.

10 Eylül 1922 **Atatürk** ve büyük komutanlar İzmir'e gelerek hükümet konağına indiler.

22 Eylül 1922 **Damat Ferit** İstanbul'dan gizlice kaçtı.

23 Eylül 1922 İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa ve İtalya), Türkiye'ye mütareke önerisinde bulundular ve Türkiye'yi Venedik'te veya başka yerde toplanacak barış konferansına davet ettiler.

24 Eylül 1922	Hürriyet ve İtilafçılar, işbirlikçiler, bazı Rumlar ve Ermeniler, suçluların telaşı içinde İstanbul'dan kaçmaya başladılar.
29 Eylül 1922	Mütareke önerileri kabul edildi.
3 Ekim 1922	Mudanya Konferansı açıldı.
4 Ekim 1922	* Türkiye Müttefiklere cevap verdi ve barış konferansının İzmir'de toplanmasını önerdi. * Müttefikler, Türk Hükümeti'ni Lozan'da toplanacak barış konferansına çağırdılar.
11 Ekim 1922	Mudanya Mütareke Anlaşması imzalandı ve Yunan ordularının Meriç nehrine kadar Doğu Trakya'yı boşaltmaları hükme bağlandı.
19 Ekim 1922	**Refet Paşa (Bele)**, Trakya'yı teslim almak üzere İstanbul'a geldi ve büyük gösterilerle karşılandı.
26 Ekim 1922	**İsmet Paşa (İnönü)** Dışişleri Bakanlığına seçildi.
1 Kasım 1922	TBMM'ce Saltanat kaldırıldı.
3 Kasım 1922	TBMM, barış konferansında Türkiye'yi temsil edecek delegeleri belirledi: **İsmet Paşa** Başdelege, Sağlık Bakanı **Dr. Rıza Nur** ve Maliye Bakanı **Hasan Bey (Saka)** delege seçildiler.
4 Kasım 1922	**İsmet Paşa (İnönü)** başkanlığındaki Lozan Heyeti Ankara'dan ayrıldı. (Ayrılmadan önce İsmet Paşa'ya 14 maddelik bir Hükümet Talimatı verildi.)
11 Kasım 1922	Türk Heyeti Lozan'a vardı.
17 Kasım 1922	**Vahdettin** İngilizlere sığınarak "Malaya" adlı zırhlı ile yurt dışına kaçtı.
20 Kasım 1922	Lozan Barış Konferansı törenle açıldı.
21 Kasım 1922	Lozan'da görüşmeler başladı.
12 Aralık 1922	Lozan Konferansı'nda azınlıklar sorunu görüşülmeye başlandı. **Curzon**, Anadolu'da bir *"Ermeni yurdu"* istedi.
13 Aralık 1922	**İsmet Paşa**, "Ermeni yurdu" isteklerini reddetti *"Türkiye'nin doğu vilayetlerinde ya da Kilikya'da... her ne yoldan olursa olsun anayurttan ayrılabilecek bir karış toprağı yoktur"* dedi.

14 Aralık 1922 Lozan'da **İsmet Paşa**, Türkiye'de azınlıklarla ilgili *"uygulamanın denetlenmesini"* isteyen **Curzon**'a cevap verdi. Yabancı denetiminin Türkiye'nin egemenliği ve bağımsızlığına ters düştüğünü, kabul edilmeyeceğini belirtti. Azınlıklar yüzünden geçmişte Türkiye'ye yaşatılan acı tecrübeleri Müttefiklere hatırlattı.

15 Aralık 1922

* Müttefikler, Türkiye'de, *"soy, dil ve din azınlıkları"* konusunu öne sürdüler: Yani "Müslüman azınlıklar" yaratılmasını, dolaylı olarak, Kürtlerin de azınlık olarak kabul edilmesini talep ettiler. Türk heyeti, reddetti ve Türkiye'de yalnız "gayri Müslim" (Müslüman olmayan) azınlıklar bulunduğunu belirtti.
* İsmet Paşa *"...azınlıklar propagandasının nazik bir gününü geçirdik. Sarfettiğimiz mesai cidden mühimdir... Cidden küstah vaziyetleri vardır"* diye rapor etti.

20 Aralık 1922 **Rıza Nur**, Lozan Konferansı Azınlıklar Alt-Komisyonuna bir bildiri sunarak, Türkiye'de Müslüman azınlıkların söz konusu olamayacağını belirtti.

22 Aralık 1922 **İsmet Paşa**, Lozan'da yalnız "Müslüman olmayan" azınlıkları kabul ettiklerini, "Müslüman azınlık" kavramını ise reddettiklerini Ankara'ya rapor etti. 22 Aralık günü, Ankara'ya şunu bildirdi: *"...yalnız 'gayri Müslim' tabirini kabul ediyoruz... Şiddetli tartışmalaar oldu. Başkan İtalyan oturuma ara verdi"* diye yazdı.

24 Aralık 1922

* Lozan'da, Müttefiklerin "Ermeni yurdu" ve "Müslüman azınlık" talepleri yüzünden gerginlik devam ederken, **İsmet Paşa**'ya, *"Ordu arkandadır"* yolunda üst üste mesajlar yollanmaya başlandı.
* Başbakan **Rauf Bey**, **İsmet Paşa**'ya *"Ordu hazırdır"* diye telgraf çekti.

26 Aralık 1922 Başkomutan **Gazi Mustafa Kemal Paşa**, Lozan'da **İsmet Paşa**'ya, *"Ordu iyidir, hazırdır"* diye mesaj ulaştırdı.

30 Aralık 1922 Genelkurmay Başkanı **Fevzi Çakmak**, Lozan'da **İsmet Paşa**'ya Ankara'nın kararlılığını bildirdi: *"Lord Curzon'un Sevr Antlaşması'nı değiştirilmiş ve hafifletilmiş biçimde bize kabul ettirmek istediği anlaşılmıştır. Azınlıklar ve kapitülasyonlar konusunda hiçbir fedakârlıkta bulunamayız ve askeri tedbirlerimize devam ederiz. Ben birkaç güne kadar Çanakkale cephesini teftiş edeceğim ve İngiliz mevkilerini inceleyeceğim... döktüğümüz kanları birtakım hayallere feda edemeyeceğimizi kesinlikle ihsas etmeliyiz..."*

10 Ocak 1923 **İsmet Paşa**, azınlıklar konusunda havanın olumluya dönmeye başladığını Ankara'ya telledi: *"Azınlıklar sorunu elverişli biçimde sona ermekte sayılabilir. Ermeni yurdu da son günlerindedir..."*

14 Ocak 1923
* Başkomutan **Gazi Mustafa Kemal (Atatürk)**, Lozan görüşmelerinin kesilmesi ve savaşın başlaması olasılığı dolayısıyla orduyu denetlemeye çıktı.
* **Atatürk**'ün annesi **Zübeyde Hanım** İzmir/Karşıyaka'da öldü.

23 Ocak 1923 **İsmet Paşa**, Musul vilayeti konusundaki Türk tezini Lozan Konferansı'na sundu. (Türk tezinde başlıca şu noktalar vardır: *"1. Musul vilayetinde Türklerle Kürtler çoğunluktadır; Kürtler Turan soyundandır, Türklerle bir bütün oluştururlar; 2. Bu vilayette oturanlar, yeniden Türkiye'ye bağlanmayı ısrarla istemektedirler; 3. Coğrafi ve siyasal bakımlardan, bu vilayet, Anadolu'nun tamamlayıcı parçalarındandır; 4. Anadolu'nun güney kesimlerini birleştiren yolların kavşak noktası olan Musul'un, ticaret ilişkilerimiz ve bu bölgenin güvenliği bakımından, bizim elimizde olması zorunludur. 6. Musul vilayeti, Mondros Mütarekesi'nden sonra ve yapılmış sözleşmelere aykırı olarak, bizden alınmıştır; bu yüzden bize geri verilmesi gerekir..."*)

4 Şubat 1923	Lozan Konferansı'na, bazı sorunlarda anlaşma sağlanamadığı için ara verildi.
27 Şubat 1923	TBMM'de Lozan Konferansı için gizli görüşmeler başladı.
31 Mart 1923	İtilaf Devletleri, Türkiye'yi yeniden Lozan Konferansı'na çağırdılar.
18 Nisan 1923	Lozan Heyeti İstanbul'dan Lozan'a hareket etti.
23 Nisan 1923	Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi başladı:
26 Haziran 1923	Lozan'da **İsmet Paşa (İnönü)** ile İngiliz Delegesi **Rumbold** anlaştılar: *"Irak sınırına dair görüşmeler, Barış Antlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra dokuz ay içinde bitirilecek..."*
24 Temmuz 1923	Lozan Barış Antlaşması törenle imzalandı.
23 Ağutos 1923	Lozan Antlaşması TBMM'ce onaylandı.
2 Ekim 1923	Lozan Antlaşması gereğince, son işgal kuvvetleri İstanbul'dan ayrıldı.
6 Ekim 1923	**Şükrü Naili (Gökberk)** Paşa komutasındaki Türk birliği büyük gösteriler arasında İstanbul'a girdi.
7 Ekim 1923	**Damat Ferit** Nice şehrinde öldü.
13 Ekim 1923	TBMM'ce Ankara başkent ilan edildi.
29 Ekim 1923	* TBMM'ce Cumhuriyet ilan edildi. * **Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)** Cumhurbaşkanı seçildi.

KAYNAKLAR

I- Türk Arşivleri:

HNA: Hariciye Nezareti Arşivleri, İstanbul
HNA-S.III, K. 284, D. 7
LBA: Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği Arşivleri, Londra
K. 257

II- İngiliz Arşivleri (Public Record Office, Londra)

F.O. 371/4182
F.O. 371/6466
F.O. 406/41
F.O. 406/44
F.O. 424/63
F.O. 424/68
F.O. 424/69
F.O. 424/70
F.O. 424/76
F.O. 424/77
F.O. 424/79
F.O. 424/80
F.O. 424/81
F.O. 424/82
F.O. 424/84
F.O. 424/85
F.O. 424/86
F.O. 424/87
F.O. 424/106

III- İngiliz Resmi Belge Yayınları

Correspondence Relative to the Affairs of the Levant, Part I (Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty, 1841; London, Printied by T.E. Harrison, (1841).

Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Volume IV: 1919, Her Majesty's Stationary Office, London, 1952.

Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series Volume VII-1920, Her Majesty's Stationary Office, London, 1958.
Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series Volume XIII, Her Majesty's Stationary Office, London, 1963.
Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Volume XVII, Her Majesty's Stationary Office, London, 1970.
Turkey No. 1 (1878): Further Correspondence respecting the Affairs of Turkey, London, 1878.

IV- İngiliz Resmi Belge Yayınları ("Mavi Kitaplar" Dizisi)

Turkey No. 36 (1878):
Turkey No. 54 (1878)
Turkey No. 10 (1879)
Turkey No. 4 (1880): Correspondence RespectinG the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria (Presented the both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, 1880), London, 1880.
Turkey No. 1 (1889): Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asiatic Turkey: 1988-89, London, 1889.
Turkey No. 1 (1890): Correspondence Repecting the Condition of the Populations in Asiatic Turkey, and the Trial of Moussa Bey, London, 1890.
Turkey No. 1 (1890-91): Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asiatic Turkey, and the Proceedings in the Case of Moussa Bey, London, 1891.
Turkey No. 1 (1891): Further Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asiatic Turkey, London, 1892.
Turkey No. 1 (1892): Further Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asiatic Turkey, London, 1892.
Turkey No. 3 (1896): Correspondence Relating to the Asiatic Provinces of Turkey 1892-93, London, 1896.
Turkey No. 6 (1896)
Turkey No. 8 (1896): Further Correspondence Respecting to the Asiatic Provinces of Turkey, London, 1896.

V- Fransız Resmi Belge Yayınları:

Conférence de Lausanne sur les Affaires du Proche-Orient (1922-1923). Recueil des Actes de la Conférence. Première Série Tome 1er Protocoles des Séances Plénières et Procès-Verbaux et Rapports de la Première Commission (Question Territoriales et Militaires), Paris, Imprimérie Nationale, 1923.
Conférence de Lausanne sur les Affaires du Proche-Orient (1922-1923). Recueil des Actes de la Conférence. Première Série Tome II Procès-Verbaux et Rap-

ports de la Deuxième Commission (Régime des Etrangers), Paris, Imprimérie Nationale, 1923.

Conférence de Lausanne sur les Affaires du Proche-Orient (1922-1923). Recueil des Actes de la Conférence. Première Série Tome II Procès-Verbaux et Rapports de la Troisième Commission (Questions Economiques et Financières), Paris, Imprimérie Nationale, 1923.

Ministère des Affaires Etrangères, *Documents Diplomatiques. Conférence de Lausanne, Tome II, 1er Février 1923-4 Février 1923,* Paris, Imprimerie Nationale, MDCCCCXXIII.

VI- Diğer Yayınlar

Kemal Mazhar Ahmet, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958,* Doz Yayını, İstanbul, 1992.

William Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea And Armenia* (Anadolu'da, Mezopotamya'da, Geldani ülkesinde ve Ermenistan'da Geziler ve Araştırmalar*)* Londra, 1898.

William Ainsworth, *A personal narrativ of the Euphrates Expedition* (Fırat Seferinin Kişisel Hikâyesi), Londra, 1888.

William Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor* (Küçük Asya'da Geziler ve Araştırmalar), Londra, 1898.

Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* Cem Yayınları, İstanbul, 1976.

Rohan Alakom, *Şerif Paşa,* Avesta, İstanbul, 2. baskı, 1998.

Hâmid Aral, *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı,* Ankara, 1968.

Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev,* 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 9 (1920), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Cilt I, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1981.

Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I Anadolu'nun İdari Taksimatı,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988.

Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası,* Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990, s.219.

O. Blau, *"Die Stämme des noröstlichen Kurdistan", "Reisen im Orient", "Vom Urumia-See nach den Wan-See",* Berlin, 1858-1863 **See,**

James Brant, *Notes on a Journey through a Part of Kurdistan in the Summer of 1838* (1838 Yazında Kürdistan'ın Bir Bölümüne Yapılan Gezi Üzerine Notlar), Londra, 1839.

Cevdet Paşa, *Tezakir 40-Tetimme,* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1967.

M. Guiseppe Campanili, *Storia della regione del Kurdistan et delle sette religione ive existenti,* Napoli, 1818.

Joseph Cernik, *Technische Studien d. Expedition durch die Gebiete des Euphrat and Tigris*, Gotha, 1876.

A. Clément, *Excursions dans le Kurdistan ottoman, de Kerkuk à Revandouse* (Kerkük'ten Revanduz'a Kadar Osmanlı Kürdistanı'nda Geziler), Paris, 1866.

De Cholet, *Arménie, Kurdistan et Mésopotamie* (Ermenistan, Kürdistan ve Mezopotamya), Paris, 1892.

Abdülhalik Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1993.

Tradafir G. Djuvara, *Türkiye'nin Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (1281-1913)*, Çeviren: Pulat Tacar, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1999.

Douglas Dakin, *The Greek Stuggle for Independence, 1821-1833*, London, 1973.

David McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, Çeviren: Neşenur Domaniç, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978.

Kâmil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul, 1975.

Kenan Esengin, *Milli Mücadelede Hiyanet Yarışı*, Ankara, 1969.

Nihat Erim, *Devletler Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cit I*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953.

Muzaffer İlhan Erdost, *Şemdinli Röportajı*, genişletilmiş 2. baskı, Onur Yayınları, Ankara, 1994.

P. Maurizio Garzoni, *Grammatica e vocabolario della lingua Kurda*, Roma, 1787.

M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken II: Sivas Kongresinden, Büyük Millet Meclisinin açılmasına kadar (4 Eylül 1919-23 Nisan 1929)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1965.

İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.

İsmet Görgülü-İzzeddin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Savaşları (Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Günlüğü)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

Frederic Davis Greene, *Armenian Massacres or The Sword of Mohammed*, American Oxford Publishing Co., Washington D.C., 1896, s.169.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Daire Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara, 1972.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Daire Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi*, I-VII, Ankara, 1962-1975.

Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East. Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1971.

Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası,* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1983.
Hammer, *Über die Kurdische Sprache und ihre Mundarten aus dem Reisebeschreibungen Evliyas,* Wien, 1814.
M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902),* İletişim Yayını, 2. baskı, İstanbul, 1989.
Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları,* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1969.
Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi. Mondros'tan Mudanya'ya kadar,* TTK Yayını, Ankara, 1970.
Ferdinand Justi, *Kurdische Grammatik,* St. Petersbourg, 1880.
Kalproth, *Various Studies on Kurdish,* Wien, 1808.
Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* 2. baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969.
Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, V Cilt,* 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1961.
Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, VIII. Cilt. Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907;* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1962; 2. baskı Ankara, 1983.
E. de Kowalewski, *Les Kurdes et les Yézidis,* Bruxelles, 1890.
Selim Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922),* ISİS İstanbul, 1999.
Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele,* İstanbul, 1956.
Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926),* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978; 2. baskı İmaj Kitabevi, Ankara, 2006.
Austin Henry Layard, *Discoveries in the Ruins of Ninive and Babylon, With Travels in*
Armenia, Kurdistan and the Desert (Niniv ve Babil Harabelerinde Keşfedilenler. Ermenistan, Kürdistan ve Çölde Geziler ile Birlikte), London, 1853.
Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolosjisi, 1918-1938,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
Utkan Kocatürk, *Doğumumdan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999.
Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
Seha L. Meray (Çeviren), *Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler. Takım. I., Cilt 1, Kitap 1,* Önsöz: İsmet İnönü, Ankara, 1969.
Moh. Mokri, *Kurdologie et Enseignement de la Langue Kurde en URSS* (SSCB'de Kürdoloji ve Kürtçe Eğitimi), Librairie Ortientaliste Paul Geuthner, Paris, 1963.
Helmuth von Moltke, *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835-1839,* Berlin, 1841.

Helmuth von Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar (1835-1839),* Çeviren: Hayrullah Örs, İş Bankası Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960.

Uğur Mumcu, *Kürt-İslâm Ayaklanması 1919-1925,* 26. baskı, Um:ag Vakfı Yayınları, Ankara, 2005.

Carsten Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien u. Anderen unliegenden Länder,* 1766, 1774.

Basile Nikitine, *Les Kurdes. Etude Sociologique et Historique,* Imprimérie Nationale, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1956.

Rıza Nur, *Türk Tarihi, Cilt 11,* İstanbul, Matbaai Âmire, 1926.

Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım, Cilt I-III,* Altındağ Yayınevi, İstanbul, 1968.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül Vukuat. Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi,* Sadeleştiren: Prof.Dr. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987, Cilt III-IV.

Osman Olcay, *Sèvres Andlaşmasına Doğru,* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1981.

Sami Önal, *Sadettin Paşa'nın Anıları. Ermeni-Kürt Olayları (Van, 1896),* Remzi Kitabevi, 2. basım, İstanbul, 2004.

Ali Tayyar Önder, *Türkiye'nin Etnik Yapısı: Halkımızın Kökenleri ve Gerçekler,* Pozitif Yayınları, 6. baskı, İstanbul, 2005.

Turgut Özakman, *1881-1938. Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

Sami N. Özerdim, *Atatürk Devrimi Kronolojisi,* Çankaya Belediyesi Yayını, Ankara, 1996.

Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği,* Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

Suat Parlar, *Türkler ve Kürtler,* Bağdat Yayınları, İstanbul, 2005.

Dr. Otto Puchstein, *Bericht über Reise in Kurdistan,* Berlin, 1883.

William Ainsworth-H. Rassam, *Notes on a Journey from Constantinople to Mosul in 1839-40* (1839-1840 Yıllarında İstanbul'dan Musul'a bir Gezi Notları), Londra, 1840.

Rilley, *Christians and Kurds in Eastern Turkey* (Türkiye'nin Doğusunda Hıristiyanlar ve Kürtler), London, 1889.

Oral Sander-Kurthan Fişek, *ABD Dışişleri Belgelerinde Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929),* Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977.

Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji), Cilt I-IV,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993-1996.

C. Sandretski, *Reise nach Mosul und durch Kurdistan nach Urmiye* (Musul'a ve Kürdistan Üzerinden Urmiye'ye Gezi), Stuttgart, 1857.

Nazmi Sevgen, "Kürtler VIII", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTTD),* No. 12 (Eylül 1968).

Selahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

Selahi Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri,* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1995.

İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Musa Şaşmaz, *Kürt Musa Bey Olayı (1883-1890),* Kitabevi, İstanbul, 2004.

Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ve Cumhuriyet,* İleri Yayınları, İstanbul, 2006, s.210.

Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.

Bilâl N. Şimşir, *Documents Diplomatiques Ottomams. Affaires Arméniennes / Osmanlı Belgelerinde Ermeni Sorunu, I (1886-1893),* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1893.

Bilâl N. Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians / İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri, I, (1856-1880),* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1982.

Bilâl N. Şimşir, *Ege Sorunu. Belgeler Cilt I (1912-1913),* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1976.

Bilâl N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.

Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt I: Nisan 1919-Mart 1920,* 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-198), Cilt II: Nisan-Aralık 1920,* 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2000.

Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt III: Ocak-Eylül 1921,* 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.

Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyel Sakarya'dan İzmir'e,* Bilgi Yayınevi, 2. basım, Ankara, 1989.

Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları. Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, Cilt I (Kasım 1922-Şubat 1923),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları. Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, Cilt II (Şubat-Ağustos 1923),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri,* 2. basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

Bilâl N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri. Belgeler. Cilt I: Doksanüç Muhacereti 1877- 1878, Cilt II: Bir Geçiş Yılı 1879, Cilt III: 1880-1885,* 2. basım, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1989.

Bilâl N. Şimşir, *Şair Diplomatlar,* Yargı Yayınevi, Ankara, 2006.

Bilâl N. Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyükelçiliği (1927-1934)" *Belleten,* Cilt XLI, Sayı 162, Nisan 1977'den ayrıbasım.

Bilâl N. Şimşir, *Atatürk Dönemi. İncelemeler,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006.

Bilâl N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi,* Türk Tarih Kurumu , Ankara, 1992.

Tableaux Indiquant le Nonbre de Divers Elements de la Population dans l'Empire Ottoman au 1er Mars 1330 (14 Mars 1914), Inprimérie Osmanié, Constantinople, 1919.

Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde,* Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1981.

Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları,* Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982.

Traité de Paix entre les Puissances Alliées et Associées et la Turquie signé le 10 Août 1920 à Sèvres (Texte français, anglais et italien), (Paris, 1920) (Sevr Antlaşması'nın aslıdır -BNŞ).

Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, Cilt I: İkinci Meşrutiyet Dönemi,* Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984; *Cilt II: Mütareke Dönemi 1818-1922* (genişletilmiş 2. baskı), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İctima 1, Cilt I, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 3, 3. basılış, TBMM Matbaası, Ankara, 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 9, 2. basılış, TBMM Matbaası, Ankara, 1954.

TBMM Gizli Celse Zabıtları , Cilt I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, 2. Kitap: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne,* Bilgi Yayınevi, 2. basım, Ankara, 1998.

Hulusi Turgut, *Barzani Dosyası,* İstanbul, 1969.

Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye,* İstanbul, 1970.

Wunsch, *Reise nach Kurdistan* (Kürdistan'a Gezi), Viyana, 1880.

Wunsch, *Meine Reise in Armenien und Kurdistan* (Ermenistan'da ve Kürdistan'da Gezilerim), Viyana, 1883.

Ersal Yavi, *Kürdistan Ütopyası, 1. Dosya,* Yazıcı Yayınevi, İzmir, 2005, s.70-71.

Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriuyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan,* Doz Yayınlar, genişletilmiş 4. baskı, İstanbul, 2005.

DİZİN

A
A. Vehbi: 308.
Abadan, Yavuz: 11.
Abadi (Albay): 434.
Abbas Aşireti: 310.
Abbasuşağı Aşireti: 417.
Abbott, William G.: 121, 179,184, 186, 193.
Abdullah Bey: 220.
Abdullah Cevdet: 34, 238-242, 246, 298.
Abdullah Efendi: 252, 301.
Abdullah II.: 178.
Abdurrahman Bey: 243, 244, 255, 449.
Abdül Bey: 255.
Abdülaziz: 301.
Abdülgani (Şeyh): 101.
Abdülhamid (Sultan): 213, 246, 554.
Abdülillah, Veliaht Prens: 9.
Abdülkadir Nuri: 301.
Abdülkerim Kasım: 9-11.
Abdülkerim Paşa: 317
Abdülkudüsi Efendi: 101.
Abdülmecid (Sultan): 98, 100.
Adams, Forbes: 397, 403, 410.
Adamson, David: 14.
Adıvar, Adnan: 454, 483.
Adil Bey: 332, 338-340, 342, 348, 361.
Affra, Hassan: 14.
Ahmet Abuk Paşa: 312, 313.
Ahmet Anzavur: 415, 447, 448, 464.
Ahmet Arif: 308.
Ahmet Bedri: 104.
Ahmet Celalettin Paşa: 242.
Ahmet Cemil Paşa: 300.
Ahmet Ferit: bkz. Tek, Ahmet Ferit.
Ahmet Hamdi Paşa: 300.
Ahmet İzzet Paşa: 269, 270.
Ahmet Muhtar Bey (Mollaoğlu): 81, 122, 125, 167, 249, 250, 483.
Ahmet Naim Bey (Babanzade): 251.
Ahmet Nuri Bey: 337.
Ahmet Rıza Bey: 35, 245-249.
Ainsworth, William F.: 54, 55, 90, 92.
Akşin, Sina: 313, 317, 318, 324, 325, 337, 338, 340, 345, 346, 379, 381, 382, 388.
Alaaddin (Ubeydullah Zade): 178.
Alakom, Rohat: 249, 250, 303, 307.
Ali Bey (Albay): 220.
Ali Fuat Paşa: bkz. Cebesoy, Ali Fuat.
Ali Galip: 317, 322, 325, 327-329, 333-344, 347, 351, 352, 354, 357, 358, 360-362, 387, 447.
Ali Kemal: 246, 298, 334, 415, 418.
Ali Rıza Paşa: 314-316, 363.
Ali Saip Bey: 367.
Ali Seydi Bey: 328.
Ali Süruri Bey: 434.
Ali Şamil: 104.
Alişan Bey: 451, 454, 467.
Ali Şefik Bey: 150, 361.
Ali Şükrü Bey: 420.
Alişir: 454-458, 460, 461, 464.
Aluçlu Aşireti: 482.
Andrea (Albay): 434.
Aneze Aşireti: 215.
Aral, Hâmid: 248.

Arifi Paşa: 199.
Artin Bey: 77.
Asaf Bedirhan: 300.
Ashword: 94.
Atatürk, Mustafa Kemal: 17, 19, 52, 57, 65, 97, 104, 153, 250, 258, 260, 267-270, 314-325, 329, 331-338, 340-345, 347-357, 359, 360, 367, 369, 370, 372, 375, 377, 378, 383, 384, 387, 389-391, 414-416, 418, 419, 422-424, 430, 434, 435, 437-439, 441, 442, 444, 447, 449-453, 456, 457, 469, 474, 477-481, 488, 492, 502.
Avak (Papaz): 212.
Avar Aşireti: 460.
Avni Paşa: 312, 313.
Azaket: 464.

B

Baban Aşireti: 300.
Babanzadeler:
Aziz Bey: 300.
Fuat Bey: 300.
Hikmet Bey:
Mahmut Bey: 300, 367.
Mustafa Zihni Paşa: 300, 317, 388, 566.
Şükrü Bey: 300, 382, 562.
Badge, George: 89.
Bahri Paşa: 203, 212.
Baillic, J.: 54, 542.
Baker Paşa: 158, 159, 305, 551.
Baki: 396.
Bal Aşireti: 310.
Balaban Aşireti: 310.
Balfour, Arthur: 319, 325.
Barazi Aşireti: 364.
Bariçkân Aşireti: 482.
Barrère: 495.
Barzani, Mesut: 40.
Barzani, Mustafa: 10, 64, 72.
Başuranlı Aşireti: 310.
Batî, Ahmed Melâ: 71.
Bayazidî, Molla Mahmud: 70, 71.
Baykara, Tuncer: 50.
Beaty (Kont): 409.
Becaylı Aşireti: 364.
Bedir Ağa: 344, 354-356, 358, 359.
Bedirhan Bey (Paşa): 13, 24, 25, 35, 79, 81-83, 87, 91, 92, 94-105, 169, 244, 251, 253, 299, 300, 318, 529, 543, 544, 546, 555, 556, 558, 559.
Bedirhanlar: Tüm aile için bkz. s.104, dipnot 46.
Abdurrahman: 35, 104, 243, 244, 255, 299, 449, 555.
Celadet: 65, 104, 105, 299, 318, 321-323, 325, 337, 340, 342, 348-352, 358, 382, 387, 555, 562-564.
Emin Ali (Mehmet Emin): 104, 251, 253, 258, 299, 313, 318-320, 325, 345, 382, 388, 396, 555, 556, 558-560, 562, 565.
Hasan Nuri: 104, 299.
Hüseyin: 104, 169.
Kâmuran Ali: 13, 64, 65, 104, 105, 242, 253, 299, 318, 321-323, 325, 337, 340, 342, 348-352, 358, 382, 383, 555, 562-564.
Midhad Mikdad: 104, 243, 555.
Murat Remzi: 104, 299.
Süreyya: 35, 104, 105, 244, 253, 254, 299, 318, 320, 321, 325, 555, 559.
Bedri Bey: 104.
Bekir Sami Bey: bkz. Kunduh, Bekir Sami.
Benckendorff: 261, 263, 264, 266, 557.
Berezanlı Aşireti: 220.
Berezine: 68.
Bergk, J.A.: 49, 539.

Berthelot B.: 397, 399-405, 407-411, 569.
Bexon: 405.
Biliotti: 128, 160, 170, 177.
Bill: 390, 566.
Birinci, Ali: 254.
Bismarck: 148, 152.
Bitlisî, Haris: 67, 71.
Bitlisî, Şerafeddin: 71.
Blau, O.: 53.
Block, Adam: 405.
Blunt, Charles: 109-111.
Boghos Paşa: bkz. Nubar, Boghos.
Bonapart, Napolyon: 24, 539.
Boyacıyan, Hamparsum: 219.
Boyajiyan (Boyacıyan), Thomas: 219.
Bozan Kara Yahya Aşireti: 364.
Bölükbaşı, Rıza Tevfik: 424, 425, 437, 579.
Brant, James: 55, 90.
Briand: 423, 578.
Bristol (Amiral): 346, 385, 388, 452, 565, 566.
Bro İbrahim: 456, 583.
Bryce: 202.
Bulwer, H.: 107.
Butyka, D.: 57.
Bükler Aşireti: 482.

C, Ç

Calmont, Mac: 121, 122.
Calthorpe, Arthur: 297, 319, 324, 381, 560-562.
Cambon, Paul: 260, 261, 403, 404.
Campanili, M. Guiseppe: 49, 540.
Campbell (Albay): 77.
Carnarvon (Lord): 201.
Cavit Bey: 368.
Cebbar Zade: 80.
Cebesoy, Ali Fuat: 270, 337, 582.
Celaleddin Arif Bey: 370.
Cemal Bey (Artin Cemal): 332.
Cemal Bey: 350.
Cemal Paşa: 372.
Cemil Çeto: 422.
Cemil Paşa: 298, 300, 323, 325, 340, 348- 352, 558, 564.
Cemil Paşazade Ekrem: 348, 350-352.
Cernik, Joseph: 53
Cevat Paşa: 372.
Cevdet Bey: 298, 341, 346, 362, 376, 377, 438.
Cevdet Paşa: 30, 196, 204, 205.
Channing: 203.
Chantre, Ernest: 68.
Charmoy, F.: 68, 69.
Chaykow: 68.
Chodzko: 68.
Chremside (Albay): 216.
Cibranlı Aşireti: 216.
Clayton, Emilius (Yüzbaşı): 28, 29, 159, 161-164, 173, 178, 185-188, 190, 191, 194, 549, 550.
Clayton, L.: 535.
Clément, A.: 56.
Clement VIII. (Papa): 47.
Coolidge: 250.
Cooper (Yüzbaşı): 28, 159, 549.
Corinne: 269.
Coşar, Ömer Sami: 258.
Cowley (Lord): 102.
Crowe: 389.
Currie, P.: 218, 222, 225.
Cüneyt Ağa: 236.
Çağatay, Neşet: 80.
Çalışlar, İzzettin: 267, 268, 270.
Çallı, İbrahim: 433.
Çay, Abdülhalik: 62.
Çeras, Nurias: 157, 158.
Çerkez Ethem: 448, 581.
Çerkez Hasan: 453.
Çiçerin: 440-443, 580.
Çopur Musa: 448, 451.
Çopur Yusuf: 451.

D

Dakin, Douglas: 48.
Damat Ferit Paşa: 311-314, 316, 325, 328, 329, 331, 332, 337, 346, 360, 363, 374, 389, 393, 395, 418, 423-425, 446, 447, 452, 559, 565, 566, 572, 576, 578, 579, 590, 594.
De Cholet: 56.
De Fleuriau: 397.
De Hell, Xavier Mommaire: 56.
Deli Hasan: 451.
Demirci Mehmet Efe: 448.
Demirhan, Hüseyin: 13.
Derbogosyan, Ohannes: 211.
Derby (Lord): 117, 119-122, 124, 125, 128, 147, 149, 181, 182.
Devey: 211, 212, 553.
Deyükân Aşireti: 482.
Dickson, C.: 121.
Didan Aşireti: 364.
Dilan Aşireti: 366.
Dinai Aşireti: 364.
Dittel: 68
Djuvara, Tradafir G.: 47.
Doğan, Avni: 307.
Domaniç, Neşenur: 92.
Dunn, R.: 388, 389, 566.
Duru, Orhan: 347, 388, 453.
Dürrizade Abdullah: 423, 572, 578.
Dwight, H.G.O.: 89, 542.

E

Eagleton Jr., William: 14.
Ebubekir Hazım Bey (Tepeyran): 457, 466.
Edmonds, C.J.: 14.
Ekrem Cemil: 300.
El Smith: 89, 542.
Eli Termıkî: 71.
Emin Avni: 301.
Emin Bey: 204, 220, 300, 313.
Enver Paşa: 267, 314, 315, 368.
Erdeha, Kâmil: 155, 328, 330, 334, 336, 337, 339, 342, 343.
Erdost, Muzaffer İlhan: 89, 93, 96, 98, 99, 178.
Erim, Nihat: 425.
Esengin, Kenan: 454.
Esmer, Ahmet Şükrü: 11.
Eşref (Şair): 242.
Ethem Paşa: 470.
Evliya Çelebi: 49, 540.
Eyüp: 310, 484.

F

Faik Ahmet Bey: bkz. Ozansoy, Faik Ahmet.
Faik Ali Bey: 346, 387.
Faik Paşa: 117, 121, 124, 270.
Farizov, I.O.: 14.
Faruk Bey (Yüzbaşı): 343, 354, 355.
Fatih Sultan Mehmet: 43, 143.
Faysal II. (Kral): 9.
Felik Ali: 466.
Ferguson, J.: 202, 203.
Fethullah Efendi: 300.
Fevzi Çakmak Paşa: 494.
Fevzi Efendi: 438, 468, 483.
Fevzi Paşa: 371, 372, 469, 492.
Feyyaz Bey: 482.
Fisk, Pliny: 57.
Fişek, Kurthan: 179.
Fitzmaurice: 212, 215.
Foch (Mareşal): 409, 444.
Fountain, H.: 410.
Fraşeri, Şemseddin Sami: 255.
Fuat Paşa: 300.

G

Galip Beyzade Mustafa: 364.
Galli: 406, 410.
Garzoni, P. Maurizio: 18, 19, 46, 47, 49.

Genceli Nizami: 71.
Gerekçiyan: 209.
Ghassemlou, Abdul Rahman: 15.
Gladstone: 115, 203.
Gökalp, Ziya: 11.
Gökbilgin, M. Tayyip: 364, 390.
Gökoğluzade Haşim: 364.
Görçeli Aşireti: 310.
Görgülü, İsmet: 267, 456.
Grabill, Joseph L.: 20, 57.
Grand, Dr.: 96.
Grant, Ashael: 89, 90.
Granville (Lord): 76, 79.
Graves, R.W.: 211, 212, 217, 221, 222.
Greene, Frederic Davis: 197, 206.
Grey, Edward: 260, 261, 263, 264.
Gunaris:456.
Gümülcineli İsmail: 253.
Gürün, Kâmuran: 209, 219, 224, 225.

H

Hacı Hıdırzade Mehmet: 364.
Hacı Kaya: 387.
Hacı Osman: 301.
Hacı Zilal Ağa: 55, 81, 91.
Hadi Paşa: 424, 425, 437.
Hafız Ahmet Paşa: 84.
Hafız Ali Paşa: 76, 78.
Hâlet Bey (Sağırzade): 352.
Halid Bey: 204, 364.
Halid Beyzade Salih: 364.
Halid bin Velid: 235.
Halil Ağa: 216.
Halil Bey: 321, 344, 348, 352, 354, 383.
Halil Bey (Miralay): 300.
Halil Paşa: 78, 314.
Halil Rami Bey: 104, 299, 300, 322, 340-343, 346, 358.
Halis Bey (Miralay): 456.
Halit Bey: 322, 334, 353.
Hallward: 221, 222.
Hamdi Paşa: 345, 388.
Hamdullah Suphi Bey: 421.
Hâmid, Abdülhak: 246.
Hammer: 49.
Han Mahmut: 101
Hanbeyzade Süleyman Nuri: 301.
Hanî, Şeyh Ahmed: 71.
Hanioğlu, M. Şükrü: 248.
Hannanişo, Mar (Piskopos): 93.
Haralambidis, Nikolaki: 204.
Harbord (General): 347, 422.
Hasan Bey: bkz. Saka, Hasan.
Hasan Hayri Bey: 404, 453.
Hasan Paşa: 118, 127, 128, 172.
Hasan: 310.
Hasanlı Aşireti: 220.
Hassoun: 125.
Hatip Ağa: 237.
Haydar Bey: 330, 331, 386, 451, 459-561, 466, 467.
Haydar Efendi: 312
Haydaran Aşireti: 366.
Haydarızade İbrahim: 301.
Herki (Herekli) Aşireti: 93, 188, 189.
Hilmi Efendi: 232, 350.
Hilmi, Tunalı: 244, 248.
Hohler, T.B.: 314, 316, 317, 324, 326, 327, 382, 385, 386, 390.
Hurşit Paşa: 45.
Hüseyin (Mekke Şerifi): 323.
Hüseyin Bey: 169, 236, 237.
Hüseyin Kenan: 104, 169.
Hüseyin Paşa: 222, 226.
Hüseyin Rauf Bey: bkz. Orbay, Hüseyin Rauf.
Hüseyinzade Ali: 34, 239.

I, İ

İbn Süleyman, Selim: 71.
İbrahim Bey: 235.
İbrahim Paşa: 24, 31, 52, 73-75, 77-79, 81, 84-87, 214, 216, 469.

İğdemir, Uluğ: 321.
İhsan Hamit Bey: 387.
İleri, Celal Nuri: 308.
İlhami Bey: 371-373.
İlyas Bey: 342, 343, 353-357, 359, 363.
İlyas Sami: 301.
İnönü, İsmet: 15, 269, 270, 329, 503.
İsmail Ağa: 330.
İsmail Fazıl Paşa: 484.
İsmail Safa Bey: 418.
İzoli Aşireti: 482.
İzzet Bey: 204.
İzzet Paşa: 171, 297.

J
Jaba, August: 23, 24, 68-71.
Jaeschke, Gotthard: 433, 435.
Jean (Piskopos): 161.
Justi, Ferdinand: 50.

K
Kabakçı Mustafa: 44.
Kadı Muhammed: 10.
Kadri Cemil: 300.
Kâhya Aşireti: 358.
Kalcıyan, Artin: 230.
Kalproth: 49.
Kâmil Paşa: 205.
Kammerer: 405, 409, 410.
Kamsaragan (Binbaşı): 151, 159, 173.
Kansu, Mazhar Müfit: 331.
Kara Yorgi: 45
Karabet: 235
Karal, Enver Ziya: 84, 217.
Karani, Veysel: 269.
Karatodori Paşa: 152.
Karay, Refik Halit: 328.
Katerina II.: 13, 67.
Kâzım Karabekir Paşa: 329, 332, 369, 371, 372, 374-377, 386, 435, 436.
Kemahlı Sabit: 300.
Kemal Fevzi: 396.
Kemal Mazhar Ahmet: 321.
Kemball, A.: 122.
Kennavay, J.: 202.
Kerr, Clerk: 385
Keven Aşireti: 356
Kılıç Ali: 368.
Kiraz Hamdi: 374.
Knapp: 197, 199, 206.
Kocatürk, Utkan: 267, 457.
Koçkiri Aşireti: 448, 451, 452, 454-468.
Koçurzade Haydar Bey: 466.
Koçuşağı Aşireti: 210, 456.
Kotshy: 56.
Kowalevski, E. de: 50.
Kör Ahmet Paşa: 54, 81.
Köse, Osman: 18.
Kunduh, Bekir Sami: 415, 419, 440-443, 473-481, 488.
Kuneralp, Selim: 249.
Kuran, Ahmet Bedevi: 239, 243, 249.
Kurdoev, K.K.: 14, 69.
Küçük Hasan: 451.
Kündi Aşireti: 366.
Kürkçüoğlu, Ömer: 395, 396.

L
Lawrence: 323, 326.
Layard, Henry: 29, 93, 117-123, 125, 144, 147, 149, 150, 160, 170-172, 175, 176, 182.
Lazareff: 151.
Lenin: 414.
Leon X. (Papa): 47.
Lerch, Peter: 68.
Lindsay: 383.
Livingston, Dr.: 51.
Lloyd, Clifford: 208, 209.
Lloyd, George: 380, 396, 401, 404-406, 409-411, 414, 444, 456, 475, 479.
Longworth: 221.

M
MacCalmont: 121, 122.
MacDonald: 381.
Mahmuran Aşireti: 366.
Mahmut Ağa: 224.
Mahmut II. (Sultan): 73.
Makino (Baron): 380.
Makuri Aşireti: 235.
Malet: 164, 172.
Manug: 211.
Matsui: 406, 409.
Mazhar (Yüzbaşı): 455.
Mazhar Müfit Bey: bkz. Kansu, Mazhar Müfit.
McDowall, David: 92, 94, 96, 239, 303.
Medanlı Aşireti: 310.
Mehmet Ağa: 74, 224, 226.
Mehmet Akif: 462.
Mehmet Ali Bey: 258.
Mehmet Ali Efendi: 204.
Mehmet Ali Paşa: 24, 44, 45, 52, 64, 72-79, 81, 86, 87, 108, 152.
Mehmet Efendi: 350.
Mehmet Emin Ali Bey: 104, 299, 318.
Mehmet Galip Bey: 329, 332.
Mehmet Mihri: 300.
Mehmet Necip Paşa: 300.
Mehmet Necip: 104.
Mehmet Nuri (Çivilzade): 301.
Mehmet Reşit Paşa: 73.
Mehmet Sıddık: 301, 308.
Mehmet Şefik (Arsavizade): 300.
Mehmet Zeki Paşa: 31, 214.
Meinertzhagen: 345.
Melikoff: 128.
Melikzade Mustafa: 364.
Meray, Seha L.: 15, 496, 497.
Mesut, Ahmet: 387.
Mevlanzade Rifat: 300, 313, 352, 383, 453.
Mevlut (Yüzbaşı): 301.
Mihri: 243, 244, 300.
Milingen, F.: 55.
Millerand: 401, 405, 408-410, 416, 445.
Milli Aşireti: 214, 367, 423, 448-451.
Milliden Aşireti: 364.
Minas Efendi: 305.
Minorski, V.: 23.
Mir Hüseyin: 416, 417.
Miran Aşireti: 214.
Mithat Bey: 258, 329, 331.
Modem (Kont): 87.
Mokri, Moh: 66, 67.
Mole (Kont): 76.
Molla Mustafa: 10, 71.
Molla Sait: 301.
Moltke, Helmuth von: 44, 50, 58, 59, 72-74, 79, 81, 82, 84-86.
Montagu: 382.
Moore, N.: 77.
Mosdiçyan, Artin: 204.
Muhammed II.: 178.
Muhammed Sadık: 178.
Muhammed Seyid: 191.
Muhittin Nami Bey: 300.
Muhittin Paşa: 329, 331, 332.
Muhsin: 310.
Muhtar Bey: 249, 250.
Muhtar Paşa: 81, 122, 125, 167.
Muin: 325.
Mumcu, Uğur: 299, 307, 309, 311, 321, 453.
Musa Ağa: 194.
Musa Bey (Mirza Beyzade): 30, 196-200, 202-208.
Mustafa (Nemrut) Paşa: 319, 416, 453.
Mustafa Ali: 104.
Mustafa Necati Bey: 421.
Mustafa Nuri Paşa: 80.
Mustafa Sabri: 312.
Mutki Aşireti: 126, 268.
Müslih: 178.
Müzerki Aşireti: 223.

N

Naki: 451, 464-466.
Nasır: 10.
Natanyan, Garabed: 210.
Natanyan, Haçadur: 221.
Nazım Efendi: 99.
Nebil Efendi: 419.
Necati Bey: 419.
Necmettin Hüseyin Bey: 300, 369.
Nerses (Patrik): 29, 147, 150, 165, 173, 175, 176.
Nesselrode (Kont): 86.
Nesturi Aşireti: 92, 96.
Nicolson: 40, 213, 217, 471.
Niebuhr, Carsten: 53.
Nikitine, Basile: 12, 13, 23, 46, 50, 67, 89, 244, 251, 254.
Nikola: 453.
Nikolosoff (Teğmen): 151.
Nitti: 401, 403, 406, 408-411.
Noel, Edward C.: 104, 314, 319, 321, 323-327, 330, 340-346, 348-352, 354, 357-359, 361, 362, 382, 385, 387, 389, 390.
Nogara: 406, 410.
Nubar, Boghos: 77, 306-311, 313, 366-368, 391, 392.
Nurettin Paşa (Sakallı Nuri): 452, 455, 457-460, 462, 463, 465-469.
Nuri Efendi: 211, 212.
Nuri Said Paşa: 9.
Nurullah Bey: 92, 96, 120.

O, Ö

Ohannes, Derbogosyan: 200, 202, 211.
Olcay, Osman: 260, 262, 264, 266, 402, 405, 408-410, 411, 413.
Orbay, Hüseyin Rauf: 297.
Orwell, George: 17.
Osborne: 40, 471.
Osman Nuri Bey: 104, 332.
Osman Paşa: 56, 101.
Osmanlı Aşireti: 364.
Ozansoy, Faik Ahmet: 331, 329.
Önal, Sami: 33, 226, 228.
Önder, Ali Tayyar: 62.
Örs, Hayrullah: 44, 50, 59, 84.
Özakman, Turgut: 430.
Özerdim, Sami N.: 416, 422, 456.
Özoğlu, Hakan: 50, 178, 252, 253, 299.
Öztürk, İbrahim Sadi: 425.

P

Paléologue: 260, 261.
Palgrave: 111-113.
Parlar, Suat: 242-244, 248.
Parsons, Levi: 19, 57, 59.
Paşa Bey: 310.
Pearson: 57, 379.
Peel: 357, 358.
Picot, Georges: 36, 260, 261, 266, 267, 301, 302, 403-405, 411, 443.
Pitt, William: 16.
Pius V. (Papa): 47.
Ponsonby: 76, 78, 87.
Puchstein, Otto: 53.

R

Ragıp Bey: 358.
Rahman: 464.
Rasih Efendi: 420.
Rassam H.: 54, 90, 122, 123, 125, 182.
Rawlinson, Henry Creswicke: 16, 20, 54, 60-62.
Recep Paşa: 31, 32, 216.
Recep Zühtü: 359.
Refet Paşa: 469.
Renda, Abdülhalik: 268.
Resul Bey: 453.
Reşat Halis Bey: 424, 425, 437.
Reşid (Ubeydullah Zade): 178.
Reşit Ağa: 300.
Reşit Bey: 423.

Reşit Paşa: 73, 82, 329, 333-336, 340.
Reşvan Aşireti: 343.
Reuss: 148.
Reynolds: 197-199, 206.
Rıza Bahri: 104.
Rıza Nur: 238, 253, 254, 486, 493-495.
Rıza Paşa: 331, 424.
Rıza Tevfik Bey: bkz. Bölükbaşı, Rıza Tevfik.
Rich, Claudius James: 54.
Riddel, C.J.: 49.
Rilley: 56.
Rol Aşireti: 310.
Rosebery (Lord): 213.
Rudenko, Margarita Borisovna: 14, 69.
Russell, J.: 107, 108.
Ruşkutan Aşireti: 126.
Rüstem Paşa: 200, 201, 213.
Ryan: 319, 327, 385, 491.

S, Ş

Sabri Bey: 437-439.
Sadettin Paşa: 33, 223, 226, 228.
Sadık Bey (Miralay): 253, 254.
Sadullah Bey: 152.
Safvet Paşa: 120.
Sait Bey: 27, 79, 81-84, 91.
Sait Molla (Said-i Kürdi): 300, 319, 415.
Sait Paşa: 331.
Saito: 406.
Saka, Hasan: 486.
Salih Paşa: 81.
Salim Bey: 258.
Salisbury:145, 150, 160, 164, 169, 170, 172-174, 176, 177, 185, 201, 202, 204, 205, 222.
Samih Paşa: 194, 195.
Sander, Oral: 179.
Sandretski, C.: 55, 91.
Sanoğlu Hüseyin Hüsnü: 301.
Sarıhan, Zeki: 308, 319, 345, 347, 361, 365, 369, 381, 383, 386-390, 392-396, 415, 416, 418, 422-425, 433, 434, 450, 454-459, 461, 462, 464, 465, 467.
Sasun Aşireti: 126, 208, 219, 220, 268.
Sazanof: 260-262.
Schmidt, Dana Adam: 14.
Scialoja: 403, 406, 409, 410.
Scott:390.
Sekban, Mehmet Şükrü: 254, 300.
Selahaddin Bey: 468.
Selahattin Bey: 383.
Selen, Hâmit Sadi: 11.
Selim Bekir: 396.
Selim III.: 44.
Sevgen, Nazmi: 98, 100, 101, 103, 104.
Seyid Ali Bey: 310, 417.
Seyyit Abdülkadir: 29, 35, 251-254, 258, 259, 298, 299, 302, 308, 311, 312, 314, 316-319, 325, 346, 382, 387-390, 392, 393, 395, 430, 451, 452.
Seyyit Şefik Bey: 300.
Seyyit Taha: 178, 259, 299, 318, 330.
Shuttleworth: 452.
Sironyan, Nişan: 243.
Smith, Armitage: 397.
Sofu Ziya Paşa: 337.
Sonninio (İtalya Başbakanı): 380.
Sonyel, Selahi: 319, 320.
Souchtelen (General): 67.
Soysal, İsmail: 474.
Sultan Bey (Ağa): 33, 226, 227, 236.
Sultan Osman: 72.
Summers: 203.
Sükûti, İshak: 34, 238, 239, 241, 242, 244, 246.
Süleyman Ağa: 423.
Süleyman Nazif: 331.
Süleyman Paşa: 73, 77, 78.

Süleyman Şefik Paşa: 339, 340, 374, 448.
Süreya, Cemal: 13.
Sykes: 36, 260, 266, 403-405, 411, 443.
Şadi Aşireti: 310.
Şahin Beyzade Mustafa: 364.
Şakir Paşa: 31, 216, 228.
Şamar Aşireti: 215.
Şaşmaz, Musa: 206, 207.
Şehzade Mustafa Ağa: 387.
Şemdinan Aşireti: 93, 251, 252, 254, 298, 299, 330.
Şemseddin: 178.
Şemsi Aşireti: 366.
Şemsiki Aşireti: 224.
Şerale Aşireti: 364.
Şerif Bey (Yüzbaşı): 434.
Şerif Paşa: 35, 244-250, 302, 303, 306-311, 313, 315, 366-369, 386-389, 391, 392, 394, 395, 406, 430.
Şeyh Celalettin: 118, 120, 167, 180.
Şeyh Dodan Aşireti: 126.
Şeyh Kasım: 466.
Şeyh Küferevi: 270.
Şeyh Mahmut: 187.
Şeyh Saffet: 300.
Şeyh Sait: 17, 29, 95, 97, 195, 252.
Şeyh Ubeydullah: 28, 29, 35, 118, 178-180, 183-186, 190-192, 194, 195, 251, 252, 298, 299, 318.
Şeyh Yoranzade Yusuf: 364.
Şırnak Aşireti: 423.
Şikkak (Shekahee) Aşireti: 117, 119, 181, 330.
Şimon, Mar (Patrik): 88, 96, 99, 103, 188, 189, 194.
Şimşir, Bilâl N. (BNŞ): 10, 11, 48, 72, 88, 107, 110, 111, 118, 120, 124, 125, 142, 145, 146, 149-151, 155, 158-166, 169-173, 175, 177, 179, 188, 189, 191, 200-204, 208, 248, 250, 255, 260, 314, 318, 320, 324, 329, 333, 389, 391, 415, 423, 424, 441, 452, 456, 477, 485, 487, 490, 502.
Şirazî: 71.

T

Tacar, Pulat: 47.
Taha II.: 178.
Tahmiscioğlu: 74.
Tahsin Efendi: 204.
Tai Aşireti: 215.
Takori Aşireti: 236, 237.
Talabani, Celâl: 40.
Talat Paşa: 368, 459.
Taylor, J.G.: 88, 114, 115.
Teilirian: 459.
Tek, Ahmet Ferit: 365.
Telley: 326.
Temir Bey: 55, 91.
Temo, İbrahim: 34, 239.
Tengirşek, Yusuf Kemal: 415, 440-443.
Tepedelenli Ali Paşa: 80, 81, 97.
Terkhan, M.T.: 149.
Terzibaşıyan, Artin: 211.
Tevfik Bey: 356, 358.
Teyran, Mehmet Fekî: 71.
Thomson, R.: 179, 184.
Thomson, Taylor: 117-119, 180, 181.
Timur Ağa: 235.
Tingler, Simon: 204.
Tiyar Aşireti: 98.
Tombazis, Yakoumakis: 48.
Topal Osman: 464, 465.
Topçuzade: 64.
Töre, Mustafa: 89.
Trinofeen, M.: 160.
Trotter, Henry (Binbaşı): 28, 29, 122, 151, 159, 169-174, 176, 178, 185, 187-190, 194, 195.
Tuhub Aşireti: 98, 100.

Tunaya, Tarık Ziya: 238, 241, 251, 252, 255, 259, 298, 299.
Turan, Şerafettin: 312.
Turgut, Hulusi: 64.

U
Ulubelen, Erol: 319.
Umum Baraz Aşireti: 364.

V
Vansittart: 397, 403, 405, 410.
Vasıf Bey: 204, 337.
Veli Paşa: 80, 81.
Veliaminov-Zernov: 67.
Venizelos: 414, 418, 434.
Véou, Paul du: 390.
Victoria (Kraliçe): 213.

W
Wallace, Lew: 199.
Watanabe (General): 409.
Webb (Amiral): 383-385.
Werry: 77, 78.
Weygand (General): 409.
White, W.: 204, 205, 209.
Willey (Yüzbaşı): 381.
Williams, C.H.: 218.
Wilson (ABD Başkanı): 242, 267, 305, 313, 315, 373, 385, 401, 418, 419, 422, 427.
Wilson (Albay): 28, 159, 160, 175, 317, 318, 324, 345, 346, 379, 380, 384, 385, 388, 394.
Wilson, H.H.: 409.
Wunsch: 57.

Y
Yavi, Ersal: 87, 90.
Yavuz, Fehmi: 11.
Yezidi Aşireti: 237.
Yıldız, Hasan: 303, 310.
Yusuf Bey: 80.
Yusuf Kemal Bey: bkz. Tengirşek, Yusuf Kemal.
Yusuf: 104, 310.

Z
Zalim Çavuş: 456.
Zeynelabidin Bey: 300, 312.
Zilan Aşireti: 366.
Zişanlı Aşireti: 310.
Ziya Paşa: 329, 337.
Zohrab: 116-121, 124, 181.

ERMENİ MESELESİ

1774-2005

Bilâl N. Şimşir

tarihsel kökenleri / amerika'da ermeni propagandası / ermeni lobisi ve lozan / kurtuluş savaşı ve cumhuriyet döneminde ermeni meselesi / şehit diplomatlarımız / ab'ye üyelik sürecinde ermeni meselesi

b
Bilgi

BİLÂL N. ŞİMŞİR, 1933 yılında Osmanpazarı'nda (Bulgaristan) doğdu. 1957 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu. 3 yıl kadar aynı fakültenin Diplomasi Tarihi Kürsüsü'nde asistan olarak çalıştıktan sonra Dışişleri Bakanlığı'na geçti. Paris, Şam, Lahey büyükelçiliklerinde başkâtip ve müsteşar, Londra'da maiyette başkonsolos olarak; merkezde şube müdürü, daire başkanı, genel müdür yardımcısı ve genel müdür olarak görev yaptı. Arnavutluk, Çin, Avustralya ve Güney Pasifik ülkelerinde büyükelçi olarak Türkiye'yi temsil etti. 38 yılı Dışişleri'nde olmak üzere 41 yıllık devlet hizmetinin ardından 1998'de emekliye ayrıldı.

fotoğraf: balkan şimşir

1976 yılında Türk Tarih Kurumu üyeliğine, daha sonra da eski Türk Dil Kurumu üyeliğine seçilmiş olan **Şimşir**, yoğun yayın yapan tarihçi ve araştırmacı yazarlarımızdandır. Bugüne kadar 70 cilt kitap ve 190 kadar bilimsel makale yayımlamıştır. Atatürk konusunda Türkiye'de en çok eser vermiş olan tarihçilerimizden biridir. Büyük bölümü yabancı dilde olan eserleri, dünya kitaplıklarında, dünya kataloglarında yer alan **Şimşir**, Ermeni sorunu tarihi üzerine de derin araştırmalar ve yayınlar yapmıştır.

Bilgi Yayınevi'nden çıkan kitapları: **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e / 1921-1922** (1972), **Malta Sürgünleri** (1976), **Bulgaristan Türkleri** (1986), **Osmanlı Ermenileri** (1986), **Ankara... Ankara Bir Başkentin Doğuşu** (1988), **Bizim Diplomatlar** (1996), **Doğunun Kahramanı Atatürk** (1999), **Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu** (1999), **Şehit Diplomatlarımız** (büyük boy, 2 kitap, 2000), **AKP, AB ve Kıbrıs** (2003), **Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler** (2004), **Ermeni Meselesi** (2005), **Kürtçülük 1787-1923** (2007).

Türkiye bugün bir Kürtçülük sorunuyla karşı karşıyadır. "Kürt sorunu" değil, Kürtçülük sorunu. Kapsamlı ve köklü bir sorundur Kürtçülük. Çok boyutludur. Kuzey Irak'taki son gelişmeler ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım süreci Kürtçülüğe yeni boyutlar eklemektedir.

Kürtçülük, tarihimizden soyutlanamaz. Soyutlanmak istenirse doğru anlaşılamaz. Bu kitapta Kürtçülüğü tarihimiz içindeki yerine oturtmaya çalıştık.

Bilgi

KİTAP 2008 SKB 0409777 UZE

9 789752 202153

ISBN 978-975-22-0215-3
2007.06.Y.0105.3227

KDV Dahil 25 YTL